Bjørn Andersen

Et åbent sind?

Om Holberg's tænkning

Tekster

[Version 0.2 – 07.10.2006]

BA Forlag
Søborg – 2006/2007

Bjørn Andersen

Et åbent sind?

Om Holberg's tænkning

Tekster

Foreløbig udgave

© BA Forlag, Søborg, København.

Denne udgave må bruges til privat brug og til undervisning, men ikke kommercielt.

BA FORLAG

Bjørn Andersen

Valdemars Allé 63

2860 Søborg

post@bjoerna.dk

bjoerna.dk

Indhold

I. Forord.....5
II. Ludvig Holberg: »Gert Westphaler«.....6
A. Stykket er omarbejdet af Holberg 6
B. Stykket som det er nu.....6
C. Duellen i Ermelundsskoven.....7
D. Stykket.....8
III. Ludvig Holberg: »Heltehistorier«.....54
A. Holberg: Ziska og Scanderbeg.....55
B. Zoroaster og Mahomed 79
IV. Ludvig Holberg: »Betænkning over Kvægsygen«.....105
V. Ludvig Holberg: Bierne. En fabel og en epistel.....119
VI. Ludvig Holberg: »Epigrammer«.....127
VII. Ludvig Holberg: »Epistler«.....151
a. Epistel 1. Bayles Indvendinger 153
b. Epistola XVI.....157
c. Epistola XVII 159
d. [XXV: Mit Helbred og mine religiøse Studier] 163
e. [XXVI: Guds Alvidenhed] [Fandtes ikke i digital udgave] .164
f. [XXVIII: Fortsættelse af Ep. XXVI] 167
g. [XLVI: Forslag til en moralsk Katekismus].....170
h. [XLVII: Teologien bør forsvare Kristendommen] 174
i. [XLVII: Teologien bør forsvare Kristendommen] 177
j. [LII: Straffen efter Døden] 181
k. [CLXXVIII: Guds Alvidenhed endnu en Gang] 183
l. [CCXXV: Gud og Materien] 184
m. [CCXXXII: Er vor Verden den bedst mulige?] 186
n. [CCLXXIV: Antikke Forfattere om det Ondes Problem] 188
o. [CCCXX: Det Ondes Stilling før og efter Syndefaldet] 190
p. [CCCXXI: Guds Hensigt med Skabelsen] 195
q. Epistola CCCXXII. 197
VIII. Ludvig Holberg: »Natur- og Folkeretten«.....200

I. Forord.

I dette bind optrykkes tekster der trækkes på i *»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning«,* og som ikke allerede er let tilgængelige i digital form.

BA

II. Ludvig Holberg: *»Gert Westphaler«*

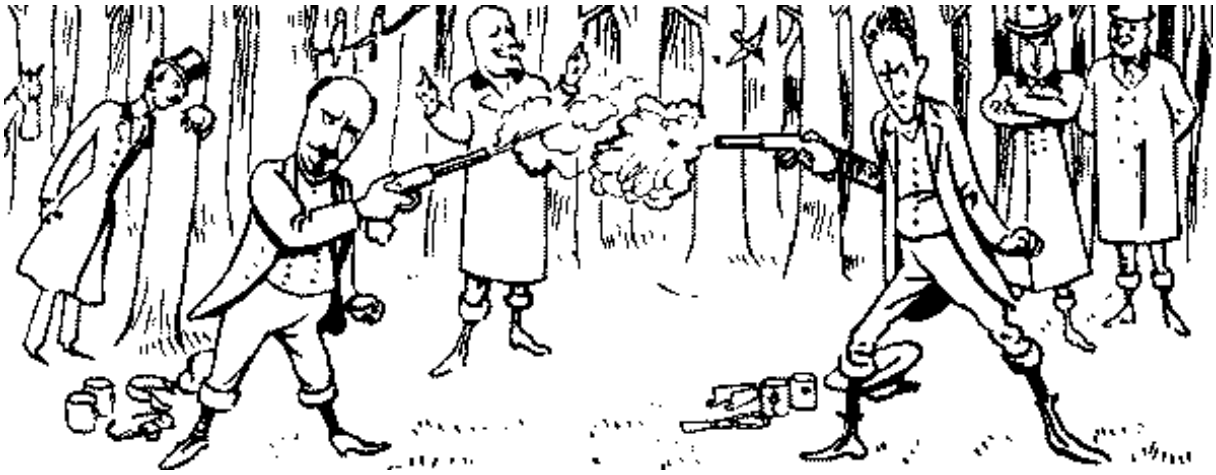

Illustration i »Puk« 20.2.1900 (udsnit). Brandes tv. Begge d'herrer skød forbi.

Foreløbig udgave - 14.04.2004.

A. Stykket er omarbejdet af Holberg

»Mester Gert Westphaler« var oprindelig længere - mere omstændeligt - og opdelt på 5 akter. Denne første udgave var ingen succes, og Holberg foretog derfor en kraftig - og meget gavnlig opstramning.

Én af de ting der røg ud var nogle passager hvor Tobias Procurator påtog sig at føre sag både for og imod Mester Westphaler. Tobias Procurator mente nok at han kunne håndtere etikken. Nu om stunder accepteres en sådan dobbeltrolle ikke, men det er vist ikke så mange år siden at sælger og køber i en ejendomshandel brugte samme advokat?

B. Stykket som det er nu

Temaet er klart og gennemspilles konsekvent.

Déngang var det tilsyneladende almindeligt at en pige af stand blev forlovet og gift i 15-16 års alderen - og oftest med en mand der var langt ældre, for ellers

kunne han jo ikke forsørge pigen der forventedes at skulle styre husholdningen (med mindre mandens mor var i funktion dér).

Tonen er - til tider - en anelse pikant.

C. Duellen i Ermelundsskoven

Da stykket blev opført på Det Kongelige Teater i 1900 med Robert Schyberg i én af rollerne, skrev teaterkritikeren Edvard Brandes en anmeldelse hvori han indflyttede noget - ikke særlig nydeligt om Schyberg:

> »Hele forestillingen havde et elevagtigt præg med hr. Schyberg som en Leander, der havde den underligste, forsigtige gang (man tør slet ikke antyde, hvad man kom til at tænke på).«

Schyberg opsøgte Brandes og gav ham en lussing. Brandes havde tidligere fået »på hovedet«, men havde bidt det i sig - det gjorde han ikke denne gang; han udfordrede Schyberg til duel.

Duellen blev gennemført på pistoler 10. februar 1900 i Ermelundsskoven, nær Dyrehaven uden for København. Det regnes for at være den sidste rigtige duel i Danmark.

Der var delte meninger om duellen. Nogle holdt med Schyberg. Nogle med Brandes. Mange syntes der var tale om drengestreger. Brandes var på dette tidspunkt i begyndelsen af '50-erne, Schyberg i slutningen af '20'erne. Retssystemet takserede »drengestregerne« til en måneds fængsel.

At anledningen til duellen var et stykke af Holberg er en anelse ironisk, for Holberg var stærkt kritisk over for dueller.

Han involverede sig af og til i fejder, men det var på pen og blæk eller via retssystemet. Således blev der ikke lagt fingre imellem i slagsmålet med historikeren Andreas Hojer . Hvem der vandt er svært at sige, men Holberg havde ikke ære af sin rolle - han optrådte bestemt ikke med moderation. En anden »duel« havde han med én af sine fogeder; måske havde han ret i dette tilfælde, men han tabte dog sagen.

Man kan læse om Ermelundsduellen flere steder, bl.a. i:

Kristian Hvidt: *»Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte«*, Gyldendal, Kbhvn. 1987 (og senere udgaver).

Sune Christian Pedersen: *»På liv og død. Duellens historie i Danmark«*, Gyldendal, Kbhvn. 2003.

D. Stykket

MESTER GERT WESTPHALER

Eller

DEN MEGET TALENDE BARBEER

Comoedie i een Act

Af

Ludvig Holberg

Hoved-Personerne udi Comoedien

MESTER GERT WESTPHALER
GUNILD
GILBERT
LEONORA
PERNILLE
LEONARD
HENRICH
GOTTARD

SCEN. 1

Henrich. Pernille.

HENRICH:

God Morgen lille Pige! Jeg saae, at hun kom ud fra Apotheket. Har de ogsaa Piger der?

PERNILLE:

Ney, du tar fejl, Kammerat! jeg er ingen Pige, jeg er kun en Apotheker-Krukke. Hvilket forbandet Spørsmaal!

HENRICH:

Gid I var en Apotheker-Krukke.

PERNILLE:

Hvi saa? du skulde nok smørre dig derpaa.

HENRICH:

Jeg skulde nok practisere min Finger derudi. Ney ret Alvor: Er hun Pige her i Huset, eller noget andet?

PERNILLE:

Jeg er noget andet til Tieneste.

HENRICH:

Hun er maaskee en Recept?

PERNILLE:

Ja jeg er en Clysteer. Jeg troer, den Dreng er ikke rigtig i Hovedet.

HENRICH:

Om Forladelse, at jeg skiemter; Jeg skulde her ind at kiøbslaae for min Herre.

PERNILLE:

Hvo er din Herre?

HENRICH:

Monsieur Leonard Distillereren her lige over.

PERNILLE:

Jeg kiender ham. Det er en smuk ung Karl.

Er han ikke vel?

HENRICH:

Ney, han har faaet en Scavank; og der er intet, som kand curere ham, uden en Recept udi jer Apothek.

PERNILLE:

Har du Opskriften paa Recepten?

HENRICH:

Ja jeg har.

PERNILLE:

Hvilken Doctor har skrevet den?

HENRICH:

Doctor Cupido.

PERNILLE:

Det er Løgn. Doctor Cupido er for nogle Aar siden reist herfra.

HENRICH:

Gid han faae en Ulykke saa sandt som han er her endnu.

PERNILLE:

Er det ikke som jeg siger, at den Dreng er gall? Lad see Recepten.

HENRICH:

Recepten heeder Leonora Apothekerens Datter. Kand I nu fatte, hvor jeg sigter hen?

PERNILLE:

Ha ha! din Hosbond er, maa skee, forliebt i vor Jomfrue?

HENRICH:

Ja det er omtrent saa.

PERNILLE:

Da er han at beklage den Stakkel; thi den eeneste Recept, som kand curere ham, er betinget af en anden, som han, maa skee, nok selv har hørt.

HENRICH:

Ja jeg veed det nok. Hun er lovet bort til Mester Gert Westphaler Chirurgus her i Staden.

PERNILLE:

Men hvorfor kom ikke din Hosbond før? Han havde gierne faaet hende; thi han er en skikkelig Person.

HENRICH:

Han havde ikke kunnet bilde sig ind, at Apothekeren skulde ville give sin Datter saa tilig bort. Han har haft længe Øye paa hende, men har ikke turdet ladet sig merke dermed, efterdi hun var saa ung.

PERNILLE:

Hvor er din Herre født?

HENRICH:

Her i Byen.

PERNILLE:

Det kand ikke være mueligt.

HENRICH:

Hvi saa?

PERNILLE:

Efterdi han ikke kiender bedre vor Stads Fruentimmer, og veed, at de fleeste skiøtter ikke om at bære paa deres Jomfrudom længer end til deres femtende Aar. Det maa jeg forstaae.

HENRICH:

Men er Partiet gandske sluttet?

PERNILLE:

Det er sluttet mellem Forældrene, men ikke mellem dem selv.

HENRICH:

Hvor længe er det siden?

PERNILLE:

Forældrene har sluttet Partiet for en Maaned siden; men Mester Gert selv har endnu ikke talt med Jomfruen derom, hvorudover Forældrene paa begge Sider ere meget fortrødne.

HENRICH:

Er da Partiet sluttet mod hans Villie?

PERNILLE:

Ney vist, han har selv faaet sin Moer til at frie for sig.

HENRICH:

Det kand jeg ikke begribe; thi jeg seer ham ikke an for at være saa meget undseelig.

PERNILLE:

Han er ikke mindre end undseelig. Han er snarere næseviis.

HENRICH:

Hvad Pokker vil det sige? han er forliebt, han er dristig, og dog endnu ikke har talt med sin Kiæreste. Maaskee hun er kaaldsindig mod ham, og ikke vil give ham Audience?

PERNILLE:

Ney aldeeles ikke. Hun er fornøyed med hendes Fars Villie, og venter hver Dag paa, at han selv skal giøre Forslag.

HENRICH:

Jeg merker nok, at I er bleven vred, fordi jeg skiemtede i Begyndelsen, og nu vil betale mig med samme Mynt.

PERNILLE:

Ney jeg er ikke saa hevngierig. Jeg skal forklare dig, hvori det bestaaer. Hvert Menneske har sin Orm: Mester Gerts Orm er at dræbe got Folk med u-nødig Snak.

HENRICH:

Hvad kand han da snakke saa meget om? Er han saa riig paa Materie?

PERNILLE:

Han har 3 eller 4re Materier at snakke om. Den første er om en gammel Bisp i Jylland, som heeder Arius, hvilken blev forfuldt for en Bog, han lod udgaae. Den anden er om Kreds-Greverne eller Palts-Førsterne udi Tydskland. Den 3die om Tyrken. Og den 4de om en Reyse, han har giort fra Harslev til Kiel. Saa at hvad man begynder at tale med ham om, saa veed man ikke Ord af, førend man er midt i Tyrkiet eller Tydskland op til Ørene.

HENRICH:

Det er en synderlig Orm.

PERNILLE:

Som for Exempel: Om een vil kun sige: det er got Veir i Dag, svarer han: Saadant Veir havde jeg engang, da jeg reisede fra Harslev; og derpaa væver han om den heele Reise, indtil han blir hæs, saa at om man trækkede ham efter Haaret udaf Huset, saa holdt han ikke op at præke om Reisen, førend han var kommen til Kiel. Saaledes forfalder han i Snak, hver gang han skal tale med Jomfruen, saa at Apothekeren mangen gang har haft i Sinde paa en høflig Maade at viise ham Fanden i Vold, men hans Moer giør det altid got igien.

HENRICH:

Men hvordan er Jomfruen fornøyed dermed? thi de Folk, som snakker saa meget, duer gierne ikke i Gierningen.

PERNILLE:

Hun er taalmodig, og vil ikke være sin Far ulydig; i sær som Mester Gert ellers er en skikkelig Karl, og flittig i sit Embede.

HENRICH:

Det er Skade, at Jomfruen er saa taalmodig og ikke engang bryder over tvert med ham. Derved skeede min Hosbond en stor Tieneste; thi jeg kand forsikkre, at han har været ligesom fra sig selv, siden han hørte, at hun var lovet bort. Men der er han selv.

SCEN. 2

Leonard. Henrich. Pernille.

LEONARD:

Henrich! hvem taler du med?

HENRICH:

Det er Apothekerens Pige.

LEONARD:

Ach lille Pige! er det sandt, at jer Jomfru er forlovet?

PERNILLE:

Ja hun er, Monsieur.

LEONARD:

Jeg har haft Tanke til hende udi et heelt Aar, og nu sat jeg mig for at begiere hende; men just som jeg lavede mig dertil, hørte jeg mumle om, at hun var lovet bort til Mester Gert Westphaler, hvilket smerter mig, endeel for hendes skyld, der skal bindes til en kiedsommelig Karl, der alle Mennesker skyer formedelst hans Snakketøy; men besynderlig for min egen skyld, at jeg uformodentlig skal see mig skildt ved det, som jeg længe har haft inderlig Attraae til. Henrich! du veedst, hvor ofte jeg har talt om hende.

HENRICH:

Ja jeg veed det nok, og jeg har tit sagt: Monsieur, smæk til i Tiide; I veed ikke af, førend een har Prioritet paa hende.

LEONARD:

Ach jeg tænkte, efterdi hun var saa ung.

HENRICH:

Ej Monsieur! hun er jo femten Aar. Spør kun denne Pige, hvad Respect femten Aar har i disse Tider.

PERNILLE:

Monsieur! Det giør mig hiertelig ondt baade for hendes og hans skyld; thi jeg tviler aldeeles ikke paa, at vor Jomfrue var jo bedre holden med ham. Men der seer jeg hun kommer.

SCEN. 3

Leonora. Leonard. Pernille. Henrich.

LEONORA:

Pernille! du skal ind til min Far. Men hvad er det for Personer du taler med? Ej see, det er Monsieur Leonard!

LEONARD:

Ach min hierte Jomfrue! Jeg kand ikke see hende uden Alteration.

LEONORA:

Hvi saa, min Herre? Har jeg da saadant fælt Aasiun?

LEONARD:

Ney tvert imod; jeg vilde ønske, at hun saae hæslig ud i mine Øyen.

LEONORA:

Det er et særdeeles Ønske. Jeg vilde gierne vide Aarsag dertil.

LEONARD:

Aarsagen dertil, skjønne Jomfrue, er denne - - - Ach hvad hielper det mig at give Aarsagen tilkiende? Adieu smukke Jomfrue! gid det altid gaae hende vel!

De gaaer.

SCEN. 4

Leonora. Pernille.

LEONORA:

Hvad vil den Tale sige? Pernille!

PERNILLE:

Det vil saa meget sige: Gid Mester Gert var paa Bloks-Bierg.

LEONORA:

Skammer du dig ikke ved i min Nærværelse at ønske min tilkommende Kiæreste ont?

PERNILLE:

Jeg veed ikke, hvad det er for en Kiæreste, som i Steden for at tale om Kiærlighed, staaer og præker for en ung Jomfrue om Stats-Sager. Her vil, min Troe, andet til end saadan Snak, naar man skal den Vej.

LEONORA:

Den Snakke-Syge vil nok forgaae ham.

PERNILLE:

Ej ej Jomfrue! tal ikke derom. Jeg troer at om man syede Munden til paa ham, saa lærde han sig at tale med Næseborene.

LEONORA:

Lad nu den Snak fare, og siig mig, hvortil Monsieur Leonards Tale sigtede.

PERNILLE:

Han blev gandske desperat, da han hørte, at hun skulde giftes, thi han har været forliebt i hende et heelt Aar.

LEONORA:

Jeg undrer mig over, at han tør understaae sig at komme med saadan Snak.

PERNILLE:

Men hvorfor sukker hun saa dybt?

LEONORA:

Det er ikke sandt du siger. Jeg sukkede slet ikke.

PERNILLE:

Hør, nu sukkede I jo igien.

LEONORA:

Pernille! lad mig være i Roe.

Hun gaaer ud, og holder Tørklædet for Øyene.

PERNILLE:

Taarene stod hende min Troe i Øyene. Jeg merker nok, at om det stod til hende, saa tog hun heller den anden. Men jeg hører Apothekeren raabe, jeg maa ind.

SCEN. 5

Gunild.

GUNILD:

Det er forskrekkeligt med Mester Gert. Nu har han udi en heel Maanet hver Dag lovet mig at ville giøre det klart. Han har været over ti gange i Apothekerens Huus, og haft alle de Leiligheder, nogen kunde have, at tale om Sagen, og begiere hans Datter; ja Apothekeren har selv til den Ende ført sine Døttre neer i Stuen til ham. Men hver gang han kommer tilbage, og jeg spør ham, om Partiet er giort, svarer han: i Morgen vil jeg vist nok giøre det klart; thi i Dag kom jeg i saadan vitløftig Snak med nogle fremmede Folk, som jeg fandt i Apotheket, at jeg ikke fik Stunder at forrette mit Ærende. Saa at Apothekeren derover er bleven gandske vred, og spør mig, om jeg og min Søn vil fixere ham; thi Sagen er alt af giort imellem os Forældre, der fattes ikke andet, end at han skal tale et Ord med Mammesellen. I Dag har han dog svoret mig til at giøre det klart. Jeg vil derfore gaae for i Vejen til Apothekeren, og stille ham tilfreds først. Men der seer jeg han kommer.

SCEN. 6

Gilbert. Gunild.

GILBERT:

Hør I vel, Karle! seer nu vel til, at alting er curiøsk til Doctorerne kommer. Apotheket skal visiteres i Eftermiddag. Jeg meener dog, at, naar Gyldenvandet og Aqvaviterne ere gode, saa spør de ikke meget efter andet. Doctor Herman har udi 10 Aar aldrig examineret mit Apothek anderledes. Det eeneste, han spør mig om, er dette: Haben sie gut Salvolatile itzund? Das müssen wir probiren, ihr Herren Collegæ. Naar saa 7 à 8te Bouteller Rhinsk Viin er tømmet, saa er Visitatzen giort. Men der seer jeg Gert Westphalers Moer. Hendes Tiener, Madame!

GUNILD:

Det er mig kiært, at jeg fandt Apothekeren; jeg vilde gierne tale med ham om det andet.

GILBERT:

Vil hun noget andet, Madame, saa er intet bedre, end at hun tager Seneps-Blader ind. Men jeg veed ellers nok, hvad hun meener. Jeg har ti og ti gange sagt, at Svogerskabet staaer mig an. I lover, at jer Søn skal komme til mig, og giøre det af. Han kommer ogsaa, men staaer hver gang og præker om noget andet Sladder til den mørke Nat. Jeg har aldrig min Livs-Tid seet saadan Frier. Jeg lar mig, min Troe, ikke fixere længer; vil han have min Datter, saa maa han giøre Ende derpaa, at Sagen engang kand faae Hull, som man siger.

GUNILD:

Hun faaer nok Hull, Hr. Apotheker! Det er, min Troe, ikke af Koldsindighed; thi han er saa forliebt, som nogen kand være.

GILBERT:

Hvorfor Fanden frier han da ikke i Steden for at præke Eventyr for os? Hvad bryder mig at vide, hvilken Mand Doctor Arius var? Jeg har nok at giøre med de Doctorer og Barberer, som vi nu have. Det er jo en Mand, som er død for over halv anden hundrede Aar siden, og er færdig at staae op igien. Hvad bryder mig ogsaa at vide, hvor mange Paver og Chur-Førster der nu er til? mit Apothek kand jo meget vel staae, om der aldrig var een i Verden.

GUNILD:

I Dag har han svoret mig til at giøre det af.

GILBERT:

Det er got, Mutter! Min Datter skal være da hiemme; han maa spørge efter hende, thi jeg faaer selv ikke Lejlighed at tale med ham, formedelst en Visitatz, som skal holdes i mit Huus i Dag. Adieu. Lad ham kun komme strax.

GUNILD:

See! der er min Søn selv, om Hr. Apotheker vil tale med ham.

GILBERT:

Ney jeg faaer ikke Stunder at tale med ham; I maa sige ham kun, hvad jeg har sagt.

SCEN. 7

M. Gert. Gunild.

GERT:

Mutter! hvi gik Apothekeren saa hastig?

GUNILD:

Hør, mit Barn! denne gang har jeg endnu stillet ham tilfreds, hvorvel ikke uden stor Møye. Manden meen, man vil fixere ham. Han har ikke stor Uret derudi. Det er jo over to Maaneder, siden Partiet blev sluttet, saa at intet stod tilbage uden at tale med hende selv; men den eene Dag gaaer bort efter den anden med din forbandet Snak, som ikke er fire Skilling værd; hvad meener du Folk er forlegen at vide, hvad du bestilte paa din Reise til Kiel, hvor mange Kroer du var udi under Veis, hvor mange Piger du følede paa Knæerne udi hver Kroe, og hvor mange Piber Tobak du smøgede paa Vejen? Her er jo en stor Deel Folk i Byen, der har været længere frem i Verden; Anders Christensøn har jo været 3 à 4 gange i Bordeus og Roven i Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund, eller Cattesund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser.

GERT:

Det er, min Troe, ikke Pakketeller, jeg fortæller om min Kielske Reise, hvor mange Potter Øll jeg drak, og hvor mange Piber Tobak jeg smøgede; men adskilligt, som er værd at høre. Vil nu kun Mutter give agt paa, om det er Pakketeller, saa vil jeg kortelig repetere den heele Reise - - -

GUNILD:

Ej gak til Bloksbierg med din Snak. Hen og forret dit Ærende, eller siig reent ud, at du har ingen Lyst dertil, saa kand der blive en Ende derpaa. Flux hen samme Øyeblik.

SCEN. 8

M. Gert. En Apotheker-Svend.

GERT:

Ja jeg maa ind for Alvor at giøre Ende paa dette. Men der seer jeg Apothekerens Svend. Serviteur, Monsieur! et Ord.

SVENDEN:

Hans Tiener, Mester Gert! han vil nok til vores?

GERT:

Ja jeg skulde tale med jer Jomfru. Er han ikke Svend her i Apotheket?

SVENDEN:

Jo jeg er, Monsieur.

GERT:

Jeg har dog ikke seet ham længe her i Huset.

SVENDEN:

Ney jeg har kun været her i Tieneste i 8te Dage; men jeg har tient i 9 Aar i et Apothek i Harslev.

GERT:

Ej er det mueligt, har I tient der?

SVENDEN:

Ja jeg har. Er Monsieur ellers kiendt i Harslev?

GERT:

Ja vist er jeg kiendt i Haderslev; Jeg reiste engang derfra til Kiel, men glemmer aldrig den Reise. Blant andre, som var i Følge med mig, var en Hattemager-Svend, et brav stykke Karl, som endnu boer i Kiel, og holdes for den beste Mester, (alle Hatter, jeg har brugt udi lang Tid, er af hans Arbeid; thi han giør dem saa ærlige og trofaste, som nogen udi Jylland.) Summa Summarum: Vi reiser sammen til Kiel, hver paa sit Handverk, for at forsøge vor Lykke der; thi Kiel er en meget god Stad at komme fort for Handverks-Folk; jeg veed, at mange af mine Kiendinger er kommen did hen med tomme Hænder, men inden nogle Aar have staaet sig som Ulfs-Klinger; thi Sagen er denne, der er faa Arbeidere, og Folket i Byen er velhavende, og betaler vel; derforuden er der got Kiøb paa alting. Jeg skal fortælle Monsieur kortelig, hvorledes Kiøbet var paa Madvarer i min Tiid; først gav man for det beste Pund Flesk, som nogen ærlig Mand vilde komme i sine Erter, ikke meer end en Lybsk Skilling.

SVENDEN:

Ach Monsieur! det blir for vitløftig at fortælle.

GERT:

For det andet, for et Pund Oxe-Kiød ikke meer end en Søsling.

SVENDEN:

Ach! det kommer jo ikke Reisen ved.

GERT:

Tredie, for en halv Tønde Smør ikke meer end fire Rigsdaler.

SVENDEN:

Hør, Landsmand, jeg vil sige reent ud, jeg har ingen Taalmodighed at høre paa alt dette.

GERT:

Fierde, for en Snees Æg ikke meer end en Lybsk Skilling.

SVENDEN:

Ej! hvad har jeg med jer Æg, Smør og Flesk at bestille?

GERT:

Femte, for en Potte Fransk Brændeviin ikke meer end - - - - Ej Monsieur, bliv ikke saa u-taalmodig; nu vil jeg da gaae dette forbi, og fortælle om Reisen: Vi fandt udi den første Kroe paa Vejen en Mand, som saae meget vel ud, med støbte Sølv-Knapper i sin Kiole, og sorte Fløyels Buxer; den samme Mand talede os meget venlig til, og sagde: Mossiørs, skal vi ikke drikke sammen? Vi takkede for den Ære, han vilde giøre os, og drak med ham det eene Kruus efter det andet in bona charitate, indtil vi blev (reverenter talt) halv drukne; da bød han sig omsider til at drikke duus med os; vi bukkede og krummede os, og drak duus med ham. Foermanden sad imidlertid og smilede udi en Krog; vi spurdte ham nogle gange: Swager! warumb lacht er? men han svarede altid: nichts. Endelig, da vores nye Duus-Broer var gaaen bort, fik vi at høre, at det var Bødelen af Slesvig. Nu vil jeg forestille Monsieur, om Folk med Billighed kand blamere os derfor; thi først - - - om Permission, jeg har saadan hiertelig Hoste, jeg maa vende mig lidt fra ham.

Imidlertid sniger den anden sig bort. Gert taler og hoster imellem, medens han har saa vendet sig om.

Først, siger jeg, vidste vi jo ikke,

Hoster imellem.

at det var Bødelen af Slesvig,

Hoster igien.

og posito

Hoster igien.

vi havde vidst det,

Hoster igien.

saa var vi jo derfor lige gode; thi naar vi ret eftertænker, hvad en Skarpretter er,

Hoster igien, og vender sig derpaa om til den anden

saa er det jo ikke andet end Øvrighedens Fuldmægtig. Men hvor blev han af? Mon Fanden tog Hadersleveren? Hei Monsieur Harslever! Hei Landsmand Harslever! Var det ikke uforskammet at løbe saadan fra en ærlig Mands Tale? Jeg skal, min Troe, sige det til Apothekeren, hvilke høflige Svenne han har. Den Knægt maa virkelig være en af de Harslevske nobles venetiens, eftersom han er saa modig. Jeg veed ikke, hvor det kommer, jeg har en slet Skiæbne udi denne Bye; hvis jeg boede paa et andet Sted, kunde jeg fortiene Penge ved min Tale. Jeg troer ikke, noget Menneske, end ikke mine U-venner, skal sige, at jeg nogen Tid har ført Snak paa Bane, at man har hørt mig tale om Veirligt, om Giftermaal, om Barsel-Stuer. Jeg fører lutter Politiske og Udenlandske Discourser, som ikke findes udi mange Bøger, og hvis Værdie ikke kand opvejes med det røde Guld. Men vilde nogen sige: Hvorfor kaster du da Perler for Sviin? hvorfor spilder du u-nyttig kostbare Ord for Folk, som have Esel-Ørne? Jeg svarer dertil: Naar jeg har begyndt en Discours, maa jeg fuldende den. Det er saa min Natur; thi jeg kand aldrig ærgre mig meer, end naar en har hørt Begyndelsen af min Tale, og ikke vil holde ud til Enden. Men hillement! Jeg forsømmer mit Ærende. Jeg maa banke paa.

SCEN. 9

Apothekerens Dreng. Mester Gert.

GERT:

Serviteur, Jesper! Er Apothekeren hiemme?

JESPER:

Jo han er nok hiemme, men er ikke at faae i Tale; thi den heele Doctor-Grad er her i Dag.

GERT:

Hvad er da at bestille?

JESPER:

Her holdes Visitatz. Men Hosbond bad mig, at, naar Mester Gert kom, at jeg skulde kalde paa Mammesellen.

GERT:

Got nok, siig, at jeg er her at opvarte hende.

SCEN. 10

Leonora. Mester Gert.

LEONORA:

Tiennerinde, Mester Gert!

GERT:

Skyldigste Tienner, Mammeselle! Jeg er bange, at jeg kommer i ubelejlig Tid.

LEONORA:

Hvi saa?

GERT:

Jeg hører, at her holdes Visitatz i Dag.

LEONORA:

Det gaaer mig ikke an. Naar der holdes Visitatz hos min Mama, saa er jeg geskæftig. Men dette angaaer kun eene Mandfolkene.

GERT:

Jeg hørte, der var saadan Stojen og Allarm i den store Stue, som der kunde have været holdet en Rigs eller Kreds-Dag.

LEONORA:

Hvad vil det sige: Kreds-Dag?

GERT:

Det er mig kiært Mammeselle, at hun spør mig derom - - -

LEONORA:

Jeg vil dog ikke bemøye ham med at fortælle det denne gang.

GERT:

Thi jeg veed saa vel Beskeed derom, som nogen her udi Byen.

LEONORA:

Jeg tviler ikke derpaa. Men jeg ønsker dog, at det maa blive til en anden gang.

GERT:

Man maa giøre vel Forskiæl, min hierte Mameselle, paa Reichs-Tagen und Kreids-Tagen.

LEONORA:

Ja jeg troer det nok; thi der er stor Forskiæl paa et Rige og et stykke Kride.

GERT:

Ney, det kommer ikke deraf. Jeg skal fortælle hende først, hvad en Reichs-Tag er: En Reichs-Tag kaldes sammen af de 7 Chur-Førster.

LEONORA:

Det kand nok være, Mester Gert. Jeg har ikke den Ære at kiende nogen af de gode Mænd.

GERT:

Der ere 7 Chur-Førster i alt.

LEONORA:

Jeg merker det.

GERT:

Tre ere geistlige, og 4re verdslige; thi de verdslige ere een sterkere.

LEONORA:

Det giør mig ondt paa de Geistliges Vegne. Men hvad kand jeg dertil?

GERT:

Den første er Erke-Bispen af Trier - - -

LEONORA:

Det maa han.

GERT:

Derefter følger Erke-Bispen af Cøln - - -

LEONORA:

Men Mester Gert - -

GERT:

Den 3die er Erke-Bispen af Mentz - - -

LEONORA:

Er det mueligt?

GERT:

Det er saa sandt som jeg staaer her for hende, Mammeselle; thi hvad Fordeel skulde jeg have af at lyve?

LEONORA:

Han har ingen Fordeel af enten at lyve eller sige sandt for mig om saadanne Sager.

GERT:

holdende paa hende

Disse 7 Chur-Førster regierer det fierde Monarchie; thi der har været 3 tilforn, nemlig det Phrygiske, Elamitiske og Mesopotamiske, og dette er det sidste. Naar Chur-Førsterne gaaer under, skal ogsaa Verden forgaae, efter Sybillæ Spaadom; derfor passer man saa nøye paa, at, saa snart Aanden gaaer af en Chur-Første, vælger man strax en anden ud i hans Sted, paa det at Verden ikke skal forgaae, og har det stedse været saaledes practiseret siden Keiser Augusti Tider, hvilken berømmelig Keiser stiftede det fierde og sidste Monarchie efter Sybillæ Begiering, som raadte ham til at grunde det paa 7 Støtter. Hvorpaa samme store Keiser giorde to berømmelige Ting: Først, i det han udskrev all Verden til Skat; for det andet, i det han indstiftede de 7 Chur-Førster. Paven var vel derimod, og sagde: Ihro Keyserl. Majestet, warum so viele weltliche Fürsten auf einmahl zu machen? Men Keyser Augustus, som var en Mand, der ikke lod sig pirre noget ved, blev vred og svarede: Ihr Papstliche Excellentz! Ich will es so haben. Hvorudover Paven strax faldt til Fode, og bad om Naade, ved hvilken Ydmyghed han saa meget udvirkede, at Keyseren tilstædde ham at giøre 16 Cardinaler paa eengang, hvilke ere ligesom geistlige Grever eller Baroner; thi Cardinalatskabet falder alleene til den ældste Søn, men aldrig til Datter, thi hvis en Cardinal døer, og efterlader sig alleene Datter, falder Cardinalatet til Paven igien.

LEONORA:

Monsieur! Jeg har ikke Stunder at høre meer. Vil I være saa god og besøge os oftere, skal det være os kiært, besynderlig, om I kand treffe paa de Tider, som jeg ikke er hiemme; ellers vil jeg bede, I er saa god at fortælle min Kat Resten af Historien, thi han forstaaer den ligesaa vel som jeg. Adieu.

GERT:

Det var, min Troe, reene Ord for Penge. Jeg seer nok, at jeg giør mig forhadt i denne Bye ved min Tale; Jeg skal forsvære at lukke min Mund op oftere, thi disse Folk her i Byen er det ikke værd. Man blir forhadet just for det, som man burde elskes og æres for. Jeg maa hiem, og sige Mutter, hvor haanlig jeg blev modtagen.

Gaaer ud.

SCEN. 11

Gunild. Leonora.

GUNILD:

alleene.

Nu maa jeg hen at høre, hvordan min Søn har forrettet sit Ærende. Det er noget underligt med den Karl. Familien staaer ham an. Han er forliebt i Mammesellen. Hans Person staaer hende an. Forældrene har banet Vejen. Han har været paa Vejen saa ofte at frie, og dog altid med uforrettet Sag er kommen tilbage. Jeg vil ikke haabe, at det er ogsaa saaledes denne gang tilgaaet. Men der seer jeg Mammesellen. Tienerinde min hierte tilkommende Sviger-Datter!

LEONORA:

Den Titel tilkommer mig aldeeles ikke. Hun behager kun at skiemte med sin Tienerinde.

GUNILD:

Hvi saa? Min Søn har jo været her efter Begiering?

LEONORA:

Det er sandt nok.

GUNILD:

Og, som jeg haaber, forrettet sit Ærende?

LEONORA:

Det kand jeg ey heller negte. Han havde sat sig for at komme hid for at underrette mig udi den Tydske Stat, og viise, paa hvad Fod Regimentet staaer i Tydskland. Det samme forrettede han saa meget vel, saa at jeg aldeeles intet kand klage, uden derover, at Discoursen varede for længe.

GUNILD:

Talede han da intet om Kjærlighed?

LEONORA:

Ney Madame! saa længe han talede med mig, var han paa den anden Side af Rhin-Strømmen, og gik alt dybere og dybere ind i Tydskland, saa jeg derover, af Frygt for at blive omsider bragt hen til Tyrkiet, maatte tage Flugten, og bede ham fortælle min Kat Resten. Men der er Vatter; nu kand Madame høre hans Betænkende derover.

SCEN. 12

Gilbert. Gunild. Leonora.

GILBERT:

Madame! hun maa forlade mig, at jeg taler noget plumpt. Jeg vil aldeeles herefter ikke have hverken hendes eller hendes Søns Gang i mit Huus, saasom vi har ikke i Sinde at lade os tage ved Næsen oftere, og tilstæde, at vort Huus blir giort til en Fabel.

GUNILD:

grædende.

Ach Hr. Apotheker! Jeg kand ikke beskrive, hvormeget dette gaaer mig til Hierte. Jeg tilstaaer, at min Søn har den Feil, at, naar han kommer paa sin gamle Snak, glemmer han alt andet, hvad han skal forrette. Men naar man undtager den Skrøbelighed, Hr. Apotheker, saa er der meere got end ondt hos ham. Han er from, en god Huusholder, har heele Aar ikke en Ruus paa, spiller og ikke, er flittig i sin Profession - - -

GILBERT:

Jeg tilstaaer alt dette Madame! derfore tilstæder jeg ham gierne at omgaaes med mine Svenne, som han kand holde Collegium eller Lectie for; men min Datter skal han blive fra, thi det staaer hende ikke an at gaae paa Lectie.

GUNILD:

lader som hun daaner.

Ach! Ach!

GILBERT:

Hillement! Konen faaer ondt. Spring ind Leonora, og tag den Flaske Nummer 3, som staaer paa den fierde Hylde.

Hun kommer ind med Flasken, som man flyer hende at lugte til.

GILBERT:

Hør, Madam! tag sig da dette ikke saa nær.

Hvad vil det sige, om jer Søn ikke faaer min Datter? han kand jo altid giøre ligesaa got Parti.

GUNILD:

Ach Hr. Apotheker! giør mig dog den Tieneste at have Taalmodighed end engang for at undgaae Folkes Snak. Troe mig, han skal ikke blive fixeret oftere.

GILBERT:

Nu nu, Madam! giv jer da tilfreds. Lad ham da komme end engang, og giøre Alvor deraf.

GUNILD:

Tak, Hr. Apotheker! Løber han end engang med Liimstangen, skal jeg ikke kiende ham for min Søn meer.

GILBERT:

Adieu da.

De gaaer bort.

SCEN. 13

Gunild. Mester Gert.

GUNILD:

Ach jeg elendige Menneske! den Søn bringer mig i Graven. Men see! der er han. Tør din liderlige og vanartige Karl understaae dig til at møde for mit Ansigt? Jeg er gall, at jeg legger saadant paa Hiertet; thi jeg burte have slaaet Haanden af dig for længe siden. Hvorledes har du forrettet dit Ærende ogsaa denne gang hos Apothekeren?

GERT:

Vel nok Mutter, alleene at Mammesellen var noget for hastig.

GUNILD:

Det er at sige, hun vilde ikke sidde heele Timer og høre paa din forbandet Snak. Din vanartige Skielm!

Gir ham et Ørefigen.

siig mig,

Gir ham et paa den anden Side.

hvorfor gik du hen til Apothekeren? var det for at tale om Stats-Sager?

GERT:

Mammesellen spurdte mig, hvad en Kredseller Rigs-Dag var i Tydskland, saa veed jeg jo, at jeg maatte underrette hende derom, hvilket man ikke kand giøre, uden man beskriver Chur-Førsterne, og viser, at de ere 7 in alles, nemlig 3 Geistlige og 4re Verdslige. Som for Exempel: De Geistlige ere Chur-Førsten af Cøln - - -

GUNILD:

gir ham et par Ørefigen igien.

See! der har du et par af de Geistlige og Høylærde efter Cølns Vegt. Vil du nu holde din Mund?

GERT:

Ach Mutter! vær dog ikke saa vred paa mig. Still Apothekeren end engang tilfreds. Jeg skal, min Troe, ikke opholde Jomfruen oftere med Snak, og gaae uden om, men strax lige til, saa at hun skal være fornøyet med mig.

GUNILD:

Hør, Gert! den Vrede, jeg lader see mod dig, reiser sig af lutter Kiærlighed. Jeg har end engang, dig u-afvidende, stillet Apothekeren tilfreds; gak derfor nu paa staaende Fod lige derhen, men viid derhos, at dersom du fører dig ogsaa denne gang op, som tilforn, skal jeg aldrig kiende dig for min Søn meere.

Gaaer bort.

Mester Gert gaaer strax hen og banker paa. Mammesellen kommer selv ud.

SCEN. 14

Leonora. Mester Gert.

LEONORA:

Velkommen tilbage min kiære Mester Gert!

GERT:

Ydmygste Tienner min hierte Jomfrue! Jeg beder tusind gange om Forladelse, at jeg fortørnede hende sidst med min lange Tale.

LEONORA:

Det er ham alt forladt min kiære Mester Gert!

GERT:

Jeg beder, Jomfruen ikke vil regne mig det til onde.

LEONORA:

Aldeeles ikke. Hans gode Moer har stillet min Papa og mig tilfreds igien.

GERT:

Jeg bekiender, min hierte Jomfrue, at jeg snakker undertiden noget meget.

LEONORA:

Ja det har jeg og merket.

GERT:

Mange legger mig det til en Lyde, men der findes dog visse brave Folk, som skiønne derpaa.

LEONORA:

Det vil ikke sige, Mester Gert, naar man ikke taler så meget i u-tide.

GERT:

Men har da Jomfruen af Hiertet forladt mig min forrige Forseelse?

LEONORA:

Ja jeg har, Mester Gert, af mit gandske Hierte.

GERT:

kysser paa hendes Haand.

Jeg vil tiene hende, min hierte Jomfrue! vi, som har reist Udenlands, har gierne den Syge eller Orm, hvad man kand kalde det, at vi vil fortælle, hvad vi har hørt og seet paa fremmede Steder, for at lade see, vi ere ingen Hiemfødinger.

LEONORA:

Har da Mester Gert reist Udenlands? det har jeg, min Troe, aldrig vidst.

GERT:

Jo mænd. Jeg reiste engang fra Hadersløv til Kiel, men glemmer aldrig den Reise, etc.

LEONORA:

Monsieur! Slipper I mig ikke, saa faaer I et par Ørefigen.

Gaaer bort.

SCEN. 15

MESTER GERT:

alleene.

Jeg tilstaaer gierne, at jeg taler meget; det har jeg efter min Far. Men han førte ingen Sladder, og det giør jeg ikke heller. De got Folk her i Byen vil nok savne mig engang, naar jeg er død, og sige: Fanden fare i Gert Westphaler, han var dog bedre Mand, end vi holdt ham for at være; thi siden han døde, er her ikke een i Byen, der veed saa at tale om Udenlandske Sager. Ja de vil sige: Gid vi kunde grave ham levende op af Jorden igien. Saa længe Folk lever, agter man dem ikke, men de ere ikke død, førend det fortryder dem. Avindsyge er ogsaa maa skee til deels Aarsag derudi. Man seer, at jeg fører Discoursen alleene i alle Selskabe. Andre vil gierne tale med, men kand ikke, og derfor lider ikke at høre mig tale.

Hvorfor hader Jørgen Handskemager mig meest af alle? just fordi han heldst af alle Folk her i Byen vil give et Ord i Lavet med, men tør ikke føre nogen polisk Tale, naar jeg er tilstæde; thi han veed, at jeg hugger ham strax i Flanken, saasom jeg forstaaer mine Politica bedre end han. Jeg har ofte mærket det, at, saa tit jeg kommer i hans Selskab, stiller han sig gandske taus an, ligesom han vil indbilde Folk, at han er af de kloge Mænd, der taler lit, og grunder meer.

Det er saa en gammel Stræg af visse Dosmere, der intet forstaaer, og derfor giør sig en grundig Mine, og tier, naar lærde Folk, som jeg eller andre, er tilstæde; da de dog med all deres Grunden tænker ikke meer end en Hest eller et Faar. Skal jeg nu derfor lade mig Munden binde? Ney jeg vil heller være misundet end foragtet. Jeg vil heller, Folk skal sige: der sidder en carnaliøsk Tunge paa den Karl, end at de skal sige: den Karl sidder som en dum Fæhund eller Skabhals, der har hverken Maal eller Mæle. Men hvad skal jeg giøre i denne Sag? Jeg tilstaaer, at jeg kom noget for dybt udi Snak med Jomfruen. Men kunde hun sagte ikke høre min Tale ud? Skulde hun derfor true mig med Ørefigen? Jeg er vis paa, at Apothekeren nu vil hæve Partiet op. Men han skal give mig Sag. Jeg skal bevæbne mig med Lands Lov og Ret.

Gaaer bort.

SCEN. 16

Gunild. Gilbert. Leonora. Pernille.

GUNILD:

Jeg skal ikke kunne bilde mig andet ind, end min Søn har efterlevet mine Formaninger, og engang for Alvor giort Ende paa det, som ligger mig saa meget paa Hiertet. Men der seer jeg Apothekeren komme med hans Datter alleene. Ach mit heele Legeme skielver af Redsel, jeg er bange - - Hans Tienerinde, Hr. Apotheker! hvor er min Søn?

GILBERT:

Hør, Madam! Jeg vil ikke overfuuse hende. Hun er en skikkelig Kone, og uskyldig derudi.

GUNILD:

Ej! hvad er nu paa færde igien?

GILBERT:

Hendes Søn har denne gang forrettet sit Ærende som tilforn. Han har ikke kunnet tale et Ord om Kjærlighed for andet forbandet Snak om Aviser og Stats-Sager.

GUNILD:

Ach jeg elendige Menneske!

GILBERT:

Giv jer tilfreds, Madam!

GUNILD:

Vil da Hr. Apotheker ogsaa tilgive ham det denne gang?

GILBERT:

Ney Madam! Vi kand ellers være gode Venner. Min Datter kand nok blive gift. Monsr. Leonard,

Distillereren her i Gaden, har stor Kjærlighed til hende. Jeg har ikke behov at trænge min Datter paa nogen.

GUNILD:

Jeg tviler aldeeles ikke derpaa. Men Hr. Apotheker - -

GILBERT:

Men min kiære Madame! hun er saa god herefter at lade mig være med Fred.

GUNILD:

Ach jeg sørger mig virkelig ihiel over den Søn. Ach! Ach!

GILBERT:

Det giør mig hiertelig ondt for hendes skyld, Madam!

GUNILD:

Men Hr. Apotheker! det er dog en ringe Fejl, som vil forgaae med Tiden. Han er ellers saa skikkelig, saa jeg i ingen anden Ting har at klage over ham.

GILBERT:

Han maa være saa skikkelig som han være vil; jeg lar mig ikke oftere narre.

GUNILD:

Ach min Herre! Jeg beder med grædende Taare, forlad ham endnu denne gang. Jeg svær en dyr Eed, at jeg aldrig skal oftere tale for ham. Giør det dog formedelst det Venskab, der har været mellem os.

GILBERT:

Madam! Jeg kand ikke bære det over mit Hierte, at see hende saa sørge. Kom an Madam, jeg pardonerer ham endnu, men eengang for alle.

GUNILD:

Jeg skal, min Troe, aldrig lukke min Mund oftere op for ham.

GILBERT:

Lad ham da komme Klokken 5 i Aften, saa skal Notarius være der, paa det at, saa snart han har givet sin Kierlighed tilkiende, vi strax kand slutte Ægteskabs Contract. Saa har man Ende derpaa.

GUNILD:

Nu gaaer jeg strax hiem og præker for min Søn, saa det skal dundre efter.

SCEN. 17

Gilbert. Leonora. Pernille.

GILBERT:

Nu min Datter! han skal ikke fixere dig meer end denne gang.

Leonora sukker.

GILBERT:

Hvorfor sukker du saa?

PERNILLE:

Jeg sukker, Hosbond, hvorvel jeg skal ikke have ham. Hvad maa hun ikke da giøre? Om Hosbond havde 10 eller 12 Døttre, som han maatte gifte bort for Armod, saa kunde jeg nogenledes begribe det, men - -

GILBERT:

Nu Mammeselle, holdt du din Mund. Nu vil jeg saa have det. Der er jo ellers aldeeles intet ont at sige paa Karlen.

PERNILLE:

Det er, min Troe, en brav vittig Karl, dersom han ikke var saa gal.

GILBERT:

Hvad har du andet at sige paa ham, end at han snakker noget for meget? Det er jo en almindelig Fejl hos Folk af den Profession.

PERNILLE:

Det er sandt nok, Hosbond. Men denne er som Capitain for alle Verdsens Barberere udi at snakke. Jer Datter i Steden for at gaae til Brudeseng, vil gaae om Aftenen paa Lectie med ham. Nætterne vil han drive bort med at fortælle Aviser, hvilket en ung Jomfrue ikke er tient med. Jeg troer virkelig, at hun inden et Aar blir forvandlet til en Avis. Jeg tog ham, min Troe, ikke, det er alt hvad jeg kand sige, uden saa er, at jeg kom til Skade at miste mine Ørne, at han kunde præke uden at incommodere mig.

GILBERT:

Ja nu hielper ingen Raisonnering. Hvad jeg har lovet hans Moer, det holder jeg.

Gaaer ind.

SCEN. 18

M. Gert. Tobias Procurator.

M. GERT:

Saa raader I mig da paa jer Samvittighed, Hr. Advocat, at føre Process med Apothekeren?

TOBIAS:

Monsieur! Jeg har aldrig raadet nogen ærlig Mand fra Process; thi ellers maatte jeg ilde forstaae min Jura, ligesom det var en slet Chirurgus, der raader en Patient fra at aarelades.

GERT:

Men meener I, at jeg kand vinde Sagen?

TOBIAS:

Vil I ikke føre Process uden for at vinde Sagen? Hvad er det for Snak?

GERT:

Hvorfor skulde jeg da føre Process?

TOBIAS:

Monsieur! I kand være en god Chirurgus, men forstaaer slet jere Jura. Mon en Syg tar ikke en

Doctor an, omendskiønt han er vis paa, aldrig at blive cureret? alleene fordi Folk ikke skal legge ham til Last, at han døde uden Doctor ligesom et u-mælende Beest. Ligesaa er det, naar een lader fare en Process. Folk siger jo om ham: Den Kryster, den Gnier, han vilde ikke staae paa sin Ret. Tvert imod, naar man taber ærlig en Sag, kand man sige: Jeg har en god Samvittighed; thi jeg har giort alt hvad jeg kunde. Tilmed saa er dette en Sag, som I aldrig kand tabe.

M. GERT:

Men Hr. Advocat! I har endnu ikke hørt, hvorudi Sagen bestaaer.

TOBIAS:

I siger jo, at det er mod en Apotheker?

GERT:

Jo det er.

TOBIAS:

Det er alt nok, Monsieur! Der har I min Haand paa, at I skal vinde Sagen. Det er min ringeste Konst at feje en Apotheker af. Og lad være, at I taber, saa forsikrer jeg, at I skal tabe med Respect. Hvori bestaaer ellers Sagen?

GERT:

Min Moer og Apothekeren har sluttet Ægteskab mellem mig og hans Datter. Jeg var der henne i Dag for at tilkiende give min Kierlighed for hende. Men førend jeg kom til at frie, faldt jeg hen udi en anden Materie, hvilket er hendt mig nogle gange tilforn; saa at hun blev u-taalmodig, og truede mig med Ørefigen.

TOBIAS:

Vil I lade den Sag fare, saa maa I være en Slyngel. Forlad jer paa mig som en ærlig Mand; jeg vilde ønske, at I sad paa Livet, og skulde henges, paa det jeg kunde viise, med hvilken Nidkierhed jeg vilde føre jer Sag.

GERT:

Jeg takker skyldigst. Man tillægger mig som en Feil her i Byen, at jeg taler for meget; men det er ikke Slidder Sladder jeg fører. Jeg taler om lutter Stats-Sager og Aviser, hvilket man burte give mig Penge for at høre. Folk er her ikke uden for at æde og drikke og spille en Forkeering eller Lanter. Ney da lover jeg mit Fødeland Westphalen. Min Far har fortalt mig, at der er i hver Gade Snakke-Forsamlinger, hvor man kommer ikke fra, førend man er gandske hæs.

TOBIAS:

Talen er det, hvorudi vi skilles fra Besterne. Men ellers har alting sin Tid. Naar man skal frie, saa maa man sætte anden Snak til side.

GERT:

Det er sandt nok. Jeg kommer tit i saadan Snak mod min Villie. Jomfruen førte mig halv paa gang; thi engang spurdte hun mig om hvad en Kreds-Dag var i Tydskland, og en anden gang om min Reise til Kiel, hvilket hun syntes jeg forklarede alt for vitløftig. Men vil der ikke Tid til saadant Hr. Advocat?

TOBIAS:

Der kand jo ikke meget siges om en liden Reise til Kiel.

GERT:

Ikke det? Jo, jo. Det var, min Troe, en merkværdig Reise. Jeg reisede fra Haderslev for 3 Aar siden den 20. Februarii, om jeg mindes ret - - -

TOBIAS:

Ja Monsieur, jeg forlanger ikke at vide noget derom. Jeg har selv været nogle Gange paa Kieler Omslag.

GERT:

Ney, naar jeg tænker mig om, saa var det d. 19. Februarii - - -

TOBIAS:

Nu er ikke Tid at tale derom. Nu maa vi tale om Processen.

GERT:

Blant andre, som var i Følge med mig, var en Hattemager-Svend - - -

TOBIAS:

I skal strax, inden Soel gaaer ned, lade Apothekeren beskikke.

GERT:

Ney hør nu lidt først: Samme Hattemager var et got stykke Karl - - -

TOBIAS:

Klagen skal opsættes paa den Maade - - -

GERT:

Han boer endnu i Kiel, og holdes for en af de beste Hattemagere; thi - - -

ADVOCATEN

continuerer sin Tale saaledes, medens M. Gert ogsaa fortæller sin Reise:

Saasom Seign. Gilbert, Apotheker her i Staden, af velberaad Hu har accorderet mig sin Datter til Ægtefelle, men hans Datter nu med Foragt har forviset mig sit Huus, og vil uden skiællig Aarsag ophæve Partiet: Da, saasom det er bleven bekiendt over den heele Bye, at jeg er forloved med hende, tillader min Reputation ikke at fordøye saadan Foragt, men tilskynder mig at paastaae min Ret, og at søge Øvrighedens Bistand i denne Sag; thi hvis saadant skulde have Gænge, stod det herefter et hvert Fruentimmer frit for at spille med en brav Mands Reputation.

Mester Gert holder for hans Mund, og Advocaten gir ham et Ørefigen, hvorpaa de komme i Haar sammen, og Mester Gert driver Tobias ud.

SCEN. 19

Gunild. M. Gert.

GUNILD:

Hvad Pokker er dette for Allarm? Jeg tænkte at finde ham hiemme begrædende sine Synder, og just treffer jeg ham udi Klammerie.

GERT:

I skulde beklage mig Mutter, dersom I vidste min slette Skiæbne.

GUNILD:

Din slette Skiæbne? Ney du maa sige din slette Conduite. Jeg har alt hørt, hvordan du har bæret dig ad sidste gang for Apothekeren igien.

GERT:

Jomfruen visede mig bort med Foragt, og truede mig med Ørefigen.

GUNILD:

Du havde fortient at prygles med Stok af Huset.

GERT:

Hvorpaa jeg vilde raadføre mig med denne Advocat for at høre, hvad jeg skulde giøre med denne Sag. Men han var ligesom han var gall; Jeg kunde ikke faae et Ord frem for ham.

GUNILD:

Vil din Slyngel tænke paa at føre Process med got Folk, som du har fixeret saa ofte?

GERT:

Hvad skal jeg da giøre, Mutter? Jeg er gandske modløs.

GUNILD:

Du skal hen og henge dig selv; thi du est ikke værd at leve.

GERT:

Ach! skulde der ingen Middel være til at stille Apothekeren tilfreds igien?

GUNILD:

Ney tænk kun aldrig derpaa, hverken at stille ham eller mig tilfreds igien.

GERT:

Farvel Mutter! Jeg troer, at I faaer mig aldrig meer at see.

GUNILD:

Jeg vil dog ikke friste ham længer. Hør, Mester Gert! hvor vilt du hen?

GERT:

Ach! Jeg er ganske desperat.

GUNILD:

Jeg har end engang med stor Arbeide stillet Apothekeren tilfreds.

GERT:

Ach min allerkiæreste Moer! er det sandt?

GUNILD:

Ja, men vær forsikret paa, at det aldrig skeer oftere. Apothekeren har bestilt Notarius at være den Tid tilstæde, at, om du bær dig ret ad, og faaer ja af Jomfruen selv, Ægteskabs Contracten strax kand sluttes.

GERT:

Ach vær forsikret om, min hierte Moer, at jeg skal tage mig vare.

GUNILD:

Du kand giøre, som dig lyster. Jeg vil aldrig have meer dermed at bestille. Kom hiem saa længe.

De gaaer.

SCEN. 20

Leonard. Henrich.

LEONARD:

Det er nok, at du alleene faaer fat paa Pigen for at høre, hvordan Sagerne staaer, og om det Giftermaal endelig skal gaae for sig.

HENRICH:

Men hvad got giør det, at I endelig vil vide det?

LEONARD:

Ach! det er jo naturligt, at man vil vide det, hvorudi all ens Lykke bestaaer. Giør dig et Ærende, og gak ind og see, at du kand bringe hende herud.

Henrich gaaer ind.

LEONARD:

Ach Ach! jeg havde kunnet forekomme all denne Fortræd. Det vinder man ved Blufærdighed. Havde jeg kun dristig begieret hende, den første Tid jeg følede Kierlighed, saa havde hun nu været i mine Hænder. Jeg troer dog aldrig, at hun selv kand give sit Hierte til saadan Karl. Hvad hun giør, det giør hun for at føye sin Far. Men hvordan det er eller ikke er, saa er Ulykken lige stor for mig, efterdi hun gaaer mig qvit. Men der kommer Henrich tilbage med Pigen.

SCEN. 21

Leonard. Henrich. Pernille.

LEONARD:

Ach lille Pige! siger I Dommen af for mig, eller kand jeg reddes?

PERNILLE:

Min Herre! Jeg kand sige jer en Ting, at Jomfruen er lige saa ilde til Mode som I. Mester Gert har været her siden, og ved sin forbandet u-rimelige Snak giort sig Jomfruen saa vederstyggelig, at hendes Hierte vil briste, naar hun tænker paa, at hun skal bindes til saadan Mand. Apothekeren blev ogsaa gandske vred, og vilde ophæve Partiet, i sær da han hørte af os, at I havde Kierlighed til hans Datter. Men han har siden af Moerens Suk og Graad ladet sig overtale at forsøge end engang, stevnet Mester Gert hid med Notarius Klokken 5 for at slutte Ægteskabs Contracten, i fald han bær sig skikkelig ad.

LEONARD:

Men vil Jomfruen skikke sig derudi?

PERNILLE:

Hun tør ikke sige sin Far imod, thi han er en haard Mand; men hun har aabenbaret sit Hierte for sin Farbroder Seignr. Gottard, hvilken ynker hende, og har lovet at bringe ham i Discours om Stats-Sager igien. Og naar det skeer, maa I være ved Haanden, for strax at begiere hende, naar Apothekeren blir vred.

LEONARD:

Men jeg er bange, at han tar sig nok vare.

PERNILLE:

Hvis saa er, og hun merker, at det skal blive Alvor af, giør hun sig heftig syg for at opholde Bryllopet, og give os Tid at pønse paa anden Raad. Jeg viskede til Jomfruen, at I var der uden for; jeg troer nok, at hun strax kommer hid. See her er hun med hendes Farbroder.

SCEN. 22

Leonard. Henrich. Pernille. Leonora. Gottard.

LEONARD:

Allerkiæreste Jomfrue! hendes Pige letter mit Sind, i det hun siger mig, at Jomfruen har faaet Afskye for Mester Gert.

LEONORA:

Det er sandt min kiære Monsieur Leonard! men jeg har en haard Far at trækkes med.

LEONARD:

Men min hierte Jomfrue! jeg haaber dog, at, naar hun holder Stand, hendes Far ikke tvinger hende med Magt.

LEONORA:

Jeg vil nødig underkaste mig min Fars Vrede, førend jeg har forsøgt, om Sagen kand jevne sig selv. Men hvis det ikke skeer, maa jeg være ulydig.

GOTTARD:

Gir jer kun tilfreds Børn lille. Lad kun Mester Gert komme, og blir I, Monsieur, ved Haanden Klokken 5, som ikke er langt til. Jeg haaber nok, at jeg skal bringe Mester Gert i Snak igien, og komme ham gandske at forspilde sin Credit, og hvis det gaaer ikke an, vil vi være betænkte paa andre Midler. Jeg kand ikke negte, at dette Partie jo aldrig har staaet mig an, og at jeg jo tusind gange heller seer, at min Broer-Datter falder i Monsieurs Hænder. Min Broer selv ønskede det samme. Det staaer ham kun for Hovedet, at han ikke vil bryde sit Løfte. Gaaer I kun til side saa længe og forlader jer paa mig. Nu vi maa ind igien.

SCEN. 23

Mester Gert.

GERT:

alleene.

Nu staaer det paa, Mester Gert, om du kand giøre Prøve, eller blive en Slyngel all din Livs Tid. Jeg veed, at jeg jo sagte kand holde mig fra at snakke om lærde Sager en Times Tid.

Knytter Næven mod sin Mund.

Hør, Monsieur Mund! Du skal faae en Verdsens Ulykke, hvis du taler andet end kortelig om Kierlighed i Aften. Naar jeg betænker dette alligevel, saa er det forskrækkeligt, at een skal blive hadet alleene fordi man fører lærde Discourser. Men jeg maa lade det fare, thi all min Lykke dependerer deraf. Jeg haaber nok at skal staae Karl, undtagen nogen fører mig selv paa Snak; thi jeg kand ikke negte det, at, naar nogen spør mig om de Materier, som jeg er dreven udi, at det jo er min Verdsens Vellyst at forklare dem saadant. Men jeg maa øve mig lidt for desbedre at modstaae saadan Fristelse. Men der seer jeg Notarius kommer. Nu er det Tid.

SCEN. 24

Notarius. Mester Gert.

NOTARIUS:

Serviteur, Mester Gert! Jeg er hidkalden i Dag for jer skyld.

GERT:

Jeg veed det nok Hr. Notarius! Jeg har været her nogle gange tilforn, men har maat gaaed bort med uforrettet Sag.

NOTARIUS:

Hvi saa?

GERT:

I veed, Hr. Notarius, at jeg læser curieuse Bøger iblant, og at jeg gierne vil lade høre i Selskabe, hvad jeg har læset. Jeg er nogle gange her udi Huset ved Anledning forfaldet udi saadanne Materier, da jeg dog alleene burte tale om Kierlighed. Jeg vil dog haabe, at jeg skal skikke mig bedre denne gang.

NOTARIUS:

Jeg veed, I kand jo tvinge jer en Times Tid.

GERT:

Hr. Notarius! vil han ikke være af den Godhed at exercere mig lidt, stille sig an som han er Jomfruen, og spørge mig om en og anden curieuse Materie, for at see, om jeg kand holde Stand? Det er saa vanskeligt for mig at skiule mit Pund, heldst naar nogen gir mig Anledning at tale.

NOTARIUS:

Hiertelig gierne. See nu er jeg Jomfruen.

GERT:

Ydmygste Tienner min hierte Jomfruel

NOTARIUS:

Tiennerinde, Mester Gert.

GERT:

Jeg kommer skielvende til hende denne gang.

NOTARIUS:

Hvorfor det?

GERT:

Fordi jeg fortørnede hende sidst med min lange Tale.

NOTARIUS:

Ej det vil ikke sige. Han taler jo altid vel. Men hvad got nyt Mester Gert?

GERT:

Ingen Ting hierte Jomfru!

NOTARIUS:

Har han ikke læset Aviserne?

GERT:

Jo jeg har, min Troe.

NOTARIUS:

Er der intet nyt i dem?

GERT:

Ikke uden at - - Ney det er sandt, jeg har, min Troe, ikke læset Aviserne, siden jeg reiste udenlands.

NOTARIUS:

Har Mester Gert da reist udenlands?

GERT:

Jeg reiste engang fra Harslev til Kiel, men glemmer aldrig den Reise. Der var i Følge med os en Hattemager - -

Han slaaer sig paa sin Mund.

Vil du tie dit Beest!

NOTARIUS:

Hvad vil han ellers sige om den Hattemager?

GERT:

Intet uden at det var en Skurk, som er ikke værd at tale om.

NOTARIUS:

I bær jer vel nok ad.

GERT:

Ja jeg troer nok, at jeg skal staae Karl. Vil I nu gaae ind Hr. Notarius, og sige, at jeg er her.

Notarius gaaer ind. Mester Gert gaaer og exercerer sig, mumlende ved sig selv, slaaer sig for sin Mund.

SCEN. 25

M. Gert. Gottard. Leonora. Pernille. Notarius.

GERT:

Ydmygste Tienner min smukke Jomfru!

LEONORA:

Tiennerinde.

GERT:

Jeg kommer skielvende til hende denne gang.

LEONORA:

Giør han det?

GERT:

Jeg beder ydmygst om Forladelse for sidst.

LEONORA:

Naar min Far har forladt ham det, maa jeg ogsaa forlade ham.

GERT:

Jeg haaber, at Jomfruen og selv af Hiertet forlader mig min Forseelse.

LEONORA:

Jeg er aldrig min Far gienstridig.

GERT:

Hendes gode Far, saavelsom hun selv, har haft Aarsag at være vrede paa mig.

LEONORA:

Det er sandt i visse Maader.

GERT:

Men min hierte Jomfrue! det er ogsaa min eeneste Fejl; thi for Resten er jeg ædrue, og tar vare paa mine Sager.

LEONORA:

Det er sandt nok.

GERT:

Jeg vil ikke undskylde min Opførsel mod dem, men gierne kalde det en Forseelse, hvorvel det holdes for en Dyd paa andre Steder.

LEONORA:

Det kand nok være.

GOTTARD:

I got Folk ere ogsaa noget delicate. Jeg vilde, min Troe, ønske, at jeg kunde have Mester Gert altid hos mig; thi jeg er en Elsker af Discourser, og saa viit som jeg har hørt, fører han ingen Pølse-Snak.

GERT:

Jeg takker min Herre skyldigst for de gode Tanker han har om mig.

GOTTARD:

Men hvad er det Folk støder sig saa meget over? fører han nogen u-sømmelig Tale?

GERT:

Det skal ingen sige mig paa. Jeg taler kun om lærde og curieuse Sager.

PERNILLE:

Jeg vil tienne Farbroder, Mester Gert er en Mand, som har reist udenlands. Paa saadanne Reiser lider man ondt og sætter Penge til. Den eeneste Nytte der ved er, at man kand fortælle sine Reiser, naar man kommer tilbage.

GOTTARD:

Saa har da Mester Gert reist?

GERT:

Ney ikke saa synderlig.

PERNILLE:

Jo mig synes, jeg har hørt, at han engang reiste til Kiel.

GERT:

Ja det er endelig sandt. Jeg reisede for nogle Aar fra Harslev til Kiel, men glemmer aldrig den Reise. Der var med os paa Vejen - -

Han tier og stikker Tørklædet i Munden.

GOTTARD:

Hvo var med ham paa Vejen?

GERT:

med Tørklædet i Munden.

Ingen.

GOTTARD:

Hør, Monsieur! efterdi han taler ikke uden om Reiser og Historier, kand jeg ikke see, hvor nogen kand legge ham saadant til Last.

PERNILLE:

Jeg min Troe ikke heller.

GOTTARD:

Og jeg skal reprimandere min Broer, fordi han har stødt sig derover.

GERT:

Jeg takker skyldigst. Men de forlader mig, at jeg maa forrette mit Ærende hos Jomfruen.

GOTTARD:

Jeg kand sige for min Part, Pernille, at der ere visse Ting i Aviserne, som jeg vilde give Penge for at høre forklare. Jeg har tit læset om de Torys og Wigs udi Engeland, men veed ikke Grunden dertil, og ingen udi heele Byen kand give mig Underretning derom.

MESTER GERT:

som midlertid har staaet og giort Cour til Jomfruen, spidser sine Øren, og siger:

Da kunde jeg give ham Underretning, hvis jeg havde stunder dertil.

GOTTARD:

Jeg tviler hiertelig derom Monsieur; thi ingen her i Byen veed ret Beskeed derom.

GERT:

Gid jeg faae en Ulykke, Monsieur, om jeg ikke veed det paa mine Fingre.

GOTTARD:

Ja jeg veed ogsaa noget løsligt derom. Jeg veed, at Torys ere de Folk, som sloge Hovedet af Kong Jacob.

GERT:

I farer vild, Monsieur, det er gandske anderledes. Men jeg skal forklare det siden, nu maa jeg først - -

GOTTARD:

Ha ha ha! Jeg hører strax, at I ikke veed Grunden dertil. Torys ere de, som sloge Kongen ihiel. Det veed jeg vist, vidste jeg saa vel Beskeed om det øvrige.

GERT:

Ney, er det ikke, Monsieur! Ney. Der ere 4re Hoved-Secter i Engeland: Torys, Wigs, Mannister og Anabaptister - - -

PERNILLE:

sagte.

Nu har vi Spillet vundet. Nu løber jeg efter Apothekeren og Monsieur Leonard.

GERT:

continuerer.

De Torys ere de fornemmeste, som altid holde Kongens Partie, og som figtede for Kong Jacob, da han førte Krig udi Engeland mod de Wighs, som rebellerede under Cromwels Anførsel. Denne Cromwel, som paa Latin heeder Massaniello, var en Slagter-Søn, men bragte det saa vit, at han blev Ridder af Hosebaandet, og Generalissimus til Lands og Vands. Thi der var et forbandet Hoved paa ham; tænk engang, Monsieur! han var saa dygtig, at han kunde give Audience, læse, skrive og dictere 4re Breve paa eengang. (Det er noget utroeligt, men det er saa sandt som jeg staaer for hans Øyen.)

Apothekeren kommer ind i det samme, trækker paa Axlene, har Bud efter Leonard, hvilken blir copuleret til Jomfruen mens M. Gert taler.

Kong Jacob derfor ophøyede ham fra en Æres Post til en anden. Men da Erke-Bisp-Stoelen i Canterborg blev ledig, og Kongen gav den bort til en ved Navn Fairfax, da dog Cromwel havde recommenderet sin Svoger dertil, blev han ophidset, at han rebellerede mod Kongen, fik en Armee sammen af lutter Wighs, Mannister og Anabaptister, overvandt Kong Jacob udi et stort Feltslag, fik ham fangen, og lod ham om Aftenen halshugge. Derpaa komme de Wighs paahøyeste Spidse. De Torys bleve undertrykte, og Cromwel blev udraabt for Protector af Engeland. Men da han havde regieret nogle Aar, kom Kong Jacobs Søn tilbage, conjungerede sig med de Torys, og slog de Wighs adskillige gange, saa de fik en ævig Ulykke, og endelig udi det sidste Slag fik min gode Monsieur Cromwel fangen, som han lod sønderrive af 4re Heste. Derpaa komme de Torys i Veiret igien, hvilke besluttede gandske at udrødde de Wighs og deres Tilhengere, de Anabaptister og Mannister. Men som deres Antall var alt for stor, forandrede man det Forsæt, og lod alleene forbyde dem under Livs-Straf at have Gevær i deres Huus. Dette er Aarsag til den Had, som er mellem de Torys og Wighs, og at de første altid maa holde de sidste Tommelfingeren paa Øyet - - Men ach Himmel! jeg staaer her og snakker saa meget; hvor er Jomfruen?

PERNILLE:

Hun er alt fløyten. Hun blev copuleret til denne unge Person, medens Mester Gert var i Engeland.

GERT:

Hvad? Er det sandt Hr. Apotheker?

GILBERT:

Ja Monsieur! Jeg har holdt mit Løfte og stevnet jer endelig denne gang hid for at giøre Sagen af. Men som jeg seer, at der er intet ved jer at giøre, saa har jeg givet min Datter bort til denne gode Mand, som har længe baaret Kierlighed til hende.

GERT:

Ach! gid I faaer en Ulykke, som bragte mig i denne Tale. Ach Hr. Apotheker! kand det ikke forandres igien?

GILBERT:

Ney, vær saa god at hilse jer Moer. Her er nu intet for jer at hente, uden I vil have min Pige Pernille.

PERNILLE:

Faae den Skam, der vil have ham, Vatter. Jeg kand ikke lade mig nøye med Snak alleene.

M. GERT:

Men Hr. Apotheker - -

GILBERT:

Men Monsieur! Her er nu intet ved at giøre. Nu er Contracten sluttet.

M. GERT:

Ach jeg vil ikke være længer i denne Bye, men reise hen andensteds, hvor Lærdom er meer agted.

GILBERT:

Lykke paa hans Reise! Kommer, lader os gaae ind.

III. Ludvig Holberg: *»Heltehistorier«*

[Denne udgave er foreløbig]

A. Holberg: Ziska og Scanderbeg

Forberedelse.

Blant mange Ting, som misbruges udi daglig Tale og Skrifter er den Titul af Helt eller Heros.

Homerus, som Poëter og Moralister foresætte sig som en Modell at efterfølge, haver lagt første Grundvold til denne Irring, i det han har udi Heroiske Vers forestillet, som Dyders og Tapperheds Exempler visse Mænd, hvis Bedrifter og Gierninger heller burte nedgraves i Forglemmelse, og hvis Levnet aldeeles ingen Overeensstemmelse har med den rette Heroismo; thi, skal Achilles, skal Ulysses være Heroës eller slige Helte, da bliver Definitionen saadan: en Helt er en Mand, der røver, plyndrer og slaaer Mennesker ihiel med saadan bestandig Lykke og Succes, at ingen drister sig til eller formaaer at fordre ham til Regnskab derfor, men maa overlade GUd Hevnen.

Eller, en Helt er en Mand, der ved Sviig og Underfundighed kommer til Rigdom og Velstand og sætter sig selv og sit Land i den Stand, at han bliver en Skræk for alle sine Naboer. Paa saadanne Helte har Jorden saa vel nu, som i gamle Dage haft god Forraad; men det er af saadanne Helte, hvoraf den ikke meget kand bryste sig.

Saa meget derfore, som Poëter maa stræbe efter at efterfølge Homeri Stiil, høye Tanker og prægtige Ord, saa meget maa de tage sig vare for at imitere hans Morale og Portraits, med mindre man vil forfalde udi den Vildfarelse, at giøre aabenbare Laster og Misgierninger til Hoved-Dyder.

Hvorliden Overeensstemmelse Achillis Bedrifter haver med Heroismo, sees tydeligen, naar man tager Dækket af, og giver heller agt paa Gierningen i sig selv, end paa Poëtens prægtige Ord. En Mand, udi hvis Hierte havde fæstet Sæde Had, Hævngierighed, Grumhed, Vrede og andre deslige Affecter, er aldeeles ingen Zirat for det menneskelige Kiøn. Tvertimod en saadan kand ikke alleene ansees med Skræk, men end ogsaa med Foragt, ja heller holdes for en feig, end en tapper Mand: naar han ikke er mægtig til at imodstaae sine Passioner, men viiser sig at være en foragtelig Slave deraf; thi der er saa stor Forskiæl imellem Tapperhed og Hidsighed, som der er imellem Gudsfrygt og Tungsindighed og imellem Retfærdighed og Strænghed.

Saasom nu det er ikke uden af Legemets Styrke og af et hidsigt Blod Achilles egentligen var distingveret blant Grækerne og at deslige Qvaliteter findes endogsaa hos umælende Beester, da, hvis ikke andet kan fremføres til hans Berømmelse, har man Møye at giøre ham til et Menneske, end sige en Helt.

Den ugemeene Forstand og Kundskab udi Stats og Krigs Videnskab, samt Veltalenhed, som tillegges den anden Homeri Helt Ulyssi, saasom dette bestod udi Sviig, Simulation og falske Ord og Løfter, saa kand man sige, at den eene var lige saa langt fra Heroismo, som den anden, ja at den første ved nøye Examen var ikke andet end et glubende Dyr, og den sidste ikke andet end en Rev, eller saadan een, som den gemeene Almue nu omstunder kalder Politicus, hvilket betyder en igiennemgaaen Skalk.

Begge Slags Qvaliteter forklarer Cicero Lib. I. Off. Scientia, qvæ remota à justitia est, calliditas potiùs, qvàm sapientia est appellanda. Item, animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs, nomen habeat, qvàm fortitudinis. Det er, all den Videnskab, som viger fra Retfærdighed, er heller Underfundighed end Viisdom; og den, som vover sit liv for sin egen Skyld, ikke for det gemeene Beste, er ikke tapper, men dristig.

Adskillige Poëter derfore, som have skrevet efter Homeri Tid, have merket, hvormeget samme Mand har vildfaret udi sine Characteres, og seer man, at Virgilius har støbet sin Heros udi en anden Form, og giort Pietet, Sagtmodighed og Ærlighed til Æneæ Hoved-Dyder. Men alt dette bestaar kun i blotte Ord, ja, naar man uden Broderie betragter Æneæ Gierninger, som bestoed i at krænke en Dronning under Ægteskabs Løfte, og derpaa at forlade hende, at berøve

en fremmed Mand sin forlovede Brud, og at omkomme sin Medbeiler, saa blive Bedrifterne saadanne, at det var bedre at tie dermed, end at udføre dem i en Heroisk Lovsang, hvilket Virgilius uden Tvivl selv har merket, og derfore skudt Skylden paa Guder og Gud-inder, saa at det maatte blive til en Dyd og Gudsfrygt, i Henseende til at det var en Fornødenhed at efterleve Himmelens Befalninger.

Ingen tvivler paa at jo Hercules var en stor Helt. Men hvorfor? efterdi han løb om med en Kølle, og slog Folk ihjel. Vel siger man, at han rensede Verden fra onde Mennesker; men Historien viiser, at mange gode og uskyldige Folk maatte giøre Selskab med de Onde, saa at han derfor er lige saa langt fra Heroismo, som en Doctor, der dræber saa vel Onde som Gode. Ney, der vil andet til at erhverve Titul af en Heros.

En Heros er en udi Dyder fuldkommen Mand, som af Himmelen er dannet heller til Menneskets Frelse og Conservation, end til dets Ødeleggelse, og er derfore en god Huusfader, der har bragt et Douzaine vel optugtede Børn til Verden, nærmere ved Heroismum, end den store Alexander, der opofrede fast milliion Mennesker [*Skanderbeg* er en afledning af *Alexander,* som han havde taget navn efter].

Skal Heroismus bestaae i at løbe Hovedet mod Veggen og foragte sit og andres Liv, saa kand man give den Æres Titul til ligesaa mange umælende Dyr, som Mennesker.

Man seer dog, at ikke alleene den gemeene Almue, men endogså lærde og anseelige Scribentere udi Dyders og Lyders Beskrivelse tage qvid pro qvo, og ofte af Vildfarelse giøre de hæsligste Laster og Skrøbeligheder til Dyder, som Øyenskalkhed til Gudsfrygt, Hovmod og Rangsyge til honete Ambition, Haardhed til Retfærdighed, Ødselhed til Gavmildhed, Gierighed til Oeconomie, Haardnakkenhed til ærlig Bestandighed, Rænker til Forstand.

Besynderlig confundere de Vrede og hidsigt Blod med Tapperhed; og er det derfore, at man udi Lovsange og høytidelige Orationer, ligne Regentere med Alexandro, Cæsare &c. og opmuntre dem til at følge deres Fodspor; ja man sielden ved saadanne Leyligheder hører tale om en Phocion, Timoleon, Aristide, Cimon og Socrate, hvilke sidste besadde ret heroiske Qvaliteter, og hos hvilke fandtes ligesaa stor Tapperhed og Retfærdighed, som hos de første Hidsighed og Ambition.

Alexander den store, ophidsed af nogle ubetænksomme Ord, som hans kiereste Ven Clitus engang lod falde, omkom ham strax paa Stedet, og siden, da Vreden var stillet, af Fortrydelse vilde tage Livet af sig selv: Socrates fik et Ørefigen paa Gaden af en ufornuftig Person, tracterede det med Kaaldsindighed og Foragt, sigende alleene, det vil blive best herefter at bedekke Hoved og Ansigt med Jernplader.

Her maatte nu spørges, hvilken af disse Gierninger fortienede mest Navn af Tapperhed; den eene lader sig haanligen tvinge og overvinde af Vrede og af Skrøbelighed over det, som ham siden vilde fortryde; den anden hersker med et Helte-mod over sine Affecter, og lader see, at han ikke alleen kand overvinde andre, men end ogsaa sig selv. Thi, at denne Socratis Taalmodighed reisede sig ikke af Feighed, sees af den Berømmelse, som gaves ham udi Feltslag, at han figtede, som en Løve; det er, brugte sin Styrke og sine Arme, naar Fædernelandets Ære og Frelse det udfordrede. Thi, en Helts Characteer er ikke at figte mod sine Fiender til det Yderste, men at figte paa det rette Sted, saa at, hvor han falder, saa er det paa Ærens Post.

Naar man dette betragter, seer man, hvilken af disse tvende Mænd, hvis Bedrifter jeg her afmaler, og som begge i Historien kaldes store Helte, mest fortiene den Titul. At Joh. Ziska ikke saadan Titul tilkommer, bliver en klar og lett udgiort Sag. Vel er sandt, at, skiønt de Krige han førdte, ikke vare uretfærdige i Henseende til Oprindelsen, saa bleve de dog førte paa en uretfærdig ja fast barbarisk Maade, saa man seer, at Vrede og Hævngierrighed hos denne Mand ingen Grændser have haft.

Hvad derimod den Epirotiske Prinds [Skanderbeg] angaar, da er mig ikke bekiendt nogen Krigsmand, hvis Levnet og Opførsel har nærmet sig meer til Heroismum. Vel fortælles, at hans

Iver udi Feltslag var saa stor, at Blodet flød ham af Øyene; men, saasom han stedse sigtede mod Christendommens Fiender og det menneskelige Kiøns Tyranner, kan dette ansees som en priisværdig Nidkierhed. Thi man finder hos denne store Mand ellers ikke uden Moderation, Mildhed, Urets Forglemmelse. Ja det var alleene Medlidenhed over Christendommens Tilstand, der bragte ham udi Gevær, og bestyrkede ham mod sine Fiender. Saa at naar man betragter de mange Kiemper, som indfaldte udi samme Seculo, kan man sige, at mange fortienede den Titul af store Generaler, men ingen uden Scanderbeg alleene tilkommer den Titul af Helt. Thi det heder, som Cicero siger: Fortes & magnanimi sunt, non qvi faciunt injuriam, sed qvi propilsant: Det er, de ere Helte, som ikke øve Vold, men som drive den tilbage.

Nu maa jeg vende mig til Historien.

ZISKA

Johannes de Trocznou, som siden er bleven saa bekiendt under det Navn af Ziska eller den Eenøyede, efterdi han mistede sit Øye i et Slag, var af gammel adelig Bøhmisk Familie, fød udi den Bye Trocznou, som tilhørede nogle Canonici regulares. Han havde fra sin Ungdom fattet stor Afskye for Geistligheden, hvis uordentlige Levnet da var paa høyeste Spidse. Denne Afskye, siger nogle, var bleven forvandled til Had, efterdi hans Søster, som var en Kloster-Jomfru, blev svanger af en Munk eller Præst.

Han tog i sin Ungdom Krigstieneste an i Polen, hvor han lod see Prøve paa stor Tapperhed, sær udi det Slag, som 1410 blev holdet med den Tydske Orden.

Den haarde Execution, som skeede mod Johan Hus, for hvilken han havde baaret stor Ærbødighed, bragte den afskye og engang fattede Bitterhed mod Geistligheden paa det høyeste. En vis Scribent, som levede paa samme Tid, fortæller, at da han engang gik og grundede paa Slotspladsen udi Prag, og Kong Wenceslaus, som saadant blev var, kaldede ham til sig, og spurdte, af hvad Aarsag han gik saa dybt i Tanker, sagde han: *Jeg tænker paa den Tort, det Bøhmiske Folk er vederfaret ved Johan Husses Execution*. Kongen svarede da: *Hverken Du eller jeg er i Stand saadant at hævne; men søg du at redde Nationens Ære, om du kand finde noget Middel dertil*. Ziska laae disse Ord paa Hiertet, og fra den Tid pønsede paa det, som han siden med heele Verdens Forundring satt i Verk.

Den Bevægelse, som den Bøhmiske Nation var satt udi formedelst Johan Husses haarde medfart, formeredes ved en lige Execution, som skeede over Hieronimum Pragensem, som ogsaa blev brændt til Costnitz. Husiterne ihielsloge Præsterne, hvor de kunde treffe dem, opbrændte Kirker og Klostere, og havde til Feltskrig: Vivant Wiclef og Hus.

For dennem satte sig i Spidsen Ziska tillige med en anden anseelig Bøhmisk Edelmand Nicolaus de Hussinetz, og indtoge Husiterne et Bierg nogle Mile fra Prag, kaldet Thabor, hvor de holdte deres Forsamlinger og uddeelte Sacramentet under begge Species. Nogle foregive, at Kong Wenceslaus selv ved et aabet Brev autoriserde Ziska til denne Opstand; vist nok er det, at mange vare af de Tanker, hvorudover han og fik daglig stort Tilløb.

Hans første Streiffen var udi den Province Pilsen, hvis Hovedstad han bemægtigede sig, men som han behøvede en Fæstning, hvor han kunde sætte siue Folk udi Sikkerhed, formerede han en Plan til en nye Stad, hvilken er den udi Historien vit bekiendte Thabor.

Hans Anhang formeerede sig i en Hast saaledes, at den beløb sig til 40.000 Personer, og affærdigede han strax en Skrivelse til Statholderen af Trista, hvor udi han opmuntrer ham tillige med Indbyggerne til troe Bistand, og giver han sig udi samme Brev titul af Ziska de Calice, Thaboriternes Hoved.

Hans største Omsorg var først at befæste Thabor, hvilket ogsaa skeede, saa at den blev til en anseelig Stad og Fæstning. Det var ham i Begyndelsen vanskeligt at lade sig see i Felten mod en Fiende, efterdi han intet Rytterie havde; thi Thaboriterne vare alle usle og gemeene

Folk, som havde Møye at forsyne sig med Gevær, end sige med Hæste. Men han overrumplede paa samme Tid en Bøhmisk Anfører, der commenderede 1000 Ryttere, fra hvilke alle han tog Gevær og Hæste, hvormed han forsynede sine Folk, og var dette Oprindelsen til det Husitiske Rytterie.

Imidlertid flygtede Kongen fra et Sted til et andet, troende sig ingensteds sikker, og forsømmede ikke Ziska den Leylighed til at bestyrke sine Sager. Efter at han med Fliid havde øvet sine Folk udi Krigs-Discipline, kom han ind udi Hovedstaden Prag, hvor, eftersom de fleeste Borgere havde antaget Husses Lærdom, han venligen blev imodtagen.

Der ødelagde han strax et Carmeliter-Kloster, og lod hænge en Præst, hvilken meenes, at have været den samme, der havde krænket hans Søster. Han rykte der paa mod Raadhuset, hvor de fleeste Raadsherrer vare forsamlede. Elleve af dem reddede sig med Flugten, de øvrige faldt i Ziskas Hænder, hvilken lod dem kaste ud af Vinduerne. Nogle holde for, at de Pragiske Borgere selv øvede denne Execution: andre derimod sige, at Ziska selv drev dette Verk, saasom han var heel ophidset mod Raadet.

Da denne haarde Execution tilligemed andre kom Kongen for Ørene, blev han derover heel bestyrdset, og, da een af hans Hofmænd, nemlig en Oberskiænk derved lod falde disse Ord: at han havde forudseet saadan Ulykke, tog Kongen det op, som en Bebreidelse af hans Efterladenhed, og derudover af Vrede trækkede ham efter Haaret til Jorden, havde ogsaa stukket ham ihiel med en Dolk, dersom de Omstaaende ikke havde holdet ham tilbage. Denne Overiilelse foraarsagede, at Kongen blev angreben af et Slag, hvoraf han døde.

Adskillige haarde Domme ere faldne over den Konge, og mange skrækkelige Historier ere om ham fortaalte: blant andet, at han engang lod steege sin Kok, efterdi han havde veigret sig ved at lave Mad til; at han lod druckne en Doctor Theologiæ, efterdi han havde sagt, at der ingen rett Konge var, uden den som regierede vel; at han meget elskede en Hund, efterdi den beed alle, som han pegede paa, at han stedse havde i sit Følge en Skarpretter, etc.. Men det er troeligt, at meget er ham paadigtet, helst af den Tydske Nation, for at besmykke den Opstand, de havde giort imod ham, og skilt ham ved den Keiserlige Krone.

Efter Wenceslai Død var den Bøhmiske Throne længe ledig, og blev i denne Vacance Grundvold lagt til Husiternes Magt.

Den efterladte Dronning Sophia lod see større Fyrighed i at forsvare Landet, end Wenceslaus, hun bragte ogsaa Ziska tvende gange saaledes i Knibe, at han nær var falden i hendes Hænder: thi Ziska med sine Folk blev paa en Høy omringed af et stærkt Rytterie; men som samme Rytterie formedelst Jordens Ulighed ikke kunde giøre noget Angreb, uden man steeg ned af Hæstene, og Ziska merkede saadant, befoel han alle Qvinderne, som var i hans Krigshær at kaste deres Klæder og Linnet for de sporede Ryttere, hvilke bleve derudover saa indviklede, at Ziska uden Møye omkom dem fast alle, og begav sig efter denne Seyer til Thabor igien. Derpaa gik man løs paa Kirker og Klostere, og det med saadan Hidsighed, at hen ved 550 bleve ødelagde udi Ziskæ Tid, og kand man slutte, hvormeget Husiterne bleve bestyrkede af den Rigdom, som fandtes udi samme Kirker og Klostere; thi Æneas Sylvius vidner, at de Bøhmiske Kirker og Klostere overginge alle andre Europæiske i Pragt og Herlighed.

Udi det Aar 1420 ødelagde han den Stad Aust, og derpaa beleirede Raby, hvilken han med Storm indtog, hvorvel denne Seyer kom ham dyrt at staae; thi da han stoed udi et Træe for at observere alting, og opmuntre sine Folk, blev han truffen af en Kugle, hvoraf han mistede sit eeneste Øye, han havde tilbage, hvorudover han ogsaa af Forbittrelse lod legge Staden i Aske.

Wenseslai Broder, Keiser Sigismundus, som holdt sig efter Broderens Død berettiget til den Bøhmiske Krone, satt sig strax for at dempe denne Opstand, men som han i Begyndelsen øvede all for stor Violence, vandt han intet derved, uden at bringe heele Bøhmen i Bevægelse, og Ziskæ Navn derudover kom meer og meer i Anseelse.

Da Keiser Sigismundus skikkede nogle 1.000 Ryttere til Bøhmen for at holde de Oprørske i ave, greb Ziska dem an mellem Thabor og Prag, og der erholdt en fuldkommen Seyer. Kort derefter,

saasom Prag var beængsted af de Keiserlige, gik han Staden til Undsætning, kom lykkeligen der ind, og blev med stor Glæde antagen af Indbyggerne: hvorpaa adskillige Bøhmiske Stæder traade i Forbund mod Sigismundum for tilfelles Forsvar.

Sigismundus satt sig nu for at gribe Tingen an med alle Kræfter, og derfore fik paa Beenene en Krigshær, som nogle sige bestoed af 140.000 Mænd, hvorudi vare adskillige Tydske Førster, blant hvilke Friderich, Churførsten af Brandenborg. Med en Deel af denne Krigshær beleirede Keiseren Prag, og som det var fornødent at drive Ziska af et Bierg, hvor han havde satt sig nær ved Staden, greebe de Keyserlige ham der an, men maatte med Forliis gaae tilbage igen. Udi dette Slag omkom ogsaa en stor stor Deel Husiter, og Ziska selv blev slagen til Jorden; men kom dog i Behold; alleene at han bekom en maadelig Blessure.

Efter denne Forliis maatte Sigismundus ophæve Beleiringen for Prag. Denne Spott kunde ikke fordøyes, hvorudover Keiseren, da han hørte, at Ziska havde beleired Wisrhad, besluttede han der at angribe ham: nogle raadede fra saadant, sigende: at det var farligt at binde an med en desperat Fiende; men Keiseren sagde: *Jeg vil vove et Slag med disse Kølledragere*.

En stor Deel af hans Krigshær bestoed af Moravier eller Mæhrer, hvis Anfører paa nye giorde denne Forestilling, men vandt intet derved, uden at opirre Keiseren til Vrede; saa at han sagde: *I Mæhrer ere forsagte Folk*. Hvorpaa Mæhrerne steege af deres Hæste, og sagde: *Vi skal alle gaae, hvor Eders Majester ikke tør følge os*; hvorpaa de greebe Husiterne an, men bleve alle omkomne af de Husitiske Køller, som Keiseren saa havde foragtet. Ungarerne, da de vilde giore Undsætning, havde ikke bedre Lykke, hvorudover den heele Krigshær tillige med Keiseren tog Flugten.

En af de Keiserlige, som selv har beskrevet dette Slag, vidner, at der omkom hen ved 300 store Bøhmiske Herrer alleene. Efter denne Seyer erobrede Ziska Wisrhad og sløifede den. Indbyggerne udi Prag ginge derpaa i Raad sammen om at forkaste Sigismundum, der nægtede dem deres Religions Frihed, og at antage Jagello Kongen af Polen til deres Landsherre: men Nicolaus af Hussinetz satt sig derimod, sigende: *Vi have nyeligen fordrevet en fremmed Herre, og I ville nu tage en anden fremmed igien*, og derpaa forlod Prag med sine Thaboriter. Han døde kort derefter, saa at Ziska derudover fik høyeste Commando.

Udi efterfølgende Aar 1421 kom Keiseren med en stor Krigshær til Bøhmen igien, hvor adskillige fornemme Herrer ginge ham til Haande. Dette bragte de Pragiske Borgere udi saadan Bekymring, at de strax forlangede Undsætning af Ziska. Han lod sig og strax der indfinde, og blev indført med Klokkers Lyd. Han erholdt derpaa en og anden stor Fordeel mod de Keiserlige Tropper, saa at Keiseren ingen Fremgang kunde faae.

Hvad som mest foruroeligede Ziska, var et stort Parti af Bøhmiske Herrer, som havde slaget sig til Keiseren. De samme havde Afskye for den Haardhed han øvede, og saae ham an som en Røver, og derfor formerede et stærkt Partie imod ham: de Pragiske Borgere bleve og i samme Henseende hans Fiender, saa at Ziska havde nok at bestille med sine egne Landsmænd alleene.

Men denne forfærdelige Mand, som Æneas Sylvius kalder den anden Hannibal, saa vel i henseende til hans Tapperhed, som Krigslist, overvandt de Sammenrottede i et stort Slag Aar 1424, saa Staden Prag derudover maatte forlige sig med ham.

Keiseren merkede omsider, at det vilde blive ham umueligt at vinde noget mod denne grumme Kiempe, hvorudover han giorde ham Forslag til Forliig, og tilbød ham Gouvernement over det hele Rige. Dette fordeelagtige Tilbud fandt Ziska Smag udi: men da han begav sig til Moravien for videre derom at handle med Keiseren, døde han paa Veyen af Pest.

Saadant Endeligt fik denne forfærdelige Mand, hvis Navn havde været en Skræk for de største Potentater; thi, endskiøndt han udi de stdste Aar var blind, bivaanede han dog alle Feltslag og Beleiringer med sædvanlige Hurtighed, og giorde de fortreffeligste Anstalter paa de Beretninger, som blev ham given udi Feltslag om sin egen Krigshærs og Fiendens Tilstand, saa en anden Anfører med 4 Øyen udi Hovedet neppe havde kundet bruge større Forsigtighed,

hvorudover hans Fiender merkede, at de intet havde vundet ved begge hans Øyens Forliis, og derfore giorde Forslag til Forliig.

Alle Scribentere ere fast eenige derudi, at han for sin Død befoel, at man skulde slaae ham, og af hans Hud giøre en Tromme, hvis Lyd skulde jage Skræk ind udi Husiternes Fiender. Andre sige, at han befoel at kaste sit Legem for vilde Dyr og Fugle, saasom han holdt det bedre at fortæres af Dyr, end af Orme. Men TheobaIdus holder dette for at være en Digt. Det kand ogsaa være, at Ziska haver sagt saadant for Skiemt, og hans Tilhængere have givet det ud for at have været hans alvorlige Villie, ja virkeligen foregivet, at dette med Trommen blev exeqvered for at indjage de Keiserlige Frygt.

Hvad den anden Post angaaer, med at kaste Hans Legeme for vilde Dyr, da, endskiønt det har kunnet være hans Villie, blev den dog ikke efterlevet; thi hans Legem blev strax begravet i en Kirke til Graditz; ja det blev siden gandske heelt og holden ført til Czaslaw, hvor det blev nedsatt udi Hovedkirken. Theobaldus vidner, at han i hans Tid endda saae Ziskæ Gravskrift med disse Ord:

> Her hviler Johannes Ziska, som udi Krigs Videnskab gav ingen General efter; en Hævner af Geistlighedens Hovmod og Gierighed.
>
> Alt hvad som den blinde Appius CIaudius udvirkede til den Romerske RepubIiqs Nytte ved sine Raad, og Marcus Furius CamiIIus ved sin Tapperhed, det haver jeg udrettet til mit Fædernelands Frelse.
>
> Endskiønt jeg var blind, har mig dog ingen Forsigtighed manglet. Jeg har victoriseret udi 11 store Slag. Jeg har forsvaret de Betrængte mod Geistligheden Vold; hvis deres Had og Misundelse ikke var mig i Veyen, kunde jeg regnes blant de alleranseeligste Mænd. Dog hvile mine Beene, i Trods for den Romerske Pave, paa dette hellige Sted.

Ved hans Grav saae man den store Kølle, han brugte i Krig, og fortæller Balbinus ved Leylighed af denne Kølle en artig Historie. Keiser Ferdinandus I. vilde engang, da han var udi Czaslaw, besee Hovedkirken; da han kom der ind blev han var en stor Jern=Kølle hængende ved en Grav. Saasom nu dette kom ham merkeligt for, spurdte han, hvo der laae begraven; og da ham blev sagt, at det var Joh. Ziska, raabte han: *Fi, Fi. det slemme Beest kand endogsaa længe efter hans Død indjage got Folk Skræk*.

Man saae endda denne Kølle udi Ferdinandi Il. Tid, hvilken først lod den borttage, og tillige med udslette Gravskriften.

For at give denne store Mands Characteer, da seer man, at han har været haard, hævngierig, og ikke har agtet Menneskers Liv meer end Fluers. Vel er sandt, at det var ikke uden Aarsag, at han var saa ophidset mod Geistligheden, og mod Keiser Sigismundum, især efterdi man mod Troe og Love og givet Leide=Brev havde dømt en Mand, der var inderligen elsked af ham selv og det Bøhmiske Folk, til Baal og Brand, saa at derfor hans Fiender ikke kand sige, at de havde forskyldt meget got af ham og Husses Tilhængere: men derimod kand man ogsaa ikke nægte, at Hævnen gik jo for vit, og at de gruelige Executioner, som skeede, viise, at denne Mand inclinerede til Haardhed, som undertiden gik indtil Barbarie. Dog maa hans Fiender tilstaae, at han var begaven med store Qvaliteter, og have alle admireret hans Tapperhed, Forsigtighed, store Begreb og Behændighed i at rede sig ud af de største Vanskeligheder.

En af Husiternes bitterste Fiender, nemlig Cochlæus, taler om ham saaledes: Dersom man betragter Ziskæ Seyervindinger, kand man ikke alleene sætte ham i Classe med de største Anførere, men endogsaa ophøye ham over dem; thi er der vel nogen, som har leveret fleere

Feltslag, eller erholdet fleere Seyere, end han, endskiønt han var gandske blind. En anden Skribent siger: Naar man betragter paa den eene Side, at han havde mistet begge sine Øyen, hvorved andre giøres ubeqvemme til Commando, og paa den anden Side overveyer hans store Bedrifter udi samme Tilstand, kand man sætte ham over Hannibal og Sertorium, som ikkun havde tabt et Øye.

Det var ellers Ziska, som først lærede Bøhmerne Krigsvidenskab: og inventerede han de Forskandsninger, som giordes af Vogne, som Bøhmerne med Fordeel betienede sig af, saavel i hans levende Live, som efter hans Død. Han gav dem ogsaa andre Vaaben, end som de tilforn havde brugt, nemlig Jernkøller, saa at de vare bevæbnede heller som Bønder, end som Soldater: men med disse Bonde=Gevær udrettede de utroelige Ting; og har jeg forhen viset at Ziskæ Kølle jog Skræk ind udi Keiser Ferdinando meer end 100 Aar efter hans Død.

Balbinus vidner, at have haft i Hænder et af Ziskæ Skrifter om Krigsvidenskab, hvorudi han viser, hvad Orden og Discipline, der maa i agt tages udi Krig, hvorledes Deserteurs og de, som overtræde Krigs=Love, maa straffes; hvorledes man maa campere, marchere mod Fienden, og deele Byttet. Dette Skrift var undertegnet med hans egen Haand saaledes: Joh. Ziska de Calice, item 6 store Bøhmiske Herrer, foruden nogle af ringere Adel og Gouverneurs af adskillige Stæder; og siger samme Autor, at det var værd at komme for Lyset.

Saa haard som han var mod sine Fiender, saa belevend og gavmild var han mod sine egne Soldater, som han kaldte sine Brødre, hviiken Titel de gave ham igien. Han deelede Byttet imellem dem, forbeholdende sig selv intet uden Skinker og røged Kiød, som han gemeenligen kaldte Spindelvæve, efterdi de hange udi Bøndernes Skorsteene.

Da han havde mistet sit Syn, blev han førdt paa en Vogn ved Hoved=Fahnen, som kaldtes Magnum Vexillum; hvorfra han bekom alle Berettninger om Krigshærens Orden, Stædets Situation og andet, hvorefter han beskikkede alting.

Hvad han besynderlig bragte sig i Credit hos Almuen med, var en Gierning, som han øvede udi Begyndelsen af de Bøhmiske Uroeligheder, og det saaledes.

Hussiterne, saasom deres Tall dagligen tilvoxede, forlangede af Kong Wenceslao 1417, at dem fleere Kirker maatte indrømmes: Kongen bad om Dilation herudi, og endeligen lod dem sige, at han var meget vel intentionered for dem, men forlangede, at de til Beviis paa deres Troeskab vilde paa Slottet levere alt deres Gevær fra sig. Nogle begyndte herover at vakle; men Ziska, som kiendte Kongen, raadede dem at begive sig alle bevæbnede til Slottet, hvilket og skeede; og førte han dem ikke alleene selv an, men havde den Dristighed at gaae alleene ind paa Slottet, hvor han lod Kongen vide, at Husiterne havde efter Ordre ladet sig indfinde, men bevæbnede, saasom de troede, at Kongen havde i Sinde at bruge dem mod sine Fiender; og hvis saa var, forsikrede han, at de vare færdige til at opofre Liv og Blod for hans Majestets Tieneste. Af denne militaire Compliment blev Kongen saa bevæged, at han lod dem alle gaae bort udi Fred; og tilveye bragte Ziska sig en stor Anseelse ved denne Gierning.

Hans heele Levnet viser, at han har haft en stor Iver i Religionen; hvorudover mange har ikke kundet begribe, at en Mand af de Qvaliteter kunde bringes til slige haarde og fast umenneskelige Executioner: men de samme havde ikke betragtet, at intet er farligere, end at falde i devote Fienders Hænder, og at Philosophi have nøye mærket, at en uskiønsom Devotion er det samme, som et helligt Had og Bitterhed; saa dette derfor intet Paradox er udi denne Mands Levnet.

Det er ellers vanskeligt at dømme om Ziskæ Sentiments i Religionen. Det synes i Begyndelsen, at han har gandske været Hussit, efterdi han greb til Gevær, for at hævne Joh. Husses Død; men, saasom han siden slog sig til Horebiterne, hvilke synes at have haft samme Meeninger, som Wiclefiter og Valdenser, der nægtede Christi Legems Nærværelse, eller rettere Transubstantiationen udi den hellige Nadvere, og forkastede alle Romerske Ceremonier, kunde man slutte, at han havde deres Troe; men, som man seer, at han har baaret stort Had til de Picarder, hvilke holdes for at have været eenige udi Troen med de Valdenser, kand man holde

for, at han ikke gik videre, end Joh. Hus, det er, havde Afskye for Geistlighedens Tyrannie, og forsvarede Kalken i Nadveren; saa at man kand sige, at han egentlig var en Calixtiner eller Subutraqvist, hvorvel det er troeligt, at saasom han var heel ulærd, at han ikke selv har kunnet giøre rede for sin Orthodoxie.

At Kalkens Brug jo har været det meste, som laae ham paa Hiertet, sees af den Titul han gav sig, nemlig Johan Ziska de Calice, item, at han førte en Kalk paa sit Skiold. Balbinus vidner, at han oprettede en Fæstning, kalden Calich eller Calix; og seer man, at hans Tilhængere afmalede Kalke alle Steder udi Bøhmen, hvor de komme, hvilket derudover gav Anledning til det bekiendte Vers:

Tot pingit Calices Bohemorum terra per urbes,
Ut credas Bacchi numina sola coli.[1]

At Ziska ellers har været en Forfægter af Kirke=Ceremonier, og har ladet forrette Messen efter den sædvanlige Romerske Brug, sees af den Spott, som de Picarder dreve med hans Messe=Præste, som de kaldte Lintearios eller Linneddragere, efterdi de bare hvide Messe=Særke; men Ziska, som ingen Spott kunde fordrage, lod mange af dem brænde, blant andre een ved Navn Loqvis, hvilken blev kasted i en Beegtønde, og derudi fortæret af Ilden.

Til Beviis herpaa tiener ogsaa det forgyldte Altar, som udi Czaslaw saaes ved hans Grav, hvor man sagde Messe for hans Siæl; saa at det synes, at være gandske klart, at han alleene i de tvende anførte Poster har differeret fra de Romerske.

Hvad hans Legems Skikkelse angaaer, da vidner Balbinus, at nogle Bøhmiske Edelmænd bare hans Portrait, som udi hans levende Live var giort, og at han selv har seet et saadant Portrait udi et Taarn til Tabor. Han var af en middelmaadig Vext, havde et stærkt og ramasseret Legeme, breed Bryst og Skuldre, et stort rundt og raged Hoved, Castaniebrune Haar, en krum Næse, en stor Mund med Knævelbarter efter den Polske Brug. Hans Klædedragt var ogsaa Polsk. Hans Vaaben var en Lanze og en Kølle.

Af hvilke store Qvaliteter denne Mand var, sees af den Forskrækkelse, hans Død foraarsagede; thi man hørte overalt intet uden Graad og Klage imod Naturen, der havde dømt den til at døe, som burte være udødelig. Og, hvorvel Taboriterne havde Afskye for alle slags Billeder, satte de dog Ziskæ Portrait paa Stadsporten med en Engel, holdende en Kalk udi Haanden, og celebrerede de hans Fest engang om Aaret.

Efterat Krigsfolket havde bragt ham til Jorden, deelte den sig udi 3 Bander, den eene udvalte til Anfører Procopium, gemeenligen kalden den Store, og det efter Ziskæ egen Recommendation, og er det denne Procopius, der bragte Bøhmernes Navn paa den høyeste Spidse. Det andet Parti, som kaldte sig Orfeliner, vilde ingen Anfører vælge, holdende for, at der var ingen, som var værd til at succedere Ziska. Det tredie Parti, som gav sig Navn af Horebiter, toge til Anfører Hincko Krusina de Cumburg.

1 Henrik Stangerup oversætter således: 'Han maler så mange kalke i bøhmernes ganske land, at man må tro, at kun Bacchus' guddom dyrkes'.

Skanderbeg afbildet i Marinus Barletius: *»Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum Principis«*, der udkom i Rom i begyndelsen af 1500-tallet. Se note om Barletius længere nede.

SCANDERBEG

Noget for Constantinopels Erobring og det Østlige Keiserdoms Undergang regierede i Epiro en Første ved Navn Johannes Castriotus, hvilken havde 4 Sønner, hvoraf den yngste, som heed Georgius, er den Helt, hvis Levnet jeg beskriver.

For hans Fødsel siges at være skeede adskillige underlige Ting, hvoraf man giorde sig Spaadomme om det store Navn, han ved sine Bedrifter vilde erhverve; der siges ogsaa, at han var fød med et Merke paa sin Arm, som lignede et Sværd.

Da den Tyrkiske Sultan Amurath [Murad] undertvang de fleeste Stæder i Grækenland, maatte ogsaa Johannes Castriotus underkaste sig hans Herredom, og give denne unge Georgium tillige med hans Brødre til Gisler. Amurath lod dem strax efter den Tyrkiske Maade omskiære, og gav Georgio et andet Navn, nemlig Scanderbeg, hvilket betyder den store Alexander, tilkiendegivende der med, hvilke Tanker han havde fattet om denne unge Epiroter, hvorudi han ikke tog feil. Thi Georgius lærte udi sin Barndom med en forunderlig Hastighed adskillige Videnskabe og Sprog, besynderlig Tyrkisk, Arabisk, Græsk, Italiensk og Illyrisk; og da han kom lidt meere til Alder, lod han see ikke mindre Begierlighed til at fatte alle Krigs-Exercitier, og derved bragte sig i saadan Anseelse hos Sultanen, at han strax giorde ham til en Sanzach, som er næst ved en Bassas Værdighed. Udi hans 19de Aar fulte han Krigen udi Asia, og inden en kort Tid fik Commando over en Krigshær; da lod han see saadanne Tapperheds Prøver, at hans Navn allevegne blev bekiendt.

Da han efter mange Seyervindinger kom tilbage til Adrianopel igien, som da var de Tyrkiske Sultaners Sæde, lod der sig indfinde en hovmodig Scythisk Kiempe, der for at lade see sin Styrke og Manddom, udfordrede en af Sultanens Folk til Kamp. Men ingen havde Lyst til at binde an med denne grumme Scythier, undtagen Scanderbeg, hvilken alleene dristede sig dertil, og lykkeligen fældede denne store Kiempe.

Kort derefter indgik han en anden Kamp med tvende sterke Persianer, hvilke han ogsaa i Sultanens Paasyn nedlagde, den eene efter den anden. Dette formeerede saaledes den Anseelse, han havde bragt sig udi hos Sultanen, at han strax derpaa betroede ham at føre Krigen mod de Christne udi Ungarn og Grækenland.

Udi denne Krig opførte Scanderbeg sig saaledes, at han sparede de Christne, hvis Ven han var i Hiertet, saa meget som mueligt, skiønt det skeede altid med saadan Agtsomhed, at Tyrkerne ingen Mistanke kunde fatte til ham.

Paa samme tid døde Scanderbegs Fader Johannes Castriotus, hvorudover Amurath tog strax i Besiddelse hans heele Land tillige med Hovedstaden Croja, som han lod forsyne med en sterk Befæstning. Han kunde vel slutte, at den Afdødes Sønner ikke uden Fortrydelse kunde see sig

skildte ved deres Fæderne Arvelande, hvorudover han lod Scanderbegs Brødre strax hemmeligen omkomme.

Alleene Scanderbeg selv, hvis Tieneste han ikke kunde undvære, søgte han at stille til Freds ved gode Ord, lovende ham Lande udi Asien af større Vigtighed end Epirus, hvormed Scanderbeg syntes at lade sig nøye, for ikke at underkaste sig sine Brødres Skiebne; men den Mistanke, som engang var fattet, kunde hos Sultanen ikke igien udrøddes, tvert imod den formeeredes Dag fra Dag, saa at han besluttede hans Undergang. De store Tienester han havde giort, og den Anseelse han havde bragt sig udi blant Krigsfolkene, hindrede dog, at han dristede sig ikke offentligen til at legge Haand paa ham, søgte derfor at bruge ham i de allerfarligste Tog mod de Christne, i Haab, at han snart formedelst sin Dristighed i at vove sin Person, skulde ende sine Dage.

Han blev da først skikked til at føre Krig mod Georgium Hospodaren af Servien. Udi denne Krig lurede Scanderbeg paa Leilighed at komme i Frihed, og bemægtige sig sin Fæderne Arv igien, hvilken han ogsaa erholdt, og det paa saadan Maade.

Den Ungarske Konge Uladislaus, tog sig tillige med andre den betrængte Hospodars Sag an, og ved den tappere Helt Hunniadem erholdt en fuldkommen Seyer over Tyrkerne, og meenes der, at Scanderbeg for Slaget havde foreened sig hemmeligen med Hunniade derom.

Det paafølgende viser ogsaa, at saadan Meening var ikke ilde grundet. Thi Scanderbeg, da han ved dette Nederlag og den Forvirring, Tyrkerne vare bragte udi, saa sig i Stand til at i Verk sætte sit længe skiulte Forsæt, tvang han den Tyrkiske Bassas Haandskriver at opsætte udi Sultanens Navn en Befalning til de høye Officerer udi Croia om at overlevere Staden Croia udi hans, nemlig Scanderbegs Hænder, hvilket ogsaa skeede, saa at Scanderbeg blev ved denne List Mester over en af de allervigtigste Stæder udi Epiro. Saa snart han var bleven Mester derover, lod han nedsable den heele Tyrkiske Besætning, og derpaa i en Hast erobrede de andre Epirotiske Stæder, saa at det Tyrkiske Navn blev reent udslettet i Epiro. Scanderbeg lod imidlertid see saadan Hurtighed og Aarvaagenhed, at han aldrig nogen Nat sov meer end 2 Timer, medens han var i Arbeide med at bringe de Epirotiske Stæder under sin Lydighed.

Da den Tyrkiske Sultan fik Tidende om hans Krigshærs Nederlag, Scanderbegs Frafald og Epiri Forliis, besluttede han strax at hævne sig, og skikkede en anseelig Krigshær under Anførsel af Aly Bassa, for straffe de Affaldne, og at tvinge Landet under Lydighed igien. Deraf lod Scanderbeg sig ikke forskrække, men med en maadelig Hær af Epiroter gik den store Tyrkiske Mængde i møde, og det med saadan Tapoperhed, at han erholdt en fuldkommen Seyer. 22.000 Tyrker bleve ihielslagne, og 2.000 fangne. Epiroterne derimod savnede ikkun 120 Mænd.

Denne Forliis ophidsede Sultanen end meere; men at han ikke strax kunde hævne sig, foraarsagede de store Krigs-Beredelser, som giortes mod ham i Ungarn og Polen, saa at han til en Tid maatte sætte de Epirotiske Sager til Side, for at anvende all sin Magt mod disse større Fiender. De Ungarske og Polske anholdt da om Hielp hos Scanderbeg, hvilken veigrede sig ikke for at staae dem bi mod Christendommens tilfælles Fiende, bragte nogle 1.000 Epiroter paa Beenene, og dermed selv gav sig paa Veyen for at støde til den Ungarske og Polske Magt. Men da han med sine Tropper kom mod Servien søgte Hospodaren Georgius at forhindre ham Passen igiennem sit Land, og foraarsagede saadan Ophold, at han ikke kunde komme til rette Tid, og at Ungarerne denne gang maatte fægte alleene.

Da blev holdt det store bekiendte Slag ved Varna, hvis Udfald var sørgeligt for de Christne; thi den Ungarske og Polske Krigshær blev efter en haard og blodig Træfning slagen og adspreedet, og den unge Konge Uladislaus selv omkom udi Slaget. Scanderbeg fik Tidender om denne Ulykke, da han endda stod ved Grændserne af Servien, hvorudover han blev saa ophidsed af Hospodaren at han skiændte og brændte allevegne udi hans Lande.

Hvorvel Tyrkerne havde erholdet den store Seyer ved Varna, saa havde den dog været saa blodig, at de saa sig ikke i Stand saa hastigen at foretage noget Nyt. Amurath fandt derfor for

got at forsøge med det Gode at bringe Scanderbeg til Lydighed igien, og til den Ende kort efter Slaget ved Varna tilskrev ham et Brev, hvorudi han opregner de Velgierninger, han har beviset ham, beskylder ham for Utaknemmelighed, og endeligen giør ham store Løfter, dersom han vil falde til føye igien.

Paa dette Brev fulgte ikke andet end et frekt Svar; hvorudover Sultanen skikkede først en Krigshær af 9.000 Mænd mod Epirum, hvilken Magt var ikkun maadelig; men hans Anslag var derved at overrumple Scanderbeg, at han skulde have Fiender paa Halsen, førend han kunde faae Tidender om deres Ankomst. Men Scanderbeg , som stedse var paa Skildvagt, greeb den Tyrkiske Magt uformodentlig an, og erholdt en fuldkommen Seyer.

Strax derpaa blev skikked en anden Krigshær, hvilken ikke havde bedre Lykke; thi den blev gandske ødelagt, saa at faa reddede sig med Flugten. Blant de Flygtige var Anføreren selv Mustapha, hvilken gav Sultanen det Raad, at det var best herefter en tidlang at gaae meere varsom frem, og at lade sig nøye med en maadelig Magt at bedække Grændserne, indtil Leilighed kunde gives at foretage noget af Vigtighed, hvilket blev ogsaa efterlevet.

Imidlertid opvaktes en Tvistighed imellem Scanderbeg og Venedig, hvilken brød ud til aabenbare Krig. Udi denne Krig havde Scanderbeg sin sædvanlige Lykke; thi han ødelagde en anseelig Venetiansk Krigshær. Dog førte han sig denne Seyer ikke til Nytte, men med fordeelagtige Vilkor forligede sig med Republiquen igien, for at kunde bruge sin Magt des bedre mod Tyrkerne; og fattede Regieringen i Venedig saadan Kierlighed til ham formedelst hans Opførsel og Forhold, at den giorde ham store Foræringer, og lod ham indskrive blant Venetianske Ædelmænd, hvilket holdtes for en stor Æres Beviisning.

Af den Uenighed, som havde reiset sig iblant de Christne tænkte den Tyrkiske Anfører Mustapha at nyde nogen Fordeel, og derfore begierede Frihed af Sultanen at føre Krigen mod Epiroterne igien. Hvortil da han havde faaet Tilladelse, lod han sig see med en nye Krigshær; men han havde denne gang ikke bedre Lykke end tilforn; thi 10.000 af hans Folk bleve paa Vallstedet, og han selv tillige med 12 store Tyrkiske Herrer faldt udi Scanderbegs Hænder, saa at Sultanen maatte løse ham tilbage med Penge.

All Verden maatte forundre sig over at see den Tyrkiske Magt, som saa ofte havde kommet Europa og Asia til at skielve, her at støde an mod en liden Provincie; et merkeligt Exempel paa, hvad en eeneste Mands Dyd og Tapperhed kand udvirke.

Amurath, merkende nu, af hvilken Vigtighed det var at have Scanderbeg til Fiende, besluttede at føre Krigen paa en anden Maade, end den hidindtil havde været ført, og bilde sig ind, at han udi Scanderbegs Person havde at bestille med heele Christendommen og Persien tillige, saaledes at det ikke alleene var fornødent at bringe store og tallrige Krigshære paa Beenene, men endogsaa at føre dem selv an. Her bleve derfore giorte store Tilberedelser, og Kiernen af alt det Tyrkiske Krigsfolk, som Europa og Asia kunde til veye bringe, maatte udrustes for at oversvømme en liden Province, som han tilforn ved en Nik havde kundet holde i Lydighed. Den heele Christenhed blev forskrækked over de store Bevægelser som giortes.

Alleene Scanderbeg, som saadant eene gik an, lod sig deraf ikke forskrække, men stillede sig an som een, der var forvisset om Seyer, lavende sig paa en tapper Modstand.

Amurath tog sig strax for at beleire den vigtige Stad Sfetigrad, men Besætningen forsvarede sig med en utroelig Tapperhed, saa at mange 1.000 Tyrker derfor bleve opofrede, og, medens Beleiringen varede, angreb Scanderbeg med sin flyvende Krigshær Tyrkerne nu paa een nu paa en anden Maade; og, da en Tyrkiske Anfører, nemlig Feribassa i en Træfning udfordrede ham til en Eenekamp, fældede Scanderbeg ham med det første Hugg.

Omsider da Amurath merkede, at han med Magt ikke kunne vinde Staden, søgte han ved Løfter om store Gaver og Belønninger at lokke nogle af Indbyggerne til at forraade den; og saasom der altid findes onde Mennesker, der opofre Ære og Troeskab for Penge, saa lod en af Soldaterne sig underkiøbe til at giøre de andre oprørske, hvilket han og udvirkede, og det paa saadan Maade.

Han vidste, at Dabrenserne, hvoraf Besætningen mestendeels bestoed havde den Overtroe, at de heller lode sig omkomme, end beqvemme sig til at drikke af det Vand, som noget ureent var kasted i. Nu var i Staden kun een eeneste Brønd, som forsynede alle med Vand. Derudi lod han om Natten kaste en død Hund, hvilket da man om Morgenen blev var, opvaktes der saadan Tumult blant Soldaterne, at man frygtede for Oprør.

Commendanten blev derover heel forskrækked, lod dem sammenkalde, søgte ved en grundig Tale at stille dem til freds, og derpaa selv føyede sig til Brønden, og i deres Paasyn udtømmede en heel Skaal Vand, hvorudi han blev efterfuldt af de andre Officerer og Borgerne. Men Soldaterne lode sig deraf ikke bevæge, men sagde, at de heller vilde døe, end smage saadant Vand. Her var derfor intet andet Middel til at redde sig selv og samtlige Indbyggere, end ved betimeligen at slutte en Accord med Sultanen, hvilket og skeede, og Staden blev derpaa overgiven.

Ved Stadens Overgivelse raadede Sultanens Søn Mahomed [den senere Sultan Mehmet II] sin Fader at bryde Contracten, og at hævne sig over Indbyggerne, der havde tilføyed ham saa stor Skade. Men den gamle Sultan vilde derudi ikke følge hans Raad, men holdt hvad som lovet var. De fleeste af Borgerne forlode dog Staden og søgte Boeliger andensteds. Blant dem, som bleve tilbage, var Forræderen, hvilken blev rigeligen begaved; men, som han kort derefter forsvandtes, og blev ikke meere seet, meenes der, at Amurath selv lod ham tage af dage.

Efter Sfetigrads Erobring begav Amurath sig med sin overblivne Magt til Adrianopel igien, efterat han paa dette Tog havde tilsatt over 30.000 Mænd.

Saa snart Amurath med sin Krigshær, havde forladt Epirum, og Landet var kommen i Roelighed igien, besluttede Scanderbeg, som ikke kunde lide den Tyrkiske Besætning i Nærværelsen, med Magt at igientage Sfetigrad.

Staden blev derpaa strax beleired, og all optænkelig Konst og Tapperhed blev anvendt paa dens Erobring; Epiroterne løbe adskillige Storme, anførdte af Scanderbeg selv, der omkom mange Tyrker efter Sædvane med egen Haand.

Men Fæstningens Styrke og Besætningens Aarvaagenhed giorde alting til intet, saa at man efter Forliis af 500 Mænd maatte ophæve Beleiringen igien. Men hvad som fornemmeligen drev Scanderbeg til at staa fra sit Forsæt, var dette, at han fik Tidender om en nye Tyrkisk Krigshærs Ankomst. Thi Amurath, da han blev erkyndiged om Sfetigrads Beleiring, besluttede han strax at undsætte Staden, og skiøndt han siden fornam, at Beleiringen var ophæved, blev han dog ved sit Forsæt, og med en Krigshær større end den forrige rykte udi egen Person mod Epirum, udi Forsæt at angribe den vigtige Stad Croja, hvilket ogsaa kort derefter skeede.

Croja var da forsyned med en god Besætning under Anførsel af den tappere Uranaconte, hvilken udi denne Beleiring indlagde sig et udødeligt Navn.

Dette var den anden gang, den mægtige Amurath med Kiernen af sin heele Magt rykte mod Scanderbeg, hvilket giver tilkiende med hvad for store Øyen han ansaa denne Mand. De fleeste Krige, han tilforn havde haft mod Persianer og adskillige Christne foreenede Riger, vare alleene førte ved hans Generaler, men her imod en liden Første holder han fornødent at nærvære Krigen udi egen Person, skiønt han var graae af Alder, og havde lagt sine 80 Aar på Ryggen. Ja hans eeneste Søn Mahomed, en af de navnkundigste Helte udi Historien og det Ottomanniske Navns største Prydelse og eeneste Haab, maatte følge med, saa at det havde Anseelse, som man vilde binde an med heele Christendommen paa eengang.

Staden Croja blev saaledes beleired, og alt hvad som kunde optænkes, blev anvendt paa dens Erobring. Med hvilken Hidsighed Beleiringen gik for sig, sees deraf, at der udi een Storm bleve fældede 8.000 Tyrker.

Scanderbeg var imidlertid stedse i Bevægelse, og angreeb Tyrkerne, nu paa et andet Sted; han havde ogsaa engang indviklet sig saaledes iblant dem, at hans egne Folk holdte ham for forloren, saa at det var ikke uden en forunderlig og fast utroelig Tapperhed og Behændighed, at

han udviklede sig igien, hvorudover Amurath selv lignede ham ved et glubende Dyr, hvis Nærværelse man skulde skye, og lade ham fortæres af hans egen Grumhed. Men det var ikke uden mod hans og Christendommens Fiender han øvede saadan Grumhed; thi han var ellers mild og naadig, og havde alle de Dyder, som ziire en Regent, anderledes end Sultanens Søn Mahomet, hvilken nest Scanderbeg var den stridbareste Helt paa de Tider, men tilligemed Blodgierig, saa vel i Henseende til sine egne Folk som til sine Fiender.

Efterat Beleiringen havde varet en rum Tid, og saa meget Tyrkisk Blod var udgydet, at man frygtede, den heele Ottomanniske Krigshær vilde ødelegges, faldt den gamle Amurath af Bedrøvelse udi en hæftig Svaghed, hvoraf han døde, og siges der, at han paa sit Yderste besværgede sig over Skiæbnen, der havde ladet ham leve saa længe, for at see alle sine forrige store Gierninger at blive formørkede af et lidet ringe Folk, som han tilforn havde foragtet.

Billedet af Sultan Mehmet II er malet 1479 af den Italienske Gentile Bellini på bestilling af Republikken i Venezia. Originalen befinder sig på National Gallery i London.

Hans Søn Mahomet fandt efter hans Død ikke raadeligt at fortsætte Beleiringen, rykte strax derfor op, og begav sig med de overblevne Folk til Adrianopel igien, hvor han uden nogen Hinder besteeg hans Faders Throne, og er det denne Mahomet, som giorde Ende paa det østlige Keiserdom, og bemægtigede sig Constantinopel, hvor de Tyrkiske Sultaner siden stedse have haft deres Sæde, og ført Titul af Keisere.

Den Osmanniske erobring af Konstantinopel i 1453. Billedet er (så vidt vides) fra 1499.

Han var uden Tvivl den Stridbareste blant alle Tyrkiske Sultaner, og lignede, om ikke overgik alle sine Formænd udi Tyrannie og Grumhed. Mens hans Lyder vare beblandede med adskillige store Dyder; thi han var hurtig, arbeidsom, ædru, og en ivrig Haandhæver af Retten. Han havde stor Kundskab om Historier, og forstoed adskillige Sprog, som Græsk, Persisk og Arabisk, havde ogsaa lagt sig efter Stierne-konsten og andre Videnskaber.

Det første han kom til Regieringen lod han Scanderbeg tilbyde Fred med de Vilkor, at han skulde beholde sine Lande, og derfor give ham en aarlig Skatt, og som dette Tilbud med Haanhed af Scanderbeg blev afslagen, skikkede Mahomet tvende Krigshære mod Epirum. Den første var anført af Amesa, hvilken strax blev slagen, og Anføreren selv faldt i Scanderbegs Hænder.

Den anden Krigshær, som var anført af en ved Navn Debrea, havde ikke bedre Lykke; thi Scanderbeg omkom Anføreren med sin egen Haand udi Slaget, og derpaa adspredede den heele Krigshær. Hans Maneer var i alle Treffninger fornemmeligen at søge Anføreren, og pleyede han at sige, at naar Hovedet var afhugged, faldt Legemet af sig selv.

En saadan Lykke havde Scanderbeg udi Mahomeds Regierings Begyndelse; hvorudover Sultanen, seende, sig med Magt intet at kunne udrette mod denne Kiempe, hvis Aasiun ingen meer kunde staae imod, søgte at bevæbne sig med List og Underfundighed.

Blant Epiroterne var en ved Navn Moses [Moise Golem], hvilken næst Scanderbeg var af alle den stridbareste, og udi Krigsvidenskab mest erfarne Mand. Den samme søgte Mahomed at bringe paa sin Side, lovende ham Herredom over Epirum, hvis han vilde falde fra Scanderbeg. Af saadan Løfte lod han sig forblinde, og fra den Tid hemmeligen arbeidede paa at forraske Scanderbeg.

Den Epirotiske Helt havde da besluttet tillige med andre Christne at beleire den vigtige Stad Belgrad, og vilde efter Sædvane have Moses med sig paa dette Tog. Men Moses, som agtede at betiene sig af hans Fraværelse for at spille sin foresatte Rulle, undskyldte sig for saadan Reise, forevendende, at hans Nærværelse var fornøden, i fald, som formodentligt var, Mahomed skulde giøre et nyt Forsøg, hvorudover Scanderbeg, som ingen Mistanke kunde have om hans Troeskab, rosede hans Forsæt, og lod ham blive tilbage.

Efterat Tilbereedelserne vare giorte, og en anseelig Krigshær bragt paa Beenene, rykte han mod Belgrad. Staden blev strax med saadan Fyrighed angreben, at Besætningen begyndte at handle om Overgivelse, anholdende om en Maaneds Stilstand, inden hvilken, hvis ingen Undsætning kom, skulde Staden overgives. Scanderbeg forkastede strax saadant Tilbud, men lod sig dog omsider overtale af de andre høye Officeerer at give dem en Stilstand paa 16 Dage.

Strax derpaa affærdigede Staden hastige Bud til Sultanen, for at erkyndige ham om Tilstanden. Mahomed, som paa samme Tid havde en Krigshær paa Beenene, hvormed han agtede at undertvinge det Trapezuntiske Keiserdom, satt derfor saadant Tog til Side, og skikkede Krigshæren Belgrad til Undsætning, og skeede dette med saadan Taushed, at den Tyrkiske Anfører Sebalia kom de Christne paa Halsen, førend de havde ringeste Tidener derom.

Da blev et stort Nederlag giort paa den Deel af Krigshæren, som stod under Musachio, og blev den tappere Mand selv omkommen med nogle 1.000 Christne, mest Italiener, som Alphonsus den Neapolitanske Konge havde skikket for at støde til Epiroterne.

Scanderbeg derimod med sine Folk holdt Stand til den mørke Natt, da han omsider ogsaa maatte vige: dog understoede Tyrkerne sig ikke at forfølge deres Seyer, og binde paa nye an med ham, men lod sig nøye med at bemægtige sig de Christnes Leyer, og føre Byttet og Feltstyrkerne ind udi Staden.

Scanderbeg omkom udi dette Slag blant andre to anseelige Tyrkiske Herrer, som paa eengang angreebe ham; og var det da, at man fornemmeligen merkede dette forunderlige, som antegnes om ham, nemlig at Blodet strømmeviis flød ud af hans Læber, hvilket vederfoer ham saa ofte han andtændtes af hæftig Vrede.

Dette var første Gang, at denne store Mand maatte lade sine Fiender Seyeren; thi de Christne tabte ude dette Slag henved 5.000 Mænd. Dog dømte Mahomet selv saaledes der om, at, endskiønt Krigshæren blev slagen, beholdt dog Scanderbeg Seyer.

Da dette Nederlag blev spurt udi Epiro, tænkte ovenmeldte Moses, at det var Tid at i Verk sætte det Forræderie, som han længe havde spundet paa: men, som han intet stort Anhang kunde faae, udi Landet, flygtede han med nogle faa Folk til Constantinopel, og der forlangede en maadelig Krigshær, hvormed han lovede at undertvinge Epirum. Mahomet, som vel vidste, hvor lidt man kand forlade sig paa Forrædere, vilde i Førstningen ikke beqvemme sig dertil; men da han merkede, at det var samme Mosis Alvor, betroede han ham en Krigshær af 15.000 udkaarne Mænd, hvormed han rykte strax mod Epirum.

Scanderbeg kunde i Førstningen ikke troe, at en Mand, der havde været ham saa forbunden i venskab, og der med saadan Troeskab og Tapperhed hidindtil havde fegted for sit Fæderneland, skulde saaledes uden given Aarsag slaae sig til Christendommens Fiender, hvorudover han nogen Tid ansaae det med Kaaldsindighed, udi Tanke, at Moses havde noget derunder forborget; men, da han endeligen merkede, at det var Alvor, gik han ham med væbned Haand i møde, og blev da holdet et blodigt Feltslag, hvorudi Scanderbeg erholdt en fuldkommen Seyer.

Moses havde for sin Bortreise lovet Sultanen at fodre [= fordre] Scanderbeg ud til Eenekamp, hvorudover han ogsaa i Slaget æskede ham dertil; men da Scanderbeg lod sig see, blev han af hans Aasiun saa forskrækked, at han dristede sig ikke dertil.

En Tyrk var dog i Slaget saa dristig, at han i fuld Rend støtte med saadan Hidsighed an paa Scanderbeg, at han faldt baglænds over Hæsteryggen. Men han reisede sig igien førend den anden kunde videre foretage noget, og strax derpaa hævnede sig med Anfalderens Nederlag.

Den største Deel af den Tyrkiske Krigsmagt blev omkommen i dette Slag, saa Moses med 4.000 Mænd, udi en ælendig Tilstand, fuld af Haanhed og Blusel kom til Constantinopel igien, hvor Mahomet besluttede strax at lade ham henrette; dog eftersom han havde udviiset i Slaget alt hvad som udfordres af en duelig Anfører, og de overblevne Krigsfolk gav prægtige Vidnesbyrd derom, skienkede Sultanen ham Livet, hvorvel han siden lod see Foragt og Kaaldsindighed for ham.

Da begyndte denne høyhiertede Mand omsider at begræde sin Daarlighed, og efter han nogen Tid med stor Græmmelse havde opholdt sig i Constantinopel, flygtede han hemmeligen derfra, kom til Epirum igien, og kastede sig for Scanderbegs Fødder, hvilken ikke alleene tilgav ham hans Forseelse, men endogsaa satt ham i forrige Værdighed igien.

Kort efter at dette var skeed, fik man Kundskab om et andet Frafald, som gik Scanderbeg end meere til Hiertet, og som foraarsagede langt større Forundring hos alle; thi hans egen Broder-Søn Amesa, hvilken han stedse havde elsked som sit eget Barn, og giort ham saa got som deelagtig med sig udi Regieringen, flygtede uformodentligen med Hustrue og Børn til Constantinopel.

Der holdt han en Tale fuld af Beskyldninger imod sin Farbroder, og endelig efter Ansøgning erholt en Krigsmagt, hvormed han lovede at undertvinge Epirum. Krigsmagten, hvorudi af Rytterie alleene vare 50.000 Mænd, blev betroed til Isach Bassa, og havde man Forhaabning med saadan Magt at giøre Ende paa de Epirotiske Krige.

Scanderbeg forsømmede da efter Sældvane intet, som kunde tiene til Forsvar; thi han fik en Magt af 11.000 Mænd paa Beenene, og dermed rykkede mod Fienden. Da den Tyrkiske Krigshær kom ham nær, gik han tilbage, og begav sig langt ind udi Landet, ikke af Frygt, men for at giøre Fienden des mere sikker, og skeede dette med saadan Konst, at Amesa selv, som kiendte alle sin Farbroders Krigspuds, ingenlunde tvivlede paa, at det jo var skeed af Frygt. Derpaa sloge Tyrkerne sig til Sikkerhed, og lod Isach Bassa med stor Høytidelighed udraabe Amesam til Konge af Epiro.

Men, da de vare udi den største Sikkerhed, kom Scanderbeg dem uformodentlig paa Halsen, og erholt en fuldkommen Seyer. 30.000 Tyrker blev slagne, og de øvrige tillige med Isach Bassa toge Flugten. Blant de Fange var Amesa selv, hvilken Scanderbeg havde befalet sine Folk ikke at omkomme.

Denne Seyer opvakte en overvættes Glæde over det heele Land, og skeede derpaa et triumpherende Indtog udi Croja, hvor Byttet tillige med Fangerne blev indført. Blandt de Fange, som bragtes i Triumph, var Amesa, som med bagbundne Hænder udi Lænker førtes igiennem Staden; Et forunderligt Syn for Indbyggerne, der nyeligen tilforn havde anseet ham som den største og næst Scanderbeg ærværdigste Mand.

Scanderbeg lod ham derpaa strax skikke til sin fortroeligste Ven Alphonsum, Kongen af Neapoli, for at indsluttes udi sikker Forvaring i hans Land, og blev han der siddende saa længe, som samme Konge levede. Efter Alphonsi Død blev han bragt til Epirum igien, og satt udi Forvaring i Croja.

Der søgte han ved adskillige bevægelige Skrivelser at stille sin Farbroders Vrede, og lovede han, at, hvis han maatte sættes udi Frihed igien, vilde han giøre Scanderbeg lige saa stor Tieneste, som han tilforn havde foraarsaget ham Fortred. Saadant kunde skee paa denne Maade: man skulde lade som han var flygted af Fængslet, og vilde han begive sig lige til Constantinopel, hvor hans Frue og Børn endda vare, for at søge Sultanens Beskyttelse paa nye. Og, naar han saaledes havde erhverved Sultanens Naade igien, vilde han siden stedse erkyndige Scanderbeg om det Tyrkiske Hoffes Anslag.

Scanderbeg lod sig overtale til at bevilge ham saadant, og stillede sig an, som han var meget forskrækked over Amesas Flugt. Amesa kom saaledes anden gang til Constantinopel, hvor han blev vel imodtagen; men, som han kort derefter hastigen døde, meenes der, at Sultanen ved Forgift lod ham hemmeligen omkomme.

Efterat Tyrkerne saa ofte med deres store Skade havde prøvet Scanderbegs Styrke, begyndte de at søge hans Venskab: Dog kunde de ikke formaae ham til at træde i noget offentligt Forbund med dem; alleene, saasom hans Forsæt var at giøre et Krigstog til Italien, lod han sig overtale til at slutte et Aars Stilstand med Sultanen.

Efterat denne Stilstand var slutted, begav han sig med en Krigsmagt til det Neapolitanske, for at undsætte den nye Konge Ferdinandum Alfonsi naturlige Søn, som var overfalden af Hertugen af Anjou, der formeenede sig at have bedre Rett til det Neapolitanske Rige.

Der var han saa lykkelig, at han i Grund ødelagde den Franske Krigsmagt, og bragte alle frafaldne Neapolitanske Stæder under Ferdinandi Lydighed, og var dette mærkeligt, at samme Stæder overgave sig paa Scanderbegs blotte Forsikring, at Kongen skulde ikke hævne sig over deres Frafald; hvilket giver tilkiende, hvor høye Tanker man havde over alt om denne Mands Redelighed. Efterat han saaledes havde bestyrked Ferdinandi Throne, begav han sig tilbage til Epirum igien.

Medens han var i Italien, tog Mahomet sig for, førend Stilstanden var til ende, at giøre et nyt Forsøg mod Epirum. Til den Ende giorde han store Tilbereedelser, og skikkede adskillige Krigshære didhen. Den første Krigshær bestaaende af 20.000 Mænd, blev anført af Sinan Bassa. Men, førend dette Infald skeede, var alt Scanderbeg kommen tilbage.

Han fik i en Hast 8.000 Mænd paa Beenene, og dermed uformodentligen om Natten gik løs paa Tyrkerne med saadan Fyrighed, at deres heele Magt i en Hast blev slagen og adspreedet, og var det ikke uden med stor Nød, at Anføreren selv med nogle faa undkom.

Kort derefter angreeb han en anden Tyrkisk Anfører Assambeg, som havde en Krigsmagt af 30.000 Mænd, mod hvilken han havde samme Lykke; thi den største Deel deraf, bleve omkomne, eller drevne paa Flugten, og Assambeg overgav sig med de øvrige paa Naade og Unaade.

Den 3die Tyrkiske Anfører Jussumbeg, som ikke lod Modet falde af de andres Uheld, dristede sig ogsaa at forsøge Lykken med 18.000 Mænd. Men intet kunde imodstaae den forfærdelige Scanderbeg; saa at denne tredie Krigshær blev ogsaa slagen og ødelagt.

Dette kunde ikke andet end foraarsage stor Forskrækkelse og Forundring hos alle Mennesker, helst efterdi Scanderbeg havde at bestille med saadan Fiende, som Mahomet, der havde undertvunged sig tvende Keiserdomme med adskillige Kongeriger, og var en af de største Monarcher og forfærdeligste Stridsmænd, som er at finde udi Historien. Ingen turde meere byde sig an at føre de Epirotiske Krige, efterdi Scanderbegs Navn var bleven en Skræk for det heele Ottomanniske Monarchie.

Omsider gav sig dog an en gammel Stridsmand ved Navn Carazabeg, hvilken saa vel udi Amurats som i Mahomets Tid havde indlagt stor Ære. Den samme blev given en anseelig Krigsmagt, hvormed han rykte mod Epirum. Udi hvilken anseelse Carazabeg da var, sees deraf, at Scanderbeg selv sagde, at han frygtede meer for Anføreren, end for den heele Krigshær. Carazabeg skikkede 4.000 Mænd for i Veyen, med Befalning at opbie de øvrige Krigsfolk ved Chiery udi Macedonien; men samme 4.000 Mænd bleve i en Hast angrebne og adspreede, hvilket jog en saadan Skræk ind udi Carazabeg, at han reisede tilbage til Constantinopel igien, og blev Mahomet ham derfor ikke unaadig, men holdt det for en Lykke, at han kom lidt meere heelskindet tilbage, end de andre Anførere.

Saaledes bestridede Scanderbeg udi kort Tid 4 Tyrkiske Krigshære under 4 adskildte Anførere; hvorudover Mahomet fandt ikke raadeligt at binde oftere an med en Mand, som han mærkede at være u-overvindelig; men søgte ved smigrende Breve at vinde hans Venskab, hvortil Scanderbeg ogsaa lod sig beqvemme, saa at der blev slutted Fred imellem dem.

Med denne Fred vare dog andre Christne Stater, sær Venedig, ikke fornøyed, hvorudover Republiqven søgte at bringe ham i Harnisk igien, og ved et Gesandtskab forestillede ham, at, eftersom de fleeste Christne Regentere havde forbundet sig sammen mod Tyrken, og kunde ikke andet end ansee ham, som Siælen udi den heele Christne Magt, saa haabede de, at han til det forestaaende store Tog ikke undslog sig for at undsætte dem.

Pave Pius II (Enea Piccolomini / Aeneas Piccolomini) i Ancona ved udskibningen af et korstog. Billedet findes i Piccolomini-samlingen i Siena; det er malet af Bernardino Pinturicchio i begyndelsen af 1500-tallet.

Scanderbeg, hvorved hans Forsætt da var at holde Fred med Sultanen for at berige sine Undersaattere, og komme Handel og Vandel til at blomstre i Landet; saa dog, efterdi han ansaae det forestaaende Tog som en Religions-Krig, besluttede han at bryde Freden, og strax derpaa giorde Indfald udi Sultanens Lande, hvor et overmaade stort Bytte blev erhverved: men, som Pave Pius II. paa samme Tid ved Døden afgik, der havde bragt de Christne udi Harnisk, kom der efter Sædvane U-eenighed iblant dem, saa at hver gik hjem til sit, ladende Scanderbeg udi Stikken alleene.

Saasom nu Mahomet var bleven befried for den Frygt, som de Christnes foreenede Magt havde bragt ham udi, anvendte han alle sine Tanker til den Epirotiske Krig, saa at Scanderbeg neppe var kommen tilbage med det store Bytte, han havde giort, førend han fandt en ny Tyrkisk Krigshær for sig; men samme Krigshær var ikke andet end et Veyrlys, der lod sig see og forsvandtes paa eengang; thi Scanderbeg kom dem uformodentligen paa Halsen, omkom 10.000 Mænd, og fik Anføreren selv i Hænder.

Dette nye Nederlag giorde Mahomet fast rasende, saa at han strax saa sig om en anden, der kunde anføre Krigsfolket. Ingen holdtes da dertil beqvemmere, end en ved Navn Ballabanus Badera, en indfød Epiroter, hvilken fra Barns Been havde staaet i Tyrkisk Tieneste, og var den første, der udi Constantinoples Erobring besteeg Stadens Muur. Hans Erfarenhed udi Krigssager og Underfundighed var ikke mindre end hans Tapperhed, saa at alle holdte fore, at man i ham havde faaet den Mand, der vilde giøre Ende paa Scanderbegs Herredom.

Denne Ballabanus svarede i Begyndelsen nogenledes til de Tanker, man havde fattet om ham; thi, endskiøndt i det første Slag, han leverede Scanderbeg, han maatte vige tilbage, saa sigtedes dog denne gang med større Bestandighed, end tilforn; han havde derforuden den Lykke, at 8 af de største Epiroter, hvoraf enhver var beqvem til at føre an en Krigshær, da de vovede sig langt fra de andre, faldt i hans Hænder. Blant disse 8 Helte var den navnkundige Moses, item Perlatus, der havde ladet see saadan Tapperhed udi Sfetigrads Beleiring. Ballabanus lod dem skikke til Constantinopel, hvor Mahomed lod dem levende flaae, saa at denne Ulykke bragte heele Epirum udi Sorg.

Scanderbeg lod af denne Uheld ikke Modet falde, men fuld af Begierlighed til Hævn angreeb Ballabanum paa nye, og i Grund ødelagde hans heele Krigshær, saa at han alleene med nogle faa af de flygtige kom til Constantinopel igien.

Mahomet giorde ham vel i Førstningen suure Miner; men, saasom han ingen holdt beqvemmere til at fortsætte denne Krig, end samme Mand, sær, efterdi han kendte Landet saa vel, skikkede han ham paa nye med en anden Krigshær didhen.

Da blev igien holdet et Feltslag ikke langt fra Sfetigrad, hvor der længe blev figted med stor Haardnakkenhed paa begge sider, og lod da Scanderbeg see saadan Manddom og Hurtighed, at alle saa vel Tyrker som Christne holdte ham som et Vidunder og noget, som var meere end et Menneske.

Epiroterne, som af idelige Krige og Seyervindinger vare hærdede, stode da også udi Feltslag som Klipper, saa ingen Magt kunde drive nogen fra sin Post. Midt udi Slaget fodrede [= fordrede] en Tyrkisk Kiempe ved Navn Soliman Scanderbeg, til at slaaes med sig eene; men han blev strax fældet, og jog hans Fald saadan Skræk ind udi den heele Tyrkiske Krigshær, at den begav sig paa Flugten, saa at Ballabanus igien ikkun med nogle faa undkom.

Ved hans Tilbagekomst til Constantinopel forsvarede han sin Opførsel med saadan Fynd, at Sultanen blev dermed til Freds og besluttede at betiene sig end videre af ham udi samme Færd. Mand kand og sige, at han havde opfyldt en god Anførers Pligt, og at denne saavel som de forrige Forliiser kunde ikke tilregnes ham, ey heller det Tyrkiske Krigsfolk, som i alle andre Tilfælde havde forholdet sig vel og tapperligen: men intet kunde paa de Tider imodstaae Scanderbegs Magt, og havde Venetianerne, saavel som de Franske i Italien, ikke haft bedre Lykke mod denne u-overvindelige Helt.

Ballabanus lavede sig nu til et nyt Tog, og efter han af Sultanen havde faaet Frihed til at føre Krigen efter sit eget Tykke, samlede han en anseelig Magt at de beste og mest udvalte Tropper, hvilke han delede udi tvende Parter, overdragende en ved Navn Jagup den eene Deel, saasom han agtede med tvende hær at angribe Scanderbeg paa een gang.

Og kand man sige, at den store Helt da havde staaet stor Fare, hvis Ballabani Anslag havde gelinget.

Ballabanus ankom først med sin Krigshær, til hvilken Scanderbeg strax nærmede sig med nogle faa Ryttere for at udforske den fiendtlige Leyers Tilstand. Men han blev da paa Veyen af nogle Tyrker, som havde skiulet sig for at opsnappe ham, overfalden, saa at han ikke uden med stor Livs Fare kom tilbage med een eeneste af hans Følge; thi de andre bleve omkomne.

Han merkede da, at all Lykke vilde bestaae derudi, at han kunde komme i Treffning med Ballabano, førend den anden Krigshær stødte til ham. Han rykte derfor strax mod Fienden, og tvang ham mod sin Villie til at levere et Feltslag. Treffningen var haard og blodig, og Ballabanus sigtede med ikke mindre Tapperhed end Forsigtighed: men hans Krigshær blev omsider slagen, saa at der ikkun nogle faa med Anføreren reddede sig med Flugten.

Og, som man strax derpaa fik Tidender om, at den anden Anfører Jagup med sin Krigshær var indfalden i Epirum, gik han ham iligemaade strax paa Klingen, og kom i Treffning med ham, førend han havde faaet Kundskab om Ballabani nederlag. Udi denne Treffning søgte Scanderbeg strax Anføreren selv, og fældede ham med sin egen Haand, hvorudover den heele

Krigshær blev saa mismodig, at den tog Flugten. Saaledes bleve paa nye igien tvende anseelige Krigshære i Grund ødelagde, og Scanderbegs Navn gav Materie til Tale og Lovsange i alle Lande.

Da denne nye Ulykke kom Mahomed for Ørene, begyndte han at frygte, at den Anseelse, han hidindtil havde været udi formedelst hans andre store Bedrifter, vilde formedelst den Haanhed ham stedse vederfoer i Epiro, forvandles til Foragt blant hans egne Folk; hvorudover han besluttede udi egen Person at giøre det yderste Forsøg. Han rykkede derfor selv med en Krigshær af 200.000 Mænd mod Epirum, og beleirede paa nye Staden Croja.

Førend denne Beleiring gik for sig, gjorde han et andet Forsøg mod Scanderbegs Person ved at underkiøbe tvende Personer for enten at myrde ham eller omkomme ham med Forgift; men disse tvende komme i Uenighed med hinanden, forudover deres Forehavende blev aabenbaret, og begge bleve hængte.

Efterat dette Anslag var giort til Vind, maatte Mahomhed anvende Magten alleene, og blev Beleiringen for Croja fortsætt med stor Hidsighed; men de Beleirede forsvarede sig med ikke mindre Bestandighed, og giorde dagligheden store og lykkelige Udfald.

Scanderbeg, som imidlertid førte en flyvende Krigshær, brød ind nu paa een, nu paa en anden Side af den Tyrkiske Leyer, og tilføyede saadan Skade, at Mahomed omsider med en Deel af Krigshæren begav sig til Constantinopel igien, efterladende Ballabanum for at fortsætte Beleiringen.

Imidlertid gjorde Scanderbeg en Reise for at erholde Undsætning af andre Lande. Han kom da ogsaa til Rom i samme Henseende og formaadde Paven til at antage sig hans Sag med Iver. Efter han havde samlet en anseelig Magt af Hielpe-Tropper, kom han til Epirum igien, og satt sig for at angribe den Tyrkiske Leier: men Beleiringen blev strax derpaa ophæved, og Tyrkerne forlode Staden og Landet igien, efterdi Anføreren Ballabanus blev omkommen i en Storm. En saadan Ende fik ogsaa dette Tog, som var det største af alle.

En Deel Skribentere have taget Anledning af den Reise, som Scanderbeg, medens Croja var beleired giorde til Italien, at afmale ham, som en fordreven Prinds, der havde mistet Croja tillige med sine andre Stæder.

Men de troeværdigste Skribentere, som Barlettus og Calchondylas vidne, at Mahomed var ligesaa ulykkelig paa dette Tog, som de andre. Ja at han end engang giorde saadant Forsøg, saavel mod Croja som Dyrachium [Durrës], men maatte med uforrettet Sag gaae tilbage, saa at Scanderbegs Lykke og Seyervindinger varede indtil hans Død, som skeede Aar 1466 [1468] udi hans Alders 63de og Regierings 24de Aar.

Hans Død foraarsagede en Jammer og Hylen over det heele Land, saasom man vel vidste, at det var ikke ved Landets Magt, men ved Scanderbegs Hoved og Arme alleene, at Epirus saa længe havde forsvaret sin Frihed.

Da han laa paa sit yderste, angreben af en Feber, og Tidende kom om et nyt Tyrkisk Indfald, sprang han op af Sengen, og vilde bevæbne sig efter Sædvane, men Afmægtigheden tillod ham ikke saadant, thi han maatte til Sengs igien og døde kort derefter.

Man kand sige om denne Mand, at han var den største Helt, som Naturen har dannet, og ingen hverken udi gamle eller nye Historier kand lignes med ham. Thi intet var meere forunderligt, end at see en liden Prinds med en Haandfuld af Folk udi 24 Aar at føre Krig mod tvende store Monarcher, for hvilke Persien, Ægypten og heele Europa skielvede og bævede. Han ødelagde fast 20 mægtige Krigshærer, fældede de fleeste Anførere og Kiemper, som udfordrede ham, med egen Haand. Og vidne de Tiders Skribentere, at han udi Strid har omkommet henved 3.000 Mænd ved sit eget Sværd, hvilket er mere, end som kand siges om noget Menneske paa Jorden.

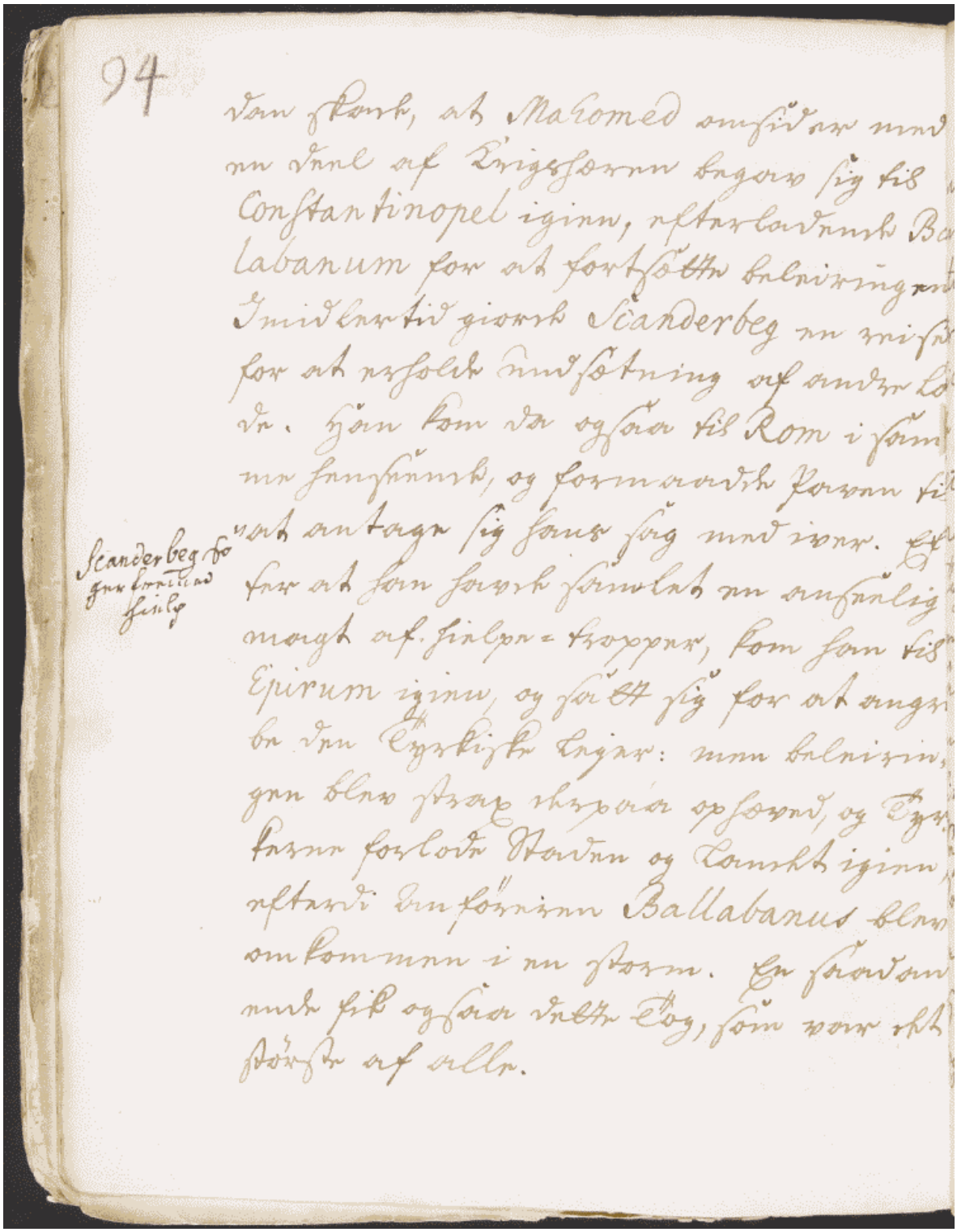

94

den stærk, at Mahomed omsidder med
en del af Tyrkernes bagom sig til
Constantinopel igjen, efterladende Ba
labanum for at fortsætte belejringen
I midlertid giorde Scanderbeg en reise
for at erholde understøtning af andre lan
de. Han kom da ogsaa til Rom i sam
men hensynk, og formaadde Paven til
at antage sig hans sag med iver. Et
for at han havde samlet en anseelig
maagt af hielpe-troppen, kom han til
Epirum igjen, og satte sig for at angri
be den Tyrkiske Leyr: men beleiren,
gen blev strax ophævet, og Tyr
kerne forlode Staden og Landet igjen,
efterdi den førnævnte Ballabanus blev
omkommen i en storm. En saadan
mand fik ogsaa dette Tog, som var det
største af alle.

Scanderbeg bo
gen kommer
hiælp

Manuskriptside til historien om Skanderbeg. Skriften er en skrivers. Noten i marginen må antages at være Holberg's. Pga indbindingen er de yderste millimeter til højre »forsvundet«. Jeg har - for gode ord og betaling - fået sendt en smuk fotografisk gengivelse af siden fra Nasjonalbiblioteket i Oslo

Hans Tapperhed og Manddom var geleidet af Naade og Mildhed. Han havde ogsaa en særdeeles Nidkierhed for den Christelige Troe, og seer man af alle hans Breve, at han gav sig den titel: Georgius Castriotus Christi Stridsmand.

Hans Historie er beskreven af mange, men udførligst af Marino Barletto en Epiroter udi 13 Bøger, som jeg fornemmeligen har fuldt.

Samme Barlettus vidner, at da Tyrkerne siden bemægtige sig den Stad, hvorudi han laae begraven, opgrove de hans Legeme, og deele Stykker af hans Beene mellem sig, hvilke de ansaae som Helligdommer, ja hange dem om deres Halse, bildende sig ind, at Lykke og Velsignelse deraf vilde flyde.

Sammenligning

Udi disse tvende store Stridsmænds Gierninger findes megen Overeensstemmelse. Begge oprettede med ringe Magt deres Standarder mod de mægtigste Fiender, Scanderbeg mod Mahomet II., der var en Skræk for den heele Christendom, og Ziska mod det Pavelige Monarchie, hvorunder Keisere og Konger tilforn stedse havde bukket. Begges Vaaben kand kaldes Nødværge.

Den første greeb til Gevær for at befrie sit Arve-Førstendom fra et uretfærdigt Aag; den anden trok Kaarden for at beskytte Religionens Frihed, og at hævne sine Venners Død. Dog er denne Forskiæl derved, at den førstes Foretagende kand berømmes; den sidstes derimod kun nogenledes undskyldes; saasom Scanderbeg var en regierende Første, men Ziska kun en Undersaatt, og derfor skulde have Møye til at legitimere sin begyndte Krig, hvis ikke Kong Wenceslaus selv havde seet igiennem Fingre med hans Opstand.

Begge førte Krigen med en forunderlig Fremgang, og aldrig vendte deres Fiender Ryggen. Begge gjorde ogsaa tvende u-anseelige og tilforn lidt bekiendte Folk til de Berømmeligste paa samme Tid; og saa meget som Epiroter og Bøhmer ved disse store Generalers Middel overginge alle Nationer i Stridbarhed, saa meget overginge begge Anførere deres egne Folk udi Mod, Behændighed og Legemets Styrke.

Hvis Ziskæ Fiender kand siges meere stridbare end Scanderbegs, saa vare Scanderbegs derimod talrigere og mægtigere, og havde til Anfører Amurath og Mahometh, hvis Navn var en Skræk for heele Europa. Vel synes det mest at forundre sig over hos Ziska, at han forrettede saa store Ting, endskiønt han var stok-blind. Men derimod kan siges, at Scanderbegs Seyervindinger vare større og fleere, og at han førte saa store Krige med en Haandfuld af Epiroter, da Ziska havde Styrken af den heele Bøhmiske Nation paa sin Side.

Begges Personer vare lige forskrækkelige udi Feltslag, saa at det er u-vist, hvilket Syn var forfærdeligere for Fienden, enten Scanderbegs Sværd eller Ziskæ Kølle.

Man seer her af, hvor meget disse tvende Mænd havde tilfælles med hinanden udi Commando, Krigsvidenskab, Dristighed, Behændighed og Legemets Styrke. Men gaar man videre, og tager sig for at examinere Heroiske Qvaliteter, da kand den sidste i ingen Ting lignes med den første, hvis heele Levnet var prydet med Mildhed, Naade, Urets Forglemmelse og oprigtige Heroiske Dyder; saa at han syntes ikke at føre Krig for at indlegge Ære, men for at efterleve sin Pligt, og anvende det store Pund, som GUd havde betroet ham til at standse den grummeste Fiende, som Christendommen nogen Tid har haft; saa at hans Tapperhed var ikke andet end en hellig Iver, og saadan een, som fandtes hos Judam Maccabæum og hans Brødre, og var den høyeste Titel, han forlangede, denne, at kaldes Georg Castriotus Jesu Christi Soldat.

Det er sandelig Skade, at det paa de Tider ikke var i Moden at canonicere uden Hykliske Munke og Præste-tilbedere: thi man kand sige, at utallige mange, som findes på Helgenes Liste, langt fra ikke have forskylt det saa vel, som denne store Mand, hvis heele Liv var en Kiede af Christelige Dyder: og ved hvis Haand GUd lod see virkelige Miracler, ved at standse en

forfærdelig Fiendes Magt, der rev de Christne af Hænder 2 Keiserdommer, mange Kongeriger, og utallige Lande og Stæder. Jeg siger, virkelige Miracler, i Henseende til mange, som tillegges visse Helgene, hvilke heller have Anseelse af Koglerie, end himmelske Virkninger.

Med eet Ord at sige: Ziska var udi det 15de Seculo en af de største Generaler, og Scanderbeg udi heele Historien den største Stridsmand, Anfører og tilligemed Heros.

Den parallelle historie om Zarathustra vil blive optrykt senere i 2006.

B. Zoroaster og Mahomed

Forbereedelse.

Naar man betragter adskillige falske Religioners Oprindelse og Fremvæxt i Verden, da kand man see, hvor lett det er, at sætte det menneskelige Kiøn Voxnæse paa; thi, ligesom der er ingen Vahrer udi en Kiøbmands Bod, hvor unyttige de end ere, der jo finde Kiøbere, saa er der ingen Meening udi en falsk Prophets Kram, hvor urimelig og vanskabt den end er, der jo har fundet sine Tilhængere; hvorudover der udfordres af en falsk Religions Stifter ikke saa meget Lærdom og Veltalenhed, som Hyklerie og Dristighed; thi, naar een først blant Almuen har forhverved sig Navn af Hellighed, har han ikke saa meget nødigt at bryde sin Hierne med at sætte Farve paa en selsom og unaturlig Meening, som at forplante den med Dristighed. Thi, har een foregivet, at det er GUd behageligt at slagte og æde uskyldige Mennesker, da er det bleven en hellig Troes Artikel udi et heelt Land. Siger een, at en *Crocodil*, Slange, Oxe, et Træe eller Plante er en Gud, da finder man heele Ægypten at antage saadan Meening, og forsvare den med yderste Haardnakkenhed. Siger en anden, at Indvoldene af en Koe, Fugleskrig, Røgens Fart til høyre eller venstre Side maa nøye betragtes eller efterhøres, førend alle vigtige Ting foretages, da lader heele Grækenland og Rom sig saadan villigen binde paa Ærmene. Lærer en *Othin*, at ingen kand blive salig, uden han døer med Sværdet i Haanden udi Forsæt at myrde Mennesker, da bliver det en Troes Artikel udi heele Norden: og siger en Indiansk [indisk] Prophet tvertimod, at ingen kand blive salig, uden han døer paa Sotte-sæng, da finder den Lærdom ogsaa Tilhængere, som blant Indbyggerne paa de saa kaldte *Marian*ske Øer. Ja Historien viiser os, at det har kostet meer Tid og Umage at rodfæste de allergrundigste og nyttigste Meeninger, end de allerurimeligste Fabler. Ingen *Philosophi*ske Meeninger har været vanskeligere at fastsætte, end disse, at Soel, Maane og Stierner ere Legemer uden Siæl, at hver Stierne er en Soel, at Jorden er rundt, zc. Thi, for saadanne Meeninger har *Jordanus Brun* [Giordano Bruno] vandret til Baalen, og andre udi Kirkemoder ere blevne bandsatte: og ingen derimod har været lettere at forplante, end deres, der troe, at det staaer i en Snedkers eller Bildhuggers Magt, enten han af et stykke Træe vil giøre en Bænk eller en Gud, hvilket har givet Anledning til den *Lyri*ske *Poët* at skiemte saaledes:

> *Cum faber incertus scamnum facerétne Priapum,*
> *Maluit esse Deum.*
>
> En Snedker tvivled om, hvad Skik han Træet skulde give.
> Hvad heller Skammel eller Gud af samme skulde blive,
> Dog endeligen sagde: Jeg det beste nok vil ramme.
> Jeg heller giøre vil en Gud; Umagen er den samme.

Det har kosted stor Møye og Blods Udgydelse at forplante den Christelige Troe, skiønt den er forud beviised af klare Spaadomme, stadfæsted med uimodsigelige Jertegn, besegled med Martyr-Blod, og den indholder den allerhærligste og nyttigste Morale. Jeg siger, det har kosted meer Tid og Umage at udbrede samme hellige og fornuftige Lærdom, end at forplante den urimelige Meening om *Transubstantiationen*; saa det er vanskeligere at faae Jordens Børn udi Hovedet, at GUd har stabt Mennesket, end at faae dem til at troe, at Mennesket kand skabe Gud.

Naar man det nøye betragter, har man ey nødig at ansee som et Mirakel, den overmaade store Fremgang, *Mahomeds* Lærdom har haft; thi det synes ligesom *Araberne* har kieppet med samme falske Prophet om at være ligesaa reede til at troe, som han var frugtbar paa Drømme, og ligesom at have sagt: holdt du kun ved at lyve, vi skal nok holde dig varm med at troe Løgn. Man maa meere forundre sig over at denne underlige Religion kunde staae ved Magt, da *Araberne* og *Persianerne* begyndte at legge sig efter *Philosophie* og Boglige Konster; men hvad som engang har fæsted Rødder, og den Religion, som man har arved efter Forældre, er vanskelig at udrødde. Hvad som har hiulpet til den *Mahomedan*ske Lærdoms Opkomst,

Fremvæxt og Vedligeholdelse, var 1.) en stor og tyk Uvidenhed, som regierede udi *Arabien*, saa vel blant Christne, som Hedninger, da *Mahomed* begyndte at give sig ud for Prophet. 2.) Den Religions Artikel, at hvo der døde udi Strid med Propheten, blev strax forflytted til Paradis, item, at ingen kunde omkommes udi Slag, med mindre han var beskikked til at døe; hvilken Troes Artikel havde saadan Virkning blant de første *Mahomedaner*, at ingen, end de stridbareste Folk, kunde staae dem imod. 3.) De Christnes saa vel forargelige Levnet, som slette og forvirrede Tilstand. 4.) *Mahomeds*, saa vel som de efterfølgende *Califers* store Skinhellighed; thi de samme vare baade Konger og ypperste Præste, stode en Dag i Spidsen af en Krigshær, og en anden Dag prædikkede udi Templerne. 5.) Den Mildhed de lode see mod andre *Secter*, hvilke de alle tillode Religions fri Øvelse, naar de kun betalede en ringe aarlig Penge til Regieringen. Og endelig Retts og Retfærdigheds Øvelse udi en høi *Grad*, hvorpaa haves mange anseelige *Exempler* udi de første *Califer*. Naar man dette betragter, kand man nogenledes fatte Religionens Fremvext, om hvilken man ellers kand sige, at den var ligesaa stor, som Religionen i sig selv var daarlig, saa at af alle Religioner ingen har været mindre overensstemmende med Fornuften, og dog, at af alle Religioner ingen har taget større Overhaand. Om denne Religions stifter er det som jeg her vil tale, og som jeg har lignet med *Zoroastre*, eftersom disse tvende ere de største falske Propheter, som nogen Tid have ladet sig see blant Mennesker.

Mahomed.

Mahomed er født til *Mecca* udi *Arabien* Aar 571, da *Justinus* var Keiser udi Østen. Mange *Europæi*ske Skribentere have enten af Had eller Vildfarelse antegnet, at han var af meget ringe og elendig Herkomst, da det dog er klart, at han var af den *Korashiti*ske Stamme, som agtedes den fornemste udi heele *Arabien*, og hans Forfædre vare de Fornemste blant *Korashiterne* og Forstandere saa vel for det hellige Tempel til *Mecca*, som for Staden selv. Efter hans Faders Død forblev han under sin Moders Opsyn til sit 8de Aar, indtil hun ved Døden afgik, og da blev han antagen af sin Farfader *Abdol Motallab*, som udi mange Aar havde haft den største Myndighed udi *Mecca*, og endelig efter samme Farfaders Død, som hendtes Aaret derefter, kom at være hos sin Farbroder *Abu Taleb*. Bemeldte *Abu Taleb*, saasom han var en Handelsmand, lod *Mahomed* strax holde til Kiøbmandskab. Thi *Mecca*, saasom den ligger paa en meget ufrugtbar Grund, saa nødedes dens Indbyggere at beflitte sig paa Handel, som bestoed derudi, at de førdte de Vahrer, der bleve dem tilbragte fra *Indien*, *Æthiopien* og andre Sydlige Lande tilbage igien med Cameeler til *Syrien*, *Persien* og *Ægypten*, efterfølgende derudi de gamle *Ismaeliter*, fra hvilke de nedstammede. Saadan Handel var dem des lettere at drive, efterdi *Mecca* ligger ikke langt fra det røde Hav, hvor de havde den særdeles beqvemme Havn *Jodda.*

Mahomed blev saaledes opdragen udi sin Farbroders Huus, og saa snart han var kommen til den Alder, at han kunde reise, blev han skikked med Cameeler til *Syrien*. Der fortælles da af hans Tilhængere, at en lærd Munk ved Navn *Bahira*, seende *Mahomed* paa Torved udi den Stad *Bostra*, trængede sig med Magt igiennem Folket, tog ham ved Haanden og sagde forud alle de store Ting, som ved ham skulde giøres. Det Tegn, hvorpaa samme Munk efter deres Sigelse merkede, at *Mahomed* var den forventede store Prophet, var det Prophetiske Lys, som skinnede paa hans Ansigt. Thi *Mahomedanerne* holde for, at GUd i Begyndelsen satt dette Prophetiske Lys paa *Adam* for at forplantes paa alle de Propheter, som skulde komme af ham indtil *Abraham*, og da at være bleven deelt udi tvende Lys, et paa *Isaacs* og et andet paa *Ismaels* Ansigt. *Isaacs* Lys skinnede paa en stor Hob Propheter af hans Efterkommere, som man har seet blant *Israels* Børn: men *Ismaels* Lys var bleven skiuled og ligesom qvalt indtil *Mahomeds* Ankomst, paa hvis Ansigt bemeldte Munk *Bahira* blev det først vahr. Dette Eventyr maa passere for en sandfærdig Historie, hvorvel man kand beviise, at *Bahira* ikke kom udi Kundskab med *Mahomed* førend nogle Aar derefter, da han handlede for den rige Enke *Cadigha*, som han siden fik til Ægte.

Samme *Cadigha* var Enke af en af de fornemste Handelsmand udi Staden, og som hun havde faaet store Midler med den samme, og agtede at fortsætte Handelen, trængede hun til en Kiøbmandssvend, som kunde gaae hende derudi til Haande. Derom blev giort Forslag til *Mahomed*, hvilken udi sit 25de Aar tog Tieneste an hos samme Enke, og forestod hendes Handel udi 3 Aar. Imidlertid gik han hende saaledes under Øyene, at hun omsider tog ham til Ægte. Dette Ægteskab, saasom det og lagde Grundvold til *Mahomeds* Rigdom og Velstand, saa lagde det ogsaa Grundvold til Hovmod og Ærgierrighed. Han vidste, at hans Forfædre havde været Hoveder af den *Korashiti*ske Stamme, og at han alleene havde mist den høye Anseelse, som ham ved Fødselen tilkom, efterdi han havde haft den Uheld at miste sin Fader, medens hans Forfader endda levede, hvilket foraarsagede, at han intet havde faaet til Arvedeel uden Fattigdom og Foragt. Herudover, eftersom han nu ved dette lykkelige Giftermaal var bleven bemidled, og havde faaet i Hænderne det, som kunde understøtte hans Ærgierighed, søgte han at bane sig Vey til den høyeste Myndighed udi *Mecca*. Efter at han havde overveyet alle dertil tienlige Midler, fandt han intet beqvemmere, end at skille sig skinhellig an, foregive Himmelens Aabenbaringer, og at stifte en nye Religion, hvis Fremgang han ikke tvivlede om, naar han betragtede den Tilstand, *Arabien* da var udi. Thi han havde merket paa sine Reiser, saa vel der udi Landet, som udi *Syrien*, *Ægypten*, og Jødeland, den Forbittrelse, som regierede ikke alleene blant Christne og Jøder, men endogsaa blant Christne indbyrdes. Han havde ogsaa udstuderet sine Medborgeres Natur og Egenskab, og merket, at de vare begierlige efter Nyt, iligemaade at de af den Omgiengelse de havde med Jøder og Christne havde antaget mange af deres Meeninger, forladt meget af forrige grove Afguderie, og vare faldne fra Hedenskabet til den saa kaldte *Zendicismum*, en Vildfarelse udi *Arabien*, der havde Overensstemmelse med *Sadducæernes* Meening derudi, at den nægter Opstandelsen og det tilkommende Liv.

Alt saadant havde den underfundige *Mahomed* nøye betragted, og derfore begyndte at giøre et Udkast til en nye Religion, som han fandt nødig at sammenstøbe af de 3 herskende Religioner udi *Arabien*, nemlig den Christne, den Jødiske og den Hedniske, for derved des lettere at faae Anhang af dem alle; iligemaade at indrette den efter de *Arabers* Smag, i at love dem alle de Vellystigheder, som de havde størst Tilbøyelighed til. Til dette at sætte i Verk, var fornødent at giøre nogle Aars Forbereedelse ved et udvorteshelligt Levnet; thi, naar Lærdommen skal have Fremgang, maa Læreren først bringes i Anseelse. Han forlod derfor Verden udi sit 38te Aar, førdte et *Eremitisk* Levnet, og tog sin Boepæl udi en Grotte nær ved *Mecca*, som kaldtes Grotten af *Hira*, hvor han efter sit Foregivende hendrev den heele Dag udi Bønner, Fasten og aandelige Betænkninger, og mod Aftenen, naar han kom hiem, fortaalte sin Hustrue *Cadigha* adskillige Aabenbarelser, som han havde, og adskillige selsomme Røste, som han hørte udi sin Eensomhed, iligemaade, at han havde Omgiengelse med Engelen *Gabriel*, og andet deslige. *Cadigha* foragtede længe saadan Tale, og ansaae hans Opførsel, enten som en Virkning af en forvirred Hierne, eller som Fandens Fristelse. Men som han stedse fremturede, spurdte hun omsider en Munk, som da opholdt sig i deres Huus, hvad man kunde dømme om slige Aabenbarelser. Samme Munk, som han var Medvider udi det Bedragerie, som *Mahomed* smedede paa, talede han stort om *Mahomeds* Aabenbaringer, og bestyrkede hende i at troe alt hvad hendes Husbonde havde fortaalt, hvorudover hun omsider fuldkommelig bildte sig ind, at han var en Prophet.

Efter at han udi tvende Aar havde ført et meget skinhelligt Levnet, og derved forhverved sig Anseelse, begyndte han udi sit 40de Aar at give sig Titel af Apostel. Men i de første 4 Aar udstrøede han sin Lærdom hemmelig, og alleene blant sine Venner, som han havde Tillid til, og blant sine Huusfolk, af hvilke, næst hans Hustrue *Cadigha*, en Slave ved Navn *Zayd* var den første, som antog hans Lærdom, og derudover blev sat udi Frihed. Derudaf har Oprindelse den Lov, som endnu i agt tages blant *Mahomedaner* at frikiende Slaver, saa snart de antage *Mahomeds* Lærdom.

Mahomed forhvervede sig siden adskillige *Discipler*, blant hvilke de Fornemste vare hans Fetter *Aly*, som gemeenligen bliver kaldet den første Troende, efterdi han var den første anseelige Borger, der antog Lærdommen. 2.) *Abubecker*, hvilken, saasom han var en af de rigeste Kiøbmænd i *Mecca*, og tilligemed var holden for en viis Mand, styrkede *Mahomeds* Sager ikke

lidet, og trækkede strax 5 andre med sig, blant hvilke den bekiendte *Othman*. Efter at *Mahomed* nu saaledes havde bekommed 9 *Discipler*, begyndte han offentlig udi sit 44de Aar at udstrøe sin falske Lærdom, gav sig ud for en Prophet, der var skikked af GUd for at udrødde det Hedniske Afguderie, og at viise det menneskelige Kiøn den rette Saligheds Vey. Hans første Lærdoms Artikel var, at der er kun een GUd, og at det er en grov Vildfarelse at sige, GUd har Sønner eller Døttre, item, at han har andre GUder til Medhielpere. Hvorved han sigtede paa 1.) de Christne, hvilke han fordømmer paa adskillige Steder udi *Alcoranen*, efterdi de troe den hellige Trefoldighed, item, at Christus er GUds Søn. 2.) paa de *Araber*, eftersom de tilbade adskillige Gudinder.

Han foregav sig ingen nye Lærdom at føre, men alleene at fornye den, som *Adam* udi første Skabelse havde faaet af GUD; hvilken Lærdom, da den af de første Mennesker tid efter anden var bleven forfalsked, og endeligen ligesom qvalt, GUd atter aabenbarede for *Abraham*, og han igien underviisede derudi sin Søn *Ismael*, hvilken sidste forplantede den udi *Arabien*, hvor da den atter igien var bleven forfalsked og endelig gandske uddøed, havde GUd omsider skikked ham, nemlig *Mahomed*, for at fornye igien deres Faders *Ismaels* Lærdom.

Han forkastede vel ikke det gamle og det nye Testamente, saasom han holdt for, at Moses og Christus vare store Propheter, men han sagde, at Jøderne og de Christne havde forfalsket den hellige Skrift, og at han af GUd nu var skikked at bringe den i sin forrige Reenhed igien. Heraf kommer det, at de fleeste Skriftens Sprog findes anderledes udi *Alcoranen* eller den *Mahomedan*ske Bibel. Samme *Alcoran* er deelt udi mange *Capituler*, hvoraf et efter andet kom for Lyset, og ere de alle siden samlede udi een Bog. *Mahomed* foregav, at Originalen deraf ligger udi det Himmelske *Archiv*, og at Engelen *Gabriel* havde givet ham Udskrift deraf stykke for stykke, og bleve alle disse stykker forvarede udi en Kiste, kalded hans *Apostolats* Kiste, hvoraf de efter hans Død bleve tagne, og af *Abubecker* samlede udi en Bog, kalded *Alcoran*, hvilken *Othman* siden nøyere igiennemsaae og bragte udi den Form, som den nu omstunder er udi.

Udi Begyndelsen da *Mahomed* gav sig ud for *Prophet*, blev han beleed og foragted af det heele Folk. Men saadant betog ham ikke Modet; men han igiennemgik alting med en synderlig Kaaldsindighed, og derved overvandt de Vanskeligheder, som saadan nye, dristig og selsom Lærdom er underkasted, saa at han udi sit 5te saa kalded *Apostolats* Aar regnede henved 40 Tilhængere. Ellers hialp det ikke lidet til hans Sager, at hans Farbroder *Abu Taleb* tog ham i Beskyttelse; thi bemeldte *Abu Taleb*, saasom han var den myndigste Mand udi Staden, og Hoved for den *Korashiti*ske Stamme, reddede han *Mahomed* fra adskillige Farer, ikke for Lærdommens skyld, hvorudi han havde ingen Smag, men for Personens, der var hans Broder-Søn, og opdragen udi hans Huus.

De fornemste Lærdoms Stykker, som *Mahomed* i sær drev paa, vare Straf og Belønning, vel vidende, at intet haver større Virkning blant den gemeene Mand. Han afmalede Paradis med en Farve, som glimrede mest udi *Arabernes* Øyen, og som kom overeens med de Vellyster og Begierligheder, som samme Folk fandt størst Smag udi; thi, som de vare af Naturen hidsige, vare de ogsaa synderlig hengivne til Elskovs Lyster, og som Landet udi sig selv var tørt, saa bestoed deres største Vellyst udi frisk Vand, kiølige Urtegaarde og saftefulde Frugte; hvilket altsammen den falske Prophet havde merket, og lod derfor den himmelske Lyksalighed bestaae udi deslige Vellyster, talende her og der udi *Alcoranen*, nu om smukke Urtegaarde, Vandede af kiølige Bekke, hvor de skulde ligge udi gyldene Senge, besatte med kostbare Steene; nu om deilige Jomfruer, som de skulde forlyste sig daglig med, uden at kiedes derved, og hvis Jomfrudom altid skulde fornyes, zc. Og ligesom han indrettede et Paradis efter sine Landsmænds Smag, saa byggede han derimod ogsaa et Helvede paa selvsamme Maade og med lige Konst, i det han skienkede i for de Fordømte gloende stinkende Vand, og truede dem med heede og tørre Vinde, som gierne ere de største Landeplager udi Arabien; saa at, hvor grove og urimelige disse Beskrivelser synes at være, saa bliver man dog derudi vaer ikke liden Konst og Behændighed, og seer man, at *Mahomed* har efterfuldt andre underfundige Religions-Stifteres Fodspor. Jeg vil ikke tale om fremmede Lovgivere. Her udi Norden, hvor den listige

Odin havde udstuderet Indbyggernes Tilbøyeligheder, blev i det andet Liv skienked skerkt Øll, daglige Krigs-Øvelser brugte, og andet, som man udi dette Liv fandt størst Smag udi. Saa at, om *Mahomed* havde begyndt først at udbreede sin falske Lærdom udi Holland, saa havde uden tvivl hans Paradis bleven fuld af stoppede Tobakspiber, ligesom i hans Helvede udi Frankrig, de Fordømte skulde have været paalagt en ævig Taushed.

Hvad som allermest forvirrede *Mahomed*, var at Araberne paastode, at han skulde bekræfte sin Lærdom ved Mirakler; thi sagde de: Moses, Christus og alle andre Propheter havde ved Himmeltegn beviised, at de vare sendte af GUd. De bade ham derfore opvække de Døde, giøre Dumme [døvstumme] talende, og de Døve hørende, eller udi all Folkets Paasyn lade den Bog nedfalde af Himmelen, som han foregav sig at være tilbaaren af Engelen *Gabriel*. Men han søgte ved adskillige Svar at svække deres Indvendinger. Nu sagde han, at han alleene var skikked at prædike GUds Villie; nu at, eftersom deres Forfædre havde foragted *Salehs* og andre Propheters Jertegn, saa vilde Gud ikke tilstede fleere at skee. Endelig sagde han, at de, som af Gud vare beskikkede til at troe, skulde troe uden Jertegn, og de, som ikke vare beskikkede dertil, skulde fremture udi Vantroe, skiøndt de saae alle de Jertegn, som de forlangede.

Men, som alt dette fornøyede dem ikke, blev han forladt af en stor Deel af sine Tilhængere, hvilket han selv klagelig giver tilkiende udi *Alcoranen*. Hvorudover da han merkede, at List og Skinhellighed ikke vilde hielpe, begyndte han at føre sig op paa en anden Maade, greeb til Sværdet, foregivende, at GUd, da han skikkede Mosen og Christum til Verden, gav dem Magt at giøre Mirakler; men som Menneskene saadant u-anseed have foragted deres Lærdom, havde GUd omsider skikked ham uden Mirakler at tvinge de Vantroende med Sværd. Befoel derfor sine Tilhængere, at de, i steden for at indvikle sig i Ord-krig, skulde med Sværdet figte for GUds Sag, og derved forhverve sig Martyr-Kroner. Herudaf reiser sig da den Lærdom blant *Mahomedanerne*, at de ere alle forbundne til at figte for Troen, hvilken ikke bør forplantes uden ved Sværd. Og pleye derfore deres Prædikantere, naar de prædike, have et draged Sværd hos dem for at betegne, at Lærdommen bør forsvares og forplantes med Sværd.

Vel er sandt, at man har tillagt *Mahomed* adskillige Jertegn: nemlig, at han kløvede Maanen udi 2 Parter, at nogle Træer gik ham i møde, at der udspirede Vand af hans Fingre, at Steenene hilsede ham, at en Bielke sukkede udi hans Nærværelse, at en Cameel klagede sig for ham, og at en kogt Lammefierding advarede ham, at den var forgiven, og andet deslige. Men de troeværdigste *Mahomedan*ske Skribentere nægte alt saadant, og *Mahomed* selv tilstaaer udi sin *Alcoran*, at han ingen Mirakler har giort. Naar man derfor spør dem, hvorved *Mahomed* beviiser sit Kald, efterdi han ingen Mirakler har giort, svare de gemeenligen, at *Alcoranen* er et Mirakel stort nok; thi de holde det for umueligt, at en ustudered Person, der hverken vidste at læse eller skrive, kunde giøre en Bog saa fuld af Lærdom og høy Veltalenhed. *Mahomed* fremfører ogsaa selv saadant til Beviis paa adskillige Steder udi *Alcoranen*, trodsende alle Mennesker og Diævle at foreene all deres Viisdom og Konster, for at see om de kand sammensette et Skrift, fuld af saadan Lærdom og Veltalenhed, som findes udi *Alcoranen*.

Herudaf kand sees, at de urimelige Jertegn, som tilskrives *Mahomed*, ere enten opdigtede siden af nogle hans Disciple, som have holdet det nødigt at tillægge ham Mirakler, for des bedre at beviise hans guddommelige Kald, og finder man derfore en Kiede af Mirakler udi hans Historie, som er beskreden af den Arabiske Prinds *Abulfeda*, eller af Christne Skribentere, for at giøre den falske Prophet end meere latterlig. Det samme kand ogsaa siges om de Jertegn, som fortælles at være skeede ved hans Fødsel; nemlig, at hans Moder fødde ham uden Smerte, at Barnet raabte strax efter Fødselen: **Der er kun een GUd, som har udvalt mig til hans Apostel**; at han blev fødd omskaaren, og andet deslige; hvoriblant intet er latterligere end det, som nogle *Arabi*ske Skribentere fortælle ham at være vederfared af hans Skyds-Engle, hvilke forflytted ham til et Bierg, hvor de skare hans Mave op, og toede hans Tarme, indtil de bleve hvide, som Snee; item, at de toge af hans Hierte en sort Draabe, eller et Frøe, som er Diævelens Sæd, der besmitter det heele Menneske. Det er at tillegge hellige Engle Forretninger, som ingen Skarnager, end sige Vaskerkone vilde paatage sig.

Angaaende den Beviislighed, som tages af *Alcoranen*, da kand vel ikke nægtes, at jo *Alcoranen*, naar man undtager Materiens Urimelighed, og alleene betragter Stilen, er et Munster af Zirlighed udi det *Arabi*ske Sprog, og hvad *Mahomed* anbelanger, da forstod han hverken at læse eller at skrive; thi Indbyggerne udi *Mecca* levede udi tykkeste Vankundighed, saa at, paa den Tid *Mahomed* begyndte at udstrøe sin falske Lærdom, der var ingen udi *Mecca*, der kunde læse eller skrive, undtagen *Waraka* en af *Cadighas* Paarørende, som havde været Jøde og Christen, og lærdt at skrive Arabisk med Hebraiske Bogstave. Herudover bleve Indbyggerne af *Mecca* gemeenligen kaldede **Folk uden Skrift**, de derimod af *Medina* førdte Navn af **Skriftens Folk**. Udi denne sidste Stad maatte derfor *Mahomeds* Tilhængere siden lade sig undervise udi Lærdom, blant andre den bekiendte *Othman*, hvilken der giorde saadan Fremgang, at han siden blev *Mahomeds* Haandskriver.

Men lad være, at *Alcoranen* er saa herlig stiled, og at dens Forfatter har været saa Vankundig, saa kand man spørge, om ikke andre have hiulpet ham i at sammensmede dette Verk. Og sandelig, man kand have stor Aarsag at giøre saadant Spørsmaal, efterdi Alcoranen befatter saa mange Ting af den Christelige saa vel som af den Jødiske Troe, saa at ingen kunde have sammensmedet saadan Bog, med mindre han var dreven udi begge disse Religioner, hvilket ikke kand siges om *Mahomed*, der var opdragen udi Afgudsdyrkelse og Vankundighed. Hvo der ellers har hiulpet *Mahomed* i at fuldfærdige *Alcoranen*, derom er ingen fuldkommen Vished. De fieeste holde for, at en Persisk Jøde ved Navn *Abdias Ben Salon*, item, en *Nestorian*sk Munk, som nogle kalde *Sergius*, og holde for, at han var den samme som *Bahira*, der saae de Prophetiske Lys paa *Mahomed*, hvorom tilforn er talt. Der fortælles, at samme Munk, da han var bleven sat udi Kirkens Band og udjagen af sit Kloster formedelst en Misgierning, flygtede til *Mecca*, og der gik *Mahomed* til Haande, indtil samme falske Prophet, da han ikke behøvede hans Tieneste meer, lod ham omkomme. Men i alt dette ere Skribentere ikke eenige. De *Mahomedan*ske tale kun meget lidt derom, og de Christne formeget; hvilke sidste have taget for fulde de urimeligste Historier, som af Had til *Mahomed* ere opdigtede, og gived dem ud for sandfærdige. Saaledes ere alle Bøger fulde af den Tyr, som *Mahomed* skulde have lært at bære *Alcoranen* til sig paa sine Horn; iligemaade om de Duer, som han havde vænnet til at æde af hans Øren, og som han indbildte Folk var den hellig Aand, der viskede ham ind GUds Ord og Villie; og have endogsaa mange store Skribentere, som *Grotius*, *Scaliger*, *Sionita* og andre fæstet Troe til denne sidste Historie, hvorvel *Mahomed* udtrykkeligen selv giver tilkiende udi *Alcoranen*, at han ingen Mirakler har giordt. Det er ogsaa ikke troeligt, at han har vovet sig at øve slige grove Stykker blant de *Araber*, som af Naturen er spidsfindige Folk, der let vilde have grebet ham i saadant Bedragerie, og derudover kuldkasted hans heele Bygning. Man kand derfore sige, at alle deslige Historier ere ikke andet end raa Fabler, opdigtede af nidkiere Christne for at giøre *Mahomed* desmeere sort, og tiene ikke til andet, end at giøre dem selv foragtede blant *Mahomedan*ske Skribentere; thi man har ikke nødigt at bruge saadanne Midler til at vise *Mahomeds* Bedragerie og falske Lærdom, hvilken ved dens Urimelighed igiendriver sig selv.

For at komme til Historien igien. Da Indbyggerne af *Mecca* merkede, hvortil *Mahomed* sigtede, og at hans Anhang voxede merkelig til, lode de ved en Forordning forbyde at følge hans Lærdom, dog udvirkede de ikkun lidet dermed, saa længe som hans Farbroder *Abu Taleb* levede. Men da han døde, og den høyeste Myndighed faldt til een af hans Fiender af det Huus *Ommia*, dristede sig ikke alleene ingen at antage hans Lærdom, men mange af hans forrige Tilhængere forlode hans Parti. Udi denne Tilstand døde hans Hustrue *Cadigha*, og da tog *Mahomed* 3 andre fornemme Mands Døttre til Hustruer udi hendes Sted, og derved nogenledes opreisede sine faldne Sager. Men ingen Ting opvakte ham større Foragt, og giorde hans Anhængere meere afspændige end den saa kaldte *Mezra* eller navnkundige Reise, som han paa een Nat foregav at have giordt fra *Mecca* til *Jerusalem* og derfra til Himmelen, som findes beskreven udi det 17de Cap. af *Alcoranen*, og hvorved *Mahomed* tænkte at stoppe Munden paa dem, som bebreidede ham, at han ingen Mirakler kunde giøre. Samme selsomme Reise fortæller *Mahomed* selv med efterfølgende Omstændigheder.

Udi det 12te Aar af hans formeente *Apostolat*, da han om Natten laae hos *Ayesha*, hvilken han af alle sine Hustruer meest elskede, hørdte han banke paa sin Dør, hvorpaa han reisede sig, aabnede Dørren, og fandt uden for Engelen *Gabriel* med 70 Par Vinger, som vare hvidere end Snee og klarere end Crystall, og tillige med ham det Dyr *Alborak*, som Propheterne pleye at ride paa, naar de ere i GUds Forretninger. *Alborak* betyder paa Arabisk Liunild, efterdi samme Dyr, efter *Mahomeds* Beskrivelse, løber ligesaa hastig som en Liunild. Saa snart *Mahomed* kom til Dørren, omfavnede Engelen *Gabriel* ham, sigende, at han var nedsendt for at bringe ham til Himmelens Herre, hvor han skulde see forunderlige Hemmeligheder, som intet Menneske har været tilladt at see; bad ham derfor stige op paa Dyret *Alborak*. Men samme Dyr, som det ingen Hoverie havde giort siden Christi Tider, var af langvarig Ørkesløshed og gode Dage bleven saa kaad, at det ikke vilde staae still og lade *Mahomed* bestige sig, førend han maatte love det Sted udi Paradis. Derpaa blev Dyret gandske spag, og førte *Mahomed* i et Øyeblik til Jerusalem. Da han kom til denne hellige Stad, gik alle afdøde Propheter og Helgene ham strax i møde, førdte ham ind udi Templet, og begierede, at han vilde bede for dem hos Gud, og derpaa forlode ham. *Mahomed* gik siden ud af Templet, og fandt for sig en Ildstige, hvorpaa han tillige med Engelen *Gabriel* gik op, ladende *Alborak* bunden ved en Klippe, indtil de komme tilbage. Da de vare komne til den første Himmel, og Portneren fik at høre, at det var *Mahomed* GUds Ven, bleve Porterne strax aabnede. Den første Himmel var af puurt Sølv, hvor han saae Stierner hænge ved Guld-kiæder, og en hver af dem var saa stor som det Bierg *Naho* nær ved *Mecca*. Saa snart han traadde ind udi samme Himmel, kom ham i møde en gammel Mand, som var vor første Fader *Adam*, hvilken strax omfavnede ham, og *recommenderede* sig til hans Bønner. Lidt længere frem, blev han vaer en stor Mængde af Engler, nogle udi Dyrs, andre udi Fugles Lignelse, og blant dem en Hane, der var hvid som Snee, og saa stor, at han med Fødderne stod paa den første Himmel, og med Hovedet rørdte den anden Himmel, som var 500 Dages Reise derfra. Engelen *Gabriel* forklarede alting nøye for *Mahomed*, og sagde ham, at disse Engle vare Menneskers og Dyrs Talsmand hos GUd, og at de som talede for Menneskerne, havde Menneske-Skikkelse, de som talede for Dyrene, saae ud, som Dyr, og endelig de som bade for Englene, vare udi Engle-Lignelse. Angaaende den store Hane, da var den Hanernes fornemste Engel, og at, naar GUd om Morgenen efter Sædvane sang en hellig Psalme, stemmede denne Hane i med, og det med et Lyd, som lod sig høre over alt udi Himmelen og paa Jorden, undtagen af Mennesker og Nympher. Men, naar Dommens Dag er forhaanden, da skal GUd befale den at slutte sine Vinger og tie. *Mahomedanerne* troe endnu, at denne Hane er i saa stor Naade hos GUd, at de gemeenligen sige, der er 3 Røste, som GUd finder Behag udi, nemlig l.) deres, som idelig læse *Alcoranen*, 2.) deres, som om Morgenen bede om Syndernes Forladelse, og endelig denne Hanes Stemme, som GUd altid hører med Fornøyelse. Det er troeligt, at den foromtalte Jøde *Abdias* eller *Abdollah* har forsyned *Mahomed* med den Hane-Fabel, efterdi den er tagen af *Talmudisterne*; thi udi det Skrift *Bava Bathra* af den *Babylonis*ke *Talmud* findes en Historie om en ligeledes stor Engel kaldet *Ziz*, hvilken rekker fra Jorden til Himmelen, og, naar den udstrekker sine Vinger, skiuler Soelen aldeeles og foraarsager Formørkelse. Den *Chaldai*ske Forklaring over Psalmerne siger, at samme Fugl er en Hane.

Men at komme til Historien igien, da fortæller *Mahomed* videre, at han steg fra den første Himmel udi den anden, som er 500 Dages Reise høyere, hvilket Skillerum han setter mellem alle 7 Himle. Der blev Porterne strax aabnede ligesom udi den første Himmel, og Patriarken *Noah* kom ham strax i møde, som *recommenderede* sig til hans Forbønner. Udi denne Himmel, som var af puurt Guld, saae han eengang saa mange Engle som i den forrige, og blant dem een af en overmaadig Størrelse; thi Fødderne stode paa den anden Himmel, og Hovedet rørdte ved den tredje.

Derefter kom han udi den tredie Himmel, som var af kostbare Steene, der mødte ham i Indgangen *Abraham*, som ogsaa begierede hans Forbønner. Han fandt udi samme Himmel end større Tall af Engle, end udi den forrige, blant dem een af saadan Storhed, at der var 70.000 Dages Reise mellem begge hans Øyen. Men her røbes besynderlig *Mahomeds* Vankundighed; thi skulde denne Engel være efter *Proportion* saa høy som der var Skillrum mellem hans Øyen, havde han ikke kunnet faae Rum udi denne 3die Himmel, men havde strakt sig langt over alle

7. Samme havde et stort Skriverbord for sig, hvor paa han idelig skrev deres Navne, som skulde fødes, og udslettede deres, som skulde døe, og kaldtes derfor Dødens Engel.

Derfra steeg han op udi den fierde Himmel, som var af *Smaragd*, hvor han udi Indgangen mødte *Joseph*, som ogsaa tilbad sig hans Forbønner hos GUd. Der vare end fleere Engle end udi de forrige, blant andet en stor Engel udi Sørge-dragt, som ynkeligen jamrede sig. Engelen *Gabriel* sagde, at han græd over Menneskets Synder og den Ulykke, de derved styrtede sig udi.

Den femte Himmel, som han kom udi, var af *Diamanter*; der fandt han *Moses*, som iligemaade tilbad sig hans Beskyttelse og Forbønner. Derudi vare ogsaa fleere Engle end i den forrige.

Den siette Himmel var af Karbunkler. *Johannes* den Døbere mødte ham der udi Indgangen, og *recommenderede* sig ligesom de andre. Udi denne Himmel var Englernes Tall dobbelt saa stort som udi den forrige.

Endelig kom han udi den syvende Himmel, som var af Guddommelig Ild, hvor han fandt JEsus Christus; men her begynder *Mahomed* at tale i en anden Tone; thi han siger ikke, at Christus *recommenderede* sig til ham, men at han tilbad sig Christi Beskyttelse, og derved gav tilkiende, at han holdt Christus større end sig selv; thi det er at merke, at *Mahomed* udi Begyndelsen hyklede for de Christne, indtil han blev saa mægtig, at han ikke frygtede dem meere. Heraf kommer det, at paa nogle Steder udi *Alcoranen* han raader sine Tilhængere, at handle vel med de Christne, men udi andre Capitler siger: **slaaer dem ihiel, udsletter dem.** Udi denne syvende Himmel fandt han fleere Engle end udi alle de andre Himle tilsammen, og blant dem een saa stor, at han havde 70.000 Hoveder med 70.000 Tunger udi hvert Hoved, og hver Tunge førdte 70.000 adskildte Stemmer, hvormed han Dag og Nat lovede Gud. Man merker heraf, at *Mahomed* Lif-tall har været 70, efterdi han bruger det saa tit. Efterat Engelen *Gabriel* havde førdt ham et Stykke frem, undskyldte han sig, ikke at kunde gaae længer, og bad *Mahomed* stige op alleene den øvrige Vey indtil GUDS Throne. Der saae han omsider GUd siddende med 70 Skiul for sit Ansigt; og, da Propheten var kommen ham nær paa tvende Piileskudd, rakte GUd ham Haanden, hvilken var saa kaald, at den trængede sig ind til Marven af hans Rygg. Derefter gav GUd sig i fortroelig Snak med ham, aabenbarede ham sin Villie, og erklærede ham den Fuldkomneste af alle Mennesker. Hvorpaa han forloed Thronen, og under samme Engel *Gabriels* Anførsel begav sig paa Hiemreisen, og kom til *Mecca* igien, efter at han paa denne lange Vey ikke havde anvendet meer end den tiende Deel af Natten.

Da han nu om Morgenen fortaalte Folket denne urimelige Digt, blev han derudover af alle bespotted. Ja hans kiereste Venner og troeste Tilhængere forargede sig saaledes derover, at een efter anden begyndte at vende ham Ryggen, saa at han var bleven gandske forladt, hvis *Abubeker* ikke havde holdet dem tilbage, og vidnet, at alt, hvad *Mahomed* havde fortaalt, var sandfærdigt. Formedelst denne Troe fik han Navn af *Assadik* eller den Retfærdige. Og bliver ingen antagen blant *Mahomedanerne*, med mindre han troer denne Historie. Der er alleene eet Spørsmaal blant dem, om det var en virkelig Reise, eller alleene en Natteaabenbaring, dog de fleeste holde for at det var en virkelig Reise.

Men, førend man kunde faae denne vanskabte og latterlige Historie til Livs, som syntes paa eengang at ville kuldkaste alting, maatte *Mahomed* bruge alle sine Konster. *Abubeker* maatte derfor, som sagt er, komme til Hielp, og ved sin Myndighed og Veltalenhed giøre den hæsligste og mesk utroelige Fabel til en sandfærdig Historie. *Mahomed* indførte ogsaa GUd selv vidnende om denne Reises Rigtighed paa adskillige Steder udi *Alcoranen*, saasom udi det Capitel om Stiernen, hvor han lader GUD sværge ved Stiernen, at Historien er sandfærdig, og at ingen burdte disputere om de Ting, han havde seet, saasom de vare Hemmeligheder, hvilke Mennesket ikke kunde begribe.

Her spørge mange, til hvad ende *Mahomed*, som i visse Maader havde naturlig Forstand, udstrøede en Fabel, som han forud kunde see at ville opvække Forargelse. Men der er ingen Tvivl paa, at han jo har sigtet til noget dermed. Hidindtil havde han ikkun givet dem *Alcoranen*, nemlig den skrevne Lov, som han sagde, var ham tilbragt af Engelen *Gabriel*, og at han ikke understod sig at giøre nogen Forklaring derover, eller at tillegge noget af sit eget. Hvorudover,

saa tit man giorde ham tvivlagtige Spørsmaal, og forlangede Forklaring over et og andet Stykke, foregav han meget viisligen, at, som *Alcoranen* var skreven af GUd, saa kunde ingen uden GUd giøre Forklaring derover. Men som han var bleven undervised af Jøden *Abdollah*, at Jøderne foruden den skrevne Lov, som GUd havde *dicteret*, havde ogsaa en mundtlig Lov, som paa samme Tid var given *Mosi*, da han talede med GUd paa *Sinai* Bierg, og at den samme mundtlige Lov ligeledes var af *Mose* forplanted paa hans Efterkommere, og holden udi lige Agt med den skrevne Lov. *Mahomed* derfore, som ikke vilde være mindre end *Moses*, opdigtede dette Eventyr om sin Reise til Himmelen, holdende for, at, hvis han engang kunde indbilde sine Tilhængere, at han havde talet med GUd, skulde han ogsaa let faae dem til at troe, at alle de Ord, han talede, vare himmelske Sandheder, som ingen Indvendinger taalede, og derfor befries for de mange Spørsmaal og *Disputer*, han var plaged med. Han naaede ogsaa sit Ønske derud; da hans Tilhængere havde først faaet denne Himmelreise i Hovedet, saa at hans Ord derefter bleve antagne, som GUds Ord, og med Flid samlede i de Bøger, kalded *Sonnah*, hvilke ere blant *Mahomedanerne* i Henseende til *Alcoranen*, ligesom den mundtlige Lov hos Jøderne i Henseende til den skrevne Lov. Heraf sees, til hvad ende denne Himmelreise blev digted, og hvad Virkning den omsider havde.

Jeg har tilforn antegnet, at mange af *Mahomeds* Tilhængere forlode ham, forargende sig paa denne Himmel-Reise. Hans Fiender, som tilforn havde frygted ham, fattede derover Mod, raabte ham ud for en, der gik frugtsommelig med farlige Anslag mod Staden, og joge saadan skræk udi hans Parti, at hen ved 100 Personer deraf toge Flugten til *Æthiopien*. Efter denne Flugt saae *Mahomed* sig ikke meer udi Stand at forsvare sig mod sine Forfølgere. Men paa den samme Tid, som hans Magt svækkedes udi *Mecca*, formeeredes den udi *Medina*; thi, som der reisede sig store Tvistigheder udi samme Stad blant Indbyggerne, hvoraf nogle vare Christne, andre Jøder, slog en Deel Borgere sig til *Mahomed*, og aflagde Huldskabs Eed til ham. Han lod udi *Mecca* undervise 12 af dem udi den nye Religion, og derpaa skikkede dem som *Apostler* til *Mecca*, for der at prædike hans Lærdom, hvilket de ogsaa giorde med saadan Iver, at en stor Deel af Borgerne bleve *Mahomedaner*.

Da *Mahomed* fik Tidende om denne Fremgang udi *Medina*, lavede han sig til at forlade *Mecca*, hvor hans Modstandere voxede meer og meer til, og endelig besluttede at lægge Haand paa ham. Han befoel derfor alle sine Tilhænger, at flygte til *Medina*, hvilket ogsaa skeede, og fuldte han selv tillige med *Abubeker* dem efter. Da Rygtet om denne Flugt spreedede sig ud over Staden, skikkede man strax Partier efter dem, hvorudover *Mahomed* maatte skiule sig i en Huule, til Faren var over. Endeligen kom han til *Medina*, hvor han af sine Venner med Glæde blev imodtagen. Ingen Skribent melder noget om disse Venner, enten de vare Christne eller Jøder: alleene det 5te *Capit.* af *Alcoranen*, som kom for Lyset strax efter *Mahomeds* Ankomst til *Medina*, synes at vise, at han blev didhen kalden af Christne; thi Ordene ere disse: **Du skal finde Jøderne store Fiender af de rette Troende** [Muhammedanerne]**, men de Christne skal have Venskab for dem; thi de have Præste og Munke, som ere ydmyge, og som have deres Øyen fulde af Taare, naar de høre tale om den Lærdom, som GUd har indskydet dig**. Hvoraf kand sees, i hvilken elendig Tilstand Christendommen da var udi, efterdi de Christne sammesteds saa let antoge *Mahomeds* urimelige Lærdom.

Mahomed satt sig saaledes ned udi *Medina*, og forblev der indtil sin Død, hvorfor Staden forandrede sit Navn, og i steden for *Yathreb*, som var dens gamle Navn, blev kalden *Medina Talnapi*, det er, Prophetens Stad, eller slet og ret *Medina*, som den endnu heder. Fra denne *Mahomeds* Flugt begynder det store Aarstall hos *Mahomedanerne*, kalded *Hegira* eller Flugt. Men dette kom ikke udi Rigtighed, førend under *Omar* den 3die *Saracenis*ke Konge, hvilken bevæged af en Gields Tvistighed imellem tvende Borgere, som var vanskelig at dømme udi, efterdi Gields-Brevet intet *Datum* havde, forordnede dette store Aars-Tall, som i agt tages endnu blant *Mahomedanerne*, ligesom Aarstallet fra Christi Fødsel blant de Christne.

Førend dette Aarstall blev satt, regnede Araberne deres Aar fra *Elephanten* og den ugudelige Krig. Aarsregningen fra *Elephanten* har saadan Oprindelse. En *Æthiopi*sk Prinds, for at hevne sig over Indbyggerne udi *Mecca*, efterdi de havde vanhelliget en Christen Kirke, beleirede

Mecca, og havde i Sinde at ødelegge det navnkundige Tempel sammesteds; men af Mangel paa Levnetsmidler maatte ophæve Beleiringen. Fra denne Krig derfor, hvorudi deres Tempel var trued med Undergang, have *Araberne* regned deres Aarstall; og, saasom den *Æthiopi*ske Prinds havde mange *Elephanter* udi sin Krigshær, blev den Feide kalded *Elephant*-Krigen, og Aaret *Elephant*-Aaret.

Den ugudelige Krig, hvorfra det andet Aarstall regnes, haver sit Navn af en blodig Feide imellem de *Korashiter* og *Kaifalaniter*. Den blev kalded ugudelig, efterdi den blev fortsat end ogsaa udi de Maaneder, som man uden Ugudelighed ikke kand føre Krig; thi Araberne havde 4 hellige Maaneder udi Aaret, nemlig *Moharran*, *Rajeb*, *Dulkaada* og *Dulhagha*, udi hvilke Maaneder ingen Krig maatte føres, saa at om en mødte sin Faders eller Broders Morder paa Veyen, maatte han ikke hevne deres Død i een af de Maaneder. Saadanne vare de *Arabi*ske Aarsregninger for *Hegira* eller *Mahomeds* Flugt. Men fra *Omars* Forordning haver det eeneste Aarstall været fra *Hegira*.

Det første *Mahomed* foretog, efter at han havde fæsted Boepæl udi *Medina* var at gifte sin Dotter *Fatima* med sin Fetter *Ali*. Samme *Fatima* var avled med hans første Hustrue *Cadigha*, og var den eeneste af hans Børn, som overlevede ham. Hvormeget *Mahomed* elskede hende, kand sees deraf, at han gemeenligen pleyede at sige, at der blant Mandfolk havde varet mange fuldkomne, men blant Qvinder ingen uden de fire, nemlig *Asiah*, *Pharaonis* Hustrue, *Maria* Christi Moder, *Cadigha* hans egen Hustrue, og *Fatima* hans Dotter. Af denne *Fatima* nedstamme alle de, som udgive sig for at være *Mahomeds* Blodsforvantere.

Her begyndte nu *Mahomed* at forandre sin Opførsel. Han havde udi 13 Aar søgt at forplante sin falske Lærdom ved Prædikener. Men nu blottede han sit Sværd, og anvendte de øvrige 10 Aar, han havde tilbage at leve udi, paa at udbrede sit Navn ved Magt: thi, medens han havde prædiget udi *Mecca*, havde han idelig været plaged med *Disputer* og Spørsmaal, hvilke, naar han dem ikke tilstrækkelig kunde besvare, ofte bragte ham udi Foragt blant hans Tilhørere. Hvorudover, for at blive befried for deslige Plager, han holdt det sikrere for sig at gaae frem med Sværdet udi Haanden, end med *Alcoranen*, befoel derfore sine Tilhængere at bevæbne sig, og at omkomme alle dem, som ikke vilde antage hans Lærdom, med mindre de beqvemmede sig til at betale aarlig Skatt. Af denne Forordning finder den skik, som endnu i agt tages blant *Mahomedanerne*, at alle de, som vil boe udi deres Lande uden at antage deres Troe, betale en aarlig Skatt, som til Straf for deres Vantroe, og kaldes den skat endnu udi Tyrkiet *Scharach*.

Derpaa lod han opreise sin Standard, som han gav til sin Morbroder eller Farbroder *Hamza*, til hvilken han havde mest tillid, og indrullerede sig hans Tilhængere under samme Anfører. Det første Tog skeede mod en *Caravane* fra *Mecca*, mod hvilken *Hamza* blev skikked med 30 Hæste for at udplyndre den samme. Men, som bemeldte *Caravane* befandtes alt for stærk, maatte han tage Flugten, og med uforretted Sag forføye sig til *Medina* igien. Aaret derefter gik *Mahomed* udi Marken med meer end 300 Mænd, for at overrumple en anden rig *Caravane*, som gik fra *Mecca* til Syrien. Samme *Caravane*, skiøndt den var bedækked af 1.000 bevæbnede Mænd, dristede han sig dog at angribe. Efter en haard Trefning erholdt han en fuldkommen Seyer, og erhvervede stort Bytte. Men samme Bytte opvakte stor Tvistighed blant hans Folk; thi, saasom hans Krigshær bestoed af tvende slags Folk, nemlig af dem, der havde fuldt ham paa Flugten fra *Mecca*, og dem, som han havde hvervet siden udi *Medina*, og det eene Parti skattede sig høyere end det andet, saa forlangede et hvert Parti Broderlodd af Byttet. Hvorudover *Mahomed*, for at bringe dem til Forliig, sammenskrev det 8de Capitel af *Alcoranen*, hvorudi han tillagde sig selv den 5te Deel af hvad Bytte, som udi Krig blev forhverved, og befoel, at de øvrige skulde deeles lige imellem Folkene.

Denne Seyer bestyrkede ikke lidet Prophetens Sager. *Mahomed* selv bryster sig deraf udi *Alcoranen*. og siger, at GUd udi Slaget skikkede ham 3.000 Engler til hielp, hvilket er vanskeligt at troe, endeel, efterdi ingen saae disse Engle uden *Mahomed* selv, endeel ogsaa, efterdi de hellige Skrifter vidne, at GUds Engle ere skabte til langt andre Forretninger, end at plyndre rejsende Folk, og at tage Klæder og Guldbørser [punge] fra ærlige Kiøbmænd; saa at, om

Mahomed har seet ret, kand det ikke have været andet end onde Engle. Saaledes blev den *Mahomedan*ske Troe forplanted med Tyverie og Rann mod egne Medborgere, og Røven og Plyndren maa regnes blant himmelske Jertegn. Hvo skulde troe, at en Lærdom, der har haft saadan Begyndelse, kunde have saadan Fremgang, og være holden ved lige og forsvared med saadan Nidkierhed indtil disse Tider? Deslige Forretninger skeede dog udi største Andagt, med Bønner for og Lovsange efter hvert Slag, og kand derfore lignes med den Andagt, som *Comineus* tillægger Kong *Ludwig XI*, hvilken, naar han vilde hemmelig omkomme nogle af sine Undersaatter, for at bemægtige sig deres Gods, tilbad sig paa sine blotte Knæ Himmelens Bistand dertil, og lovede Jomfrue *Maria* en Deel af Byttet. Det artigste er, at de af *Mahomeds* Hær, som omkomme udi Slaget, bleve holdne for Martyrer. Thi den Arabiske Skribent *Elmancin*, som tilstaaer selv, at *Mahomed* giørde dette Tog for at udplyndre *Carravanen*, siger: *Ex Musliminis verò tanqvam Martyres occubuerunt 14.* Det er, af de *Muselmanner* omkomme 14, som Martyrer, efterdi de døde udi deres hellige Forretninger, som Røvere og Stimænd.

Udi dette Aar forandrede *Mahomed* den saa kaldte *Kebla*, det er, det Sted, hvortil de Troende vendte deres Ansigter, naar de giorde deres Bønner; thi det havde altid været en Sædvane blant alle *Secter* i Østerlandene, at vende deres Ansigter til en vis Part af Verden, naar de bade, saasom Jøderne mod *Jerusalem*, *Araberne* mod *Mecca*, *Sabæerne* mod Nordstjernen, *Persianerne* mod Solens Opgang. *Mahomed* havde udi Begyndelsen befaled, at hans *Disciple* skulde vende deres Ansigter mod *Jerusalem*; men, som han siden fornam, at *Araberne* ikke kunde glemme den Ærbødighed, de havde for Templet udi *Mecca*, og at han kunde giøre sig behagelig for sine Medborgere, hvis han blev ved at holde samme Tempel udi Agt og Ære, befoel han sine Tilhængere at vende sig mod *Mecca*, og beskikkede Templet sammesteds, som paa Arabisk var kalded *Caaba*, det er firekanted, at være det fornemste Sted til den *Mahomedan*ske Gudsdyrkelse, og hvorhen alle hellige Pillegrims Reiser skulde skee, som tilforn havde været brugeligt. Der meenes, at han giorde denne Forandring ogsaa endeel af Had til Jøderne. Men mange af hans Tilhængere forargede sig derover, og forlode hans Partie, saasom de merkede, at han vaklede udi sin Lærdom. For at stadfæste denne Troes-Artikel, og at bevise det *Meccan*ske Tempels Hellighed, sammensmeddede han en Hob Fabler, foregivende, at bemelte Tempel havde allerførst været bygget udi Himmelen, og beskikked til Gudsdyrkelse for Englene, og at *Adam* siden der havde tilbedet GUd, da han var i Paradis, som Mahomedanerne holde for at have været udi Himmelen; men, da *Adam* var stødt ned udaf Paradis paa Jorden, havde han bedet GUd at forunde sig et Tempel paa Jorden efter forbemeldte himmelske Tempels Lignelse, og at GUd havde bønhørt ham derudi, og ladet bygge det *Meccan*ske Tempel lige under det Himmelske. Derudi havde Fædrene for Syndfloden øvet deres Gudsdyrkelse; men, da det ved Syndfloden var bleven nedkasted, havde GUd befaled *Abraham* at bygge det op paa nye igien, og viset ham Afrisningen udi en Aabenbaring. *Abraham*, og *Ismael* dyrkede saaledes GUd sammesteds. Men efter deres Død faldte Efterkommerne til Afgudsdyrkelse, og Templet blev vanhelliged. Hvorudover han, nemlig *Mahomed* nu vilde rense det igien, og sætte det i forrige Hærlighed.

Saaledes forskaffede *Mahomed* sig de *Meccan*ske Borgeres Gunst, ved at holde deres navnkundige Tempel udi hævd, og ved at forordne, at de sædvanlige Pillegrimsreiser skulde skee til *Mecca*, ligesom i de Hedniske Tider; thi, som det *Meccan*ske Tempel var udi samme hellige Anseelse hos *Araberne*, som det *Delphi*ske blant Græker, saa pleyede alle Stammer aarligen at komme didhen for at aflegge deres Andagt, hvilket forhvervede Staden baade Anseelse og Rigdom; og, som den *Mahomedan*ske Lærdom har oversvømmet de tre Verdens Parter, kommer der aarlig en ubeskrivelig Mængde Pillegrimme fra alle Jordens Kanter didhen, hvilket giør *Mecca* til een af de rigeste Stæder udi *Asien*.

Udi dette Aar indstiftede ogsaa *Mahomed* den Maaned *Ramadan*, som er Mahomedanernes Faste; thi, da han kom til *Medina*, og saae, at Jøderne sammesteds fastede den 10de Dag udi deres første Maaned, som var *Tisri*, spurdte han, hvad det skulde betyde; og, da ham blev svared, at det var en Faste forordned af *Mose*, svarede han, at *Moses* var ham nærmere end dem, og strax forordnede en Faste den 10de Dag udi den Maaned *Moharram*, som er den første Maaned udi det Arabiske Aar. Men denne Forordning varede ikke længe; thi, som Jøderne satte

sig ivrig op imod hans Lærdom, og plagede ham med adskillige Spørsmaal, som han ikke kunde besvare, afskaffede han af Forbittrelse den Faste, som han havde laanet af samme Folk, og, for at vinde de Christnes Gunst, beskikkede den heele Maaned *Ramadan*, som samme Aar faldt ind med de Christnes *Martio*, til en stedsevarende Faste; dog paa det han ikke skulde beskyldes ogsaa at have laanet denne Faste, foregav han at det første *Capitel* af *Alcoranen* var ham skikked af Himmelen udi *Ramadan*, og at han derfor til dets Erindring indviede denne Maaned til hellig Andagt. Samme *Ramadan* haver sit Navn af Heeden, saasom den altiid faldt ind paa den heedeste Tiid om Sommeren hos *Araberne*, da Aarene vare anderledes indrettede, end de nu omstunder ere; thi *Araberne*, endskiøndt de alletider have regnet Aaret efter Maanens Gang, saa havde de dog deres Maaneder paa visse Aarets Tider, eftersom de lagde 7 Maaneder til 19 Aar, ligesom Jøderne, og derved bragte dem til Sole-Aar. Men, som *Mahomed* holdt det for en Ugudelighed at forlænge Aaret, saa har han ladet det gaae efter Maanens Gang, hvorved et Aar kommer 11 Dage tiligere end et andet, og foraarsager, at Maanederne og de Feste, som falde ind derudi, ingen vis Aarets Tiid have, men udi 33 Aar løbe Vinter, Sommer, Høst og Foraar igiennem. Den øvrige Tid af Aaret anvendte *Mahomed* paa at røve og plyndre Indbyggerne omkring *Medina*.

Det vilde blive for vitløftigt at opregne alle de Feltslag, som udi *Mahomeds* Tid holdtes af denne nye *Sect*; iligemaade all den Røven og Plyndren, som blev øved. Jeg vil ikkun alleene sige dette, at *Mahomed*, endskiønt han var undertiden ulykkelig [=uheldig], saa dog vandt han de fleeste Feltslag, saa at *Araberne*, som tilforn var et u-anseeligt Folk, begyndte at forhverve sig et stort Navn, og med Tiden bleve anseede, som de allerstridbareste Folk, der ingen kunde staae imod. Saa at de *Constantinopolitanske* Keisere, hørende om deres Fremgang, spaaede forud Keiserdommets Undergang. De Religions *Principia*, som *Mahomed* indprentede sine Tilhængere, nemlig, at det var GUds Sag, de stridede for, og at hvo som døde med Sværdet i Haanden, gik lige ind udi Paradis; iligemaade, den sterke Meening de havde om Skiebnen, at ingen kunde omkomme udi Feltslag, med mindre han var beskikked at døe samme Tid, hiulpe fornemmelig til at giøre dem saa stridbare. Slige Religions *Principia* foraarsagede ogsaa fordum her udi Norden, at ingen kunde staae de Nordiske Folk imod, eftersom Odin fradømte fast alle dem Himmerig, der døede paa deres Sotteseng, uden nogle faae, der under en Soldats eller Rytters Vinger kunde blive indladene. Mange snedige Lovgivere have i agt taget det samme, og derudover af de feigeste Folk ofte have giordt de allerskridbareste. Deraf kand man slutte, at Indbyggerne paa de *Marian*ske Øer maae være slette Stridsmænd, efterdi de troe, at de som døe udi Strid, blive fordømte. Men jeg maae begive mig til *Mahomed* igien.

Det ulykkeligste Slag, som *Mahomed* holdt, var det, som gemeenligen kaldes af *Ohud*, hvilket syntes gandske at ville ødelegge denne nye opspirede *Sect*; thi en vis *Arabi*sk Herre, for at hevne en Skam, som ham Aaret tilforn var overgaaed, rykte mod *Mahomed* med 3.000 Fodfolk og 200 Ryttere. Den samme bemægtigede sig det Bierg *Ohud*, hvoraf han saaledes plagede sin Fiende, at *Mahomed*, hvorvel hans Krigshær bestoed ikkun af 1.000 Mænd maatte vove et Feltslag, for at drive ham fra samme Bierg. Udi dette Slag tabte *Mahomed* en Hob af sine Folk tillige med Anføreren *Hamza*. Han selv blev farligen saared paa adskillige Steder, og havde omkommet, dersom ikke andre i Tide havde kommet ham til Hielp.

En Mand, der paastoed at føre GUds Krige, og at have heele Skokke af GUds Engle til sin Tieneste udi hvert Feltslag, kunde da ikke andet end geraade udi stor Forvirrelse, saasom han ikke vidste hvad Fane han skulde sætte paa denne Forliis. Nogle spurdte, hvorledes det kunde være mueligt, at Herrens Prophet saaledes vendede Ryggen for vantroende Folk: andre knurrede over deres Venner og Paarørende, som vare omkomne i Slaget. For at stille de første tilfreds, hittede han paa saadant Svar, nemlig, at GUd havde tilstedet dette Nederlag formedelst nogle Synder, og for at skille de Gode fra de Onde. Og for at dempe de sidstes Klagemaal, opdigtede han den Lærdom om Skiebnen, sigende, at, eftersom GUd har foreskrevet alle Mennesker en vis Leve-tid, saa skulde alle de, som omkommes udi Slaget, have døed udi deres Huuse, og efterdi deres Timeglas var udrunded, saa var det nyttigst for deres Salighed, at de døede stridende for Troen. Denne Lærdom om Skiebnen, efterloed han ikke at prædike siden ved alle Leiligheder, saa at *Mahomedanerne* siden troede, at, endskiøndt

deres Huuse stoede udi Brand, var det daarligt at ville redde sig med Flugten. Saa vidt gik aldrig de gamle *Stoici* med deres Lærdom om skiebnen, saa derfor *Fatum Mahometanum* er det sterkeste af alle.

Medens *Mahomeds* Krigshær havde at bestille med adskillige Krigstog, opreisede sig en farlig Tvistighed blant de fornemste af hans Folk udi Drukkenskab, saa at de stoede færdige til at gaae løs paa hinanden. For at forekomme slige U-leiligheder, lod han forbyde Viin og Spill, og til den ende opdigtede den Fabel om de to Engle, *Arut* og *Marut*, hvilke ophidsede af formegen Viin, vilde tage en Kone med Vold. Men samme Kone loed som hun vilde beqvemme sig til deres Villie, dersom de først vilde føre hende ind paa nogen Tid udi Paradis. De forliebte Engle tilstoede hende saadant. Men da hun kom udi Paradis, indgav hun en Klage over dem til GUd; hvorudover hun formedelst sin Kyskhed blev forvandled til en Morgenstierne: men Englene bleve ophængte ved Beenene udi en Eeg ved *Babylon* indtil Dommens Dag. Nu kostede det ikke *Mahomed* meer at binde *Araberne* de hæsligste og meest vanskabte Fabler paa Ærmene, efter at de allereede havde faaet Tanker om hans Hellighed.

Busbeqvius og *Ricaut* fortæller, dette Forbud at være skeed ved anden Leilighed; nemlig, at da *Mahomed* engang fandt udi en Forsamling nogle af sine Venner, som havde drukked en føye Viin, og derudover var blevne meget lystige og venlige, prisede han Viinens Dyd, som den der giorde god Virkning hos Menneskerne; hvorpaa han fortsatt sin Reise: men, da han kom tilbage igien, og fandt de samme udi stor Trætte og Klammerie, eftersom de havde faaet formeget at drikke, fordømte han Viinen igien, og forbød strengelig dens Brug til sine Tilhængere. Heraf kommer det, at ingen nidkier *Mahomedan* indtil denne Tid drikker Viin; og har man haft Exempel paa, at een og anden skinhellig Øvrighed har ladet overalt *confisqvere* saadan GUds Gave, og kaste den i Stranden. *Mahomed* gik herudi saa vel som i andre Ting aldrig Middelveyen, ellers havde han alleene forbudet Viinens Misbrug. Man har des meer Aarsag at forundre sig over denne Forordnings Daarlighed, efterdi det er alle *Mahomedaner* tilladt at bruge adskillig anden Drik, som er langt sterkere, indtil Opium, som giør Folk galne og forvirrede, og paa hvis selsomme og skadelige Virkninger *M. Chardin* udi hans Persianske Reise-Beskrivelse fremfører forunderlige Exempler.

Om Vinens Brug taler *Mahomed* saaledes udi det 5te Cap. af *Alcoranen*: **Forlader Viin og Spill, adlyder Gud og hans Prophet**. Ellers giver dette Forbud tilkiende, hvor stor *Mahomeds* Myndighed var, eftersom han dristede sig at udrødde det, som var den største Vellyst blant Araberne.

Aaret derefter blev *Mahomed* indvikled udi en farlig Krig, kalded Gravens Krig; thi adskillige Arabiske Stammer sammenrottede sig sammen mod ham, og bragte en Krigshær af 10.000 Mænd paa Beenene. *Mahomed* turde ikke vove sig at levere Feltslag til saadan stor Magt, og derfor forskandsede sin Hær ved en dyb Grav, hvorudaf Krigen har faaet sit Navn. Efterat han der længe havde været beleired, udfordrede en fornemme *Korashit* een af *Mahomeds* Hær til Eenekamp. Ham gik *Ali* i møde, og fældede ham, hvorpaa der kom en Frygt blant Fienden, saa at den heele Krigshær gik fra hinanden, og forløsede *Mahomed* fra en af de største Farer, han nogen Tiid havde været udi.

Derpaa førdte *Mahomed* adskillige lykkelige Krige, hvilke bragte ham udi saadan Anseelse, at Indbyggerne udi *Mecca*, da de saae ham med een Krigshær nærme sig til deres Stad, betænkede sig ikke paa at indgaae en Stilstand med ham. Efterat han havde faaet denne mægtige Stad af Halsen, lod han af de Fornemste i hans Krigshær hylde sig til Konge nær ved *Medina* under et Træ; hvilket Træ saavel *Mahomedaner* som Christne sige, strax derpaa at være bortvisned; men enhver giør sig Betænkning derover sin Religion til Fordeel.

Efterat Stilstand og Venskab var giordt med *Mecca*, befoel *Mahomed* sine Tilhængere at gaae Pillegrims Gang til samme Stad, og det af samme politiske Aarsag, som at han forordnede dem at holde det *Meccanske* Tempel udi Ære; thi det var ham meget magtpaaliggende at forbinde sig denne mægtige Stad, hvis Rigdom og største Indkomster bestoede udi slige Pillegrimsgange, hvilke om han havde afskaffet, havde han giordt sig samme Stads Indbyggere

til ævig varende Fiender. Jeg har tilforn anført den Fabel han opdigtede om Templets Hellighed. Her, for at bestyrke den Forordning han giorde om Pillegrimsreiser, foregav han, at GUd havde befalet *Abraham* og *Ismael*, at der aarlig skulde skee Pillegrims gang til *Mecca*, hvilken Befalning Araberne havde længe taget udi agt, og komme eengang om Aaret til *Mecca*, for at tilbede den sande GUd, ligesom Jøderne komme siden 3 gange om Aaret til *Jerusalem*, for der at helligholde de 3 store Feste. Men, som *Araberne* forfaldte siden til Afguderie, og bleve ved at giøre slige aarlige Reiser for at tilbede deres falske Guder, saa havde *Mahomed* Befalning af GUd at sætte disse Pillegrimsgange paa forrige hellige Fod igien.

Her er besynderlig at merke, som tiener til den *Saracen*iske Histories Oplysning, at *Mahomed*, da han antog Kongelig Værdighed, skildte sig derfor ikke ved sin forrige Titel af ypperste Præst og Hoved for *Religionen*, men forplantede den paa hans Efterkommere, hvilke regierede siden under den Titel af *Calipher*, ligesom de Jødiske Konger af det *Maccabæi*ske Huus vare Konger og ypperste Præste paa eengang. *Caliphernes* præstelige Embede bestoed udi at forklare *Mahomeds* Lov, at beskikke alle Religions Sager, iligemaade selv at forrette Gudstiennesten, at bede og prædike udi deres Templer. Udi saadan Tilstand vare *Calipherne* længe, og som Konger og ypperste Præste erobrede mange store Lande og Riger. Men Statholderne udi *Provincierne* begyndte tid efter anden at tiltage udi Myndighed, og endelig 325 Aar fra *Hegira* eller *Mahomeds* Flugt bemægtigede sig Kongelig Myndighed, saa at enhver af dem blev Konge udi sin *Provintz* hvorudover *Calipherne* intet blev tilbageladt uden Skyggen og det blotte Navn af det, som de tilforn havde været.

Thi, endskiøndt de, som havde anmasset sig Kongelig Myndighed, lode siden see en slags Lydighed og udvortes Underdanighed mod *Calipherne*, som til hellige Personer, ligesom *Roman*-Catholske Potentater til Paverne; og, endskiøndt de lode udi Templerne bede for dem, ja sætte deres Navne for sine egne, ret ligesom de endda ikke vare uden deres Statholdere: saa dog udi Statssager bevisede de dem ingen virkelig Lydighed, men tvertimod satte dem ofte af og andre igien ind udi deres Sted, ligesom de funde for got, og var det de Statholdere, der havde bemestret sig *Bagdad*, *Caliphernes Residentz*, der øvede saadan Magt. Saadan Tilstand varede, indtil *Tatarene* oversvømmede Morgenlandene, hvilke giorde Ende paa *Caliphernes* Myndighed, og reent udslettede deres Navn. Og har siden den Tid en hver *Mahomedansk* Potentat beklædet andre geistlige Personer med den hellige Myndighed, som tilforn var hos *Calipherne*: saaledes er der en *Mufti* udi Tyrkiet, og en *Seder* eller *Sader* udi *Persien*; men de samme ere Kongerne gandske underdanige, og maa blindt efterkomme deres Befalninger, enten de stride med *Mahomeds* Lov eller ey.

Efterat *Mahomed* havde fuldfærdiged sit Tempel til *Medina*, forrettede han selv Tienesten, og prædikede udi samme Tempel, saa ofte han var tilstede. Udi Førstningen havde han ikke uden en Pæl i Jorden, eller Stubben af et Palmetræe, hvorpaa han heldede sig. Men saa snart han havde antaget Konge-Titel, lod han oprette en Prædikestoel, hvorudi var et Sæde. Af denne Prædikestoel betienede han sig siden i Steden for bemeldte Pæl. Det er uden Tvivl denne Bielke de meene, som blant *Mahomeds* Mirakler opregne dette, at en Pæl sukkede for ham. Maa skee Fabelen er reiset sig af et poëtisk Indfald; nemlig, at Pælen sukkede af Bedrøvelse over det at *Mahomed* forlod den, hvilket nogle have forstaaet efter Bogstaven. Den Prædikestoel *Mahomed* lod oprette, havde da kun 2 Trappetrin, men en af hans Efterkommere ved Navn *Moavia* lagde 4 Trin dertil, saasom han for sin Fædme alletider maatte prædike siddende, hvorudover af Fornødenhed Prædikestoelen maatte forhøyes, at han kunde høres af Folket. Udi den Stand, som *Moavia* lod den indrette, findes den endnu udi Templet til *Medina*.

Efterat *Mahomed* havde erobret den Stad *Chaibar*, og skulde holde Aftens-Maaltid hos en af de fornemmeste Borgere sammesteds, lod *Zainab* Dotteren i Huset komme Forgift udi en Lammefierding, som skulde sættes for Propheten. Det er om denne Lammefierding de tale, som tilskrive *Mahomed* Mirakler, nemlig, at den advarede ham om Giften. Men denne gode Lammefierding maatte været saa høflig at advare ham derom i tide; thi *Basher*, en af hans Venner, som spisede noget stærkt [hurtigt] deraf, faldt straks død til Jorden, og *Mahomed*, endskiøndt han af Smagen fattede Mistanke, og strax udspyttede det Stykke han havde faaet i

Munden, saa dog fik han deraf sin Hælsott; thi han havde aldrig Helbred siden den Tiid, og døde 3 Aar derefter. Da man spurdte denne Pige, hvi hun saaledes havde handled med *Mahomed*, svarede hun, at hun havde Lyst at forsøge om han var Prophet; thi sagde hun: hvis han er Prophet, kand han let forud sige, at der er Gift udi Kiødet, og i saa Maade lider han intet; men hvis han ikke er Prophet, da kand man ikke giøre Verden større Tieneste, end at befrie den fra en Tyran og Bedrager.

Mahomeds Magt voxede daglig til; han var allerede Mester over en stor Deel af Arabien, og havde en Krigshær af 10.000 Mænd paa Beenene; den største Deel *fanati*ske Folk, der gemeenligen agte deres Liv kun lidet. Anførerne vare ogsaa af samme Surdey, og derhos tillige af mange Tog havde naaed stor Krigs-Erfarenhed. Hvorudover han endelig besluttede, at i Verk stille sit store Forsæt, han længe havde gaaet frugtsommelig med, nemlig at bemægtige sig den hellige Stad *Mecca*, som han havde udvalt til den Mahomedanske Troes Sæde. Han rykkede mod samme Stad med saadan Hast, at han allerede stod ved Porterne, førend Indbyggerne havde Kundskab om hans Ankomst. Herudover, saasom de ingen Tiid havde at lave sig til Modstand, funde de sig tvungne til at overgive Staden: udi hvilken, da *Mahomed* havde giordt sit Indtog, lod han omkomme dem, som med størst Iver havde satt sig imod hans Lærdom. Alle de andre underkastede sig hans Herredom, og antoge hans falske Troe. Derpaa tog han sig for at rense *Caaba*, eller det hellige Tempel fra Afguds Billeder, som der vare, og at indvie det paa nye; saa det samme er nu for Mahomedanerne, ligesom Jerusalems Tempel for Jøderne.

Efterat *Mahomed* havde erobret *Mecca*, og ødelagt dens Afguder, rottede en stor Hob Arabiske Stammer sig sammen, for at giøre det yderste Forsøg mod denne tilvoxende Magt. *Mahomed* gik dem med 12.000 Mænd i møde, og begge Krigshærene komme udi Trefning sammen udi den Dal *Hoima* mellem *Mecca* og *Tarif*. Udi den første Træfning bleve *Mahomeds* Folk, hvorvel stærkere udi Tall, slagne og drevne lige til Murene af *Mecca*. *Mahomed* tilskrev denne Forliis den alt for store Tillid, de havde haft til deres store Mængde, samlede sine adspreede Folk tilsammen igien, og leverede med større Agtsomhed Fienden et andet Feltslag, hvorudi han erholdt en fuldkommen Seyer, og derpaa oversvømmede heele Arabien, ødelagde allevegne Afguds Templerne, og forplantede sin nye Lærdom uden Modstand.

Efterat han saaledes havde undertvunget sig fast heele Arabien, vendede han sine seyerrige Vaaben mod Syrien, hvor han erobrede adskillige Stæder, og giorde sig adskillige Førster skatskyldige, og var dette det sidste Tog, *Mahomed* giorde; thi han var nu bleven saadan Skræk for alle hans Naboer, saa at ingen turde dukke meere op mod ham, men de øvrige Araber, som endnu ikke havde prøvet hans Styrke, overgave sig godvilligt hans Herredom, og antoge hans Lærdom. Derpaa giorde han Anstalt til en Pillegrims Gang til *Mecca*, hvilken gik for sig med stor Stads og Høytidelighed. Der fandtes en utallig Mængde af alle Slags Folk fra alle Kanter udi Arabien, for at see deres nye Herre og Prophet. Han undervisede dem udi sin falske Lærdom, og derpaa reisede til *Medina*. Denne Pillegrims Reise kaldes Afskeds Reisen, efterdi det var den sidste, han giorde.

Men han blev mod Enden af sit Liv indvikled udi adskillige uformodentlige Uroeligheder, som ikke bleve dempede uden længe efter hans Død; thi adskillige *Araber*, saasom de havde merket, at han under det skin af Prophet havde anmasset sig Kongelig Værdighed, begyndte at tænke ved sig selv, om den samme Vey ikke ogsaa kunde staae dem aaben. Een ved Navn *Mosoilema* foregav til den ende, at han lige saa vel, som *Mahomed* havde Befalning af GUd at udrødde Afgudsdyrkelse, og undervise det menneskelige Kiøn. Den samme lod ogsaa komme for Lyset sin *Alcoran*, og fik et stort Anhæng af den gemeene Almue. Heraf kommer det, at *Mahomedanerne* kalde ham *Mosoilema*, Bedrageren, og have hans Navn udi Vederstyggelighed. Efter ham opstoede adskillige andre, som iligemaade fik Anhang, og erobrede adskillige Stæder; men ingen af dem havde *Mahomeds* Lykke; thi den eene efter den anden blev overvunden, og deres Lærdom undergik tillige med deres Herredom.

Efter hans Tilbagekomst til *Medina* begyndte han at aftage, og hans Kræfter forgik ham daglig, hvilket tilskrives den Gift, han for 3 Aar siden fik udi *Chaibar*. Han blev endelig tvungen til at

søge Sengen, og døde efter en Svaghed af 13 Dage. Hans Svaghed begyndte med en Feber, som endelig bragte ham udi Raserie. Udi denne Raserie begierede han Pen og Blek, foregivende, at han vilde skrive en nye Bog, som skulde hindre hans Tilhængere at falde udi Vildfarelse. Men *Omar* vilde ikke tilstede saadant, sigende, at man havde nok udi *Alcoranen*, og at *Mahomed* var saa syg, at han vidste ikke, hvad han sagde, hvorudover det var at befrygte, at han kunde *dictere* noget, som Efterkommerne vilde drive Spott med, ligesom *Alcoranen* var skreven saa fornuftig, at enhver *Febricitant* udi Raserie ikke kunde væve noget sammen af lige saa god Sammenhæng. Men adskillige andre af de nærværende holdte for, at man burte lade Propheten derudi have sin Villie, og ønskede, at saadan Bog blev skreven. Saa der oprejste sig derudover stor Tvistighed blant hans *Disciple*, hvoraf nogle holdte med *Omar*: andre derimod havde anden Meening. *Mahomed* blev derover fortrydelig, befoel dem at gaae ud, efterdi de havde ikke meere Ærbødighed for ham, end at de turde mundhugges saaledes udi hans Nærværelse. Saaledes blev denne Bog ikke skreven, hvilket nogle *Mahomedaner* have siden holdet for en stor Ulykke. *Mahomed* klagede sig idelig udi sin Svaghed over det forgiftede stykke Kiød, han havde faaet til *Chaibar*, og sagde til alle dem, som besøgte ham, at han siden den Tid stedse havde følet Virkning deraf, og lidet stor Pine, besynderlig fra den Tid, han havde maatt søge Sengen. Da *Bashars* Moder, som omkom af samme Forgift, besøgte ham paa hans Yderste, raabte han: **O *Bashars* Moder! det stykke Kiød, som jeg smagede til *Chaibar* med Eders Søn, bryder nu mit Lives Traad.**

Hans Død opvakte stor Forvirrelse blant hans Tilhængere. Mange kunde ikke faae udi deres Hovet, at han var død: thi, sagde de, **hvorledes kand den døe, som skal bære Vidnesbyrd om os hos GUd? det kand ikke være. Han er ikke død; men alleene skiuled til en Tid, og han vil komme til os igien, ligesom JEsus til sine Disciple, efter at de troede ham død.** Derudover løbe de i Hobetall til Porten af Huuset, hvor han laae, og raabte: **Begraver ham ikke; thi GUds Apostel er ikke død.**

Af denne Tanke var ogsaa *Omar*. Han blottede sit Sværd, og svor, at, hvis nogen understoed sig at sige, at *Mahomed* var død, skulde han hugge den samme udi smaa Stykker; thi, sagde han, GUds Apostel er ikke Død, men han er ikkun bortvegen til en Tid, ligesom *Moses Amrams* Søn forlod Folket paa 40 Dage, og siden kom tilbage igien. For at stille denne Forvirring, traade *Abubeker* frem, og sagde: **tilbeder I *Mahomed* eller *Mahomeds* GUd, hvis I tilbede *Mahomeds* GUd, da er han udødelig, men *Mahomed* er sandelig død.** Han bevisede derpaa af adskillige Steder udi *Alcoranen*, at *Mahomed* burte døe saa vel som alle andre Mennesker. Af disse Ord blev *Omar* tillige med all hans Anhang stilled tilfreds, og alle troede, at *Mahomed* var død, og at han ikke skulde opstaae førend paa den yderste Dag. Hvorudover de Christne, som paastaae, at *Mahomedanerne* vente paa deres Prophets Tilbagekomst paa Jorden, fare vilde; thi ingen blant dem har den Tanke meer, fra den Tid at *Omar* blev overbevised om sin Vildfarelse.

Efter at denne Uroelighed var stilled, reisede sig en anden angaaende hans Begravelse. De *Mohageriner*, det er, de som havde fuldt ham, da han flygtede fra *Mecca*, vilde, at man skulde føre det døde Legeme til samme Stad, hvor han var fød; men de *Anfarer*, det er, Indbyggerne af *Medina*, som strax havde antaget hans Lærdom, holdte for, at han burdte begraves der, hvor han var død. Andre igien paastoede, at Liget burdte føres til *Jerusalem*, for der at jordes udi Propheternes Grave. Enhver af disse Partier arbeidede paa at faae sin Villie frem, og det med saadan Iver, at man truedes med indbyrdes Krig. Men *Abubeker* med sin sædvanlige Viisdom stillede ogsaa denne Storm. Han fortaalte at have hørt *Mahomed* sige, at Propheter bør begraves paa samme Sted, hvor de døe. Han befoel derfore, at man skulde bortflytte Sengen, hvorudi han var død, og at man paa samme Sted skulde grave en Grav, hvilket de andre fandte for got, og der strax lode ham begrave.

Saaledes blev *Mahomed* begraven til *Medina*, hvor han døde, og det udi hans Hustrues *Ayeshas* Kammer, og ligger der endnu udi en Jern-kiste. Over Graven er bygged et lidet *Chapell*, som hænger sammen med et af de største Templer udi samme Stad. Angaaende de Magnet-steene, som siges at holde Kisten udi Luften, da er det en raa ugrundet Fabel, som kand henføres til

anden Digt, der findes udi *Mahomeds* Historie. Det samme kand ogsaa siges om den Beretning, som findes udi *Vassæi* Spanske Historie om *Mahomeds* Død, nemlig, at hans Legeme blev opædt af Hunde; thi saaledes taler bemeldte *Autor* derom: ***Mahomed* havde forsikret sine Tilhængere, at han skulde opstaae paa den tredie Dag efter hans Død; hans Venner derfor vaagede over Legemet udi Forhaabning at see Spaadommen opfyldt; men saasom det stank meget, maatte de forlade det; og, da de komme tilbage, fandt de det opædt af Hunde**. Til denne Fabel er *Autor Lucas Tudensis*, hvilken *Vassæus* og andre blindt have efterfuldt; thi man er gierne lettroende i de Ting, som fortælles om eens Fiender. De Pillegrime, som komme fra *Mecca*, besøge undertiden paa Veyen *Mahomeds* Grav, og der aflegge deres Andagt, om de finde det for got: thi de ere der til efter Loven ikke forbundne, som een Deel bilder sig ind; men derom er talt paa et andet Sted.

Saaledes endtes denne merkelige Mands Liv, efter at han havde levet 63 Aar efter *Arabi*sk Regning, som giør 61 Christne Aar; thi jeg har forhen merket, at som *Araberne* regne Aaret efter Maanens Gang, saa ere de kortere end vore Aar. Han øvede sit Prophete-Embede udi 23 Aar, nemlig 13 til *Mecca* og 10 til *Medina*, og ved List og Skinhellighed blant et grovt og ulærdt Folk bragte det saa vidt, at han af en fattig Kiøbmandssvend blev en stor og mægtig Regent, og udspirede af det Herredom, han lagde Grundvold til, et Monarkie, som udi 80 Aar udstrakte sig videre end det Romerske. Det samme Monarkie stoed udi fuld Blomster 300 Aar, men det blev siden adspreded udi mange andre Riger og Herredomme, som endnu staae ved Magt, og ere de Fornemste deraf det Tyrkiske, det Persiske, og store *Mogols* Rige. I det øvrige har den *Mahomedan*ske Lærdom sneget sig ind overalt, og opfyldt alle fire Verdens Deele; thi det er ikke at beskrive, med hvilken Nidkierhed *Mahomedanerne* søge at forplante deres Lærdom, til hvilken ende de holde *Missionarier* blant Hedninger, lige saa vel som de Christne, og paa mange Steder have større Fremgang, endeel efterdi de føre et udvortes helligt Levnet, og forrette deres Gudstjeneste med stor Andagt, endeel ogsaa efterdi de tilstede en Mand at have mange Hustruer, og foraarsager den sidste Post besynderlig, at mange Hedniske Konger antage heller *Mahomeds* end Christi Lov, efterdi de ingenlunde kand bevæges til at forlade deres Hustruer, og forsage de Vellyster, som den Christne Lærdom fordømmer.

Mahomed var vel skabt og behagelig at ansee. Han *affecterede* at ligne *Abraham*, og vilde, at Folk skulde troe, at han var samme Patriarch liig. Han havde stor Skarpsindighed, og kunde see dybt i en Sag, besad udi en høy Grad den Konst at giøre sig behagelig og at vinde Folks Hierter, og var det i sær denne naturlige Gave, han kunde tilskrive sin Lærdoms saavel som Magts Forfremmelse. Hans Ungdoms Tiid fremdrog han udi Ryggesløshed, fandt allene Behag udi at røve, plyndre og at udøse Blod, hvilken Levemaade var udi høyeste Mode blant Araberne; skiøndt hans Tilhængere paastaae, at han udi sit fierde Aar allerede var en fuldkommen Helgen. De sige, at da han en Dag løb og spillede med andre Børn, tog Engelen *Gabriel* ham til Side, aabnede hans Bryst, og udtog hans Hierte, udi hvilket han aftoede en liden sort Blodsdraabe, som var Syndens Tønder eller *fomes peccati*, og, at siden den Tiid intet syndigt var udi hans Person. Dog indfører han selv udi *Alcoranens* 48de Cap.: GUd, som giver ham Syndernes Forladelse, saavel for tilkommende som forbigangne Tiid.

Denne falske Prophet med alle hans Udyder og daarlige Lærdom er dog udi saadan hellig Anseelse blant Efterkommerne, at mange Pillegrime, efterat de have beseet hans Grav, udrive deres Øyne, foregivende, at intet andet er værdigt at beskues efter saadant herligt Syn, ja den Ærbødighed gaaer saa vit, at de tage ikke i Betænkning at give det Cameel Sted udi Himmerig, som *Mahomed* reed paa. Et selsomt Kiendemerke paa det menneskelige Kiøns urimelige Tilbøyeligheder, helst eftersom *Mahomeds* Levned var en Kiede af Laster og Udyder.

Hans tvende Hoved-Lyder vare Ærgierighed og Løsagtighed; thi der er neppe et Capitel i *Alcoranen*, som jo indeholder de Ting, som tiene til at fornøye hans Ærgierighed, eller som jo tilstaaer Mennesker fri Omgiengelse med Qvindekiøn, enten i dette eller det tilkommende Liv. Saa længe hans første Hustrue *Cadigha* levede, synes der, at han lod sig nøye med hende alleene; thi han turde maa skee ikke støde for Hovedet sin Velgiørerinde, der havde ophøyet ham fra Støvet. Men efter *Cadighæ* Død slog han sig løs, og antog en stor Mængde saavel af

Hustruer som af Medhustruer. Nogle holde for, at han havde 15, andre 21 Hustruer, hvoriblant *Abubekers* Dotter *Ayesha* var den, som han mest elskede; thi, endskiønt *Mahomed* havde hende mistænkt for en og anden liden Utroeskab, kunde han dog ikke bevæges til at skille sig ved hende; tvertimod han sammenskrev det 24 Cap. udi *Alcoranen* saavel for at forsvare hendes Ære, som for at undskylde sig selv, at han beholdt hende, og erklærer han paa Guds vegne for sine Tilhængere, at all den Snak, som er bleven udstrøed om *Ayesha*, er Løgn og Bagvaskelse, forbyder dem at tale derom, og truer alle dem, som bagvasker ærlig Qvindekiøn med timelig og evig Straf. Han giftede sig med samme *Ayesha*, da hun endda var meget ung, og lod hende oplære udi alle de Videnskaber, som da lagdes Vind paa udi Arabien, sær udi Sproget og Antiqviteter, og, som hun havde got Hoved og var lærvillig, blev hun med tiden veltalend og lærd. Hun hadede frem for andre *Ali*, efterdi han havde foreholdet *Mahomed* hendes Skrøbeligheder og alt for fri Levemaader. Og, som hun efter *Mahomeds* Død var udi stor Anseelse, hindrede hun ved sin Myndighed *Ali* at komme paa Thronen. Hun blev ligesom et Orakel for alle Muselmanner; thi man raadførede sig med hende udi de allervigtigste Sager, og, naar noget forekom udi *Mahomed* Lov, som var vanskeligt at førstaae, blev hun ombeded at sige dem Lovgiverens Meening, førdte derfor Navn af Prophetinde eller de Troendes Moder.

Haphsa Omars Dotter var nest *Ayesha* mest i Anseelse af *Mahomeds* Hustruer. Det er til denne *Haphsa*, som *Mahomed* gav sin Apostolats Kiste udi Forvaring, udi hvilken laae Originalerne af hans Aabenbaringer, det er, de Materialier, hvoraf han sammensmedede *Alcoranen*.

Sewda den 3die af *Mahomeds* Hustruer, var den, som han mindst elskede; thi han havde i sinde at forskyde hende. Men hun ved sin Føyelighed og Ydmyghed bøyede *Mahomeds* Hierte, at han stod fra saadant Forsæt, sær, eftersom hun foregav sig at ville alleene nøyes med den Ære at føre Navn af *Mahomeds* Hustrue, og ikke forlange at søge Seng med ham, men overlade sin Nat, naar Ordenen tilfaldt hende, til en anden. Den Kierlighed *Mahomed* bar til *Ayesha*, hvilken han derved oftere kunde betiene, drev ham til at imodtage det Tilbud; og forblev saaledes *Sewda* stedse *Mahomeds* Hustrue, saa længe som han levede.

Den 4de, nemlig *Zainab* var tilforn gift med *Zeid*. *Mahomeds* frigivne Slave, hvorom tilforn er talt. Udi denne *Zainab* forelskede *Mahomed* sig udi sin høye Alder. Den Forargelse, som saadan ublu Kierlighed kunde foraarsage blant hans Tilhængere, holdt ham nogen Tiid tilbage, men han kunde ikke overvinde sin kiødelige Begierlighed, tvang derfor bemeldte *Zeid* at forskyde sin Hustrue, paa det han kunde tage hende igien. Denne Gierning blev ilde omtalt, og fandtes der de, som sagde: er det en Guds Prophet, som for at mætte sine kiødelige Vellyster, undseer sig ikke at give saadan Forargelse. Men det kostede *Mahomed* intet at faae et nyt Himmel-Brev, og at erholde Guds Samtykke, saavel til denne, som alle andre onde Gierninger, skiøndt de stridede mod hans egen Lærdom. Her kom da for Lyset det 33 Capitel af *Alcoranen*, kalded Kietteriers Capitel, hvorudi Gud erklærer, at han har gived *Zainab* til sin Prophet, og undet ham Frihed at føre sig hende til Nytte, ligesom han best kunde; ja det som meere er. Gud taler ham haardt til formedelst hans alt for store Kydskhed, og bebreider ham hans Undseelse, at han af Frygt at mishage Folket, undholdt sig fra at tage en Hustru, som Gud havde gived ham, ligesom han frygtede meer Mennesker end Gud. Men denne Digt udslettede dog ikke de onde Tanker man havde fatted om ham. Ja der findes endnu de iblant *Mahomedanerne*, der ingen Farve tør satte paa denne Gierning, men understaae sig at sige, at han syndede derudi. Men *Zainab* førdte sig denne Fabel til Nytte, og brugte den til at byde de andre *Mahomeds* Hustruer Trods, foregivende, at de alle burde vige for hende, thi de vare blevne hans Hustruer formedelst deres Slegt og Byrd, da derimod hun var given ham til Ægtefelle af GUd, som boer over de 7 Himle.

Foruden disse og mange andre Hustruer, hvorom Historien lidt eller intet taler, havde *Mahomed* adskillige Medhustruer, blant hvilke den meest bekiendte var en *Ægypti*sk ung Pige, som var fød Christen af den *Jacobiti*ske *Sect*. En *Ægypti*ske Statholder, for at vinde *Mahomeds* Venskab, saasom han kiendte *Mahomed*s Løsagtighed, havde forærede ham samme Pige. Han optændtes strax af Kierlighed til hende; men den Omgiengelse, han havde med hende, var hemmelig, for ikke at støde sine Hustruer for Hovedet. Men *Ayesha* og *Haphsa* fik ikke alleene Nys om denne

nye Kierlighed; men endogsaa troffe *Mahomed* paa friske Gierninger, og gik det da løs paa Bebrejdelser og haarde Ord, hvilke forvirrede *Mahomed* saaledes, at han ved Eed forbandt sig, ingen Omgiengelse at have med hende, med de Vilkor, at de vilde tie med ham, og ikke giøre denne Gierning kundbar, eftersom den kunde foraarsage Forargelse blant hans Tilhængere. Hans Hustruer modtoge disse Vilkor, tilgave ham sin Utroeskab, og duldte Sagen. Men *Mahomeds* Kierlighed var sterkere end hans eedlige Forpligtelse. Han faldt udi forrige Forseelse, og blev greben anden gang af hans Hustruer igien, hvilke nu med bittre Ord bebreidede ham baade Menederie og Ukydskhed, ja forlode ham, og begav sig enhver til sin Faders Huus. Dette rygtedes over alt, og opvakte stor Eftertale, hvorudover *Mahomed* efter Sædvane, for ogsaa at sette Farve paa denne Gierning, lod komme for Lyset det 66 Capitel af *Alcoranen*, kalded det Capitel om Forbud, hvorudi han forestiller GUD tilladende, saa vel *Mahomed*, som alle andre *Musulmanner* at ligge hos deres Piger, saa ofte som dem lystede, mod deres Hustruers Villie. De første Ord af samme Capitel er disse: **O Prophet! hvi forbyder du det, som GUd tillader, alleene for at behage dine Hustruer? GUd har jo tilladt dig at ligge hos dine Tjenestepiger**. Af alle *Mahomeds* Love har ingen staaed hans Tilhængere bedre an end denne, og har det siden været en vedtagen Skik blant dem at holde saa mange Slavinder, som de have Midler til at Kiøbe og underholde, og ere de Børn, som fødes af saadanne, agtede lige saa lovlige, som de der avles af deres retmessige Hustruer. Den Tyrkiske Keiser, som gifter sig aldrig, holder ikke uden saadanne Slavinder, alle paa en lige Fod, alleene de som bringe Prindser til Verden, blive beærede med den Titel af *Sultan*inder, det er at sige Dronninger. *Ayesha* og *Haphsa*, da de merkede, hvorledes Sagen faldt ud, at denne nye Lov fandt Bifald, og at *Mahomed* truede dem med skilsmisse, arbeidede de paa Forlig, og underkastede sig gandske *Mahomeds* Villie. Han laae derfor hos sin Tienestepige *Maria*, saa ofte som han lystede; og avlede med hende en Søn kaldet *Abraham*.

Mahomedanerne for at sætte Farve paa *Mahomeds* Løsagtighed, foregive, at han holdt saa mange Hustruer, for at avle Propheter. Men alle disse mange Hustruer bragte ham hverken Prophet eller Prophetinde til Verden. Af de 6 Børn han avlede med sin første Hustrue *Cadigha*, overlevede ham ingen uden den navnkundige *Fatima*, som blev gift med *Ali*, hvorom tilforn er talt. Det er besynderligt at merke, at *Mahomeds* Løsagtighed tog til med Alderen, og at han berømmes af at have haft 40 Mænds Kræfter udi *veneri*ske Sager, saa at han i en Time kunde fornøye 11 Hustruer, som han paa eengang havde. Vel er sandt, at han undertiden udgav Love mod kiødelige Vellyster, men han undtog sig alletider selv; for Exempel, han vilde 1) ikke tilstede nogen anden at holde meer end 4 Hustruer, men forbeholdt sig selv Frihed at tage saa mange, som ham lystede. 2) Alle andre vare forbundne at holde deres Hustruer udi lige Agt og Ære; dersom en af dem fandt sig mindre agted end en anden, havde hun Magt at besværge sig derover for Dommeren, som efter Loven tvang Manden at giøre den klagende Hustrue ret og skiel. Men *Mahomed* selv havde Frihed at handle med sine Hustruer efter eget Velbehag. 3) Udi det 4de Capitel af*Alcoranen* kaldet det Capitel om Qvindekiøn forbyder han alle Musulmanner at gifte sig med deres Mødre, Stefmødre, Søstre, Broderdøttre, og med Qvinder, som vare i Ægteskab med andre Mænd; men udi det 33 Capitel af samme *Alcoran* befrier han sig selv fra samme Lov: et Tegn til en overvettes Begierligked, hvilken han frygtede, ikke kunde mættes, med mindre at Qvindekiøn, endogsaa udi de forbudne Leed, var ham til Tieneste. Han indfører Gud i *Alcoranen* talende saaledes derom: **O Prophet! Jeg tilsteder dig Magt over dine Hustruer, og tillader dig at ægte, hvem dig lyster af dine Blodsforvandte; men saadan Bevilning strækker sig til ingen anden**. Det er at sige: ingen maa bedrive Blodskam uden Propheten alleene. Saa at man kand sige: ligesom han var Prophet, saa fik han *Privilegium* til, og at saadant *Privilegium* var saadan Prophet værd. Naar man veed dette om *Mahomed*, at han undseer sig ikke at giøre GUd *Autor* til saadant *Privilegium*, kand man ogsaa letteligen troe det, som en lærd *Mahomedaner* fortæller, nemlig, at *Mahomed* vidnede, at Engelen *Gabriel* tilrede ham en Spise, hvoraf han fik saadanne Kræfter, at han kunde befordre 40 Fruentimmer paa een gang. Man maa forundre sig over, at *Mahomeds* Lærdom er saa haard mod Qvindekiøn, efterdi han selv var saa stor Elsker deraf, i sær, efterdi hans elskelige Hustrue *Ayesha* regierede alle gejstlige Sager efter hans Død, og kunde forklare *Alcoranen*, ligesom hende lystede. Det er en vanskelig Knude at løse, uden man vil sige, at just derfor Qvindekiøn blev udelukt af

Paradiis, efterdi *Ayesha* vilde være der alleene, saasom hvert Kiøn hader sig selv. Men at løse Knuden paa den Maade er meer artigt end grundigt.

Saa løsagtig, som *Mahomed* var, saa mistænkelig var han ogsaa mod de Qvinder han elskede, hvorudover han foregav, at hans Hustruers Utroeskab var strafværdigere end andres. Og, naar nogen af hans Tilhængere kom ofte udi hans Huus, og talede med een og anden af hans Hustruer, blev han derover saa uroelig, at han lod indføre udi *Alcoranen*, at ingen maatte gaae ind udi Prophetens Huus uden Tilladelse, og naar nogen var buden til Giest af ham, skulde han strax efter Maaltid gaae bort, uden at fordrive Tiden med hans Hustruer; og, omendskiøndt Propheten selv undsaae sig ved at vise dem Dørren, saa undsaae GUd sig ikke ved at sige dem Sanden. Udi samme Capitel forbyder han sine Hustruer at tale med Mands Personer, uden med bedekte Ansigter. Og, saasom han var saa mistænkelig, siges der, at han udgav en Lov, hvorved tillodes en Mand at slaae sin Hustrue, hvilken Lov han ogsaa selv efterfuldte. Men som nogle af hans Tilhængere forargede sig derover, holdende for, at det var aldeeles ikke Prophetisk at prygle sin Hustrue, ophittede han en *Distinction*, som ingen steds kunde have haft Virkning, uden blant taabelige Araber, nemlig: **Jeg slaaer ikke min Hustrue, saa vit som hun er min Hustrue, men saa vit som hun er en slem Qvinde.**

Af disse Historier sees da, at *Mahomeds* Hoved-*Passioner* vare Ærgierighed og Løsagtighed, og er fast den heele *Alcoran* grunded derpaa; thi det meste er skreved ved Leilighed, for at sette Farve paa een og anden ond Gierning, som flyder af de samme tvende Lyder. Heraf kommer det, at *Alcoranen* siger sig saa ofte selv imod, og at den heele *Mahomedan*ske Lærdom er en Kiede af *Contradictioner*. Udi Begyndelsen havde han meer Godhed for Jøder, end for Christne, hvorfor han grundede sine Love meere paa Jødisk end Christen Lærdom; men siden, da han blev vreed paa Jøderne, grundede han sine Aabenbaringer meer paa Christne Love. Der er kommet for Lyset et Arabisk Skrift under den Titel af en gammel *Capitulation* med de Christne, hvilken *Ricaut*, *Salmasius* og *Hinkelman* holder for at være rigtig, men andre at være opdigted.

Der findes mange, som i Betragtning af de selsomme Ting, som findes udi den *Mahomedan*ske Lærdom, holde *Mahomed* heller for en Drømmer, der troede selv hvad han lærede, end for en Bedrager. *Monsr. Bayle* er dog ikke af den Meening; thi han siger: En Mand, som havde troet lang Tid, at GUd havde skikked ham en Engel for at aabenbare ham den rette Religion, kunde ikke andet end bringes af sine Drømme, naar han saae, at han ikke kunde bekræfte sit Kald ved Jertegn; thi, da *Koreischiterne* bøde sig til at antage hans Lærdom, naar han bevisede den ved Jertegn, dristede han sig ikke til at give nogen Forsikring derom, sigende, enten, at Mirakler vare ikke nødige, eller visende dem til *Alcoranens* Ypperlighed; hvilken Opførsel kommer meer overeens med en Bedrager end med en Drømmer eller gall Mand. Men man kand sige, at en *Fanaticus* er ikke let at bringe af Vildfarelse, og hvo som tvivler derom, kand kun læse Vederdøbernes og andre Svermeres Historier, saa det endnu udi mine Tanker kand være et *Problema* om den store Arabiske Prophet var en Bedrager eller en Mand af en forvirred Hierne. Jeg tilstaaer gierne, at der fortælles visse Historier om *Mahomed*, som vise, at han heller var en Bedrager, end en Drømmer; thi der siges, at han vænnede en Due til at æde Korn af sine Øren, og bildte sine Tilhængere ind, at den hellig Aand udi en Dues Lignelse viftede ham udi Ørene: iligemaade, at, da hans Haandskriver *Abdalla* vilde aabenbare Prophetens Bedragerie, lod han ham indebrænde udi hans Huus og foregive, at Ilden var falden ned af Himmelen for at straffe samme *Abdalla*, efterdi han vilde forfalske *Alcoranen*: item, at han lod sætte een af sine Tienere ned udi en tom Brynd, nær ved den alfare Vey, paa det han skulde udraabe disse Ord; naar *Mahomed* gik forbi, geleided af en stor Mængde Folk: ***Mahomed* er den GUds Elskelige**. Men paa det at saadant Bedragerie ikke skulde aabenbares, bød han strax sine Folk at fylde Brynden med Steen, foregivende, han vilde lade bygge et Tempel paa samme Sted. Jeg siger, at disse Historier kunde nok bevise, at *Mahomed* var en Bedrager, hvis man var forsikred om, at de vare sandfærdige. Den lærde Engelænder *Pocock*, da han fandt det Eventyr om Duen udi *Grotii* Skrift *de Veritate Relig. Christ.* spurdte han ham, hvor han havde seet den Historie, som ikke findes hos nogen Arabiske Skribent. Hvortil *Grotius* svarede, at han havde læset den udi nogle Christne Skrifter. Hvorudover man seer, at af disse Historier Tvistigheden ikke kand hæves. Jeg beskylder dog ingen for Vildfarelse, der holder ham for

Bedrager; tvert imod, jeg giver ham selv den Titel; jeg bekiender alleene, at det meste, som antegnes om hans Opførsel og Lærdom, synes at være Foster af en forvirred Hierne.

Dette maa være nok taled om *Mahomeds* Person, hvilken Historien udviser at have været en meget ulærd Mand, der ikke ringeste Kundskab haver haft om geistlige og verdslige Historier. Hvorudover han med saa stor Fliid søgte at undgaae *Disputer*, paa det hans tykke Vankundighed ikke skulde røbes. 2.) En vellystig og løsagtig Mand, som sees af hans mange Elskover, over hvilke hans Tilhængere selv forargede sig, og 3.) en hadefuld og hevngierig Mand, der aldrig tilgav nogen sin Brøde. Hvad Lærdommen er angaaende, da, omendskiøndt adskillige barmhjertige Christne, blant hvilke *Gottfried Arnhold*, og den lærde *Reland* have søgt at sette Farve derpaa, holdende for, at *Alcoranen* ikke altid maa forklares efter Bogstaven, men *allegorice*, iligemaade, at de Christne have opdigted adskillige Ting, som ikke findes udi den *Mahomedan*ske Troes Bekiendelse, saa kand man dog sige, at der ere faa slige urimelige Bøger til i Verden, som *Alcoranen*. *Monsr. Reland* har udi sit Skrift om *Mahomeds* Lærdom anførdt den *Mahomedan*ske Troes Bekiendelse, og deraf vil viise, at intet derudi skrider mod den sunde *Morale*, og bestaaer samme Bekiendelse af efterfølgende Artikler.

Den første Artikel handler om GUDS Væsen, hvor GUd beskrives, som Verdens skaber og Regent, der har af intet dannet alting, som ingen har avlet, ey heller er avlet af nogen.

Den anden handler om *Mahomed* og hans Bog. Den eene forestilles, som Guds Apostel, og den anden, som en Bog, ved hvilken GUd har afskaffed forrige Love.

Den tredie handler om GUds Forsyn, at GUd styrer og regierer alle skabte Ting, de gode med de onde. Angaaende *Prædestinationen*, da troes den saa sterkt, som udi nogen *Sect*. Dog holder man for, at ingen maa tale derom, med mindre han er vel øved udi *Alcoranens* Læsning, og udi *Sonnah*, som er deres mundtlige Lov.

Den fierde angaaer Begravelser. Der holdes for, at tvende Engle stille sig ved den Dødes Grav, og giøre ham efterfølgende Spørsmaal: **Hvo har været din Gud? hvo har været din Prophet? hvor har din *Kebla* været, det er, til hvilken Sted har du henvendet dit Ansigt, naar du har giort dine Bønner?** Den, som svarer vel til disse Spørsmaal, finder strax et klart Lys skinnende udi sin Grav; men den, som svarer ikke ret, bliver indvikled udi Mørkhed, indtil Dommens Dag.

Den femte handler om alletings Undergang, naar Engelen *Israfil* blæser udi sin Trompett.

Den siette, om Opstandelsen, som vil bestaae derudi, at GUd først vil opvække Dødens Engel, og siden alle Menneskers Siæle, som han vil foreene med Legemerne igien.

Den syvende, om Dommens Dag, da GUd tillige med *Mahomed* vil dømme hvert Menneske efter dets Fortjeneste.

Den ottende, sigter til *Mahomeds* Forbønner. Saadanne Forbønner holdes for at være to slags. De første, som skal skee paa Dommens Dag, hvor alle Troende ladende see Anger og Ruelse over deres bedrevne Synder, skal ved *Mahomeds* Forbøn indlades udi Paradis; dog skal det være saadanne, som have øved fleere gode end onde Gierninger. Det andet slags Forbønner, som komme sildere, skal giøres for tvende art Mennesker, 1.) for dem, hvis gode og onde Gierninger ere udi lige Vægt, og som efter Dommen have været henvisede til et Sted imellem Himmel og Helvede. 2.) For dem, hvis onde Gierninger overgaae de gode, thi det er at merke, at ingen *Musulman*, det er, en troende *Mahomedan* kand komme udi ævig Fordømmelse, men deres Helvede skal kun være, som de *Roman*-Catholskes Skiersild, saa at udi denne Lærdom er en vis slags *Originismus*.

Den niende og tiende Artikel handler om Menneskets Gierninger, hvordan de paa Dommens Dag blive lagde paa Veyeskaaler, for at see, hvilke ere vigtigste, enten de gode eller de onde. De, hvis Gierninger holde Vægten lige, blive henviisede til et tredie Sted imellem Himmel og Helvede, hvor de forblive, indtil *Mahomed* med sin anden Forbøn løser dem ud.

Den elfte handler om den lange Broe, som udi Længden overgaaer heele Verden, men udi Bredden er saa subtil som Spindelvævtraad. Derover skal de Retfærdige *passere* som en Liunild; men de Ugudelige skal anvende nogle 100 Aar derpaa, og omsider falde ned udi Helvede.

Den tolfte beskriver Himmerige meget prægtig, og endelig den 13de afmaler Helvede med en forskrækkelig Farve; og er dette Summen af den *Mahomedan*ske Troes Bekiendelse, hvilken *Mons. Reland* fremfører til Beviis paa, at den Lærdom er ikke saa slem, som den afmales af de Christne, hvilke have antegned adskillige Meeninger, som ere falske og opdigtede, og som med Spot og Latter læses af Mahomedaner. Men denne grundlærde Mand maa sige saa meget, som han lyster, til den Mahomedanske Lærdoms Forsvar, saa behøver man kun at læse *Alcoranen*, for at blive langt anderledes overbevised, nemlig, at det meste, som derud, indholdes, er Foster af en Drømmers og forvirred Mands Hierne. Dog, saasom der er ingen Religion i Verden saa daarlig, at der jo derud, findes ogsaa noget got, saa findes der besynderlig 3 Lærdoms Puncter, som ere meget gode, og som Mahomedanerne efterleve med saadan Iver, at de derudi giøre de Christne tilskamme. Den første er deres Almisser, som besynderlig bestaae udi Hospitalers skiftelser; thi det er kun alleene udi de Mahomedanske Lande, hvor alle slags fremmede finde fri Huus og Opvartning allevegne paa deres Reiser udi de saa kaldte *Caravanserais*, som ere stiftede, saavel af Konger og Førster, som af andægtige Undersaatter, reisende Folk til Husvalelse. Den anden Post er angaaende den Religions Frihed, som gives alle andre *Secter*; thi enhver, hvad Troe han end bekiender, boer tryggelig og sikker udi de *Mahomedan*ske Lande, naar han alleene betaler en liden aarlig skat, efter *Mahomeds* Anordning. Heraf kommer det, at mange betrængte Christne flygte fra Roman-Catholske Lande, hvor det holdes for en Dyd at steyle og brænde Folk, alleene, efterdi de ikke vil troe de Ting, som de ikke kand begribe, til de *Mahomedan*ske, hvor de have Religions fri Øvelse.

Den tredie Punct bestaaer udi deres Bønner, hvilke giøres paa visse Tider om Dagen, og det med en ubestridelig Andagt, saa at en *Mahomedaner*, skiøndt han seer sit Huus udi Brand eller færdig til at plyndres, bevæges han ikke af Stedet, førend hans Bøn er til Ende. Og er det sandelig udi den Post, hvorudi de Christne mest gøres til Skamme; thi de fleeste af dem bede ikke uden ved Leilighed, naar de intet andet have at bestille: gemeene Folk synge og læse vel ofte, og maa skee meer end *Mahomedanerne*, men frembære ikke deres Bønner med den Ærbødighed, som disse sidste. En *Mahomedaner*, naar han vil bede, sætter alle verdslige Tanker til Side, og staaer lige som henrykt udi sin Andagt. En Christen Haandverksmand derimod stiller sig ind for GUd med sit Verktøy under Armen: en Skomager synger Davids Poenitentze-Psalmer med en Syl udi Haanden; en Skrædder med en Sax; en Timmermand med en Øxe, og en Snedker med en Høvl. Om saadan Andagt er GUd behagelig eller ey, skal jeg ikke kunde sige. Vist nok er det, at en Konge vilde tage det unaadigt, om en Undersaat kom frem med en *Supplic* udi saadan skikkelse: om, for Exempel, en Snedker tilbad sig en Konges Naade, og tilligemed en Skrubhøvl udi Haanden jevnede en Planke. Jeg vil ikke tale om, at mangen Skrædder intonerer: **Jeg vil din Priis udsiunge**, og tilligemed giør et falskt Snitt, og klipper sin Neste en Alen til kort. Jeg understaaer mig ikke at sige, at saadan Andagt er syndig, saasom de slags Bedemaader ere overalt brugelige udi Christendommen. Dette alleene drister jeg mig til at paastaae, at, naar man vil tale med GUd, bør det skee med all muelig Ærbødighed. Til Slutning kand man giøre imellem Christum og *Mahomed* saadan Lignelse. Chrisius er forud spaaed af mange Propheter, *Mahomed* af ingen. Christus efter sine egne Fjenders Tilstaaelse giorde mange Mirakler; *Mahomed* efter egen Bekiendelse giorde ingen. Christus har forudsagt mange Ting, som ere siden fuldbyrdede; *Mahomed* har intet forudspaaet. Christus har erklæret, at hans Rige er ikke af denne Verden; *Mahomed* banede sig Vey med Sværd til et verdsliqt Kongerige. Christus prædikede Kaars og Gienvordighed for sine Tilhængere; *Mahomed* lovede dem verdslig Ære og Høyhed. Christi Paradis er aandelig; *Mahomed* kiødelig. Chrisius befaler Folk at randsage hans Ord; *Mahomed* holder sine Tilhængere udi tyk Vankundighed. Christi Lærdom er forplanted ved Martyrdom og Lidelse; *Mahomeds* ved Sværd. Christus er opvakt fra de Døde; *Mahomed* Grav og Liigkiste sees endnu udi *Medina*. En Christen derfor har utallige Beviisligheder, endogsaa af egne Fjenders Skrifter til

sin Troes Rigtighed; da derimod en *Mahomedaner* kand ikke give andet end et *Pythagoræi*sk [græsk tekst indsættes senere], det er, *Mahomed* har saa sagt det.

Det eeneste, som en *Mahomedaner* har at raabe paa, er *Alcoranens* Stiil, som er et Munster for Veltalenhed udi det Arabiske Sprog. Men enten har *Mahomed* skrevet *Alcoranen* selv, eller han har ladet den smede for sig af andre; har han ladet smede for sig, saa falder denne Beviislighed af sig selv; og har han selv skrevet den, saa er det underligt, at han aldrig vidste at giøre rede for dens Indhold, men flygtede for alle dem, der giorde ham Spørsmaal, og forlangede Forklaring over hans Lærdom.

De andre *Argumenter*, som skrabes sammen, for at bevise hans Prophete-Embede, ere saa elendige, at de intet Svar behøve. Bemeldte *Argumenter* ere efterfølgende. Der staaer udi 5te Mosis B. Cap. 33. v. 2. **HErren er kommen fra *Sinai*, og er reised sig op fra *Sehir*. Han har skinnet for dem af det Bierg *Pharan***. Her forstaae de ved *Sinai* Mosis Lov, som blev given paa samme Bierg, ved *Sehir* Christi Evangelium; thi de sige, at *Sehir* ere de Bierge, hvor Christus først aabenbarede sig, og endelig ved *Pharan*, som skal være Bierge ved *Mecca*. *Mahomeds* Ankomst. Men de løbe gale udi Landkortet; thi *Pharan* er en Sted udi den steenagtige Arabien over 500 Miile fra *Mecca*. De Udørkener, som strekke sig fra samme Stad indtil Jødeland, kaldes udi den hellige Skrift *Pharans* Ørk, og Biergene, som der ere *Pharans* Bierge, hvor Moses nyelig for sin Død atter opregnede Loven for Israels Børn.

Den anden Beviislighed er af samme Surdey. Der staaer udi Psalmen den 50. v. 2. GUd har ladet sit Lys skinne fra *Sion*; og udi den Syriske Oversættelse: GUd har ladet see fra *Sion* en hærlig Krone. Det Ord herlig eller ypperlig heder udi de Arabiske Oversættelser *Mahmudan*, hvorudover *Mahomedanerne* have giordt *Mahmudan* til *Mahomed*, og læse dette Psalmens Sprog saaledes: GUd har viset fra Sion *Mahomeds* Krone.

Hos *Esaiam* Cap. 21. v. 7. findes disse Ord: Og han saae en Vogn og tvende Ryttere, en Vogn trækked af Esler, og en anden Vogn trækked af Cameeler. Udi den gamle latinske Oversættelse lyde Ordene saaledes: og han saae en Vogn og tvende Ryttere, een siddende paa et Esel, en anden paa en Cameel. Her ved den Person siddende paa et Esel forstaaer de Christum, efterdi han kom ridende til Jerusalem paa et Esel, og ved den anden Person, som sidder paa en Cameel, forstaaer de *Mahomed*, efterdi han pleyede alletider at ride paa en Cameel.

Udi Johannis Evangelio Cap. 16. v. 7. taler Christus saaledes til sine Disciple: **Det er Eder nyttigt, at jeg gaaer bort; thi dersom jeg ikke gaaer bort, da skal Trøsteren ikke komme til Eder; men, hvis jeg gaaer bort, vil jeg skikke ham til Eder**. Her paastaaer *Mahomedanerne*, at ved Trøsteren betegnes *Mahomed*. Hvorudover een af de Titler, som de give ham, er Trøsteren. De sige ogsaa, at *Mahomeds* Navn udtrykkelig udi samme Vers har været indført, saa vel som udi adskillige andre Skriftens Steder, men at de Christne af Ondskab have kradset dem ud. De skamme sig ogsaa ikke, at udgive for vist, at der udi Paris er et Udskrift af Evangelio, hvorudi *Mahomeds* Navn ofte findes. *Mahomed* selv udi det 61 Cap. af *Alcoranen*, kalded det Capitel om Feltslag, siger: **Erindrer Eder, at JEsus Mariæ Søn taler saaledes til Israels Børn: jeg er GUds Sendebud. Han har skikked mig for at bekræfte det gamle Testamente, og for at lade Eder vide, at efter mig skal komme en Prophet, hvis Navn skal være *Mahomed***. Disse Beviisligheder ere saa elendige, at jeg troer neppe nogen har villet spilde Tid paa at giendrive dem. Saa derfore de *Mahomedaner* gøre ikke ilde, som alt saadant forbigaae, og holde sig alleene til den store Fremgang, den *Mahomedan*ske Lærdom har haft over heele Verden, skiønt det samme beviiser ikke meer *Mahomeds* guddommelige *Apostolat*, end andre Seyervindinger udi *Asien* kand gotgiøre, at *Confusius*, *Zoroaster*, *Cingiskan* og andre vare GUds Propheter, sær, naar man veed, udi hvilken elendig Tilstand Christendommen var paa de Tider, item, paa hvilke svage Fødder det Romerske Kejserdom stod, hvilket blev *Mahomed* til Bytte udi Østen, ligesom Gother, Vender, Longobarder udi Vesten og Norden.

Man maae meere undre sig over, at denne selsomme Religion har kundet staae saa længe ved Magt. Saadant kand blant mange Aarsager, som paa et andet Sted er omtalte, besynderligen

tilskrives dette, at de tilstede andre Religioners fri Øvelse; da derimod de *Roman*-Catholske tvinge Folks Samvittigheder, hvilket har givet *Monsr. Bayle* anledning til et artigt Indfald: *Mahomedanerne*, siger han, ere efter deres Lov forbundne til at forplante Religionen med Sværd, men herske dog ikke over Samvittigheder. De Christne derimod ere efter Evangelium alleene forbundne til at prædike, men forplante dog Troen med Sværd og Ild. Hvorudover denne sidste hellige Troe tager ligesaa meget af, som den daarlige *Mahomedan*ske tager til, hvilket vilde skee tvertimod, hvis de Christne og *Mahomedaner* begge levede efter deres Troe.

Sammenligning.

Man seer af disse tvende Propheters Historier, at de havde meget tilfelles med hinanden. Ingen af dem ophittede gandske nye Religioner, men af mange gamle, som de sammenstøbte, smedede deres Lærdom sammen: *Zoroaster* formerede sit *Systema* ved at sammensmelte Jødernes skikke og Love med den gamle *Magi*ske Lærdom; og *Mahomeds Alcoran* er en Blanding af de Christnes og Jødernes Religion. Begge foregave at have taled personligen med GUd omringed af en stor Ild og Lue; begge levede ogsaa længe udi Udørkener, for at erhverve des større Navn af Hellighed. Begge stiftede Religioner, som have floreered udi mange 100 Aar. Begge vare ogsaa store Hyklere, og dristige. Den Forskiel, som giøres imellem dem, er, at den eene var lige saa lærd, som den anden vankundig; thi *Zoroaster* var den største *Philosophus* i sin Tid, da derimod *Mahomed* kunde hverken læse eller skrive, og dog gik den sidste lige saa sterkt fort med sin Vankundighed, som den første ved sin Lærdom. Et klart Beviis, at der behøves ikke stor Konst til at sette det menneskelige Kiøn Voxnæse paa; thi man kand sige, at ligesom *Zoroastris* Lærdom, naar man undtager den, som os er given udi det gamle og nye Testamentes Bøger, er af alle *Secters* grundigst overlagt og mest overensstemmende med den sunde Fornuft; saa er derimod *Mahomeds Theologie* den urimeligste, som fast nogen Tid er lærdt paa Jorden. Den første byder Mennesket at bruge Forstanden; den anden byder at skille sig ved all menneskelig Fornuft. *Zoroaster* synes at have udarbejdet et vel sammenhængende *Systema*, og derfor undslog sig ikke for Religions Dispyter; *Mahomed* derimod fordømte en Ting i Dag, som han havde befaled i Gaar, og, naar saadant blev ham bebreided, sagde han, at GUd havde betænkt sig igien, og med stor Flid undslog sig for at *disputere* om en Religion, som han ingen reede kunde giøre til: hvorudover, saasom den første overtalede *Persianerne* til at antage sin Lærdom, saa pryglede den sidste *Araberne* til sin Religion. Men hvad som studsede den førstes Lærdom, var, at han havde at bestille med skarpsindige og studerede Folk, som vilde vide reede til en Ting, førend de troede den; da derimod den sidste prædikede for vankundige *Araber*, hvilke lode sig bevæge til at troe, at Hvit var Sort, naar Propheten ikkun svor paa, at det var sandt. Det eeneste, som synes med Fornuft at være overlagt af *Mahomed*, var, at han vidste at lempe sig efter *Arabernes* Tilbøyeligheder, og at love dem udi det andet Liv mange smukke Piger at forlyste sig med, efterdi de besynderlige vare hengivne til Letfærdighed, item, overflødig Mad og end meere Drikke, efterdi de vare store Fraadsere og end større Drankere. I det øvrige er dette heele *Systema* saa urimeligt og forstyrred, at ingen uden *Araberne* paa de Tider havde kunnet faae det i Hovedet. Kort at sige, naar man betragter *Zoroastris* Lærdom, kand man sige, at han har været den spidsfindigste Bedrager og den farligste Mand, der nogen Tid har været paa Jorden til at forføre det menneskelige Kiøn. Tvertimod, naar man læser *Alcoranen*, kand man staae i Tvivlsmaal, hvad Dom man skal falde over *Mahomed*, enten han var en Bedrager eller en Drømmer, enten han digtede Lærdommen for at bedrage andre, eller han troende den selv, enten han meer gav sig ud for at være Prophet, eller han bildte sig selv ind at være GUds Apostel. Saadanne Oprindelser have disse tvende store *Secter*, nemlig Ilddyrkere og *Mahomedaner*, hvoraf de første endnu findes udi *Persien* og *Indien* efter nogle 1.000 Aars Forløb, og de sidste endnu herske over den største og mægtigste Deel af Jorden.

Tekstgrundlag: *»Samlede Skrifter«*. Frakturteksten her er OCR-behandlet. Der kan være fortolkningsfejl i teksten. Falder du over én, er du velkommen til at sende en mail.

IV. Ludvig Holberg: *»Betænkning over Kvægsygen«*

[Denne udgave er foreløbig]

Indledende note om sygdommen: Om kvægsyge eller kvægpest kan læses hos Fødevarestyrelsen og hos Landbrugsinfo. Sygdommen er forårsaget af en morbillivirus. Sygdommen blev udryddet i Danmark i 1782; dens voldsomme udbredelse og farlighed gav anledning til at man i 1762 sendte P.C. Abildgaard m.fl. til en veterinærskole i Lyon for at lære faget - og senere til at Abildgaard blev tilskyndet til at etablere en dansk veterinærskole, først som privat skole i Sankt Annægade på Christianshavn, et par år efter som statslig. Veterinærskolen blev begyndelsen til Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole.

Om betænkningen: Holberg sendte sin betænkning til *Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere* (det nuværende Videnskabernes Selskab), hvor den blev oplæst af hans kollega og gode bekendt, professor Hans Gram 6.12.1745. Holberg var æresmedlem af Selskabet, men deltog ikke i møderne. Betænkningen indgik i Selskabet's samling af Skrifter der udkom i 1746.

Om Billeskov Jansen's tekstudgave og om den digitale udgave: Tekstudgave (med Billeskov Jansen's indledning og noter) kan findes på ADL. Den digitale udgave er tilføjet afsnitsinddelinger; desuden ordforklaringer, hvor tvivl kan opstå - eller hvor betydningen ikke kan gennemskues så let, fx ved at skele til udenlandske sprog.

Andre Holberg-skrifter om landbrugsforhold m.v., se: Henvisninger.

Betænkning over den nu regierende Qvæg=Syge

med nogle oeconomiske Anmerkninger

Den store Qvæg-Syge, som har udspredet sig over de fleeste Europæiske Lande, og hvormed i sær dette Rige samt Førstendommer en lang Tid har været plaget, er en af de mærkværdigste Ting, som udi nogle Seculis er hendet, saa at deraf kand gives Anledning til en Epocha udi Chronologien, ligesom man tilforn har regnet Tiden fra den sorte Død:

Jeg siger, at det er een af de mærkværdigste Hendelser, og det een Deel i henseende til dens Almindelighed, saasom den største Deel af Europa dermed har været og endnu er befænget; een Deel i henseende til dens Hæftighed, saasom den gemeenligen har foraarsaget en hastig og total Ødeleggelse, hvor den er kommen, endelig ogsaa i henseende til dens Ubegribelighed, saasom den har forrykket de Naturkyndiges Concepter, og været for dem ligesaadan Piinebænk, som Maanens Gang for Astronomis. Thi aldrig have Physici taget meer Feil udi deres Gisninger, og Medici meer i deres Recepter.

De Præcautioner, som syntes nyttige paa et Sted, befandtes skadelige paa et andet Sted, og hvad som her har været en Lægedom, har der været en Gift, som des hastigere befordrede Qvægets Død. Dette har givet Anledning til hæftige Tvistigheder om Sygdommens Natur og dens Aarsag.

De fleeste have holdet for, at det er en ordinaire Contagion, saasom al Pest kand foraarsage adskillige og forunderlige Symptomata, og derfore haver adskillige Navne.

Nogle have lignet den ved den Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, og strakte sig over vor heele Hemisphere.

Den samme siges at have haft sin Begyndelse udi de Nordlige Parter af China, og at være foraarsaget af Heede og stinkende Damper, som steege op af Jorden, fortærede alting indtil Træer, ja befængede Luften saaledes, at man saae nedfalde smaa Slanger og andre giftige Insecter.

Men de som have givet nøye Agt paa den nu-regierende Qvæg-Sygdom, have mærket, at den ingen ret Analogie har enten med den saa kaldet Sorte Død eller med andre ordinaire Contagioner. Den haver vel nogen Overeensstemmelse med den første, efterdi den samme saavel som denne befængede den største Deel af Europa. Men Forskiellen er denne, at da den Sorte Død ødelagde levende Creature indtil Træer og Planter, saa har denne derimod alleene angrebet Horn-Qvæg, uden at beskadige enten andre Dyr eller Mennesker.

Den anden Forskiel er, at da bemeldte almindelige Død eller andre sædvanlige Contagioner sparer den halve eller i det ringeste den tredie Deel af Dyr eller Mennesker, saa har denne gemeenligen giort reent Bord, hvor den er kommen, saa at paa de fleeste Steder er intet levnet, uden maa skee en Kalv eller gammel Koe, og har man seet

Herregaarder, hvor en heel frisk Besætning udi 24. Timer er bortdød.

Videre, andre Peste rase hastigen ud, saasom det er alle heftige Svagheders Natur, at jo stærkere de regiere, jo snarere faae deres Regimente Ende, og man derfore har mærket, at en Pest ikke regierer længere end nogle Maaneder, eller i det høyeste et Aar paa hver Sted, men denne Qvæg-Syge derimod har raset nogle Aar udi hvert Land og i en hver Province, og ved Tiden intet har tabt af sin Styrke, saa det synes, at det ligesom ved Guds besluttede Raad er beskikked, at alt Horn-Qvæg skal forgaae.

Det er just disse tvende Kendelser, som giøre denne Svaghed saa mærkelig frem for andre som er at finde udi Historier, og foraarsager, at den graverer meer end andre Contagioner; thi den borttager ikke alleene alting paa eengang, men endogsaa lader sig indfinde paa nye, hvorved Landmanden taber ikke alleene sin Velfærd, men endogsaa alt Haab om videre Opkomst; saasom den, der haver nogen Kræfter, ikke tør forsyne sig med nyt Qvæg, efterdi Erfarenhed har viiset, at den sidste Besætning har haft samme Uheld som den første. Hvorpaa Holland fornemmelig viiser Exempel, hvor denne Qvæg-Sygdom har grasseret udi 6. Aar.

Kort at sige: denne Sygdom har i henseende til dens Selsomhed forrykket saavel Land-Mænds som Medicorum Concepter, saasom de første ikke have kundet tage nogen Mesures udi deres Oeconomie, og de sidste have ikke vidst, hvad de om Sygdommen skulde dømme.

I henseende til Landmanden ere forestillede selsomme og bedrøvelige Scener. Man turde ikke holde paa [=beholde] Qvæget, som man frygtede strax at miste, og man kunde ikke sælge det, efterdi man kunde ikke faae det betalt: thi, jo mindre deraf blev tilovers, jo meer faldt Priisen, saa at Qvægets Rarhed, som ellers skulde foraarsage dyr Tid, har foraarsaget saadant Kiøb, saa at mange besluttede heller at staae deres Eventyr, end at selge med alt for megen Skade.

Aarsagen dertil var, at de fleeste strømmede med deres Qvæg til Kiøbstæder og Markeder, for i en Hast at sælge, hvad de frygtede ellers reent at miste: saa at derfore en Tidlang vore Slagterboder ey have været forsynede med meere Kiød, efterdi alle vilde sælge, ey heller med bedre, efterdi Creaturene aldrig havde haft bedre og overflødigere Græsgang.

Hvad Medici angaar, da have denne Sygdoms Symptomata gandske forvildet dem. Hvad Dom de have fældet; hvad Concept de have giort sig om Svagheden, til hvilken Classe de have søgt at henføre den, og hvad Aarsag de dertil have givet, saa have de fundet deres Theses anfægtede af Objectioner, som de ikke have kundet besvare.

De som her i Landet have givet nøye Agt paa Sygdommens Symptomata, have mærket, at somme ere fundne indvortes ubeskadigede, andre at være døde af Lænde-Blod, Forstoppelser og saadanne Svagheder som længe samles paa: thi man har udi nogle fundet haarde Materier, i andre temmeligen store Orme, hvilke ikke kand afles udi en Hast og udi saa mange Høveder just paa eengang. Det samme kand og siges om Galdens Overflod, som den sidste trykte Recept fornemmeligen tilskriver Svagheden.

Af de første Anmærkninger kand sluttes, at det har været en Pest: thi saa mange friske Creatures hastige Død tillader ikke at falde paa andre Tanker, helst saasom Sygdommen har ligesom en fiendtlig Krigsmagt marcheret igiennem Landet fra et District til andet.

Den yttrede sig her i Siælland først i Wordingborg Amt, hvor den ødelagde alting, og siden deelede sig ud i visse Greene, hvoraf een strakte sig mod Kiøge, en anden mod Ringsted: hvilket naar man eftertænker, da synes Haertsôeckers hypothesis at være antageligst, som holder for, at Pest foraarsages af smaa giftige Insecter udi Luften, hvilke dræbe ved deres giftige Sting; og holder han for at samme Insecter fødes og avles udi visse Asiatiske Lande, sær udi det Asiatiske Tartarie eller det nordlige China, hvorfra man mærker den store Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, at være kommen: dog er dette herved mærkværdigt, at, endskiønt saadan Pest haver sin Oprindelse udi Asien, saa er dog Indien derfore befried, hvor vel Indianerne ere plagede med andre Sygdomme, som ere lige saa slemme.

Denne Hypothesis om Insecter bestyrkes af Pestens adskillige Virkninger og Egenskaber; thi der er Menneske-Pest, Qvæg-Pest, Hæste-Pest, Faare-Pest, Træers og Planters Pest, saa at alleene visse Species af Creature angribes, da alle andre ere befriede.

Man kand heraf slutte, at det er migrationer, som bestaae nu af et slags Folk, nu af et andet, og at disse Insecter, som nu grassere, ere eene Buphagi [søg evt. efter: Buphagus], eller saadanne, der finde meest eller eene Smag udi Oxekiød, og at de derfor gaae andre Dyr og Mennesker forbi.

Erfarenhed viiser, at adskillige Dyr holde sig alleene til en vis slags Føde: Silke-Orme leve af Morbærblade, Bier af Blomster etc., er derfore troeligt, at hvis samme Dyr vare udi stor Mængde og derhos giftige, vilde derved Morbær og Blomster Pest foraarsage, uden at andre Planter, Træer eller Dyr vilde beskadiges.

Hvis man ikke legger denne Hypothesin til Grundvold, er det ubegribeligt, hvi Sygdommen alleene hefter sig ved visse Species af Creature, uden at anfegte andre, hvilket maatte skee, naar man efter den berømte Willis eller andre Naturkyndiges Meening vilde derivere saadan Contagion af Luftens Forraadnelse: thi man har erfaret undertiden en Art af Pest, som treffer Høns alleene, uden at angribe andre enten tamme eller vilde Fugle. [Thomas Willis, 1622-1675, mediciner, professor i Oxford. Se Engelsk Wikipedia: **http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Willis**].

Intet er meere forunderligt og herudi meere speciel, end hvad den lærde Engelske Medicus Freind in Hist. Med. har antegnet om den bekiendte Svaghed, som haver faaet Navn af Sudor Anglicus, eller den Engelske Sveed: nemlig at den angreeb ikke uden rette indfødde Engellænder, saa at fremmede indtil Skotter, som paa samme Tiid opholdte sig udi London og andre Engelske Stæder, vare uanfægtede: Indfødde Engellænder derimod døde deraf, endskiønt de opholdte sig udi Frankrige. Jeg skulde dog ikke have dristet mig til saadant at anføre, hvis jeg ikke havde en saa anseelig Mand til garand. [John Freind, 1675-1728, mediciner, se nærmere i Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Freind; trykfejl (Friend) i original rettet].

Hvis Relationen er rigtig, saa flyder deraf, at denne Engelske Sveed er foraarsaget af giftige smaa Insecter, som have fundet en særdeeles Delice udi Engelsk Kiød, og af lutter Kiærlighed til Nationen have giort saadant Nederlag: og kunde i saa Maade enhver Engellænder sige med den Franske Poet:

A force de m'aimer, tu me rends miserable.

[Din store kærlighed gør mig ulykkelig]

Dette vil jeg dog lade staa ved sit Værd: iligemaade den Gisning, som en Landmand af mine Venner haver giort over denne Qvægsyge, nemlig at kullede Køer beginge sig bedre end hornede: Vist nok er det, at han alleene af Curiositet og ved et Indfald havde tillagt sig en Besætning af kullede Køer uden Horn, og at Sygdommen i nogle Maaneder rasede allevegne rundt omkring hans Gaard, uden at beskadige et eeneste Høvde af Gaardens kullede Besætning. Jeg for min part reflecterede dog intet derpaa, men tilskrev denne Conservation en pur Hendelse [=en ren tilfældighed]; og visede endelig Udfaldet, at jeg ikke tog feil.

Jeg holder mig alleene til det som beviises af daglig Erfarenhed, nemlig, at de fleeste Contagioner angribe ikke uden visse Species af Dyt, og at man derfore letteligen kand bevæges til at følge den Hypothesin om giftige Insecter, hvilke enten maa være af den Natur, at de søge alleene Hornqvæg, som deres rette Føde, eller efterdi deres Gift er alleene dødelig for Øxen: thi man veed, at der er adskilligt, som dræber et slags Dyr, og derimod er en Føde og Lægedom for andre.

Herimod indvendes vel [trende] Ting:

1.) Hvorledes det kand være mueligt, at Insecter, der ere saa smaa, at de ikke med Menneskets Øyne kand sees, paa nogle Timers Tid kand fælde stærke Qvæg, og som er bevæbnede med tykke Hude,

2.) Spørges, hvi Sygdommen, hvis den er foraarsaget af saadanne Insecters Marche, som foregives, i en Hast er sprungen fra et Sted til et andet, saa at visse imellem liggende Districter ere blevne urørte.

3.) At den mest raser om Vinteren, der ellers dræber Utøi.

Til det første kand svares, at disse Insecter kand trækkes ind med Qvægets Aande, saa at Indvoldene dermed i en Hast kand blive opfyldte, og at de derfore ikke have fornøden at bore sig igiennem Huden.

Hvad den anden Indvending angaaer, da styrkes heller derved, end svækkes denne Thesis: thi hvis Sygdommen kom af Luftens Forraadnelse, kunde saadant Spring ikke giøres fra et Sted til et andet uden at befænge de imellem liggende Steder.

Derimod, naar statueres saadanne flyvende Arméer udi Luften, er dette Phænomenon let at begribe, ja lige saa let, som man kand fatte, at en Bande af Rovfugle kand, efterat den har giort Nederlag paa Høns og Giæs udi een Landsbye, flyve den nesthosliggende forbi, og falde paa nye ned udi en anden langt fraliggende Landsbye.

Tilmed kand saadanne giftige Insecter, som udi Mængde hænge udi uldene Klæder, være med saadanne Klæder bragte til et langt bortliggende Sted, hvor Hornqvæget af dem er bleven infesteret.

Alt dette bestyrkes af det som fortælles om et Hæstedekken, der blev ført fra et befænged Sted, hvilket da nogle Køer lugtede til, bleve de strax anstukne og døde; item af visse blaae Skyer eller Taager, som nogle foregive sig at have seet nedfalde af Luften, og at mortalitet strax derpaa er fulgt.

Thi det er gandske rimeligt at slutte, at slige Taager have bestaaet af en Sværm af saadanne Insecter.

Hvad den 3die Indvending angaar, nemlig, at denne Sygdom mest har raset om Vinteren, som ellers dræber alt Utøi, da kand disse Insecter være af saadan Natur, at Kulden ikke skader dem: Thi man seer jo utallige smaa Dyr, helst udi Vandet, at conservere sig om Vinteren.

Ja denne Meening om giftige Insecter, hvorved visse slags Contagioner foraarsages, grunder sig ikke alleene paa probable Gisninger, men endogsaa paa Erfarenhed.

Chevalier de Forbin anfører udi sine Memoires herpaa et merkeligt Exempel: nemlig, at, da han paa sin Reise fra Siam til Europa var henved 8. Miile fra Massulipatan, blev man var ved Kysterne en sort tyk Skye, som man frygtede at være Tegn til Storm: Da den nærmede sig til Skibet, blev den befunden at være en Sværm af utallige Fluer, hvormed saavel Skibsdækket som det heele Hav blev bestrøet. Fire Miile fra Staden saae man en Skye, som skiulte alting saaledes, at man ikke kunde see uden Spidsen af Biergene. Da man landede [=tog land, stødte mod grund] merkede man at det og var en Sværm af Fluer, skiøndt de udi Skikkelse differerede fra de forrige. Chevalier de Forbin som med nogle Folk udi en Sluppe lod sig sætte udi Land, fandt ved sin Ankomst Staden fast øde, og fik han da at vide af de Overblevne, at saadan Desolation var foraarsaget af Pest. De fleeste af hans Folk som havde været med udi Sluppen, døde og strax derpaa: Han selv med nogle faa cureredes igien ved stærk Sveeden, men alle de som brugte Aareladen, omkomme. [Chevalier de Forbin = Claude de Forbin-Gardanne, 1656-1733, fransk admiral; se nærmere i Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Claude_de_Forbin; herfra er der link til Fransk Wikipedia]

At andre Contagioner ikke kand sees som denne, maa reise sig deraf, at Insecterne maa være mindre, ja saa smaae, at de end med Microscopiis ikke kand sees. Man beloe udi den sidste Kiøbenhavnske Menneske-Pest een af vore Medicis, som betienede sig af et Microscopio udi de Syges Kamere, for at see om hand enten udi Atmosphæra Corporis eller de Syges Aande kunde distingvere noget Utøi: Men Ukyndighed foraarsager at man beleer alt hvad som rimeligt er, naar det er usædvanligt.

Naar man nu legger alt dette ovenanførte sammen, bestyrkes deraf den Hypothesis om giftige Insecter, der søge Hornqvæg alleene som deres ret og behageligste Føde, eller som ere eene giftige for de samme. Derimod synes denne Meening at til intet giøres, naar man betragter alle de Symptomata, som ved denne grasserende Qvæg-Syge have været

mærkede; thi derudaf kunde man slutte, at det ingen Pest har været, men at man kunde heller henføre Sygdommen til ordinaire Svagheder, som ere enten samlede af forderved Foer eller andre Aarsager, og som aarligen paakommer Qvæget, men udi disse Aaringer har været meere almindelige, end de pleie. Det slette Foer, som førend Sygdommen begyndte, her i Landet blev indhøstet, synes og saadant at bestyrke. Thi man kunde holde for, at Qvæget deraf har samlet paa den Svaghed, hvoraf det Tid efter anden er bortdøed. Sygdommens Langvarighed, som paa visse Steder udi nogle Aar har raset, synes og at tilkiendegive, at det ingen Pest har været, saasom Erfarenhed viiser, at Contagioner og saadanne hidsige Sygdomme ere gemeenligen lige saa korte som de ere hidsige, og at de ikke regiere længere end nogle Maaneder paa hvert Sted.

Saasom nu denne Qvæg-Syge har været af saadan Beskaffenhed, og den haver haft Symptomata, som baade give og ikke give tilkiende Pest, saa have vore Medici og Naturkyndige været gandske raadvilde, og tilstaaet et non plus ultra for deres Videnskab, og derfore lidet eller intet befattet sig med Lægedom derimod; hvorudi de syntes ingen Uret at have, saasom de af Sygdommens Irregularitet ingen Definition have kundet give derpaa, og man maa lære at kiende en Fiende, førend man bevæbner sig imod ham.

Men, saasom gemeenligen størst Activité findes hos Folk, som intet forstaar, og som ingen ævne have til at giøre noget retskaffent, saa have derimod alle Markskriere og u-graduerede Doctores været i Bevægelse, og Landet er bleven opfyldt med Recepter, hvoraf enhver fører Titul af tilforladeligt og experimentered Medicament, skiønt da experimenterne skulle giøres, intet vilde holde stik. Vel er sandt, at nogle ved Attester kunde viise, at deres Recepter paa et og andet Sted havde haft nogen god Virkning: men Ulykken var, at de ingen Kraft havde paa andre Steder; saa at Landmænd omsider besluttede at lade alting komme an paa Guds Forsyn, og alleene at tage den præcaution at separere deres Qvæg fra andre, hvorved adskillige ere blevne hidindtil reddede.

Hvad man med nogen Sikkerhed herom kand dømme, er dette, at denne Sygdom har været en Samling af en extraordinaire Contagion, enten den maa tilskrives giftige Insecter, Luftens Forraadnelse, eller Damper af Jorden etc. og af ordinaire aarlige Svagheder tillige, saa at et Høvde udi en Besætning er død af Pest og et andet af Lændeblod, Forstoppelser eller anden sædvanlig Svaghed, eller og af begge tillige; hvilket bar givet Anledning til den Forvildelse, som i alle Præcautioner have været tagne, og at mange Penge paa Recepter forgiæves ere spildte, efterdi adskillige have meenet, at de Recepter, som med nogen Virkning ere brugte for de ordinaire Svagheder, skulde og hielpe for Contagionen, hvorudi Hoved-Ulykken har bestaaet; Thi man maa giøre saa mange Indvendinger herimod, som man lyster, saa giver dog den store og hastige Mortalitet, som paa visse Steder er merket, hvor en heel gandske frisk Besætning udi 24. Timer er styrtet, tilkiende, at det maa være en stærk og hæftig Pest tillige med de ordinaire Svagheder, som dermed concurrere, for at befordre en totale Destruction. Jeg siger en totale Destruction: saasom der neppe skal findes Exempel udi Historien paa en saa hastig og stor Mortalitet, der ligesom en Kræft udbreder sig i alle Landets Parter, og fast intet levner, hvor den kommer.

Udi den trykte Recept, som kom for Lyset den 22. Novembr. tales om Sygdommen, som paa et og andet Sted har yttret sig her i Landet. Om Recepten er probat kand jeg ikke sige: Erfarenhed alleene viiser des verre, at Historien ikke er grundet paa gode Memoires,

thi paa samme Tid, som der mentioneres om Sygdommen som har yttret sig paa et og andet Sted udi Landet, fandtes allerede paa min Catalogo over 60. Herregaarde, hvor fast alle Besætninger vare reent bortdøde; Hvorudover naar man betragter, at Siælland har kun 14. Miile udi Længden, man med Billighed kand tale om en totale Ødeleggelse, og sige at aldrig nogen Pest udi kortere Tid har stærkere raset.

Klinkenberg's komet. Illustrationen er taget fra Wikipedia. Her anføres flg.: Source: W. Valentiner: *»Das Wissen der Gegenwart, 27. Band: Kometen und Meteore«* (1884). Description: While the head of comet C/1743 X1 (Klinkenberg) was still below the horizon, multiple bright tails of the comet were visible in the predawn sky on March 8 and 9, 1744 . This sungrazing comet peaked in brightness at the end of Febuary 1744, when it was visible in broad daylight close to the sun. Copyright expired (book printed in 1884, author died in 1931)

Saasom denne store Calamitet er indfalden just paa samme Tid, da den forfærdelige Comet lod sig see, ere Folk over alt blevne bestyrkede udi deres gamle Overtroe om Cometers Betydelse og Virkning; og kand man ikke fortænke Almuen, at den ved saadan Hendelse falder paa de Tanker, efterdi man forhen har seet fornuftige Skribentere og de største Historici at giøre Cometer til Forbud eller Aarsag til langt mindre Hændelser, som til Krig, til store Herrers Dødsfald, til Vandflod, til Ildebrand og andet deslige. Thi skulde Cometer paatage sig saadanne vitløftige Reiser, for enten at foraarsage eller at tilkiendegive en Uheld, saa kunde man sige, at intet uden saadan total og almindelig Calamitet, hvis Lige udi nogle Seculis ikke er hørt, hertil kunde være nogen Motif: men herved er at mærke, at bemeldte Comete kand ansees hverken som Aarsag eller som Forbud for denne Uheld; ikke som Forbud, efterdi Svagheden paa visse Steder havde længe raset, førend Cometen aflagde denne Visite, med mindre man vilde slutte, at Cometen havde taget Feil i sin Marche-Route, og at den havde forestillet sig Veyen længere end den var: Ey heller kand den ansees som Aarsag, og dømmes, ved sin Influence saadan Uheld at have forvolder, efterdi Naturkyndige have observeret, at den var saa langt fra vor Jordkugle, at den ingen Paralaxin havde. Hvorudover man bør holde for, at hverken denne eller andre Cometer gaae i saadanne Ærinder. [Comet: Klinkenberg-kometen eller Philippe de Chéseaux-kometen kunne ses fra december 1743 til slutningen af februar 1744. Kometen kaldes officielt C/1743 X1, se: Tysk Wikipedia. Parallakse: Parallakseforskydning opstår når man ser på samme objekt fra forskellige positioner, fx fra 'søger' og 'objektiv' på et kamera. Jo større afstanden er til objektet, desto mere parallelle vil linierne forekomme at være].

Man søgte i Begyndelsen ved adskillige Anstalter at standse denne Svagheds Fremgang: Man søgte ved Posteringer at hæve et Districts Communication med et andet; utallige Recepter bleve og brugte: men intet kunde hielpe; hvorudover man omsider overgav sig udi Guds Hænder, og lod det ankomme paa den Guddommelige Forsyn. Gud er i saadant og andre Tilfælde den eeneste Læge.

Han kand udi et Øyeblik, naar Svagheden er udi sin største Force, stumpe dens Braad og giøre den gandske Magtesløs; og skeer saadant gemeenligen ved en Influence udi Luften, hvorved Sygdommen, enten den reiser sig af fordærved Luft og af jordiske Vapeurs eller af giftige Insecter, forsvinder. Saaledes mærkede man, da Holland for nogle Aar siden var

plaget med Orme, som truede det heele Land med Undergang, at paa eengang alt det skadelige Utøy af sig selv bortdøde.

Det var i den henseende, at, endskiønt jeg haver haft mange Recepter, som alle holdtes for ufeilbare, jeg dog ikke har communiceret nogen til mine Bønder; jeg har formanet dem alleene at være betænkte paa hvorledes de i Fremtiden, naar Sygdommen eengang ophørde, kunde reise sig af denne Skade igien.

Mine Raad bestode fornemmeligen derudi: at holde paa deres Kalve, hvoraf mange selges nyefødde for samme Priis som et par Kyllinger; thi det er derved Horn-Qvægets Mangel igien skal erstattes, om de blive conserverede, og hvis de døe tillige med Qvæget, saa er Forliisen ikke pro tempore stoor.

Dette maa i Agt tages saavel paa de friske som svage Steder: paa de friske Steder for at have noget til at overlade til de desolerede Gaarde, og paa de svage Steder, at de kand have noget af det Overblevne til Opvext. Og, saasom Kiødet, naar Sygdommen engang ophører, vil blive dyrt, da intet udi denne Tilstand at slagte, som er ungt, men at lade alting komme til sin Vext.

I saa Maade kand Ødeleggelsen ikke blive saa stor, som man forestiller sig, alleene Slagterboderne ville præsentere andre Scener, og i Steden for Oxekiød broderes med Faare- og Svinekiød, samt med Gies, Høns, Ænder og andre Fugle. Land-Mandens Handel vil i saa Maade ey heller gandske ophøre, men heller forandre Skikkelse.

Hvis man mærker, at Landmænd og Bønder saadant ikke ville i Agt tage, er fornødent ved en Forordning, ved Markeder at erklære for contrebande Vare, Kalve, Lam, Gieslinger, Kyllinger, Griise og andre deslige smaa Creature, og det indtil man i Tidens Længde kand tillegge sig Horn-Qvæg igien, og alting kand komme udi forige Stand.

Jeg tilstaaer vel, at alle Græsgaarde, hvis Indkomster hæves meere af Stude og Hollænderie end af Korn, i denne Tilstand ville komme udi slet Priis, og at saadant Hull ikke saa hastigt kand tiistoppes. Det vil derfore blive raadeligst, at de beflitte sig paa Schæfferier og Stutterier, for ved Faarene nogenledes at bøde paa Mangel af Koe-Melk og Oxe-kiød, og ved Handel med Hæste at bøde paa den gamle Stude-Handel; Thi Græsgang vil udi nogle Aar herefter blive overflødig, og det Græs og Høe, som de mange Stude forhen har fortæret, vil komme Besterne til Pas, som de fleeste forhen maatte om Sommeren af Mangel paa Græs udsette paa Leie-Foer. Ikke at tale om at ved Heste-Møg nogenledes kand erstattes den Mangel til Jordens Giødning, som Koe-møgs Fattelse vil foraarsage. I det øvrige er den Frygt for Jordens Giødning ikke saa betydelig, som man forestiller sig; Thi Jorden kand saa hastig ikke giøres ufrugtbar, og de fleeste Proprietarier have Forraad paa Giødning til en Tidlang.

Adskillige opmuntredes af denne min Catechisation og ginge trøstede bort: Men nogle vilde ikke lade sig trøste, men raabte paa Smør og Melk, som er dette Lands Hoved-Føde. Jeg foreholdt dem derpaa, at Mennesket lever ikke alleene af Smør, og anførte Exempler af mange Nationer, som bruge lidet eller intet deraf: Een Deel efterdi de derudi ikke finde saadan Himmelsmag, som vore Nordiskt Folk, een Deel ogsaa, efterdi de holde for, at Smør formeerer Galden, og at den umaadelige Smøræden foraarsager at de Nordiske

Folk ere meere choleriske end andre. Videre sagde jeg, at saasom Smør er ikke saa meget Føde, som Fødens Vehiculum, der bruges til at faae Maden til at glide ned, saa kand man til en Tid betiene sig af andre Slags Saucer, som kand have samme Virkning; Thi, ligesom man kand faa kaagt Kiød til at glide uden Smør, saa kand man og hitte paa noget Raad med steegt Kiød, om det ellers skal holdes for en absolut Fornødenhed, at Kiødet skal steeges. Vehiculum til kaagt Kiød er Roer, Rødder, Kaal, Senep, Peberod og andet Hauge-Vext.

Den store Priis, som Smørret vil komme udi, kand foraarsage, at Bønderne, som over alt forsømme deres Hauger, herefter vil blive bedre Urtegaards-Mænd: Thi Erfarenhed viiser, at Nøden har været Mesterinde udi de fleeste gode Ting. Ingen uden de som have forsøgt det, veed af hvilken Importance Urtegaardsmandskab, Biekuber og andet deslige er for Bønder og Landmænd. Og maatte jeg gierne vide, om man ikke kunde faae Brød til at glide, saavel ved Honning, Sirup og Miød som ved Smør.

Smørrets Mangel kand ogsaa drive vore Nordiske Folk til at omgaaes noget bedre deres Kiød, hvilket de gemeenligen kaage og steege saa længe, indtil al Saft og Kraft er borte, forladende sig paa Smørret, som maa bøde paa saadan Handtering; hvilket en Engellænder ikke har nødigt, efterdi hand steeger og kaager Kiødet saa, at det beholder sin Kraft, saa at derfore ved det første Skaar, som giøres derudi, Fadet opfyldes med Saft.

Disse Opmuntringer syntes de fleeste at være trøstelige; Smørrets Mangel stod dem meest for Hovedet, hvilket er som Sjælen udi de Nordiske Folkes Føde, og uden hvilket de meene Verden ikke kand bestaae: Thi de befatte under det Ord Smørrebrød alt hvad som Jorden og Havet til Veye bringer, saasom intet holdes ædendes uden det er syltet i Smør: og derfore, naar de invitere til Giestebud, byde de gemeenligen paa et Smørrebrød; Man veed ogsaa, at Smørret giør fast den fierde Deel udi en Huusholdning. Men Smørtanden maa udslaaes, og vore Smørædere maa til en Tid renoncere paa den Vellyst, og bilde sig ind, at de ere udi Frankerig, Spanien eller Italien, hvor man mærker, at de af vore Landsmænd, som reise udi samme Lande, have levet uden Smør, og med fuldkommen Helbred ere komne tilbage.

Jeg siger, at denne almindelige Mortalitet kand drive Bønder til at anlegge sig mange Ting, som hidindtil i Landet have været forsømte, som Kaal- og Frugt-Hauger, Roer, Rødder og anden Gevext, og det efter Fremmedes item vore Amager-Bønders Exempel, hvilke kand sige, af hvilken Importance saadant er, og hvad det hielper paa en Huusholdning. Den kand ogsaa lære dem til at bruge adskillige andre ædendes Varer, som man uden nogen naturlig Aarsag, men alleene af Sædvane og Indbildning haver Afskye for.

Den fattigste Bonde skulde heller hungre og tørste til døde, end betiene sig af Hoppe-Melk, som dog er en Delice for visse Orientalske Folk, ja saa stor, at de finde bedre Smag derudi end udi Koe- og Faare-Melk. Indbyggerne udi Finmarken betiene sig af Rinsdyrs-Melk, og trives deraf ligesaavel, som vi af Koe-Melk. Hvad Kiød angaar, da er og adskilligt, som kunde spiises, men af puur Vane, Indbildning og Overtroe vrages. Jeg for min Part tog ikke i Betænkning at spiise Ørne, Høge, Strandmaager, Krager, Ravne, item Ulve og Biørne etc. hvis jeg var paa de Steder, hvor de findes, og hvor de dræbes alleene for at dræbes. Ja mig synes, at det man nu med mindre Scrupel kunde slagte adskillige

Creature, som vi underholde, skiønt de ere alleene til Incommoditet, end Køer, Øxne og Faar, som klæde og føde os, som giøre vor Arbeide, og som Taknemmeligheds Lov byder os helst at spare.

Naar det er Mennesket tilladt at slagte og æde Creature, saa raader Fornuften at betiene sig helst af dem, som ere meere til Incommoditet end Nytte; Thi, om Tallet af visse Dyr, hvormed ere opfyldte alle Huuse, endogsaa fattige Folkes, der neppe have Føde til dem selv og deres Børn, blev formindsket, tabte Stæder og Lande intet derved. Man vil dog ikke haabe, at Mangel paa Kiød skulde blive saa stor, at man skulde nødes til usædvanlig, skiønt ædendes Spiise. Thi hvis Gud af Naade vil conservere Bondens mindre Creature, og velsigne de Schæfferier, som Landmænd maa i denne Tilstand tillegge sig, kand man bekomme saa meget Kiød, at man til en Tid kand leve, om ikke paa Engelsk saa dog paa Fransk eller Italiensk.

Min Betænkning sigter ikke heller til at recommendere usædvanlig Spiise, men alleene til at bestride Overtroe og ugrundet Sædvane, og at viise, at der ere adskillige Ting, som Mennesker kand føre sig til Nytte, men som de have Afskye for, alleene efterdi de ikke ere brugelige. Skulde man have Afskye for nogen Føde, maatte det heller være Sviin og Blod, som er forbudet udi det gamle Testamente, og i sig selv er usundt, eller Aal, Hummer og Krabber, som ere et slags Slanger og Søe-Monstra: men saadant vrages af ingen, efterdi det er en antagen Spiise.

Jeg kand ikke see, at en Slagter kunde tabe noget af sin Valeur intrinseqve, ved at flaae en Ulv, Biørn eller Hund, meere end ved at slagte et Sviin. Jeg kand ey heller see, at en Kokkepige, der uden Skye vrider Halsen om paa Duer, Kyllinger etc. kunde holde det for en Samvittighed at expedere visse Creature som ingen anden merite har, end at skidne Folkes Stuer. Naar Mangel paa et slags Kiød kommer udi et Land, maa man examinere hvad andet som er ædende, og kand give god Føde: Naar Kyllinger og Agerhøns etc. slaaer feil, maa vi forsøge at spiise Viber, Strandmoger etc.

Naar Tælle mangler, maa vi betiene os af Tran, og naar Giødning fattes til Jorden, maa vi informere os om visse Folkes Maader, som med Succes bruges for at erstatte saadan Mangel; Thi Gud har givet os fleere Midler til Livets Ophold, end vi gemeenligen indbilde os. Dette anfører jeg ikke for at giøre Skaden ringe, helst udi denne Province, hvor Sygdommen synes at have raset sterkere end udi noget andet Land i Europa, men alleene for at opmuntre nedslagne Gemytter, og som frygte for Hunger.

Thi man kand ellers i Almindelighed sige, at denne Uheld er stor, ikke alleene for Landmænd, men endogsaa for Kiøbstedmænd, ikke alleene for dem som have lidet Skade, men end og for mange, som ere conserverede: Thi de tage merkeligen Feil, som bilde sig ind at alle conserverede Gaarde ville af denne Ulykke profitere. Nogle ville vel vinde derved: andre derimod tabe den halve Deel af deres Indkomster. Til dette at forstaae, maa man i Agt tage, at Landet bestaar en Deel af Korngaarde, een Deel af Græsgaarde.

De første som beholde deres Køer, ville ufeilbarligen derved vinde, og deres Hollænderier blive af dobbelt saa stor Importance som tilforn, og det saavel i henseende til Melk og Smør, som kommer udi stor Priis, som i henseende til Giødningen: de andre derimod,

nemlig Græsgaarder, hvoraf ere fast lige saa mange, og hvis fornemste Herlighed bestaar udi Stude-Handel, ville tabe den halve, om ikke 2. tredie Deele af deres Indkomster; Thi nu ere Studene saalte, som man endnu ikke tor kiøbe eller saa hastig kand faae til kiøbs igien, saa at Græsset vil staae og raadne paa Marken, Studehandelen ophøre, og conseqventer den halve Deel af Gaardenes Afgifter forsvinde.

Vil man sige at Græsgaarde kand forvandles til Sædegaarde, da lader det sig ikke giøre, een Deel saasom mange Jorder ere ubeqvemme til Sæd, og derfor af Nødvendighed ere udlagde til Græsning, een Deel ogsaa efterdi de fleeste Landmænd have ikke fleere Hoverie-Bønder end de behøve til deres Jorders Drift, ikke at tale om, at Studene, som udi Pløyning ere Agermandens Medhielpere, ogsaa mangle. Dette har jeg holdet fornødent at erindre, saasom jeg mærker Folk almindeligen udi slige Raisonnements at vildfare.

Ellers, saasom ingen Ulykke er saa stor at der jo noget Got kand flyde deraf, saa kand derved Skovene, der udi en Tid af 100. Aar og mindre have været udi saadan Aftagelse, at man inden stakket Tid kunde vente at see dem gandske øde, igien komme til nye Væxt. Aarsagen til Skovenes Aftagelse i vor Tid, maa fornemmeligen tilskrives den store Mængde af Køer og Stude, som Landmænd have tillagt sig meer end deres Forfædre: Thi paa adskillige Hovedgaarde, hvor Besætningen for 50. Aar siden bestoed kun af 50. Køer, findes den nu at bestaae af 100., og hvor man fordum holdt 100. Stude holdes nu 200. Mange tilskrive vel Skovenes Aftagelse andre Aarsager, nemlig Forsømmelse i at plante, og alt for megen Skovhug; men den rette Aarsag er Creaturenes store Mængde, hvoraf vore Skove vrimle og hvorved al Opvæxt hindres; Thi en Stud eller Koe kand udi en halv Time fortære det som kand blive til nogle tusinde Læs.

Vore Forfædre have været ligesaa forsømmelige i at plante som Folk nu omstunder ere, og Skovhug har været større i gamle Dage, da fast alle Kiøbsted-Bygninger vare af Træ, og dog have alle Skove udi nogle tusinde Aar været ved Magt; saa at Skovenes store Aftagelse bliver et Mysterium, hvis den ikke tilskrives Creaturenes Mængde, som i vor Tid ikke haver været proportioneret efter Landets Evne. Ved denne Hændelse kand foraarsages en nye Epocha udi Skovhistorien: Thi der kand udi de Skove, hvor Grunden er frugtbar, udi nogle Aar opspire saa meget, at Skoven udi nogle 100. Aar kand holdes ved lige.

Jeg vil slutte min Betænkning over denne Uheld med en liden Opmuntring og Formaning: med Opmuntring til dem, som have lidet Skaden, at de med Taalmodighed skikke sig udi Guds Villie, og haabe, at den, som har saaret, kand og læge, at de ikke gandske lade Modet falde, men søge at betiene sig af alle de Midler, som Gud har givet Menneskene til at oprette de faldne Sager. Jeg haver foreslaaet nogle Midler, og andre, som ere meere kyndige udi øconomiske Videnskaber, kand viise fleere.

Skaden kand nest Guds Bistand igien oprettes, naar Landmænd med en særdeeles Ømhed udi de første Aar, medens Saaret endnu er aabent, blive tracterede; Thi de ere nu som skiøre Egg, der ikke taale at røres meget ved, og Landets Styrke grunder sig paa deres Velstand. Jeg siger: de ere som skiøre Egg der ikke taale at røres ved, thi saasom Kiød, Smør, Ost fattes: Have de intet at æde uden Kornet; saa at Bønderne intet kand selge til at yde deres Landgilde og Skatte.

Min Formaning er til de Conserverede, at de ikke søge at profitere af deres Medbrødres Ulykke; men heller at beviise dem al christelig Assistance: Iligemaade, at de ikke bilde sig ind, at deres Conservation er ringeste Beviis paa deres Meriter; Thi mangen Gudfrygtig Enke har mistet udi denne Calamitet sin største Velfærd, og mangen en u-barmhiertig Kornpuger er bleven conservered. Jeg laster vel ikke den Talemaade om Guds Straf: men naar jeg hører den for ofte i de sidste Folkes Munde, raader jeg ikke at giøre saadan Misbrug deraf, at Vantroe og Forargelse derved kand foraarsages. Vi have alle fortient Guds Straf: hvorudover, ligesom ingen, der geraader udi saadan Uheld, kand protestere imod Himmelen derfore, saa kand og bør ingen at regne sig sin Conservation til nogen Merite, og troe, at efterdi han har ingen Deel haft udi den almindelige Skade, han ogsaa ingen Deel haver haft udi Landets almindelige Synder.

I Anledning af denne Mortalitet er bleven omtvistet, hvilken Ulykke kunde være størst, enten saadan Sygdom havde angrebet Hestene eller Horn Qvæget. Nogle meene, at Mortalitet blant Beesterne vilde have foraarsaget størst Ulempe; og til at bestyrke deres Meening, bruge saadanne Argumenter:

1.) Efterdi man ingenlunde kand undvære Hæstene, i henseende til Jordens Dyrkning, og i sær til daglig Kiørsel; thi hvorledes vilde Bonden og Landmanden blive af med sine Vahrer, som maa føres paa Vogne, og ikke kand bæres paa Axlerne til Kiøbstæder.

2.) Vilde deres Havre, som meest fortæres af Hæste, blive til liden Nytte.

Det første Argument er heel vigtigt; thi, endskiønt man i Nødsfald kunde spende Stude for Vognene, vilde Reiser blive langvarige: Hvad det andet derimod angaar om Høes og Havres debit, da er det ikke af lige Vigtighed; Thi en stor Deel Havre bruges til Staldstude og andre Creatures Føde, og meere deraf kunde end forbruges, hvis Bønder efter Forpagternes Exempel og vilde stalde Stude. Derforuden ere de fleeste Havre-Jorder af den Beskaffenhed, at derudi kand saaes, saavel Byg som Rug og Boghvede.

Det Høe, som fortæres af Bøndernes Hæste, og som bliver ført til Kiøbstæderne at selges, kunde med større Fordeel tiene til Føde for Bøndernes Qvæg, hvorpaa de fleeste ikke legge meget Vind, skiønt den halve Deel af Bondens Velfærd derudi bestaar.

Saadant haver jeg forestillet nogle af mine nye kiøbte Bønder, hvilke alle have stor Høe Biering, men i Steden for at legge sig Køer og Stude til, have ført Høet til Kiøbenhavn, hvorved de have slidet deres Heste og Vogne, og forsømt deres Tid, saa at med al den Herlighed, som deres Gaarde besidde, deres Tilstand stedse har været slet. En fornuftig og duelig Bonde selger aldrig sit Høe, men veed bedre at føre sig det til Nytte.

Man seer heraf, hvad Uleylighed, der vilde flyde af Hæsternes Mortalitet, item hvorvit man kunde bøde paa saadan Mangel.

Horn Qvægets Ødeleggelse derimod incommoderer langt meere: thi derved tabes Melk, Smør, Ost, Kiød, Giødning, Plov-Arbeyd, Lys, Huder, som giør den halve Deel af Menneskets Føde og Klæde, paa eengang; saa at ingen fornuftig Landmand kand tage i Betænkning at bifalde deres Meening, som holde Qvægsygen skadeligst: thi det er kun Kiøbsted-Folk, Petits Maitres og Fruentimmer der frygte at bruge deres Beene, som kand

falde paa den anden Meening; men de samme ere herudi ikke competente Dommere.

Ellers maa her saavel som i adskillige andre Tvistigheder distingueres imellem Tider og Steder. Om et Land udi Krigs-Tider paa eengang mistede alle Hæste, var det en ubodelig Skade, saasom en stor Deel af en Stats Styrke derudi bestaar. Hvad Stederne angaar, da ere der visse Lande, hvorudi Qvæg bedre kunde undværes end Hæste: udi Sverrig og Norge for Exempel ere Veyene af den Beskaffenhed, at man ikke kand komme frem uden til Hæst; saa at Mangel paa Ride Hæste vilde foraarsage, at paa mange Steder Kirke-Tienester vilde ophøre, med mindre Præsten vilde reise til Annexet paa en Koe eller Stud, hvilket baade var uanstændigt og ugiørligt, og at gaae til Fods, helst om Vinteren, var et Martyrium.

Henvisninger

Epistler: 29: Jeg lærer meget ved Omgang med Bønder • 49: Lovprisning af Landbruget • 83: Er Kvægsygen en Guds Straf? • 114: Kvægsygens Mortalitet og Skovenes Renæssance • 115: Kvægsygen og Gederne • 176: Hvorfor jeg blev Baron

V. Ludvig Holberg: *Bierne. En fabel og en epistel*

[Denne udgave er foreløbig]

122. Fabel

Om Bierne.

En fremmet Bie kom engang af en Hendelse ind udi en anden Biekube, hvor han blev vel og kierligen modtagen. Medens han der opholdt sig, erkyndigede han sig om Tilstanden i samme Biekube, hvilken han fandt at være slett og ynkværdig, og ansaae han den som et dødt Legeme uden Siæl: Han merkede der ikke mindste Tegn til Ambition, til Hurtighed, til subtile Videnskaber; han saae over alt slette og ringe Boeliger uden Zirat og Prydelse. Kort at sige, alt hvad som kom ham for Øyene var Tegn til U-videnhed og Armod: Han kunde derfore af Medlidenhed neppe bare sig for Graad, og gav saadan sin Medynk tilkiende for samme Steds Bier, sigende: Jeg finder denne eders Stad som en øde Lands-Bye mod andre Biers Stæder, hvor Alting svømmer udi Velstand og Rigdom, som ere Frugter af Activitet, Ambition og andre herlige Egenskaber, som de besidde. Han spurte dem videre, hvilke Guder og Gudinder de dyrkede: De svarede, at de levede under Beskyttelse af de Gudinder *Retfærdighed, Ydmyghed, Fornøyelighed.* Han sagde da: Det er nogle herlige Gudinder, som I dyrke, hvilke styrte eder i Foragt og Armod. Giver disse eders Beskyttersker Afskeed, og antager i deres Sted vore Guder, under hvis Beskyttelse eders Stad skal faae langt anden Skikkelse. De Guder som vi dyrke, ere *Ambition, Vellyst, Riigdom,* etc. De sagde da: Slige Guder fører jo Laster og Udyder med sig. Hvortil han svarede: Det er just slige Egenskaber, som I kalde Laster, hvorved den Velstand og de Herligheder erhverves, og hvormed vor Stad er velsignet. Derpaa begyndte han at afmale den Velstand, som fandtes i andre Biekuber, hvoraf de omsider bleve saa bevægede, at de besluttede at følge den fremmede Bies Raad, og at forvise de Gudinder, som de hidindtil havde dyrket. En stor almindelig Forsamling blev derpaa berammet, udi hvilken efter de fleeste Stemmer blev fundet for godt, at Retfærdighed, Ydmyghed, Fornøyelighed og den uskyldige Fattigdom skulde forvises Staden, og i deres Sted indkaldes Ambition, Vellyst, Rigdom og andre Gudinder, som dyrkedes af deres Na- boer. De merkede strax ønskelige Frugter deraf: Thi Staden blev udi en Hast sig selv u-liig, og tillige med Laster tilvoxede udi Rigdom og formeent Velstand. Handel og Vandel, Manufacturer, Konster, subtile Videnskaber, og alt hvad som synes at bestyrke og ziire et Societet, kom udi fuld Drift, saa at de helligholdte den Dag, paa hvilken den fremmede Bie var kommen, som havde aabnet deres Øyen, og viset dem Vey til Velstand. Men hvad skeede? Efter nogen Tiids Forløb merkede de Frugterne af denne sminkede Velstand. Thi med Rigdom, Vellyst og Ambition fuldte Avind, Oprør, Vold, Rov, Mord, ubekiendte Sygdomme, som fødes af Overflod, og utallige andre Ulykker: Tilforn havde de udi deres Armod nok, efterdi de vare fornøyede. Nu derimod leede de udi deres Rigdom Mangel, saasom de aldrig kunde fornøyes, men stedse tørstede efter meere. Kort at sige: Den heele Biekube blev forvandlet til en Røver-Kuule, saa at der var intet uden det som man kalder Splendida miseria, udvortes Glands og Zirat, men indvortes Forraadnelse: Dette foraarsagede, at de funde for godt at give de nye Guder Afskeed igien, og at kalde de gamle tilbage, hvorved Staden kom i sin forrige Skik igien.

Man seer, at denne Fabel sigter til at kuldkaste Mandevilles Lærdom, hvilken udi den bekiendte Fabel om Bierne (Fable of the bees) søger at vise Lasters og Udyders Fornødenhed.

Epistola LXVIII.

[**Om Bierne**]

Til * *
Den *Decouverte*, som nyeligen er giort over Biernes Levemaade, Huusholdning, Arbeyde og Regiering, er saa forunderlig, at man kunde ansee den som en pur *Illusion*, hvis man ikke havde til *Guarands* saadanne Mænd som *Swammerdam, Maraldy*, og i sær den store Naturkyndiger *Reamur*, hvilke med ubeskribelig Fliid have udstuderet Biernes Natur og Idretter. En vis *Autor* haver nyeligen forfattet Biernes naturlige Historie paa *Reaumurs Memoires:* Og er den samme af saadan Beskaffenhed. Biekuben, siger han, kand lignes ved en velbebygget Stad, hvor man finder 16.000 til 18.000 Indbyggere. Staden er et *Monarchie,* som bestaaer af en regierende Dronning, af Hofmænd, Soldater, Handverksmænd og Almue. Dronningen *residerer* udi et Slot mit udi Staden: Hofmændene og de høye *Ministrer* boe udi *Paladser*, og Almuen udi ringe Huuse. Thi de Huller, som man seer udi Biekuben, ere Biernes Huuse, hvoraf nogle ere større end andre: De store beboes af Dronningens Hofsindere, og de smaa af Almuen. Hullerne kand ansees som *publiqve* Bygninger, hvilke tilhøre det heele *Societet*; Thi hos denne *Nation* er alting tilfelles: Nogle ere tilsluttede *Proviant* Huuse, hvorudi man forvarer Honning, for derpaa at have Forraad udi vanskelige Tider: Andre ere aabne *Magasiner* for Biernes daglige Føde: Udi andre igien legger man det raa og u-arbeydede Vox for de Bier, som arbeyde uden at gaae ud af deres Boeliger: Og de øvrige Huller, som ere fleest i Tallet, ere beskikkede til at imodtage de Ægg, hvor af nye Bier fremkomme. Udi Biekuben er gemeenligen kun en Dronning, nogle hundrede indtil tusinde Han-Bier, og indtil 16.000 Bier, som ere hverken Hun- eller Han-Bier, hvilke man kalder Arbeydere, efterdi det er af dem det heele Arbeyde drives. Man seer vel undertiden 3 eller 4 Hun-Bier; men efter Vinteren finder man aldrig uden en eeneste, hvilken er Biernes Dronning, og som Siælen udi Biekuben: thi, hvis man tager Hende bort, ophører all *Activitet* og Arbeyde, og den heele Stad vil i en Hast ødelegges. Dronningen er befriet for alt Arbeyde: Hendes Forretning bestaaer alleene udi at udlegge Æg, saa at af Hende alle de andre Bier fremkomme; Thi Hun kand udi en Tiid af 7 Uger føde 10 til 12.000 Unger, og henved 30 til 40.000 om Aaret. Hofmændene, eller rettere Hendes *Galans* og hvis Tall kand gaae indtil 1.000:, ere alle Han-Bier: Dem finder man gemeenligen i Biekuben ikke uden fra *May*-Maanets Begyndelse til *Julii*-Maanets Ende, da man seer dem ikke meere, efterdi de da fast alle ende deres Liv ved en voldsom Død: De samme er og befriede fra Arbeyde, og bestaaer deres Forretning alleene i at opvarte Dronningen hvis Mænd de ere; Saa at ligesom Tyrkiske og *Persianske Sultaner* have *Serails* af Qvinder, saa haver Biernes Dronning et talrigt *Serail* af Mands-Personer. Disse Opvartere spise ikke uden Honning, da derimod de andre Bier af Almuen nære sig meget af Vox, som de æde; og, naar de sidste gaae ud af Kuben om Morgenen tilig, førend Solen oprinder, og ikke komme tilbage uden ladne med Vox og Honning for det heele *Societet,* saa gaae Opvarterne derimod ikke ud førend mod Klokken 11 om Formiddagen, for at *divertere* sig, tage Luft og Spise, og begive sig tilbage *præcise* om Aftenen Klokken 6, saasom de frygte for den kaalde Luft. De have ingen Braad, saasom Naturen alleene haver dannet dem til Dronningens Forlystelse. De øvrige Bier, som befattes under det Navn af Almue, og ere af intet vist Kiøn, ere alle Arbeydere. Om deres daglige Forretninger vil jeg intet melde, saasom de tilforn have været bekiendte. Hvad Biernes Fødsel angaaer, da er intet forunderligere. Jeg haver forhen at Dronningen er Moder til dem alle. Hun kand paa engang gaae frugtsommelig med mere end 5.000 Ægg,

hvilke hun udlegger paa saadan Maade: Naar Tiid er at føde, bliver hun geleidet af en stor Mængde Bier, og da begiver hun sig til alle Huller af Kuben, besøgende dem tvende Gange. Den første Gang stikker hun først Hovedet ind, og strax derpaa gaaer ud igien; Den anden Gang kryber hun baglends ind: Og skeer det første, for at see, om Hullet er tomt og rent, og om noget derudi findes, som kand giøre Æggene Skade; Det andet skeer for at udlegge et Ægg, hvilket skeer udi et Øyeblik, og, efter at hun haver udlagt 5 eller 6 Ægg efter hinanden, hviler hun sig lidet. Undertiden gaaer hun et Hull forbi, naar hun mærker, at det enten er for lidet eller for stort for det Ægg, som skal udlegges; thi det er herved at mærke, at der i Kuben findes trende slags Huller, hvoraf nogle, som ere de mindste, beskikkes til de Ægg, hvoraf den gemeene Almue fremkommer: Andre, som ere større, modtage de Ægg, hvoraf de fornemme Bier eller Dronningens Opvartere frembringes, og det tredie Slags, som ere af en anden Skikkelse, beskikkes til de Ægg, hvoraf Dronninger fødes. Det forunderligste herved er, at Dronningen eller Barsel-Qvinden aldrig tager feyl; men af Indskydelse veed, hvad slags Ægg hun udlegger, og derfor aldrig legger et gemeent Ægg udi et fornemme, eller et fornemme udi et gemeent eller lidet Hull. Man seer heraf, at Bierne leve under et *Monarchie* og under en Qvinde-Regiering, og at deres *Societet* er saa vel indrettet, at det giver de ordentligste Regimenter iblant Mennesker intet efter, men heller overgaaer dem alle; thi man seer her, at alle Bier arbeyde for tilfelles Nytte, og agte det heele *Societets* Gavn høyere end egen Fordeel; hvilket ikke findes hos Mennesker. Man synes heraf at kunne tage det kraftigste Beviis til at igiendrive *Cartesianerne,* som holde Dyr for blotte *Machiner.* Men jeg haver viset udi et andet Brev til min Herre, at deres *Thesis* heller heraf bestyrkes; med mindre man vil sige, at Bierne besidde meer Forstand end Mennesker, ja fast meer end Engle; thi at en Bie kand forud vide, hvad slags Ægg hun udlegger, er noget, som ikke kand henføres til Siælens Virkning eller en fri Villie, men giver allene tilkiende, at visse Dyr drives som *Machiner* af en anden *Direction,* der udvirker at de i ingen Ting kand feyle. Jeg forbliver &c.

Redaktionelle noter

Moralske Fabler blev udgivet i 1751, Epistel 68 et par år før, i 1748.

Epistel 68 er vigtig i relation til Holberg's livslange diskussion af naturretten og folkeretten. Se nedenfor. Naturretten er diskuteret i: ***»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning«*** [PDF-fil, pt. ca. 7 MB].

Teksten er her sat uden afsnitsdeling, hvilket er i overensstemmelse med Holberg's skrivemåde. Hvis nogen ønsker en udgave *med* skilletegn, producerer jeg gerne én. Send en mail, hvis det er: Skilletegn i epistel 68 udbedes [klik tv.]

Der er her indsat et punktum som skilletegn i tal som 16.000.

BA, 21.1.2006

Om Stædernes indvortes Dannelse

[Uddrag af 'Naturretten']

Saasom, for at skaffe sig Sikkerhed imod andre Menneskers Ondskab, intet bedre kand optænkes, end at enhver forsyner sig med saadan Hielp, hvorved onde Mennesker kand afskrekkes fra at anfalde nogen; thi Menneskernes Ondskab og Tilbøyelighed at skade andre kand ved ingen Ting kraftigere holdes tilbage, end naar der strax bliver viset en overhængende Ulykke, hvilken vil overkomme den, der anfalder en anden. Saadan Hielp kand nu ikke [286] haves af nogen befæsted Stæd; thi at opholde sig der stedse for Sikkerheds skyld, var ikke andet end at leve udi et Fængsel, ey heller kunde nogen alleene beskytte sin Fæstning, og, om han vilde bruge andre af sine Venner dertil, stod han i Fare for dem selv, dersom han ikke paa en anden Maade forsikkrede sig ogsaa imod dem. Med Gevær kand man vel nogenledes beskytte sig imod een, men ikke imod mange; den Undsætning man kand have af vilde Dyr, er gandske liden og ubeqvem at holde fra sig saa stor Fare. Vel skrives der om Keyseren paa den Øe Zeilon, at han paa sit Slot Candy haver i Steden for Drabantere over 100 Elephanter, hvilke beskytte Keyseren, og straffe dem, der have forseet sig; men at de kunde blive beqvemme til saadant Brug, dertil behøves mange Menneskers Hielp. Derfor er intet bedre Middel at forskaffe sig Sikkerhed imod onde Menneskers Overvold end ved Mennesker selv, i det adskillige slaae sig sammen, og foreene deres Kræfter med hinanden.

Nu er det ikke tilstrækkeligt, om to eller tre alleene foreene sig sammen, men det maa være en stor Mængde, og udfodrer Plato saa mange Borgere til en Stad, som kunde holde Naboerne tilbage, om de ville giøre Ondt.

Blant saadanne mange Folk, som komme sammen at indstifte Stæder, udfodres Samtykke og Overeensstemmelse til at bruge de Midler, som ere fornødne til den Ende, thi omendskiønt mange havde slaget sig sammen, saa kunde de dog intet udrette, dersom de ikke ere overeensstemmende med hinanden, eller, om de til en Tid ere samdrægtige, og siden saasom Menneskernes Gemytter ere foranderlige, afsondre sig fra hinanden. Hvorfor det er ikke nok, at Folk have indgaaet en Pagt om saadan Foreening, men der maa ogsaa være Herredømme og Magt, der kand tvinge dem at holde fast ved det, som de eengang have foreenet sig om. Vel er sandt, at **Bierne** ere samdrægtige, og stemme overeens til det gemeene Beste, omendskiønt der er intet Herredømme eller Magt, som tvinger dem dertil; men, at man blant Menneskerne ikke kand [287] vente det samme, foraarsager deres Ærgierrighed, Misundelse, Had og andre Laster, som ikke findes hos Beesterne. Iligemaade Talen, hvorved det eene Menneske kand ophidse det andet til Oprør og Ondskab, saa, at Tungen ikke ubilligen kaldes en Basune til Krig og Oprør.

At Bierne leve udi saadan Samdrægtighed uden Tvang og Regiering kand ogsaa tilskrives dette, at de ingen fri Villie have: men drives af Naturen, som Machiner til alt, hvad de giøre. Det samme maa man og sige om andre u-mælende Creatures visse Bevægelser, nemlig, at derudi er noget Mechanisk; thi en Fugl, før den udlegger Egg, tillaver Rede, hvilket en frugtsommelig Qvinde, der aldrig havde hørt tale om Barne-Fødsel og Barsel-Seng, ikke vilde tænke paa; Fuglene flyve ogsaa mod Vinteren til de sydlige Lande; da derimod et Menneske uden Information ikke veed, hvad Syd og Nord er, langt mindre, at det er varmere i et Land end udi et andet; saa at, om Beesterne giøre saadant af beraad Hu, ere de begavede med større Forstand end Mennesker; Dog understaaer jeg mig ikke med Cartesianerne [= tilhængerne af filosoffen Descartes] at giøre dem til blotte Machiner, men siger alleene, at mange af deres Bevægelser ere puur Mechaniske.

Derfore til at indrette en Stad, udfodres to Pagte og en Forordning. Den første Pagt indgaaes af mange udi den naturlige Frihed, om at foreene sig med hinanden, og er fornødent, at enhver samtykker saadan Pagt; thi den, som ikke vil stemme overeens med de andre, maa blive uden for Borgerskabet.

Efter den første Pagt udfodres en Forordning, hvorledes Regieringen skal indrettes; thi, førend saadan Forordning bliver giort, kand intet bestandigt forrettes, som hensigter til det gemeene Beste.

Derpaa er fornødent den anden Pagt, hvorved beskikkes den, eller de, som skulle forestaae Regieringen. Og forbinder den Regierende sig ved saadan Pagt, at bære Omsorg for det gemeene Beste, og de andre at være ham lydige, og undergive deres Villie hans Villie.

[288] Naar Regieringen er udi en Mands Hænder, da holdes det, som han forretter, ogsaa at forrettes af det heele Land, udi saadanne Sager, som angaae det Almindelige, saasom for Exempel, naar en Konge slutter Fred, Krig eller Forbund, men ikke udi hans private Sager, saasom, naar han gifter sig eller spiser, etc.

Derimod, hvad enhver Borger for sig eller hvad alle slutte uden Kongens eller anden Øvrigheds Minde, holdes ikke for at være Stadens Gierning, men ikkun en privat.

Dersom Regieringen er Aristocratisk, det er, hvor mange Herrer regiere, eller den er Democratisk, hvor den høyeste Magt er udi den gemeene Almues Hænder, da holdes det for at være Stadens Villie, som besluttes af de fleeste Stemmer, af det Raad, til hvilket Regieringen er betroet, uden der udtrykkeligen er forordnet, hvor mange Stemmer der skal udfodres til at forestille alles Villie udi Almindelighed. Saaledes er ved Pavernes Udvælgelser forordnet, at den skal være Pave, som de tvende Trediedeele af Cardinalerne udvælge.

Aarsagen, hvorfor de fleeste Stemmer gielde, er, efterdi der er intet andet Middel til at giøre Ende paa Sager og Tvistigheder, thi det synes u-rimeligt, at de fleeste skulle rette sig efter de færste, og omendskiønt nogle faaes Meening kunde undertiden være bedre, og Republiqven nyttigere [= nyttigere for Republiqven] end manges, ikke desmindre, dersom de fleeste udi samme Raad sige de andre imod, og holde deres Meening for den Beste, maa den staae fast, thi hvo skal dømme om, hvis Slutning er rigtigst, ikke de stridende Parter selv, ey heller en Opmand, efterdi hans Dom kand ogsaa tages udi Tvivlsmaal, saa at man skulde have fornødent en anden Opmand efter ham igien, ja de fleeste Sager ere af den Beskaffenhed, at de ikke kunde betroes nogen Opmand.

Dersom Stemmerne ere lige, kand der ingen Dom fældes, og holder Grotius for, at i saadan Fald den Skyldige bliver frikiendt, hvilken Frikiendelse de Græker kaldte Calculum Minervæ eller Minervæ Stemme, af den Fabel [289] om Oreste, hvilken, da han var fodret for Retten, og Dommerne havde deelt sig udi tvende Parter, dog saa, at deres Tal, som fordømte ham, var en Stemme stærkere end deres, som frikiendte ham, kom Minerva og kastede en album Calculum eller hvid Steen blant de andre, hvorved Tallet blev lige stort paa begge Sider, og Orestes derover frikiendt.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om at sammenføye Stemmerne, da maa man giøre Forskiel paa de Stemmer, som gandske stride imod hinanden, og dem, hvoraf den eene indeholder Endeel af den anden. De sidste kunde vel sammenføyes, men ikke de første, saaledes, naar 3 Dommere dømme een at betale 20 Pund, andre 3 at betale 10, og de

sidste 3 dømme til at betale ingen, da vinder den Slutning, som dømmer til at betale 10, efterdi den kommer saa vidt overeens med den første, thi udi 20 ere 10.

Saaledes udi en Ret, naar 3 Dommere dømme at radbrækkes, 3 til at halshugges, og 3 gandske frikiende, da føyes de 2 første Classer sammen, som begge paalegge Livs-Straf, og det Mildeste, nemlig, at halshugges, bliver Dommen; de derimod, som dømme gandske fri, kand ikke føyes med de andre, saasom Straf og Frikiendelse ingen Overeensstemmelse har med hinanden. Men naar 3 dømme fra Livet, 3 til Landflygtighed og 4 frikiende, kand efter denne Regul Stemmerne ikke sammenføyes; thi de, som dømme fra Livet, have ingen Overeensstemmelse med dem, som dømme at forlade Landet, ligesom Landflygtighed, som er en Straf, har ingen Overeensstemmelse med Frikiendelse, og staaer i saadan Fald Processen, indtil man faaer fleere Assessores [= dommere]. Anderledes er det, naar Stemmerne ere delte udi 2 Classer, saa at 6 fordømme og 6 frikiende; thi da giøre de mildeste Stemmer Dommen, og er da det, som kaldes Calculus Minervæ, hvorom tilforn er taled. Det er særdeles merkeligt udi Engeland, at ingen kand dømmes fra Livet uden alle Assessores ere eenstemmige.

Den Regiering, hvor en Person alleene haver den høyeste Magt kaldes Monarchisk, hvor de store Herrer regiere, [290] Aristocratisk, og hvor den gemeene Mand saavelsom Adelen, Democratisk. Ved en Borger, naar man forklarer Ordet vidtløftig, forstaaes alle Undersaattere udi en Stad, men, naar det forklares nøye, betyder det dem alleene, som i Førstningen indstiftede Staden, og deres Efterkommere, nemlig Huus-Fædre. De, som alleene til en Tid opholde sig udi en Stad, ere vel ikke Borgere, efterdi de ingen Borger-Ret have forhvervet sig, ikke desmindre, saa længe de der forblive, maa de være Stadens Øvrighed undergivne, og ansees som Undersaattere, saa længe som det varer.

Den Borgerlige Regiering siges rettelig at være indstifted af GUd, thi saasom GUD befaler os at øve den naturlige Lov, befaler han os ogsaa at bruge de Midler, som dertil ere fornødne, nemlig, at indrette Regieringer, hvorved saadant haandhæves, derforuden lærer os ogsaa den hellige Skrift, at GUD samtykker Regieringer, og befaler Undersaaterne at være deres Øvrighed underdanige. Ellers disputeres meget om det høyeste Herredømmes eller Majestæts Generation [= skabelse], og findes derom 3 adskillige Meeninger, hvilke Pufendorf vidtløftig examinerer, J. N. et G. lib. 7. cap. 2.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, hvem det tilhører at give Kongelig Titul og Værdighed? da svares dertil, at de samme, som kunde overandtvorde en den høyeste Magt, kunde ogsaa give saadant Navn og Titul, og derfor, naar et Folk overgiver Regieringen udi eens Hænder, giver det ham tillige med Ret at bruge Kongeligt Navn og Titul, hvorfore saadan Konge, saasom han ikke haver faaet sin Magt og Herredømme af nogen Fremmet, saa dependerer hans Kongelige Navn ikke af andre Kongers eller Republiqvers Samtykke; og som det var u-billigt at ville disputere ham sin Magt og Herredømme, saa var det ogsaa u-billigt at negte ham sin Titul, omendskiøndt han havde ikkun faa Lande at regiere over. Men, at en kand blive Konge, der tilforn har kiendt en for sin Over-Herre, er fornødent, at han forhverver sig samme Overherres Sam- [291] tykke {Samtykke} dertil, hvorudaf kand sees, at de, der have deres Lehn af andre, kunde ikke tage noget Kongeligt Navn uden Lehns-Herrens Samtykke, og torde derfor Alexandri Magni [= Alexander den Store's] Efterkommere ikke tage dem Konge-Navn, saa længe Alexandri Familie var ved Magt. Men hvilken Myndighed de Romerske Paver have taget sig at uddeele saadanne Titler, kand sees allevegne af Historierne, hvorledes Pave Paulus 4 giorde Irland til Kongerige, kand sees af Petri Svavis Hist. Conc. Trid. lib. 5. og hvorledes

Cosmus Mediceus bekom Titul af Store-Hertug, kand sees i Thuani Historie.

Redaktionel note

Holberg arbejdede på 'Naturretten' i hele sit voksne liv, fra 1714 til ca. 1750. Det vil ved lejlighed blive undersøgt hvornår ovenstående stykke er trykt første gang. Som tekstgrundlag er benyttet 5' udgave.

Holberg omtaler biavl i sin betænkning over kvægsygen fra 1745, omend kun *en passant*.

VI. Ludvig Holberg: *»Epigrammer«*

[Denne udgave er foreløbig]

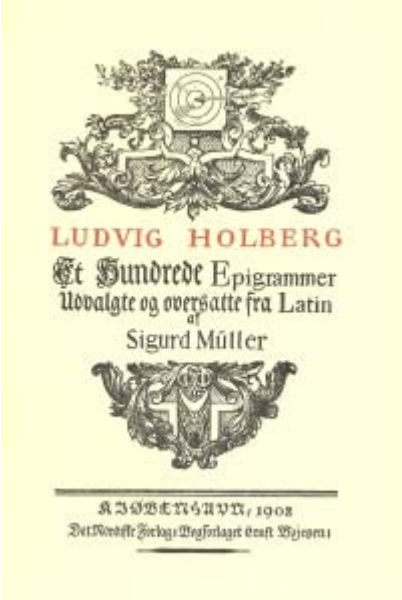

En god ven forærede mig for nylig Sigurd Müller's samling af Holberg-epigrammer, der udkom i 1902. Den kan ganske vist købes antikvarisk, og kan findes på nogle biblioteker, men jeg syntes alligevel det var en god idé at få den digitaliseret, dels fordi det drejer sig om Holberg-tekster, dels fordi udvalg og oversættelse er tidstypiske.

Holberg udgav en første udgave af sine epigrammer i 1737, senere skrev han nogle epigrammer med jødisk indhold og endelig udsendte han en samlet ny udgave i 1749; i alt har han skrevet næsten 950 af sådanne latinske fyndord og digte, der er meget forskellige i indhold, dybde og seriøsitet.

Man skal være varsom med at opfatte et specifikt udsagn som dét Holberg mente på det pågældende tidspunkt; nogle af epigrammerne skal kun forstås som en vittighed eller som et »spil på noget« - ikke som en fuldt gennemført tanke, som Holberg stod inde for.

Müller var tydeligvis stærkt præget af sine gode opdragelse, så derfor har han udeladt alle de epigrammer der var »uhøviske« eller frivole. Det er forståeligt når man tager tidsånden i betragtning, men er ikke nu om stunder en påfaldende god idé, for eftersom det er det eneste sted i forfatterskabet Holberg *er* »uhøvisk«, er det en hel dimension, Müller skar af Holberg.

Müller har også udeladt alle de mange epigrammer, der ikke havde en tydelig pointe - og

alle dem hvor pointen var tæt forbundet med det sprog de var skrevet på, latin.

Han har - indholdsmæssigt - forsøgt at ramme originalen så godt som muligt, men har - af principielle grunde - givet afkald på at ramme Holberg's stil og sprog. Også det er forståeligt, men »halvdelen« af epigrammerne »er« deres form, og den er beskåret noget i Müller's udgave.

En meget dygtig latiner, Christopher Maaløe, der har været medarbejder på *»Holberg Ordbog«*'en, har også forsøgt sig med epigrammerne; han udgav 50 år senere, i 1955, et udvalg af samme omfang som Müller, men i rimet form og alene derved tydeligt forskellig fra Müller's udgave. Også udvalget er forskelligt, selv om der er overlapninger, for Maaløe har ikke været lige så bange for Holberg's frivoliteter som Müller. Maaløe's udvalg indgår i udvidet form i Billeskov Jansen's 12 binds-udgave (bd. 10), der også kan findes på ADL, se: http://bjoerna.dk/Holberg/paa-nettet.htm.

Holberg bliver med rette opfattet som én der bevidst ville skrive på dansk, det gælder komedierne, hans historiske forfatterskab og hans mange essays. **Men han var også én der skrev flere ting på latin**, hvad enten det var fordi han ville skrive for et internationalt publikum, eller fordi han ville øve sig, eftersom han i flere år var professor netop i latin. Af hans latinske værker kan - foruden epigrammerne - især nævnes *»Niels Klim«* og nogle af levnedsbrevene.

Sigurd Müller blev født 1844 i Snedsted, syd for Thisted, og døde i 1918. Han gik på Roskilde Katedralskole og blev student; først ville han læse medicin, men sprang - efter en længere rejse til Italien med maleren Thorald Læssøe - over til litteratur (æstetik) fra Københavns Universitet; han blev magister og var lærer og avisskribent nogle år inden han blev rektor for Kolding Real- og Latinskole (1886 til 1901). Han var en moderne skoleleder, der forbød prygl, som afskaffede nummeringen af eleverne efter karakterer, og som indførte fællesundervisning af drenge og piger så tidligt som i 1886.

Sigurd Müller skrev mange populærvidenskabelige bøger og artikler - og også en lærebog i litteraturhistorie. Han lagde stor vægt på at formidle sin viden bredt, både når emnet var litteraturen, den nordiske mytologi eller kunsthistorien. Han har skrevet en række kunstnerportrætter til *»Dansk Biografisk Leksikon«*, således om Theobald Stein (Holberg-statuen ved Det Kongelige Teater) i 1902 og om Bertel Thorvaldsen i 1903.

Sigurd Müller havde fra sine unge år mange kunstnervenner; maleren August Jerndorff har malt ham i 1872, se: Kunst Indeks Danmark's side: http://www.kid.dk/VarkBillede.asp?objectid=2334. Originalen ejes af Randers Kunstmuseum, http://www.randers-kunstmuseum.dk/.

BA, 29.09.2006 - 03.10.2006

Finder du fejl eller mangler, eller er der noget du vil kommentere, så send en mail post@bjoerna.dk

Litteratur:

• F.J. Billeskov Jansen: *»Epigrammatikeren«*, Ejnar Munksgaards Forlag, Kbhvn. 1938. 1' bind af *»Holberg som Epigrammatikker og Essayist«*.

• F.J. Billeskov Jansen's indledning i *»Ludvig Holberg Værker i Tolv Bind«*, bd. 10, Rosenkilde og Bagger, Kbhvn. 1971.

Senere vil følge:

• En oversigt over hvilke epigrammer der kan findes hos hhv Müller og Maaløe.

• Om Holberg's anvendelse af epigrammerne i *»Moralske Tanker«*.

• Den latinske udgave af »Müller«'s epigrammer.

LUDVIG HOLBERG

Et Hundrede Epigrammer
Udvalgte og oversatte fra Latin

af

Sigurd Müller

Kjøbenhavn, 1902
Det Nordiske Forlag - Bogtrykkeriet Ernst Bojesen

Til Hr. Professor, Dr. phil. M. CL. GERTZ
med Tak og Hengivenhed

fra

SIGURD MÜLLER.

»HABENT SUA FATA LIBELLI«. Holbergs latinske Epigrammer er et af de stærkeste Vidnesbyrd om Sandheden af det gamle Ord, der siger, at det tit gaar helt anderledes med Bøger, end nogen paa Forhaand kunde tro. Selv ventede Forfatteren sig utvivlsomt megen Glæde af dem, da han i 1737 lod dem trykke i Leipzig sammen med andre »Opuscula Latina«, og da de i 1749 udkom i andet forøgede Oplag; i alt Fald satte han stor Pris paa disse Smaadigte, som han havde udarbejdet med Omhu, og om hvilke han siger, at de har kostet ham mere Umag, end noget af hans andre Skrifter. Intet har imidlertid, tilføjer han, »importeret ham mindre«, givet ham ringere Indtægt, end de latinske Epigrammer, og efter hans Død blev de først udgivne paa ny i 1863, da en norsk Pseudonym, Jens Justesen (dvs. C. Muller), lod dem trykke med en Oversættelse af fænomenal Slethed. I Danmark er der hidtil aldrig adkommet nogen Oversættelse af dem, naar man da ikke vil regne de faa Brudstykker, G. Rode i sin Tid kar fordansket i sin Udgave af de »Moralske Tanker«, der jo netop er skrevne som »Forklaring over nogle af de latinske Epigrammata.« Endnu mærkeligere er det, at vore Litteraturhistorikere har vist dem saa ringe Opmærksomhed; N, M. Petersen omtaler dem ganske kort I sit store Værk, P. Hansen og G. Brandes nævner dem næppe. Særlig mærkeligt, da mange af Epigrammerne I Virkeligheden har ikke ringe Værd, dels som Udtalelser, der kaster Lys over Holbergs Personlighed og Livssyn, dels i Kraft af det Vid, hvoraf de bæres.

At prøve paa at oversætte dem alle til Hobe — der er i det hele 934 — vilde imidlertid af flere Grunde være ganske meningsløst; stort flere end de hundrede, der her er gengivne, er der næppe Grund til at indlade sig med. Sagen er den, at en stor Mængde af Epigrammerne er ganske blottede for »Pointe« og ude af Stand til at interessere ved andet end ved sund Tanke, som Holberg anden Steds har givet et fyldigere Udtryk. Andre er saa uhøviske, at der ikke findes noget blot nogenlunde tilsvarende dertil i Holbergs danske Skrifter, atter andre, og det ikke saa faa, er absolut uoversættelige, fordi de er byggede paa Grundlag af latinske Ords Dobbeltbetydning eller Lydlighed, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i det danske Sprog. Altsaa, der er god Grund til at nøjes med et lille Udvalg. Forhaabenligt vil det, som her forelægges, af de kyndige findes tilstrækkelig rigt og mangesidigt til at give en Forestilling om, hvad Holberg betyder som Epigramdigter. For de allerfleste vil disse gamle Sager i alt Fald være noget nyt.

Med Hensyn til Oversættelsen er der fra min Side kun at sige, at jeg — som vel for øvrigt enhver let vil kunne se — ikke har søgt at efterligne Holbergs Stil og Sprog. Det vilde vel ikke have været synderlig vanskeligt her at lave en »Pastiche«, men saadanne Sager er dog altid af tvivlsom Værd og kommer endog let til at virke i modsat Retning af den tilsigtede — som usmageligt Pikanteri.

S. M.

Gravskrift over Tordenskjold.

HER Sarkofagen blev Gemme for ham, der var Nordhavets Ære,
Danskernes Glæde og Pryd, — ak, men hvor stakket en Stund!
Helten, som jærnhaard Parcen rev bort i hans blomstrende Alder;
Skuffet af Sejrenes Tal har hun for Olding ham holdt.

I, 2.

Tordenskjold.

Livet til Lands og til Vands paa Spil vor Tordenskjold satte,
Satte til sidst overstyr Livet ved Spillerens Svig.

I, 14.

Til en Tjener, der altid siger, at hans Herre ikke er hjemme.

Banker jeg paa, saa bander du paa, at din Husbond er gaaet;
Nys jeg i Vinduet saa' Hov'det — er ude han selv?
Sært, at hans Krop er i Byen, naar dog hans Hoved er hjemme;
Bed ham at tage det med, Jens, naar igen han gaar ud!

I, 17.

Aar 1721 grundede Kong Frederik den Fjerde 240 Skoler.

Intet af alt, hvad Cyrus har gjort, og hvad Cæsar har øvet,
Er der, som ligne jeg ret tør med Kong Frederiks Daad;
Andre kan nævne og prise i Sang dine glimrende Sejre;
Kirker og Skoler du gav; derfor jeg synger din Lov.

I, 26.

Til Digteren, om en ubillig Kritiker.

Søren slaar løs med sin beske Kritik; uretfærdigt han dømmer;
Hver Gang du skriver en Bog, straks skal han rakke den ned.
Hvad du skal gøre derved? — Skriv væk, min kære Johannes;
Skriv, til han revner af Harm, sprækker af Galde og Nid!

I, 42.

Drukkendidrik.

Diderik drikker sig aldrig en Dram, naar da ej han er daarlig;
Men da han aldrig er frisk, drikke bestandig han maa.

I, 52.

Til den, som følger mange Lægers Hjælp.

Ej du behøver af Læger en Skok; du har nok i en enkelt;
Tag Doktor Simon — til Vejrs alt har han Tusinder sendt.
Dog, det kan være, at helst du vil dø som en Kæmpe, der falder.
Herligst og skønnest, saafremt fældet af mange han dør.

I, 57.

Forberedelse til Sønnen.

For at en Bøn skal til Gavns have Fynd, maa den hvile paa Anger;
Derfor han synder til Gavns, førend han knæler til Bøn.

I, 65.

Gud.

Aldrig den sunde Fornuft faar Kraft til at fatte, hvad Gud er;
Kun af hans Gerninger grant ser vi, der lever en Gud.
Aldrig den blinde ved Ildstedet ser den lysende Flamme;
Dog, hvis dens Varme ham naar, mærker han nok, den er til.

I, 100.

Hvad jeg har lært.

Spørger du mig om det bedste, jeg vandt ved min ivrigste Granskning,
Faar du til Svar: at jeg véd sikkert, at intet jeg véd.

I, 114.

Selvkritik.

Vid dog, min Ven, at den eneste Vej, som dig fører til Visdom,
Er, at du først gør dig klart, hvad du dog er for et Fæ.

I, 115.

Sandhedssøgeren.

Vismand kalder alene jeg ham, der mod Visdommen higer;
Taabe er Manden, som tror alt, at han fundet den har.

I, 128.

Lær at leve, lær at dø.

Helt bør et Menneske bruge sit Liv til at lære at leve;
Helt bør han bruge sit Liv, Ven, til at lære at dø.

I, 135.

Enden god, alting godt.

Skifter i Sorger mig Natten med Dag - jeg skal ænse det føje,
Dersom kun den bliver sød, Natten, der kommer til sidst.

I, 155.

Mars og Venus.

Ej det mig undrer, at Elskov og Krig al Jorderig hærger:
Jordkloden har jo sin Plads midt mellem Venus og Mars.

I, 156.

Det absolute Vacuum.

Findes der vel bogstaveligt talt i Naturen et tomt Rum?
Jens maatte sande det nys, da han sin Pung lukked op.

I, 166.

En fordrukken Kone.

»Maane« din Hustru du kalder, fordi hun — som Maanen fra Solen —
Laaner sit Lys fra sin Mand, lydig i ydmyge Kaar.
Muligt det er, at din Maren i meget kan lignes ved Maanen;
Forskellen synes dog klar: Den, at hun altid er fuld.

I, 172.

For lidt og for meget fordærver alting.

Taabeligt er det at tro paa enhver — galt ingen at tro paa;
Kønnest unægtelig hint, næppe det tryggeste dog.

I, 180.

Kan man aldrig give, hvad man ikke selv har?.

»Ej kan du give mig«, siger man, »Ting, som ikke du selv har«!
— Ikke en Lussing jeg har; dog vil jeg give dig en.

I, 194

Han med Hornene.

Væbnet og rustet til standende Strid er Corfitz bestandig:
Fattes ham Vaaben af Staal, har han jo dog sine Horn.

I, 200.

Den, som lever vel, dør aldrig ilde.

Ven, om du tidligt skal dø eller sent, har kun lidet at sige,
Meget, om Døden er skøn, eller om skændig den er.

I, 207.

Til Natvægteren.

Vægter, jeg beder, hold op med i Sang at ønske Godnat mig;
Synger du, vaagner jeg straks; tier du, sover jeg ind.

II, 4.

De græske Helte, som vilde hævne Helenas Rov, blev selv Hanrejer.

Kun for at hævne, hvad Paris forbrød, Achæerne alle
Væbned sig; Hellas i Brand kom for en Hanreders Skyld.
Panden for Helenas Skyld — den Mær! — de mod Priami Mure
Rendte, mens Konerne flinkt laved til Panderne Horn.

II, 11.

Indbildt syg.

Ler du ad Kasper, som altid gaar om og sig holder for dødssyg?
Husk, det er ogsaa en Sot altid at tro, man er syg.

II, 30.

St. Noah.

Simon, for dig blandt de hellige størst er den herlige Noah,
Gubben, der Menneskens Slægt skænked den liflige Vin.

II, 31

Theologernes Vrede.

Dersom med Fejde en ret Theolog vil mig true, Filippus,
Beder jeg fluks om Pardon bleg og med ynkelig Røst;
Mindre jeg frygter en stridhaaret Hund end den helliges Stridslyst;
Selv naar han Uret mig gør, lader jeg, som han har Ret.

II, 50.

Knibskhed.

Hører hun bare, at Amor bli'r nævnt, vil hun sikkerligt rødme;
Ingen dog kender som hun Amor og alle hans Kneb.

II, 53.

Størst blandt Fyrster er Fredsfyrsten.

Sikkert har Gallernes Ludvig fortjent sig sit Tilnavn »den Store«;
Krigene, som han har ført, Ret kan ham give dertil.
Vældig han var; dog større endnu havde sikkert han været,
Dersom han aldrig til Strid ud havde draget sit Sværd.
Størst er en Konge, som bringer i Flor ved sin kloge Regering
Handel og Videnskab, Kunst, Retfærd og levende Tro.

II, 61.

Klæder skaber Manden.

Ej bør du Valdemar laste, fordi han i glimrende Klæder
Stoltelig spanker omkring; viseligt handler han just:
Husk, man forgylder jo aldrig Guld, men de slette Metaller;
Prægtige Klæder kan tit gøre en Mand af et Bæst.

II, 62.

Frænde er Frænde værst.

»Frænde bestandig er Frænderne værst« — det maatte du sande,
Da du af Væggelus flaaet maatte staa op af din Seng.

II, 79.

Kulsviertro.

Altid Emanuel blindt hen tror, hvad af Godtfolk i Byen
Tros, og han kaldes til Tak sanddru og »troende« Mand.
Du, Theodorus, vil grunde din Tro paa, hvad selv du har prøvet,
Derfor en Kætter du er, Høvding for Løgnernes Flok.
Saaledes ser man, hvad Frugt og hvad Høst der kan vindes ved Tænkning;
Navnet af Kætter den gi'r og af en ryggesløs Krop.
Tryggere lever vel den sit Liv, som ej gider tænke;
»Hellig« han kaldes — og det ene, fordi han er dorsk.

II, 85.

Gabesympati.

Gaber der en, vil flere der straks sætte i med at gabe —
Gabes med Dogmer der op, straks vil der gabes i Kor.

II, 88.

Dømmesyge.

Jøden og Tyrken fordømmer du strengt; men husk, at du dømmer
Folk, som fik Troen til Arv enten ved Byrd eller Stavn.
Selv var du Jøde, saafremt af Hebræernes Rod du var runden,
Tyrk, min Andreas, i Fald fostret du var i Byzanz.
Mængden bestandig er ivrig til sligt, som Erfaringen viser,
Du for »den dømmende Sot« dog burde holde dig fri.
Hint kan du trygt skyde ind under Guds, den retfærdiges Domsmagt;
Aldrig den evige Gud retter sin Dom efter vor.

II, 90.

Den vægtige Taler.

Hver Gang den tykke Kristoffer staar op for at sige sin Mening,
Skønner jeg straks, hvad det er rigtig at tale »med Vægt«.

II, 107.

Tykhovedet - tyndhovedet.

Tykhov'det, siger du, Jørgen, jeg er. Nu vel, lad saa være!
Hvad du i Hovedet har, kalder til Gængæld jeg tyndt.

II, 118.

Den sikre Velynder.

Aldrig var nogen saa hadet paa Jord, at han ingen behaged. —
Rasmus? — Jo, én har ham kær: sikkert han elsker sig selv.

II, 53.

Affektionsværdi.

Sager der gives, paa hvilke man ej kan sætte en fast Pris;
Større og mindre Begær gør, at de skifter Værdi.
Saaledes var der vel Folk, der en Formue bød for Birgitte;
Jøden paa Hjørnet en Mark næppe dog for hende gav.

[Slutningen lidt frit oversat; SM] II, 154.

Hollands Tilblivelse.

Al Ting Vor Herre har skabt — kun Holland har ikke han dannet;
Kysten, som hegner det ind, skabte Bataverne selv.

II, 159.

Titulær Professor.

Bøgernes Titler han læser med Flid, og dermed han nøjes;
Saadan Professor han bli'r — rigtignok kun titulær.

III, 3.

Den dyrt betalte Gave.

Haren, du sendte mig, faar jeg til Købs og ej til Foræring;
Gaver, som den, gør Besvær, tvinger til Gengæld mig kun.
Saadan du skænker, at bliver du ved, da kan jeg forsikre,
At jeg om lidt bliver læns, intet kan give igen.
Lægger jeg sammen, hvad medgaar til Fragt, til Accise og Budløn,
Bliver det skænkede Dyr vistnok mig noget for dyrt.

III, 4.

Den smukke Butiksjomfru.

Tosse, din yndige Datter befol du at passe Butiken,
Hun, hvis fortryllende Smil lokker fra Øje og Mund.
Var jeg en Røver, jeg vogted mig vel for at rane fra Disken.
Hellere Vogtersken selv ud af Butiken jeg stjal.

III, 8.

Den bedste Taler.

Simon, du spørger mig, hvem der bør kaides den ypperste Taler:
Visselig den, i hvis Liv Gerning og Tale er ét.

III, 15.

Teori og Praksis.

Herman, som lastede alle i Flæng og var Byraadets Svøbe,
Borgerne — taabeligt nok! — valgte i Byraadet ind.
Spot og Spe: Man vented sig Korn, men høstede Avner;
Klog var paa al Ting han før — nu han paa intet er klog.

III, 17.

Digter og Stodder.

Digteren er en Slags Gud, hvis Dragt er skiden og laset,
En, hvis elendige Skind hænger om Knoglerne løst.
Citharen, som af Apollo han fik, giver intet til Føden,
Herlig, navnkundig han er — snavset og usel dertil.
Altid en Krans og tit et Par Horn maa han bære paa Panden,
Han, hvem Sangguden kun Bægeret fylder med Vand.

Aldrig den lavrbærkronede Mand faar Vin af Apollo,
Nej, — Advokater, for dem skænkes den liflige Drik.

III, 18.

Tvivlsom Vinding.

Peter, du finder det sært, at Johan er saa fattig og nøgen,
Skønt han var heldig og syv Sager for Domstolen vandt.
Netop de vundne Processer det er, som har gjort ham til Stodder;
»Tingstuden« tjente derved; selv blev han artigt klædt af.

III, 22.

Den ægte Theolog.

Læge med Rette vi kalder kun den, som kan Saarene hele,
Aldrig vel ham, der om Saar blot har i Bøgerne læst.
Maler af Rang er Manden, som ej blot Kunsten docerer,
Men som Parrhasii Kunst virksomt at øve formaar.
Saaledes og i de hellige Ting er den bedste af alle
Han, som kan vise os Vej ikke ved Ord, men ved Liv.

III, 26.

Zeloten.

Efter dit Ønske jeg gi'r et Portræt af den nidkære Justus:
Stærk er til visse hans Tro, ogsaa hans Hovmod er stærkt.
Alle han stævner til Doms, og han dømmer dem selv og fordømmer;
Hver, som ej deler hans Tro, kalder ugudelig han.
Ingen som han Guds lønligste Raad har fattet til fulde,
Guddommen kender han grant lige fra Hoved til Fod.
Alt, hvad vor Gud har besluttet, han véd, og han kender hans Vilje,
Véd, hvad han virker, og véd alt, hvad i Sinde han har.
Himmerigsporten han stænger for hver, som ikke er enig
Med ham; Vor Herre til Trods spaar han ham frygtelig Straf.
Borgerlig Øvrighed hidser han op mod de vildfarne Stakler,
Dem, som det lykkedes ej Tanken at lægge i Baand.
Siger du: »Vis mig den Fuldmagt en Gang, som Gud har dig givet«,
Svarer han arrig i Hu: »Alle skal mene, som jeg«!
Ret som om alt, hvad han byde os vil, var Guds egen Befaling,
Ret som af alle kun han ejede Sjæl og Fornuft.
Altsaa: vi andre med velberaadt Hu til Helvede vandrer,
Eller vi kommer derhen gennem Vankundigheds Nat.

III, 29.

Om ham, der skriver Gravvers.

Aldrig var nogen vel mer liberal end Digteren Simon:
Onde og gode i Flæng lukker i Himlen han ind.
Hver, som er død, vil han rose paa Vers, naar man gi'r ham en Krone;
Dersom man giver ham tre, gør han ham straks til en Gud.
Siden han altsaa kan blot ved et Vers lukke ind os i Himlen,
Kaldes med Føje han maa Portner ved Himmerigs Dør.
Portneren skulde dog ta' sig i Agt: naar for alle han aabner
Døren, saa kniber det vist med at faa Plads til ham selv.

III, 30.

Halvvejs gift.

Anna, til Lykke som halvvejs gift: Naar Rasmus du elsker,
Mangler det halve jo kun — det, at han elsker igen.

III, 34.

Den hellige Tyveknægt.

Svært skal det være »at søbe sin Kaal og at blæse tillige«;
Hvad der er lige saa svært, Skrædderen Martin formaar.
Salmer han synger, mens Stumper han skærer til »Djævelens Skuffe«,
Ivrig i Lovsang til Gud, ivrig tillige som Tyv.

III, 35.

Ære være Bonden.

Højlig vi hædrer de høje, som Markernes Grøde fortærer;
Markernes Grøde os gi'r Bonden — Foragt er hans Løn!

III, **39.**

Gaar Menneskeslægten ned ad Bakke?.

Længe man drøfted med Iver og Kraft, min Thomas, det Spørgsmaal:
Bliver vel Menneskens Slægt værre, som Aarene gaar?
Sagtens de fleste vil prise den Tid, som svandt, og er sikre
Paa, at i Fædrenes Old syndedes mindre end nu.
Nej dog; Folk var vel slemme tilforn, og endnu er de slemme;
Stadig der syndes, om end ikke paa samme Manér.
Synderne vist er de samme som før, men nu faar de Fernis
Vi er jo pænere Folk, al Ting vi driver med Smag.

III, 41.

Adelsmand og Sjælsadel.

Adles en Mand, straks skifter han Navn. Tidt var det vel bedre,
Dersom han skiftede Sind, adled det arvede Navn.

III, 44.

Menneskets Liv.

Ak, hvor dog Livet af Jammer er fuldt, min kæreste Jørgen!
Alle med Skrig og med Graad træder i Verden vi ind.
Knap er vi vænte fra Moderens Bryst, der os nærede som spæde,
Førend fra Hjemmet vi bort sendes til Ris og til Hug,
Førend vi gives en Lærer i Vold, som er haard mod os Stakler,
Manden, hvis Skældsord og Slag rammer som Torden og Lyn.
Regler og Gloser han banker os ind, men kun lidet det gavner;
Tror du en Styver man faar skænket, fordi man er lærd?
Kommer saa Lønnen omsider — ja, saa er vi blevne saa gamle,
At vi fra Jordlivets Lyst vender med Afsky os bort.
Altsaa, mens Maven er ung, maa vi høre, hvor Tarmene skriger,
Siden, naar Maden vi har, er Appetiten forbi.
Enden bli'r den, at saa vist som vi holdt vort Indtog i Verden
Grædende, gaar vi vor Vej atter med Suk og med Graad.

III,46.

Forskellig Ernæring.

Okser sig nærer af Græs, mens Hestene næres af Havre,
Krigeren lever af Krig, Lægen af Saar og af Sot.
Mundtøjet skaffer en Lovtrækker Mad, og Saksen en Skrædder.
Digterne ene faar Liv af et forfængeligt Haab.

III, 50.

Den lyse og den mørke Gudsfrygt.

Gud bliver paakaldt af Søren med Graad, men af Anders med Jubel;
Søren har Frygt for sin Gud, Anders i Gudsfrygt er glad.

III, 60.

Udyr.

Føres til Hoppen en Æselshingst hen, Resultatet vil blive,
Ved man, et Muldyr, hvis Form hverken er dit eller dat.
Særere dog, nederdrægtigst af alt er dog Bæstet, som fødes,
Slutter med Taabelighed Trosfanatismen en Pagt.

III, 72.

Til Ateisten.

Siger Du: Leved i Sandhed en Gud, var der ej noget ondt til —
Svarer jeg: Uden en Gud fandtes der ej noget godt.

III, 78.

Dagdriverens Forsvar.

Tiden fordriver jeg; sikkert vil mig den til Gengæld fordrive;
Tiden ihjel vil jeg slaa, inden den slaar mig ihjel.

III, 94.

Børn og Bøger.

Hvad er det bedste: at avle sig Børn eller drive paa Bogavl?
Sig mig, hvorles man mest fremmer sit Fædrelands Tarv?
— Svar: Det er nyttigt at gøre en Bog; gøre Børn er nødvendigt;
Gør da det ene med Flid; ej dog det andet forsøm!

III, 102.

Lægen.

Vandrer du Kirkegaardslaagen forbi, maa du skjule dit Ansigt.
Læge, du frygter maaske for Patienternes Hævn?

III, 102.

Faarehyrde - Sjælehyrde.

»Pastor« er Hyrdens Navn paa Latin. Han Faarene klipper;
Derfor jeg tænker, en Præst stedse »Hr. Pastor« bli'r kaldt.

III, 108.

Slette Omvendelsesmidler.

Dersom du prøver at bringe med Prygl en Kætter paa ret Vej,
Er du som Manden, der helst stopper et Hul med Logik.

III, 126.

Gaven.

Gaven skal glemmes — og huskes den skal: Af Giveren glemmes
Bør den, men huskes den bør altid af den, som den fik.

III, 127.

Tak din Skaber.

Taabe er den, som er vigtig af Sjæls og af Legemets Gaver,
Ingen skal prale med det, som han af Forsynet fik.
Intet den skabte kan tjene til Pris: det er alt fra vor Skaber;
Alt, hvad dig pryder, du fik uden at vinde det selv.

III, 128.

Evig Lykke.

Intet paa Jorden der er, som den sande Lyksalighed sikrer,
Intet, der skænke os kan Lykke, som ret varer ved;
Pengene giver den ej, ikke heller den jordiske Ære,
Ikke den stoiske Dyd eller den stoiske Ro.
Et kun jeg ved, der kan vise mig Vej til den varige Glæde;
Haab om et hinsidigt Liv; al Ting for Resten er Tant.

III, 130.

Det gode og det bedste.

Vist er det stort, naar med Ro man kan se sin Død under Øjne,
Større dog hele sit Liv gaa ad den snorlige Vej.

III, 131.

Verdens Undergang.

»Jorden skal sikkert i Morgen forgaa,« blev der spaaet;
men Matrosen Sagde: »Hvad rager det mig? Vi gaar i Nat under Sejl.«

IV, 3.

Forbuden Frugt smager bedst.

Undres du paa, at saa nødigt man vil efter Loven sig rette,
Medens man søger med Lyst det, som er Uret og skævt?
— Dersom det lagdes paa Lars som en Pligt at snorke i fjorten
Timer paa Rad, stod han op, længe før Dagen brød frem.
Hvis det til Jesper blev sagt, det var skønt og ædelt at lyve,
Skulde paa Jorden der knap findes saa sanddru en Mand.
Altsaa du undre dig ikke. Hver Lov blev jo til for at brydes;
Kun, hvad der er os forbudt, smager os Menesker sødt.

IV, 20.

Æresbevisninger.

Hvor kan det synes dig sælsomt, at Rang og Titler man skænker
Tosser og Slubberter helst? Tingen er tydelig nok:

Kain, den Usling, jo fik sig »fra højere Steder« et Stempel:
Aldrig man gi'r Medicin uden til den, som er syg.

IV, 28.

Den aldrig overvundne.

For at bevare sit Rygte som den, der end aldrig blev slagen,
Løber han altid sin Vej, førend der blæses til Kamp.

IV, 36.

Haardføre Dommere.

Er det saa sært, at den skaldede Dommer tør sidde i Retten
Nu i den koldeste Tid uden at bære Kalot.
Særere tykkes mig dog, at du, som jo ogsaa er Dommer,
Hoved saa lidt som Kalot bærer, hvor koldt det end er!

IV, 55.

Af intet kommer intet.

Ikke det altid slaar til, at af intet kommer der intet:
Du blev Minister - saa blev noget der dog af et Nul.

IV, 56.

Det sikre Lægemiddel.

Altid du roser Kinin som det sikreste Middel mod Feber,
Mener, at bruger man den, sikkert man komme sig skal.
Doktor Bombastus har fundet et Raad som er mere ufejlbart:
Slaa Patienten ihjel, saa siger Feberen Pas.

IV, 64.

Borgmesteren i Barselnød.

Stakkels Borgmester, han pines saa slemt af Smerte i Hov'det!
Hvad mon, naar Ende det ta'r, ud der skal komme deraf?
Næppe jeg tror, han føder som Zevs en rustet Athene,
Snarere bli'r det en Mus, eller han »kælver« maaske.

IV, 67.

Digteren om sig selv.

Sjældent jeg glæder mig selv, men jeg tit mine Venner fornøjer,
Latteren kalder jeg frem, medens mit Hjerte er tungt.
Mange Komedier skrive jeg kan og de artigste Digte,

Byen med liflig Musik ogsaa fornøjer jeg tit.
Medens jeg let bringer Folk til at le, er mig Latteren nægtet,
Munterhed skabes, men kun ej i den skabendes Bryst.

[*Byen med liflig Musik ogsaa fornøjer jeg tit*: Her tænkes paa de musikalske Aftenunderholdninger i Digterens Hus, SM]. IV, 68.

Han giftede sig med sin arrige Vaskerkone.

Forhen hun vasked dit Linned, men nu, hun er bleven din Kone,
Tror jeg, at vaske hun vil og dine Øren, min Ven!

IV, 76.

Lægens Magt.

Ej staar det altid i Huslægens Magt at rejse den syge,
Dog kan han sørge derfor, at han i Hast rejser af.

IV, 87.

Plautus og Terentius.

Nydeligt skriver Terentius Vers, og han passer paa Formen,
Selv jeg til Mønster ham ta'r, naar jeg Komedier gør.
Plautus er mindre korrekt, men hans Lune er visselig større,
Følge hans Fodspor i alt hverken jeg vil eller kan.
Plautus beundre vi maa, men Terents kan vi vanskeligt laste,
Denne har næppe en Plet, hin for det flade er fri.
Men, som jeg ynder langt mer en Skov end en pyntelig Have,
Plautus vil frem for Terents altid jeg nævne som stor.

IV, 109.

Konservativ og radikal.

Altid du synger det ældgamles Pris, men din Broder det nyes;
Begge vel Uret har og i det selvsamme Maal:
Taabe er den, som vil straks gribe til, naar det nye os bydes.
Taabe er den, som vil sidst trampe i udslidte Spor.

IV, 122.

Tungsind og Fromhed.

Tror du, at Tungsind er altid et Tegn paa den dybeste Gudsfrygt?
Tror du, den fører dig trygt ad Saliggørelsens Vej?
Sikkert du fejler, thi Forskel der er dog paa Mismod og Fromhed,
Forskel paa nagende Nid og paa et alvorsfuldt Sind,

Forskel paa stærkt og vildt, som paa Had og brændende Harme.
Fromhed, der frydes i Lys, er det som tækkes vor Gud.

IV, 168

Til den, som for onde Varsler i alt usædvanligt.

Er du saa stærkt af din Overtro fyldt, at du skælver og bæver,
Hvergang du ser, hvad du ej forhen i Livet har set?
Jærtegn du troede, det var, da en Snog om din Stok havde snoet sig;
Værre det var, om din Stok havde sig snoet om en Snog.

IV, 175.

Den, der sover, synder ikke.

Aldrig man kendte en Mand, der som Kasper var ræd for at synde:
Altid han sover; han ved, sovende synder man ej.

V, 14.

Den unge Rangsperson.

Dejligt at se saa betitlet dig alt, da du kun er en Spædkalv.
Tænk dog, hvor højt du en Gang naar som en fuldvoksen Stud!

V, 22.

Aagerkarlens Testamente.

Penge til kirkeligt Brug han gavmildt testamenterer;
Hvad han fra Mennesker snød, giver han nu til sin Gud.

V, 40.

Damernes Pris.

Ligne ved Markernes Liljer vi kan fuldt vel vore Damer:
Aldrig de spinder og syr; prægtig er dog deres Dragt.

V, 13.

Til Spillemanden, der slog sin Kone ihjel.

Orfevs sin Lyra med Plekteren slog saa fra Orkus hans Viv steg.
Konen med Næven du slog, saa hun til Orkus sank ned.

VI, 13.

Rig og fattig.

Tiggeren skiller sig ofte kun lidt fra den rige; jeg véd at
Asmus, den Stodder sig rig drømmer hver eneste Nat;
Medens den rige Kassander hver Nat i de rædsomste Drømme
Tror, at han spiller Fallit, pines af Sult og af Kuld.
Sig mig, hvad Forskel er der vel da? De har det omtrent ens:
Denne om Dagen er glad; hin er lyksalig ved Nat.

VI, 16.

De troende i Kamp.

Menneskens Børn til den yderste Dag vil om Trossager kævles,
Skønt i de levendes Bryst sjældent der lever en Tro.

VI, 33.

Slaaende Beviser.

Kan du din Modstander ikke med Ord og med Grunde besejre,
Kæmper med Næverne du, sejrer med Hug og med Slag;
»Slaaende« altsaa maa kaldes for sand dine Kampargumenter;
Undskyld, at derfor jeg ej møde dig vil til Disput.

VI, 35.

Bøn og Vane.

Siden du ikkun vil holde din Bøn paa de fastsatte Tider,
Siden du raaber til Gud, efter som Klokkerne slaar,
Maa jeg vel tænke, at ikke din Sjæl, men at Vanen til Bønnen
Driver dig, saa du til Gud gaar som et optrukket Ur.

VI, 36.

Synd og Bøn.

Stadig du synder, min troende Ven, og du beder bestandig;
Godt, hvis du bedred dit Liv, selv om lidt mindre du bad.

VI, 37.

Vantroens Fanatikere.

Lastes bør den, som i Blinde gaar frem og som raser i Troen;
Mere den daarlige Mand, som i sin Vantro er vild.
Hin vil dog prøve at frelse min Sjæl, mens han Legemet døder,
Denne vil lokke, men dog intet han love os kan.
Den, som fra Troen vil true, er lig med en Spiller, som hidsig
Bli'r ved et Spil, hvor der ej spilles om ringeste Hvid.

VI, 45.

To Slags Præster.

Hellige Præster, som altid med Lovens den buldrende Torden
Samt med dens flammende Lyn true og skrække os vil,
Er som de ti af Spejdernes Flok, der fra Jøderne røved
Modet til rask at gaa ind i det forjættede Land.
De, som husvaler med trøstende Ord de bekymrede Hjerter,
De, som forkynder os helst Naaden og Freden fra Gud,
Dem vil jeg ligne ved Josva og Kaleb, der liflige Druer
Bragte og fyldte med Mod Folket, saa kækt det drog ind.

VI, 54.

Abrahams Lydighed.

Alt, hvad os Gud har befalet, skal blindt, skal villigt vi lyde;
Alt, hvad han vil, er jo godt; alt, hvad han byder, er ret.
Faderen bød han sin elskede Søn som et Offer at bringe,
Bød ham at øde et Liv, som var hans eneste Haab.
Synes os kunde vel saadant et Drab en Uret, et Pagtbrud,
Men for den troende nok er det, at Herren det vil.

VII, 31.

Til vantro Folk, der vil forklare den underfulde Overgang over det røde Hav paa naturlig Maade.

Havet er flydende, Klippen er haard, og Ilden er lysklar,
Saaledes skikket det blev ene paa Almagtens Bud.
Skulde da den, som af intet har skabt, ej forme det skabte?
Han, som det største har gjort, ej kunde magte det smaa?
Dersom en Mand, som gør Potter af Ler, kan omforme Leret,
Skulde da han, som har skabt Leret, det ikke formaa?
Sletten kan blive til Bjerg, og det runde blive til kantet,
Ilden kan fryse til Is, dersom Oud Herren det vil.
Fjældene synker, og Havet staar fast, og Floderne standser
Fluks, dersom han, der har skabt Havet og Fjældet, det vil.
Derfor, I tvivlende Stakler, hav Tro, som af Sagen det kræves,
Eller hav Mod og forkynd: Oud er jo slet ikke til.

VII, 46

Verdslig og hellig Poesi.

Hvor er dog altid profan Poesi mod den hellige fattig!
Baade ved Indhold og Form faar de forskellig Værdi.
Hin os fortæller om Krig og om Mænd, Had, Vrede og Elskov,

Denne os priser, hvad Gud stor i sin Almagt har gjort.
Klart i de hellige Kvad kan man se, hvor sig Havfladen kløver,
Se, hvor til Udspringets Væld vender tilbage en Flod,
Se, hvor sig løfter en Høj fra sin Fod, hvor en Klippe bli'r voksblød,
Stille Planeterne staar, Jorden maa undres derved.
Viser sig Herren i Sky, maa enhver Naturkraft sig bøje,
Haardeste Klipper hans Lov synger med jublende Røst.
Stiller mod dette du op, hvad Homerus sang os om Helte,
Hvad os Hesiodus kvad eller den store Vergil,
Saa skal du se, hvad Forskel der er paa Guld og paa Messing,
Skønne, hvad Digtning der er værdig den højeste Pris!

VII, 83.

Joab, som dræbte Abner.

Medens i Haanden en tveægget Dolk du bærer, med Munden
Ønsker du Lykke og Held den, som ihjel du vil slaa.
Saadan man bærer sig ad, naar man fint og venskabeligt myrder,
Og som en dannet Person Hænderne farver med Blod.
Senere Tiden er flinkt gaaet frem ad Vejen, du viste,
Alle Slags Synder man nu øver paa Gentlemans Vis.

VII, 89.

Manasse og Salomo.

Denne blev avlet i Synd — men hans Navn bør evindeligt leve;
Han blev i Ægteskab født — bedst hvis som Barn han var død!
Salomo levede længe som viis, men som Daare han døde,
Medens Manasse var først Daare, men siden blev viis.
Hvis du med Ære vil dø, naar du længe med Ære har levet,
Salomo ligne du først, lev som Manasse til sidst.

[*Denne blev avlet i Synd*: I Davids Samliv med Batseba, SM] VII, 96.

De tre Mænd i den gloende Ovn.

Modige midt i den flammende Ild tre Ynglinger stod og
Lifligt og tonende klart Sangen fra Læberne lød.
Ej deres Legeme ødtes, men sval blev den glødende Ildovn,
Hjertet kun brændte i Barm, Aanden var luende hed.
Saaledes og maa en Skjald være varm, om han værdigt skal synge,
Ene Begejstringens Glød vækker en Digter til Kvad.
Aldrig den jordiske Lue har Magt, saa den løfter til Sangdaad.
Flammen, der Sjælen gi'r Flugt, kommer alene fra Gud.

VII, 108.

[Informationer om udgaven].

Omslag, Titel, Friser og Vignetter tegnede af Hans Tegner

Oplag: 2000 Eksemplarer

Trykt af Simon Bernsteen, Kjøbenhavn 1902

VII. Ludvig Holberg: *»Epistler«*

[Denne udgave er foreløbig]

a. Epistel 1. Bayles Indvendinger ...

HUSKE AT CHECKE RETTELSER TIL EPISTLER

Epistola I

Til * *

Saasom jeg ingen Tiid er udi min Herres Selskab, uden jeg enten lærer noget, eller hører de Ting, som kand give mig Anleedning til Meditation, saa haver den sidste Samtale, vi havde sammen om en vigtig Materie, opmuntret mig nøyere at eftertænke den samme, og at forsøge, om man ikke kunde finde et Middel, til at bestorme Msr. Bayle udi hans inderste Forskandsninger. Jeg erindrer mig, at jeg af min Herre blev adspurt, om jeg holdt for, at den Indvending, som af bemeldte skarpsindige Skribent er giort imod GUds Godhed, tilstrekkeligen er besvaret. Man veed, at han haver holdet det for en Umuelighed, at vise, hvorledes saavel de naturlige som moralske onde Ting, som regiere i Verden, og som styrte det menneskelige Kiøn udi timelig og ævig Fordervelse, kand consistere med et barmhjertigt Væsen, der vil, og med et allmægtigt Væsen, der kand redde fra Fordervelse, og hindre fra Synd, som saadant foraarsager. Jeg forklarede min Herre derpaa, alt hvad jeg forhen om denne Materie haver skrevet, nemlig: At GUD haver villet skabe Mennesker med frie Villie, og at man ikke kand fatte, hvorledes Creature kand kaldes fornuftige, eller siges at være fuldkomne, uden de have Frihed til at giøre og lade, at udvælge og forkaste. Thi, hvor higen fri Villie er, der kand ingen Dyds Øvelse være. [002] Min Herre svarede da dertil, at disse Argumenter vare plausible, men løsede dog ikke Knuden. Thi man kand med Msr. Bayle spørge, om Englene og de Hellige udi det andet Liv just ere Machiner, efterdi de ikke kand synde. Ingen kand negte, at jo Englene og Helgene ere forstandige, og begavede med fri Villie, endskiønt de ikke kand bedrive Udyd; og, naar saa er, bliver Knuden u-løset, og den Rotterdamske Philosophus kand holde ved at spørge: Hvi GUD ikke haver dannet Mennesker ligesom Engle og forklarede Helgene? Jeg studsede strax ved denne Indvending, og maatte bekiende, at den, mig vidende, ikke var besvaret af Bayles Modstandere. Jeg eftertænkte ved min Hiemkomst, at det var en Fornødenhed at besvare denne Indvending, med mindre man vilde lade Msr. Bayle Seyer. Ved nøye Meditation fandt jeg omsider, at Knuden er ikke saa vanskelig at løse. Mine Tanker herom, som jeg underkaster min Herres Skiønsomhed, ere disse. Man kand sige, at GUD haver fundet fornødent, ved første Skabelse at give alle Creature, saavel Aander som Mennesker en fri Villie, saaledes, at de kunde udvælge saavel det Onde, som det Gode, for derved at give Leylighed til Dyder og gode Gierningers Øvelse. At Englene herudi have været ligeledes dannede, som de første Mennesker, tilkiende giver deres Fald. Thi man lærer der af, at de ligesaa vel som Mennesker ikke alleene have kundet vildfare, men og, at de virkeligen have syndet. Naar dette derfore saaledes er, og Bayles Forfegtere blive ved at spurge: Hvi haver GUD ikke skabt Mennesker impeccabiles, det er, uden Evne til at synde, lige saa vel som Engle? saa kand dertil svares, at hverken de Sidste eller Første saaledes have været dannede, men at GUD ved første Skabning haver givet dem begge en fuldkommen fri Villie til at udvælge [003] det Gode eller Onde, og det af en Fornødenhed, paa det at gode Gierninger kunde kiendes fra onde, Idée om Dyder og Lyder kunde gives, og GUds Retfærdighed aabenbares. Thi det er gandske klart, at man ingen Idée kunde have havt om Moralitet, men at alle Creature havde kunnet ansees som Machiner, hvis alle havde været dannede, som de gode Engle nu omstunder ere, eller som Helgene vil blive udi det andet Liv. At de Sidste nu ere confirmerede udi det Gode, saaledes, at de ikke meer kand synde, reiser sig deraf, at de eengang have udstaaet deres Prøve, og derved viset, hvad Forskiell der er imellem Dyder og Laster, imellem gode og onde Undersaater. Og, ligesom en Herre,

naar en stor og anseelig Prøve er giort paa en Tieners Dyd og Troeskab, lader sig nøye dermed; saa kand man holde for, at GUD ligeledes, efter en stor og merkelig aflagt Prøve, saaledes haver confirmeret de bestandige Engle udi det Gode, at de ikke meere skulde kunde synde. Og sees saa her af, at de gode Engles Impeccabilitet er ikke en Virkning af deres Skabning, men en Belønning for deres bevisede Lydighed mod deres Skaber. Naar man nu dette eftertænker, seer man, at denne forfærdelige Objection ikke bliver saa u-overvindelig, som Monsr. Bayle og hans Tilhængere have foregivet. Vil nogen herimod indvende, og spørge: Hvi GUD ikke haver beviset samme Naade mod adskillige Mennesker, der have ladet see Prøver paa deres Troe og Lydighed? Hvi han ex. gr. ikke efter den merkelige Lydighed Abraham lod see ved sin eeneste Søns Offer, confirmerede samme Patriarch saaledes i det Gode, at han ogsaa ligesom Englene ikke meer kunde falde? Da kand Spørsmaalet saaledes besvares, at vi ikke vide, hvorudi Englernes Prøve haver bestaaet, men see alleene af Belønningernes Ulighed, at deres Striid maa have været større [004] udi Himmelen end Patriarchernes og Propheternes paa Jorden. Alt hvad et Menneske, som er en forderved Sæd af de første syndige Forældre kand tilveye bringe og præstere, er kun Ufuldkommenhed, hvorved intet kand fortienes; saa at derfore det Gode, som GUD bevisede Abraham i Henseende til hans Troe og Lydighed, er en puur Naade, og grunder sig paa ingen Fortieneste. Thi den største jordiske Helgen er, som Skriften siger, et besudlet Klædebon, og kand ved all dens ufuldkomne Dyders Øvelse ikke erhverves Navn uden af mindre Synder. I det øvrige holder jeg ikke nødigt at subtilisere videre herudi, men lader mig nøye med at have examineret den forskrækkelige Objection, hvormed Msr. Bayle saa meget haver pukket. Thi, saa ofte hans Modstandere have beængstiget ham med den fri Villies Fornødenhed udi Skabningen, for at skille fornuftige Creature fra Machiner, haver han søgt at desarmere dem med denne Objection, hvis Grund jeg her haver taget mig for at undersøge. Naar derfore denne hans Hoved-Skandse bestormes, maa den heele Fæstning give sig; og de sædvanlige Argumenter, som han tilforn haver foragtet, ville alle faae nye Kræfter, og blive staaende udi fuld Gyldighed.

Ja man kand sige, at den Indvending, som giøres om Englene heller styrker end svækker deres Meening, som statuere en fuldkommen fri Villies Nødvendighed hos fornuftige Creature ved Skabningen. Thi Englenes Exempel viser, at GUD, for at tilkiendegive sin Retfærdighed og andre Egenskaber, haver holdet fornødent at danne alle fornuftige Creature, saavel Engler som Mennesker med fri Villie, og at det er ikke uden aflagt Prøve og Striid, som tiener til at vise saadant Guddommeligt Sigte, og at bestyrke Creaturene udi de Tanker de bør have om GUD, som en Regent, som en Lovgiver, og som en Dommer, at han omsider haver hindret samme Creature fra videre fald, nemlig: Englene efter aflagt Prøve udi Himmelen, og Mennesker efter fuldendet Lob her paa Jorden, Forestill dig, at alle Creature vare saaledes dannede, at de aldrig kunde gaae ud af rette Vey, hverken til venstre eller høyre Side. Hvad andet Begreb kunde man vel da have om Skaberen, uden at han var en konstig Bygningsmester, ligesom man af et konstigt Uhrverk kiender alleene Uhrmagerens Capacitet., uden at lære hvad andre Qyaliteter han kand have. Vil man svare, at man kunde giøre sig samme herlige Idée om GUD, som de gode Engle nu omstunder have; saa kand dertil svares, at de gode Engle intet Begreeb kunde have om GUds Retfærdighed, Barmhiertighed, om hans Regiering, Forsyn etc. Hvis de ikke i Begyndelsen havde været dannede med en fuldkommen fri Villie, og hvis de saavel af deres eget som af Menneskenes Exempel ikke havde faaet det Begreeb derom, som de nu have. Ja man kand sige, at Skabningen alleene haver giort dem til herlige Machiner, men Erfarenhed, som erhverves af den fri Villies Brug, til levende Creature. Monsr. Bayle siger vel, at GUD kunde have manifesteret alle sine Egenskaber, endskiønt Creaturene ikke havde været satte paa Prøve: Men det er en Sigelse uden Rimelighed. Thi saadant maatte skee ved en bestandig

Inspiration; thi man kand ellers ikke fatte, hvorledes et Væsens Retfærdighed, Barmhiertighed, kand kiendes, med mindre den Actu øves, og noget foregaaer, hvorved saadan Øvelse udkræves. Hvis alting var saa roeligt og stille i et Land, at der behøvedes ingen Love, Anordninger eller Anstalter, kunde man umueligen lære at kiende en Regents Qvaliteter eller hans Regierings Konst. Jeg drister mig derfore at sige, at Englene selv uden foregaaende Prøve ikke havde været [006] andet end et Slags herlige Machiner. Hvis nogen fremkommer med den Objection herimod, og spørger: Hvi GUD, som er Godheden selv, haver villet manifestere sine Egenskabe, efterdi saa mange 1000 Creaturers Fordervelse deraf flyder; saa kand igien paa den anden Side svares, at saasom han haver villet manifestere sig for Creaturene, og haver villet være deres Lovgiver og Regent, saa haver det ikke kundet skee paa anden Maade, end ved at straffe og belønne.

Monsr. Bayle, som udi denne Materie haver betient sig af all den Subtilitet, som et stort Hoved kand udfinde, fremkommer end med et glimrende Argument, som ogsaa maa besvares. Naar man anfører den fri Villies Fornødenhed, efterdi den tiener til at bevise GUds Retfærdighed, Viisdom og Guddommelige Regimente, hvorom man ingen Idée kunde giøre sig, hvis alle Creature vare saaledes skabte, at de ikke kunde synde, det er, at de vare uden fri Villie, da giøres saadan Indvending, nemlig, at den Villie, som tillegges GUD at manifestere sin Ære, og at lade sine Guddommelige Qvaliteter fremskinne for Creaturene, er ikke andet end at tillegge GUD en forfængelig Ambition, som Philosophi og laste hos Mennesker; Dertil bør og kand svares, at Begiærlighed efter Ære og Berømmelse, som findes hos Mennesker, holdes forfængelig, efterdi den flyder af Hofmods-Kilde. Udi den Behag derimod, som findes hos en hellig GUD at udbrede sin Ære, og at bekiendtgiøre sine herlige Egenskaber for Mennesker, kand intet Vitium være, efterdi den flyder af en reen og hellig Kilde. Hvad som hos Mennesker er en Passion, er hos GUD en Fornøyelse i at see sine Creature at efterleve hans Villie, at skiønne paa hans Skabning, og at prise hans Gierninger. Det er sandelig vanskeligt at forstaae Fornøyelse over sine egne Gierninger, uden der findes [007] nogle, som kand skiønne der paa. Verdens Skabning i sig selv viser, at GUD haver havt saadant Sigte. Vil man endelig, som er Vantroendes inderste Forskandsning, spørge, om GUD ikke var lige fornøyed for de skabte Ting, da ingen var, som kunde skiønne paa hans Egenskaber og prise hans Gierninger, som i og efter Skabningen, da kand svares, at ved Skabning af Creature, som paa saadant kunde skiønne, intet nyt kand siges at være tillagt GUds Lyksalighed, saasom han af Ævighed haver havt Forsæt, engang udi Tiden (hvilket og Skabningen selv udviser,) at manifestere sig hos levende Creature: Thi uden Skabning eller uden Forsætt at skabe skiønsomme Creature, er ellers vanskeligt at begribe, det, som man kalder Fornøyelse, ja ligesaa vanskeligt som at begribe, hvorledes en Kunstner kand have Fornøyelse over sit Arbeyde, som af ingen kand blive seet, og en Lovgiver over sine Anordninger, som ey ere givne for at efterleves, hverken i Tiden eller efter Tiden. Hvi GUD ellers saa længe haver tøvet med Skabningen for at aabenbare sig for Creature, er skiult for os: Vist nok er det, at han af Ævighed haver havt saadant Forsæt, som han i Tiden haver villet fuldbyrde; Skabningen viser ogsaa, saadant Forsæt endeligen at være fuldbyrdet, og Fornuften saavel som hans eget Vidnesbyrd udi Skriften viser Sigtet heraf. I det øvrige kand hos en ævig GUD ingen Gierning siges at være tilig eller silde; saa at derfor det Spørsmaal: hvi GUD saa længe haver tøvet med Skabningen? bliver uforstaaeligt. Derforuden holde mange fornuftige Mænd for, at man med fuldkommen Vished ikke kand sige, om den nu værende Verdens Skabning, som Moses beskriver, er GUds første Bygning, eller om det med Verden i Almindelighed ikke er af samme Beskaffenhed, som med dens Parter udi Særdeles- [008] hed, nemlig, at af eens Undergang flyder en andens Opkomst og Generation: Nogle ere ogsaa af den Meening, at under Verdens Dannelse, som udi Skabelsens Historie beskrives, befattes alleene den Hvirvel, hvorudi Jorden med de andre Planeter veltes om

Solen; thi den vide Verden, hvoraf vi end med Perspectiver, maa skee, ikkun see den mindste Deel, er større end meenige Mand indbilder sig: Herudi deciderer jeg dog intet: Min Thesis nøder mig ey heller til at antage noget Partie. Jeg haver alleene villet vise GUds Sigte ved Verdens Skabning uden videre herudi at philosophere. Om jeg haver stødet an mod Orthodoxien, skal jeg ey kunne sige: Det kommer mig alleene for, at de, som sætte dette tilside, have Vanskelighed ved at besvare Msr. Bayles Indvending, og at de derforuden giorde Skaberen til en Epicureisk. GUd, der alleene fornøyer sig udi egen Betragtning. Saasom nu GUD finder Fornøyelse udi sin Æres Manifestation, og udi saadan Fornøyelse ingen Forfængelighed kand være som hos Mennesker, saa sees deraf 1) GUds Motif til Skabningen, 2) hans Motif til den fri Villies Gave, saasom uden det første hans Navn ey kunde udbredes, og uden det sidste hans Egenskaber, sær hans Retfærdighed, ikke kiendes.

Hvad de andre Qbjectioner udi denne Materie angaaer, da saasom de ere besvarede af adskillige store Skribentere, sær af Joh. Clerico, saa bemænger jeg mig ikke dermed, for ikke at opkaage igien, hvad som andre her om saa tit have sagt og skrevet. Brevets Korthed tillader mig ey heller at udføre denne Hoved-Knudes Solution vidtløftigere, skiønt Materiens Vigtighed fortiener at tracteres med meere Omstændighed. Saadant kand skee, saa snart jeg bliver underrettet om min Herres videre Tanker. Jeg forbliver &c.

b. Epistola XVI

Til * *

Jeg takker dig for dine Anmerkninger, som du haver giort over min Jødiske Historie. Jeg tager gierne mod Erindringer, og forandrer mine forrige Tanker derefter. Du meener, at hvad jeg haver skrevet om Syndefaldet, er ikke gandske overeensstemmende med den almindelige Orthodoxie, saasom jeg synes at tilkiendegive, at den arvelige Synd, som forplantes fra de første Forældre paa Efterkommerne, ikke saa meget kand kaldes en Straf for Synden, som en naturlig Følge af Fødselen. Hvis jeg derudi vildfarer, lader jeg mig gierne corrigere', thi intet Menneske lader see eller haver viset større Docilitet, end jeg, og hvad egne Meeninger jeg haver frembragt, underkastes stedse andres grundige Correction. Jeg haver ellers paa adskillige Steder udi mine Skrifter viset, at jeg holder stift ved det Principium, intet at troe, som strider imod de guddommelige Attributa, for ikke at give Sværdet i Haanden til Religionens Fiender, og at jeg derfore finder Behag udi de Forklaringer, hvorved saadant kand hindres. Adskillige lærde og retsindige Mænd, for at [067] bevæbne sig mod deslige Fiender, have herover giort saadan Forklaring, nemlig: At den Straf, som Adams Børn formedelst Syndefaldet ere underkastede, ikke saa meget kand kaldes Straf, som en Uheld ved Fødselen, og det endeel, || saasom det strider mod GUds Hellighed og Retfærdighed at straffe Børn udi hundrede tusinde Leed formedelst de første Forældres Misgierninger; endeel ogsaa, efterdi spæde Børn, som aldeeles ingen Skiønsomhed have, og ikke vide, hvad Ondt og Godt er, kand egentligen ikke siges at synde. De meene derfore, for at udvikle sig af denne Labyrinth, at det er sikkerst, at holde alle Adams Børn for fordervede Planter, som ere fødde med Tilbøyelighed til Synd og Ondskab, og udi samme Tilstand, som Forældrene, saa at derudi bestaaer den Synd, som tillegges Børn ved Fødselen. Ved saadan Forklaring meene de at stoppe Munden til paa Religionens Fiender. Thi i saa Maade kand ingen sige, at Børn fødes skyldige for Forældrenes Misgierninger, men alleene, at de fødes fordervede og med Indination til at synde, item at det syndige, som findes hos dem alle, er en naturlig Følge af Fødselen, ligesom det er naturligt, at spedalske Børn fødes af spedalske Forældre, onde Frugter fremspire af onde Træer, og Trællbaarne avles af Trællbaarne. Ingen kand i den Henseende besværge sig, men alle maa tilstaae, at saasom af Ondt intet Godt kand komme, og at af en raaden Stamme ingen sunde Greene kand fremspire, saa kunde af Adams Synde-Sæd naturligen intet uden forderved og usundt avles. Saaledes have adskillige Kirkefædre forklaret dette, sær Chrysostomus, hvis Ord ere disse: Det er et Spørsmaal, hvorledes man kand sige, at ved eens U-lydighed mange ere blevne Syn- [068] dere: Det er ikke un-||derligt, at, naar een formedelst sin Misgierning er bleven dødelig, hans Afkom ogsaa bliver dødelig; men, hvis man siger, at ved hans Synd en anden er og bleven Synder, er det uforstaaeligt. Thi det synes, at den, som ikke selv haver syndet, kand ikke straffes. Jeg veed vel, at der findes de, som holde saadan Forklaring ikke at være antagelig, efterdi Gienløsningens Verk derved synes at kunde svækkes: Men andre meene, at Gienløsningens Nødvendighed derved ikke nægtes; thi, saasom alle Børn fødes med Tønder til Synd, og derfore alle virkeligen ere syndige, saa bliver Gienløsningen, hvad Meening man følger, lige nødvendig, og de Objectioner, som giøres mod Religionen, blive døde og magtesløse. Jeg deciderer dog intet dbsolute herudi, men drister mig alleene at sige, at, hvis slige Udtolkninger ere vildfarende, saa er derudi en Vildfarelse, som ikke kand mishage GUD, efterdi de sigte til at conservere hans hellige Egenskaber, og at vise, ingen Contradictioner derudi at være. Jeg meener, at enhver, som foretager sig at bevise Revélationen i alle Maader at være eenstemmig med den sunde Fornuft, efterlever en Christens Pligt, og derudover kand ligesaa meget berømmesj som de fortiene at lastes, der heller opofre alting, end afstaae fra deres eengang antagne Meeninger. Det eene reyser sig af Kierlighed til Religionen;

det andet af Kierlighed til sig selv: Det eene viser Ydmyghed; det andet Stivhed og Hov-1 Imod. Det er i den Henseende, at jeg ofte glæder mig ved Meeninger, som i det Forsæt gaae ud af den alfare Vey, og at jeg finder Behag udi ovenmældte Forklaring om den arvelige Synd, nemlig: At spæde Børn egentligen ikke kand kaldes selv [069] Syndere, men fordervede Planter, der fødes besmittede med Forældrenes Synd, (non tam peccatores quam peccaminosi). Jeg siger, at jeg finder Smag udi ovenmældte Forklaring, saasom intet kand bevæge mig til at vige fra mit HovedPrincipio angaaende GUds hellige Egenskaber, og at jeg derfore ikke følger de Udtolkninger, hvorved GUD giøres til en arUtraire Dommer, som straffer Børn udi tusinde Leed formedelst Forældrenes Forseelser, og øver de Ting, som han strengeligen forbyder alle Mennesker at øve. Jeg underkaster dette ellers til din og andre Skriftkloges Correction, og staaer gierne fra min Meening, naar jeg bliver overbeviset: Men Overbeviisningen maa være saadan, at den almindelige Udtolkning kand condlieres med den guddommelige Retfærdighed. Med saadan Condition slaaer jeg Chamade, overgiver min Fæstning, og bliver din Proselyt: Hvis du derimod efter nogles Sædvane beraaber dig alleene paa andres Vidnesbyrd og Forklaringer, tager jeg min hvide Fane ind igien, og laver mig til nye Modstand. Jeg vil slutte mit Brev med et Ønske, at lærde Theologi maatte tilholdes ved grundige Skrifter at vise Revelationens Overeensstemmelse med den sunde Fornuft, og derefter at indrette deres Commentarier saaledes, at saa ofte et Sted udi || Skriften <; forekommer, som synes vanskeligt, da heller at vige fra Bogstaven og fra de almindeligen antagne Meeninger, end at beraabe sig paa Fornuftens Ufuldkommenhed og GUds u-ransagelige Veye, hvorved alle Religioner kand autoriseres, og et Skiold gives for visse Mænds Dovenhed, der ikke ville bryde deres Hoveder med at conferere et Skriftens Sted med et andet, for deraf at udleede de grundigste Meeninger. Jeg forbliver &c.

c. Epistola XVII

[Findes i digital udgave på ADL i en flad udgave - her er dog brugt egen skanning af hensyn til typografi]

Jeg seer af dit Svar paa min seeneste Skrivelse af 22. Octobr., at du foregiver, dig ikke ret at have kunnet fatte min Thesin om den arvelige Synd, og at du derfore maa suspendere dit Judicium, indtil jeg giver mine Tanker tydeligere tilkiende. Du haver denne Gang alleene bemøyet dig med at give Betænkning over en anden Lærdom, som jeg løsligen anfører i mit Brev, men som jeg omstændigere haver omtalt udi det 84. Stykke af mine moralske Tanker, og holder for, det at være noget anstødeligt, hvad jeg mælder om Naturens Lys, under hvilket jeg synes ligesom at ville have Revelationen subordineret. De, som af mine Skrifter udtrekke saadan Lærdom, have aldrig læset dem med tilbørlig Agtsomhed. Thi jeg.gaaer en Middel-Vey imellem Mæhriske Brødre og Naturalister, imellem dem der gandske forkaste Fornuften, og dem der ofre for megen Røgelse paa dens Altar. Der ere nu omstunder tvende tallrige Secter, hvilke begge føre lige skadelig Lærdom, efterdi de begge henfalde til fordervelige Extremiteter. De første dømme Fornuften reent til Landflygtighed, foregivende, at den tiener til intet uden at forlede Mennesker, og at bringe dem i fordømmelige Vildfarelser: De betiene sig til deres Meenings Bestyrkelse af visse Skriftens Steder, som kalde Verdens Viisdom forfængelig, og som byder os til at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed; hvilke de saaledes synes at forklare, at et Menneske i Religions Sager bør reent sige sig fra Forstanden,

da dog GUD byder os at randsage, for at udvælge det Beste, og til den Ende haver givet os en for- [071] nuftig Siæl, hvorved vi ere distingverede blant alle andre Creature. Forstanden bør vel lærvilligen underkaste sig det aabenbarede Ord; men hvis nogen foregiver, at man saaledes bør fange Fornuften under Troens Lydighed, at man gandske til Side setter Naturens Lys, saa lærer han derved, at man maa forkaste Troen selv, saasom det er umueligt at troe uden Fornuftens Hielp: Thi det er ikke uden ved Forstandens Brug, at jeg kand forsikkre mig om de aabenbarede Sandheder, og Fornuften er aldrig lydig, hvis den selv ikke dømmer, sig at være pligtig til Lydighed. Herudover siger en vis Autor (Essay de l'entendemenf) at hvo som skiller sig ved Fornuften, for at give Plads til Revelationen, udslukker begge Lys paa eengang, og ligesom tillukker Øyene, for desbedre ved Middel af et Telescopio at kunde imodtage Lyset af en Stierne, som han ved Øyenes Hielp ikke kand see alleene. Det er ikke at beskrive, hvor meget Ondt saadan Lærdom haver til Veye bragt; thi, endskiønt nogle udi en redelig Intention have fattet dette Principium, saasom de holde Fornuften for at være bedragelig, og meene, at jo meere vanskelig og ubegribelig en Ting er at troe, jo større er den Troendes Merite; ja at det er en ret Christens Kiende-Mærke at bevæbne sig mod Fornuften, og at arbeyde paa at holde den bestandigen udi Lænker: Saa findes derimod andre, som udi ond Intention føre samme Lærdom, og betiene sig af de førstes Principio, for at underminere Religionen, og at betage den all dens Herlighed. Ingen udi vor Tiid haver vidst bedre at føre sig saadant til Nytte, end Monsr. Bayle; hvilken haver søgt at vise Skriftens Stridighed rnod Fornuften og de almindelige Sandser: Og, naar han af nogle Geistlige for saadan Dristighed er bleven anfegtet, haver han søgt at bestride dem med deres egne Sværd, [072] og bøder for sig med deres eget Skiold, som de have givet ham udi Hænderne; thi det maatte stedse heede, at hans Theses sigtede alleene til at ydmyge Fornuften, og at en Troendes Merite bestod i at fæste Troe til Revelationen; endskiønt den strider mod Fornuften og de almindelige Sandser. Dette var hans Hoved-Skandse, hvorudi han med Sikkerhed meenede at kunde holde Stand imod sine Fiender; og kand man sige, han derudi haver

succederet mod alle de Theologi, som saa hæftigen recommendere en blind Troe og Fornuftens Fængsel; thi han bruger samme Talemaader, som de betiene sig af, skiønt han deraf trekker andre Conseqvencer, søgende, at sette den Christne Religion udi Classe med andre falske Religioner, som alleene forsvares med Myndighed, og ikke med fornuftige Argumenter. Det er udi samme Forsæt en Engelsk Skribent nyeligen haver ladet komme for l Lyset et Skrift under den Titel: Christianity not founded on arguments. Det er: Den Christelige Troe ikke grundet paa Beviisligheder. Autor stiller sig an ligesom Monsr. Bayle, at hans Sigte derved alleene er at humiliere Fornuften, og at vise, at Troen alleene er en GUds Gave, som ved Studeringer og Randsagning ikke kand erhverves: Men ingen tvivler om, at han jo er en Naturalist, og Skriftet derfore kand ansees som det forgiftigste, der nogen Tiid er kommen for Lyset. Han synes at kalde Troen en hæftig Siælens Bevægelse, hvilken ligesom med Magt tvinger den Troende at antage Religionen. Han siger, at, hvis Troen erhvervedes ved Studeringer og Randsagning, saa var det urimeligt at sette Belønninger for at have erhvervet en Troe, som de Troendes egen Fornuft ikke haver tilladt dem at forkaste: Videre, saasom Troen ved Randsagning ikke erholdes paa eengang, saa spørger han, hvad man skal dømme [073] om dem, som ere udi deres Lære-Aar, eller om Børn og visse Mennesker, som ikke have Evne til at randsage. Han foregiver, at de eenfoldigste Mennesker ere de beste Christne, og at Vankundighed er en Moder til Devotion etc. Adskillige have foretaget sig at igiendrive dette Skrift, skiønt det er ikke Umagen værd, efterdi det indeholder intet uden pure Ironier, og at Autor ikke haver meent, hvad han siger, men alleene haver sigtet til at svække den Hellige Skrift og GUds aabenbarede Ord, hvorom man ved den sunde Fornuft og ved Randsagning ingen Kundskab, efter hans Sigelse, kand erhverve, og at derfor blinde Mennesker og Ignoranter ere de rette Troende. Hvis vore Missionarier vilde betiene sig af saadanne Prædikener, vilde de slet ingen Proselyter giøre; thi Catechisationen blev denne: Vi ere hidkomne for at overtale eder til at antage en Religion, som strider mod Fornuften. Det er let at slutte hvad Virkning saadant et Exordium vilde have. En anden slags S eet, befatter de Mennesker, hvilke aldeeles intet ville troe, som er over Fornuften, og saaledes henfalde til et andet Extremum, som er ligesaa forderveligt, som det foromtalte: Thi, saasom de første udi aandelige Ting giøre Mennesker til Machiner, saa giøre disse dem til Væsener, der ere berettigede til at kige ind udi alle guddommelige Hemmeligheder, at tilholde Skaberen at give Raisons til sin Lærdom, og bevise den med mathematiske Argumenter. Enhver maa tilstaae, at i saa Maade er fornødent at tage en Middel-Vey, for ikke at henfalde enten til Brutalitet eller til Hovmod, og at giøre Mennesker enten til mindre eller til meere, end de virkeligen ere, enten til Dyr eller til GUds Colleges og Assessores. Man maa derfore giøre Forskiæl imellem Ting, som ere over Fornuften, og imellem dem, som ere imod [074] de menneskelige almindelige Sandser. De første ere aandelige: De sidste legemlige. Aandelige aabenbarede Ting, som gaae over Fornuften, maa vi troe, omendskiønt vi dem ikke begribe; thi saadanne Ting stride ikke mod vore Sandser, men vise alleene, at menneskelig Fornuft haver sine Grændser, og, saasom vi derom ikke kand sige, hvad Ret eller U-ret, x hvad rimeligt eller u-rimeligt er, saa maa vi blindt troe, hvad os befalet er at troe. Af saadan Beskaffenhed ere de Lærdomme om den hellig Trefoldighed, om Christi Manddoms Paatagelse, om det guddommelige Væsen, om Aander og Siæle etc. Saadanne Ting ere uden for de menneskelige Sandsers Sphæra, efterdi de ere aandelige, og Sandserne legemlige: Hvorudover, hvad som derom læres, ikke bør imodsiges, men af os med Lydighed og Ydmyghed antages, i Betragtning, at vi ere Mennesker, hvis Forstand Skaberen haver indskrænket saaledes, at vi skal see aandelige Ting, alleene for at admirere, men ikke for at begribe dem. Og kand et Menneske ligesaa lidet besværge sig derover, som efterdi GUD ikke haver givet det Vinger til at flyve, Øyen til at see Solegran eller Atomos, og Øren til at høre, hvad som tales udi andre Planeter. Thi en saadan Expostulation

er ligesom en vil sige, hvi er jeg ikke meere end et Menneske? hvilket er en Hovmod og Rebellion mod Skaberen, og af samme Natur, som naar en Undersaat vil sige, hvi er jeg ikke Konge. Anderledes er det, naar der handles om legemlige Ting, som løbe ind udi Sandserne, hvorom at dømme vi ikke alleene have Evne, men vi ere ogsaa befalede af GUd at betiene os af vore Sandser, for at skille det Onde fra det Gode, for at udlede Sandhed og forkaste Løgn. Hvoraf sees, at vore Sandser i deslige Ting ere ikke allene berettigede til at være Dommere, men at vi ogsaa synde ved at negte [075] dem Jurisdiction. GUD kunde ellers ikke dømme de groveste Vildfarelser, og Creaturene kunde gaae i Rette med deres Ska-Ilber, undskyldende deres Vantroe og Overtroe og alle 9 deres Gierninger med Sandsernes Bedragelighed; de kunde sige: Vi have seet, vi have hørt, vi have smaget, jnen som Sandserne ere ikke uden pure Illusioner og Koglerier, have vi ikke kunnet rette os derefter; Thi, endskiønt vi see og høre, ere vi dog dumme og blinde. Vi høre de kraftigste Beviisligheder; men vi kand ikke forlade os paa Hørelsen: Vi see Miracler og Jærtegn, men vi kand ikke troe vore Øyen. Men saadan Acatalepsie eller Pyrrhonismus vil ikke undskylde; thi GUD selv siger: I have seet og hørt, og ville dog ikke troe; og derved udtrykkeligen giver tilkiende, at vi ikke alleene kand, men endog at vi bør bruge Sandserne, som Midler til at udlede Sandhed og at forkaste Løgn, ja intet at troe, som strider imod notiones communes, efterdi alting derved giøres til Koglerie, og ingen Troe kand have Sted paa Jorden. Man kalder de Ting stridige, som ikke kand subsistere sammen, saasom en QvadratCircul, og et Bierg uden Dal. Naar vi selv kalde dem incompatible, tilstaae vi jo, at de ikke kand være til. At beraabe sig herudi paa GUds Almagt, er daarligt; thi det er ligesom man vil sige, at GUD kand giøre, at en Ting er til og ikke er til paa een Gang. Naar vi troe Ting, som ere lige imod hinanden, saa baade troe vi og ikke troe vi tillige. Hvo som siger sig at troe, at en Circul er Qvadrat, giver dermed tilkiende, at han troer og ikke troer, hvad han siger: Thi 9 den, som siger en Circul, nægter at den er Qvadrat; og den, som siger en Qvadrat, negter, at det er en Circul. Heraf sees da, at de vildfare, som have stødet sig over, hvad jeg i mine [076] Skrifter haver anført om Sandserne, nemlig, at vi udi alt, som incurrere i de samme, maa bruge dem til Dommere, og forkaste alt hvad som strider derimod. Saaledes, om nogen siger, at Ild er Vand, at Brød er Kiød, etc. bør vi ikke troe det; thi det er at negte sin egen og alle andre Menneskers Smag, Syn og Følelse, og at giøre sig latterlig og uværdig til Societet med andre Mennesker. Det er paa saadan Grundvold de Evangeliske saavel som Reformerede forkaste Transsubstantiationen, efterdi de see, smage, føle og lugte, det at være Brød, som de Roman-Catholske foregive at være Kiød. Regelen herved maa være denne: Vi maa troe alt hvad Fornuften siger; men, naar en Talemaade forekommer, som efter Bogstaven ikke kand forstaaes, med mindre vi skulde fornegte vore egne Sandser, maa vi vige fra Bogstaven, og giøre andre Forklaringer derover. Anderledes er det beskaffet med aandelige Ting, som gaae over Fornuften, hvilke vi maa troe, endskiønt vi dem ikke begribe: Saaledes, naar for Exempel Skriften byder os at troe den Hellige Treefoldighed, da, endskiønt vi ikke kand begribe, hvorledes Een kand være Tree og Tree Een, ere vi dog ikke berettigede til at disputere derimod, efterdi det er en aandelig Lærdom, som ingen Rapport haver med legemlige Sandser; thi herudi og i andre deslige Ting kand vi ikke sige, at vi see og kiende det anderledes at være, men alleene, at det er en Hemmelighed, som vi ikke kand begribe, og et non plus ultra for den menneskelige Forstand. Med alle de Bevægelser og Eftergrandskninger, som ere giorte, have vi end ingen Kundskab om vor egen Siæl, men troe, at det er et distinct Væsen fra Legemet, og det uden at renoncere paa vore Sandser; efterdi den Lærdom, som os er given om Siælen, ikke strider mod notiones communes, [077] men alleene er skiult for Fornuften. Hvis vi kunde see og føle Siælen med Hænder og med legemlige Øyen, og dog visse Lærere vilde byde os at troe, at den havde en Figure og Skikkelse, som var lige imod vort Syn og Følelse, vare vi berettigede til at

disputere derimod, og at beraabe os paa de almindelige Sandser; men, saasom Siælene ere aandelige, og conseqventer usynlige, maa vi troe, hvad som os derom er aabenbaret: Thi vi hverken have eller kand have Indvendinger derimod, saasom vi her ikke kand appellere til Sandserne, under hvis Foro og Jurisdiction aandelige og usynlige Ting ikke staae. Saadan er min Meening herom: Anderledes haver jeg ikke skrevet; thi jeg haver udtrykkeligen exciperet mysteria. Og, naar man saaledes forklarer sig, haaber jeg, at en ærlig Kietter kand forvandles til en Orthodox. Jeg forbliver &c.

d. [XXV: Mit Helbred og mine religiøse Studier]

[Arkiv for Dansk Littetur - ascii-version af værk.

NB: teksten er autogenereret uden korrektur !!] ERSTATTES AF EGEN SKANNING

EPISTOLA XXV.

Til **

Jeg takker for sidste kierlige Skrivelse. Min Herre beder mig derudi at tage min Sundhed i agt. At jeg ikke er frisk, er ey min Skyld; thi jeg tager nøye i agt alle Sundheds Regler: og hvad Medicamenter angaaer, da kand jeg sige, at jeg aldrig haver fundet Lettelse af noget. Jeg befaler mig derfore GUD, og bevæbner mig med Taalmodighed. Hvad som i Svaghed incommoderer mig meere end andre, er en medfød Delicatesse, som plager mig meere, end Sygdommen selv. Thi en Hund, som giøer, en Dør, som tilslaaes, kand bringe mig af Skik. Jeg stræber af ald Magt at overvinde saadan Delicatesse, skiønt hidindtil forgiæves. Min Herre raader mig fra at gruble udi Religions Sager, hvorved Sindet foruroliges, og hvorved man kand henfalde til Meeninger, som giver Eftertale, og styrter udi Tvilsmaal om alting, sigende med Madame des Houlieres: Vous ne prouvez que trop, que chercher de connoitre n'est souvent qu'apprendre à douter. Jeg examinerer Religionen, efterdi jeg holder det for et Menneskes Pligt; Og hvis jeg iblant falder paa egne Meeninger, er det en uforbigængelig Virkning af saadan Efterforskning. Et Menneske, der fremdrager sin Tiid udi Sygdom og Affliction, tænker meer paa det Tilkommende, end de, som ideligen leve udi Sundhed og gode Dage. Livets Korthed, og Haab om et bedre Liv efter dette, er min eeneste Trøst, hvorudover jeg meer end andre foruroliges af visse dristige Skrifter, som udi vor Tiid komme for Lyset, og som synes at ville betage Mennesket saadan Haab og Trøst. Men det samme foraarsager og, at jeg examinerer alting fra Roden af. Naar man med upartiskhed vil efterlede Sandhed, finder man altid nogle Knuder: Og de, som sige sig ingen Vanskelighed at see, tractere alting Cavalierement, og tilkiendegive, at de aldrig have umaget sig at examinere. Jeg beder om GUds Bistand udi mine Eftersøgninger, og i agt tager de foreskrevne Udtolknings Regler; saa at jeg kand her om sige det samme, som om mine Legems Svagheder, at ligesom det er ikke min Skyld, at jeg er syg, saa er det ey heller min Skyld, om jeg tager feil i Meeninger; og troer jeg i saa Maade, at GUD dømmer mildere om Vildfarelser, som flyde af en bekymmerlig Eftersøgning, end visse magelige, feede og veltrivende Conformister, hvilke med Frækhed fordømme alle dem, som ikke blindt følge deres Meeninger, hvilke de selv aldrig i Grund have ransaget. Jeg vil intet videre skrive herom, saasom jeg haver tydeligen udført denne Materie udi nogle af mine Skrifter. Jeg drister mig til Slutning at sige: At Vildfarelse undertiden er lige saa stort Kiendemærke paa en ægte, som en blind Orthodoxie paa en u-ægte Christen; Thi det første giver en Bekymring tilkiende, det andet en Dovenhed: Det første, at man haver villet føle sig for; Det sidste, at man gaaer frem i blinde. Med mindre man vil sige, at ingen Artikel udi den Religion, som man bekiender, er mindste Vanskelighed underkastet; hvilket er Paradox, som aldrig kand souteneres, efterdi alle Religions-Secter føre samme Mundheld. Jeg forbliver etc.

e. [XXVI: Guds Alvidenhed] [Fandtes ikke i digital udgave]

Til * *

Jeg havde forgangen Uge den Ære at være i Selskab med C. K. Den samme er en heel subtil Disputator; thi han forsvarede et Paradox med saadan Konst, at jeg omsider maatte bede om Opsettelse, for at overveye Tingen nøyere. Vi begyndte først at tale om en vis Materie, hvorudi jeg var eenig med ham, nemlig, at man maa heller indskrænke end udstrække vore Religions-Artikler, og undertiden opofre eller moderere en antagen Meening, for at conservere det heele Religions-Systema. Herom blev længe talet med Kaaldsindighed og Moderation paa begge Sider, hvorvel mig syntes, at han undertiden gik for vidt. Men, da han omsider sagde: At, hvis man stod fra den almindelige Lærdom om futuris contingentibus, og statuerede, at GUD ikke forud seer pure Hendelser, og Ting, som dependere af Menneskets fri Villie, kunde man reede sig ud af mange Vanskeligheder, og settes i Stand til at igiendrive de Objectioner imod andre GUds hellige Egenskaber, i sær hans Godhed og Retfærdighed, blev jeg heed om Hovedet, og spurte, om han vilde betage GUD sin Alvidenhed. Han svarede, at, saasom det synes ikke mueligt, at noget kand forud sees, som dependerer af u-determinerede Ting, det er, af saadanne Ting, som ikke [112] forud ere beskikkede at skulde skee, saa bliver GUds Alvidenhed ligesaa lidet nægtet; som hans Almagt, naar man siger, at han ikke kand giøre Ting, som contradicere hinanden; hvilket dog alle sunde Theologi tilstaae, og var det at ønske, at de og vilde tilstaae det første, saasom en lige Fornødenhed udfordrer en lige Lærdom. Cicero siger, at dersom man veed Hendelser [i forvejen], saa ere de ikke meere Hendelser (rerum fortuitarum nulla est præsensio, & nè in Deum qvidem cadere videtur.) Le Vayer taler herom saaleedes: At GUD ikke forud seer Hendelser, er lige saa lidet Beviis paa Mangel af Kundskab, som det er Beviis paa Mangel af Almagt, at han ikke kand udvirke, at en giort Ting bliver ugiort, eller at han ikke kand giøre stridige Ting. Jeg sagde da, at man frit kand sige, at GUD ikke kand giøre stridige Ting, efterdi det er en Fornødenhed saadant at sige, og GUds Almagt derved i ingen Maade indskrænkes, saasom derved alleene gives tilkiende, at GUD ikke kand være sig imod, men at han stedse er sig selv lig, og at han ikke kand fornægte sig selv, være ond, ubarmhjertig, u-retfærdig, det er, øve de Ting, som stride imod hans hellige og Guddommelige Egenskaber. Anderledes er det, om man statuerer, at GUD ikke forud seer Hendelser; Thi saadan Lærdom giør Skaar udi hans Alvidenhed, og viiser en Slags Ufuldkommenhed; Og er Lærdommen desmeere at laste, efterdi dertil er ingen Nødvendighed. Han svarede dertil: At GUds Alvidenhed derved ikke limiteres, om man siger, at han ikke forud seer Hendelser; Tvertimod, hvis han forud seer pure Hendelser, dirigerer han dem ogsaa, og i saa Maade blive de ikke meere Hendelser. Hvad Fornødenheden angaaer, sagde han, da er den her lige saa stor, som i den sidste Post, efterdi Lærdommen sigter saa vel til at conservere GUds hellige Egen- [113] kaber, som Menneskets fri Villie: man veed, hvor mange Vanskeligheder, saa vel Philosophi som Theologi, have fundet i at conciliere GUds Godhed og Menneskets fri Villie, med alle deslige Tings Forudseelse. Jeg svarede dertil, at han confunderede Forudseelse med Prædestination., eftersom et er at forudsee en Ting, et andet er at beskikke den, og at derudi bestaaer den Hoved-Tvistighed, som vi have med Calvinianer. Han svarede, at Tvistigheden bestaar alleene udi Expressioner, og at begge Partier ere eenige udi Tingen, saasom et almægtigt Væsens Forudseelse fører et Slags Direction med sig. Jeg spurte da, om han ingen Forskiel kunde see imellem Beskikkelse og Tilladelse; Hvortil han svarede: Hos et almægtigt Væsen ikke, thi at tillade en Ting som man haver forud seet, og som man kand hindre, er det samme som at beskikke den; Tilmed betager saadan Forudseelse Mennesket sin fri Villie: Thi hvad som af GUD forud sees, maa u-feilbarlig skee, og hvad som ufeilbarligen skeer, derudi er en Fornødenhed. Et

Menneske kand forud see en Ting, og uden Brøde tillade det, som han ikke kand forekomme; Men det er anderledes med GUD, som veed alle forestaaende Ulykker, og kand forekomme dem, der veed, at et Menneske bliver fordømt, og dog skaber det, da han dog haver Frihed at skabe et Creatur, eller at lade det blive uskabt. Jeg bad ham da at læse, hvad som mange store Skribentere have anført mod Monsieur Bayle om Menneskets fri Villie og dens Fornødenhed. Han svarede da, sig gierne at tilstaae den fri Villies Fornødenhed, men at Forudseelse af de Ting, som flyde deraf, svække den samme. Tvistigheden med Monsieur Bayle, sagde han, er derfore endnu ikke afgiort; I det ringeste bilder han sig ind at have triumpheret mod alle sine Modstandere: Jeg, sagde han, til- [114] dømmer ham ikke Seyer, men siger alleene, at alle de Objectioner, som giøres mod GUds Godhed, paa engang vilde falde, hvis man vilde tilstaae, at pure Hendelser, og Ting som flyde af Menneskets fri Villie, ikke forud sees; og kunde derved intet Skaar giøres udi GUds Alvidenhed. Thi, ligesom en Konstner eller Uhrmager ikke kand siges at tage Feil udi sin Forudsigelse, naar han forsikkrer, at en Machine eller et Uhrverk stedse skal gaae rigtigt, med mindre nogen uformodentlig Hendelse tilstøder, eller Eyermanden selv af fri Villie forderver det; Og ligesom en Medicus ikke kand siges at have dømt feyl, naar han tilkiendegiver Sygdommens forestaaende Virkninger og Symptomata, og dens endelige Udfald, hvis intet andet u-formodentlig tilslaaes, eller hvis Patienten selv ikke forsetligen giør noget derimod: Saa kand GUD ikke siges at ignorere, hvad som vil og skal skee udi Verden, om man undtager puure Hændelser, og Ting, som dependere af Creaturenes fri Villie. Skriften siger jo selv, at Mennesket er Hendelser underkastet, og raader det at vandre varligen; Og den fri Villie, som GUD haver givet fornuftige Creature, strider imod all Necessitet, Conseqventer mod all ufeilbar Forudseelse, og til intet giør alle de Objectioner, som anføres mod GUds Direction. Hvis Joh. Clericus., i Steden for at tage sin Tilflugt til Origimsmum, havde bevæbnet sig med denne Lærdom mod Mr. Bayle, vilde han have givet ham en haardere Nød at knække. Han havde saaledes bleven tvungen til at bekiende en Moralsk Fornødenhed i at skabe Mennesker med en fri Villie, og en Følge deraf, som underkastede GUds Forsyn ingen Critiqve., Han foreholdt mig endeligen, at jeg disputerede mod det Hoved-Principium, som jeg i mine Skrifter havde tilkiendegivet, nemlig intet at troe, som strider imod GUds hellige [115] Egenskaber: Han sagde, sig udi samme velmeente Intention at være falden paa denne Forklaring over GUds Alvidenhed, Og meenede i saa Maade, at ingen burde eller kunde regne ham saadant til onde. Endeligen lagde han dette dertil: Lader os alleene betragte det første Menneskes Skabning. GUD skabte et Menneske, som han vidste strax vilde styrtes i Uheld: Han gav de første Forældre et Bud, som han vidste, at de strax vilde overtræde: Han bereedte for dem et Paradiis, eller en herlig Boelig, hvor han vidste, at de ikke kunde blive uden nogle Dage: Da det givne Bud var bleven brudt, fortørnedes han derover, hvilket giver tilkiende noget uformodentligt. Saaledes finder man og paa adskillige andre Steder, at GUD optændtes til Vrede, da han hørte eller saae en Mishandling; hvilket ikke kand siges, naar man haver forud seet, at den ufeilbarligen vilde skee. Med hvad Udtolkning kand man reede sig ud af denne Labyrinth, eller løse disse Knuder, uden man statuerer, at GUds Alvidenhed strækker sig ikke til Hendelser eller Menneskets frivillige Gierninger? Eller hvorledes kand man befrie GUD fra at være Aarsag til Synd, og vise Menneskets fri Villie, med mindre man griber til saadant Middel? Derfor siger Cotta hos Ciceronem: Gid vi kunde gribe til saadant Middel! Men ingen drister sig dertil (utinam qvidem! sed non audebitis.) Man til intet giør derved mange haarde Indvendinger, og jævner mange Vanskeligheder; og dog intet opofrer af GUds Egenskaber. Thi hvo kand beskyldes for at nægte GUds Alvidenhed, der tilstaaer, at han veed alt hvad, som er skeed af Ævighed, og alt hvad som skeer udi Himmelen og paa Jorden, saa at intet er skiulet for hans Øyen. Naar man lader det blive derved, og ikke udstrækker GUds Alvidenhed længer, end den kand

udstrækkes, giøres mange [116] Ting begribelige, som nu ere ubegribelige, og alle de Indvendinger, som giøres mod GUds Direction, tabe deres Braadd: Da kand man uden Vanskelighed sige at GUD haver skabt Mennesket udi Kiærlighed, og ikke i Vrede; til Lyksalighed, og ikke til Fordærvelse, og at han haver givet Mennesket en fuldkommen fri Villie til at følge det Onde eller det Gode, og foreskrevet dem Love, for at see, orn de vilde efterleve dem. Thi det første Forbud sees udtrykkeligen at have været giort til et Forsøg; Men det kand ikke siges et Forsøg, hvis dets ufeilbare Overtrædelse var forud seet, og GUd kand ikke siges at angre sin Gierning, og fortryde paa, at han havde skabt Mennesker, hvis han havde vidst, at de vilde misbruge de Gaver, hvormed han havde forleenet dem. Jeg svarede ham dertil, at jeg er eenig med ham udi alle de Udtolkninger, som sigte til at conservere GUds hellige Egenskaber, og at bestyrke os i den høye Idée, som vi bør have om Skaberen; item, at jeg selv meere end engang offentligen haver erklæret, at intet kand bevæge mig til at staae fra det Principio, efterdi det tilkiendegiver Kierlighed og Ærbødighed til GUD, og viiser en Intention, som ham ikke kand være mishagelig; Saa at man derfore maa stræbe at løse alle Knuder, som synes at være her imod; Ja, om de ikke kand løses, da at bruge Alexandri Sværd. Men hvad denne hans Lærdom angaaer, da holder jeg den for et stort Paradox, og drister mig ikke til at opofre et Egenskab, for at conservere et andet. Dermed endtes vor Samtale: Og stævnede jeg ham til en anden Conference, hvorudi jeg efter nogen Forbereedelse haabede at overbevise ham hans Vildfarelse. Dette haver jeg ikke kundet forbigaae at communicere min Herre, for at høre hans gode Betænkning der over. Jeg forbliver &c.

f. [XXVIII: Fortsættelse af Ep. XXVI]

[Fandtes ikke i digital udgave]

Diskussionen fortsættes i Epistel XXVIII (Fandtes ikke i digital form). Holberg siger at have modtaget et brev fra »min Herre«. »Min Herre« har overvejet de problemer der blev rejst i diskussionen med C.K. og beordret Holberg at genoptage diskussionen.

Til * *

Jeg takker ydmygst for seeneste Skrivelse, hvorudi min Herre haver givet sin Betænkning over den Tvistighed, som jeg haver haft med C. K. Jeg haver efterlevet min Herres Ordre, og udi en nye Samtale søgt at bestride samme Mand med det Argument, som min Herre haver haft den Godhed at tilskikke mig, for dermed at bestyrke min Thesin. Den nye Samtale holdtes forgangen Torsdag-Eftermiddag: Da igientoge vi begge, alt hvad som forhen havde været forebragt. Jeg foreholdt ham med Iver, hvor farligt det var at ville formindske GUds Alvidenhed. Han derimod meenede, at den ved hans Forklaring ikke blev nægtet, men at man udstrakte den videre end den kand være, og derved ligesom opofrede den heele Religion. Thi man veed, at mange store Theologi bekiende, at intet er vanskeligere, end at conciliere Skabningen og GUds Forsyn med hans Godhed og Retfærdighed, og at det er et non plus ultra for all Menneskelig [120] Fornuft. Og, lad være, sagde han, at vi opofrede en Partikel af den Idée, vi have giort os om GUds Alvidenhed, saa kunde det ikke være den tusende Deel saa meget farligt, som at giøre GUD til Aarsag af Synden, og sige, at han ved en fri Villies Gave haver besnæret Mennesker, efterdi han forud haver seet, at den vilde blive de fleeste til ævig Fordervelse. Saadant er jo at bringe Mennesker til Atheisterie, saasom det er bedre, ingen GUD at troe, end at tillegge ham Tyrannie og Falskhed; Thi de hidsige Calvinister maa sige til deres Undskyldning, hvad de ville: De maa sige, at GUds Herlighed bestaaer i at giøre alting efter sin Guddommelige Villie; At hvad som vi hos Mennesker kalde Haardhed og U-retfærdighed, heder hos ham en Velbehag, at han ingen Love er underkastet, og at han efter Behag kand disponere over de af ham skabte Ting. Dette og andet maa de sige: Men, hvis saadan Undskyldning skal gielde, kand man og undskylde Hedningernes Guder og Gudinder, skiønt det var bedre, ingen GUds-Dyrkelse at øve, end at dyrke deres Jupiter. Jeg fortsatte derpaa min Tale, og betienede mig af det meddeelte Argument: Jeg sagde, at jeg dristede mig ikke til at opofre et af GUds Egenskaber, for at bestyrke et andet, helst, saasom Knuden end derved ikke kand løses: Man forringer kun derved GUds Alvidenhed, uden at undskylde ham. Thi, endskiønt man holder for, at GUD ikke forud seer Hendelser, og Menneskets frivillige Gierninger, saa maa man dog tilstaae, at han, som en almægtig GUD kunde, og som en god GUD maatte hindre Executionen deraf. Saaleedes, da han saae, at Eva lod sig bevæge af Slangens forføriske Tale til at synde, kunde han have hindret Inclinationen at komme til Virkelighed; og saaleedes fremdeeles i andre Ting. Han svarede dertil, at, [121] som Villien hos GUD er det samme som Verket, saa blev Brøden ikke mindre ved Executionens Hinder, men Mennesket blev derved lige skyldig, og lige Straf underkastet. Man kand fatte dette, at den allerretfærdigste Regent kand udgive en Lov, og dictere Straf mod Overtrædere, naar han veed, de kand, men ikke forud seer, om de ville efterleve den; Men man kand ingenlunde fatte, at han udgiver en Lov, og tilligemed ved ubeskribelige Anstalter mager det saa, at ingen af hans Undersaatter kand, endskiønt de ville, bryde den; Eller, for Exempel, dicterer Straf for Tyverie, og tilligemed binder Hænderne paa alle, saa at de ikke kand stiæle. En saadan Lov var jo u-rimelig, og tienede til intet, uden at giøre Lovgiveren latterlig. Intet er derfore selsommere, end at ville fingere sig dette, nemlig, at GUD, saa ofte et Menneske rørede Haanden til at myrde eller stiæle, skulde holde den tilbage. Nok er det, for at disculpere GUD, at man siger, at

han skabte Mennesket, uden at forud see dets Fald. Jeg sagde da, at Monsieur Bayle ogsaa haver besvaret dette Argument, men fundet, at Knuden der ved ikke kand løses. Han siger, at eftersom GUD mærkede, at de fleeste Mennesker misbrugte den fri Villies Gave, og at han af det Foregaaende kunde være forsikkret om det Tilkommende, nemlig: At de fleeste Mennesker ved saadan Gaves Misbrug vilde styrtes i Fordervelse, hvi han da ikke haver taget Gaven tilbage, hvis ufeilbare onde Virkning, han af Exempler havde seet. Han svarede dertil, at ved saadan Indvending, som er Monsieur Bayles inderste Forskandsning, denne Thesis ikke kand svækkes; Tvert imod han giver tilkiende, sig derved at være bragt ret i Knibe, og at det gaaer ham som dem, der ere faldne udi Vandet, hvilke, for at redde sig, gribe til hvad de først faaer fat paa. Historien af Menneskets [122] Skabelse bliver denne, at GUD skabte de første Mennesker, som han satt udi en lyksalig Stand, og forleenede dem med Ævne til at conservere sig i den samme: Han gav dem en fri Villie, for at giøre dem til ret fuldkomne og levende Skabninger; Og endeligen for at see, om de ved Lydighed vilde giøre sig værdige til saadan beviset Naade, foreskrev dem et Bud, som var dem gandske let at efterleve, foreholdende dem derhos, hvad Straf der vilde følge paa dets Overtrædelse. Dette u-anseet brøde de strax Budet, og derfore underkastede sig Straffen. Mon saadan Gierning, naar Forudseelsen undtages, kand tiene til Beviis paa en Umild eller U-retfærdig Regent og Lovgiver? Mon ikke Skabelsens Historie herved gandske kand concilieres med Skaberens Godhed og Retfærdighed? Men Monsieur Bayle meener, at det er ikke nok til at løse Knuden: Han meener, at GUD, efter at de første Mennesker ved forsætlig U-lydighed havde giort sig hans Naade uværdige, udi Faveur af deres Efterkommere skulde have skridet ligesom til en nye Skabning, og giort dem til Engle, eller rettere til Machiner, ja sagt sig fra at være Regent og Lovgiver. Mon det ikke var nok, at han ved den Straf, som paaførtes de første Forældre, erindrede Efterkommerne om at speyle sig udi deres Exempel, og at han lovede ved en Forløser at oprette de faldne Sager, hvis de fremdeeles vilde efterleve hans Bud, paa det at de omsider efter udviist Prøve, og saadan en, som de gode Engle have aflagt, kunde blive dem lige. Han siger vel, at GUD af det Foregaaende kunde see det Tilkommende, nemlig, at de fleeste Mennesker ved deres Misgierninger vilde styrtes i Fordervelse, helst, saasom de efter Syndefaldet ved Fødselen vare udi en slibrig Tilstand. Men man kand derimod forestille sig, at GUD kunde formode større Lydighed hos Efterkommerne, saa- [123] de havde de første Forældres sørgelige Exempel at speile sig udi, og de paa Vilkaar om Forbedring vare tagne til Naade igien; Thi man mærker af daglig Erfarenhed, at Straf og Løfter om Naade have saadanne Virkninger, saa at den, der engang er straffet og tagen til Naade igien, tager sie bedre vare, end den, som intet Fald haver giort, eller opreisning faaet: Thi man siger, at brændt Barn er bange for Ilden; Og de paafølgende Tider vise ogsaa, at mange Mennesker have haft saadant for Øyene, saa at Jorden haver tillige med Ugudelige ogsaa produceret gudfrygtige Folk, i hvis Opførsel GUD haver haft Behag. At Monsr. Bayle giør de Fordømtes Tall saa meget stort, giør intet til Sagen, saasom han grunder sin Meening paa visse ubarmhiertige Geistliges Lærdom, da dog GUD ikke retter sig efter deres Dom, Saa at de Saliges Tall kand blive uforligeligen større, end som de foregive. Monsr. Bayles Disciple maa derfore sige hvad de ville, saa bliver dog ved denne Forklaring over GUds Alvidenhed hans forfærdelige Systema, som haver været holdet uovervindeligt, til intet, og Skabelsens Historie samt den fri Villies Gave kand fuldkommeligen concilieres med GUds hellige Egenskaber. Det er, sagde han, ikke liden Fordeel at have vundet saadant; Saasom man mærker, at han haver paastaaet denne Lærdom, og søgt at giøre Knuden u-opløselig, paa det at han kunde vise, at Skriften enten strider imod den sunde Fornuft, eller at den siger sig selv imod, efterdi den paa visse Steder beskriver GUD som en Ven, og paa andre som en Fiende af det Menneskelige Kiøn. Jeg nægter ikke, at jeg jo af denne Tale blev noget bevæget, helst saasom mit Principium haver

stedse været, at betjene sig af sunde Forklaringer, og at vige fra Bogstaven, saa tit der handles om at forsvare GUds Godhed og Retfærdighed: [124] Men jeg kunde ikke bifalde denne hans Forklaring, saasom et Skaar derved blev giort i GUds Alvidenhed, helst efterdi Skriften vidner, at GUD seer baade alt hvad som skeer, og hvad som skal skee: Hvilket jeg og til Slutning foreholdt ham. Hvortil han endeligen svarede: At GUD seer alt hvad som han haver besluttet at skulle skee, og at det kand være Skriftens Meening; Saa at ved denne Forklaring alleene undtages Hændelser og Ting, som flyde af Menneskets fri Villie, og, som Skriften selv paa mange Steder tilkiendegiver, hvor der siges at GUD frister Menneskene, foreskriver dem visse Ting til Forsøg paa deres Lydighed, lover dem Belønninger, i Fald de efterleve hans Befalninger, og endeligen siges at fortryde paa Skabningen, efterdi Mennesket haver misbrugt de herlige Gaver, hvormed det haver været forleenet. Dette og andet bliver kun pure Ord, og intet betydende Talemaader, hvis det haver været forud seet. Hvorpaa han gik bort. Og dermed endtes denne anden Samtale, hvilken jeg ikke kand efterlade at communicere min Herre, for at høre hans videre Betænkende om en Lærdom, hvilken, hvor meget Skin den end haver, jeg dog ikke formedelst anførte Raisons kand antage, men siger heller med Augustino, at Cicero, for at bestyrke og forsvare Menneskers fri Villie, haver giort dem til Røvere af GUds Alvidenhed (ut homines faceret liberos, sacrilegos fecit.} Ellers kand man sige, at der er ingen Tvistighed, hvorudi man maa meere humiliere Fornuften. Jeg forbliver &c.

g. [XLVI: Forslag til en moralsk Katekismus]

FINDES I DIGITAL UDGAVE, HER ER BRUGT EGEN SKANNING

Epistola XLVI

Til * *

Min Herre melder udi sin seeneste Skrivelse, at han nyeligen igien med Fliid haver igiennemlæset mine Moralske Tanker, og derudi rundet adskilligt, som haver behaget ham j men at han tilligemed haver stødet sig over visse Lærdomme, sær den, som angaar Ungdommens Catechisation. Min Herre finder der udi 3de Poster at udsette: 1) At jeg haver viset, at man bør indprente Børn Morale, førend man underviser dem i Religionen. 2) At jeg med U-ret taler om den bagvendte Orden, som bruges ved Catechisationer, saasom alle vore Catechismi anføre den Moralske Lov eller de 10 GUds Bud, førend de gaae videre frem. 3) At unge Børn have ikke Ævne til at fatte de moralske Præcepta, hvis Fornødenhed jeg omtaler. Til den første Antegnelse svarer jeg [195] saaledes at jeg ikke haver sagt, at man bør begynde med Morale, førend man indprænter dem Religion; men alleene, førend man skrider til Religionens Mysteria og Hemmeligheder. Thi jeg haver udtrykkeligen viset, at man bør begynde med Christi Morale, hvoraf flyder, at man strax maa indprente dem Kundskab om GUds Existence, hans Forsyn og den Dyrkelse, alle Mennesker ere ham skyldige. Hvad den anden Post angaaer, da tilstaaer jeg gierne, at alle Christelige Catechismi anføre først de 10 GUds Bud, som man lader Børn lære uden ad. Men jeg holder derhos for, at, saasom det er allene Befalinger, saa behøves, for at erholde mit Sigte, at gaae lidt videre frem, ved at give Børn en Idée om Menneskers almindelige Pligt mod GUD og deres Næste, at lære dem Regler, hvorefter Sandhed kand kiendes, og at vise dem, hvad de bør troe, førend de befales at troe. Anlangende den tredie Erindring om Informationens Vanskelighed, nemlig, hvor daarligt det er, og hvor vanskeligt det vilde blive, at faae Børn, helst af ringe Stand og Almue et moralsk og critisk Systema i Hovedet; Da, for at bringe min Herre fra de slette Tanker, som han derover haver fattet, vil jeg forestille ham ikkun 6 korte og tydelige Regler, som af alle, end ogsaa af Bønder-Børn, kand læres paa en Dag. Reglerne ere disse. Først maa Børnene indprentes Kundskab om GUds Existence; hvor om de tydeligen kand overbevises, naar man forestiller dem Skabningen, som ikke kand være af sig selv: Ligesom rnan af saadant forunderligt Verks Vedligeholdelse og Conservation uden Møye kand betyde dem den store Skabers Forsyn, og i Følge deraf, den Taknemmelighed og Ærbødighed, vi ere saadant almægtigt og velgiørende Væsen skyldige. Denne Lærdom er let at begribe, at det koster kun at opregne den engang, [196] for at indprente den, end udi de allersløveste Hierner. Naar man nu først haver bragt dem i Hovedet, at der er en almægtig Skaber, som haver Omsorg for de skabte Ting, som ved en fornuftig Siæl haver distingveret Mennesker fra andre Creature, og givet dem en fri Villie til at giøre det Gode og at skye det Onde, kand vi let faae dem 2) til at begribe, at vi saadant ere pligtige at giøre. Og, naar ringeste Instance bliver giort, hvi GUD strax ikke belønner gode og straffer onde Gierninger, flyder 3) den Lærdom om et andet Liv saa naturligen deraf, at de fast ligesom selv uden vidtløftig Forklaring kand giette sig det til. Den 4de Regel man kand give Ungdommen, er, intet at troe, uden det er giort beviisligt, og at forkaste alt, hvad som strider mod Menneskets almindelige Sandser. 5) Ingen Lærdom at antage, som giør Skaar i GUds hellige Egenskaber, hans Almagt, Viisdom, Retfærdighed &c. 6) Heller at ynke, end at skye og hade vildfarende Mennesker, og ingen at fordømme, som elsker GUD og

Sandhed, skiønt der kand være adskillige vanskelige Ting, som han ikke begriber paa samme Maade, som vi. Der i bestaaer mit heele Systema, hvilket er saa kort, at det kand forfattes paa et Blad, og saa tydeligt, at et hvert Barn det kand begribe. Naar nu disse 6 Artikle blive unge Mennesker indprentede, og for dem blive ofte igientagne, vil det ikke blive saa let at binde dem ugrundede Meeninger paa Ærmene, som andre, hvilke man ikke med saadan foregaaende Lærdom og saadanne Præcautioner haver bevæbnet, og som man seer at antage for Troens Artikle, alt hvad dem af deres Lærere udi de spæde Aar bliver sagt. Nytten af denne moralske Catechisation bliver derfore denne, at til hvilken Lærdom man siden vil lokke et Menneske, vil det efter givne Instrux examinere, om den haver Over- [197] ensstemmelse med de 6 Regler, som dem i de spæde Aar ere foresatte, og som Prøve-Steene givne. Vil, for Exempel, nogen forlede en Siæl til GUds Fornegtelse, vil den, ved Hielp af den første Regels Erindring, strax merke saadan Lærdoms Urimelighed, Ugrund og Strafværdighed, og ansee Læremesteren som sin Fiende, sin Fordærver og Morder. Han vil sige: Jeg troer, at der er et almægtigt Væsen, som haver skabt Himmel og Jord, hvorom jeg af Skabelsens Beskuelse er overbeviset. Hvis en anden, som yel ikke nægter GUds Existence, men fremkommer med Tvivlsmaal om GUds-Dyrkelses Fornødenhed; Stiller han sig for Øyen den anden Artikel af sin moralske Catechismo, og svarer, at den sunde Fornuft lærer mig, at jeg maa ære og dyrke et alviist, og elske et velgiørende Væsen: Jeg seer dets Almægtighed og Alviished af Skabningen, og dets Godhed af de skabte Tings Conservation. Hvis nogen vil indprente ham Tvivlsmaal om Straf og Belønning i et andet Liv, og vise ham af Exempler, nemlig af ugudelige Menneskers Velstand og gudfrygtiges Væstand her udi Verden, at GUD sig med saadant ikke bemænger, examinerer han den tredie Artikel, og siger, at just det samme bestyrker ham i den Troe, som han haver om Straf og Belønning i et andet Liv. Videre, hvis nogen foretager sig at undervise ham i en Lærdom, som grunder sig alleene paa Revelation, bevæbner han sig strax med den Erindring, som befattes Udi den fierde Artikel, og fordrer Beviisligheder dertil, som bestaaer enten udi Spaadomme eller Miracler og u-imodsigelige Vidnesbyrd om Lærdommens Rigtighed; Og, saasom hverken den Mahomedanske eller hedenske Troe haver Sådanne Kiendemærker, kand ingen bringe ham til at rekke Øre dertil, med mindre man viser ham, at hans Paastand [198] om tilforladelige Vidnesbyrd er ilde grundet; hvilket ingen drister sig til at sige. Vil nogen overtale ham til at troe Ting, som strider mod de almindelige Sandser, svarer han efter den samrne Artikel, at saasom Skaberen ikke kand have givet Sandserne forgieves, saa maa man bruge dem. Og kand saaledes den fineste Jesuit med all sin Veltalenhed ikke bevæge ham til at troe Transubstantiationen. Thi med en vis Missionario at ville forbigaae Beviisligheder, som tages af Sandserne, og henvise en tvivlende Siæl til Bønner alleene, er at underkaste sig saadant Svar, som engang blev givet af en Malebarer: Giør I og det samme med vores Troe, saa vil I blive oplyset, og see hvad I nu ikke kand begribe. Videre han kand falde udi andres Hænder, som troe, at GUD af pure Velbehag haver beskikket visse Mennesker til Salighed, andre til Fordømmelse, og som søge, ved at anføre nogle af Skriftens Sprog, der synes saadant at tilkiendegive, at bringe ham til samme Bekiendelse. Han studser strax derved, saasom han finder, at saadan Lærdom er ikke overeensstemmende med den femte Artikel udi hans moralske Catechismo, som viser, at han intet maa troe, som giver os en ond Idée om GUD, og som giør mindste Skaar udi hans hellige Egenskaber: Han siger sig saadan hverken at ville eller at kunde troe, og paastaaer, at de anførte Skriftens Steder, som synes at bekræfte deslige Lærdom, maa ikke forklares efter Bogstaven. Ved denne Bekiendelse, som ham i Barndommen ved grundige Raisons er indprentet, holder han stift, saa at heele Svitzer-Land ikke kand bevæge ham til at vige fra sin forrige Meening. Endeligen kand han komme udi et Land, og geraade iblant Folk, der stedse med Iver prædike mod Kietterie og Vildfarelse, og som holde det for en Pligt

at undervise med Riis og Sværd, [199] hvor Formaninger og gode Ord ikke kand hielpe. Han erindrer sig da, at hans moralske Catechismus befatter en Artikel, som siger, at man kand vel ynke, men ikke hade og forfølge Mennesker, som mod deres Villie vildfare. Han erindrer sig, at hans Catecheta, som en og anden Gang haver forklaret samme Artikel for ham, haver viset, hvad Tanker man bør have om saadanne Forfølgere, at deres Lærdom strider directé mod Christi Morale, og at ingen staaer større Fare for Fordømmelse, end de, som sette sig paa GUds Domstoel, og tilegne sig en Jurisdiction over Menneskers Samvittigheder, som den store almindelige Dommer alleene tilkommer. Han vil i saa Maade blive ved sin forrige Meening, som han finder at være grundet paa naturlig Billighed, og heller betle sit Brød, end være Assessor udi et Inqvisitions-Collegio, hvis Lemmer han vil holde for at være saadanne, som alleene bør egentlig bære det forhadte Navn af frivillige Kiettere, efterdi de af ond Villie og Hofmod overtræde baade GUds og Naturens Love. Ungdommens Hierner ere som Vox, hvorpaa man uden Møye kand sette hvad Stempel man vil, og, naar de ved Alderen blive hærdede, kand Mærkerne ved intet Middel siden udslettes. Derfore er fornødent, førend man begynder at dogmatisere, at indprente dem nogle Hoved-Artikler af den naturlige Lov, hvis Klarhed og Billighed alle Mennesker erkiende, og som kand tiene dem til Prøve-Steene, hvorefter de kand dømme om andre tilbragte Meeninger ere antagelige eller ey. Der er ingen Tvivl paa, at, hvis saadan Catechisation over alt havde været antagen, saa mange Religions-Secter og Stridigheder over Troens Fundamentale Artikle aldrig kunde have reyset sig hvilke sønderbryde de Foreenings Baand imellem Steder og Folk, som Naturen recommenderer. Hvis min Herre bliver [200] ved sine Tanker om saadan Catechisations Vanskelighed, og holder for, at den bliver Ungdommen for høy og vidtløftig, saa vil jeg her vise Prøve paa en moralske Børne-Lærdom, som min Herre skal finde at være baade kort og tydelig.

Moralsk Catechismus.

Art. 1. Jeg troer paa en almægtig GUD, Himmelens og Jordens Skaber. Qvæstio. Hvorpaa grunder du saadan Troe? Resp. Efterdi Verdens forunderlige og konstige Bygning kand ikke være af sig

selv, men viser en almægtig Bygnings Mester.

Art. 2. Den samme GUD er jeg pligtig til at ære, elske og dyrke. Qvæst. Hvad forbinder dig til saadan Dyrkelse? Resp. Efterdi jeg seer, at han elsker de skabte Creature, og haver Omsorg for

deres Conservation; især efterdi han haver begavet mig og andre Mennesker med en fornuftig Siæl og Talens Brug.

Art. 3.

Jeg troer et andet Liv efter dette Liv, hvorudi onde Gierninger blive straffede, og gode Gierninger belønnede.

Qvæst. Hvad kand bevæge dig til saadan Troe, helst efterdi du af daglige Exempkr seer mange Ondes Velstand og Godes Væstand?

Resp. Just det samme forsikkrer mig om et andet Liv, eftersom jeg ikke altiid seer Straf og Belønning i dette.

Art. 4.

Ingen Lærdom bør af mig antages, førend den giøres beviislig; og intet af mig bør troes, som strider imod Menneskets almindelige Sandser.

Qvæst. Hvorpaa grunder du dette dit Forsæt?

Resp. Hvis jeg troer uden Beviis, kand jeg henfalde saavel til en falsk, som til en

sand Troe: Og hvis jeg antager en Lærdom, som strider imod Sandserne, siger jeg, at Fornuften, som er GUds store Gave, er mig til ingen Nytte.

Art. 5.

Jeg bør skye og forkaste all Lærdom, som giør Skaar udi GUds hellige Egenskaber, hans Godhed, Retfærdighed &c. og derved tilkiende giver, at han er Aarsag til Synden.

Qvæst. Hvo haver berettiget dig til at kige ind udi GUds Hemmeligheder, og at dømme om GUds Egenskaber efter menneskelige, som ere Love underkastede? GUD har jo ingen at giøre Regnskab til: Hans Retfærdighed kand jo bestaae derudi, at han giør alting efter sit Velbehag?

Resp. Jeg hverken bør eller kand troe, at GUD øver de Ting, som han selv laster, fordømmer og straffer hos Mennesket. Skriften siger, at Mennesket er skabt efter GUds Billede, og Christus formaner os til at være barmhiertige, ligesom vor Fader er barmhjertig.

[202]

Art. 6.

Jeg bør ingen hade og forfølge, som mod sin Villie udi Troen vildfarer.

Qvæst. Vil du da elske Kiettere og Sværmere?

Resp. Jeg bør elske dem, saa vidt som de ere Mennesker, og ynke dem saa vidt som de ere vildfarende Mennesker. Hvis jeg hader og forfølger min Næste, efterdi han ikke begriber en Ting paa samme Maade, som jeg den begriber, viser jeg Prøve paa Umildhed og Hovmod, og overtræder det store Naturens Bud, som er dette: Intet at giøre imod andre, uden det, som man vil, at andre maa giøre mod sig.

See der haver min Herre det heele Systema; hvilket jeg ikke haver taget i Betænkning at ende min Skrivelse med, saasom det ikke kand hindre, at jo Brevet paa Post-Huset vil passere for et enkelt Brev. Jeg forbliver &c.

h. [XLVII: Teologien bør forsvare Kristendommen]

Epistola XLVII

Til * *

Du forlanger i din seeneste Skrivelse at vide, hvad de udi Kirke-Historien omtalte Bogomili vare for et slags Folk, og hvorudi deres Kietterie haver bestaaet. Hvad deres Lærdom haver egentligen været, derom kand jeg ikke give nogen tilforladelig Efterretning; endeel, efterdi jeg ingen stor Kundskab haver om Kietter-Historier, og jeg ingen synderlig Vind legger paa theologiske Strids-Skrifter; endeel ogsaa efterdi vi intet vide om de gamle Kiettere, uden hvad deres [203] Modstandere derom have antegnet. Hvis du vil have Underherom og om andet deslige, maa du raadføre dig dem, der legge sig efter Strids-Skrifter. Thi hvad min Theologie angaaer, da er den ikke saadan, som egentligen haver ført eller fører Navn deraf. Den garnle Theologie, som man seer af Kirke-Historien, haver bestaaet fornemmeligen udi critiske Sager, eller udi Læsning af Strids-Skrifter mod, enten virkelige Christne Kiettere, eller saadanne, som man giver det Navn, og den nye er af samme Natur. Jeg studerer alleene paa een eeneste Hoved-Artikel, som sigter til at vise den Christelige Religions Sandhed, og at JEsus er Christus. Hvad som haver bevæget mig til at sette alle andre Stridigheder til Side, og alleene at fordybe mig udi denne Artikels Undersøgning, er de mange Skrifter, som aarligen i vor Tiid kommer for Lyset af spidsfindige Naturalister, der søge at angribe Religionens Hoved-Fæstninger, og at kuldkaste all Revelation. Men saadant Studium er ikke det, som egentligen haver været kaldet, og som af mange endnu kaldes theologisk. Thi, naar vi undtage de første Apologister, som have forsvaret Troen mod Jøder og Hedninger, indeholde de andre theologiske Skrifter fast intet uden Tvistigheder med Kiettere; og haver saadant egentligen været agtet et theologisk Studium indtil vor Alder. Hoved-Artiklen derimod, hvorpaa den heele Religion grunder sig, er bleven temmeligen satt til Side, saa at der ere blevne fundne, og endnu findes mange store Theologi, der vide paa deres Fingre alle de Tvistigheder, som have reyset sig blant Christendommens Secter, men derhos ikke ere saa bevæbnede og i saa god Stand til at igiendrive Jøder og Hedninger. Aarsagen dertil er at Celsi, Porphyrii, Eunapii og andre hedenske Skrifter, som have angrebet Religionens Grundvold, ere for mange

[204] 100 Aar siden forsvundne, og de Rabbinske Bøger ansees med Foragt; hvorudover Theologi hidindtil have indskrænket deres Studia til Forklaringer over de Skriftens Steder, som omtvistes, for derved at igiendrive Kiettere, holdende det theologiske Studium fornemmeligen derudi at bestaae. Ja dette gaaer saa vidt, at der findes de iblant dem, som agte det for en Pligt at holde sig fra de Bøgers Læsning, som røre ved Troens Fundamenter; da man dog kand sige: hic Rhodus, hic salta; og at det havde maaskee været bedre og nyttigere om den største Deel af de critiske Skrifter havde været bortkommen, og at adskillige hedenske Skrifter havde været conserverede, saasom man deraf havde kundet bestride Troens Hoved-Fiender med deres egne Vaaben. Saaledes maa man tilstaae, at det havde været en stor Skade for den Christne Religion, hvis visse hidsige Theologi havde succederet udi deres Forsæt med at ødelegge alle Rabbinske Bøger. Saadant haver adskillige Gange været paa Tapetet; og hvis det havde gaaet for sig, havde vi derved tabt adskillige vigtige Argumenter til Christendommens Bestyrkelse. Thi man seer udi de gamle Rabbinske Skrifter, at Jøderne have tilstaaet Christi Miracler, item, at mange af de Prophetier, som vi hentyde paa Messias, af dem ligeledes have været forklarede. Hvorudover vi ved de Talmudiske Skrifters Ødeleggelse havde giort Jøderne lige saa stor Tieneste, som os selv Skade. Vi finde udi de faa overblevne

hedenske Skrifter mod de Christne, Ting, som bestyrke vor Kirke-Histories Sandhed. Plinius, skiønt han laster de første Christnes Overtroe, tilstaaer tilligemed, at de vare gode og uskyldige Folk. Marcus Aurelius, som taler om deres Stivhed og Haardnakkenhed, bestyrker hvad som Kirke-Skribentere have anført om deres Bestaadighed udi Lidelse, og at de ikke have taget i Betænkning [205] at besegle Troen med deres Blod. Keyser Julianus, som giør Christi Miracler til Koglerie, tilstaaer tilligemed Miraclerne, og viser, at de ikke ere opdigtede af Evangelisterne. Ammianus Marcellinus vidner om det Jertegn, som skeede udi hans Tiid, da Jøderne igien vilde opbygge Jerusalems Tempel, for derved at svække den Christelige Religion: Og Macrobius, en anden hedensk Skribent, taler om det Mord, som øvedes af Herode paa de Børn, som vare under 2 Aar; hvilket forbigaaes af Josepho. Vi see deraf, hvor ilde grundet vore Forfædres Nidkierhed haver været i at ødelegge saa mange hedenske Skrifter. Hvis Herodis Historie ved Nicolaum Damascenum havde været conserveret, havde vi maa skee der kundet finde det Bethlehemitiske Børne-Mord, som ikke findes hos Josephum: Det samme kand siges om andre forkomne Skrifter. Det synes, at vore Forfædre have arbeydet paa tvende Ting, udi Forsæt, derved at bestyrke Religionen. Det første Foretagende haver bestaaet udi, enten at give falske Navne til Skrifter, som de have digtede, eller at giøre Tilleg til visse bekiendte anseelige Skribentere; og er det saadant, som gemeenligen kaldes pice fraudes. Det andet Foretagende haver bestaaet udi at ødelegge visse Bøger, som have været skrevne mod Troen. Forsættet kand have været velmeent; men det er vanskeligt at sige, hvilket af Deelene haver giort Religionen meest Skade: Ved det første have de givet Anledning til Eftertale, og uden Nød giort Religionen mistænkt. Jeg siger uden Nød, efterdi den Christelige Troe er bestyrket med saa mange virkelige Beviisligheder, at den ikke trænger til opdigtede. Ved det andet have de maa skee skilt os ved vigtige Argumenter, som kunde haves af hedenske Skrifter, hvorved vi havde kundet dræbe Religionens Fiender med deres egne Sværd. Ikke at tale om, at ved Ødeleggelse af [206] de Bøger, hvorudi Religionens Fundamenter have været angrebne, de efterkommende Theologi ere bragte til en slags Skiødesløshed, saa at de ikke have lagt saa megen Vind paa Religionens Hoved-Artikler, og at vise den Christelige Religions Sandhed, som at bevæbne sig mod andre Christne Kiettere; og at det er gaaet dem ligesom de gamle Romere, hvilke ved Carthagos Ødeleggelse tabte meget af deres forrige Dyd, saasom samme fiendtlige Stad havde været for dern Tønder til Activitet. Theologien haver derfore, som sagt er, bestaaet moxen alleene udi Strids-Skrifter med Kiettere, og det fast indtil vor Alder, saa at man kand holde for, at Hugo Grotius, som blomstrede udi forrige Seculo, haver været i visse Maader den første, som haver taget sig for at undersøge Religionen af Grunden. Han er siden bleven efterfulgt af adskillige andre. Men saadan Undersøgning er kommen ret udi Drift for nogle Aar siden, og det i Anledning af de mange Naturalister, som have opreyset sig i Engelland. Samme Naturalisters haarde og spidsfindige Skrifter, som angribe Religionens Hoved-Skandser, have foraarsaget, at man haver ikke bekymret sig om at forsvare saa meget Udenverkerne, som tilforn, men at man haver tilside satt adskillige smaa Tvistigheder, for at bruge alle Kræfter mod Religionens Hoved-Fiender. Det er i den Henseende, at jeg haver taget mig for paa min gamle Alder nøye at studere paa Religionens Hoved-Artikler; og kand det hende sig, at det Studium, som i forrige Seculis haver været forsømt, vil herefter fornemmeligen faae Navn af Theologie, ja at de Christne Secter, saasom der nu handles om at figte pro aris & focis, ville slutte Fred eller i det ringeste Stilstand med hinanden, for at bevæbne sig mod tilfælles Modstandere. Hvis saadant skeer, kand man efter Ordsproget sige, at ingen U-lykke er [207] stor, jo noget godt deraf flyder. Man seer udi Stor-Britannien en saadan Virkning heraf, at man veed ikke, om samme Land meer kand gratuleres end ynkes. Thi ligesom Religionen haver aldrig været stærkere angreben, saa haver den og aldrig været forsvaret med større Fynd, saa at end og Almuen er i Stand til at vise

Troens Sandhed mod Jøder, Hedninger og Mahomedaner, og hver Borger, som er for Læsning, kand agere en Grotius, Huetius og Abadie. Man seer paa en anden Side, at den Bitterhed, som tilforn haver regieret imellem Religionens Secter, meget sagtes; og er det troeligt, at hvis Naturalisterne fremture udi deres Foretagende, Catholiqver, Anglicaner, Presbyterianer, Independenter, ja maa skee ogsaa Anabaptister og Qyækere ville rangere sig under een Standard; thi der vil i saa Maade herefter ikke saa mange Tvistigheder blive om Kirkernes Zirather, om Præsternes Klædedragt, om Biskopdømmernes Ælde, om Exorcismo udi Daaben, om i hvad Positure man bør communicere, enten siddende eller paa Knæe &c.; men man vil beflitte sig paa at forsvare Revelationen i Almindelighed, og at vise Troens rette Hiemmel; hvilket med krafttigere Argumenter og større Fynd er giort end nogen Tiid tilforn. Du seer heraf Aarsagen, hvi jeg ikke bemænger mig med anden slags Theologie, og hvad som driver mig til med saadan Fliid at undersøge Religionens Hoved-Artikle. Jeg forbliver &c.

i. [XLVII: Teologien bør forsvare Kristendommen]

Epistola XLVII

Til * *

Du forlanger i din seeneste Skrivelse at vide, hvad de udi Kirke-Historien omtalte Bogomili vare for et slags Folk, og hvorudi deres Kietterie haver bestaaet. Hvad deres Lærdom haver egentligen været, derom kand jeg ikke give nogen tilforladelig Efterretning; endeel, efterdi jeg ingen stor Kundskab haver om Kietter-Historier, og jeg ingen synderlig Vind legger paa theologiske Strids-Skrifter; endeel ogsaa efterdi vi intet vide om de gamle Kiettere, uden hvad deres [203] Modstandere derom have antegnet. Hvis du vil have Underherom og om andet deslige, maa du raadføre dig dem, der legge sig efter Strids-Skrifter. Thi hvad min Theologie angaaer, da er den ikke saadan, som egentligen haver ført eller fører Navn deraf. Den garnle Theologie, som man seer af Kirke-Historien, haver bestaaet fornemmeligen udi critiske Sager, eller udi Læsning af Strids-Skrifter mod, enten virkelige Christne Kiettere, eller saadanne, som man giver det Navn, og den nye er af samme Natur. Jeg studerer alleene paa een eeneste Hoved-Artikel, som sigter til at vise den Christelige Religions Sandhed, og at JEsus er Christus. Hvad som haver bevæget mig til at sette alle andre Stridigheder til Side, og alleene at fordybe mig udi denne Artikels Undersøgning, er de mange Skrifter, som aarligen i vor Tiid kommer for Lyset af spidsfindige Naturalister, der søge at angribe Religionens Hoved-Fæstninger, og at kuldkaste all Revelation. Men saadant Studium er ikke det, som egentligen haver været kaldet, og som af mange endnu kaldes theologisk. Thi, naar vi undtage de første Apologister, som have forsvaret Troen mod Jøder og Hedninger, indeholde de andre theologiske Skrifter fast intet uden Tvistigheder med Kiettere; og haver saadant egentligen været agtet et theologisk Studium indtil vor Alder. Hoved-Artiklen derimod, hvorpaa den heele Religion grunder sig, er bleven temmeligen satt til Side, saa at der ere blevne fundne, og endnu findes mange store Theologi, der vide paa deres Fingre alle de Tvistigheder, som have reyset sig blant Christendommens Secter, men derhos ikke ere saa bevæbnede og i saa god Stand til at igiendrive Jøder og Hedninger. Aarsagen dertil er at Celsi, Porphyrii, Eunapii og andre hedenske Skrifter, som have angrebet Religionens Grundvold, ere for mange

[204] 100 Aar siden forsvundne, og de Rabbinske Bøger ansees med Foragt; hvorudover Theologi hidindtil have indskrænket deres Studia til Forklaringer over de Skriftens Steder, som omtvistes, for derved at igiendrive Kiettere, holdende det theologiske Studium fornemmeligen derudi at bestaae. Ja dette gaaer saa vidt, at der findes de iblant dem, som agte det for en Pligt at holde sig fra de Bøgers Læsning, som røre ved Troens Fundamenter; da man dog kand sige: hic Rhodus, hic salta; og at det havde maaskee været bedre og nyttigere om den største Deel af de critiske Skrifter havde været bortkommen, og at adskillige hedenske Skrifter havde været conserverede, saasom man deraf havde kundet bestride Troens Hoved-Fiender med deres egne Vaaben. Saaledes maa man tilstaae, at det havde været en stor Skade for den Christne Religion, hvis visse hidsige Theologi havde succederet udi deres Forsæt med at ødelegge alle Rabbinske Bøger. Saadant haver adskillige Gange været paa Tapetet; og hvis det havde gaaet for sig, havde vi derved tabt adskillige vigtige Argumenter til Christendommens Bestyrkelse. Thi man seer udi de gamle Rabbinske Skrifter, at Jøderne have tilstaaet Christi Miracler, item, at mange af de Prophetier, som vi hentyde paa Messias, af dem ligeledes have været forklarede. Hvorudover vi ved de Talmudiske Skrifters Ødeleggelse havde giort Jøderne lige saa stor Tieneste, som os selv Skade. Vi finde udi de faa overblevne

hedenske Skrifter mod de Christne, Ting, som bestyrke vor Kirke-Histories Sandhed. Plinius, skiønt han laster de første Christnes Overtroe, tilstaaer tilligemed, at de vare gode og uskyldige Folk. Marcus Aurelius, som taler om deres Stivhed og Haardnakkenhed, bestyrker hvad som Kirke-Skribentere have anført om deres Bestaadighed udi Lidelse, og at de ikke have taget i Betænkning [205] at besegle Troen med deres Blod. Keyser Julianus, som giør Christi Miracler til Koglerie, tilstaaer tilligemed Miraclerne, og viser, at de ikke ere opdigtede af Evangelisterne. Ammianus Marcellinus vidner om det Jertegn, som skeede udi hans Tiid, da Jøderne igien vilde opbygge Jerusalems Tempel, for derved at svække den Christelige Religion: Og Macrobius, en anden hedensk Skribent, taler om det Mord, som øvedes af Herode paa de Børn, som vare under 2 Aar; hvilket forbigaaes af Josepho. Vi see deraf, hvor ilde grundet vore Forfædres Nidkierhed haver været i at ødelegge saa mange hedenske Skrifter. Hvis Herodis Historie ved Nicolaum Damascenum havde været conserveret, havde vi maa skee der kundet finde det Bethlehemitiske Børne-Mord, som ikke findes hos Josephum: Det samme kand siges om andre forkomne Skrifter. Det synes, at vore Forfædre have arbeydet paa tvende Ting, udi Forsæt, derved at bestyrke Religionen. Det første Foretagende haver bestaaet udi, enten at give falske Navne til Skrifter, som de have digtede, eller at giøre Tilleg til visse bekiendte anseelige Skribentere; og er det saadant, som gemeenligen kaldes pice fraudes. Det andet Foretagende haver bestaaet udi at ødelegge visse Bøger, som have været skrevne mod Troen. Forsættet kand have været velmeent; men det er vanskeligt at sige, hvilket af Deelene haver giort Religionen meest Skade: Ved det første have de givet Anledning til Eftertale, og uden Nød giort Religionen mistænkt. Jeg siger uden Nød, efterdi den Christelige Troe er bestyrket med saa mange virkelige Beviisligheder, at den ikke trænger til opdigtede. Ved det andet have de maa skee skilt os ved vigtige Argumenter, som kunde haves af hedenske Skrifter, hvorved vi havde kundet dræbe Religionens Fiender med deres egne Sværd. Ikke at tale om, at ved Ødeleggelse af [206] de Bøger, hvorudi Religionens Fundamenter have været angrebne, de efterkommende Theologi ere bragte til en slags Skiødesløshed, saa at de ikke have lagt saa megen Vind paa Religionens Hoved-Artikler, og at vise den Christelige Religions Sandhed, som at bevæbne sig mod andre Christne Kiettere; og at det er gaaet dem ligesom de gamle Romere, hvilke ved Carthagos Ødeleggelse tabte meget af deres forrige Dyd, saasom samme fiendtlige Stad havde været for dern Tønder til Activitet. Theologien haver derfore, som sagt er, bestaaet moxen alleene udi Strids-Skrifter med Kiettere, og det fast indtil vor Alder, saa at man kand holde for, at Hugo Grotius, som blomstrede udi forrige Seculo, haver været i visse Maader den første, som haver taget sig for at undersøge Religionen af Grunden. Han er siden bleven efterfulgt af adskillige andre. Men saadan Undersøgning er kommen ret udi Drift for nogle Aar siden, og det i Anledning af de mange Naturalister, som have opreyset sig i Engelland. Samme Naturalisters haarde og spidsfindige Skrifter, som angribe Religionens Hoved-Skandser, have foraarsaget, at man haver ikke bekymret sig om at forsvare saa meget Udenverkerne, som tilforn, men at man haver tilside satt adskillige smaa Tvistigheder, for at bruge alle Kræfter mod Religionens Hoved-Fiender. Det er i den Henseende, at jeg haver taget mig for paa min gamle Alder nøye at studere paa Religionens Hoved-Artikler; og kand det hende sig, at det Studium, som i forrige Seculis haver været forsømt, vil herefter fornemmeligen faae Navn af Theologie, ja at de Christne Secter, saasom der nu handles om at figte pro aris & focis, ville slutte Fred eller i det ringeste Stilstand med hinanden, for at bevæbne sig mod tilfælles Modstandere. Hvis saadant skeer, kand man efter Ordsproget sige, at ingen U-lykke er [207] stor, jo noget godt deraf flyder. Man seer udi Stor-Britannien en saadan Virkning heraf, at man veed ikke, om samme Land meer kand gratuleres end ynkes. Thi ligesom Religionen haver aldrig været stærkere angreben, saa haver den og aldrig været forsvaret med større Fynd, saa at end og Almuen er i Stand til at vise

Troens Sandhed mod Jøder, Hedninger og Mahomedaner, og hver Borger, som er for Læsning, kand agere en Grotius, Huetius og Abadie. Man seer paa en anden Side, at den Bitterhed, som tilforn haver regieret imellem Religionens Secter, meget sagtes; og er det troeligt, at hvis Naturalisterne fremture udi deres Foretagende, Catholiqver, Anglicaner, Presbyterianer, Independenter, ja maa skee ogsaa Anabaptister og Qyækere ville rangere sig under een Standard; thi der vil i saa Maade herefter ikke saa mange Tvistigheder blive om Kirkernes Zirather, om Præsternes Klædedragt, om Biskopdømmernes Ælde, om Exorcismo udi Daaben, om i hvad Positure man bør communicere, enten siddende eller paa Knæe &c.; men man vil beflitte sig paa at forsvare Revelationen i Almindelighed, og at vise Troens rette Hiemmel; hvilket med krafttigere Argumenter og større Fynd er giort end nogen Tiid tilforn. Du seer heraf Aarsagen, hvi jeg ikke bemænger mig med anden slags Theologie, og hvad som driver mig til med saadan Fliid at undersøge Religionens Hoved-Artikle. Jeg forbliver &c. Bevægelse maatte strax igien løsnes og forgaae. Hvad aandelige Skabninger eller Siæle angaaer, da maa Epicuræi tilstaae, at intet levende kand fremkomme af en død Materie, med mindre de ville forkaste deres eget Hoved-Principium, nemlig: Ex nihilo fit nil eller: Af intet kand intet komme. Iligemaade Stratonici eller Hylozoiter, der give Materien Liv uden Skiønsomhed, efterdi af en uskiønsom, skiønt levende, Materie ikke kand saanes en skiønsom og med fri Villie begavet Siæl. Det maa ogsaa her heede: Af intet kommer intet. Men endskiønt man vilde tilstaae Atheisterne, at ved Materiens Bevægelse levende Corpora kunde dannes, saa kand man vise dem ikke alleene de konstige skabte Ting i sig selv, men end ogsaa Sigtet deraf (Causas Finales) hvilket ingenlunde kand tilskrives Verdens mechaniske Dannelse, men alleene en alviis og almægtig Skaber. Epicurus siger vel, at Øyet for Exempel [220] er ikke skabt for at see, og Øret ikke for at høre, men at Creature see og høre, efterdi Øyene og Ørene saaledes af Naturen ere dannede. Men man kand af adskillige skabte Ting vise saadan Lærdoms Ugrund. Jorden, for Exempel, og de andre Planeter velte sig om deres Axes, hvorved Dag og Nat foraarsages; Hvis man for at maale dem Skieppen fuld, vil tilskrive saadant Materiens Mechanismo, saa kand man vise dem en anden Bevægelse, hvilken tilkiendegiver dens Causam Finalem, eller dens Sigte. Saadan Bevægelse bestaaer udi Polens Declination, hvorved foraarsages Vinter og Sommer, og udvirkes, at fast den heele Jord kand beboes og af Solen vederqvæges. Heraf seer man klarlig Bygningsmesterens Sigte, som haver været ikke alleene at skabe Jorden, men at skabe den saaledes, og at give den en dobbelt Bevægelse, paa det at den over alt kunde beboes og Creaturene conserveres. Hvis man vil tilstaae Hylozoiter, det er dem, som tillegge Materiens Particler et Slags Liv, deres Meening, saa flyder alleene deraf, at ved saadan Materies Organisation levende Creature kunde dannes, men ikke fornuftige og med fri Villie begavede Mennesker, ja saa flyder deraf, at Mennesket ikke kunde reflectere uden paa Ting, som stille sig for Øyene. Men, saasom man af Erfarenhed mærker, at Siælen kand commandere Tankerne, og at den efter Behag kand forlade en nærværende Tings Betragtelse, og ved et frit Vall fæste Tanker paa det, som er fraværende og ud af Aasyn, saa at den kand sige; Nu vil jeg ikke tænke paa et Huus, men paa et Skib, nu ikke paa Europa, men paa America, nu ikke mere paa Jorden, men paa Himmelen; Saa seer man klarligen deraf, at Siælens Qyaliteter ikke kand flyde af nogen Slags Materies Organisation, men at man herudi maa erkiende en anden Skab- [221] ning og tilstaae, at der er et andet Principium end Materien. Det andet Hovet-Beviis paa GUds Existence er alle Folks Samtykke. Jeg veed vel, at adskillige Reyse-Beskrivere foregive sig at have fundet Nationer, som ikke ringeste Kundskab have om et Guddommeligt Væsen. Deraf læres dog ikke andet, end at visse faa Nationer kand være henfalden til en Slags Brutalitet, som foraarsager, at de af Mennesker fast intet have uden Legemets Skabning: Nok er det, at alle moraliserede Folk ere enstemmige i at erkiende en GUD. Det er ogsaa troeligt, at Reyse-Beskrivere

tillegge visse Folk Qvaliteter, som de ikke have, og det formedelst Mangel paa tilstrekkelig Kundskab om samme Folk, og formedelst Uvidenhed udi deres Sprog, saa at deres Beretninger kand være grundede paa falske Gisninger. Herpaa kand tages Beviis af vore nye Grønlandske Beskrivelser. Vore Missionarier vare i Begyndelsen af de Tanker, at de vilde Grønlændere ikke havde allermindste Idée om et Guddommeligt Væsen. Men da de lærte Sproget, og komme i nærmere Kundskab med Indbyggerne, mærkede de, at de havde taget feil. Atheisterne, som tilstaae, at alle moraliserede Nationer erkiende et Guddommeligt Væsen, tilskrive saadant politiske Lovgiveres og Regenteres Paafund, for at holde Undersaatterne desbedre udi Ave og Lydighed. Men det er vanskeligt at begribe, hvorledes alle Nationer, hvoraf mange have ikke mindste Overeenstemmelse med hinanden udi Sæder og Meeninger, skulde være eenige med hinanden udi den Lærdom alleene, og at Regentere, hvis de allene havde sigtet til deres egen Magts og Høyheds Bestyrkelse, skulde have stiftet og forplantet en Lærdom, som giør Skaar udi deres Souverainetet, og som underkaster dem en Overdommer, til hvilken Undersaatterne kand appellere; Thi under alle [222] Religioner befattes den Artikel, at man maa adlyde GUD meere end Mennesker. Saasom nu dette strider imod verdslige Regenteres Politiqve, saa taber Atheisternes Argument aldeles dets Kraft, og viser, at Religionen ikke kand have saadan Hiemmel, men at den sunde Fornuft haver overbeviset Mennesket om et Guddommeligt Væsens Existence. Jeg forbliver &c.

j. [LII: Straffen efter Døden]

Epistola LII.

Til * *

Min Herre skriver, at han intet haver at udsette paa min Moralske Catechismum, og at han haver deraf læret, at man ikke for hastigen maa dadle en Mands Ord eller Skrift, førend man hører hans Forklaring, saasom enhver er best Udtolker af sine egne Ord. Min Herre mælder ellers udi cidste Skrivelse, at jeg i mine moralske Tanker haver betient mig af en Expression, som synes at nærme sig til Origenismum; Thi, naar jeg taler om Straf udi den anden Verden, siger jeg, at GUD ingen Straf øver, som er mod Retfærdighed, og derved synes at give tilkiende, at GUD kand formilde den Straf, som han truer med, om han finder det for godt. Førend jeg giør nogen Forklaring herover, vil jeg sige dette, at jeg ikke skriver saa meget for at dogmatisere, som for at tilkiendegive visse Meeninger, som jeg ved Meditation er falden paa, og som ikke maa ansees uden som Problemata, hvilke jeg med Modestie foresetter, for at høre andres Forklaringer, helst, saasom jeg i ingen Ting stoler paa mit eget Begreb, men med Lærvillighed [226] underkaster mig andres bedre Skiønsomhed, ønskende, at enhver vilde giøre det samme; thi derved kunde mange Stridigheder blive bilagde, som med Hidsighed fortsettes, efterdi enhver søger til det Yderste at forfegte den Meening, som han eengang haver antaget. For at komme til Spørsmaalet, hvorpaa forlanges Svar, da meener jeg ikke at have forseet mig i at sige, at GUD kand efter Godtfindende formilde den Straf, som han truer med, saasom en saadan Moderation kand ikke legges nogen Lovgiver til Last. Jeg siger ikke, at GUD formilder Straffen, men at han efter sin Velbehag kand moderere den: Saadan Lærdom er langt fra Origenismo; den er heller en Middel-Vey imellem dem, der sige, at hans Ordholdighed udfordrer Trueslernes strænge Fuldbyrdelse, og andre, der meene, at Executionen strider imod hans Retfærdighed. Hvilken af disse tvende Meeninger man efterfølger, synes man ligesom derved at ville foreskrive GUD Love. Enhver, som haver nøye overveyet hvad som i denne Materie siges pro og contra, tager sig vare for derudi at decidere. Man haver disputeret derom udi Origenis Tider; men Stridighederne have aldrig været hæftigere end udi vor Alder. Begge Partier bevæbne sig med vigtige Argumenter: Nogle sige, at, saasom GUD er Sandrueheden selv, saa viger han ikke fra sine Ord; og Skriften viser klarligen, at han dicterer en ævig Straf for de Ugudelige. Videre sige de, at, saasom der syndes mod et u-endeligt Væsen, saa maa Straffen efter Proportion og være u-endelig; item, jo større Trueslerne ere, jo større kand deres Ondskab agtes at være, som af saadant ikke lade sig bevæge; endeligen sige de, at intet er farligere end at prædike om saadan Moderation: Thi, hvis Straffens Ævighed ikke kand holde ugudelige Mennesker i Ave, hvad kand man da vente, hvis [227] de troe dens Formildelse? Andre derimod argumentere saaledes: At intet Skaar giøres udi GUds Sandruehed, endskiønt han ikke med yderste Strenghed fuldbyrder sine Truesler. En Lov forfattes udi skarpe Terminis, for at injage Syndere des større Skræk; men det staaer til Lovgiveren, efter Omstændigheder at formilde Executionen, og at dømme om, hvorledes den skal proportionere! efter enhvers Misgierning. De sige, at, saasom der er ingen Proportion imellem Synder, som bedrives udi dette Livs Korthed og en ævigvarende Straf og Pine, saa kand man ikke conciliere saadan Strenghed med de Skriftens Steder, der tale saa prægtigen om GUds Barmhiertighed, hvis man tager det Ord ævig udi den almindelige Meening. De anføre Exempler paa een og anden, der ved saadan Forklaring have fattet Tvivlsmaal om den Christelige Religion, og citere blant andre den bekiendte lærde Camphuysen udi Holland, hvilken gav tilkiende, sig ikke

at have været en ret Christen, førend ved en mild Forklaring den derover fattede Scrupel blev ham betagen. Endeligen sige de, at Straffens U-endelighed ikke kand have den gode Virkning, som man gemeenligen indbilder sig; thi, saasom den er ubegribelig for Forstanden, saa bevæges Mennesker mindre deraf, end af en limiteret Straf, som de nogenledes kand fatte. Saadanne Argumenter anføres pro og contra; hvoraf sees, at man herudi maa gaae varligen til Verks, og at en Lærer giør ikke ilde, der betiener sig af efterfølgende Methode, nemligen, at han bliver ved den almindelige Forklaring, dog saaledes, at han i alle Tilfelde ikke driver lige stærkt derpaa. Naar han haver med stive og haardnakkede Syndere at bestille, som ingen Formaning bider paa, maa han afmale alting udi den høyeste farve, og forestille dem, at GUD visseligen vil exeqvere sine Truesler: Og at ingen, som frivilligen underkaster sig den dicterede Straf, kand besværge sig over dens Haardhed. Hvis han derimod haver at giøre med vankelmodige og derhos gudfrygtige Mennesker, saadanne som Camphuysen og andre, hvilke Straffens Storhed og Ævigvarenhed styrter udi Tvivlsmaal om den heele Religion, er det best, at han indretter sin Tale saaledes: GUD haver dicteret en ævigvarende Straf, og det er nyttigt, at vi troe dens Execution: Dog maa vi derhos ikke foreskrive GUD Love, og sige, at han ikke kand moderere Straffen. Vi maa holde for, at GUD intet giør, som er mod hans Retfærdighed, og at Straffen vil blive saadan, som de Fordømte selv ville tilstaae sig at have fortient. Vil nogen herimod indvende, at en Lærer ikke bør variere udi sine Forklaringer, og udtolke en Ting anderledes for een end for en anden, saa kand dertil svares, at udi saadan Lærdom er ingen Variation, men at den samme Lærdom fremføres nu udi en høyere, nu udi en lavere Tone, og det efter Apostlernes Exempler, hvilke efter Tilhørernes Beskaffenhed nu have meest drevet paa Loven, nu meest paa Evangelium; og er saadant ikke lidet Kiendemærke paa en Prædikants Skiønsomhed. Omstændighederne kand undertiden være saadanne, at man ved at drive for stærkt paa en Forklaring, styrter en vankelmodig Siæl udi Vantroe. Hvorom alting er, saa kand ingen synde ved at giøre saadan Bekiendelse, nemlig, at GUD intet giør, som strider imod hans Retfærdighed: Item, at han efter Velbehag kand dispensere udi sin Lov, og formilde den Straf, som derudi dicteres. Ved saadan Bekiendelse viser en Lærer sin Modestie, og en vankelmodig Tilhører frelses af sin Tvivlsmaal. Jeg forbliver &c.

k. [CLXXVIII: Guds Alvidenhed endnu en Gang]

Min Herre mælder, at han haver læset det Brev, som jeg haver tilskrevet vor tilfælles Ven, om de tvende Samtaler, som jeg haver haft med C.K. angaaende den Guddommelige Forudseelse af Hændelser, eller af Ting, som flyde af [329] Menneskets fri Villie, og at ham synes, at jeg ikkun løsligen haver svaret til de af samme Person anførte Argumenter. Jeg haver svaret det beste som jeg haver kunnet, og jeg haver communiceret andre disse Samtaler udi Tanke, at forsynes med sterkere Beviisligheder. Hvis min Herre kand forsyne mig med noget, som er kraftigere, skal jeg ikke glemme at føre mig det til Nytte. Objectionerne ere ellers glimrende, og adskillige saavel gamle som nye Philosophi ere faldne paa samme Meening, som jeg udi disse Samtaler haver stræbet at bestride, og det, maa skee, udi en redelig Intention, efterdi de have meenet, at de Knuder som giøres, ved andet Middel ey kand løses. Imidlertiid bliver jeg ved den meest antagne Meening, og holder fast ved den Bekiendelse, som jeg forhen haver giort: nemlig at jeg ey drister mig til at indskrænke GUds Alvidenhed. Jeg tilstaaer alleene, at der er ingen Tvistighed, hvorudi man maa meere ydmyge Fornuften. Jeg forbliver &c.

I. [CCXXV: Gud og Materien]

Epistola CCXXV.

Til**

Vor tilfælles Ven B. S., hvis Hoved-Studium paa nogen Tiid har været at igiendrive Manichæer, og at løse de Knuder, som Monsr. Bayle har knyttet, og som han haver meenet at være u-opløselige, foregivende, at hvor meget man end vrider og vender sig, saa kand man dog ikke andet end antage den forhadte Lærdom om tvende Principia, saasom de naturlige saavelsom de moralske onde Ting, som sees i Verden, ikke kand flyde fra et godt Principio, eller fra en retfærdig, god og barrnbiertig Skaber. Jeg siger, vor tilfælles Ven meener, at man sunde reede sig ud af denne Labyrinth, ved at statuere tvende [152] Principia, uden at forfalde til det Manichæiske Kietterie. De tvende Principia, som han meener at kunde være antagelige, uden at giøre Skaar udi GUds Eenevolds-Magt eller Væsens Unitet, er, med de gamle Philosophis at statuere Materiens Ævighed, og saaledes at antage tvende Principia, et Activum, som er Skaberen, og et puur Passivum, som er Materien. Udi denne Lærdom meener han intet anstødeligt at være, saasom ved at statuere en død og uformelig Materies Præexistence for Skabningen, Skaberens Ære, Almagt og Unitet ikke nægtes som udi Manichchæernes Systemate; hvilke ved at statuere tvende lige ævige active Principia nægte GUds Unitet. Han meener ved saadan uskyldig Lærdom først at hindre, at man ikke støder an imod det almindeligen antagen Philosophisks Axioma: Ex nihilo fit nil; det er: Af intet bliver intet. Dernæst at igiendrive Manichæernes Dualitet eller Lærdom om tvende active Principiis; efterdi man, ved at antage saadan Lærdom, kand begribe, hvorledes de mange onde Ting kand existere, uden at tilskrive en god og retfærdig GUD deres Aarsag. Fast alle gamle Philosophi, undtagen Democritus og hans Efterfølgere, have antaget tvende ævige Principia, nemlig GUD og Materien; og synes det, at de have holdet saadan Lærdom fornøden, efterdi man ellers ikke kand begribe, hvi saa mange saavel moralske som physiske onde Ting, der findes i Verden, kand overeensstemme med GUds Godhed. De Stoiske Philosophi tale saaledes herom: Der ere tvende Principia af alle Ting; det eene er Activum, det andet Passivum: [GRÆSK]. Det passive Principium er Materien, som er ubeqvem til mindste Action, og det active Principium er GUd; [GRÆSK]. Seneca siger, at der i Verden ere tvende Ting, hvor af den er sammensat, nemlig den virkende Aar- [153] sag (causa efficiens) og Materien.

Hvorudi stemme overeens de største Philosophi, af hvilke GUD kaldes et levende og fornuftigt Væsen, som ved sin Virkning og Arbejde paa den præsexisterende Materie har dannet Verden. Materien er saaledes efter deres Sigelse en substants, som er uden alt Liv og Bevægelse, men saadan, som kand imodtage alle de Skikkelser, som derpaa kand settes. Og, naar saa er, er den, u-anseet dens Ævighed, en Dependence af GUD, som er det eeneste levende og virkende Principium, og incurrerer ikke anderledes udi Skabningen, end som Materialerne til en Bygning, og Leer til et Kar. GUD, sige de, haver viset sin Almagt, Viisdom og Godhed udi de skabte Ting; at alting ikke er bleven godt, maa alleene tilskrives Materien, hvorudi de onde Ting have ligget skiulte, men ikke til Skaberen, hvilken i saa Maade maa være uden for all Critiqve; og de Indvendinger, som giøres mod hans Godhed, derved igiendrives og til Intet giøres. GUD, siger Plato, vil alt hvad som er godt. I Henseende til de onde Ting, vil han dem ikke; men de ere Virkninger af Materien: hvilken, saasom den er ævig, ikke kand til intet giøres; men Form og Skikkelse alleene derpaa sættes. Herimod kand siges dette, at, saasom denne Lærdom sigter

til at igiendrive de Indvendinger, som af de onde Ting giøres imod GUds Godhed, saa støde de paa den anden Side an imod hans Almagt; thi det kand i saa Maade hede, at han vilde giøre alting godt, hvis han havde kunnet; thi Plato forklarer dette tydeligen med disse Ord: [GRÆSK]. Men vor tilfælles Ven meener, at dette intet Skaar giør udi Almagt og Viisdom, efterdi deraf intet andet flyder, at Formen maatte rette sig efter Materien; De Indven- [154] dinger derimod, som giøres imod GUds Godhed, derved igiendrives, naar man siger, at Materien med det Onde og Gode, som derudi laae skiulte, er ævig og uskabt. Thi at ville i saa Maader criticere Skabningen, er det samme, som at ville dadle en stor Konstner, der havde udarbejdet et Træ-Billede, efterdi det ikke var saa stærkt som af Marmor; thi dertil kunde svares: Det kand ikke blive anderledes, efterdi Materien er Træ. For at sige mine ringe Tanker her om, da synes mig, at dette Argument kunde komme Monsr. Bayle til at sveede, hvis han havde med en Hedenske Philosopho at bestille. Men, saasom hans Antagonister ere Christne, som af Revelationen vide, at det Axioma: Ex nihilo fit nil, ikke holder Stik, og som tilstaae, at den hellige Skrift vidner, at GUD af intet haver dannet alting, saa lader han sig af dette Philosophiske Argument ikke anfægte; er derfore best, ikke at betiene sig deraf, helst saasom vi have et Argument, som Hedningene haver været ubekiendt, hvilket tages af Syndefaldet; saa at vi kand sige, at alt hvad GUD skabte var godt, men alt det Onde som nu sees i Verden, flyder af vore første Forældres Misgierning, hvorved Mennesket blev Laster, Sygdomme og Død underkastede, og den heele Jord blev forbandet, og tabte den Herlighed, hvorudi den ved første Skabning var satt. Jeg forbliver &c.

m. [CCXXXII: Er vor Verden den bedst mulige?]

Epistola CCXXXII

Til * *

Du forlanger at vide, hvad jeg dømmer om den Tvistighed, som blant vore Tiders Philosophos haver opvakt stor Bevægelse, nemlig: De Mundo Optimo. Det er: Om den skabte Verden er den beste. Jeg er ikke for at decidere udi philosophiske Tvistigheder, og allermindst udi saadanne, hvor man intet Parti kand tage, uden at underkaste sig farlige Ind- [182] vendinger. Adskillige anseelige Mænd, blant hvilke ere Leibnitz og Wolff, foregive, at den skabte Verden er af alle Verdener, som GUD kunde skabe, den beste. Leibnitz søger at bestyrke sin Meening med saadanne Argumenter: GUD giør det beste, som er mueligt; thi, hvis man anderledes lærer, nægter man enten GUds gode Villie, eller hans Viisdom udi at udvælge det Beste. Heraf, siger han, flyder dette, at, hvis de mindste onde Ting, som sees i Verden, fattedes, blev det ikke meere Verden; hvilken i hvad Stand den end findes, holdes for den beste, efterdi Skaberen den blant alle Verdener haver udvaldt. Denne Lærdom understøtter ogsaa Wolff, hvilken betiener sig af samme Ord. Man seer heraf korteligen, hvorpaa de grunde deres Meening, og hvilke Conseqvencer de foregive deraf vilde flyde, hvis man saadant nægter. Andre derimod have hæftigen søgt saadan Lærdom at bestride, og trække deraf ud langt farligere Suiter: De sige, at, hvis GUD af Fornødenhed haver udvaldt en Plan til Skabningen, hvorudi Ondt findes mænget med Godt, saa flyder deraf, at ved Skabningen er stiftet en Fornødenhed til Synd, hvoraf GUd giøres til Aarsag. (Thi deres Modstandere foregive, at udi de onde Ting selv er en Fornødenhed, saasom af de onde og gode Tings Sammenblandelse den skabte Verdens Fuldkommenhed bestaaer. Det er saaledes, siger Wolff, at et Uhrverks Fuldkommenhed bestaaer udi Accord af alle de Parter, hvoraf det er sammensat, hvilke concurrere til det allmindelige Maal og den allmindelige Nytte, nemlig at tilkiendegive Timerne.) De sidste meene derimod, at langt fra de onde Ting med de gode concurrere til det store Sigte ved Skabningen, det er: til GUds Ære, tvertimod de sige, at saadant strider lige tvert derimod: De examinere videre Wolfs Argumenter, som ere disse, nemlig, at GUD [183] betienede sig af det Onde, som af et Middel, der befordrer det Gode, og som giør Verdens Machine fuldkommen; item at man af Erfarenhed seer en Nytte at flyde af en foregaaende Uheld. Til det første svare de, at det er u-anstændigt at tillegge GUD det, som han selv laster hos Mennesker; og til det sidste, at det ikke altiid holder Stik, saasom Erfarenhed viser, at en Nytte ikke gemeenligen flyder af en foregaaende Uheld. Man seer heraf, at begge Partier søge at trække farlige Conseqvencer af deres Modstanderes Lærdom. De første sige, at saasom de sidste nægte, at denne Verden af alle muelige Skabninger, er den beste, giøre de derved Skaar, saavel udi GUds Viisdom som udi hans Godhed; thi, hvis Verden af alle muelige Skabninger ej var den beste, kunde den ikke have været dannet af en viis og god Skaber. De sidste trække end farligere Følger af de førstes Meening: De sige, at, hvis man holder for, at Verden ikke kunde dannes anderledes, giøres derved Skaar baade i GUds Almagt og fri Villie, hvorved da bestyrkes den farlige Lærdom om Fatalitet, GUD underkastes en Skiebne, hvoraf han dependerer, og Menneskers onde Gierninger besmykkes, efterdi de maa skee af Fornødenhed. Det sikkerste i mine Tanker er, at distingvere imellem Jorden, som den var udi den uskyldige Stand, og som den er bleven efter Syndefaldet; thi, naar man siger, at udi den første Skabning det Onde ikke var mænget med det Gode, men at alting, som Skriften og vidner, var saare godt, kand Stridigheden nogenledes bilegges, og de sidste kand sige med de første, at den skabte Verden er den beste, saasom intet

bedre kand imagineres. Men saasom Leibnitz, Wolff, og deres Tilhængere tale om Verden, som den nu er, og statuere de onde Tings Fornøden- [184] hed, som de sige at concurrere til Skabningens Fuldkommenhed, saa maa ovenanførte Conseqyencer deraf flyde, og de maa gribe til den Lærdom om Materiens Ævighed, og sige, at saasom derudi var en Blanding af gode og onde Ting, saa kunde deraf ikke dannes uden en Verden af saadan Blanding. Dette er virkeligen en haard Nødd for dem at knække: De sige vel, at ved ovenanførte Distinction de onde Conseqvencer ikke hæves, saasom deraf flyder, at GUD haver skabt en Verden, som han forud saae, strax at bringes udi den Stand, som den er kommen udi ved Syndefaldet. Men ikke desmindre reede de sidste sig dog bedre her udaf, og underkaste sig mindre Indvendinger, naar de distingvere imellem Verdens første og dens paafølgende Tilstand: Og, hvis man kunde antage den Lærdom om Hændelser og saadanne Gierninger, som flyde af Menneskets fri Villie, nemlig at de samme ikke befattes under GUds Forudseelse, kunde denne Knude tillige med adskillige andre nogenledes løses. Men jeg haver paa andre Steder i mine Skrifter viset, at saadan Lærdom, i hvor stort Skin den end haver, ikke kand være antagelig: Og, eftersom saaledes er, staaer endnu en Knude tilbage; hvorudover jeg holder sikkerst, intet herudi absolute at decidere, men at regne denne Materie til de Curiositeter, som Mennesker lade see udi at undersøge Mysteriet, hvilke ere og stedse ville blive skiulte Ting for menneskelig Fornuft. Det var at ønske, at nogen kunde forfatte et Systema, hvorved disse Knuder kunde løses; thi en saadan kunde med bedre Føje fortiene den Titel af Defensor fidei, end Kong Henrik 8. Jeg priser vel dem, der have lagt Haanden paa saadant Arbejde, efterdi Sigtet haver været at til intet giøre de Indvendinger, som Naturalister anføre mod Religionen. Men at [185] fremture for længe derudi, efterat man haver seet de største Mænds frugtesløse Forsøg, er at storme mod sig selv, og at foretage sig noget som overgaaer eens Kræfter, og som er ligesom den philosophiske Steen for menneskelig Eftergrandskning. Under denne Erindring befatter jeg saavel mig selv som andre. Jeg forbliver &c.

n. [CCLXXIV: Antikke Forfattere om det Ondes Problem]

Epistola CCLXXIV.

Til**

Min Herre skriver, at han ved Læsning af mine moralske Tanker finder, at jeg udi en Materie mærkeligen haver contradiceret mig selv, i det at jeg paa visse Steder, for at igiendrive dem, som af de Onde, saavel naturlige, som moralske Tings Betragtning, nægte GUds Forsyn, haver søgt at vise en slags Fornødenhed til de onde Ting i sær, efterdi de tiene til den heele Skabnings Vedligeholdelse; At jeg derimod paa andre Steder, naar jeg disputerer mod Leibnitzes, Wolfs, og andres Meeninger de mundo optima eller den beste Verden, synes at forkaste de onde Tings Fornødenhed, som u-anstændig for en god og almægtig Skaber. Men, naar man vil eftertænke, at jeg paa et Sted taler om Verden, som den nu omstunder er, og paa et andet Sted, som den var ved første Skabning, seer man, at herudi er ingen Contradiction: Naar jeg betragter Verdens nu værende Egenskab, statuerer jeg onde Tings Fornødenhed, og underskriver mestendeels alt hvad som Chrysippus derom haver anført for at igiendrive dem, der nægte den Guddommelige Forsyn og Regiering. Chrysippi Ord ere disse: Alt hvad som er Ondt, tiener til at skiønne paa det som er Godt, hvorledes kunde man skiønne paa Retfærdighed, hvis ingen U-ret skeede? Hvorledes paa Viisdom, hvis ingen Daarlighed var? Hvorledes paa Sandhed, hvis ingen Løgn? Hvis man tager det eene bort af Verden, borttager man og det andet: Ligeledes taler han om naturlige onde Ting, som vore Tiders Skribentere have [312] vidtløftigere udført, og om hvis Fornødenhed jeg selv saavel i mine moralske Tanker, som i mine Latinske Epistler haver talet. Andet derimod er det, naar jeg taler om Verdens første Skabning, og, naar jeg disputerer mod dem, som derudi meene at være Fornødenhed af de onde Ting, efterdi Verden derved

conserveres: Jeg holder for, at den nyeskabte gode og fuldkomne Verden ej udfordrede den Fornødenhed som den ved Syndefaldet forfaldne og fordærvede siden haver udfordret, og at gode Ting meget vel absolutè kand forstaaes uden Sammenblandelse med onde Ting. Man kand undskylde Hedninger der have talet anderledes, efterdi de af GUds aabenbarede Ord ingen bedre Oplysning have havt: Dog seer man, at adskillige af dem have talet om den første Verdens hellige og uskyldige Tilstand; Pia to priser Menneskets Herlighed og Lyksalighed paa den Tiid, da det lignede GUD. Hos Photinum findes et mærkeligt Sted, af saadant Indhold: Hvad Aarsag kand der være, at Mennesker, der have Siæle af Guddommelige Particler, have saaledes kundet forglemme GUd og sig selv? Og svarer dertil, at Begyndelsen til den Uheld haver været deres Hofmod og Dristighed, som haver drevet dem til at sætte sig imod deres Skaber. Proclus skriver om Siælen saaledes: Dersom Siælen havde blevet udi sin første Uskyldighed, havde Menneskene ikke blevet Synd underkastede. Man finder hos Poëterne selv visse Vidnesbyrd om Menneskets uskyldige Stand, skiønt skiulede under Fabler. Man kand holde for, at det er Sigtet af den Fabel om Pandoræ Æske, hvoraf udøsedes paa Jorden alle slags U-lykker, Sygdomme og Død: Iligemaade kand dertil henføres hvad som fortælles om Prometheo, der stial Ild af Himmelen: [313]

Audax Japeti genus Ignem fraude mala gentibus intulit.

Post ignem ætherea domo Subductum macies, & nova febriian

Terris inctibuit cohors.

Man seer saaledes, at adskillige Hedninger selv have distingveret imellem den første

og den nu værende Verdens Tilstand, og at de have holdet fore, at de onde Ting, som vi nu see, flyde af Menneskets Fald, og er Straf for Synden, saa at de stæmmer herudi med Skriftens Vidnesbyrd, som siger, at i Begyndelsen var Alting godt. Og, naar saa er, ophører den mig tillagde Contradiction, naar jeg paa et Sted taler om de onde Tings Fornødenhed, og paa et andet Sted igiendriver dem der henføre saadan Fornødenhed til den første Skabning. Herudi deciderer jeg dog intet absolutè, ej heller indvikler jeg mig udi nogen Tvistighed derfore. Jeg holder alleene for, at saadan Forklaring er den sikkerste. Jeg forbliver &c.

o. [CCCXX: Det Ondes Stilling før og efter Syndefaldet]

Epistola CCCXX.

Til * *

Det er mig kiært, at min Herre haver fundet Behag i det, som jeg udi mine Epistler haver anført til Forsøg, om derved kand løses de store Knuder, som Monsr. Boyle haver holdet for at være u-opløselige. Den første er, at, eftersom de gode Engle og Helgene udi Himmelen ikke ere Machiner, men fornuftige Væsener, endskiønt de ikke kand synde; hvi GUD da ikke haver dannet Mennesker ligeledes. Den anden er, efterdi GUD af de første Menneskers Fald kunde forud see mange paafølgende, som vilde foraarsage Fordømmelse, hvi han da ikke betog dem den fri Villie. Min Herre finder, at den første Indvending af mig vel er besvaret, [45] i det jeg af nogle Englers Fald haver viset, at de vare ligeledes dannede som Mennesker, nemlig med fri Villie at lade det Onde og at giøre det Gode, og at begge Skabninger vise saadan fri Villies Fornødenhed, hvilken haver den Virkning, at man derved lærer at skiønne paa GUds hellige Egenskaber. Men min Herre siger, at et Spørsmaal endnu herved staaer tilbage: nemlig om Adams Fald ikke kunde have havt samme Virkning hos Efterkommerne, som Englenes Fald haver hos de gode Aander. Dette Spørsmaal meener jeg at kunne besvares saaledes: Iblant de Forskiæl, som ere imellem Englers og Menneskers Skabninger, er denne, at de sidste forplantes ved Avling, saa at et Menneske føder et andet: Da Englene derimod ere de samme udi lige Tall, som de vare i Begyndelsen. Naar man dette iagttager, seer man, at begges Fald ikke kunde have lige Virkning; thi Erfarenhed viser, at Adams Efterkommere reent have forglemt de første Forældres Fald, Straf, Poenitentze, og paafulte Naade, saa at derfore, hvis GUD havde skredet ligesom til en nye Skabning og dannet dem, som Englene ere, havde Efterkommerne ved den fri Villies Borttagelse været blevne forvandlede til et slags Machiner, saa at de ingen Idée i Fremtiden kunde have havt om GUds Retfærdighed, Barmhiertighed og adskillige andre herlige Egenskaber, saadant kand ikke siges om Engle, hvilke ved Generation ikke multipliceres, men ere udi lige Tall og de selv samme, som de i Begyndelsen vare, og derfore endnu speile sig udi de onde Aanders Fald og paafuldte Straf, saa at de have fuldkomment Begreb om GUD, ikke alleene som en Skaber, men ogsaa som en viis GUD og retfærdig Regent. Af dette sees, hvi en stedsevarende fri Villie at lade det Onde og at giøre det Gode er meere nødig [46] at continueres hos Mennesker end hos Engle. Og kand herved ogsaa løses det andet Spørsmaal, som min Herre meener forhen ikke tilstrækkeligen haver været besvaret, nemlig, hvi GUD, som i nogle 100 Aar haver seet den fri Villies slette Virkning, ikke haver taget en saa farlig Gave fra Mennesken; thi der maatte skrides til en nye Skabning, hvis Virkning vilde blive, at Mennesker, som ved Avling u-endeligen multipliceres, vilde i Fremtiden tabe den Idée og Kundskab, som de første Forældre havde om GUD, og derfore vilde blive forvandlede til en Art af Machiner og GUds Sigte, som er at manifestere sig for de skabte Creature, vilde forgaae. Vil man sige, at GUD ved en bestandig Inspiration kunde conservere saadan Idée hos Mennesker, saa blive de end meere Machiner. Man maa ellers herved nøye iagttage tvende Ting, 1) det, som jeg haver anført om det menneskelige Kiøns Multiplication og den Virkning, som er viset deraf at flyde 2) den Forskiæl, som er imellem Englenes Striid udi Himmelen og de første Forældres Fristelser og Fald paa Jorden. Den Forskiæl viser, hvi Straf og U-naade er bleven større for de første end for de sidste. Skriften tilkiendegiver, at nogle af Englene af Hofmod aabenbare have rebelleret imod deres Skabere, og at de til Straf ævindeligen ere blevne forskudte: Andre derimod have imodstaaet de største Fristelser og udi den foretagne Rebellion have opført sig som tro og lydige

Undersaattere, hvorfore Belønningen er bleven proportionered efter denne udstandne Striid. Saasom nu de første Menneskers Synd ikke haver været af den Natur og Vigtighed som de onde Aanders Rebellion, og deres paafuldte Poenitentze ikke af den Vægt som de gode Englers Bestandighed i at imodstaae Fristelser, saa kunde Straf og Naade ikke uddeeles i lige Maal for de himmelske som for de jordiske Creature. Man seer saaledes [47] af begge disse anførte Poster, hvi GUd ikke haver fundet i for godt at skille de faldne Mennesker ved den fri Villies saa kaldne slibrige Gave, som de bestandige Engle: 1) Efterdi begges u-lige Forhold udfodrede en u-lige Dom og Kiendelse udi Sagen. 2) Efterdi Virkningen i Henseende til Menneskernes Multiplication ikke kunde blive den samme; thi den fri Villies Borttagelse, som i Fremtiden vilde giøre Mennesker til Machiner og betage dem all Idée om GUds Regimente og hans herligste Egenskaber, kunde ikke have den Virkning hos de gode Engle, som stedse ere blevne og blive de samme. Saaledes synes mig, at disse tvende Hoved-Knuder best kand løses. Og mærker min Herre saaledes af denne saavel som af mine forhen skrevne Epistler, at jeg for at besvare Msr. Bayles Hoved-Indvendinger haver viset, 1) at Englene i Henseende til den fri Villie have ved første Skabning været satte udi samme Stand som de første Mennesker; dernæst den Fornødenhed at lade Menneskerne alleene forblive udi samme Stand. Jeg lader mig alleene nøje at besvare disse af Msr. Bayle anførte Indvendinger, hvormed han saa meget haver trodset; thi mit Forsæt er ikke at indvikle mig i de Tvistigheder, som nu med Hidsighed fortsettes imellem vore Tiders Lærde om de onde Tings Oprindelse, og den beste Verden, heldst, saasom jeg seer, at hvilket Parti man absoluts slaaer sig til, styrter man sig udi Labyrinther, hvoraf man ikke kand udrede sig, og jo meere man grunder derpaa, jo fleere Knuder finder man. Jeg holder det sikkerste herudi at erkiende et Mysterium, som ved indskrænket menneskelig Forstand ikke vel kand forklares. Drister mig derfore ingen Dom herudi at fælde, men alleene her korteligen vil tilkiendegive hvad mig synes sikkerst at troe, underkastende efterfølgende Tanker min Herres og andre skiønsomme Mænds Betænkning og Correction. Jeg holder [48] for, det sikkerste er at sige, at GUd i Begyndelsen skabte Alting uden Sammenblandelse af onde og gode Ting; saadant er anstændigst at tillegge en god GUD, som vil og en almægtig, som kand danne Alting uden saadan Blanding; det er ogsaa overeensstemmende med den hellige Skrift, som vidner, at GUd saae alt hvad han havde skabt, at det var saare godt; iligemaade at de onde Ting, som Mennesker underkastes, ere Straf for Synden. De morakke onde Ting og Menneskets fordervelige Tilbøyeligheder, som sees endogsaa udi smaa Børn, siger Skriften udtrykkeligen at være en Virkning af de første Forældres Fald, om de naturlige Ting, som Jordens Ufrugtbarhed, Sygdom, Pest, giftige Insecter &c. tales ogsaa paa samme Maade, og siges, at de ere Straf for Synden. Naar dette nu saaledes er beskaffet, naar de Tanker, vi bør have om GUds Godhed og Almagt, bestyrkes ved at giøre Forskiæl imellem den nyeskabte og den ved Faldet fordærvede Jord, og, naar GUD selv udi sit aabenbarede Ord tilkiendegiver, at de onde Ting, som Mennesker see og føle, ere indførte ved Synden, saa er sikkerst at blive ved en Lærdom, som intet Skaar giør udi GUds herlige Egenskaber, eller i det ringeste ingen Anledning giver til Indvendinger derimod, og som tilligemed kand giøre Ende paa de Tvistigheder, som have reiset sig iblandt lærde Mænd, og som hidindtil ere førte uden Frugt. Naar vore store Philosophi ville iagttage dette og erkiende saadan Forskiæls Fornødenhed udi deres Skrifter om de onde Tings Oprindelse, (de origine mali} vil jeg bifalde alt hvad som de derom have anført, og tilstaae med dem, at de onde Ting, som ere mængede med de gode, contribuere til den heele Skabnings Conservation og Vedligeholdelse, og saa igientager jeg alt hvad jeg selv og andre herom [49] anført. Ja saa holder jeg for, at det, som man kalder U-orden, er heller Orden, og at det, som man kalder Uheld, Incommoditet, Plage, ere fornødne Ting, og at Parternes Destruction tiener til den heele Machines Styrke, saa at de Argumenter, som Vantroende og Fri-Geister

deraf tage til at negte Guds Forsyn og vise Regimente, ere af ingen Betydelse. Ville vore Philosophi derimod ikke distingvere imellem den nys skabte og nu værende Verden, seer jeg ikke, hvorledes med alle de Argumenter, som de subtileste og skarpsindigste Hierner kand ophitte, Munden kand bindes paa Vantroende; thi Knuden kand derved ikke opløses, og det Spørsmaal staaer endnu tilbage at besvares, nemlig om et almægtigt Væsen, som af intet haver dannet alting, ikke haver kundet skabe Verden og vedligeholde sin Bygning uden onde og gode Tings Sammenblanding; man siger vel, at saasom vor Jord er ikkun en Atomus og et Sands-Korn imod den heele store Verden, saa kand de U-lejligheder, som findes paa denne vor liden Jord-Kugle ikke komme udi Regning, naar man betragter den heele Skabning, og, naar man forestiller sig, at udi Million tusinde andre beboede Himmel-Kloder saadanne U-lej ligheder og onde Ting ikke kand have Sted: Men det er ikkun en puur Gisning, og som er uden Grund; thi man kand ligesaa let falde paa de Tanker, at større U-lejligheder og U-orden findes udi andre Planeter end paa vor Jord. Knuden staaer derfor u-opløset tilbage, og Fri-Geister fremture i at pukke med deres Indvendinger imod GUds Forsyn og Regimente. Dette haver jeg nøje eftertænkt, og derfore er falden paa disse Tanker, at Religionens Fiender ikke kand disarmeres uden at giøre Forskiæl imellem den første Skabning og den nu værende Jord, og at tilskrive de onde Ting, som derudi findes, vore [50] første Forældres Misgierning, hvorved deres Tilstand er bleven fordervet, eller Jorden, som Skriften siger, forbandet. Allerhelst kand man bevæges til at antage saadan Meening, efterdi man seer, at de Philosophi, som ere af det andet Parti, ere, for at bestyrke deres Lærdom, drevne til at statuere en fatal Mechanismum, og en Stoisk Skiebne; saaledes at de under det Navn af Harmonia prcestabilita giøre Mennesker til Machiner, og ved den fri Villies Ophævelse giøre GUD til en arbitraire Dommer, der straffer og belønner de Ting, som af en absolut Fornødenhed ere beskikkede at skulle skee. Ja samme Philosophorwn Lærdom haver ogsaa drevet mange til at statuere Materiens Ævighed, holdende for, at, saasom de onde Ting laae derudi skiulte, saa maatte GUd ved Verdens Skabelse lade dem blive, ligesom en Konstner kand sætte adskillige Skikkelser paa en Materie, men kand ikke forandre Materien selv. Samme Lærdom haver ogsaa givet Anledning til Manichesismum, hvorved statueres tvende lige mægtige og independente Principia activa, og som Monsr. Bayle med saadan Iver haver fornyet udi vor Tiid. Jeg kand vel ikke forsikkre mig om, at denne min Thesis vil blive uanfegtet, jeg giver den ej heller ud for at være af den Styrke, at all Tvistighed derved kand ophæves j det er mig alleene om at vise, hvilket af de stridende Partier er sikkerst at følge, og ved hvilken Lærdom man best kand bevæbne sig imod Vantroende, hvilke af Jordens og det nu værende menneskelige Kiøns Tilstand have giort de farligste Indvendinger og drevet deres Modstandere, især Joh. Clericum, at fornye Origenis Lærdom om de Fordømtes Straf, for at vise, at de onde Ting, saavel naturlige som moralske kand consistere med GUDS ideale Godhed. Vil man sige, at det er umueligt at fingere sig Verdens første [51] Skabning anderledes, end den nu omstunder er, og at man ved saadan Fiction viser sig ikkun at have foretaget en desperat Sags Forsvar, saa kand dertil svares, at man ved den Forskiæl, som giøres imellem den første og nu værende Jord, negter ikke de først skabte Tings Existents, men deres Virkninger, helst eftersom Skriften lærer, at ved Syndefaldet ikke alleene Jorden tabte sin Kraft, men endogsaa Mennesket sine herlige medfødde Egenskaber. Mit Systema bliver i saa Maade dette: Jorden, da den gik ud af Skaberens Verksted, kand have havt samme udvortes Form, som den nu haver, og de nye skabte Mennesker den samme udvortes Skabning, som vi see hos Efterkommerne; Ilden kunde have Magt til at forbrænde, Vandet til at drukne, visse Dyr og Insecter kunde være giftige, og alle de Ting, som frembryde af Jordens Indvolde, og foraarsage saa store Uheld og Ødeleggelser, kunde have i Førstningen existeret, men uden skadelig Virkning, saa at de alleene kunde ansees som Midler, der vare i Bereedskab og kunde sættes i

Operation, naar GUD fandt fornødent at lade dem virke de u-lydige Creature til Straf. Denne Lærdom synes mig at være sikkere end at statuere de onde Tings Fornødenhed ved første Skabning, hvorved Anledning gives til Indvendinger enten imod GUds Godhed eller hans Almagt: Anderledes er det, naar man statuerer de onde Tings Nødvendighed udi den ved Syndefaldet fordervede Jord, da kand man, uden at giøre Skaar udi GUds herlige Egenskaber, statuere, at de saa kaldne onde Ting og Parternes Destruction contribuere til den heele Machines Vedligeholdelse, saa det er ligesom med syge og fordervede Legemer, hvilke ved violente Remedier reddes fra total Undergang. Hvad som kand synes at bestyrke deres Meening, som foregive onde [52] Tings Nødvendighed, end ogsaa ved Verdens første Skabning og udi Jordens uskyldige Stand, er dette, at Erfarenhed viser, ingen fuldkommen Fornøyelse at kunde imagineres uden ved gode Tings Sammenligning med onde, og uden ved Begges Omvexling. Jeg haver ogsaa selv udi mine moralske Tanker viset, at ingen skiønner paa Sundhed, uden han enten selv haver været syg eller seet andre at laborere af Sygdom, at Hvile er ikke ret behagelig uden efter udstandet Arbeyde, Mad og Drikke ikke uden efter foregaaende Hunger og Tørst, saa at jeg derfore endnu tilstaaer, at udi den fordervede Tilstand onde Ting ikke alleene ere fornødne, men end ogsaa at de befordre fuldkomne Fornøjelser: Men jeg siger alleene udi Verdens fordervede Tilstand, og strækker det ikke videre; thi deraf vilde ellers flyde, at Englene og Helgene udi det andet Liv ingen fuldkommen Fornøjelse kunde have, efterdi de leve udi en Stand uden onde og gode Tings Omvexling. Ja man kunde falde paa at dømme det samme om GUD selv. Man maa derfor ikke dømme i Almindelighed om Lyksalighed efter de onde Tings Virkning udi den nu værende fordervede Verden. Det er derfore meere sindrigt end grundigt foregivet af Autor til de Persiske Breve, nemlig, at det er vanskeligt at begribe den Beskrivelse, som giøres over Helgenes Lyksalighed, saasom man kand ansee det som et Martyrium stedse at staae med Palmer i Hænderne og uden Afladelse at intonere Lov-Sange for GUds Throne. Saadan ilde grundet Betænkning flyder deraf, at man dømmer om Lyksalighed efter den Idée, som fordervede Creature derover giøre sig, og holde for, at, ligesom en Skipper ikke kand fuldkommeligen glæde sig ved at være kommen i Havn uden efter udstanden Storm og farlig Sejlads imellem Skiær og Klipper, saa kand ingen ret Glæde [53] og Fornøyelse have Sted udi en reen, hellig og uskyldig Stand, saadan som man kand forestille sig at have været «di den nye skabte fuldkomne Verden, og saadan, som vil blive efter Døden udi de lyksalige Boeliger. Hvis nogle holde for, at jeg tilforn anderledes herom haver skrevet, da erklærer jeg, at jeg haver havt den nu værende Verdens Tilstand for Øjne; og, hvis jeg end ikke kunde befri mig for Contradictions Beskyldning, vilde jeg dog ikke skamme mig der ved, men holde mig det for en Ære efter nøyere Efterforskning at have forandret min Meening, helst udi en saa vanskelig og en saa stærkt omtvistet Materie, hvilket er en ærlig og tillige med en ydmyg Mands Characteer. Dette maa man dog tilstaae, at, hvis jeg udi en og anden Ting haver fluctueret og vaklet, saa haver jeg dog bestandigen blevet ved mit Hoved-Principium, som er, ingen Lærdom, i hvor stort Skin den end kand have, at antage, som kand give os onde Idéer om GUD og giøre Skaar udi hans hellige Egenskaber. Jeg laster ikke dem, som have søgt at bestride Msr. Bayle med andre Vaaben; jeg admirerer Leibnitz Theodicée, anseende det som et Mester-Stykke, og et Skrift, som udi god Intention kand være forfattet: Men jeg kand ikke see, at den Rotterdamske Philosophi Theses derved kuldkastes. Jeg drister mig ey heller til at foregive, at disse af mig anførte Betænkninger kand giøre Ende paa disse langvarige Tvistigheder. De Indvendinger, som samme Philosophus haver giort imod GUds Godhed af Forudseeisen og de Fordømtes Straf, holde det andet gamle Parti endnu udi Bevægelse, og foraarsage, at mange meene, at Krigen endnu ikke gandske er til Ende, saa at de ønske, at det var tilladt at forlade visse Udenverker, for desbedre at forsvare Hoved-Fæstningen, og sige med Cicerone, utinam liceret, [54] sed non audebimus. De forstaae ved

Udenverker 1) den almindelige Lærdom om den guddommelige Forudseelses Udstrækning til Hændelser og saadanne Ting, som flyde af Menneskets fri Villie, og 2) den Lærdom om de Fordømtes evigvarende Straf. De meene, at ved at indskrænke Forudseeisen, eller ved ikke at udstrekke den videre end den kand være, og ved at sette Grændser for Fordømmelsen, eller at formilde Dommen, gandske at bestride Vantroende, og at giøre Sejeren gandske fuldkommen. Jeg haver tilforn tilkiendegivet min Meening heri, men ikke dristet mig til at skride til nogen Decision. Jeg siger alleene, at hvis nogen herudi viger fra den almindelige Lærdom udi en god og velmeent Intention, drister jeg mig vel ikke at underskrive med de samme; men erklærer derhos, at jeg derfor ikke truer dem med Stevning, og sverter dem med de forhadte Navne af Socinianer eller Origenister. Jeg siger, hvis de vige fra den almindelige herskende Lærdom udi god Intention, det er, hvis de førstes Forklaringer over den guddommelige Forudseelse sigte alleene til at igiendrive dem, der giøre GUD til en arbitraire Dommer, som fortørnes over Misgierninger, der ufejlbarligen maa skee, og som straffer hvad han selv dirigerer. Og, hvis de Sidstes Forklaringer over Fordømmelsens Langvarighed sigte alleene til at igiendrive dem, der giøre GUD til en alt for streng og ubarmhiertig Dommer, der i Million Tusinde Grad lader Straffen overbalancere Forseelsen; thi saadanne Lærdomme, hvis de ere vildfarende, saa kand de dog tillige med ansees som Prøver paa Religion og Christendom. Jeg forbliver &c.

p. [CCCXXI: Guds Hensigt med Skabelsen]

Epistola CCCXXI.

Til * *

Jeg haver udi en af mine Epistler lært, at GUds Hoved-Sigte ved Verdens Skabning haver været hans Herligheds Manifestation, og besvaret den Indvending, som derimod gjøres af dem, som holde for, at saadant er at tillegge GUD en Forfængelighed og en Ambition, som det allerhelligste og allerhøyeste Væsen er u-anstændigt, og som sige, at GUD haver nok i sig selv, saa at ved levende og fornuftige Creaturers Skabning ingen nye Fornøyelse ham kand tillegges. Jeg haver viset, at Fornøyelse over Gierninger ikke kand begribes, med mindre der findes nogle, som kand skiønne derpaa. Dette ville de fleeste Theologi og Philosophi ikke tilstaae, hvorvel Skriften giver tilkiende, og Skabningen selv viser dette at have været Hoved-Sigtet. De sige, at GUds Sigte ved Skabningen haver alleene været at giøre Mennesker lyksalige, og meene, saadan Lærdom at være anstændigst. De spørge ogsaa, om GUd ikke var ligesaa fornøyet før som efter Skabningen. Jeg haver forhen besvaret begge disse Indvendinger, hvorfore jeg det ikke vil igientage. Jeg tilstaaer gierne, at GUds Forsæt derved haver været at giøre Mennesker lyksalige, men at dette Forsæt ikke haver været det eeneste, ey heller et Hoved-Forsæt, og spørger igien, hvorledes Fornøyelse over Gierninger kand fattes, naar ingen seer dem eller skiønner derpaa. Dette Spørsmaal meener jeg ikke at være let at besvare; thi, naar de spørge, hvi GUD da saa længe haver fra Evighed tøvet Skabningen, efterdi saadan Fornøyelse deraf flyder; [56] saa kand dem igiengives samme Spørsmaal, hvi GUD fra Evighed ikke haver skridet til dette store Verk, efterdi hans Fornøyelse fra Evighed haver været at giøre Mennesker lyksalige. Denne Knude haver en anseelig Autor, nemlig Reinbek søgt at løse paa efterfølgende Maade. Hans Ord ere disse: Hvis man holder for, at GUD haver skabt levende Creature til den Ende, at de skulde ære og prise ham, saa er det ligesom at ville foregive, at han maatte søge sin sande Ære hos de samme, og at han selv ikke kunde give sig den, ikke at tale om, siger han, at intet Creatur er i Stand at ære GUD efter hans Værdighed; thi Ære haver til Grundvold Erkiendelse af Fuldkommenheder, som findes hos andre. Jo mindre man finder andres Fuldkommenheder, jo mindre er man i Stand til at bevise dem tilbørlig Ære. Creaturene, hvis Kundskab er og bliver indskrænked, kand umueligen see og tilfulde beskue GUds Fuldkommenheder; og, naar saa er, er det umueligt, at et indskrænket Creatur kand tilstrækkeligen ære et u-endeligt guddommeligt Væsen. GUD maatte da i all Ævighed blive uden tilbørlig Ære, og opbie den liden ufuldkomne Deel, som kunde ventes af Creaturene. Naar man nu spørger anførte Autor, om GUds Ære bestaaer alleene i at ære sig selv, og saadant synes u-rimeligt at sige om et eeneste Væsen, søger han at løse Knuden saaledes: Dette giver tilkiende, at udi det guddommelige Væsen maa være fleere Personer, hvilke ere saa sindede mod hinanden, og forholde sig saaledes indbyrdes, som deres aller- [57] højeste Fuldkommenheder, hvilke de selv kiende, udfordre og fortiene. Og meener han, at ved denne Forklaring, Fornuften selv kand bane sig Vey til den aabenbarede Lærdom om de tre Personer udi eet Guddommeligt Væsen. Jeg tilstaaer, at denne Betænkning er heel sindriig: Men man kunde ogsaa spørge, om deraf ikke kunde gives Anledning til Tritheismum, og bestyrke dem, som ikke have begreebet eller ikke ville begribe tre adskilte Personer udi et og det samme Væsen. Derom ønskede jeg gierne at høre min Herres Tanker. Hvorom alting er, saa flyder af min Thesi intet andet, end at GUD af Creaturene kand æres, om ikke paa en fuldkommen, saa dog paa en ufuldkommen Maade, som er proportionered efter deres indskrænkede

Kundskab, og derfore kand være GUD behagelig. Jeg forbliver &c.

q. Epistola CCCXXII.

Til * *

Min Herre skriver, at han forundrer sig over, hvi jeg indvikler mig i de vanskelige Materier om de onde Tings Oprindelse og den beste Verden, hvorom i vor Tiid saa hæftigen og uden Frugt haver været tvistet og endnu tvistes: Han meener, at saadant Foretagende strider imod mine egne Principia, som er, at holde sig fra de Tings Eftergrandskning, som ved menneskelig indskrænked Fornuft ikke kand udfindes; han siger ogsaa, at jeg forfalder til det som jeg haver fraraadet andre, nemlig saadanne Tings Efterforskning. Men [58] visse store Philosophi, i sær Mr. Bayle i denne vor Alder haver stræbet at vise den hellige Skrifts U-overeensstemmelse med Fornuften, og en Fornødenhed til at statuere en Dualitet eller tvende Guder en god og en ond, efterdi de onde Ting, som af GUD forudsees, og conseqventer af ham selv beskikkes, ikke kand passe sig paa et godt og barmhiertigt Væsen, og at den Skaber ikke kand siges at elske de skabte Creature, som danner Mennesker, hvilke han forud seer at være beskikkede til ævig Fordømmelse. Efterdi nu Materien er af saadan Vigtighed, og der handles om at forsvare GUds Unitet og hans herlige Egenskaber, er det ingen Under, at de største saavel Theo-\\logi som Philosophi ere derved satte udi Harnisk; og er det af samme Aarsag, at jeg haver holdet denne Eftergrandskning fornøden; dog saaledes, at jeg efter andres Exempel herudi ikke deciderer som en philosophisk. Lærer; (thi det var at henfalde til det samme, som jeg haver censureret hos andre) men alleene eftersøger, hvilken Meening er sikkerst at følge; thi derudi følger jeg alleene mit gamle Principium, nemlig at forkaste all Lærdom, som giør Skaar udi GUds Godhed, eller i det ringeste, som giver Anledning til Indvendinger derimod, som ikke kand besvares. Det er i den Henseende, at jeg raader undertiden at gaae fra Skriftens bogstavelige Forklaring, og undertiden at give efter udi en og anden herskende Meening, for at bestyrke den heele Religion. Det er i den Henseende at jeg undskylder Joh. Clericum, der haver holdet Origenis Lærdom om de Fordømtes indskrænkede Straf taalelig, efterdi den efter hans Meening kunde bestride og til intet giøre Bayles farlige Indvendinger. Det er ogsaa i samme velmeente Forsæt, at, om jeg ikke approber er eller undskylder visse Folks Meening om Forudseelsen, nemlig, at den ikke strækker [59] sig til Kendelser eller Ting, som flyde af Menneskets fri Villie, jeg dog dømmer lidt mildere om dem, end en Deel andre, som kalde dem Røvere af GUds Alvidenhed. Ingen kand nægte, at jo Origenis Lærdom om de Fordømtes til vis Tiid varende Straf jo er som et Skiold, hvormed man kand bøde for sig imod de skarpeste Pile. Bayle giver sin Sag vel ikke derved gandske over; men man merker dog, at han standser noget derved: Han siger vel, at Helvedes Pine, hvor meget den bliver i Tiden afkortet, saa er den dog ikke proportionered efter de Fordømtes Synder, saa at om den ikke tilkiendegiver en retfærdig, saa dog en alt for haard Dom, som af en mild og barmhiertig GUD ikke kand fældes. Men, naar man derimod foreholder ham den paafuldte stedsvarende Lyksalighed, som foraarsager, at Pinens Langvarighed og Haardhed holdes for kort og taalelig, maa han plante Gevær, og tale i en sagte Tone. En Knude staaer alleene tilbage: thi, saasom Sigtet af all Straf siges at være enten en Synders Forbedring eller Exempel, hvorudi andre kand speyle sig, og saadant Sigte ophører udi det andet Liv, saa foregive nogle, at saadan Straf ikke er GUD anstændig, og derfor ikke kand øves af en retfærdig, men alleene af en hævngierig Øvrighed: det er, sige de, af samme Beskaffenhed, som naar en Konge udi Vrede lader omkomme eller pine en Undersaat, uden at nogen faaer mindste Kundskab derom, saa at Straffen tiener hverken til samme Undersaats Bedring, eller andre til Advarsel, men sigter alleene til at fornøye sin egen Hævngierigheds Affect. De distingvere derfore imellem Justitiam correctivam og vindicativam, af hvilke den første er en retfærdig, den

anden en hævngierig Dommers Øvelse. Denne Indvending haver Leibnitz udi hans Theodicea besvaret saaledes: Han siger,

[60] at GUD med Billighed ikke alleene selv øver, men og tilsteder andre at øve den sidste Straf: Thi, saasom han engang haver truet med Straf, og dicteret den, for at holde Mennesker udi Lydighed, saa kand han ikke giøre sin egen Lov til intet; hans Bestandighed udfordrer, at Misgierninger ikke kand blive ustraffede, endskiønt Synderne derved ikke forbedres. Jeg legger dette dertil, som synes at være af største Vægt, nemlig, at ingen Lærdom kand være farligere og skadeligere end denne, som føres af Socinianer om Straffens Eftergivelse, og pure Trusler uden Execution. Enhver kand let indbilde sig, hvad Virkning den vilde have hos onde Mennesker. Mange kunde ogsaa falde paa de Tanker, at Løfter om Belønning vare af samme Natur. Vi maa derfore stadigen troe, at en sandrue GUD fuldbyrder saavel sine Trusler som snie Løfter, men derhos holde for, at Straffen bliver proportionered efter Misgierninger, og at GUd intet giør eller kand giøre andet, end hvad som en retfærdig Dommer er anstændigt. Jeg holder mig til disse Argumenter, uden at betiene mig af de andre, som Leibnitz anfører, saasom de ere ikke af lige Vægt. Det er nok, at man maa tilstaae, at der er ingen Ubillighed derudi, at Misgierninger blive straffede, og at Straf kand siges retmessig, endskiønt de tvende anførte Sigter ikke derved erholdes. Sees saa heraf, at denne Indvending er af ingen Betydelse; iligemaade, at den er ingen Følge af Origenis Lærdom, som tilstaaer Straffens Nødvendighed, men alleene vil forkorte Tiden, for nogenledes at proportionere den efter Misgierningerne, hvorved deres Concepter forrykkes, som af Straffens Ævigvarenhed søge at giøre Skaar udi GUds hellige Egenskaber, eller at vise, at den Idée, som Skriften giver os om GUds Regimente, strider imod Fornuften. Efterdi [61] nu Origenis Lærdom haver saadant Sigte, fælder jeg ikke saadan umild Dom derover, som endeel andre. Det samme siger jeg om dem, der udi velmeent Forsæt søge at give de samme Forklaringer over den guddommelige Forudseelse, som maa giøres over GUds Almagt. Thi ingen kand negte, hvis salva orthodoxia, saadan Lærdom kunde antages, at jo store Knuder derved kunde løses, og Munden gandske kunde tilstoppes paa Religionens Fjender: Thi den første Lærdom giver tilkiende, at de af det aabenbarede Ord ikke kand vise, at GUD er haard og umild; og den sidste viser, at han ikke er en arbitraire Dommer. De, som ere af disse tempererede Meeninger, holde for at et Systema kunde forfattes paa efterfølgende Maade. Den allmægtige og allvidende GUD skabte Verden uden Fejl og uden Sammenblandelse af gode og onde Ting; Thi saadant er overeensstemmende med et godt og allmægtigt Væsen. Den samme GUD dannede Mennesker med en fri Villie til at giøre og lade det Gode, og det af Fornødenhed, saasom de ellers ikke kunde ansees som fornuftige og levende Creature, men som simple Machiner. Han bereedte dem et Paradiis, hvorudi de kunde leve i Lyksalighed, og han foreskrev dem en Lov, som var gandske let at efterleve. Han satt ved saadan Lov, som Skriften vidner, en Prøve paa de i nye skabte Creature, for at see, hvorledes de denne fri Villies Gave vilde bruge. Forsøgelsen viser, at det ikke var forud seet. Saasom nu de strax lode sig forlede til at overtræde Loven, blev Jorden til Straf for deres Overtrædelse forbandet, og skildt ved sin forrige Herlighed: De [62] selv bleve uddrevne af Paradiis, og underkastede Død, allehaande Plager og Skrøbeligheder, som ved Avling naturligen maatte forplante sig paa deres Efterkommere;, saasom af en syndig Sæd intet sundt kunde genereres. Dog, saasom GUds Barmhiertighed er ikke mindre end hans Retfærdighed, lovede han dem en Forløser og_et nyt Liv efter Døden, hvis de angrede deres Synder, og de efter deres tilbageværende ringe Kræfter stræbede videre at opføre sig som lydige og til Naade tagne Undersaatter: Truede dem derimod med nye Straf udi det andet Liv, hvis de forkastede denne bevisede Naade, og fremturede udi at synde. Den Straf, som efter Døden blev dicteret Overtræderne, beskrives udi Skriften saaledes, at den skal svare til Misgierningerne, saa at man maa troe, at den grundes derpaa, og bliver saadan,

som af en retfærdig og tilligemed af en naadig Dommer kand paalegges. Om dette Systema er vel eller ilde grundet, overlader jeg andre at dømme udi: Jeg siger alleene, at nogle holde for, at, hvis Lærdommen saaledes blev forfattet, kunde alle Knuder løses, og Ende giøres paa de Tvistigheder, som med saadan Hidsighed ere førte, og endnu i vor Tiid uden Frugt føres; jeg siger uden Frugt: Thi mange holde for, at Bayles største Antagonister, som King, Jaqvelot &c. intet have udvirket; at Clericus ved sin Tilflugt til Originismum vel haver bragt sin Modstander noget i Knibe, men dog ikke drevet ham til at vende Ryg, eftersom den Knude staaer tilbage om Forudseeisen, som meenes at tilkiendegive en moralsk Nødvendighed til det Onde; og endelig at Leibnitzes Harmonia [63] prastabilita, hvor konstigen den end er forfattet, er af samme Beskaffenhed. Thi, naar han viser de onde Tings Fornødenhed, eftersom de concurrere til den heele Machines Vedligeholdelse, saa møder ham denne Indvending, nemlig, om en almægtig Skaber ikke kunde danne Verden uden onde og gode Tings Sammenblandelse. Det staaer ogsaa tilbage, forhen at vise, hvorledes det kand bestaae med en retfærdig GUD, for endelige og korte Synder at dictere ævigvarende Straf. Nogle foregive vel, at Straffens Ævighed grunder sig paa de Fordømtes Fremturenhed i at synde og at bespotte GUD; men intet kand være urimeligere end saadan Lærdom; med mindre man vil sige, at Pinen haver giort dem saa rasende, at de ikke kand ønske den Forløsning, som de ved Anger og Ruelse kunde erholde. Paa denne sidste Meening ere ogsaa nogle faldne, og derved have end meere fordærvet Tingen: Thi, naar man betager dem all Forstand, betager man dem og all Villie, og conseqventer all Skyld. Eftersom nu efter alle disse Forsøge Sagen er endnu udecideret, saa ere nogle faldne paa dette af mig anførte Systema, hvilket jeg aldeeles ikke underskriver, men alleene anfører som et Problema, der udi velmeent Intention kand være fremsat af dem, der meene, at Sagen ved andet Middel ikke kand afgiøres. Hvis intet herudi kand eftergives raader jeg til at entholde sig videre fra disse Tvistigheder, og erkiende et Mysterium, som Menneskets indskrænkede Fornuft ikke kand forklare, og i Eenfoldighed at bekiende, at GUds Gierninger ere grundede paa Godhed og Retfærdighed, sigende med Socrate: Dette begriber jeg ikke; men kunde giøre Reede derfor, hvis Fornuften var mindre indskrænket. [dvs den rene opgiven ....] Jeg forbliver &c.

VIII. Ludvig Holberg: *»Natur- og Folkeretten«*

[Denne udgave er foreløbig]

NATURENS

OG FOLKERETTENS

KUNDSKAB

Bygget paa de fornemste

Juristers Principiis,

Illustrered med Exempler

af de Nordiske Historier,

Og Conferered med disse Rigers,

saa vel gamle som nye Love

FEMTE EDITION

Forøget med adskillige nye Exempler

og mange rare

og curieuse Spørsmaal,

og et tilstrækkelig

Register, ved

LUDWIG HOLBERG

Indhold af dette Skrift

Fortale til Læseren

Første Bog

I, I	Om Menneskets Gierning	059
I, II	Om Moralske Gierningers Rette-Snoer Eller Om Loven i Almindelighed	071
I, III	Om Naturens Lov	078
I, IV	Om Menneskets Pligt mod sig selv	081
I, V	Om Menneskets Pligt mod sin Næste	101
I, VI	Om den naturlige Lighed imellem alle Mennesker	112
I, VII	Om adskillige Tienester man maa bevise sin Næste	116
I, VIII	Om Pagt og Forbund	126
I, IX	Om Talen	143
I, X	Om Eeders Afleggelse	148
I, XI	Om at forhverve sig Herredømme over en Ting	157
I, XII	Om den Pligt, som flyder af en Tings Herredømme	187
I, XIII	Om Værdie	191
I, XIV	Om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder	196
I, XV	Hvorledes Obligationer og Forpligtelser blive løste	227
I, XVI	Om Udtolkninger	232
I, XVII	Om Maaden at procedere udi den naturlige Frihed	243

Anden Bog

II, I	Om Ægteskab	249
II, II	Om Forældrenes og Børnenes Pligt	274
II, III	Om Herrers og Tieneres Pligt	279
II, IV	Om hvad der har drevet Menneskerne til at indstifte Stæder	283
II, V	Om Stædernes indvortes Dannelse	285
II, VI	Om Republiqvers Form og Dannelse	291
II, VII	Om det Borgerlige Herredømmes Affectioner	297
II, VIII	Om de Maader, hvorved et Herredømme forhverves	304
II, IX	Om høye Regenteres Pligt	311
II, X	Om de Borgerlige Love udi Særdeleshed	314
II, XI	Om den Ret den høye Øvrighed haver over Undersaatternes Liv	316
II, XII	Om Navn og Rygte	331
II, XIII	Om den høye Øvrigheds Magt saavel over det publiqve som private Gods	339
II, XIV	Om Krig og Fred	341
II, XV	Om Forbund	359
II, XVI	Om Gesanteres Ret	364
II, XVII	Om Begravelses Ret	369

Fortale til Læseren

Der findes mange, saavel gamle som nye Philosophi, der have meget scrupuleret over Boglige Kunster, holdende fore, at de samme ere ikke alleene unyttige, men endogsaa skadelige for det Menneskelige Kiøn, saasom man derved giøres ubeqvem til civile Forretninger, og kalder derfor en vis Autor udi den Henseende een, der haver meget studeret, et u-rimeligt Dyr, *Animal qvod irridetur ab omnibus.* Hvorfore ogsaa Adskillige have fundet for godt, at Studeringer burde gandske drives udi Landflygtighed og at man allene burde lade sig nøye med at regne og skrive. Men de fare derudi groveligen vilde. Vel er sandt, at Studeringer ere

ikke gandske allene tilstrækkelige til at forhverve nogen Viisdom eller Forstand, men at dertil aldeles udfodres naturlige Sindets Gaver og at Studeringer ligesaa lidet kunde giøre et af Naturen grov og tykhovet Menneske klog, som Medicamenter kunde giøre en død Mand levende; men der af følger ikke, at de ere unyttige, langt mindre at de ere skadelige; thi daglig Erfarenhed lære os, at hvor Boglige Kunster og Naturlige Sindets Gaver møde udi et Menneske, kand det samme forrette store Ting. Derfor haver ogsaa den høye Øvrighed, enhver udi sit Land, oprettet Seminarier og Academier alleene for at øve Ungdommen udi Boglige Kunster, at de derved kunne blive beqvemme i sin Tid at giøre deres Fædrene Land Tienneste. Men herved er at merke, at alle Studeringer ere ikke af lige Gyldighed, thi nogle ere nyttige, andre alleene ziirlige; andre igien hverken nyttige ey heller ziirlige. De Studeringer, som besynderlig næst Theo- **[052]** logie {Theologie} maa øves paa Academierne, ere (1.) den Moralske Philosophie, hvorved Sindet dyrkes, og et Menneske lige som dannes; thi den lærer os ikke alleene hvad Ret og Uret, hvad Sømmeligt og Usømmeligt er, men endogsaa giver naturlige Aarsager dertil, saa at intet tiener meere til det menneskelige Societets Opbyggelse og Vedligeholdelse. Men det er at beklage, at de fleeste, som have taget dem paa at undervise udi den Materie ikke have gaaet den rette Vey: thi nogle have bygget deres Systemata paa falske, ugudelige og Atheistiske Principiis; andre, som de Scholastici, fordervet dem ved alt for curieuse og unyttige Spørsmaal, hvorved Sindet meere forvirres end opbygges. (2.) Medicine, hvorved Legemet kand hielpes til rette, og, som af alle timelige Ting intet er kostbarere end Sundhed og Helsen, saa kand man deraf see, hvor høyt fornødent samme Studium er. (3.) Mathesis, hvorved det Menneskelige Kiøn forhverves stor Nytte og Beqvemhed; thi ved Mathematiske Inventioner ere mange Ting faciliterede, og det, som tilforn ikke kunde bringes tilveye uden med stor Besværlighed, kand nu med ringe Møye forrettes. (4.) Historier, hvorvel en Deel ikke vil regne dem blant de nyttige Videnskaber, holdende fore, at de alleene tiene til at fornøye Sindet: Men de fare derudi groveligen vilde, thi af Historiers sunde Læsning lærer man foruden Geographie og Sprog ogsaa Jus publicum og Politica: ikke at tale om de mange Herlige Exempler, som findes derudi, hvorved et Menneske saa meget opbygges, saa at derfore det Studium er ikke mindre nyttigt end behageligt, besynderlig, naar man gaaer den rette Vey; men det er at beklage, at en stor Deel Lærere, i Steden for det, som er nyttigt og Magtpaaliggende, øver Ungdommen udi den gamle Fabelagtige Historie, og, førend at give dem en general Idée derover, lade dem lære visse Stykker hid og did, saa at mange, som en fornemme Stats-Mand siger, have tygget saa længe paa den første Decas udi Livio, at de viide, hvor mange Kiør de Volsci og Eqvi toge fra de Romere udi hver Streiffen de giorde, og udaf **[053]** andre visse Stykker have lært saa store Particularia, at de vide, som Poeten siger, hvo der var Anchisis Amme og Archemori Stiv-Moder:

Qvot Acestes vixerit annos.
Qvot siculus Phrygibus Vini donaverit Urnas,

Og dog ere ukyndige udi det, som er mest Magtpaaliggende at vide.

Hvad Philologie er angaaende, da kand ikke negtes, at det jo er af stor Ornament og Ziirlighed, og haver det Studium været høyt æstimeret af de Gamle. Dog kand det ikke sættes udi

Comparaison med de første. Vel er sandt, at det bliver paa Academierne meere øvet end de saa kaldte nyttige Studia, men deraf følger ikke, at disse jo er bedre, og at de jo med Billighed kunde lastes, der sætte Alting til Side, og beflitte dem alleene derpaa: thi jeg kand ikke see, hvorledes een kand forsvare det, at han anvender all sin Tid paa at faae en Hob blotte Ord udi Hovedet, ey heller at de saa kaldte Bella Grammaticalia eller Ord-Krige kunde legitimeres, hvor udi Cathedræ undertiden hart ad nedrives for at fordømme eller forsvare en Glose. Det er bekiendt hvor længe de saa kaldte Franske Academici have stukket Hovederne sammen, og holdet geheim Conseil over det Ord Car, om samme gamle Particul burde drives i Landflygtighed eller ey, og derudover have givet Leylighed til Mons. St. Evremont at raillere dermed udi den bekiendte sind-riige Comædie, kaldet les Academiciens. Man haver adskillige Exempler paa, at nogle anvende 20 andre 30 Aar paa at oversætte en liden Bog, og dog ikke kunde giøre de store og pointilleux Philologis til maade, om hvilke man kand sige det samme, som Poeten om Rufo:

Ciceronem Allobroga dixit [= som kaldte Cicero Allobrogeren].

Jeg vil ikke tale om de Studiis, som udi de Barbariske Tider havde opfyldt alle Skoler, og endnu forsvares med stor Hidsighed af mange, og det, som Hobbesius siger, **[054]** enten fordi de ikke vide bedre, eller fordi, de skamme sig ved at glemme det som de med saa stor Møye have lært, og seer man, at saadant holdes alleene for Lærdom paa adskillige Universiteter saa at en neppe bliver holdet for en god Academicus, uden han haver lært den saa kaldte Ergotismum eller Methode at giøre sort hvidt og hvidt sort, og haver store Magasiner af barbariske Ord og Terminis, hvorudi unge Mennesker finde en synderlig Smag, efterdi de derved undertiden kunde drille en brav Mand, og forvende en Ting. *Turpe est*, siger en vis Autor, *difficiles habere nugas, et stultus est labor ineptiarum.*

Den Moralske Philosophie haver jeg ikke uden Aarsag næst Theologie sat først udi Spidsen, efterdi den er af den Nytte og Vigtighed, at den frem for alt andet, undtagen Theologie, maa excoleres paa Universiteterne, Derover har jeg den studerende Ungdom til Nytte skrevet et tilstrekkeligt Systema, confereret den Naturlige Ret med vore Lands Love, saavel ny som gamle, og illustreret det med Moralske Exempler af de Nordiske Historier. Førend jeg gaaer videre fort, vil jeg tale noget om, hvad Skiæbne samme Studium har haft, hvilket jeg forhaaber skal være Læseren ikke mindre behageligt end nyttigt.

Af alle Europæiske Folk have de Græker været de første, som have lært den Moralske Philosophie, men den blev ikkun meget silde af dem excoleret, thi udi Begyndelsen havde de intet andet end hvad som Poeterne hid og did indførdte udi deres Vers og Digt, eftersom de første Mennesker beflittede dem meere paa at føre et godt Levnet, end at skrive derom. Af alle deres Poeter holdes Homerus for den Ypperste, om hvilken Horatius taler saaledes:

Qvicqvid sit pulchrum, qvid turpe, qvid utile, qvid non Plenius et melius Chrysippo et Cramere dixit.

Af dem som først paa solut Stiil have lagt Grundvold til denne herlige Lærdom, og lært, hvad Ret og Uret er, ere de saa kaldte 7 Viise udi Græken-Land. Disse have brudt Iisen for de Grædske Philosophis, hvor iblant den første **[055]** var Pythagoras, som derfor ogsaa kaldes Philosophorum Pater. Samme Pythagoras havde ved sin Lærdom forskaffet sig saadan en Myndighed, at hans Disciple, naar man spurde dem om Aarsag til en Ting, som de lærdte, gave de intet andet end saadant Svar αυτος εφα [autos efa] det er han selv [som] har sagt det. De, som fulgte hans Lærdom, bleve kaldte Pythagoræer. Hundrede Aar derefter lærede Socrates den Moralske Philosophie, og det med saadan Eftertryk, at mange, blant hvilke Cicero, have holdet ham for den første, der haver underviist derudi. De Fornemste blant de Græker, som efter Socratem underviiste udi den Moralske Philosophie, vare Epicurus, Zeno, Plato og Aristoteles, hvis Efterfølgere bleve kaldte Epicuræer, Stoici, Academici og Peripatetici.

Iblant de gamle Romere vare Cicero og Seneca de Fornemste. Den første, hvorvel en stor Orator, var ikke mindre Moralist, og derfor af mange kaldes Princeps Jurisconsultorum. Hans Bøger ere fulde af herlige Sententzer, saavel angaaende den Naturlige som Borgerlige Ret. Han forbandt sig ikke til nogen af de Grædske Philosophers Meeninger, hvorvel den Stoiske Sect var ham meest behagelig. De fornemste af hans Skrifter, som henhøre til denne Materie, ere de Bøger [:] de Officiis. Den anden, nemlig Seneca, har skrevet vidtløftigere om Naturens Ret end nogen anden, og derfor kand siges udi den Materie at have overgaaet baade Grædske og Romerske Philosophos.

Blant de Christne maa først regnes Fædrene udi den første Kirke, udi hvis Skrifter findes foruden Theologie ogsaa meget, som angaaer Naturens Ret og den almindelige Lov. Efter dem fulgte udi de Barbariske Tider de Scholastiske Moralister, saaledes kaldte af den subtile Maade de havde at disputere paa. De samme byggede ikke deres Lærdom paa egentlige Juridiske Fundamenter, men opfyldte den med unyttige Spørsmaal, og, i Steden for at give Naturlige Aarsager til hvad de lærte, allegerede intet andet end Pavelige Forordninger og decreta Conciliorum. Denne deres Lærdom tog stor Overhaand, og tyrannise- **[056]** rede {tyranniserede} allevegne indtil Boglige Kunster komme paa Føde igien, og den store Lutheri Reformation begyndte, da blev den Moralske Lærdom taget af den Scholastiske Trældom, og med saadan Flid excoleret Tid efter anden, saa at den aldrig har været udi større Flor end nu omstunder. Philippus Melanchton var den første af Protestanterne, der har handlet om denne Materie. Han skrev et kort Begreb over Naturens Ret, hvilket af mange høyligen berømmes. De fornemste, som efter ham indtil Grotium havde skrevet derom, vare Bodinus, Vasqvius og Albericus Gentilis. Men der fattes meget udi deres Skrifter saa vel som alle andres for dem, saa at derfore Grotius med Billighed holdes for den første, der haver givet os et ret Systema over den Naturlige Ret. Samme Grotius lod iblant andet, som henhøre til denne Materie, udi sin Ungdom udgaae et Skrift, kaldet Mare Liberum, hvorudi han ved Naturlige Beviisligheder forsvarer de Hollænderes Ret at handle paa Indien, og derved har forhvervet sig Kiærlighed, og Estime af sine Landsmænd. Dette u-anseet, maatte han dog siden udstaae stor Forfølgelse udi sit eget Fædrene-Land, og leve nogen Tid udi Fængsel, hvoraf han dog, ved sin Hustrues

List, undløb, og søgte sin Tilflugt hos Kong Ludvig 13. af Frankrige. Paa samme Tid var for sin Lærdom samt Boglige Kunsters Befordring bekiendt Peirescius, hvilken, saasom han vidste, hvad stor Pund der var hos Grotium, raadde ham til at give os et Systema over Naturens Lov og Folke-Retten, og gav ham dertil adskillige tienlige Sager, af hvilke han saa vel som af Alberici Gentilis Skrifter betiente sig, og endelig lod komme for Lyset det store og navnkundige Verk, kaldet Jus Belli et Pacis. Samme Verk blev holdet for et Ornamentum Seculi, og forhvervede dets Autor stor Reputation ikke alleene blant de saa egentlig kaldte lærde Folk, men endog hos høye Regentere. Den bekiendte Sverriges Regent Oxenstierne fattede af dets Læsning saadanne Tanker om Grotio, at han forlangede ham udi Tieneste, og skikkede ham som Ambassadeur til Frankrige. Ikke desmindre finde dog **[057]** de Lærde udi dette ypperlige Verk store Feil, besynderlig de Roman Catholske; thi det blev ikke allene indført til Rom udi den saa kaldte Catologum, men endogsaa udi visse Maader lastet af Protestantske Theologis, hvilke beskyldte ham for at holde nu med Papister, nu med Socinianer og Jøder. Det er ikke alleene Theologi, men endogsaa Philosophi, der prætendere at finde Feyl udi dette Skrift, og blant andet bebreide ham, at han bruger de Hedniske Philosophers Meeninger til at forsvare sin Lærdom med, men derpaa har Grotius meget ypperlig svaret: *Non ita se iis uti ut illa sequi satis esse Christianis arbitretur, sed ut erubescant Christiani, si minus præstent* [= han mener ikke det er tilstrækkeligt at de Kristne følger dem, men at de Kristne må blive flove hvis de ikke gør det]. En stor Deel lærde Mænd, blant hvilke Caspar. Zieglerus og Henricus Bœclerus ere de fornemste, som have bemøjet sig at corrigere det, som er falsk, og bøde paa det, som fattes derudi, og findes der allereede saa mange Commentarier derover, at det er at befrygte, at Grotius vil have samme Skiebne som den Romerske Ret, hvorover der ere ikke alleene giorte Commentarier, men Commentariers Commentarier.

Den første, som efter Grotium skrev over Naturens Lov og den Moralske Philosophie, var den bekiendte Engelænder Hobbesius, hvilken lod udgaae de saa kaldte Elementa Politica, og det Skrift kaldet Leviathan. Disse Skrifter, som de ere bygde paa nye og selsomme Principiis, holdes de af de fleeste for u-gudelige og vanskabte, besynderlig den Bog om Leviathan, der synes at ville kuldkaste baade Religion og Regiering. Ikke desmindre holder dog en Deel fore, at, hvorvel der findes saa meget lastværdigt udi samme Skrifter, de dog ikke aldeles bør udrøddes, efterdi der ogsaa findes saa meget got derudi, saa at Hveden ikke maa bortkastes med Klinten. Pufendorf taler om samme Skrift saaledes: Han haver udi sine Bøger meget, som høyligen maa agtes, og kand ingen, som haver nogen kundskab derom negte, at han jo har grundet saa dybt udi den Materie, at faa derudi kunde lignes med ham, og omendskiønt han tidt viger fra Sandhed, saa giver han dog Leylighed derved **[058]** at grandske efter de Ting, som ellers aldrig kunde have kommet nogen i Sinde. Men, at han haver saadanne underlige Meeninger udi Religionen, bliver af mange ikke ubilligen lastet; dog seer man tidt, at de fordømme ham allermeest, som aldrig have læset hans Skrifter. Blant dem, som have taget sig fore at forsvare Hobbesium, vare udi Frankrige den navnkundige Gassendus og Sorbiere. Udi Nederlandene Lamb. Velthuysen udi hans Skrift, kaldet Principia Justi et Decori. Udi Tydskland Christoph. Becman udi hans saa kaldte Meditationibus Politicis. Men hans Modstandere ere langt fleere; blant dem regnes den fornemste Richard Cumberland, Disput. de Legibus Naturæ.

Udi saadan Tilstand var Jurisprudentia Universalis, da Chur-Fyrstens af Mayntz Cantzler, Baron Boineburg, opmuntrede de Lærdeste af sine Landsmænd, at skrive et fuldkomment Systema over denne Materie, og bygge det paa Christne Principiis. De fornemste, som han dertil opmuntrede, vare Pufendorf, Conringius, Bøclerus og Rachelius. Den første af dem, nemlig Pufendorf, paatog sig endelig dette svare Arbeyde, og udi dette Aar 1672 lod til Lund udi Skaane komme for Lyset det store Verk de Jure Naturæ et Gentium, af hvilket han siden giorde et kort Begreb under den Titul Officium Hominis et Civis. Udi dette navnkundige Skrift forklarer han vidtløftigen Naturens Ret paa solide og gode Fundamenter, og derved har forhvervet sig et udødeligt Navn. Ikke desmindre fandtes der dog mange, der ilde afmalede samme Skrift. Men Pufendorf refuterer dem alle meget kraftig, saa at hans Systema endnu holdes for det fuldkomneste og beste.

Hvad denne nye Edition angaaer, da, saasom jeg har fornummet, at Verket paa nogle Aar er bleven meget begiærligt og over alt gangbart, saa har jeg holdet nødigt at pynte noget derpaa, og til den Ende ikke alleene har forklaret adskillige Ting med ny Exempler, men endog forøget det med mange rare og curieuse Spørsmaal, saa at dette Tillæg giør fast den tredie Deel af Verket [nye Edition: Iflg. Billeskov er denne bemærkning indføjet fra og med 2' udgave, 1728].

[059]

FØRSTE PART.

CAP. I.

Om Menneskets Gierning

Menneskets Herlighed frem for de umælende Bæster kand fornemmelig sees deraf, at det er begavet med en fornuftig Siæl, hvorudi er et herligt Lys til at kiende og dømme udi en Ting, og en særdeles Bevægelse at antage og forkaste den samme, saa at derfore udi den Henseende Menneskets Gierninger ere langt ypperligere end Bæsternes Bevægelser, som skee uden nogen foregaaende Betragtning og Overveyelse, da derimod Menneskets Gierning foretages af foregaaende Forstand og Villie.

Forstanden er en fornuftig Siæls Evne, hvorved et Menneske kiender og dømmer en Ting; den haver tvende Facultates eller Evner: Een, hvorved den fatter en Ting og dens Natur, saasom den forestilles ved Idéer og Billeder, og kaldes Facultas Repræsentativa, den forestillende Evne; En anden, hvorved den nøye betragter adskillige Sager, dømmer, naar, hvorledes, og

hvilket skal forrettes; Item overveyer de Midler, som tiene til at udføre en Ting, og kaldes Facultas Consultativa eller den overveyende Evne.

Ved den første Fornuftens Evne er at merke, at, omendskiønt den er af de slags Evner, som kaldes naturlige, og sættes imod de frie Evner, saa at et Menneske ikke anderledes kand begribe en Ting, end saasom den forestilles Forstanden, eller dømme anderledes derom, end som han synes at have fattet den; ikke desmindre, saasom meget undløber og skiules for den, som løselig beskuer en Ting, **[060]** og tvert imod ligesom forestiller sig selv for den, der nøye betragter og overveyer en Sag, saa maa og kand et Menneske nøye eftergrandske en Ting, og ligesom trænge sig ind udi Hiertet deraf, at han ikke skal samtykke en ond Ting, efterdi den kand synes god, eller forkaste en god, efterdi den synes ond.

Fremdeles, saasom Forstanden ligesom bærer et Lys for vore Gierninger, saa at vi uden samme ikke kand andet end fare vild, saa maa man forvist slutte, at derudi er en naturlig Rethed, det er, at den ret kand begribe og dømme hvad som Ondt og Godt er, i fald den ikke besynderlig bliver fordervet af en ond Optugtelse eller Vane; thi dersom man vilde slutte anderledes, skulde alle gode Gierninger blive kuldkastede, og enhver kunde undskylde sin Ondskab dermed, at han forstod ikke bedre.

Hvorledes Vane og ond Optugtelse kand forderve Forstanden, haves Exempler ikke alleene udi en og anden eenlig Person, men udi heele Nationer tillige. De gamle Nordiske Folk, skiønt de havde Dyden saa meget for Øynene, som nogen anden Nation, og, skiønt de holdte Vold og Tyveri for en stor Synd, saa dog agtede de det for en Dyd og Ære at anvende deres meeste Tiid paa Søe-Røveri. Lige det samme kand man sige om de itzige Flibustiers udi Vest-Indien, hvilke med Vold, Røven og Plyndren bortdrive deres Tiid, og dog tilligemed ikke forsømme deres Morgen- og Aften-Lof-Sange, ligesom Comineus fortæller om Kong Ludvig 11. at han paa Knæe udi Kirken bad GUD om Bistand i at fuldføre en ond Gierning, og lovede Jomfru Mariæ en Deel af den Dræbtes confisquerede Gods. Saaledes seer man ogsaa Krigsmænd med største Andagt at bereede sig til Dueller, hvilket alt er Virkninger af en ond Vane og Optugtelse, der forblinder Forstanden, udi hvilken er dog en naturlig Rethed.

Forstandens Skiønsomhed, saa vidt den er oplyst ved Loverne, og ved, hvad som skal giøres og lades, kaldes med et besynderligt Navn Samvittighed; den samme, saa vidt den gaaer for Menneskernes Idrætter, indskydende **[061]** hvad som Godt og Ondt er, hvad som skal giøres og lades, kaldes den Foregaaende; og, saa vidt den samtykker eller fordømmer de allereede bedrevne Gierninger, kaldes den Paafølgende.

Derforuden giør man Forskiel imellem den rette og den vildfarende Samvittighed; den rette Samvittighed er Menneskets Skiønsomhed, vel underviist og oplyst udi det, som skal giøres og lades, hvorfore, hvo som giør derimod, begaaer en meget stor Synd, og fortiener des større Straf, jo bedre han veed sin Pligt, vid. Luc. 12. Den vildfarende Samvittighed er Menneskets Skiønsomhed, tagende det, som vrangt er, for ret, og indskydende os at giøre og lade det, som ikke burde giøres eller lades, og holde de fleeste fore, at samme vildfarende Samvittighed ogsaa kand forpligte et Menneske, 1.) Efterdi eenhver bør at giøre efter sin Forstands

Skiønsomhed, saasom han haver ingen anden Regul at følge. 2.) Eftersom, hvo der giør imod sin Samvittighed, giør ogsaa imod GUds Villie.

Her kand forefalde et vigtigt Spørsmaal, om en Tyrk, der udi sit Hierte troer, at Mahomets Lærdom er guddommelig, kand synde med at antage Christi Lærdom, som han meener at være falsk. Efter denne Regel synder han, efterdi han giør noget imod sin Samvittighed; thi det er bedre, at have en vildfarende Samvittighed, end ingen. Heraf kand sees, hvor meget de Roman-Catholske synde, der ved Gaver og store Løfter lokke Protestanter til at forsværge deres Religion, som de troe, er ret, og saaledes af vildfarende Christne, som de holde dem for, giøre Øyenskalke og onde Mennesker; og ere de Evangeliske derudi desmeere at berømme, efterdi de ikke bruge saadanne ulovlige Midler, saa at saadan deres Omgang med Kiettere, langtfra at bebreyde dem Kaaldsindighed udi at forplante deres Troe, heller er et Tegn til at de eene have en sand og grundig Lærdom.

Den rette Samvittighed deeles igien udi den Visse og Probable; den Visse kaldes, naar et Menneskes Forstand er saaledes underviist om, hvad det skal giøre og lade, at **[062]** det kand give visse og ufeilbare Beviisligheder for sin Meening. Den probable Samvittighed kaldes, naar en har en rigtig Meening om, hvad som maa giøres og lades, hvilken han dog ikke klarligen kand bevise.

Men naar Forstandens Skiønsomhed er tvivlraadig, og ikke kand skille det Gode fra det Onde, hvad som skal giøres fra det, som skal lades, kaldes det en tvivlraadig Samvittighed; derved man udi Agt tager, at, saa længe som Forstanden er tvivlraadig, og veed ikke, til hvilken Side den skal helde, da maa ingen Gierning foretages; thi hvo som udi saadan Fald forretter noget, bedriver derved en Synd, efterdi det er, ligesom han vilde sige: Det er mig ikke vitterligt, enten denne Gierning strider imod Loven eller ey, ikke desmindre vil jeg dog foretage den; Grotius holder vel for, Lib. 2. Cap. 23. §.2. at en Gierning maa ikke opholdes, naar et af begge af Fornødenhed maa forrettes, endskiønt der tvivles om, hvilket af dem er billigt, thi da, siger han, maa man udvælge det, som mindst er ubilligt; men Pufendorf holder billigen for, at det bekiendte Axioma: Af tvende Onde maa man udvælge det, som er mindst ondt, ikke kand forstaaes om Moralske onde Ting men alleene om Skade og Forliis, saa at derfor, egentlig at tale, maa af tvende Moralske onde Ting ingen udvælges.

Dette kand oplyses med slige Exempler: En liden Krigshær er beleyret af en større, og lider Hungers-Nød; Anføreren seer, at, hvis han vover Feltslag, bliver han efter Formodning slagen, og, hvis han holder sig længer inden sine Skandser, maa hans Folk ufeilbarlig omkomme af Hunger; han vover derfore et Slag, og underkaster sig en mindre Ulykke, for at undgaae en større. I saadan Fald har Grotius ret, og kand saadan Gierning, skiønt den ilde udfalder, forsvares; men, er det tvende Moralske onde Ting, kand Fornødenhed af Foretagende ikke undskylde. For Exempel en bliver overfalden af sin Konge og sin Fader tillige. Han kand forsvare sit Liv ved den eenes Nederlag. Hvis han omkommer sin Fader, synder han, **[063]** hvis han omkommer sin Konge, synder han end meere. Her ere tvende Moralske onde Ting, hvor Fornødenhed at forsvare sit Liv ikke undskylder; saa, at det Axioma her ingen Sted haver: *Af to onde Ting maa udvælges det, som er mindst ondt.*

Men den tvivlraadige Samvittighed er ligesom udi Forvantskab den scrupuleuse og bekymmerlige Samvittighed, saa kaldet, naar der hos Forstanden er Bekymring og Frygt, at det maaskee kand være ondt, som een meener at være godt; Herved er at merke, at ingen Gierning maa foretages, hvor der er saadan Bekymring, men opsættes, indtil saadan Scrupel kand borttages.

Hvor Forstanden Kundskab fattes, eller et Menneske veed ikke, hvad det skal giøre eller lade, kaldes det Vankundighed; saadan Vankundighed er adskillige slags; een er den, som negter udi Forstanden den Kundskab, hvormed en Gierning havde bleven forhindret, om den havde været tilstæde, og kaldes af Latinerne, Ignorantia efficax. Saadan fandtes hos Abimelech, Genes. 20. hvilken, dersom han havde vidst, at Sara var Abrahams Hustru, havde han ikke besluttet at tage hende til sig. En anden Vankundighed negter udi Forstanden den Kundskab, hvilken ikke havde forhindret en Gierning, saa at, omendskiønt en havde været erkyndiget om det, han ikke vidste, han ikke desmindre skulde have bedrevet den Gierning, som for Exempel, naar en af Vanvare slaaer sin Fiende ihiel, eller kaster en Steen efter en Hund, og derved rammer sin Stif-Moder, hvilken han ikke desmindre havde omkommet, om han havde vidst, hun var paa samme Stæd, saadan Vankundighed kaldes Ignorantia Concomitans. Derforuden deeles ogsaa Vankundighed i den frivillige og ufrivillige, eller af nogle udi den overvindelige og uovervindelige; den første er den, som en frivillig giør sig selv, i det han forkaster de rette Midler at komme udi Kundskab om en Ting; den anden er, naar en er ukyndig i det, som han ingenlunde kand vide, eller blive erkyndiget om, ved den sidste er at merke, at undertiden en udi vis Til- **[064]** fælde {Tilfælde} er vankundig eller ikke kand vide en Ting, men er selv Aarsag til, at han er bragt i samme Vankundighed, saasom, naar en synder udi Drukkenskab, og derfor ikke selv veed, hvad han giør, hvilken Vankundighed ikke kand undskylde ham, saasom han burde have holdt sig fra Drukkenskab; andet er, naar en ikke veed eller kand vide en Ting, ey heller udi nogen Maade har været Aarsag til samme Vankundighed.

Men, naar ikke alleeneste Kundskab om den rette Ting er borte, men endog Sindet er indtaget af en falsk Meening, kaldes det Vildfarelse; saadan Vildfarelse er enten overvindelig eller uovervindelig: den overvindelige Vildfarelse er, naar een ved sin Flid og Agtsomhed havde kundet forekomme, at han ikke skulde have faldet i Vildfarelse, saasom, naar en af Vildfarelse synder imod, Loven, i det han giør det forbudne, som han meener at være befalet eller forsømmer det, som er befalet, som han meener at være forbudet, hvilken Vildfarelse kand ikke undskylde ham, efterdi han burde have erkyndiget sig om Lovens Meening. Den uovervindelige Vildfarelse er den, hvilken et Menneske ikke har kundet undflye, omendskiønt han haver brugt all Flid og Agtsomhed. Dette maa være nok talt om Forstanden, nu staaer tilbage at melde noget om Villien.

Villien er den fornuftige Siæls Evne, hvorved Mennesket ligesom af en indvortes Tilskyndelse beveges til at giøre og udvælge det, som synes meest behageligt, forkaster derimod det, som synes ubeqvemt; saa at derfor et Menneske haver det af sin Villie, at det kan giøre en Ting af sig selv og frivillig, i det ringeste saa vidt som angaaer udvortes Gierninger, der ere menneskelige Rette og Domme undergivne, og forkastes herudover deres Meninger, som

slutte, at Skiebnen eller den guddommelige Forudseelse foraarsager en absolut Fornødenhed udi Menneskets Gierninger, hvorved GUd giøres Aarsag til Synden, og all Dyd og Moralitet kuldkastes; thi haver Mennesket ingen fri Villie, da kand det ikke holdes for at være Aarsag til hvad som **[065]** bedrives, men Gierningen maa tilskrives den, der medbringer slig Fornødenhed.

Villien begiærer udi Almindelighed det, som er godt, og haver udi Almindelighed Afskye for det, som er ondt, ikke desmindre lærer Erfarenhed os, at Villien begiærer det undertiden, som er skadeligt, hvilket kommer deraf, at Fornuften farer vild udi at kiende det Onde fra det Gode, thi undertiden har en god Ting et Ondskabs Skin, og den verste Ting kand synes best.

Menneskets Villie er meer tilbøyelig til een Ting end til en anden, hvilket foraarsager Sindets Dannelse og Temperament, hvorved nogle ere hengivne til visse Slags Gierninger; saadan Sindets Disposition foraarsages af Luftens og Jordens Egenskab, Humeurenes Temperament udi Legemet, hvilken kommer af Stæden, Alderen, Helbreden, Studeringer og andre Aarsager.

Herved er at merke, at, omendskiønt Villien kand ikke hindre, at der jo ere nogle Anstød, som komme af Legemets Dannelse, og at de samme jo undertiden bryde løs, dog kand det i det ringeste udvirkes, at de samme udbryde uden Synd.

At Villien er hengiven til visse Gierninger, foraarsager 2) Vanen, hvorved udvirkes, at en Gierning uden Besværing og gierne bliver foretagen.

Herved er at merke, at, omendskiønt Vanen er meget kraftig, kand den dog ikke faae saa meget Magt med Sindet, at jo et Menneske ved Flid og Vindskibelighed kand udrødde den igien.

Villien bliver 3) dreven til visse Gierninger af Sindets Bevegelser, kaldet Affecter, hvilke ogsaa ikke lidet formørke Menneskets Forstand. Hvilke og hvor mange Slags saadanne Affecter ere, og hvorledes de skal dæmpes, viser besynderlig Cartesius de Passione. Og, saasom nogle Affecter opvækkes af et Godheds, andre af et Ondheds Skin, og drive et Menneske til at stræbe efter en god Ting eller at undflye en ond, saa giøres den Forskiæl imellem dem, at de første lidet eller intet kand undskyldes, dersom ved **[066]** deres Tilskyndelse noget usømmeligt bliver bedreven, de sidste derimod kand desmeere undskyldes, jo større Ulykke et Menneske er bleven truet med; thi det er lettere at miste noget Godt, som man dog kand undvære, end at geraade udi en Ulykke.

Ydermeere bliver Villien til visse Gierninger ikke lidet ophidset af Drukkenskab, hvilken kommer besynderlig af sterk Drik, Røg eller Opium, som udi en stor Deel af Østen voxer, og ophidser et Menneske til Løsagtighed, Vrede og Formastelse, hvorfore man med Billighed kand kalde den en stakket-varende Svaghed, der betager Mennesket sin Forstand. Herved er at merke, at, omendskiønt een udi Drukkenskab tidt ikke veed, hvad hand giør, saa dog, efterdi han tilforn vidste dens Virkninger, da kand det ikke undskylde ham; thi ligesom een, der af egen Daarlighed nedriver sit Tag, kand ikke klage sig over, at Regnen falder ned udi hans

Huus, saa kand ey heller nogen beklage sig over, at man fordrer ham til Straf for det, som er begaaet i Drukkenskab, omendskiønt udi saadanne Sager, som staae i et Menneskes frie Villie at giøre og lade. Drukkenskab foraarsager, at de ikke have den Virkning, som de ellers kunde have, i fald de vare foretagne udi Ædruhed og af vel-beraad Hu. Saaledes haver en Contract, som er sluttet udi Drukkenskab, ingen Virkning, efterdi vi forbindes ikke til noget uden vor Samtykke, og saadan Samtykke ikke findes fuldkommen hos nogen overmaadig drukken Mand.

Menneskets Gierninger ere enten selv-villige eller tvungne, de første ere, som komme fra Villien, og regieres af den samme, de andre ere, som foretages imod Villien, saa som, naar een bliver af en sterkere dreven til at bruge sine Lemmer til det, som han ved Tegn og Legemets Imodstræbelse bevidner at have Afsky for; herved er at merke, at, omendskiønt een er udi den Stand, at han ikke kand imodstaae den paaførte Vold, har dog selv været Aarsag til at han er bragt i den Stand, kand den tvungne Gierning ikke undskylde ham. Saaledes blev Dina vel berøvet sin **[067]** Jomfrudom imod hendes Villie, Gen. 39. men saadan Vold kunde ikke undskylde hende, efterdi hun saa som en Jomfru burde have holdet sig fra ubekiendte unge Mænd.

Naar et Menneske, for at undflye en stor overhængende Ulykke, udvælger det, som er mindre ondt, hvilket han dog havde stor Afsky for, og ingenlunde havde giort, hvis ikke saadan Nød havde drevet ham dertil, kaldes saadanne Gierninger sammenblandede, efterdi de have noget tilfelles baade med selv-villige og tvungne Gierninger, som naar en afhugger et Lem, for at frelse det heele Legeme, eller udi Havs-Nød kaster sine Varer udi Søen.

At en Gierning kand tilregnes et Menneske, er ingen anden Aarsag, end at det er udi eens Magt og Evne, at samme Gierning kand skee eller ikke skee, foretages eller lades, ligesom tvert imod ingen Gierning kand tilskrives den, i hvis Magt saadant ikke staaer.

Saaledes giøre de Skolemestere ilde, der slaae et Barn, fordi det ikke kand lære sin Lectie saa hastig som et andet, hvilket, hvor urimeligt det er, dog dagligen skeer; thi det er, at straffe for de Ting, som ikke staae udi eens Magt; saaledes lastes tit og hades een uden Grund for Egensindighed og Traurighed, der haver egensindige og traurige Vædsker, ligesom een uden Grund roses for sin Fromhed, der ingen Galde haver, og ikke kand være arrig.

Her synes Umagen værd, nøye at overveye, hvilke Gierninger kand tilskrives et Menneske og hvilke ikke; der kand først ikke tilskrives et Menneske noget, som skeer af naturlig Fornødenhed, og andet, som er uden for den menneskelige Direction. Saaledes er det daarligt, som skrives om de Mexicanske Konger, at de udi deres Regierings Begyndelse lovede, de vilde udvirke, at Solen skulde gaae op og ned paa rette Tid, Himmelen skulde give Regn, naar fornøden var, og Jorden Grøde. Men, saa vit det staar til et Menneske, at forfremme og tilbage holde saadanne Virkninger, da kand det tilregnes, hvad Skade og Gavn deraf kommer, saa vit som dets Fliid eller Forsømmelse **[068]** haver giort noget dertil. Saaledes tilskriver Agermanden Kornets Overflødighed eller Mangel, saa vit han har været flittig eller forsømmelig udi at fæde Ageren.

Ey heller tilregnes de Gierninger, som overgaae vore Kræfter, herpaa er grundet de gemeene Ordsprog: *Ingen kand forpligtes til at giøre umuelige Ting*; hvorfore, dersom saadant findes udi en Lov eller Testament, maa det anderledes forklares. Dog er herved at merke, at, i fald saadan Afmægtighed er kommen af egen Forseelse, da kand et Menneske ikke undskylde sig dermed, at det er umueligt. Saaledes tilregner GUd retteligen Menneskene, at de ikke opfylde Loven, efterdi de alle have syndet udi Adam, og derfore tillige med ham mist deres Kræfter at opfylde den.

Legemets og Sindets naturlige Gaver og Feyl tilregnes ikke et Menneske, ey heller kand eet fortiene nogen Roos eller Last derfore, uden saa er, at det ved Flid eller Forsømmelse har giort noget dertil, saaledes bebreides et Menneske ubilligen, at han er alt for liden, alt for stor, eller i andre Maader vanskabt, dog blev hos de gamle Gallier efter Strabonis Beretning Cap. 4. ikke gandske uden Aarsag straffede de unge Mennesker, som vare saa tykke, at de ey kunde omspendes af et vist Belte, saa som man holdte for, de foraarsagede sig saadan Fedme ved for megen Fraadsen.

Ey heller kand de Ting tilregnes et Menneske, som det ved Tvang giør eller lider, men alleene dem, som paaføre saadan Vold og Tvang, og holdes da de, som bedrive Gierningen, ikkun som uskyldige Redskab dertil; ved saadan Tvang forstaaes, 1.) Naar en Sterkere med Vold bruger vore Lemmer til at giøre eller lide noget, saasom naar min Overmand tager min Haand og slaaer en anden dermed, 2.) Naar en tvinges af sin Overmand paa Livet, i fald han ikke vil forrette en Gierning, som at slaae en uskyldig Mand ihiel, eller selv miste Livet; i saadan Tilfælde holdes den Tvingende alleene Aarsag til saadan Misgierning, og den, som bliver tvungen, ansees ikkun som et uskyldigt **[069]** Redskab, uden saa er, at han udi Særdeleshed er forpligtet at lade sit Liv for den anden.

Ey heller tilregnes et Menneske det, som bedrives af een uovervindelig Vankundighed, det er saadan som det ey selv har bragt sig udi, eller paa nogen Maade kand overvinde, saaledes tilregnes ikke smaa Børn, hvad de giøre, ey heller afsindige Folk, saa fremt de ey ved nogen Forseelse have bragt sig udi saadan Stand, hvorfor, naar saadanne straffes, skeer det ikke, efterdi de egentlig have fortient Straf, som de, der med Villie og Videnskab synde mod Loven, men alleene at de derved kand rettes og afskrekkes fra at giøre saadant oftere. Did hen sigter den Danske Lov, om nogen udi Raseri eller et Barn under sine 10 Aar giør et Mord.

Saasom ogsaa det staaer ikke udi et Menneskes Magt at hindre de Billeder, som forestilles udi Søvne, saa kand ey tilregnes et Menneske, hvad han synes at have giort udi Drømme; derfor bekymrede sig forgiæves den Fisker hos Theocritum, som syntes, han havde giort een en Eed udi Søvne, at han ikke skulde sætte sin Fod oftere paa Havet, dog er at merke, at een undertiden kand selv være Aarsag udi en ublu Drøm, i det han tænker for meget paa det, som er vellystigt, om Dagen og Aftenen.

Saa tit som Leylighed, og det uden egen Forseelse, er betagen et Menneske, at giøre en Ting, saa tit bliver det samme Menneske ey tilregnet, at det intet forretter. Saaledes kand en Læge

ikke beskyldes for Ladhed, naar der ingen Patienter ere, og ingen kand beskyldes for Karrighed, som selv er nødlidende.

Endelig er at merke, at et Menneske ey alleene kand tilregnes sine egne, men endogsaa en andens Gierninger, naar, og saa vit som een er skyldig at styre de samme; thi dersom een bedriver en Ugierning, hvilken jeg kunde og burde have forhindret, bliver samme Gierning ikke alleene tilregnet den, som umiddelbar bedrev Gierningen, men endogsaa mig, der har været efterladen udi at dirigere og styre den samme, som jeg burde. Saaledes er efter de **[070]** Engelske Love Manden forbunden at svare til det, som hans Hustru forseer sig mod nogen enten udi Ord eller Gierninger, efterdi han ikke haver brugt den Magt, han havde til at sætte hende til rette; i den Henseende loed ogsaa den Persiske Konge Abas udgaae en Forordning, at, dersom nogen blev ihielslagen eller røvet, skulde den næste Byes Indbyggere svare derfore; udi samme Henseende truede ogsaa Kong Frode 3. Landsfogderne med Livs-Straf, dersom de Arm-Baand, han havde hengt paa allfare Veye, bleve bortstaalne. Men, dersom een giør alt det, som hans betroede Direction fører med sig, og den anden ey desmindre bedriver en Gierning, bliver det ham alleene tilregnet, som saadant forrettede.

Ved de høypriselige Persiske Love, nemlig, at naar nogen Veyfarende bliver røvet, at den næste Byes Indbyggere skal svare dertil, er dette dog at merke, at saadant Rov eller Tyveri maa nøye bevises; thi ellers kunde det gaae til som fordum udi Skotland, hvorom jeg har fundet en artig Hendelse i Buchanani Skotske Historie. Udi den unge Kong David Bruces Tid giorde Statholderen synderlig gode Anstalter imod Tyverie, og meenede, at have bragt det saa vidt, at ingen turde understaae sig meer at stiæle; befoel derfore Bønderne at lade deres Plove blive paa Agrene om Natten; thi hvis de bleve bortstaalne, skulde den næste Øvrighed giøre Erstatning derfor. Men dette drev en Skielms-agtig og gierrig Bonde til at grave sin egen Ploug under Jorden, og sige, at den var bortstaalen.

CAP. II.

Om Moralske Gierningers Rette=Snoer,

Eller

Om Loven i Almindelighed

Saasom Menneskets Gierning dependerer af Villien, og Villien er adskillig og foranderlig, derfore er det fornødent, for at indrette nogen Orden og Skik iblant Menneskene, og at

forekomme all Forvirrelse, at der er en vis Regel og Rette-Snoer, hvorefter Menneskets Gierning maa øves.

Saadan Rette-Snoer kaldes Loven, hvilken er en Forordning, hvorved en Øvrigheds-Person forbinder sig sin Undersaat, at den efter hans Foreskrivelse skal indrette alle sine Gierninger: Foruden saadan Lov er ogsaa anden Rette-Snoer, hvorefter Menneskernes Gierninger føres, saasom Raad og Forbund. Fra det første, nemlig Raad, kiendes Loven der udi, at et Raad kommer fra ens Lige og undertiden Undermand, men Loven alletider fra ens Overmand; et Raad søger at overtale ved at forestille grundige Aarsager, men Loven byder og befaler; et Raad gives et Menneske at samtykke eller forkaste, men Loven paabyrdes et Menneske mod dets Villie.

Fra et Forbund kiendes Loven saaledes, at det første skeer med deres Samtykke, som indgaae et Forbund; Loven skeer ved Øvrighedens Befalning; Forbund er et Løfte, Loven en Befalning; udi et Forbund afhandles først, hvad som skal giøres, førend vi forpligtes til at giøre noget, men udi Loven forbindes vi først til at giøre, og derefter beskikkes, hvad vi skal giøre.

Endelig maa herudi nøye i Agt tages og forklares, hvad Forskiel der er imellem Lov og Ret, eftersom disse tvende Ord ofte confunderes med hinanden, man maa derfor tage sig vare, at man ey holder det for Lov, som betyder Magt **[072]** at giøre en Ting, der ved Loven er tilladt, saasom at vi ikke indbilde os, fordi en Ting siges efter den Guddommelige Lov at være ret, den derfor efter den Guddommelige Lov er befalet, saa at den derfor rettelig kand øves af os, omendskiønt den ved Menneskelige Love er forbuden; thi saasom et Menneske har Magt til at giøre alle de Ting, som dets naturlige Kræfter kand tilstæde, uden de, som forbydes ved Loven, saa siges der gemeenlig, at, hvad som ikke forbydes udi en Lov, det haver man ret at giøre efter samme Lov; saa udi den Henseende Retten henhører til Frihed, men Loven betyder et Baand, hvorved den naturlige Frihed indskrænkes.

Og, saasom udi Lovens Beskrivelse er sagt, at den forpligter et Menneske, saa synes her fornødent at vise, hvad en Forpligtelse er; de Romerske Lovkyndige kalde den et Rettens Baand, hvorved vi drives af Fornødenhed til at giøre en Ting, og derved paakastes vor Frihed ligesom en Tømme, at vi ikke kand gaae anden Vey, end hvor samme Forpligtelse leder os. Her maa vel giøres Forskiæl imellem Forpligtelse og Tvang, at, omendskiønt begge true et Menneske, saa dog rører Tvangen Villien alleene udvortes, og driver den til at udvælge en ubehagelig Ting alleene ved en overhengende Ulykkes Befrielse; men en Forpligtelse haver større Virkning, nemlig at een drives til at bekiende sig med all Ret at vederfares den Ulykke, som han trues med, i fald han viger fra den rette Vey.

Saaledes kaldes det Tvang, naar een maa overgive sin Velfærd og sine Midler til en sterkere Fiende, men en Forpligtelse, naar een maa opoffre de samme for det gemeene Beste.

At et Menneske er beqvemt til at forpligtes og imodtage en Forbindelse, dertil er Aarsag, at det kand kiende og forstaae den foreskrevne Rette-Snoor, og haver Villie, som kand bøyes dertil. 2.) Efterdi det er altid en Overherres Magt undergivet, om ikke andre, saa dog den

Guddommelige; Heraf kand sees, at ikke umælende Bæster kand forpligtes, efterdi de have hverken Kundskab at forstaae **[073]** en Lov, eller Villie, som kand bøyes dertil, iligemaade, at GUD ikke kand forpligtes, efterdi han ingen Overmand haver; vel er sandt, at GUD udi sine Gierninger altid i Agt tager en vis Maade, og holder sig fra visse Ting, men det skeer ikke af nogen Forpligtelse, men af Guddommelig Velbehagelighed.

Saa sees her ogsaa, at een ikke kand forpligte sig selv; thi udi saadan Fald var den samme baade den, som forpligter og forpligtes, og, omendskiønt et Menneske siges at være forpligtet til at bevare sig selv, saa forstaaes derved ey anderledes, end saa vidt det er GUds Tiener, og en deel af det Menneskelige Selskab, for hvilket det efter GUDs Befalning bør at bevise sig nyttigt. Saaledes straffes en Tienner billigen af sin Herre, og en Borger af sin Stad, dersom han afhugger sig et Lem, for derved at giøre sig ubeqvem til Tienneste. En Forpligtelse indføres udi et Menneskes Sind af eens Overmand, det er saadan, som ey alleene har Kræfter til at tvinge, men endogsaa retfærdige Aarsager, hvorfor han kand fordre, en anden skal indrette sin Villie efter hans.

At Loven kand øve sin Magt udi deres Sind, for hvilken den er given, udfordres, at de have Kundskab ey alleene om Lov-Giveren, men endogsaa om Loven selv; thi ingen kand bevise Lydighed, naar han ey veed, hvem han skal adlyde, og hvorudi; dog er det nok, at han veed det engang, thi, dersom han engang har været erkyndiget derom, og siden glemmer det, løser han derfor ikke sin Forpligtelse, eftersom han vel havde kunnet beholde saadant i sin Hukommelse, dersom han havde havt Forsæt til at adlyde.

Her kand derfor spørges, om man kand straffe en Fremmed, der synder mod det Lands Lov, hvorudi han til en Tid opholder sig. Hvis han har opholdet sig nogen Tid udi Landet, kand hans Vankundighed ikke undskylde ham, efterdi han har havt Tid at erkyndige sig om Landets Love. Hvis derimod saadan Overtrædelse skeer strax ved hans Ankomst udi Landet, kand han undskylde sig dermed, at Loven er ham uvitterlig. Derfore straffe Mahome- **[074]** danerne {Mahomedanerne} ubilligen reisende Christne og Jøder, der af Uvidenhed gaae ind udi deres Templer, hvilket er forbudet under Livs Straf.

En Lovgivers Kundskab kand sandelig ikke læt være skiult for nogen, thi enhver fornuftig Siæl kand vide, at den samme, som har skabt alle Ting, har ogsaa givet de naturlige Love, og kand den langt mindre være skiult og ubekiendt, der giver de Borgerlige Love; Naturens Lov kiendes af den Menneskelige Vilkors Beskuelse; de Borgerlige Love blive kundgiorte ved Udraabelse, som skeer offentlig, hvorudi man maa vide tvende Ting: 1.) At Loven kommer fra den, som haver den høyeste Magt; 2.) Hvad Lovens Meening er; det første bliver kundbart, naar den, som haver den høyeste Magt, udraaber Loven enten ved egen Mund, eller lader den kundgiøre ved sine Fuldmægtige; at Lovens Meening kand kiendes, hører det Lovgiveren til at udtrykke den saa klarligen, som mueligt er, ikke saasom Caligula, der efter Dionis Cassii Beretning forestillede sine Love paa et høyt Sted, skrevne med smaa Bogstaver.

En Lov bestaaer af tvende Parter, hvoraf den eene viser os, hvad som skal giøres og lades, og kaldes Vis Directiva. Den anden forkynder, hvilken Straf den er undergiven, som overtræder

det Forordnede og giør det Forbudne, og kaldes Clausula Pønalis.

Loven kand paabyde et Menneske at giøre alt, hvad som ikke overgaaer et Menneskes Kræfter, og ellers kand føre nogen Nytte med sig, hvoraf sees en Øvrigheds Ubillighed og Haardhed, der fordrer umuelige Ting af Undersaatterne, dog er herved at merke, at ingen kand undskylde sig dermed, at det er ham umueligt, naar han selv har bragt sig udi saadan en skrøbelig Stand; saaledes kand Mennesket, der engang har været udi Stand at kunne opfylde GUds Lov ikke efter Synde-faldet undskylde sig med saadan Urimelighed.

Saaledes kand ogsaa een, der for at undgaae Krigs-Tieneste har afhugget sin Tommelfinger, ikke undskylde **[075]** sig med Vanførlighed, efterdi han selv har foraarsaget sig saadan.

Under Loven befattes gemeenligen alle Undersaatter, og ingen undtages, uden han bliver erklæret af Øvrigheden i visse Poster at være befriet og løset af Lovens Baand; hvilken Befrielse kaldes Dispensation: ved saadan Dispensation er at merke, at, omendskiønt en Lovgiver haver Magt til at give den, saa maa han dog vel see sig for, at den ikke skeer for tidt og uden vigtige Aarsager, for at forebygge Fortrydelse og Misundelse blant Undersaatterne, og at Loven ey derved skal miste sin Myndighed.

Her maa man vel giøre Forskiel mellem Dispensation og Billighed; thi at dispensere udi en Lov, hører alleene Lovgiveren til, men at i agt tage Billighed udi Lovens Forklaring, det er, undtage saadanne Casus, som Fornuften tilsiger Lovgiveren selv havde villet undtage, om han havde været tilstæde, det tilhører enhver Dommer.

Dette kand forklares ved saadan Casum: Der er en Lov, at ingen uden Straf maa bære Kaarde eller andet Gevær udi Freds-Tider. Naar Øvrigheden mod Loven tillader saadant visse Personer, heder det Dispensation. Naar derimod een anklages at have overtraad Loven derudi, og han beviser sig allene at have været bevæbnet for at imodstaae en Tyv og Morder, som vilde bryde ind udi hans Huus, forklarer Dommeren Loven til hans Befrielse, og det heder Billighed.

Nu følger paa at tale noget om Moralske Gierningers Qvaliteter. Efter dem siges Gierninger fornødne og ufornødne, gode og onde, sømmelige og usømmelige, retfærdige og uretfærdige. En fornøden Gierning er den, som enhver efter sin Øvrigheds Lov og Befalning er skyldig til at giøre.

Actio licita derimod (en Gierning som man maa) er den, hvilken Loven hverken byder eller forbyder, men sætter udi enhvers Magt, om han vil giøre eller lade den.

En moraliter god Gierning er den, som i alle Maader kommer overeens med Loven; en ond Gierning, som viger **[076]** derfra udi een eeneste Post; herved er at merke, at enhver Gierning, som stemmer overeens med Loven, kand ikke kaldes moraliter god, men allene den, som med ens Villie og Videnskab skeer, besynderlig udi det Forsæt at være Loven hørig, herudover skeer det, at en Gierning, som i sig selv ellers er god, ilde bliver tilregnet den Giørende

formedelst hans onde Forsæt, saasom en ond; udi den Henseende korsfæstede de Carthaginenser deres Anførere, naar de havde forrettet en Ting lykkeligen udi ondt Forsæt. Omendskiønt tvert imod en Gierning, som er ond i sig selv, kand ikke blive god, hvorvel den foretages udi et godt Forsæt; thi man maa ikke giøre ondt, at der skal komme godt deraf.

Retfærdighed er efter de Romerske Lovkyndiges Beskrivelse en stedsvarende og bestandig Villie, at give enhver det, som ham tilhører; dens Deelinger ere saa mange og adskillige, at de, som Christ. Thomasius siger, meere forvirre Hiernen end opbygge, hvorfore jeg ikke vil besvære Læseren dermed, men allene holde mig ved den mest antagne Delning udi den almindelige og besynderlige Retfærdighed. Den almindelige Retfærdighed er den, naar jeg giør og beviser et Menneske de Ting, som det ingen fuldkommen Ret haver at fordre af mig, ey heller med Magt eller Rettergang kand tvinge mig til, saasom naar jeg med Raad og Daad hielper en Nødlidende, beviser Taknemmelighed mod den, der har giort mig vel etc. hvilket jeg vel er skyldig til at giøre, men kand ey tvinges dertil.

Den besynderlige Retfærdighed derimod er, naar jeg beviser et Menneske det, som han haver en fuldkornmen Ret til at fordre af mig, og deeles igien af de Lovkyndige udi Justitiam distributivam og Commutativam.

Justitia distributiva kaldes, hvor de Ting øves og iagttages, som en Borger er skyldig efter Pagt og Forbund at bevise sin Stad, eller Staden sin Borger.

Justitia commutativa er grundet paa en Contract paa begge Sider, besynderlig angaaende de Ting, som kand forhandles, og hvorpaa en vis Priis kand sættes.

[077] Udi den første, nemlig Justitia distributiva, iagttages en Geometrisk Proportion, saaledes at Straf og Belønning indrettes efter Personernes Stand og Meriter, for Exempel, naar Bytte deeles ud blant en Krigs-Hær, nyder en General meer end en Oberst, en Oberst meer end en Capitaine, og en Capitaine meer end en gemeen Soldat; samme Geometriske Proportion maa ogsaa iagttages udi Straffen; thi hvis for lige Forseelse en Borgemester og en Vægter bleve begge dømte til at bære den Spanske Kappe, var Straffen, skiønt udi sig selv lige, dog 10. gange større for Borgemesteren. Herudaf kand sees, hvormeget de fare vilde, der criticere Consistorial-Domme hos os som ubillige i Ægteskabs Sager, naar for Exempel man dømmer en Lakei at ægte en uberygtet Tienneste-Pige, som han har beligget, og derimod befrier en stor Herre derfor; thi, naar denne Geometriske Proportion ikke i Agt tages udi slige Domme, da straffes en fornemme Herre, der dømmes til at tage sin Tienneste-Pige, 10. gange saa meget, som Lakeien. Og maa dette være nok talt om Justitia distributiva og dens Oplysning. Hvad Justitia commutativa angaaer, som grundes paa Contracter mellem Undersaattere udi Handel og Vandel, da i agt tages derudi en Lighed, og ingen Personer ansees.

Det som forsætlig viis bedrives, og hvorved eens fuldkommene Ret overbrydes, kaldes Uret, saadan Uret skeer paa 3. Maader: 1.) At man negter een det, som ham tilhører; 2.) Man tager fra ham det, som var hans. 3.) Man paafører ham en Ulykke, som man ikke havde Magt til; herudi farer den bekiendte Hobbesius besynderlig vild, naar han siger, at den skeer ingen

Uret, som ikke er i Forbund med nogen, omendskiønt ham uden Aarsage tilføyes Skade, men han bliver kraftig igiendreven af Pufendorf; thi det haver Naturens Ret givet et Menneske, at det af et andet ikke maa tilføyes noget Ondt uden Fortienneste [måske = uden at have givet anledning til det].

Hobbesius kalder den naturlige Stand Statum Lupinum eller Ulve-Stand, hvorudi ingen kand siges at giøre den **[078]** anden uret, efterdi han synder hverken imod Lov, som ikke er given, ey heller imod Contract, som ikke er slutted; En fordervelig Mening! som kuldkaster all Moralitet, og det store Naturens Bud; nemlig: *At du maa ikke giøre imod en anden det, som du ikke vil skal vederfares dig selv.*

Og saasom jeg har sagt, at en Uret er det, som skeer forsætlig viis, saa kand det ey kaldes Uret, som sker af Vankundighed, eller imod eens Villie, saasom for Exempel, dersom een hugger en Green af et Træ, hvilken falder uformodentlig ned paa en anden, der ingen Ret haver at gaae under samme Træ, saadant kand ikke kaldes Uret, men allene Skade, Ulykke og Forseelse. Og frikiendes saadanne aldeles efter vor Danske Lov, hvilken saaledes taler herom: Hugge to Mænd udi Skoven, og den eenes Øxe slipper af Skaftet imod hans Villie, og han giør sin Eed derpaa, da er det Vaade, hvis Skade deraf skeer, og bødes intet derfor.

CAP. III.

Om Naturens Lov

Efter at nu er talt noget om Moralske Gierninger udi Almindelighed, maa her skrides videre fort, og besynderlig eftersees, om det var et Menneske tienligt at leve uden Lov, det er, have saadan Frihed, at det kunde giøre Alting efter egen Behag, og ingen Regul eller Fornødenhed være undergiven.

Saadan Frihed har Skaberen ikke villet tilstæde Menneskerne, og var den ingenlunde tienlig, hvilket kand sees af adskillige Aarsager:

(1.) Udfordrede den Menneskelige Naturs Værdighed og Herlighed frem for andre umælende Creature, at deres **[079]** Idrætter maatte føres efter en vis Regul og Rette-Snoor, uden hvilken ingen Orden, Herlighed og Zirlighed kand forstaaes.

(2.) Udfordrede Menneskernes Ondskab, at de maatte være Lov og Fornødenhed undergivne; thi, saasom Menneskets Ondskab langt overgaaer Bæsternes, saa er det fornødent, at dets Frihed paalegges en sterkere Tømme, og at den meere maa indskrenkes end Bæsternes; thi

alt, hvad som ophidser Bæsterne, er Bugs-Fylde og Løsagtighed, hvilket sidste dog ikke skeer uden paa visse Tider, og tager snart Ende. Men Menneskets Begiærlighed kand ikke saa snart mættes, den brænder ikke allene paa visse Tider, men idelig. Bæsternes Bug stilles tilfreds med den slette Spise, Naturen giver dem, men Mennesket vil ikke allene fødes, men endogsaa giødes, derforuden er Mennesket hengivet til mange Begierligheder, som ere Bæsterne ubekiendte, nemlig Overdaadighed, Ærgierrighed, Afvind, Efterstræbelse, Vantro, Nysgierrighed og andre, hvoraf Bæsterne finde sig intet fristede, derfor, dersom den Menneskelige Frihed ey var paalagt saadan en Tømme, da vilde de være verre end Løver, Ulve og Biørne, slides og rives med hinanden; Thi, kand saa meget ondt bedrives, nu deres Frihed saaledes er indskrenket, hvad vilde da skee, om de havde deres egen Villie.

(3.) Findes hos Menneskerne større Ustadighed og Forandring end hos noget slag af Bæsterne, thi det heder hos dem: saa mange Hoveder, saa mange Sind, ligesom derfor, jo fleere og foranderligere Stemmer der ere, jo hesligere og slemmere Lyd give de, uden at der er en ret Harmonie og Eenstemmighed imellem dem, saa skulde der ogsaa være største Forvirring iblant Menneskerne, uden den Foranderlighed, som fiendes hos dem, blev ved Lovene bragt udi en ziirlig Orden.

(4.) Haver Menneskets Skrøbelighed foraarsaget, at det ikke har kunnet være uden Lov: Hvor mange Aar, og hvor stor Underviisning behøves der ikke, førend et Menneske kand komme saa vidt, at det kand føde sig selv, **[080]** da derimod Bæsterne behøve ikkun faa Dage dertil; og dersom et Menneske uden Optugtelse og Undervisning var allene udi en Ørken fra all Menneskelig Hielp og Samqvem, hvor elendig vilde det da ikke være; at derfore ey Mennesket skulde føre det elendigste Levnet blant alle Creature, giordes fornødent, at der var en Samqvem og Foreening mellem hinanden, og saadan Samqvem kand uden Lov hverken indgaaes ey heller holdes ved lige, hvorudaf sees, hvor fornødent det er, at det Menneskelige Kiøn er saadan Lov undergivet.

Eftersom nu er viiset, hvor lidet det Menneskelige Kiøn kand leve uden Lov, saa følger nu at tale om samme almindelige Lov, som alle Mennesker maa være undergivne.

Grundvolden af den naturlige Lov er, at et hvert Menneske saa vidt det staaer til ham, maa holde ved lige Samqvem og Foreening, hvoraf følger, at, hvad som udi Almindelighed hielper til saadan Samqvem og Omgiengelse, det haver den naturlige Rett befalet, og, hvad som strider derimod, er af samme Naturens Ret forbudet: udi den almindelige Lov indeholdes alle andre Bud.

Den naturlige Lov forbinder et Menneske, ikke egentlig, fordi den er nyttig, thi dersom vi alleneste i Henseende til Nytte skulde i agt tage Loven, vilde den ikke forpligte os meere end gode og nyttige Raad, som os kand gives, men den forpligter, efterdi GUD haver givet det Menneskelige Kiøn saadanne Love, og befalet Mennesket ved Kraft af dets medfødde Lys at være dem hørig.

At GUD har givet de naturlige Love, tilstaae endogsaa de viise Hedninger; Naturen selv viser

os det paa saadan Maade, nemlig: Dersom GUD haver skabt Mennesket Sociable, omgiengeligt, og beqvemt til at kiende det, som tiener til saadan sociable og omgiengeligt Liv, saa følger ogsaa paa, at han har givet det Middel at komme til foresatte Ende, det er de naturlige Love, thi den, som foreskriver een et vist Maal og Ende, maa ogsaa give Vey og Middel at komme dertil.

Og, efterdi GUd saaledes har forordnet den naturlige **[081]** Lov, og indprentet den udi Menneskernes Hierter, saa kand de udi ingen Maade forandre den, men ere stedse forbundne at leve derefter; den kaldes almindelig, efterdi den er given alle, og kand forstaaes og kiendes af Naturens Lys, hvorvel den klarligen, og meere udtrykkeligen er given udi den hellige Skrift, besynderlig udi de 10 Bud-Ord.

Angaaende den Forskiæl, der er mellem Naturens Ret og Folke-Retten, derom komme de Lovkyndige ikke over eens. Hobbesius kalder den første Menneskernes, den anden Stædernes og Societæternes, saa at Naturens Ret styrer og regierer et hvert Menneskes Gierning udi Særdeleshed, Folke-Retten det samme Menneskes, saavidt det er udi Societet og Samqvem, hvilken Meening Pufendorf ogsaa samtykker og underskriver.

CAP. IV.

Om Menneskets Pligt mod sig selv

Omendskiønt et Menneske haver det tilfælles med andre umælende Creature, at det er omhyggeligt for at bevare og beskytte sig selv, dog maa den Omsorg, Mennesket drager for sig selv, være langt høyere en Bæsternes, efterdi det er af Skaberen beprydet med saadanne herlige Gaver, for at udbrede hans Ære, og at være et nyttigt Lem udi det menneskelige Samqvem, og maa derfor ikke misbruge eller lade bortdøe saadanne af Skaberen forleente Gaver, men anvende dem til det menneskelige Samqvems Nytte og Opbyggelse.

Og, saa som et Menneske bestaaer ud af tvende Deele, Siæl og Legeme, hvoraf den første er Begyndelse og Aarsag til alle menneskelige Idrætter, og den anden bruges allene som et Redskab dertil, saa maa man have Omsorg **[082]** for dem begge, men besynderlig for Siælen eller Sindet, saa som den ædelste og ypperste Deel; Angaaende Sindet, da maa derudi først indprentes Religion, at det maa troe, der er et Allerhøyeste Væsen, hvoraf andre Ting have deres Oprindelse og Bevægelse, hvilket der regierer og forestaaer alting, der ved den naturlige Lov har befalet, hvad som skal giøres og lades, og uden Persons Anseelse vil kræve enhver til Regnskab for sine Gierninger.

Og, saa som saadan Troe maa indplantes i Sindet, saa maa med stor Flid udrøddes de Meeninger, som stride imod den sande Religion, og ere skadelige for det menneskelige Sælskab.

Derefter maa et Menneske lære at kiende sig selv, hvilken Kundskab de Gamle have saaledes ophøyet, at de med gyldene Bogstave have udi Templet til Delphii skrevet disse Ord γνωθι σεαυτον [gnothi seauton]: Kiend dig selv; af saadan Kundskab følger, at et Menneske forstaaer, det er GUds Herredømme undergivet, og at det efter de sig af GUd forleente Gaver er forbundet til at dyrke ham og tiene sin Næste.

Sindet maa ogsaa drage Omsorg for, at det er Mester over sine Affecter og Bevægelser, efterdi de fleeste, naar de ikke holdes udi Tømme, forderve baade Legemet og Sindet; Affecternes Maadelighed og Lunkenhed derimod er en naturlig Begyndelse til Visdom og Fromhed.

Endelig er der en besynderlig Sindets Dyrkning, som bestaaer udi adskillige Konsters og Discipliners Videnskab, hvilken, omendskiønt den er ikke gandske fornøden for et Menneske udi at forrette sin Pligt og Skyldighed, saa dog er den meget nyttig, efterdi saadanne Konster og Videnskaber giøre det menneskelige Liv lettere og beqvemmere; hvad sig anbelanger Boglige Konster, da ere de Mennesket meget nyttige og opbyggelige, endskiønt mange holde dem for ikke alleneste at være uduelige, men endogsaa skadelige, saa at derudover et Menneske giøres ubeqvem til Forretninger, hvorudover de ogsaa paa mange Stæder have været afskaffede, saa man allene har ladet **[083]** sig nøye med at læse, regne og skrive; men daglig Erfarenhed lærer os, hvad Nytte Studeringer føre med sig, naar de blive ret brugte; dog ere alle Studeringer ikke lige værdige, nogle kand kaldes nyttige, hvilke Pufendorf henfører til 3 Classer: (1.) Den Moralske Lærdom, hvorved Sindet dyrkes og det menneskelige Sælskab opbygges. (2.) Medicine, som tiener til Legemets Sundhed. Og (3.) Mathematiske Konster, hvilke forskaffe det menneskelige Kiøn stor Nytte og Beqvemmelighed. Andre kand kaldes ziirlige, saasom Historier, naturlige Sagers Eftergrandskning, fremmede Sprogs Videnskab etc. Andre igien uduelige, saa som mange af de gamle Philosophiske Dogmata, som udi de Barbariske Tider havde opfyldt alle Skoler, og endnu dyrkes af mange med stor Iver, hvorvel de meere forvirre Sindet, og hindre det at komme til nogen grundig Lærdom; udi Almindelighed er ved Studeringer at i Agt tage, at ingen maa grave sig saa dybt ned udi Bøger, at han derudover forsømmer all anden Pligt, og giøres ubeqvem til fornødne Forretninger.

Ellers bør i mine Tanker Historier, som nogle regne alleene blant ziirlige Videnskaber, ogsaa henføres til de nyttige; thi, naar Historier ere vel skrevne, og blive læset med rette Øyne, føre de en ubeskrivelig Nytte med sig. Man opmuntres af andres Exempler til Dyd; man lærer af andres Feyl at tage sig selv vare; man lærer at kiende sig selv ved at see sit eget Portrait i andre; man lærer ogsaa i sær at kiende enhver Nations Art og Egenskab, hvorudover det Historiske Studium i sær recommenderes Konger og Førster.

Ved dette, som her siges, at enhver maa udvælge sig det Studium, hvortil han findes at have mest naturlig Beqvemhed, er at merke, at den Regel bliver meget lidt tagen i Agt; thi en

Statsmand vil have sin Søn ogsaa til Statsmand, en Præst sin Søn til Præst etc. skiønt ingens Hoved er beqvem dertil, og flyder deraf besynderlig mange Folks Udygtighed; thi Statsmandens Søn kunde i Steden for en forcered og slet Politicus blive en stor Mathe- **[084]** maticus {Mathematicus}, og Præstens Søn i Steden for en slet Præst blive en stor General. Derfore fare de ellers sindige Chineser vilde, der forordne, at en Skomagers Søn ogsaa skal være Skomager, og en Skrædders Søn Skrædder; iligemaade de gamle Irlænder, at en Philosophi Søn ogsaa skulde være Philosophus, hvor vel Naturen kunde have dannet ham til en Vognmand.

Hvorvel nu den største og fornemste Omsorg maa drages for Sindet, saa som den ædleste Deel af et Menneske, saa maa man dog ikke forsømme Legemet, hvortil Sindet stytter og helder sig, men af all Magt legge Vind paa, at der er et sundt Sind udi et sundt Legeme, og at Legemet ikke forderves af Vellyst og Ørkesløshed, eller svækkes af Drukkenskab, Fraadseri, Løsagtighed og andet.

Derefter skal et Menneske beflitte sig paa, at det ikke er en unyttig Jordens Byrde, (som man siger) men udi Tide udvælge sig en vis Levemaade, og foretage sig saadanne Forretninger, som det finder sig beqvem til, og som dets Vilkor, Stand og Fornødenhed udkræver; hvorfore de leve udi en Stand, der strider imod den sunde Fornuft, hvilke enten nære sig med Skielmstykker og ulovlige Gierninger, eller ogsaa uden Fornødenhed undslaae sig fra Forretninger til Ørkesløshed, saa som fordum nogle af de gamle Philosophis, og nu omstunder Eremite og Munke; langt meere ere de at laste, som frivilligen forderve deres Lemmer, at de ingen Tienneste skal kunne giøre. Det er merkeligt, at hos de Sinenser ingen, som haver et sundt Legeme, maa trygle, end ikke en Blind, men maa nære sig ved at vende Møller; Martin. Histor. Sinens. Vort Riges Love befale at straffe ørkesløse Løsgiengere, og omløbende Dagdrivere med Fængsel, hvilket kand sees af Christ. 4ti Recess: *Paa hvis Stavn Løsgiengere befindes, som ikke kunde bevise for billig Løn at ville tiene, maa de anholdes og examineres, og over dem Dom kiendes til Holmen at arbeyde, dersom intet andet, som høyere Straf bør, end Løsgængerie, hos dem findes,* vid. Christ. 5ti Lov.

Monsr. Bruyere udi hans Caracteres taler meget artigt **[085]** om saadanne Mennesker: Der er, siger han, nogle Creature, skabte af GUd, som kaldes Mennesker, hvilke ere geskæftige deres heele Liv, og alle deres Tanker, for Exempel, ere henvendte til at sauge Steen, hvilket i sig selv er ikke af stor Nytte. Der findes andre, som forundre sig over saadant, men bortdrive deres Tid med at giøre intet, og det er endda mindre end at sauge Steen. Ellers er det vanskeligt at sige forud, hvad Studium et Menneske giør best at legge Vind paa, hvorudover Aristippus, da en raadførede sig med ham derom, svarede: Det Studium, som du est beqvemmest til, og, som kand best nytte dig, naar du bliver stor. Unge Drenge, som fordum her i Landet løbede om at tigge Almisse, og kaldtes Pose-Pilter, maatte Skole-Børn trække udi Skolen, og give dem Riis, indtil de sloge sig fra Ørkesløshed til nogen Håndtering.

Omendskiønt et Menneske er pligtigt til at dyrke sit Legeme, som sagt er, og intet forsømme, som kand tiene til Legemets Sundhed og Livets Forlængelse; ikke des mindre, saa som det bør være sin Næste til Tienneste, og ikke være en unyttig Jordens Byrde, saa maa det ikke

slaae sig til Ørkesløshed og gode Dage, for derved at pleye Legemet og forlænge Livet, men paatage sig fornødne Forretninger, omendskiønt Legemet derved svækkes og Livet forkortes, ey heller maa et Menneske vegre sig for at sætte sit Liv i Fare, naar GUds Ære og det menneskelige Selskabs Frelse det udfordrer. Hid hører den store Pompeji Svar, hvilken, da han udi Hungers-Nød skulde føre Proviant til Rom, og hans Venner raadede ham fra at vove sit Liv over Havet efterdi det var en stor Storm, svarede: *Det er fornødent, at jeg reiser til Rom, men ikke, at jeg skal leve.* Dog er herhos at merke, at, ligesom een, der vegrer sig for at vove sit Liv udi saadan Tilfald, kand ikke andet end lastes, og holdes for et udueligt Menneske, saa lader den derimod see stor Daarlighed, der uden Fornødenhed sætter sig i Livs Fare, enten af Ærgierighed, at den derudover kand bekomme et stort **[086]** Navn, saa som endnu er brugeligt hos de Japonenser, eller ogsaa opofrer sit Liv for at frelse et unyttig Drog.

Det er bekiendt, hvorledes de gamle Nordiske Folk have foragtet deres Liv, som de af Ærgierighed uden Betænkning have opofret; thi det holdtes for en Vanære, at døe paa Sotte-Seng, og, naar en blev gammel, bød han sin Ven slaae sig ihiel. Utallige Exempler findes paa saadant hos den berømmelige Bartholin udi hans store Skrift, De Contemptu Mortis apud veteres Danos. Foruden Ærgierighed opmuntrede dem ogsaa Religions Principia til saadan Døds Foragt; thi Odin havde bildet dem ind, at ingen, som døde paa Sotte-Seng, kunde komme til Walhalla, eller de lyksalige Boeliger, hvilke alleene vare beskikkede for dem, der døde mod deres Fiender. Saadant Religions Principium foraarsagede hos dem ligesaa stor Foragt for Døden, som et andet Religions Principium foraarsager Feighed blandt nogle Folk paa de saa kaldte Marianske Øer udi Vestindien, hvilke troe, at alle de, som ikke døe paa Sotte-Seng, blive fordømte; og derfor kand ikke være uden meget slette Soldater. Man maa herudi gaae Middelveyen, ikke daarligen uden Nød vove Livet, og ey heller spare sig, naar Republikens Nytte det udfordrer.

Endelig maa her overveyes, om et Menneske efter eget Behag kand tage Livet af sig selv, for at undgaae en overhængende Ulykke eller skiendelig Død, dertil tiener den bekiente Platonis Regul, som ogsaa af Christne Skribentere berømmes: Vi Mennesker ere udi et Fængsel, hvoraf vi ikke kand løse os selv. Hedningerne saa vel som Jøderne vilde ikke tilstede dem Begravelse, som selv forkortede deres Liv, omendskiønt nogle af Hebræerne have derudi undtaget een Post, nemlig, om een seer, at ved hans Liv GUds Navn skal vanæres, dertil anføre de Samsons Exempel, hvilken saae, at udi hans Legeme den sande Troe blev bespottet, og Saulus, hvilken omkom sig selv, at han ikke skulde forhaanes af GUds og sine egne Fiender, og ved sit Fængsel bringe sit Folk udi Slaverie.

[087] Men dette maa lades staae ved sit Værd, vist nok er det, at de, som alleene af Kiedsommelighed over daglige Besværinger, som følge det menneskelige Liv, eller af Frygt for Smerte og Pine, hvilken, om de med Bestandighed udstode, kunde de derved opmuntre andre ved deres gode Exempler. Om saadanne, siger jeg, forkorte deres Liv, kand de ikke andet end beskyldes for at have syndet imod Naturens Lov. Og derfor forbyde de fleeste Borgelige Love, at jorde deres Legemer blant Christne. Hvo sig selv ombringer, siger den Danske Lov, haver forbrudt sin Hoved-Lod til sit Herskab, og maa ey begraves enten i Kirken eller Kirke-Gaard; derimod ere de at undskyldes, som udi Sygdommer, der betage dem Forstanden, legge Haand

paa sig selv, Item de, der af en hastig og uformodentlig Forskrekkelse styrte sig selv i Ulykke, endelig er herved at merke, at det er en ligemeget tilregnet, enten han falder ved sin egen Haand, eller han driver en anden til at tage Livet af sig.

Den største Indvendning, som kand giøres herimod, er denne: Et Menneske seer sig udi en ulægelig Sygdom: Han seer sig ingen Nytte meer at kunde giøre i Verden; tvert imod han seer sig selv at være sin Næste til Byrde, han finder en idelig Smerte, der kand sætte hans Taalmodighed paa alt for stor Prøve, hvorledes kand den synde, der i saa Maade forkorter et unyttigt Liv, og tillige med giør en Ende paa sin Lidelse? Dertil kand svares tvende Ting, 1) At, jo større Lidelsen er, jo meer er Patienten at berømme, der stræber at opbie GUds Time, og jo meer opbygger han sin Næste ved sin Bestandighed. 2) At mange Svagheder, som holdes for ulægelige, ere dog hævede. Dog understaaer jeg mig ikke med den gemene Almue at fordømme dem [? = Jeg mener - som mange andre - og jeg vil derfor *ikke* fordømme dem ...], der see ufeilbarlig, at de efter ulidelig Smerte maa døe om nogle Dage, og derfor forkorte deres Pine; thi i saa Maade maatte man ogsaa fordømme alle Stridsmænd, der dødelig saarede bede de Forbigaaende giøre Ende paa deres Pine. Jeg for min Part har slettere Tanker om dem, der have levet all deres Tiid udi Uteerlighed, og **[088]** udi den sidste Time foragte Verden, efterdi de see, at Verden vil ikke have dem længer; thi et saadant Løfte kommer mig for, ligesom dens, der forsværger at dantse, efter at han har mistet begge sine Been. Derom kand videre læses udi det grundige Skrift, kaldet Repentence tardive, eller den sildige Omvendelse.

Hvad sig anbelanger dem, der for Penge sælge sig til Krig, da have de Gamle ikkun slette Tanker om de samme; Grotius taler derom saaledes: Saa som vi kalde de Forbund usømmelige, der sluttes mod andre uden nogen Aarsag, saa er intet Levnet meere skammeligt end deres, der uden Aarsag sælge sig til Krig for Penge, og om hvilke man kand sige: *Ibi fas ubi plurima merces* [= du hjælper hvor lønnen er størst], hvilket dog efter min Tanke alleene maa forstaaes om dem, der giøre det udaf Kaadhed, ikke saadanne, som enten af Nødlidenhed gribe til det Middel, at lade sig hverve, eller ogsaa giøre det udi den Tanke, at de kand lære noget deraf, for siden at være Fæderne-Landet til Tieneste, udi hvilken Henseende mange Potentater tilstede deres Undersaatter saadant.

Nu maa jeg tale noget om, hvorledes et Menneske bør og kand forsvare sig selv mod andre; saadan Forsvar skeer paa tvende Maader, enten uden deres Skade, som agte at tilføye os noget Ondt, eller med deres Skade og Fordervelse. At den første jo er tilladt, derom tvivler ingen fornuftig Siæl; men hvad sig anbelanger den anden, da haver endeel villet disputere derimod, (1) Efterdi det menneskelige Kiøn lider lige stor Forliis, enten den, som anfalder mig, omkommes, eller jeg selv; (2) Efterdi en voldsom Forsvar synes meere at foruroelige det menneskelige Selskab, end om jeg frelste mig med Flugten, eller taalmodigen blottede mig for mine Fiender; men dertil svares, at det menneskelige Kiøn derudi ikke lider lige Forliis, efterdi en uretfærdig Anfalder ikke kand skattes saa høyt som den anden, der uskyldig lader sig omkomme, ey heller kand nogen Lov med Billighed udfordre, at jeg skal opofre mit Liv, at min Fiendes Ondskab derved kand forfremmes **[089]** og blive ustraffet, ja fromme Mennesker vilde

derudover blive arrige Skalke til Rov og Bytte. Men om een, som anfaldes, er skyldig til at omkomme Anfalderen, saa at, hvis han det ikke giør, han derved bedriver en Synd, holder endeel for, ikke at være saa klart, sigende: man maa overveye, om den, som anfaldes, er umistelig, saa at man ved hans Død tager Skade, eller om han er uduelig, og lever alleene for sig selv, udi den første Fald sige de, er et Menneske forpligtet at forsvare sig selv, paa hvad Maade det skee kand, men udi den anden er det ham alleene tilladt, besynderlig om Anfalderens Liv er nyttigt for mange, og der kand nogenledes forud sees, at, i Fald han blev ihielslagen udi sit onde Forsæt, hans evige Velfærd derved vilde forspildes. Thomasius forkaster dog denne Pufendorfs Meening, og holder for, at enhver udi saadan Fald er endogsaa forpligtet at forsvare sig med Anfalderens Nederlag, dersom den første ikke er den andens Undersaat, thi Anfalderen bryder ved sin Vold det menneskelige Socialitet, og det er uvist, om han nogensinde forandrer sit onde Levnet; den Anfaldte forbindes derimod til at befordre sin Næstes Nytte udi Fremtiden, hvilket han ikke kand giøre uden saadan voldsom Forsvar. Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om en Undersaat maa bruge en voldsom Forsvar mod sin høye Øvrighed, da har jeg viiset paa et andet Sted, at saadant ikke tillades, efterdi alle Ting derudover vilde forvirres i Riger og Republiqver, men, dersom en Søn anfaldes af sin Fader, kand man ikke sige, at han er pligtig til heller at lade sig omkomme, end bruge nogen voldsom Forsvar, hvorvel det Faderlige Herredømme synes at undskylde Sønnen, og befrie ham fra αυτοχειρ•α [autoxeiria] eller Mord paa sig selv, om han lader sig heller ihielslaae, end han omkommer Faderen; en Søn maa ikke søge sin Fader udi Striden, men om han uformodentlig finder ham udi en fiendtlig Krigs-Hær, maa han forsvare sig mod ham som Fædernelandets Fiende.

Men, at man kand des bedre forstaae, hvorvit saadan retmessig Forsvar strekker sig, maa man for alting efter- **[090]** see {efter-see}, om den, der forsvarer sig, lever udi den naturlige Frihed, det er, ingen Øvrighed eller menneskelig Magt undergiven, eller om den lever udi en Borgerlig Stand og under en vis Regiering.

Udi den naturlige Frihed er at merke, (1) At, omendskiønt een er paamindt og tvungen at holde sig inden sine egne Grentzer, og han ikke desmindre bliver ved at skade mig, og ikke vil fortryde sin Ondskab, eller forlige sig med mig, da kand jeg endog ved Nederlag holde ham fra mig, og det ikke alleeneste, om han søger mig paa Livet, men endogsaa om han ikkun vil beskade mine Lemmer, eller berøve mig min Eyendom; thi jeg er ikke forsikkred om, at han bliver derved, efterdi han engang haver begyndt at vove Fiendtlighed imod mig. (2) At jeg ikke alleene afvender den nærværende Fare, men endogsaa sætter Anfalderen udi den Stand, at han ikke meere skal kunne giøre mig Skade, i det jeg betager ham alle Kræfter at giøre mig ont.

Men udi den Borgerlige Stand er saadan Forsvar meere indskrænket; thi ingen maa der øve saadan voldsom Forsvar, uden Tiden og Steden ikke vil tillade ham at søge Øvrighedens Hielp mod saadan Uret, hvorved hans Liv, og det, som skattes ligesaa høyt som Livet, sættes udi Fare; og maa han udi saadan Tilfald alleene lade sig nøye med, at have befriet sig fra nærværende Fare, og overlevere Hevnen til Øvrigheden.

Endeel har tvivlet, om man med Nederlag kunde drive saadan en tilbage, som udaf Vildfarelse søgte at anfalde mig, men, naar mit Liv paa ingen anden Maade kand frelses uden ved Anfalderens Nederlag, kand og maa jeg opofre ham; thi jeg er ikke forpligtet til at lade mit Liv for hans Vildfarelse, saa som for Exempel, om en udi Raserie, eller ophidset af en skrekkelig Drøm, eller Maaneds-Syge, der pleye gemeenlig gaae om Natten med blot Gevær, søgte mig paa Livet, da, saa som han ingen Ret haver til at slaae mig ihiel, og jeg paa ingen anden Maade kand undgaae den overhengende Fare, er det mig tilladt at forsvare mit Liv med hans Nederlag.

[091] At en Forsvar kand være retmessig, udfordres gemeenlig en nærværende Fare, saa at enhver ikke af Mistanke eller Frygt maa anfalde en anden for at forekomme ham; Her maa man igien giøre Forskiel paa den naturlige Frihed og den Borgerlige Stand.

Angaaende den naturlige Frihed, da maa den, der lever udi samme Stand, naar han seer sin Næste er tilbøyelig til at bryde den Pligt, han er ham skyldig, vel forsvare sit Huus, og forsyne sig med Folk og Gevær, men ikke anfalde samme sin Næste, uden den har givet visse Tegn om sin onde Villie.

Blant saadanne Tegn kand ikke regnes vor Naboes Mægtighed, omendskiønt den langt overgaaer vore Kræfter, og daglig tiltager, thi det er umenneskeligt, at misunde en sin Velstand, og derfore raisonnere de meget ilde, der sige: Den, som kand skade dig, vil ogsaa skade dig, hvorfore du foruden anden Aarsag kand, naar du seer Leylighed, undertrykke ham.

Videre, omendskiønt en, foruden det han er mægtig, lader ogsaa see, han har Villie til at giøre Ondt, saa kand jeg derfore ikke overfalde ham, saa længe han ikke haver ladet see noget Tegn til at ville beskadige mig, thi der er intet tilstrekkeligt Beviis, at han vil tilføye mig Skade, efterdi han har tilføyet andre. Dog kand jeg med Billighed, naar min Naboe bliver overfalden, og jeg seer, at efter hans Fald det vil gaae løs paa mig, undsætte den samme, naar han beder mig derom, besynderlig naar jeg er i Forbund med ham.

Men naar jeg seer, at en laver sig til at giøre mig ondt, maa jeg søge at forekomme ham og bruge en voldsom Forsvar, og kand ingen derfor holde mig for Anfalderen, men den, som først bevæger sig til at giøre mig Skade; thi de bryde ikke Fred, siger Procop, som først gribe til Verge, men de, som udi Freds-Tider spinde paa at beskadige deres Naboer.

Men de, som leve i den Borgelig Stand, eller under en vis Regiering, have ikke saa stor Frihed hverken imod **[092]** Fremmede eller deres Medborgere; thi, omendskiønt jeg seer en Fremmed laver sig til at giøre mig Skade, maa jeg derfor ikke overfalde ham, paa det, at den Stad eller Regiering, hvor under jeg lever, ikke skal indvikles i en utidig Krig; langt mindre maa jeg giøre det imod min Medborger, men give det an hos vor tilfelles Øvrighed, og søge dens Beskyttelse.

Men i Fald jeg bliver anfalden paa en Tid og Sted, hvor jeg kand hverken søge Øvrighedens

eller mine Medborgeres Hielp, og jeg er bragt udi saadan Knibe, at jeg ikke vel kand undflye, da maa jeg forsvare mig endogsaa med Anfalderens Nederlag, dog ikke i den Tanke, at hevne min Uret, men allene for at frelse mit Liv.

Omendskiønt intet vist kand sluttes om Tiden, paa hvilken en retmessig Forsvar kand have sin Begyndelse formedelst adskillige Omstændigheder, saa kand man dog udi Almindelighed holde det for den rette Tid, naar Anfalderen er kommen til det Sted, hvor han virkelig kand tilføye mig Skade; Item, naar man overregner, hvorvidt Skillerum der giøres fornøden om jeg heller vil forekomme min Fiende end omkommes af ham. For Exempel, dersom en med sit blotte Sværd kommer mig udi Møde paa et Sted, hvor jeg ikke kand undflye, og jeg derimod er forsynet med en Flint, saa kand jeg ikke skyde ham ihiel, førend han kommer saa vidt, at han kand giøre mig Skade med sit Sværd; men naar Anfalderen engang er dreven tilbage, eller hans Gevær er bleven fordervet, eller han selv fortryder sin Ondskab, maa jeg ikke videre forfølge ham, men overlade Hevnen til Øvrigheden.

Omendskiønt ingen er tilladt at giøre noget Nederlag, naar han kand frelse sig ved Flugten, saa maa dog saadant ikke alt for nøje forklares, efterdi den Forvirrelse, Sindet ved saadant uformodentlig Overfald geraader udi, undertiden ikke tillader, at man kand see sig om den beste og sikkerste Vey at undflye; saaledes, dersom jeg overfaldes paa en aaben Mark, er jeg ikke forpligtet at vende Ryggen, og ved Flugten at blotte mit Legeme for min Fiende, ey **[093]** heller at retirere mig baglends, eftersom jeg stod udi høy Fare at kunne snuble, og derved at blive min Fiende til Bytte. Her er at merke, at, naar en bliver fordret af en anden til Kamp, og han møder, da, omendskiønt hans Fiende gaaer ham saa haardt paa Klingen, at han ikke paa anden Maade end ved dens Nederlag kand frelse sit Liv, kand han der ved ikke undskyldes, efterdi han ikke havde fornøden at indgaae saadan Kamp, som ved Lovene var forbuden.

Ydermeere spørges, om jeg maa omkomme den, der vel ikke vil berøve mig mit Liv, men et af mine Lemmer. At jo saadant i den naturlige Stand er tilladt, derom kand ingen tvivle. De Borgerlige Love synes ey heller at kunne forbinde nogen til saadan Taalmodighed, at man heller skulde lade sig lemleste, end forsøge det Yderste imod saadan Fiende, thi et Menneske agter undertiden et af sine Lemmer lige saa høyt som sit Liv, derforuden staaer ogsaa Livet udi høy Fare ved det at Lemmerne beskadiges. Hvorudover Albertus og andre, som sige, at den Fare at miste et Lem er ikke tilstrekkelig til saadan Forsvar, dersom man kand vide, at Livet vil frelses, synes at ville slutte det samme, som man vilde sige, Elephanten kand flyve, dersom han havde Vinger.

Og som et Menneskes Kydskhed og Ære agtes ligesaa høyt og undertiden høyere end Livet, thi naar den engang er berøvet een, kand den aldrig igien bekommes, da er enhver tilladt at bruge sit yderste imod Ærekrænkere. Derfor berømmes Cajus Marius der udi, at han ikke alleene løsgav, men endog zirede med en Krone den Soldat, som havde ihielslaget hans egen Officeer, efterdi han vilde krænke ham.

Endeel holder vel for, at man ikke maa forsvare Kydskhed med en andens Nederlag, efterdi Legemets Puurhed kand, saasom Augustinus siger, ikke mistes saa længe som Siælen er

reen, og at det er alleene Villien, som giør een besmittet, men deraf følger ikke, at man ingenlunde maa bruge en blodig Forsvar imod en Ærekrænker, ligesom **[094]** der følger ikke paa, at, eftersom en gudfrygtig Mand forflyttes ved Døden til Himmelen, han derfor ikke kand forsvare sig til det yderste imod en Røver. Hvad sig anbelanger den Beviislighed, at en Jomfru kand med Nederlag drive en Hoor-Karl tilbage, for at undgaae den Synd, hun ellers maatte bedrive ved den korte Forlystelse af saadan usømmelig Sammenblandelse, hvor vel hun tvinges dertil med Vold, da synes samme Beviislighed ikke tilstrekkelig, efterdi man af Fornuftens Lys ikke kand klargiøre, at det er Synd.

Her vil endeel Geistlige paastaae, at omendskiønt det er tilladt at omkomme en uretfærdig Anfalder, saa dog giør en Christen bedre derudi, at han lader sig ihielslaae, paa det Anfalderen, medens han døer udi sine Synder, ikke tillige med Legemet til ævig Tid skal fortabe sin Siæl. Men dertil svares, at, naar et Menneske bliver overfalden, kand det ikke nøye overveye alt saadant, men alle dets Tanker ere henvendte dertil, hvorledes det kand undflye den overhengende Fare; dernæst er den, som anfaldes, ikke altid selv bereed, og derfor har Tid fornøden at lave sig til og giøre en fuldkommen Poenitentze, førend han døer. Det er ey heller saa vist, at den uretfærdige Anfalder kand undgaae Fordømmelse, omendskiønt han da ikke bliver ihielslagen. Endelig, om bemeldte Geistliges Meening derudi skulde holdes for god, vilde Ugudelighed derved meere haandhæves end Guds-Frygt, efterdi fromme GUDs Børn derudover skulde nødes til at lade sig omkomme af ugudelige Røvere, paa det at disse skulde ikke løbe udi Fordømmelse. Vel formaner Skriften os til Taalmodighed, og at vi ikke skulle hevne os selv, men forbinder os dog ikke til at imodtage alle Ulykker. Og den, der forsvarer sig retmessig, giør det ikke udi den Tanke at hevne sig, men at frelse sit Liv. CHristus byder et hvert Menneske at elske sin Næste som sig selv, men ikke høyere.

Ydermeere spørges, om en kand forsvare sit Gods endog med dens Nederlag, der vil berøve ham det samme. For at svare derpaa, maa man giøre Forskiel paa den naturlige **[095]** Frihed og den Borgerlige Stand. Udi den naturlige Frihed tilstedes saadant, efterdi den, som udi ringeste Maade agter at tilføye mig Skade, bliver min Fiende, og derfor ikke kand siges at lide Uret, om jeg bruger den yderste Magt imod ham, og, ligesom han har ikke meere Ret til at berøve mig mit Gods end mit Liv, saa haver jeg lige saa stor Ret at forsvare det eene, som det andet, ja undertiden er ens Gods ligesaa kiert som Livet, efterdi uden det samme Livet ikke kand opholdes. Men udi den Borgerlige Stand er saadant meget indskrænket, efterdi et Riges eller Republiqves Fred gandske vilde kuldkastes, dersom enhver Borger havde Friehed til at hevne sig over sin Uret. De derfore, som leve udi den Borgerlige Stand eller under en vis Regiering, maa holde sig inden de Grændser, som de Borgerlige Love have foreskrevet. Dog, om en skrider derover, giør han Anfalderen derfor ingen Uret, men alleene synder imod de Borgerlige Love, der saadant have forbudet.

Der er dog et vist slags Drab, hvilket, endskiønt det skeer uden Nød, saa dog straffes det ikke af Øvrigheden, saasom et Drab, der begaaes af justo dolore, naar, for Exempel, en Mand finder sin Hustru i Seng hos en Horkarl; derom taler den Jydske Lov saaledes: Om nogen *Ægte-Mand dræber en Horkarl i Sengen hos sin Hustrue, bliver Horkarlen liggende paa sine Gierninger, og den, ham dræber, skal være angerløs, og intet bøde; dog skal han føre til Tings*

Dyne og Blee blodige, som han, nemlig Horkarlen, var dræbt paa, med 2 Mænds Vidner, at han er dræbt i Hore-Seng. Derudi stemme ogsaa overeens alle andre Provincers gamle Love.

Her maa man overveye den navnkundige Lov, Exod. 22. Om en Tyv bliver befunden at indbryde, og bliver slagen, og døer, da skal man ingen Blod-Dom lade gaae for hans Skyld, men er Solen opgangen, da skal man lade Blod-Dom gaae for hans Skyld. Med hvilken Lov overeensstemmer Solons Lov efter Demosthenis Beretning udi hans Oration til Timocratem: *Dersom nogen stiæler om Dagen* **[096]** *over 50. Drachmas, skal han bringes for Retten eller de 11 Mænd, men stiæler han om Natten, da maa man slaae ham ihiel og saare ham i flugten.* Aarsagen til saadan Forskiæl mellem en Tyv, der stiæler om Natten, og den, der stiæler om Dagen, synes besynderlig at være denne, at man kand igien bekomme sit Gods fra dem, der stiæle om Dagen, men ikke fra en Nat-Tyv, hvilken udi Mørket lettelig kand undløbe, og om han gribes, vanskeligere kand overbevises, efterdi man ikke udi saadan Hast kand faae Vidne, naar man derfor kand straffe saadan en Tyv, maa man straffe ham haardt, at jo meere hans Dristighed formeeres af det han ofte undflyer og bliver ustraffet, den desmeere ved saadan Straf kand formindskes, dog holder endeel for, at man ey maa ihielslaae en Natte-Tyv, undtagen man uden sin Fare ikke kunde giøre anderledes.

Endelig maa her overveyes, Om, og Naar en kand ret forsvare sig, der haver overfaldet en anden. Naar een, der haver anfaldet mig, fortryder siden sin Gierning, og tilbyder mig Vederlag for den Skade, han har tilføyet mig, Item Forsikkring om ikke at giøre mig videre Fortred, og jeg derimod ikke allene foragter hans Tilbud, men søger med Magt at hevne mig, kand han med Billighed bruge alle Midler til at forsvare sig selv, hid henhører den Articul udi vor Lov: *Bliver nogen usamdrægtig med hinanden, og begiærer Fred, og dog overvældes af den anden, da, dersom han da dræber den anden for at forsvare sit eget Liv, beholder han sin Fred og bøder 40 Lod Sølv til den Dræbtes Arvinger.*

Her maa man nu overveye, om et Menneske, for at frelse sit Liv, maa gribe til de Midler, som ellers ved Lovene udi Almindelighed ere forbudne? Det er vist nok, at udi de fleeste Tilfælde saadant kand skee, efterdi *Fornødenhed,* som man siger, *haver ingen Lov,* og Lovene holdes gemeenlig for at undtage Nødsfald; saaledes omendskiønt GUDs Lov byder os at helligholde Sabbaten; saa synder dog ingen derved, om Han, for at frelse sit Liv og redde sin Næste eller hans Oxe og Asen, øver nødvendig Arbeyde, **[097]** saaledes blev det ikke regnet David til nogen Synd, at han udi Nødsfald aad Skuebrødene.

Men her maa vel tages i agt den Anmerkning, Thomasius herover har giort, nemlig, at dersom *Fornødenhed* kommer fra Menneskers Ondskab, som truer os med Døden, og Naturens Tilskyndelse giver os Midler til saadant at undgaae, maa man bruge det, omendskiønt det af GUD er forbudet; thi GUD holdes ikke for at ville haandhæve Lovens Strenghed, onde Mennesker til Nytte, men dersom udi saadant Fald Middel gives os af Menneskets Ondskab at frelse Livet, maa vi ikke bruge det, efterdi den, som saadant Middel giver, hensigter dermed til GUds Van-ære, og den, som tager der imod, synes at nægte GUD, for Exempel: GUds Lov forbyder at æde Skue-brød, hvilket dog blev tilladt David udi Hunger, men dersom Saul havde befalet David at æde dem som et Middel derved at frelse sit Liv, maatte han heller lade sig

omkomme, end gribe til saadant Middel; saaledes forordnede ogsaa Loven, at ingen maatte æde Svine-Kiød, hvilket blev tilladt Jøderne udi Jerusalems Beleyring for at stille deres Hunger, men ikke om Hedningene fremsatte dem saadant, som et Middel til at frelse sit Liv; thi man kand ikke udi Nødsfald giøre noget, som egentlig hensigter til Guds Navns Vanære, men man maa heller udi saadan Tilfald lade sig omkomme, hvorvel man kand ikke andet end have Medlidenhed med dem, der af forskrekkelige Piinsler miste deres Bestandighed.

Efter at dette udi Almindelighed vel er overveyet, kand man begive sig til de særdeles Spørsmaal, som her pleye forefalde; der er ingen Tvivl paa, at, omendskiønt et Menneske haver ikke Magt til at lemleste sig selv, eller udi nogen Maade beskadige sine Lemmer, saa kand det dog afhugge et forraadnet og ulægeligt Lem, for derved at frelse det heele Legeme.

Om udi Skibbrud springe udi en Baad fleere end den kand bære, og Baaden hører ingen i Særdeleshed til, da, paa det alle ikke skal omkommes, kand man kaste Lod om, **[098]** hvilke blandt dem, der skal kastes over Bord, og maa man uden videre Betænkning udkaste den, der vegrer sig derfor, saasom een [fordi denne må betragtes som én], der søger alles Undergang.

Man har Exempler paa, at udi Hungers Nød nogle, enten imod deres Villie eller ved Terning-Kast, ere blevne slagtede for at frelse de andre; der skrives om 7 Britannier, hvilke paa Søen udi Hungers Nød omkom een af dem, ved hvis Blod og Kiød de stillede deres Hunger og Tørst, og siden kom til Lands, hvor de af Dommeren bleve forhørte og frikiendte, hvorvel det er ikke saa klart, hvad man skal dømme om saadanne Sager, efterdi paa den ene Side strider Loven om Mand-Drab, paa den anden Side det, at alle, uden de grebe til saadant bedrøveligt Middel, ellers maatte ynkeligen omkomme.

Derimod kand ufeilbarligen den undskyldes, der udi yderste Nødsfald giør, for at frelse sig, noget, hvorved ens Død, der ellers ikke kunde reddes, skeer hastigere. For Exempel, om jeg udi Skibbrud fik fat paa en Planke, der ey kunde berge meer end een, og en anden kom svemmende dertil, for at kaste sig iligemaade derpaa, da kand jeg bruge mine yderste Kræfter at holde ham derfra.

Iligemaade kand den undskyldes, der udi Flugten giør een, omendskiønt sin Ven, Skade, for at frelse sit Liv, for Exempel, naar tvende blive forfulgte af en Fiende, kand den eene, enten ved at lukke Porten efter sig, eller nedkaste Broen, lade den anden staae i Stikken, om begge ellers ikke kand frelses; iligemaade kand en flygtende Person, naar een paa en snevr Vey kommer ham i Møde, og den samme efter Advarsel ikke vil vige tilside, da støde ham til Jorden, og over hans Legeme fortsætte sin Flugt, uden saa er, han er forbunden at vove sit Liv for den samme. Dersom een, der ey kand gaae tilside, nemlig en Halt eller et Barn, staaer mig i Veyen, og jeg beskadiger ham for at frelse mig selv, maa den erstatte saadan Skade, som er Aarsag dertil.

Her falder ogsaa et Spørsmaal, om een udi yderste Nødsfald enten hemmelig eller aabenbare maa imod Eyer- **[099]** mandens {Eyermandens} Villie borttage noget af hans, for dermed at komme sin Nødlidenhed til Hielp; dertil svares, at den Nødlidende først maa forsøge alting, om

han ikke paa anden Maade kand komme sin Armod til Hielp, bede den Formuende om Undsætning, love ham Vederlag, naar hans Leylighed bliver bedre, og endelig tilbyde sin Tieneste derfore; men dersom den Formuende ved alt saadant ikke er at bevege, og den anden paa ingen anden Maade kand reddes af sin Nød, hvorudi han uskyldig er kommen, kand han saaledes ikke beskyldes for Tyverie, om han tager noget fra Eyermanden imod hans Villie; thi, omendskiønt efter den blotte Naturens Ret ingen er fuldkommen forbunden til at komme den Nødlidende til Hielp med sin Formue, saa dog hindrer det ikke, at jo de *Borgerlige Love* fuldkommelig kand forbinde een dertil, saasom Seldenus siger, at have været brugeligt hos de Jøder, hvor enhver kunde tvinges ved Retten til at give almisse, som vegrede sig derfor, hvorfor det er ingen Under, at de ikke have villet tilstede, at Fattige skulde tage sig noget til, men holdet saadant, omendskiønt udi yderste Nødsfald, for Tyverie.

Endeel vil sige, at saadan Nød kand ikke hændes, men hvad, om een der haver lidt Skibbrud eller anden Ulykke og kommer i et fremmet Land, eller om hans Midler, medens han opholder sig paa fremmede Steder, ved een eller anden Hændelse forkommes udi Fæderne-Landet, og han derover nødes til at betle, men ingen vil give ham Almisse, eftersom han synes at være udi bedre Tilstand end en anden gemeen Betler, og derfor ikke at have Almisse fornøden, skal han omkommes af Hunger? Andre give nok et Exempel paa saadan en Nød: En bliver i et fremmed Land forfulgt uskyldig af sin Fiende, og der er ingen anden Vey for ham at undgaae Faren, end at frelse sig med Flugten, nu er der ved Haanden en fremmed Hest, hvilken, om han tager den at fortsætte sin Flugt med, Eyermanden ikke kand bekomme tilbage igien, skal den Flygtige da heller lade sit Liv og omkommes af sin Fiende, end **[100]** gribe til saadant Middel? Herudover tilstædede Platonis Lover, at, naar man havde gravet udi sin egen Brønd til det yderste efter Vand, og kunde intet bekomme, maatte man søge sin Naboes; iligemaade Solons Lover, naar man havde gravet 40 Alen dybt uden at bekomme noget. Hidhen hører ogsaa Kong Frodes Lov om Veyfarende, at det ikke skulde holdes for Tyverie, om een tog saa meget han havde fornødent til et Maaltid.

Endelig synes Fornødenhed at tilstæde os at forderve andres Sager for at frelse vore egne, dog med saadanne Vilkor, at vore Sager ere ikke ved egen Forseelse bragte udi saadan Nød; Item, at Faren paa ingen anden Maade kand afvendes, og at vi ikke, for at frelse vore egne Sager, som ere af ringe Værdie, forderve en andens kostbare Ting; at vi erstatte de samme igien, dersom de ellers ikke havde forkommet, og endelig, at vi ere deelagtige udi Skaden, dersom ellers en andens Sager tillige med vore skulde forkommes, ved hvis Undergang og Forliis nu vore blive frelste. Derpaa grundes den Rhodiske Lovs Billighed derudi, at den forordnede, at, naar, for at redde et Skib, Varene bleve udkastede, da maatte Skaden erstattes af alle, som vare interesserede derudi. Saaledes maa jeg afhugge de Tov og Garn, hvorudi mit Skib bliver indviklet, dersom det paa ingen anden Maade kand løses, dog saa, at, dersom det skeer uden min Forseelse, Skaden skal være tilfelles med mig og den som eyer Tovene. Saaledes maa jeg udi Ilds-Nød, naar Faren er mig nær, nedrive min Næstes Huus, for der ved at hindre Ilden at komme til mig og mine andre Naboer, dog saaledes, at de Huuse, som ere blevne frelsede, maa erstatte den Skade, omendskiønt Ilden var allereede kommen nær til det Huus, som bliver nedreved, saasom det er billigt, at, naar jeg ved eens Forliis frelser min

Eyendom, jeg da maa være deelagtig udi hans Skade, hvorvel Endeel udi saadan Tilfald vil holde den fri, der nedriver en andens Huus, der allerede er anstukked.

[101]

CAP. V.

Om Menneskets Pligt mod sin Næste

Efter at vi nu nogenledes have betragtet et Menneskes Skyldighed mod sig selv, maa vi iligemaade tale noget om dets Pligt mod sin Næste. Saadan Pligt er enten absolut eller hypothetisk, det er, med visse Vilkor: Iblant de absolute Skyldigheder, som fra første Begyndelse for nogen Menneskelig Forordning have forbundet alle Mennesker, maa regnes først den, at ingen maa beskadige en anden, og, i Fald han har giort nogen Skade, maa han vederlegge den.

Samme Pligt er meget vidtløftig, efterdi den strekker sig til alle Mennesker, iligemaade meget læt at efterleve, saasom den bestaaer allene derudi, at man undertiden maa stride imod sine onde Begierligheder. Den er ogsaa meget fornøden, eftersom det Menneskelige Livs Socialitet og Omgiængelighed kand uden den samme ikke være bestandig. Derved befæstes og forsvares alt det, Naturen haver givet os, saasom *Liv, Legeme, Lemmer, Ære, Frihed etc.*

Ligesom nu ingen maa beskadige en anden, saa følger ogsaa deraf, at, om en Skade er nogen tilføyet, den da maa, saa vidt som mueligt, vederlegges.

Ved Skade forstaaes ikke alleene vore Sagers, men ogsaa Legemes, Æres, Rygtes Fordervelse og Formindskelse, Item at een forholder os det, som vi have en fuldkommen Ret til, eller forsømmer det, som han fuldkommelig er pligtig til at bevise os. Derimod kand det ey regnes for Skade, naar noget forholdes os og nægtes, som vi ikkun have en ufuldkommen Ret til, saasom, naar en nægter at give den Nødlidende Almisse, da kand han derved ikke siges at giøre ham Skade, efterdi den Nødlidende ingen fuldkommen Ret haver at fodre det af en anden, ey heller, om det bliver ham nægtet, kand siges at have mist noget af sit.

Ydermere forstaaes ved Skade ikke allene, at vore Sager **[102]** udi sig selv forderves og beskadiges, men end ogsaa Frugden deraf, enten den allerede er fremkommen, eller er i vente: dog saaledes, at de Omkostninger blive afregnede, som giordes fornøden til at nyde og bekomme Frugten, at vi ikke ved andres Forliis skulle beriges.

Det haver sig ligeledes ved civile Frugter, saasom naar en opbrænder mit Huus, maa han ikke alleneste lade et lige saa got opbygge igien, eller og betale mig saa meget som det er værd,

men endogsaa erstatte mig de Pensioner og Indkomster, jeg midlertid kunde nyde deraf.

Naturlige Frugter ere de, som Naturen frembringer af vor Eyendom, som for Exempel Sæden udi Jorden: saaledes, naar jeg betroes til at besaae en andens Jord, og jeg i Steden derfor lader Jorden ligge u-dyrket, er jeg ikke alleene forbunden til at give det betroede Sæde-Korn tilbage, men endogsaa erstatte de naturlige Frugter, som ved Vexten kunde tilveye bringes. Civile eller Borgerlige Frugter derimod ere de, som ikke naturligen fremvoxe af min Eyendom; men saadanne Frugter, som Borgerlige Love tilstæde mig at hæve deraf, Saaledes, om jeg med Uret forholder en Kiøbmand hans Penge, maa jeg ikke alleene erstatte ham Pengene, men endogsaa de Borgerlige Frugter, og den Fordeel, han beviisligen ved Handel kunde have giort sig deraf; det samme kand ogsaa siges om eens Huus, som een enten forsætligen eller af Vanvare opbrænder: thi i saa Maade maa han ikke alleene lade opbygge Huuset igien, men endogsaa erstatte Huusets civile Frugter, det er den Huus-Leye, som Eyermanden imidlertid kunde have hævet deraf. Dog er herved at merke, at, naar een af Vanvare anstikker mit Huus, som jeg imidlertid ikke haver kundet havt Leylighed at bortleye, eller som jeg tilforn har erklæret aldrig at ville bortleye eller tage nogen Fordeel af, kand jeg ikke forlange andet end lige saadant Huus igien. For Exempel, naar en sætter af Vanvare Ild paa et Huus, som er anstukken af Pest, og derfor af ingen vil beboes, er det nok, at jeg opbygger ham Huuset til den Tid, som det uden Fare kunde beboes **[103]** igien, thi, dersom jeg udi saadant Fald fodrer de civile Frugter, vil jeg beriiges af den andens Skade. Udi alle saadanne Tilfælde tages i Agt det bekiendte Axioma: Ingen maa beriges af en andens Skade.

Et Menneske kand giøre et andet Skade, ikke alleene u-middelbar og ved sig selv, men endogsaa ved andre, hvorfor en Skade kand tilregnes ikke alleene den, der u-middelbar giør den, men endogsaa en anden, der legger noget dertil, enten ved det, han giør noget, som han ikke burde at giøre, eller forsømmer noget, som han burde at giøre; hvorledes en Gierning tilregnes et Menneske, er tilforn omtalt i det første Capitel, hvorfor jeg det her ikke vil igientage, men alleene give den Regul udi Almindelighed, at, dersom nogen ikke haver virkeligen hiulpet til den Gierning, hvorved en Skade er giort, ey heller forud maget det saa, at Skaden skulde sættes i Verk, ey heller er bleven deelagtig udi den Gevinst, som deraf er bekommen, da kand han ikke holdes til at erstatte den samme, omendskiønt han ved samme Gierning kand begaae en Synd, idet han roser, besmykker, forsvarer eller glæder sig over eens Skade, for hvilket han dog ikke kand holdes til samme Skades Erstattelse, ey heller om han i Almindelighed raader een at giøre Skade og Ondt, saa længe han ikke giver noget vist Anslag dertil. De derimod, som enten alleene have giort saadan Skade, eller hiulpet noget dertil, og givet den anden vist Anslag, hvorledes han kand giøre Skade, maa erstatte enten den heele eller en Deel deraf.

Saaledes, naar en spørger en anden til Raads, hvorledes han skal komme frem i Verden, og den, som bliver bespurgt, svarer udi Almindelighed: Stiæl! bedrag! lyv! etc. kand Raadgiveren, hvorvel han høyligen er at laste for sit onde Raad, ikke holdes til at erstatte den Skade, som Raadsøgeren giør; men, om han siger: Bryd ind udi den Mands Huus ved det Klokke-Slæt, igiennem den Bagdør, maa han erstatte Skaden: thi det første Raad var almindeligt, og sigtede til ingen i sær; da derimod det sidste sigtede til en vis Person, og visede Vey til at beskadige ham, **[104]** saa at, hvis det Raad ikke var givet, den Skade ham ikke var bleven tilføyet.

Hid henhøre de Artikler udi vor Danske Lov, hvo som raader og tilskynder nogen at giøre anden Mand Skade, saa at han derudover bliver dræbt, bøde fuld Mande-Boed 3 gange 18 Lod Sølv, men skeer der anden Skade, give halv saa meget som den, der Skaden giorde. Betaler eller kiøber nogen en til at dræbe eller giøre en anden Mand Skade, da agtes ligesom han selv havde giort det med egen Haand, derfor soer [= svor] Kong Abel falskeligen, at han ikke havde slaget sin Broder ihiel, efterdi han ikke havde giort det med egen Haand, men ved sin Tiener Lauge Gudmandsøn.

Naar mange bedrive en Gierning, hvor af en Skade foraarsages, da maa udi Erstatningen holdes saadan Orden, at den maa agtes for den Skyldigste, der ved sin Magt og Myndighed eller paa anden Maade har drevet een dertil, og agtes da den, som bedriver Gierningen, ikkun som et blot Redskab dertil; dersom en uden Tvang og frivilligen giør Skade, holdes han for den fornemmeste, og siden de andre, som have hiulpet dertil.

Naar mange tillige bedrive en ond Gierning saaledes, at omendskiønt en af dem allene lagde Haand derpaa, den heele Gierning ikke des mindre vilde forrettes, da kand enhver af dem holdes til at vederlegge den heele Skade, saa at, dersom de alle blive grebne, de da skal betale lige meget, men, dersom de andre undflye, og een alleene bliver greben, da maa han betale det altsammen, iligemaade, dersom af mange, som blive grebne, ikkun faa kand betale, da maa de, som ere formuende, betale det altsammen, og, naar saaledes den heele Skade af nogle er erstattet, da ere de andre befriede derfor, hvorvel de løses ikke fra Straffen; for at give desbedre Oplysning derudi, forestilles saadant Exempel: 3 eller 4 sætte Ild paa et Huus, hvilken Gierning synes at være gandske forrettet af enhver udi Særdeleshed, omendskiønt ikkun af een alleene, efterdi Huuset havde opbrændt, omendskiønt een af dem ikkun **[105]** havde sat Ild derpaa. Iligemaade haver det sig med at igiennembore en Demning. Men dersom mange have slaget een saaledes, at den eene haver saaret hans Hoved, den anden hans Arm, den tredie hans Fod, skal enhver af dem ikke erstatte den heele Skade, men allene betale for det han haver giort, hvorvel ofte, naar een undløber, de andre maa betale for det altsammen, besynderligen, om de have sammenrottet sig at bedrive samme Gierning.

De Romerske Love holde for, at den, der samtykker og roser en Misgierning, er ligesaa skyldig, som Misdæderen selv, og derfor paalegge dem lige Straf. Adskillige nye Skribentere ere af samme Meening. Udi de Romerske Love tales derom saaledes: Dersom *en Træl løbet bort eller stieler, og en anden befindes at rose saadant, da er han ogsaa strafværdig; thi Ondskab bør ikke bestyrkes ved Roes.* Men denne Lov giver tilkiende, at den Romerske Ræt undertiden maa skilles fra naturlig Billighed; thi een, som alleene roser et Tyverie eller Mord, uden i nogen Maade at have hiulpet dertil, er derfor ikke Tyv og Morder, thi mange rose undertiden de Ting, som de selv aldrig kand beveges til at bedrive, hvorvel man ikke kand negte, at de, der prise en ond Gierning, ere meget lastværdige. En anden Passage i den Romerske Ræt fremføres af Valentiniani og Valentis Lov, som underkaster den Livs-Straf, der af en Hændelse finder et Skand-Skrift, og i Steden for at brænde det op eller at rive det i Stykker, lader det løbe blant Folk. Men man kand sige, at her er noget meer end en simpel Approbation; thi her contribuere begge noget i Gierningen til sin Næstes Vanære: Den eene

giør Skandskriftet, og den anden seer til, at det kand blive udspredet. Videre derom kand læses udi Barbeyracs Anmerkninger over Pufendorf, hvor han igiendriver den navnkundige Bayle, som derudi bifalder de Romerske Love.

Nu følger at overveye, paa hvor mange Maader een kand beskadiges. En Skade kand giøres enten af et ondt Forsæt eller allene af Forseelse, ved stor eller liden Forsømmelse, og endelig af en Hændelse. Det er ufeylbarligen **[106]** vist, at den bør erstatte en Skade, som af et ondt Forsæt haver giort den; iligemaade ere de forbundne dertil, som giøre det af Forsømmelse, efterdi et hvert Menneske bør være flittig og forsigtig, om det ellers vil have Omgiængelse med andre, hid hensigter den Articul udi Loven: *Skyder eller kaster nogen over Huus, Skib eller Plankverk, og anden fanger Skade deraf imod dens Villie, som det giør, og han giør sin Eed der paa, da bøder han for Drab 40 Lod Sølv til den Dræbtes Arvinger, og til Huusbonden 20 Lod Sølv, men for Saar halv saa meget, som han skulle have bødet, om han det med Villie havde giort, vid. Norske Lov.* Ja den ringeste Forseelse maa erstattes, dersom ellers Sagens Beskaffenhed haver udfodret en nøye Flid og Agtsomhed, uden saa er, at saadan Flid formedelst en stor Forvirrelse eller andre Omstændigheder ikke kand i agt tages, saasom naar een udi Stridens Hidsighed, naar han fegter mod sin Fiende, beskadiger sin Ven, der staaer næst hos ham, anderledes er det, naar een ulovligen eller af Ondskab slaaer efter en, og derved giør en anden Skade, hvorom vor *Danske Lov: Hugger, slaaer eller stikker nogen til een med vred Hu, og rammer en anden, da er det ey Vaade, vid. Norske Lov.*

Men en Skade, som skeer af en Hændelse, kand ikke forbinde nogen til at erstatte den, besynderlig om nogen Forseelse derved er skeed, dog er det billigt, om en Riig af en Hændelse tilføyer en Fattig Skade, at han ved nogen Velgierning trøster ham igien.

Men at en, der eyer et u-mælende Creatur, maa erstatte Skaden til den, der af samme Dyr bliver beskadiget, synes Aarsagen at være denne: Om jeg udi den naturlige Frihed blev beskadiget af et Dyr, endskiønt det imod dets Natur blev beveget dertil, da kunde jeg have Magt til at fange eller ihielslaae samme Dyr, omendskiønt en anden var Herre deraf; og eftersom Herren har Profit deraf og jeg Skade, da kand jeg med Rette paastaae, at han erstatter mig min Skade, eller, om Dyret er ham ikke saa kostbart, da at overgive eller omkomme det: *Faaer man Skade* **[107]** *af en anden Mands Hors, eller, andet Fæe eller Hund* (siger vor Lov) *og den, som Skaden fik, ikke selv foraarsagede det, da skal den, som Fæet eller Hunden eyer give Badsker-Løn* [= løn som til en badskærer, dvs. som til en barber der praktiserede kirurgi]*, men fanger han Lyde deraf, da bøde den, der Fæet eller Hunden eyer, Lyden efter Sagens Beskaffenhed.* Langt mindre kand man tvivle om saadan Skades Erstattelse; dersom Dyret er vant til at giøre ondt; thi da burde Herren enten ikke føde saadanne Dyr eller og forvare dem saaledes, at de ingen Skade kunde giøre; den *Danske Lov* tilholder dem, som have saadanne Dyr, at svare for saadan Skade, ligesom de den selv kunde have giort: det haver sig ligeledes rned en Træl og Liv-Egen, thi den er naturligen forbunden til at oprette enhver Skade, den giør; og saasom den ikke selv har Evne dertil, og Legemet er udi Herrens Eyendom, da er billigt, at Herren enten erstatter Skaden, eller overgiver samme Træl; thi det er ikke nok, at Herren straffer den, enten med Hug eller Fængsel, efterdi den Beskadigede ingen Fyldest derved skeer.

En uretfærdig Manddraber bør at erstatte de Omkostninger, som ere giorte paa Lægene; og give dem, som den Ihielslagne, efter sin Pligt, Føde og Underhold var skyldig, saa meget som Forhaabning om samme Underholdning kand beløbe sig til, og dømmer den Danske Lov saadan Manddraber at give Halvdeelen af hans Hoved-Lod, undtagen Jord, til den Dræbtes Arvinger.

Det var merkeligt fordum her udi Riiget, at, omendskiont Lolland havde samme Lov som Siælland, saa dog var den Forandring udi Drab-Sag, at hvo der slog nogen ihiel udi Lolland, skulde bøde over den rette Mande-Boed, 40 Mark, efterdi de selv havde begieret og erholdet saadant af Kong Waldemar, deraf er kommen det Ordsprog, at en Lollikk sagdes 40 Mark bedre end en Siælandsfar. Vid. Erici Haandfæstning.

Den, som Lem-lester een, maa betale de Omkostninger, som ere giorte paa at læge de saarede Lemmer, saavelsom det den Lemlestede kunde fortiene, i Fald han var gandske frisk.

[108] Om nogen voldtager eller med List krenker en Jomfrue, da maa han give hende saa meget, at hun ved en anseelig Morgengave kand have Forhaabning at blive gift; hvorvel det beste er, at Voldtageren tager den Krenkede, om ellers deres Stand er ikke for meget u-lig, men dersom hun selv af Løsagtighed lader sig berøve sin Jomfruedom, kand hun ingen Erstatning begiere derfore. Dersom een nyder sin Villie med en Jomfrue, i det han lover hende Ægteskab, er han forbunden til at tage hende, omendskiønt alle Accorder udi u-sømmelige Sager ere u-gyldige; thi imellem Ægteskabs Pagt og dets Fuldbyrdelse udkræves efter Naturens Lov ingen Tid eller Skillerum, og derfore er det ved samme Ræt ingen slem og ublue Pagt: Du skal være min Hustrue, dersom du strax, saa som en Hustrue, i alle Maader vil være mig hørig.

En Tyv maa give det staalne Gods tilbage, og tillige med erstatte den Frugt og Nytte, den anden imidlertid kunde have deraf; thi det er ikke nok, at Tyven bliver straffet paa Kroppen, og at det staalne bliver confisqveret eller falder til Dommerne, som brugeligt er paa nogle Steder, eftersom den Beskadigede derved ingen Fyldest skeer; hvad Bekostninger der giøres paa Tyvens Straf, maa udgives ikke af den Beskadigede, men af Regieringen, hvilken det tilhører at haandhæve Rætten.

Om nogen forundrer sig herover, at jeg siger: En Manddraber, en Tyv, en Voldsmand, bør alleene erstatte Skaden uden videre Straf; da er at merke, at her tales kun om Naturens Lov, som tilholder allene, at een giver enhver sit eller dets Værdie tilbage, thi Straf er ikke naturlig, men borgerlig, det er, flyder alleene af borgerlige Love, hvilke for en Stads eller et Riges Sikkerhed forordne Straf andre til Exempel, saa at, naar een bliver straffed for Tyverie, og en Tyv bliver tilholden at betale simpelt, dobbelt og trebelt; eller som vore Love kalde det: Igield og Tvigield, skeer det ikke for at fornøye den Bestaalne, som intet kand fodre uden sin Skades Erstattelse; men for at afskrekke andre at stiæle.

[109] Angaaende den Skade, som den Forurettende er efter Naturens Lov forbunden til at

erstatte, da er saadan Erstatning vanskelig at udregne, besynderlig imod en Manddraber; thi, saa som der skal godtgiøres de Efterlevende, saa som Hustru og u-myndige Børn, den Skade, de lide ved en Mands eller Faders Død, saa kand man ikke sige, hvor vidt det kand strække sig, eftersom den Dræbte kunde have levet længe og stakket Tid; Mons. Placette udi hans Traité de la Restitution, svarer saaledes dertil: Det er sandt, siger han, at man ikke kand vide saadant; men, saasom man ingen Vished haver, maa man rette sig efter det, som synes meest rimeligt. Nu ere der tvende Veye til at udfinde saadan Rimelighed, hvorlænge den Dræbte kunde have levet. Den første er den, som Lovene have forklaret i det de for Exempel have beregnet en Mands Liv til 60 Aar. Paa dette Fundament, dersom den Dræbte var 40 Aar gammel, er Manddraberen forbunden at betale de Vedkommende, saa meget som han, nemlig den Dræbte, ved sit Arbeyde kunde vinde udi 20 Aar, og saaledes efter Proportion, ligesom han var meer og mindre gammel til. Men, dersom han havde opnaaet det efter Lovene, udregnet Maal, bliver derfor Manddraberen ikke fri for all Vederlag; thi han kunde have levet længere. Den anden Vey, som synes den beste, er at underkaste saadant billige Mænds Kiendelse, der kand udregne Skaden efter den Dræbtes Complexion, Sundhed, Tarvelighed og andet deslige, og derefter dømme, hvor meget Manddraberen efter Rimelighed bør betale; jeg har tilforn forklaret, at, hvad Straffen angaaer, det rører ikke de Vedkommende, men Øvrigheden for det gemeene Beste. Denne Udregning og disse Regler gaae nogenledes an, hvis den Dræbte var en Konstner og Haandverksmand, saa som man i visse Maader kand af foregaaende Tiid see, hvad han kunde fortiene ved sit Arbeyde. Det gaaer ogsaa an med en Bestillingsmand, som af Publico nyder aarlig Løn. Derimod er det vanskeligt at udregne med en Bonde eller Kiøbmand, hvis Indkomster ere u-visse saa at man intet nøye **[110]** men allene et løsligt Facit kand giøre derpaa. I det øvrige, naar man har beskadiget nogen paa sine Lemmer, maa man indrette Skadens Beregning efter den Beskadigedes Stand og Meriter. Der gives adskillige Regler udi den Romerske Ræt, angaaende Skadens Beregning, hvilken er større og mindre, ligesom der kand være Omstændigheder ved, som for Exempel: Naar en ihielslaaer en Comædiant, da skatteres ikke allene den Ihielslagne, men man maa eftersee, hvad Skade det heele Societet lider derved, dersom de uden den Ihielslagne ikke kand agere; item, dersom af et Par Vognhæste een omkommes, da maa den, der har giort Skaden, ikke allene betale Hæstens Værdi, men endogsaa erstatte den Skade, som Vognmanden lider, indtil han kand faae en Mage igien.

Intet er saa selsomt som Jødernes Beregninger. Der ere fem Ting, som efter de Jødiske Læreres Sigelse maa erstattes, naar man har saaret sin Næste, nemlig Skaden, Smerten, Bekostninger paa Lægen, Arbeyders Forsinkelse og Skammen. Hvad Skaden anbelanger, da skatte de den saaledes: Naar man har udrevet eens øye, afhugget hans Haand, eller brudt hans Been, ansee de ham som en Slave [dvs. de foretager en beregning som tager udgangspunkt i hvad der ville have været tilfældet, hvis den skadelidte havde været en slave], der skal sælges paa Torvet, og regne saaledes ud, hvad en vanfør Slave koster mindre end en frisk, Saaledes, dersom en Slave havde gieldet 50 Secler, førend han blev lemlestet, men efter saadan u-lykkelig Hændelse ikke kand bringes høyere ud end til 30, saa bør den, der har giort Skaden, betale 20 Secler, hvilken er den Sum, som afgaaer af Slavens forrige Pris. Hvad Smerten angaaer, da, for Exempel, om een har med et gloende Jern brændt sin Næste, da

examinere de, for hvilken Sum Penge en anden af lige Stand og Vilkor vilde lade sig brænde ligeledes. (3.) Belangende den Omkostning paa Lægen, da saae de efter, hvad Saaret kostede at læge, og naar det engang var læget, og brød ud igien, om det skeede af Skaden i sig selv, eller af anden Hændelse. (4.) Angaaende Arbeydets Forsinkelse, da ansaae man ham som en, der rygtede en Hauge af Agurker, og regnede efter, hvad en kunde **[111]** fortiene om Dagen ved saadant Arbeyde; et selsomt Indfald, som ingen uden Jødiske Rabine kunde komme i Sinde. Dog holder den lærde Rabbi Maimonides for, at herved Omstændigheder maa i Agt tages. (5.) Angaaende Skammen, da holdte de med Grund for, at derved bør i Agt tages Personens Stand og Vilkor, og Erstattelsen agtes større og mindre, ligesom den Beskiemmede kand være af meer og mindre Anseelse. Men, som ingen Priis kand sættes paa Mennesker, ere disse Regler af liden Nytte, dog, saa som Skaden maa erstattes, er intet andet Middel, end at underkaste sig u-villige Mænds Kiendelse. Jeg kand her ikke forbigaae at tale om, hvorledes Skades Erstattelse forordnes i de gamle Danske Love. Fuld Mandebod bødes for Næse, Tunge, begge Øyne, begge Hænder og begge Fødder, desligeste for Ambod, som ere de naturlige Lemmer; for et Øye, en Haand eller en Fod, bødes halv Mandebod, for et Øre, en Tommelfinger eller de fire andre Fingre en fierding Mandebod, for hver af de næste to hos Tommelfingeren en ottende Lod af et Mandebod, og for de to yderste een sextende Deel. Det er ellers merkeligt her udi Riget, at efter den Jydske Lov, naar en, der havde giort Skade, bortrømmede, maatte hans næste Frender bøde derfor, hvilke Bøder kaldes Saal eller Sael. Ellers blev Skade ogsaa her i Landet vurdered af skiønsomme Mænd. Vorder nogen saa slagen, siger den Jydske Lov, at hans Lemmer blive lydte, da bødes derfor som det vorder vurdered af gode Mænd.

Endelig er her at merke, at den Beskadigede ikke maa hevne sig selv, efterdi han derved foruroliger det Menneskelige Societet, og berøver Øvrigheden sin Ræt; thi at een hevner sig selv, skeer ikke udi anden Tanke, end at han kand mætte sit Hevngierrige Sind ved en andens Fordervelse, da derimod Øvrighedens Hevn skeer for at haandhæve Rætten, og at forekomme videre U-leylighed.

Herpaa grunder sig den bekiendte Dom, som blev fældet udi den store Areopagitiske Ræt til Athenen: En Qvinde blev beskyldet for at have omkommet hendes **[112]** Husbond og Søn med Forgift. Hun derimod bevisede, at de samme havde myrdet hendes anden Søn, som hun havde havt med sin forrige Mand, hvorudover Dommerne dømte: at hun tillige med hendes Anklager skulde møde for Rætten igien inden hundrede Aar; og blev saa Sagen staaende uden at frikiende Qvinden, efterdi hun havde hevnet sig selv, og derved var falden Øvrigheden ind udi Æmbedet.

CAP. VI.

Om den naturlige Lighed imellem alle Mennesker

Foruden den Kiærlighed, som et Menneske haver til sit Liv, Legeme og Gods, er ogsaa enhver indplantet, at han agter og ærer sig selv, og undertiden skatter sit Navn og Rygte høyere end sit Liv.

Saadan Estime, omendskiønt den kommer af adskillige Aarsager, saa som af Sindets og Legemets Herrlighed, Ære og Værdighed, og andet, som er ringere, saa dog er den fornemmeste Aarsag og Grundvold dertil den menneskelige Natur; thi udi det Ord *Menneske* holdes for at være nogen Værdighed, og er den det kraftigste Beviis, man fører imod dem, der foragte andre: *Jeg er et Menneske ligesaa vel som du;* og som den Menneskelige Natur tilegnes alle Mennesker lige meget, saa følger derpaa, at enhver bør at agte et Menneske, som det, der af Naturen er ham liigt.

Saadan Liighed bestaaer ikke allene derudi, at voxne Menneskers Kræfter ere hart ad lige, saa at, omendskiønt alle ikke ere lige sterke af Lemmer, saa kand dog den svageste giøre den sterkeste Skade, og enten ved List eller **[113]** andre skadelige Instrumenter berøve ham sit Liv; thi til at skade ere vi mægtige nok, siger Seneca. Men saadan Liighed bestaaer mest derudi, at et hvert Menneske maa rette sig efter den naturlige Lov, hvilken tilsteder ingen at giøre en anden Uret, fordi han haver des fleere Sindets og Legemets Gaver, og at vi ere alle Mennesker, og de Menneskelige Vilkor og Skrøbeligheder undergivne.

Saadan Lighed, naar den bliver i agt tagen, er meget kraftig til at holde Fred og Venskab iblant Menneskerne; thi den, som vil have Tieneste af en anden, maa ogsaa beflitte sig paa at giøre Tieneste, og maa den ene Haand, som Ordsproget lyder, toe den anden. Tvert imod om saadan Lighed ikke bliver i agt tagen, giøres Menneskerne derudover uomgiengelige, og det Menneskelige Selskab foruroliges, i det nogle ville agte sig høyere og værdigere end andre, og tilegne sig den største Deel udi det, de have ikke meere Ræt til end andre.

Naar en skal uddeele Ret imellem andre, maa han ogsaa nøye i agt tage en Lighed, og ikke uden Aarsag see meere paa den eenes Fordeel end den andens, men imellem lige Personer giøre lige Deelinger. Dersom en Ting er saa beskaffen, at den ikke kand deeles, da maa de, som have lige Ret til samme Ting, bruge den tilfelles, dersom den ey heller kand haves tilfelles, da maa de skiftes til at bruge den, eller den, som beholder den alleene, maa give de andre noget, som er lige gyldigt, i Steden. I Fald det ey heller vil gaae for sig, maa man kaste Lod derom, hvilket er det beste Middel, efterdi ingen kand derved beklage sig at lide Uræt eller Foragt.

Omendskiønt der er en naturlig Lighed imellem alle Mennesker, saa kand dog een, naar han haver forhvervet sig saadan Ræt, som giver ham Fortrin frem for andre, med Billighed bruge samme Ræt, dog saa, at han ikke hofmoder sig deraf, eller foragter andre, men heller betragter sig selv og den Menneskelige Naturs Skrøbelighed, Item de Feyl, han haver

begaaet, og endnu kand begaae, endelig, at han overveyer, som Cartesius siger: *at enhver, lige* **[114]** *saavel som han, havet, og kand bruge sin frie Villie,* hvilket er det eeneste, som et Menneske kand holde for sit eget, og hvor ved han kand sætte Priis paa sig selv.

En Foragt vises paa adskillige Maader, besynderlig ved udvortes Gebærder, Ord, Lader eller anden Spot, og er den Synd des høyere at agte, jo mindre andre kand fordrage saadan Spot, thi der findes mange, der heller ville sætte deres Liv udi høyeste Fare, end drikke en Spot i sig, hvorved deres Navn og Rygte krænkes.

Af dette altsammen kand man see, at de gamle Grækers Meening maa forkastes, hvor ved endeel Mennesker holdes for af Naturen at være Trælle, hvilket strider lige mod den naturlige Lighed.

Vel er sandt, at nogle Mennesker have de Sindets Gaver, at de ikke alleene kunne regiere sig selv, men endogsaa andre. Andre derimod ere grove og tyk-hovede, saa at de intet Godt kunne giore, uden de drives dertil, og undervises derudi af andre; naar saadanne leve under kloge Menneskers Direction og Herredom, da ere de udi den Stand, som best stemmer overeens med deres Natur, hvorfore, dersom der frivilligen skulde oprettes noget Herredom imellem dem, da var det tilbørligt, at de Forstandige bekomme Magten til at byde, og de Taabelige vare under Fornødenhed at adlyde.

Ikke desmindre er det meget urimeligt at troe, at saadan naturlig Beqvemhed giver een strax Herredømme over en anden, der er taabelig og beqvem til at tiene; thi til at oprette et Herredømme, udfodres først Menneskelig Gierning og Indstiftelse, og, som alle have den naturlige Frihed udi lige Grad, saa kand ingen tilegne sig Herredømme over den anden, uden han haver givet sit Samtykke dertil, enten udtrykkelig eller stiltiende; thi enhver kand ikke prætendere at være Konge, fordi han kand forestaae en Regiering, ey heller General, fordi han kand anføre en Krigs-Hær; *Ingen* (siger Albutius hos Senecam) *er fød fri, ey hellet nogen fød en Slave, men saadanne Navne har Lykken* givet enhver. Hvilket kand saaledes forklares: **[115]** Menneskerne ere af Naturen lige, og kunne ikke skilles fra hinanden, men, saa snart de falde fra den Stand, da blive nogle besynderlig kaldede *Tienere*, og de andre, som beholde den naturlige Stand, *Frie,* ligesom udi en Stad, førend der udskrives Soldater, alle Indbyggere kaldes med et Ord *Borgere,* men efter at Endeel deraf ere udskrevne til Strids-Mænd, blive der tvende adskilte Navne, nemlig: *Borgere* og *Soldater.*

Trældoms Stand er derfor ey naturlig, og tilskrives alleene Menneskets Paafund den Forskiæl mellem Trælle og Frie. Derfore beskrives samme Stand saaledes udi den Romerske Ræt: Trældom er indført af Folke-Rætten, hvorved een mod Naturen underkastes en andens Herredom. Den første Oprindelse dertil har været Krig; thi den Seyer-Herre, som har vundet et Felt-Slag, har skienket sine overvundne Fiender, som han havde Magt at slaae ihiel, Livet med de Vilkor, at de skulde forblive udi ævig Trældom. Derfor heder en Træl paa Latin Servus à Servando, efterdi Seyer-Herren conserverer og skienker den Livet. Naar saaledes een først er bleven Træl, ere ogsaa dens Børn underkaste samme Skiæbne paa det Fundament, at hvo der eyer en Ting eyer ogsaa Frugten, som kommer deraf. Saa at der derfore ere to slags

Trælle, nemlig giorte Trælle og fødde Trælle. Det synes vel ufornødent at tale meget om den Stand, efterdi den ved alle Christelige Love er ophæved; dog er den endnu udi fuld Hævd blant Christne udi Africa, Asia og America; saa at de Christne udi den Post ere kun Christne paa denne Side af den Æqvinoctial Linie.

[116]

CAP. VII.

Om adskillige Tienester man maa bevise sin Næste

Men det er ikke nok, at man holder sig fra at giøre sin Næste Skade, man maa ogsaa beflitte sig paa at giøre ham Tieneste.

Vor Næstes Gavn og Nytte befordre vi, enten i det vi dyrke og polere vort Sind og Legeme, hvorved vi kunne giøres beqvemme til at tiene andre, eller ved vor Vindskibelighed opfinde noget, hvorved det Menneskelige Liv kand opbygges og giøres beqvemmere; hvoraf kand sees, at de synde mod Naturens Lov, som slaae sig til Ørkesløshed, og ikke ville lægge sig efter noget, som er godt. For at udrødde saadanne Folk, var brugeligt hos de Ægyptier, at alle skulde give deres Navne an hos Øvrigheden, og sige, hvad de nærede sig af. Blant saadanne uduelige Folk kand regnes den største Deel af Munkene udi Pavedømmet, hvilke under et helligt Skin slaae sig til Ørkesløshed og opæde Landet; der er endeel Betlere hos de Chinenser, der stødes med Hovederne mod hinanden, og true at tage Livet af sig selv, dersom man ikke vil give dem Almisse. Derfore kand ey heller udi alle Maader approberes Similis Grav-Skrift, hvilken, efterat han under Keyser Adriano havde sagt sig af med Forretninger, og levede siden 7 Aar i Rolighed, lod sætte de Ord paa sin Grav: *Her ligger Similis, som var saa mange Aar udi Verden, men levede ikkun 7 Aar;* derimod ere de at berømme, som bruge de Gaver, GUD og Naturen har forleent dem, og ved deres Flittighed optænke noget, som kand tiene til Menneskets Nytte, og ikke holde det hos sig selv, men meddeele det til andre.

Vor Næste tiene vi besynderlig ved at forsvare en Uskyl- **[117]** dig {Uskyldig} mod Anfalderens Overvold; dog holder Pufendorf ikke uden Grund for, at man ikke alletider er forbunden at angribe fiendtligen een, der overfalder en anden med Uret, besynderlig, om den samme aldrig har tilføyet mig noget ondt; men allene at jeg maa stræbe at forsvare ham. Og synes mig, at saadan Meening er ikke saa lastværdig, som M. Barbeyrac og andre Skribentere søge at bevise mod Pufendorf, holdende for, at enhver er skyldig at angribe alle dem, som anfalde den tredie med Uret: Mig synes, at det er nok, at vi forsvare vor Næste mod Overvold; thi at indvikle sig derfor udi offensive Krig mod Venner, eller dem, der aldrig have tilføyet os Skade, er en Ting, som kunde have mange onde Virkninger.

Her kand spørges, om vi ere forbundne til at bevise vor Næste Tieneste, naar vi see forud, at saadan Gierning af heele Verden vil blive ilde udtolket, og tiene til vort Navns Forringelse. Dertil svarer Seneca meget grundig saaledes: Dersom jeg ikke kand være taknemmelig, uden at synes, at være utaknemmelig; Dersom jeg ikke kand giøre en Velgierning, med mindre den vil have Skin af Uret, da maae jeg dog ikke forlade en god Gierning i sig selv. Thi ingen synes mig at elske Dyden meere end den, der øver den sig selv til Foragt og verdslig Vanære.

Vor Næste tiene vi ogsaa, i det vi give den noget, som kand være den nyttigt, hvilket vi tidt kunne giøre uden vor Skade og Møye, og derfore maa de holdes for slemme og umenneskelige, der nægte deres Næste saadant, som kaldes en uskyldig Nytte, for Exempel, at vi give den Raadløse et got Raad, tænde en andens Lys med vort, vise den Vildfarende paa Veyen etc. Ja saadanne Mennesker kunne lignes ved de Hunde, der ligge paa Høet, som de ikke selv kunne æde, og dog forbyde Fæet at komme dertil.

Iblant de Ting, som ere af en uskyldig Nytte, regner Grotius det, at tilstæde andre at fare igiennem vore Lande, Floder og Søer, som os tilkomme, dersom de have retfærdig Aarsag til at begiære saadanne Igiennemtog, og **[118]** giver os derpaa Exempel udi Mosis Historie, da han begiærte af de Idumæer og Emoræer at føre Israels Børn giennem deres Lande, med de Vilkor, at han vilde alleene holde sig til den alfare Vey, item betale for hvad Folket fortærede, og ikke desmindre saadant blev ham afslaget, paaførde han de Emoræer en retfærdig Krig, og siger Augustinus i Forklaringen over samme Capitel: der negtedes dem den Giennemfart, som med all Billighed burde have staaet dem aaben; dog holder Pufendorf for, at Grotii Meening maa herudi indskrænkes, og at det maa forstaaes om faa og ubevæbnede Personer, thi hvad sig anbelanger store Krigs-Hære, da er det farligt at tilstæde dem Igiennem-Tog, efterdi Leylighed, som Ordsproget lyder, giør Tyve, og er den meget daarlig, som lader saa mange Fremmede komme ind i sit Huus, at de kunne drive ham selv ud: der fattes ey heller Exempler paa, at adskillige Stæder ere bleven tvungne under Aaget, allene fordi de have af Uagtsomhed imodtaget formange Bevæbnede; derfore pleyer man udi saadan Tilfald at begiære, at de, der ville reise igiennem et fremmet Land, skulle deele deres Magt ad, og føre en Deel efter en anden udi maadelige Partier, 2. at de give Gissel, eller 3. at de først nedlægge deres Gevær, hvilket dog ikke læt kand erholdes af stridbare Mænd, der holde det, ligesom man vilde afhugge deres Hænder, som Florus siger om de Numantiner, tvertimod har man mange Beviisligheder, at ingen er forbunden alleene efter Naturens Ret foruden Pagt og Forbund at tilstæde saadant Igiennemtog, besynderlig naar een vil paaføre vor Naboe Krig, og til den Ende vil føre sin Magt igiennem vore Lande; thi derved kunne vi give samme Naboe Aarsag at besværge sig over os, og foraarsage, at vort eget Land bliver giort til Krigens Sæde; thi hvad, om vor Naboe gaaer sin Fiende imod, medens han endnu er i vort Land, og søger der at hindre hans videre Fremgang? hvilket ikke kand regnes ham til nogen Last, efterdi han ikke er forbunden at lade Fienden komme inden sine Grentzer, for at lætte og skille vort Land **[119]** derved. Det er derfore sikkerst, at vi nægte og afslaae saadant Igiennemtog.

Blant saadanne Sager af en uskyldig Nytte regner ogsaa Grotius at tilstæde fremmede Vare at føres igiennem vore Lande; hvilket sandelig ey heller er saa klart; thi Naturens Lov synes ikke

at forbinde os til at lade saadanne Varer føres igiennem vore Lande, som tiene alleene til Overdaad; vel er sandt, at man aldeeles ingen Aarsag haver at hindre ubevæbnede Skibe, som over den rumme Søe, hvorvel vort Herredømme undergiven, agte sig til den Tredie, naar han ikke er vor Fiende.

Men at Varene forholdes paa vor Grund udi et Sund eller en Flod, skeer ikke uden Aarsag; thi foruden at den idelige Vandring og Reisen, som de Fremmede giøre, kand være skadelig og fordægtig for vore Lande, er der intet, som hindrer, at jo vi ligesaavel kunne nyde den Profit, som fremmede Reisende; og omendskiønt vi, egentlig at tale, ingen Skade lide, om vi tilstæde saadanne Varer at føres igiennem vore Lande, saa dog, efterdi den tredie ingen Ret haver at udelukke os fra den Gevinst, kunne vi bringe den til os, hvilket kand skee, dersom Varene ved vor Intervention og Middel gaae igiennem 2 Folk, som vi ligge imellem; dersom det ikke tillades, da kand ingenlunde forsvares de saa kaldte Stapler, hvorved Varene holdes og føres hen til visse Markeder; og hvorved Fremmede ikke tillades at handle umiddelbar imellem sig selv, men ved vor Intervention og Middel.

Af dette synes at dependere det Spørsmaal, om de naturlige Love tilstæder, at begiere Told af de Vare, som føres over vort Land? Item igiennem vore Floder og Sunde? At man udi saadan Tilfald udfordrer Told af de Handlende til Lands, er ikke uden Aarsag; thi 1. bliver vor Jord og Agre undertiden beskadiget ved saadan idelig fremmed Streiffen, saa at vi med Bekostning maa flikke og bøde paa Vejene igien. 2. Maa Broer undertiden bygges og holdes ved lige, hvilket ikke kand skee uden Bekostning. 3. Forskaffer Herren over Landet de Frem- **[120]** mede {Fremmede} Sikkerhed. Saaledes merker Grotius ved 1. Reg. 10. at for de Hæste, som bleve førdte fra Ægypten igiennem Jødeland til Syrien, blev aflagt Told til Kong Salomon; andre observere, at saadan Mængde af fremmede Reisende foraarsager dyr Tid udi Landet; Endelig synes 5. Landets Eyermand at kunne begiere en maadelig Gave, efterdi han tilstæder dem umiddelbar at tage af det tredie Folk igiennem sit Land saadanne Varer, af hvilke han ved at opreise en Stapel kunde giøre sig Profit,

At vi begiere Told af dem, som passere vore Floder, er ey heller uden Aarsag; thi efterdi Floderne svelge undertiden op, og overskylle Landet, og derfore maa tvinges med Demninger, hvilket ikke kand skee uden Bekostninger, saa er billigt, at de Fremmede, som have Nytte af samme Floder, for at lætte vor Bekostning og Umage, aflægge en maadelig Penge derfor.

Hvad sig anbelanger den Told, der tages af Passagen igiennem et Sund, da kand saadan Told billigen fordres i Henseende til den Bekostning, man maa giøre paa at opreise Vare-Tegn eller at fyre for Skibene og holde Søen reen fra Røvere. Og kand det sandelig ikke regnes nogen til Last, at han søger at føre sig et beleyligt Sund til Nytte, ligesom andre giøre med deres Lande, og saasom een, der kommer ind udi anden Herres Land, bliver hans Undersaat til en Tid, saa kand Herren, udi hvis Sund Skibene komme, holde dem til at handle først med sig og sine Undersaatter, fra hvilket om de blive befriede, kand man i den Henseende fordre noget af dem.

Her er fornødent at examinere, hvad som Pufendorf skriver om den Told, som fordres af dem, der passere vore Sunde; helst, saasom man kand see, at han sigter mod Øresunds Told, og

skriver udi Faveur af Sverrig, saasom han paa samme Tid var Professor til Lund udi Skaane. Man maa bekiende, siger han, at den Told, som fordres for Farten igiennem et Sund, er meere haard end den, som fordres for at reise igiennem eens Land. Der findes ogsaa den Potentat, som aldeeles kand undslaae sig for at aflegge **[121]** saadan Told, dersom for Exempel han eyer Lande paa den anden Side af Sundet etc. Derpaa kunde jeg hitte adskilligt kraftigt at svare; men Mons. Barbeyrac, Pufendorfs egen Oversætter, har forekommet mig derudi; og saasom samme Skribent er en Fremmed, og derfore kand holdes gandske upartisk, vil jeg lade mig nøye med at anføre hvad han svarer dertil. Jeg kand ikke see, siger han, at en Konge jo ligesaa vel kand fordre Told af dem, der passere hans Sunde, som af dem, der handle igiennem hans Lande; og, endskiønt en anden Potentat kand have Lande paa den anden Side, saa formindsker saadant ikke dens Ret, som er udi Possession af Sundet og dens Afgift. Thi ellers vilde deraf flyde, at de Lande, for Exempel, Avignon og Oranien, som ere indsluttede udi Frankrig, havde Ret at paastaae ingen Told at aflægge for de Varer, som føres igiennem samme Rige. Jeg seer ikke, hvad særdeles Frihed Farten igiennem et Sund her kand give; thi efter Pufendorfs egne Principia tilhøre Bugte og Sunde den Potentat, hvis Lande de røre, ikke mindre end alfare Veye, som løbe igiennem hans Lande. Og kand en anden Konge, der i saa Maade aflægger Told for Farten igiennem et Sund, ikke derfor kaldes Skat skyldig, eller siges at have mistet noget af sin Høyhed, ikke meere end den, som aflægger Told for at passere eens Floder eller Broer. Saavit Barbeyrac. Jeg kand ellers see, hvad en Forfægter af Pufendorfs Meening kand indføre herimod: nemlig, at, eftersom saadan Told-Rettighed grundes derpaa, at Sundet rører ved eens Lande, saa tilhører det saa vel den, der eyer Land paa den ene Side, som paa den anden, saa at man kand sige efter de Regler, som i Agt tages med Floder, som løbe igiennem tvende Lande, at Middel-Linien af Sundet er Terminus, som skiller begges Ejendeel fra hinanden, og at derfore saadan Told-Rettighed bør være tilfælles for begge Lands-Herrer. Men dertil svares, at en Potentat i Begyndelsen, naar saadan Told-Rettighed anlægges, er Mester alleene over begge Sider, og derfor tillige med Herre over det heele Sund og de Herligheder, som deraf flyde, hvilke Herlig- **[122]** heder {Herligheder} han ikke mister, endskiønt en anden siden bemægtiger sig Landet paa den anden Side; thi den Sidstes Herredom kand i saa Maade ikke strække sig længer end til Strand-Breddene og Havnene inclusive. Anderledes var det, om begge Siderne vare udi tvende Potentaters Hænder, naar saadan Told-Rettighed bliver først anlagt; thi i den Fald kunde den eene begiære Deel af Tolden med den anden; dog, naar den eene Potentat alleene betinger sig saadan Ret af fremmede Nationer, og i lang Tid haver den alleene uden den andens Modsigelse, har den Sidste, som ved sin Taushed har tilstaaet den førstes Ret, ingen Magt at tale videre derpaa, og om saadan Tiltale siden skeer, kand den drives tilbage ved Præscription eller Lavhævd. Og som paa saadan Maade den første alleene bliver Herre over Sundet, hvilket Herredom strækker sig til den andens Strand-Bredde, saa kand den sidste med lige saa liden Føye paastaae Told-Frihed, som andre Nationer. Man kand see af dette saavel som meget andet, at Pufendorf har drejet sine Meeninger til den Nations Fordeel, som han var i Tienneste hos. Ellers har denne Materie udi mange Aar været Tvistens Æble mellem de tvende Nordiske Riger, men nu er Tvistigheden bilagt udi sidste Fred.

Ydermeere holder Grotius blant Ting af en uskyldig Nytte, at de Forbiseglende maa stige lit

paa Land, for at vederqvæge sig, eller for anden retfærdig Aarsag; men herved er at i Agt tage, at man først maa vide, om det er en Ven eller Fiende, som kommer paa vort Land, Item hvor stærk Floden er, og hvor mange der vil gaae i Land; Iligemaade om de ere frie for smitsomme Syger; naar man saaledes har tilladt dem at stige udi Land, saa følger ogsaa paa, at de maa opreise et Tælt eller Hytte ved Strand-Bredden. Iligemaade holdes blant saadanne Tiennester, man er skyldig sin Næste, at imodtage dem, som blive drevne af deres eget Land, dog saaledes, at de rette sig efter den paa samme Stæder antagne Regiering, og ellers leve fredeligen. Men ingen kand med Billighed holde for, at een er skyldig at tage imod en stor bevæbnet og strid- **[123]** bar {stridbar} Mængde, hvorved hans eget Land kan sættes i Fare; derfor maa enhver Stad vel overveye, førend den indlader saadanne Fremmede, om det er tienligt, at Borgernes Tal forøges, om Landet kand underholde saa mange, om samme Fremmede ere arbeidsomme eller lade, fredelige eller urolige.

Hvad sig anbelanger Vandringsmænd og Reisende, da er et Landskab efter Naturens Ret forbundet at tage imod dem, dersom samme Reisende have ret og lovlig Aarsag til at forlade deres Fæderneland, Item om de tillade andre at reise udi deres Land, men i Fald de det ikke giøre, kunne de ikke med Billighed begiære at reise udi andre Lande; men om et Folk ikke skiøtter om at see og reise til fremmede Stæder, er det ikke forbundet at imodtage dem, som alleene af Nysgierrighed komme ind udi Landet, ligesom een, der haver noget rart udi sit Huus, er ikke forbunden at lade enhver see det samme; herudaf kand man see, hvor ilde grundet Francisci à Victoria Meening er, naar han handler om den Ræt, de Spanier havde at bekrige de Americaner, og siger, at de Spanier havde Ret at reise til samme Lande, og handle med Indbyggerne, hvilket ingen kunde forbyde dem.

Blant samme Skyldigheder regner ogsaa Grotius det, at et hvert Folk bør tillade det andet at kiøbe og forhandle til sig alle fornødne Sager, og ikke forhindre det med noget Forbud eller Monopolio. Dog er her at merke, at vi ikke ere forbundne at meddeele andre vore Vare, dersom vi have selv Aarsag at frygte for Mangel derpaa; saaledes kunde Joseph med Billighed havde forbudet Kornet at føres af Ægypten til Fremmede, dersom han havde seet, det ikke skulde have været tilstrækkeligt for de 7 dyre Aar, Iligemaade udelukke vi Fremmede rettelig fra den Handel, hvorved vort eget Land mister sin Gevinst og Herlighed; for Exempel, dersom vort Land giver besynderlig skiønne Hæste, kunne vi forbyde at føre dem ud, efterdi vort Land vil derudover miste sin Zirat og Herlighed, dersom der avles lige saadanne Hæste paa andre Stæ- **[124]** der {Stæder}. De Romere forbøde at føre Viin, Olie og Gevær til de Barbarer, at de deraf ikke skulde tillokkes at anfalde det Romerske Herredømme, og siger Livius, at Aruns den Clusiner, paa det han kunde lokke de Gallier til Italien, bragte Viin til dem.

Disse ere da de Tienester, som erhvert Menneske er forpligtet til at bevise det andet. Udi en høyere Grad ere de saa kaldede Velgierninger, naar nogen af en besynderlig Velvillighed og af egen Generosité giver og skienker mig noget, som haver kostet ham Penge og Umage.

At vi med Forsigtighed kunne uddeele saadanne Velgierninger, udfodres, at vi ikke giøre det over vor Formue. (2.) Vi meddeele dem til enhver efter sin Værdighed, besynderlig til dem, som kunne forskylde noget Godt, 3.) Alleene til dem, som have vor Hielp fornøden. 4.) At vi

giøre det ikke med nogen suur Miine, men med Mildheds og Velvilligheds Tegn, hvilket giør Velgierningerne desmeere behagelige for saadanne, der nyde dem.

Herved er at merke, at vi undertiden ere fuldkommelig forpligtede til at bevise Velgierninger, saa at de enten med Magt eller Retten kunne fodres af os, nemlig, naar den, som begiærer samme af os, er udi saadan Nød, at han maa forkomme, om han ikke nyder dem. 2.) At han ikke kand bekomme af andre det, som han begiærer. 3.) Om vi ikke ere udi samme Nød, men uden Skade kunne giøre det, derfor siges Høflighed og Vellvillighed undertiden at forandres til en fuldkommen Ret; for Exempel, tvende Huusfædre, som ere hinanden ikke paarørende, geraade ved Skibbrud paa en øde Stæd, den eene haver bierget sine Sager, den anden ikke, udi saadan Fald er den første fuldkommen pligtig til at undsætte den sidste med det han haver tilovers.

Af den, som oppebærer Velgierninger, udfodres Taknemmelighed, at een viser, at de samme ere ham angenemme, Item at han derfor ynder Velgiøreren, og søger Leylighed at giøre Vederlag derfore: i Fald der ikke er noget andet, man kand sætte mod den, der prætenderer at have **[125]** giort een Velgierning; thi den, som drager mig op af Vandet, er jeg ingen Taknemmelighed, skyldig, dersom han tilforn selv har kast mig deri.

Hvad sig anbelanger Utaknemmelighed, da, omendskiønt den udi sig selv er ingen Uret, efterdi ingens egentlig Ret derved overtrædes, ikke desmindre er Utaknemmelighed langt meere forhadt og vederstyggelig end Uretfærdighed, efterdi det holdes for et lumpent og skident Gemyt, der erklærer sig selv u-værdig til den gode Tanke andre have fattet om hans Ærlighed.

Her falder et Spørsmaal, om nogen for sin Utaknemmelighed kand fodres for Retten? At svare derpaa, maa man giøre Forskiæl imellem en enkel Utaknemmelighed, naar een alleene forglemmer de oppebaarne Velgierninger, og forsømmer at vederlægge dem, og en dobbel Utaknemmelighed, naar een ey alleene forglemmer en Velgierning, men derforuden giør Velgiøreren Fortred og betaler Godt med Ondt; hvad sig anbelanger den første Utaknemmelighed, da, omendskiønt den er høyligen strafværdig, og giør et Menneske meget vederstyggelig, saa kand dog ingen søges med Retten derfore, og det formedelst disse Aarsager: 1.) Efterdi Velgierningen mister derved sin beste Dyd, og kand ikke ansees andet end et Laan, for hvilket man ikke kand forbinde een saa høyt som for Velgierninger. 2.) Naar een beviser en anden Velgierning, da betinger han sig intet Vederlag, paa det den anden kand have Leylighed at vise, han ikke af Frygt for Menneskelig Straf, men alleene af Kiærlighed til Dyd lader see Taknemmelighed. (3.) Vilde ingen Menneskelig Ret være tilstrækkelig at dømme derudi; men hvad sig anbelanger den dobbelte Utaknemmelighed, da kand een derfore fodres for Retten, og høyligen straffes.

Her kand ellers forefalde et Spørsmaal, om en Dommer synder imod Taknemmeligheds Lov, der dømmer sin Velgiører fra Livet? Den store Lacedæmoniske Dommer Chilo, som var udi saadan casu, tog saadan Middelvey. Han overtalede sine Colleger til at friekiende sin Ven, og **[126]** selv fordømte ham, efterdi han fandtes skyldig, hvorved han meenede at have efterlevet

baade en Dommers og en Vens Pligt. Men hvor meget denne Middelvey er bleven roset af nogle, saa kand man dog sige, at denne store Mand herudi ostenterede [= brystede] sig af en Retfærdighed, som han ikke øvede, thi, at persvadere andre Dommere til at dømme uret, er det samme, som at dømme uret selv. Ellers kand man sige for at decidere dette Spørsmaal, at en Dommer i saadan Fald bør undskylde sig for at sidde i Retten imod sin Velgiører, og, hvis han ikke kand dispenseres derfor, bør han dømme ret, efterdi Taknemmeligheds Lov gaaer ikke saa vidt, at den forbinder til at giøre uret i faveur af sin Velgiører.

CAP. VIII.

Om deres Skyldighed udi Almindelighed, som giøre Pagt og Forbund med hinanden

Hidindtil er talt om de Tiennester et hvert Menneske af Naturen er forpligtet at bevise sin Næste, omendskiønt der ingen Pagt og Forbund er imellem dem, men dette er ikke tilstrækkeligt at holde Menneskerne udi deres indbyrdes Skyldighed; thi enhver er ikke af saa from Natur, at han af blot Kiærlighed og Høflighed vil giøre alt det, som kand være hans Næste tienligt, uden Forhaabning at nyde Vederlag derfor; herudover var det fornødent, at Mennesker foreenede sig imellem hinanden, om de Sager, som skulle bevises hver andre, hvilke enhver udaf Høfligheds og Kiærligheds Lov ikke kunde tilfyldest forsikkre sig om, og derfore maatte forud sluttes, hvad een skulde bevise en anden, og hvad han havde sig at forvente eller med Retten kunde fodre af ham igien. Ligesom nu det er fornødent, at **[127]** Menneskerne indgaae Pagt og Forbund med hinanden, saa udfodres ogsaa, at de samme blive u-ryggeligen holdne, og at enhver efterkommer det, han med Haand, Mund og Segl, lovet haver, efterdi det Menneskelige Kiøns Fred og Roelighed ellers vilde gandske forstyrres og kuldkastes.

En Pagt og Forbund skilles fra andre Tjenester, som et Menneske af Naturen er skyldig til at bevise det andet, saaledes, at disse kunne vel retteligen udfodres og bør at øves, men ingen kand med Retten eller Magt drives dertil, for Exempel, Almisse kand rettelig begiæres af de Nødlidende, men om den bliver dem negtet, kunne de allene beklage sig over de Riiges Haardhed, og ikke fodre dem for Retten, eller med Magt drive dem dertil; hvilket haver sig anderledes med et fuldkomment Løfte og Pagt; thi naar een det bryder, kand den anden med Rætten tvinge ham til at fyldest giøre hvad han fuldkommeligen har lovet. Saa at man deraf kand see, at et Menneske til det første haver ikkun en u-fuldkommen, men til det andet en fuldkommen Ret.

Et Løfte bliver af Grotio deelt udi trende Grader, nemlig, en blot Bejaing, en Tilsagn og et

fuldkommet Løfte, men af Pufendorf udi et fuldkomment og ufuldkomment Løfte.

Et ufuldkomment Løfte kaldes, naar een lover at være mig forbunden, men giver mig ingen Ret til at udfodre samme Løfte, udi hvilken Henseende Loveren synes at forbindes meere af Sandruheds end Retfærdigheds Lov; thi der findes Mennesker af saa ædle Gemytter, som heller af egen Dyd ville drives til at giøre deres Pligt, end ved en andens Ret: Hidhen hører det, naar store Mænd love at forfremme og tale for andre, hvilket de dog ikke ville, at nogen ligesom med Ret skal kunne fodre af dem, men at det alleene skal tilskrives deres Høflighed og Sandruhed, thi en Tienneste jo meere den giøres uden Tvang, jo større er den.

Fra et ufuldkomment Løfte maa man skille en blot Tilsagn, naar een alleene erklærer sin Villie for nærværende **[128]** Tid, dog saaledes, at han haver ikke fornøden at blive stedse derved, som for Exempel: Een, der nævner een anden til sin Arving, giver Arvingen for sin Død ingen Ret, og kand forandre sin Villie, om han lyster, uden at blive lastet derfore, i Fald han ikke giør det af Ondskab for at belee den anden.

Et fuldkomment Løfte derimod er, naar jeg ikke alleene erklærer mig udi fremtiden at ville giøre noget, men endogsaa giver en anden Ret, at han kand fodre samme Løfte af mig, og borttager udi den Henseende et Løfte noget af vor Frihed, saa at det, som vi tilforn efter eget Behag kunde giøre og lade, derudi ere vi efter vort Løfte bundne, herved er at merke, at saadant Løfte har alleene Stæd blant Menneskerne; thi omendskiønt det er u-mueligt, at GUD kand skuffe og bryde sit Løfte, saa dog er det hofmodigt, at et Creatur af et Løfte vil tilegne sig en Ret mod sin Skaber.

Saasom nu med Pagt og Løfter vor Frihed indskrænkes, og os en Byrde paalægges, idet vi af Fornødenhed maa giøre det, som tilforn stod udi vor frie Villie, da er der ingen bedre Aarsag, hvorfor ingen kand beklage sig over samme Byrde, end, at han selv haver givet sit Samtykke dertil.

Hvorvel saadant Samtykke skeer gemeenligen ved Tegn, som ved Ord, Skrift og Nik, saa hænder det sig dog, at det undertiden antages uden saadanne Tegn, enten af Sagen i sig selv eller andre Omstændigheder; herudover ere der nogle Forbund, som kaldes Stiltiende, og gives derpaa saadanne Exempler: Om nogen Fremmed kommer til en Stad, som er vant til at omgaaes venligen med Udenlandske, og sætter sig ned udi samme Stad, da, omendskiønt han ikke udtrykkeligen bevidner, at han vil være samme Stads Love hørig og undergiven, saa dog holdes han for, stiltiende at have forpligtet sig dertil, efterdi han vidste, at de samme Love vare uden Forskiel givne alle dem, der begierede at leve udi den Stad; saaledes iligemaade den, som udi et Herberge gaaer til Bords med de andre, omendskiønt han ikke udtrykkeligen forsikkrer Værten om Betalning, saa dog holdes han fore, i det han sætter sig **[129]** ved Bordet, at have givet stiltiende sit Samtykke dertil, efterdi han vidste Værten spiser ingen omsonst.

Angaaende det Samtykke, som tages af eens Nik, nemlig, at, naar een noget bliver tilbudet, og han i Stæden for at svare nikker med Hovedet, agtes det saa fuldkommet, som han siger ja,

ligesom naar han ryster med Hovedet, tages det for ney, uden saadant skeer paa Saturnini Maade, med hvilken Kayser Caligula i Anledning heraf drev et selsomt Abe-Spill, som findes hos Svetonium. Samme Keyser, hvorvel han var en af de grueligste Tyranner, som nogen Tiid har regieret, saa dog var udi mange hans onde Gierninger noget, som man tillige med kunde lee af. Da han engang lod holde en Auction, og merkede, at Saturninus, medens Auctionen varede, sad sovende, og nikkende med Hovedet, befoel han Auctions-Mesteren at slaae Kiøbet paa Varene til, naar han saae Saturninus nikkede, hvorudover samme Mand, da han vognede op igien, fandt sig at have giort et stort Kiøbmandskab paa unyttige Ting, som han intet vidste af; men dette var ikke saadant Nik, som her omtales.

Det hænder sig ofte, at ved en Pagt, som udtrykkeligen bliver sluttet, findes adskillige stiltiende Exceptioner og Vilkår, som flyde af den samme, og kaldes Pacta accessoria, for Exempel, naar jeg leyer nogen en Ager, følger ogsaa deraf, at han bruger Ageren paa samme Stæd den ligger, omendskiønt det udi Accorden ikke udtrykkeligen omtales: ligeledes, een, der haver accorderet om en sikker Adgang til et Land, holdes ogsaa for at have betinget sig en sikker Bortreise, omendskiønt ikke et Ord mældes derom i Accorden, dog er herved at merke, at saadanne Exceptioner og stiltiende Vilkor maa nøye forklares, og ikke være gyldige, uden man kand giøre en klar Gisning til saadant Samtykke.

At een kand klarligen og alvorligen give sit Samtykke til noget, udfodres besynderlig, at han haver sin fulde Forstand; hvorudover et Barns, eller rasende Menneskes Løfte, holdes for ugyldigt. Angaaende et rasende Menne- **[130]** ske {Menneske}, da er derved at merke, at dets Gierninger regnes alleene ugyldige, medens Raseriet varer; men naar Galenskabet er forbi, kand det krafteligen forpligte sig indtil den Tid det beholder sin Forstand, men ikke længer; thi endskiønt der siges gemeenligen, at een overkommende Raserie og Galenskab ikke kand til intet giøre den retmessig Pagt, saa er det dog at forstaaes om saadanne Ting, der strax og paa eengang blive fuldfærdigede, saasom et Testament og andet af samme Natur, hvilket ikke kand til intet giøres, uden det ved een tilstrækkelig Erklæring kuldkastes; hvilken Erklæring endelig maa skee af et klogt Menneske; men dersom et Løfte skal fuldbyrdes ved adskildte Gierninger, da bliver det, naar een geraader udi saadan Ulykke, ophævet, saasom om nogen tilsiger mig sin Tieneste til en vis Tid, og imidlertid mister sin Forstand, blive saadanne Forpligtelser til intet.

Ydermeere, saasom Drukkenskab ikke lidet formørker og hindrer Fornuften, saa er Spørsmaal, om et drukkent Menneske er forpligtet at holde det han lover, og forbinder sig til udi Drukkenskab, hvilket med Billighed nægtes, om Drukkenskabet har taget saadan Overhaand, og Fornuften er gandske borte, besynderlig om Løftet er besværligt at fuldbyrde.

Vel er sandt, at een bliver billigen straffet for de Forseelser han bedriver udi Drukkenskab, og siger Diog. Laertius, at Pittaci Love paalagde dem dobbelt Straf, der udi Drukkenskab syndede, dog følger deraf aldeles ikke, at de Pagte, som udi Drukkenskab ere giorte, iligemaade skulle holdes; thi at giøre ondt, er ved Lovene absolute forbuddet, men det staaer udi eens fri Villie, at giøre sig selv fordeelagtige Forbund, ved det første tilføyer en enten sin Næste noget Ondt eller berøver ham noget Godt; men ved det Sidste forhverves ham en Nytte

og Fordeel, hvorved Billighed tilsiger, at saadanne Løfter, som skee i Drukkenskab, heller skulle brydes, end den Drukne skal lide Skade, eller den anden, som haver brugt saadan Leylighed til sin Fordeel, derved beriiges.

[131] Anderledes er det, naar en haver lovet noget i Drukkenskab, og han bekræfter det, naar han haver udsovet Rusen; thi da skal samme Løfte holdes, ikke i Henseende til, at det skeede udi Drukkenskab, men saavidt det blev bekræftet udi Ædruhed.

Hvad sig anbelanger Børn, da kand man udi Almindelighed ikke sige, hvad Alder de skulle have, at deres Løfter og Forpligtelser kunne være gyldige, efterdi nogle komme før, nogle sildere til Skiønsomhed; hvilket forsigtige Lovgivere have i Agt taget, og derudi indrettet Lovene, ligesom de have fundet enhver Nation at være tilgenegen til Skarpsindighed eller Taabelighed. Saaledes galt hos de Ebræer de Løfter, der giordes af en ung Person, der var 13 Aar gammel, og en Pige, der havde opfyldet sit tolvte Aar.

Dog efterdi unge Folk, omendskiønt de vide, hvad de giøre, drives gemeenligen af en ubetænksom Hidsighed, og ere meget lætte til at giøre Løfter, for at forskaffe sig Venskab, derfor er det udi mange Stæder meget nyttig anordnet, at de Unge maa udi saadan Fald følge de Gamles Raad og Myndighed, indtil saadan Ungdoms Hidsighed er over, og holdes derfor ugyldigt, hvad saadanne giøre paa deres egen Haand. Vor Danske Lov taler derom saaledes: Den, som er 18 Aar, tager selv sit Gods at forestaae, dog skal Værgen, efterat han alt Formynderskabet bekommet haver, eller een anden god Mand, af Øvrigheden dertil forordnet, have fremdeeles Tilsyn med den, indtil han bliver 25 Aar gammel, og bør intet Skiøde, Pant eller anden Forskrivning agtes, som af den Mindre-Aarig sættes eller gives, uden det skeer med foreskrevne Curatoris Samtykke.

Her forefalder et Spørsmaal, som foresættes af Mons. Placette, om en Mindre-Aarig, som har forbundet sig til noget, er udi sin Samvittighed forpligtet at opfylde sit Løfte, naar han har naaet sine myndige Aar, som for Exempel, om han har laanet Penge, han er forbunden at betale dem. Til dette Spørsmaal svarer denne grundlærde **[132]** Mand saaledes: De Roman-Catholske Casuister holde fore, at man her maa distinguere, nemlig om den Mindre-Aarige har vel anvendet de laante Penge eller ey, hvis Contracten har været ham til Nytte og Fordeel, da sige de, at, endskiønt de Borgerlige Love befrie ham, saa er han dog i sin Samvittighed forbunden til at fyldestgiøre, hvis derimod han har anvendet Pengene til Liderlighed, saa at Contracten er bleven ham til Skade, er ingen indvortes Forpligtelse til at betale. Hvad mig angaaer, siger Mons. Placette, da kand jeg ikke approbere denne Meening, undtagen Creditoren har laanet den Mindre-Aarige Penge udi ond Tanke, for at bringe ham til Liderlighed, hvis derimod han har laanet ham dem udi en god Intention, giør den Mindre-Aarige ilde, om han betiener sig af Lovens Dispensation, og profiterer af en andens Skade, Men mig synes, at dette Mons. Placettes Svar er ikke kraftigt nok at svække de Roman-Catholske Casuisters Decision; thi man kand u-mueligen vide, udi hvad Intention Creditor har udlaanet Penge; nok er det, at saadant Laan mod Lovene er blevet den Mindre-Aarige til Skade og Fordervelse, og at Creditor derfor bør lide Skade, eftersom han har contribueret dertil.

Og, eftersom nu Mindre-Aarige ere efter Borgelige Love dispenserede for at fyldestgiøre en Contract, efterdi samme Love holde for, at de ingen Skiønsomhed have, om saadan Contract kand være dem nyttig eller skadelig; saa spørges, om u-vittige og tyk-hovede gamle Mennesker kand beraabe sig paa samme Love for at befries for en Contracts Fuldbyrdelse. Dertil kand svares, at, hvorvel een giør ilde, der betiener sig af sin Næstes Taabelighed til sin Fordeel, saa dog kand den anden ikke veigre sig for Contractens Fuldbyrdelse, thi, hvis han det kunde giøre, vilde deraf flyde utallige Forvirrelser, og enhver vilde undskylde sig ved sin Taabelighed for at redde een Deel af sin Velfærd. Endelig kand spørges, om der er nogen naturlig Billighed derudi, at Qvinde-Kiønnet skal altid ansees u-myndig, og som Mindre-Aarig. Udi Athenen var i **[133]** gamle Dage saadan Lov, at en Qvindes-Person kunde ikke contrahere om noget, som overgik en Skieppe; og de fleeste Borgerlige Love nu omstunder holde alle Contracter giordte af Fruentimmer ugyldige, med mindre der var en Formynders eller Lav-Værges Samtykke hos. Fundamentet til saadant Forbud tages af Fruentimmers Skrøbelighed og Ubeqvemhed til at dømme, om en Contract kand være dem til Nytte. Men, uden at sætte til Side noget af den Respect, jeg har og bør have for alle Nationers Borgerlige Love, saa maa jeg dog tilstaae, at jeg har aldrig kunnet faaet i mit Hoved, at man kand holde et Fruentimmer beqvemt til at forestaae et heelt Land, hvoraf saa mange tusinde Menneskers Velfærd hænger, og derimod dømme det ubeqvemt til at slutte en liden Penge-Contract; thi det er ligesom at dømme en beqvem til at slutte en Kiøbe-Contract om en Herre-Gaard, og derimod ubeqvem at contrahere om en Tyldt Bredder eller en Favn Brænde. Den Jydske Lov er heel streng derudi; thi den siger: *Bonde bøder 3 Mark, om han tier og taal, at hans Hustru sælger og skiøder Jord bort; thi det er uhiemled og kand deeles tilbage igien, og den, der kiøber taber sit Værd.*

Et Menneskes Samtykke, som udfodres til at giøre et Løfte og Pagt gyldig, forhindres ikke lidet af Vildfarelse; her maa man distinctè eftersee, naar saadan Vildfarelse til intet giør et Løfte, og naar den kuldkaster en Pagt og Forbund.

Angaaende den Vildfarelse, som skeer ved et Løfte, da er derved at merke, at naar jeg lover en Ting, og derved forbeholder mig noget, som en Condition og Vilkor, da, om det samme ikke skeer, mister mit Løfte sin Kraft, efterdi jeg ikke lovede absolute, men med visse Vilkor, saaledes dersom jeg faaer en falsk Beretning om, at du haver forrettet vel mine Sager, og jeg derfore lover dig noget, er jeg ikke forpligtet at holde mit Løfte, naar jeg fornemmer, at samme Beretning er falsk. Hidhen hører ogsaa det Spørsmaal hos Ciceronem de Oratore. En Fader fik en falsk Tidende fra Krigshæren om sin Søns Død, **[134]** hvorudover han forandrede sit Testament, giorde en anden til sin Arving og døde; derefter kommer den rette Arving hiem og søger sin Fædrene-Arv med Retten, og Sagen blev ført for Centumviris; udi denne Tvistighed kand efter Naturens Ret saaledes dømmes, at eftersom Faderens sidste Testament var grundet paa den Tanke, han havde om sin Søns Død, da, eftersom hans Søns Død var falsk, var samme Testamente ugyldigt, efterdi han alleeneste udi den Henseende giorde det sidste Testament; hvad sig anbelanger det curieuse Spørsmaal, som fremsættes af Thomas. Brown: Om den, Lazarus havde giort til sin Arving, maatte beholde samme Arvedeel, eller om Lazarus selv, da han blev opvakt, kunde tilegne sig den? Dertil svares, at Lazarus med all Billighed

kunde tilegne sig sit Gods; thi Aarsagen, hvorfore de Afdødes Gods falder til andre, er, efterdi de samme, naar de ere skilte fra Verden, have saadant ikke meere fornøden. Men dersom een, der lover noget, har været efterladen udi at udforske det, hvorpaa han grunder sit Løfte, da maa han vederlegge den Skade, som den anden kand lide ved saadant forfængeligt Løfte.

Belangende den Vildfarelse, som skeer ved en Pagt, da maa man giøre Forskiel, om nogen af Vildfarelse er bleven beveget at indgaae en Pagt, eller om der er Vildfarelse ved en Ting, hvorom samme Pagt giøres.

Ved det første er at merke, at, dersom jeg af Vildfarelse er beveget til at indgaae en Pagt, og jeg fornemmer, førend noget efter samme Pagt er beviist paa en eller anden Side, min Vildfarelse, da er billigt, at jeg maa have Magt at forandre den, besynderlig, om jeg ved samme Pagts Indgaaelse siger, hvad som har drevet mig til at handle med den anden; men naar jeg bliver min Vildfarelse vaer, efterat Pagten er sluttet, og efterlevet enten deels eller gandske, maa jeg staa fast derved, for Exempel: En, der er paa et fremmet Sted, bekommer falske Tidender, at hans Hæste ere døde hiemme, hvorudover han accorderer med en anden om andre Hæste, og tilligemed siger, af **[135]** hvad Aarsag; dersom nu, førend Pengene ere betalte, eller Hæstene ere bekomne, han faaer Kundskab om, at forrige Tidende var falsk, da er han ikke forbunden at holde samme Pagt, efterdi han med Sælgerens Videnskab indgik den udi den Henseende, at hans egne Hæste vare døde; dog er han forbunden at erstatte Sælgerens Skade, om han haver liidet noget derved; men, om Pengene engang ere betalte, og Varene overleverede, kand saadan Pagt ikke brydes, uden den er indgaaen med saadanne Vilkor, at den skal være ugyldig, hvis bedre Underretning bekommes om Sagerne. Thomasius gaaer her noget fra denne Pufendorfs Meening, og holder for, at omendskiønt Kiøberen, førend Hæstene ere leverede, siger Sælgeren forud, hvorfor han vil kiøbe andre Hæste, efterdi hans egne ere døde, saa dog maa han blive ved sit Kiøb, efterdi saadan Forudsigelse, uden den som en Condition er indført udi Pagten, hører ikke til Sagen.

Men om der er Vildfarelse ved Sagen udi sig selv, hvor om bliver handlet, da bliver Pagten til intet giort, ikke saa meget formedelst samme Vildfarelse, som fordi at Pagtens Love ikke bleve fyldestgiorte; saa at derfore enhver, naar han seer Sagens Urigtighed, kand enten vige fra Contracten, eller tvinge den anden at giøre fyldest, og det ikke alleneste strax, naar Mangelen bliver befunden, men endogsaa nogen Tid der efter; saaledes, om jeg har accorderet med nogen om et Guld-Beger, og han af Vildfarelse giver mig et af Sølv forgyldt, bliver saadan Accord til intet giort,

Angaaende Svig og Bedragerie, som bruges udi Løfter og Pagte, da er derved at merke, at om en ved Bedragerie har bragt mig til at love ham noget, eller accordere med ham, da er jeg ikke forbunden at giøre derefter. Iligemaade til intet giøres en Pagt, naar der findes Bedragerie ved Sagen udi sig selv, hvorom accorderes; men om den tredie har brugt nogen Svig uden deres Videnskab, som jeg handler med, da maa Pagten staae fast og uryggelig, dog kand jeg søge Vederlag for min Skade af den, der har **[136]** brugt saadan Svig; hører hvad vor Danske Lov siger om Bedragerie udi Handel og Pagt: *Selger nogen forfalskede Varer, som han enten selv har forfalsket, eller vidste, at de vare forfalskede, have sin Boes Lod til Kongen forbrudt og*

dobbelt saa meget til den Kiobende, som han gav for Varene; end siger han, at han ey vidste de vare forfalskede, da vise sin Kiøbmand.

Nu staaer tilbage at eftersee noget om Frygt, hvad den udvirker ved Pagt og Løfter, saadan Frygt tages paa tvende Maader: 1.) Af en Mistanke, at en vil bedrage os, efterdi han er tilgenegen at giøre saadant, eller i det han klarligen giver sin onde Villie tilkiende. 2.) Af en stor overhængende Ulykke, hvormed vi trues, om vi ikke indgaae et Løfte og Pagt.

Angaaende det første, da er derved at merke, at om jeg seer een, som udi Almindelighed holder sig det for ingen Samvittighed at bedrage andre, da giør jeg meget daarligt at indgaae nogen Pagt med ham, eller forlade mig paa hans Løfter, men formedelst den Aarsag alleene kand ikke en Pagt kuldkastes; thi, førend Pagten kom til sin Fuldkommenhed, stod det udi min Magt, om jeg vilde kaste min Tillid paa den samme eller ey: den Mistanke derfore, som ikke hindrede mig at indgaae Pagten, kand ikke heller hindre mig at fuldbyrde den.

Dersom der ere visse Tegn til, at den anden vil bedrage mig, naar jeg haver fyldestgiort ham først, kand jeg ikke tvinges til at bevise det, jeg har lovet og accorderet om, førend jeg faaer Forsikkring imod den andens Bedragerie.

2.) Hvad sig anbelanger den Frygt, for en overhængende Ulykke, som driver os at indgaae et Forbund, da maa man endelig først overveye, om den, der handler med os, indjager os saadan Frygt, eller en anden, Item, om en haver Magt til at indjage saadan Frygt eller ikke; det er ingen Tvivl paa, at jeg jo er skyldig at holde det, jeg har forbundet mig til, dersom det skeer for at undgaae en Frygt, som er mig paaført af den tredie, i fald den, til hvilken jeg giør samme Løfte, ikke har colluderet med den anden, **[137]** eller opirret ham dertil. For Exempel, om nogen, af Frygt for at falde i Røveres Hænder, begiere en andens Hielp, og lover ham noget derfor, er han forbunden at holde samme Lofte.

Iligemaade maa det Løfte holdes, dersom nogen af Frygt bliver dreven dertil af en anden, der haver Magt og Ret at indjage en saadan Frygt, og at love noget til den tredie, for Exempel, om en Dotter af Frygt for sin Fader giver sin Tro til nogen Mand imod sin Villie, er hun ikke desmindre forbunden at holde det samme, thi hos Brudgommen er ingen Feyl, at han jo kand have Ret at staae paa samme Løftes Fuldbyrdelse, og Dotteren burde godvillig giøre, hvad hendes Fader befalede.

Her synes mig dog, at adskillige Omstændigheder kand foraarsage, at denne Pufendorfs Mening bør indskrænkes. En Fader har vel ved Naturen stor Myndighed over sine Børn, men kand dog ikke tvinge dem til de Ting, som de forud see ville være dem skadelige og fordervelige, iligemaade GUD ubehagelige; thi GUD har ingen Behag udi Ægteskab, som sigter til at bygge paa Helvede. Naar derfor en Dotter efter sin Faders Forslag giver sin Tro til nogen, og hun siden fornemmer, at Personen har de Feil og Udyder, som vil giøre hende stedse ulykkelig, ja bringe hende til Fortvivlelse, kand jeg ikke see, at hun udi saadan Fald er forbunden til at fuldbyrde sit Løfte, naar hun har beviislig giort Sagen for sin Fader, og han allene af Haardnakkenhed paastaaer dets Fuldbyrdelse: Dog behøves klare og ufeilbare Beviis

om Personens Laster, paa det Børn ikke skal tage Leylighed at imodsætte dem Forældrenes Villie. Personen, til hvilken Løftet er giort, kand ey heller klage sig over Uret; thi der kand udi saadan Fald dømmes om ham det samme, som dømmes om den, der sælger en et af Messing forgyldt Beger for et Guld-Beger.

Men dersom den samme, jeg haver med at bestille, paa en uretmæssig Viis driver mig til at giøre ham et Løfte, er jeg ikke forbunden at holde det samme, af Aarsag, at **[138]** den voldsomme Tvang kand ikke give den anden nogen Ret, ey heller forbinde mig, efterdi mit Samtykke er ikke frivilligt, men med Vold udpresset; thi saasom efter den naturlige Ret den, der haver taget noget fra en anden med Magt, er skyldig at give det tilbage, saa har ingen fornøden at betale det, som skal strax gives tilbage, men en saadan tvungen Forpligtelse løses af sig selv. Hidhen hører den Articul udi vor Danske Lov: Dersom nogen i Baand og Fængsel, eller ved anden voldsom Tvang indgaaer eller lover noget, om han det til Tinge vedersiger, saa snart han kommer i sin Frelse igien, da er han det ey pligtig at holde. Endeel, blant hvilke Uffelm., holder vel for, at ovenmældte Beviisligheder ere ikke tilstrækkelige, foregivende, at, om en synder derudi, at han indjager en anden Frygt, saa dog mister han ikke sin Ret at imodtage den andens Løfte, ey heller følger det, (sige de) at en tvungen Forpligtelse løser sig selv, fordi ingen har fornøden at betale det, som skal strax gives tilbage; thi naar jeg lover en Røver noget, holdes jeg for, stiltiende, at have sagt mig fra den Ret, jeg havde at drive paa mit Løftes Ugyldighed; ikke desmindre staar dog forrige Meening ved Magt; thi saasom Loven forbyder all Vold, saa forbyder den ogsaa enhver, der indjager saadan Frygt, at forhverve sig nogen Ret deraf.

Udi Løfter saavelsom udi Pagt maae være paa begge Sider et Samtykke, som tilkiende gives ved adskillige tilstrækkelige Tegn; hvorved et Nik undertiden kand giøre fyldest; saaleedes maa ey allene den, der lover, give sit Samtykke, men endogsaa den, til hvilken saadant Løfte skeer, thi dersom han ikke giver sit Samtykke dertil, og vegrer sig for at imodtage det, som bliver ham tilbudet, da forbliver den Ting, som er bortlovet, hos Loveren, hvilken sandelig gandske ikke vil kaste den bort, ey heller trykke den med Magt paa den anden imod hans Villie.

Nu staaer tilbage at tale noget om Løfters og Pagters Materie, eller hvortil vi med Løfte og Pagt kunde forbinde os; dertil udfordres først, at ikke vore Løfter og Pagte ere **[139]** over vore Kræfter og Formue, hvoraf følger, at urimelige Ting ikke kunde forbinde nogen, dog maa det samme, omendskiønt det er et almindeligt Mund-Held, nøye overvejes.

Dersom den Ting, vi lovede eller forbandt os til, var udi Begyndelsen, da saadant Løfte eller Forbund skeede, muelig, men siden uden vor Forseelse blev umuelig, bliver saadant til intet, som for Exempel, om jeg lover nogen at laane ham en Hæst, der er paa et fremmet Sted, og Hæsten døer paa Veyen, da bliver det Løfte til intet, efterdi det er mig umueligt at holde det samme. Dog maa her eftersees, om saadant skeer af en Hændelse og uden Forseelse, eller det skeer ved Svig og Forseelse; udi Henseende til det første bliver en Pagt til intet giort, dersom intet er beviist paa nogen af Siderne, og om noget er beviist af den anden, maa det gives tilbage, eller en ligegyldig Værdie derfor; dersom det ikke kand skee, maa yderste Flid

anvendes, at den anden ingen Skade derved liider; men dersom nogen ved Svig har giort en Ting umuelig, da maa han ikke allene bevise saa meget, som er udi hans Magt, men kand endogsaa derforuden straffes; saaledes en Kiøbmand, der er geraadet udi Gield, dersom han uden Forseelse eller Svig er bragt udi den Stand, at han ikke kand betale, maa han stræbe, at betale saa meget han kand, men dersom han ved egen Forseelse eller Svig haver giort sig saa afmægtig, er det ikke nok, at han stræber at giøre, hvad ham mueligt er, men han maa ogsaa være Straf undergiven efter det gemeene Ordsprog: *Hvo som ikke haver udi Pungen, maa betale med Kroppen;* saaledes skeer det ikke uden Aarsag hos de Muscoviter, at de Skyldener, som ikke kand betale, straffes først paa Kroppen, og siden maa tiene deres Creditorer, hvilket ogsaa er brugeligt hos de Persianer.

Videre spørges, om nogen kand forbindes til at holde et ulovligt Løfte, hvilket negtes, efterdi ingen kand kraftelig forbinde sig til noget, uden hvad som er i hans Magt, og saadan Magt at giøre en usømmelig Ting, er ved Lovene et Menneske betagen, hvorfore den synder, der giør **[140]** et usømmeligt Løfte, men langt meere den, der holder det samme; dersom derfor en Pagt om en usømmelig Ting giøres, er ingen af Parterne forbunden til at holde den samme; for Exempel Cajus accorderer med Sejo om en Sum Penge, at han skal slaae en ihiel; dersom nu Sejus, efter Accorden er sluttet, fortryder sit Løfte, og veigrer sig for at fuldbyrde samme Accord, kand Cajus ikke tvinge ham dertil, og tvert imod, dersom Cajus fortryder sin Accord, og forkynder Sejo, at han ikke skal fuldbyrde samme Mord, kand Sejus ikke tvinge ham til at blive ved sit første Forsæt: Ja om Mordet allerede, efter Accorden, er forrettet, kand Morderen ey begiære nogen Betaling af den, der lejede ham, ey heller beklage sig derudi, at ham skeede Uret, efterdi han giorde det, som var ulovligt og forbuddet.

Derfore siger ogsaa vor Danske Lov, alle Løfter skulde holdes, uden de, der stride imod Loven eller Ærbarhed, derfor roser Hvitfeld udi den Danske Krønike Adelvard, at han gik fra sit Løfte, han havde giort Kong Svend [iflg. Billeskov fejlagtigt for Knud d. Store] om at bringe ham den uskyldige Edvini Hoved, iligemaade berømmes ogsaa Agesilaus derudi, at da han blev erindret om at holde sit Løfte, han da svarede: Gierne, dersom det er billigt, hvis ikke, da haver jeg ikkun sagt, men ikke lovet; omendskiønt nu ingen er forbunden udi saadan Fald at holde sit Løfte; saa er dog herved at merke, at naar jeg engang har givet en noget, for at bedrive en ond Gierning, kand jeg ikke fordre det tilbage, uden den anden har brugt Svig derudi eller Skaden er for stor; thi det er bortgivet med min Villie til den anden, ligesom af Pligt for den Tienneste, som jeg saa høyt haver agtet, hvorvel det skeer paa en ulovlig Maade, hvilket jeg ikke kand frembringe til min Undskyldning, efterdi jeg selv lejede ham dertil; didhen hører det udi den Romerske Lov, hvad som gives en Hore, kand ikke fordres tilbage, thi omendskiønt hun giør ilde derudi, at hun er en Hore, saa giør hun dog ikke ilde derudi, at hun imodtager Pengene, efterdi hun er en Hore.

[141] Angaaende de Løfter, som en har giort at skade en anden, da bør de samme ikke at holdes, efterdi Naturens Lov forbyder at tilføye nogen Skade, omendskiønt han selv af Daarlighed vil have det saa.

Ey heller bør eller kand vi love nogen det, som hører een anden til: om et Løfte eller Pagt udi

den Henseende bliver giort, er det ugyldigt, hvilket Kong Knud udi Danmark fordum forestillede Kæyser Barbarossa, da han truede at forleene en anden med Dannemark; uden saa er, jeg lover at giøre min Flid, at den anden skal bevise dig en Ting, thi da maa jeg, saa vidt som mueligt er, stræbe at bevege den anden dertil.

Det er ikke alleene Fremmedes Sager, som jeg ikke kand bortlove, men endogsaa mine egne, hvortil en anden har forhvervet sig Ret; thi ellers skulde alle Pagte og Løfter blive kuldkastede, dersom man maatte giøre noget, hvorved det første Løfte eller Pagt skulde lide Afbrek, eller ikke skulde kunde opfyldes, og gielder da det gemeene Mundheld, *hvo som først kommer til Møllen, maler først*, uden saa er, at jeg lover mine Sager saa snart den anden haver mist sin Ret; saaledes gielder en Leje-Svends Løfte, han har giort en anden, saa snart den Tid han lejede sig til den første er ude, men dersom det er usømmeligt af Loveren at ønske saadan Casus, da gielder Løftet intet; saaledes til intet giøres, ikke uden Aarsag hos os Christne de Løfter, som en Mand giør at ægte en anden, saa snart hans Hustru døer.

Om deslige Løfter taler den Danske Lov saaledes: Forpligter nogen Ægtemand eller Ægteqvinde, imidlertid de ere udi Ægtefællet, sig nogen at ægte; da skulle de, som sig saa forpligte, og forskrive, saavelsom de, der saadanne Forskrivelser tage, staa aabenbare Skrifte, og straffes paa Middel, om de Formue have; hvis ikke, da Mands-Personen en Tid lang straffes i Jern, og Qvindes Personen i Spindehuuset; skiønt det er uvist, hvad man skal dømme om saadant Løfte efter Naturens Lov, naar en Mand giør det ikke af Had til sin Hustru men for at være forvisset **[142]** om den anden, naar han seer, at hans Hustru formedelst Svaghed eller Alderdom ikke kand leve længe. Man kand og sige, at den haarde Straf, som paalegges af anførte Lovens Artikel, sigter alleene paa dem, der forpligte sig strax at indgaae Ægteskab med en anden, førend hans Hustru døer, og saaledes har i Sinde at bedrive Polygamie.

Ved Løfter er ogsaa at merke, at nogle skee absolutè, andre med Vilkor, muelige eller umuelige.

De muelige Vilkor, som legges til Løfter, ere enten de, der skee af en Hændelse, og ikke ere udi vor Magt, som for Exempel, jeg skal give dig 100 Croner, dersom der ikke falder Regn inden 4 Dage, eller saadanne, som ere udi dens Magt, til hvilken Løftet skeer. Ex. gr. Jeg skal give dig saa meget, dersom du kommer tilbage som Doctor, eller ogsaa saadanne, som ere endeel udi dens Magt, Løftet bliver giort til, endeel ogsaa dependere af en Hændelse; Ex.gr. Du skal have saa meget, dersom du gifter dig med Mævia, hvilket at opfylde, staaer ikke i din Magt, efterdi Mævia kand enten give dig en Kurv, eller døe for Brylluppet.

En umuelig Condition er enten saadan, som ikke udi Naturen kand skee; Ex.gr. Jeg vil give dig 100. Pund, dersom du rykker det Bierg af sit Sted, eller ogsaa saadanne, som Love og Ærbarhed forbyde; Ex.gr. Du skal bekomme saa meget, dersom du vil slaae dine Forældre ihiel, eller forraade dit Fæderne-Land; saadanne umuelige Conditioner giøre et Løfte til intet; Det er ogsaa brugeligt at slutte Pagt og giøre Løfte ved andres Middel, i det vi forkynde dem udtrykkeligen vor Villie, og beskikke dem til at kundgiøre og udtolke den samme.

Herved er at merke, at vi skikke en anden udi vores Navn, enten med Fuldmagt at slutte, hvad ham synes best og os meest tienligt, eller vi foreskrive ham, hvad han skal slutte; og hvor vidt han skal gaae; udi det første Fald ere vi forbundne at holde alt, hvad han slutter, uden saa er, han befindes at have brugt Svig derved; det samme kand ogsaa forstaas om de saa kaldte Cartes Blanches, som **[143]** store Herrer give deres Plenipotentiarier [= gesandter, udsendinge], derudi at skrive, hvad de finde for godt, hvilke kand ikke forbinde, dersom samme Plenipotentiarier ikke handle redelig derudi.

Hvad sig anbelanger den bekiendte Fuldmagt given Knud Gyldenstiern af Kong Frid. I. at handle med Kong Christian II. da er derved at merke, saavidt bemældte Prælat havde faaet en fuldkommen Magt at handle som ham syntes best, var Kong Friderich I. forbunden at holde den frie Leyde, hans Plenipotentiarius havde lovet Kong Christian, men saasom saadan Fuldmagt blev siden ved en contra Ordre indskrænket, forbandtes Kong Friderich ikke længer. Hvor stor Tvistighed der har været om den Handel, er at læse hos Arrild Hvitfeld.

CAP. IX.

Om Talen

At Menneskerne af Naturen ere beskikkede til et omgængeligt og sociable Levnet, beviser noksom alleene det, at de ved Talen kunne for andre Creature give deres Meening tilkiende, og begiære Hielp og Trøst af andre. Ved saadan Tale forstaaes ikke blotte Ord og Lyd, saasom Papegoy- og andre Fugle-Snak, men at man tillige med veed og forstaaer, hvad man siger, hvilket Mennesket alleene haver sig forbeholdet.

Foruden ved Talen kand man ogsaa give sin Meening tilkiende ved adskillige Tegn, saaledes optændes Ild om Natten, for at dirigere Skibenes Lob, og udstrakte Hænder sættes paa Veyene, for at undervise den Vandrende, og Tavler for Huusene, for at give tilkiende, hvo der boer i dem; saaledes gives iligemaade tilkiende ens Meening ved Gebærder, saasom med et Nik, med Øynene, med Fødderne og Hænderne. Lucianus fortæller om en Dant- **[144]** zer {Dantzser, Danser}, hvilken ved sine Spring udtrykkede saaledes den Fabel om Martis og Veneris Hoer, at han syntes at fortælle den; saaledes fortæller ogsaa den Franske Gesandt Monsr. de Sancy, at han udi Tyrkiet saae tvende Dumme [= stumme] en Tyrk og en Persianer, hvilke kunde ikke forstaae hinanden, efterdi de havde ikke eens Gebærder og Tegn; men da fandt man den tredie Dumme, hvilken kunde tiene dem til en Tolk.

Hvad sig anbelanger Talens Oprindelse, da fabulere derom meget de gamle Hedninger, og

siger iblant andre Diodorus Siculus, at Menneskerne udi Begyndelsen vare lige saa dumme som Beesterne, men efterhaanden begyndte at give deres Mening tilkiende ved Tegn og Ord; men vi Christne vide af den hellige Skrift, at Talen blev af GUD umiddelbar given de første Mennesker, Item, at alle de foranderlige Tunge-Maal skeede ved et Mirakel, da Menneskerne imod GUds Villie vilde opbygge det Babylonske Taarn: dog bliver Talen nu omstunder ingen umiddelbar indskydet, men alle maa lære den af Øvelsen, heraf kommer det, at de, som fødes døve, blive ogsaa dumme; og holdes det ligesom for et Mirakel at lære en Døv at tale, hvilket skeede udi forrige Seculo med den Castilianske Constabels Broder Velasco, hvilken der lærte baade at tale, skrive og forstaae Bøger, Item til Oxfort udi Engeland, hvor den bekiendte Doctor Vallis ogsaa giorde saadant Mesterstykke.

Clericus, samt Vitringa og P. Simon meene, at Sprogenes Forvirrelse, hvorom tales udi Skabelsens Bog, var ikke andet end en Ueenighed, som reisede sig blant Menneskerne, hvilken gav Anledning til deres Adspredelse, hvoraf siden de mange foranderlige Sprog komme; men det maa staae ved sit Værd, og overlades til deres Kiendelse, som forstaae, om det Hebraiske Sprog tillader saadan Forklaring.

Ved Talen er at merke, at et Menneske er forbundet til tvende Ting: 1.) At det bruger alle Ord udi den Meening, som de engang ere antagne, thi dersom man vilde nævne **[145]** enhver Ting, med hvilket Ord man selv lystede, skulde Talens Nytte og Brug derudover blive gandske til intet; 2.) At man ved Talen giver sit Hiertes Meening saaledes tilkiende, at andre deraf klarligen kunde forstaae den samme.

Paa det første kand gives saadant Exempel: En skielder en anden for en Mads-Foss, hvorover han bliver stævned for Retten. Han undskylder sig derved at Mads-Foss kand have været en smuk skikkelig Mand; saa at det ikke kand holdes for uqvems Ord, med mindre man beviser anderledes, men Dommeren straffer ham som for Skiældsord, saasom efter den almindelige Talens Brug Ordet er foragteligt. Iligemaade naar en siger til en anden: I er Catholsk i Hovedet, da, endskiønt det Prædicat i sig selv er priseligt, saasom Catholsk betyder en ret Christen, saa holdes det dog for et Uqvems Ord, eftersom det ved den vedtagne Talens Brug betyder gal og forvirred.

Dog er ingen forbunden at aabenbare enhver, hvad han haver udi Sinde; men saadan Pligt kommer enten af en særdeles Pagt, hvorved en lover udtrykkeligen at ville aabenbare en sin Hiertes Meening, saaledes er en Lærer pligtig til at aabenbare sin Lærdom for den Discipel han haver antaget, eller 2.) af den naturlige Lovs almindelige Bud, hvilken befaler at aabenbare det, som kand tiene til sin Næstes Frelse, at han derved kand befries fra en overhængende Ulykke.

Ellers ere vi ikke ved Talen forbundne at give tilkiende uden det, som en anden haver enten en fuldkommen eller ufuldkommen Ret at vide af os, men i saa Maader kunde dølge en Ting, omendskiønt vi blive adspurte derom, ja det som meere er, vi kunne ogsaa, udi den Henseende sige andet, end hvad vi meene; thi saasom Talen er ikke alleene opfunden for andre, men og for os selv, saa maa vi derfor, naar vor Nytte det udkræver, og en andens Ret

ikke overtrædes, saaledes indrette vor Tale, at den gaaer fra vor Meening, saasom Athanasius giorde, hvilken, da han blev adspurt af dem, der vilde fange ham, om han ikke vidste, hvor Athanasius var, dulgte han ikke alleene sin Person **[146]** for dem, men endogsaa sagde, at han havde nyligen seet ham fare forbi.

Efterat vi saa lovligen have overveyet, hvad Talen er, og hvorledes den skal bruges, saa maa nu eftersees, hvad Sandhed og Løgn er. Den Moralske Sandhed bestaaer der udi, at vi klarligen forestille vor Hiertes Meening for den, der har Ret til at vide den samme, og at vi aabenbare de Ting, som vi enten af en fuldkommen eller ufuldkommen Pligt ere skyldige til at giøre, og det udi den Tanke, at den anden derved kand bekomme nogen Nytte og Tienneste eller undgaae en overhængende Fare; den Moralske Sandhed bestaaer derfor derudi; at Talen kommer overens med Sindet, og at et Menneske forstaaer og meener, hvad det siger; og bliver skilt fra den anden Sandhed, kalden af Latinerne Veritas Logica, hvilken ikke svarer til Sindet, herudover den, der af Vildfarelse eller Uforsigtighed siger Sanden, øver ingen Moralsk, men alleene een blot Logisk og Ord-Sandhed. Af dette kand lættelig sluttes, hvad Løgn er, nemlig: Naar vi ved Ord og Tegn give tilkiende andet end vi meene, da dog de, til hvilke saadant skeer, have Ret til at vide vor Meening, om vi ere skyldige at give saadant tilkiende, have derimod andre ingen Ret til at vide vor Meening, og vi indrette vor Tale anderledes, da kand saadant ikke kaldes Løgn, men alleene en falsk Tale, der udi sig selv haver intet slemt eller ulovligt; saaledes kand det ikke kaldes Løgn, naar man bruger Fabler eller opdigtet Tale med Børn og afsindige Folk; hvilke formedelst deres Sinds Skrøbelighed foragte og kunne ikke begribe den rette Sandhed, saa man derudover maa undervise dem ved Fabler, og tvinge dem med opdigted Straf og Trusler; Iligemaade tales ingen Løgn, naar man bruger en falsk Tale en anden til Tieneste, hvilken man med Sandhed ikke kand udvirke, saasom udi at forsvare en Uskyldig, stille en Vred tilfreds igien, sætte Mod i en Frygtagtig, saasom vi see mange Anførere have giort med deres Soldater, og bildet dem ind, de havde Seyeren, for derved at sætte des fyrigere ind paa Fienden; **[147]** Iligemaade kand Øvrigheden for at stille den gemeene Mands Nysgierrighed, og hindre den at grandske efter Republiqvens hemmeligste Sager, bruge opdigtet Tale, og udstrøe falske Beretninger: Iligemaade en Dommer for at lokke Sandhed af en haardnakket Misdæder. Hvorudover de Spanier have til Ordsprog: *Die mendacium et erues veritatem*; Ved Løgn skal du faae Sandhed at vide; Exempel derpaa have vi i Salomon, hvilken sagde, han vilde deele det levende Barn, og derved fik at vide, hvo den rette Moder var; undertiden, siger Qvintilianus, udfodrer den almindelige Fornødenhed, at man maa forsvare det, som falskt er. Der giøres ellers af Jurister Forskiæl mellem at lyve, og at sige en Løgn, saaledes at den som lyver, bedrager andre, og den, som siger Løgn, bedrager sig selv. Hvorudover P. Nigidius sagde: En ærlig Mand maa see til, at han ikke lyver, og en fornuftig Mand, at han ikke siger Løgn, *vir bonus præstare debet, ne mentiatur, prudens, ne mendacium dicat.*

Her forefalder et Spørsmaal, om een, der er anklaget, kand dølge sin Forseelse? dertil svares, at, efterdi en Dommer haver Ret til at vide Sandheden, saa er ogsaa den Skyldige forpligtet at sige den samme; hvorfore piinlig Forhør er brugelig paa mange Steder, og bliver forsvaret, hvorvel vor milde Regiering her udi Rigerne ikke saadant tillader, med mindre det er in crimine

læsæ Majestatis udi høyeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelige Lands Proces kand følges.

Dog synes en Skyldig ikke at være forbunden til at give sin egen Forseelse tilkiende, uden han bliver adspurdt, dersom ellers ved samme Forseelse ingen Skade er nogen tilføyet, hvorfore Vederlag efter Naturens Ret maa giøres, men omendskiønt man ey er forpligtet frivillig at bekiende sin Forseelse saa følger dog deraf ikke, som Pufendorf vil have det, at, om en er beskyldt, han da maa negte og besmykke sin Forseelse for Dommeren; thi naar man tilstaaer, at Dommeren haver Ret at udforske Sandheden af den Skyldige, saa maa man ogsaa bekiende, at den Skyl- **[148]** dige {Skyldige} er forpligtet at sige Sandheden; thi Ret og Forpligtelse svare altid mod hinanden.

For GUD derimod maa eller kand den ringeste Forseelse ey dølges, hvorfore Cain bedrev ikke alleeneste en Ugudeligheds, men endogsaa een Daarligheds Synd derudi, at han vilde negte og dølge sin Misgierning for den alvidende GUD.

Hvad sig anbelanger de saa kaldte Reservationes mentales eller de Conditioner man haver sig forbeholdne udi Sindet, som for Exempel: Om jeg haver betroet en at forrette noget for mig, og jeg adspørger ham, om han har giort det samme, han da sværger, at have forrettet det, men meener noget andet; Item, en beder en anden om Penge, og han da siger, jeg har ingen, nemlig, at give dig; saadanne Reservationer bør gandske at udrøddes af det Menneskelige Selskab, eftersom de ere opfundne for at omdreye og forvende Ordenes rette Meening, og fordreye Talens Brug, saa at ingen videre kand være forsikkret om, i hvad Meening han skal optage en andens Ord.

CAP. X.

Om Eeders Afleggelse

Efterat vi nu have overvejet, hvad Talen er, og hvorledes den skal bruges, maa vi røre noget om Eeder, hvorved Talen bekræftes og styrkes.

Eed er een Bekræftelse, hvorved vi sige os fra GUds Barmhiertighed, og ønske hans Straf at komme over os, dersom vi ikke sige Sanden, hvorfore Eeder have stedse blant alle Folk været meget kraftige og hellige.

Ingen kand sværge eller directè aflegge Eed, uden ved GUD; efterdi uden ham intet er alvidende eller almægtigt, hvoraf sees de Jødiske Eeders U-rimelighed, i det **[149]** de svore

ved Jerusalem, Templet og Templets Liggendefæe; dog er det brugeligt, at man udi Eeder nævner en meget kiær vis Ting, ved hvilken man sværger udi den Meening, at GUD vil hævne det paa den samme, dersom Eeden er falsk, hidhen hører, naar man sværger ved et af sine Lemmer, ved sit Hoved, Item ved sin Siæl, eller, som de Ægypter fordum, ved Pharaonis Liv, og de Romere ved Kæyserens, etc.

Den Maade og Form, paa hvilken Eeder aflegges, maa indrettes efter dens Religion, som sværger, thi man holder en forgiæves til at sværge ved den GUD, som han ikke troer paa eller frygter, hvorudover, dersom man vil holde en Jøde til at sværge, maa man i samme Eed ikke indføre CHristum eller Evangelium, som Jøderne negte og forkaste; mange Christne skulde vel tænke, at de Eeder, som ikke ere indrettede efter den Christelige Maade, ere ugyldige og ikke kunde forbinde nogen, men lad være, en Hedning sværger ved sine falske Guder, som Jupiter, Saturnus, etc. ikke desmindre, naar han holder de samme for sande Guder, forbinder dog saadan Eed ham, og giør ham Meen-eedig, om han sværger falsk, og vil den sande GUD i saa Maade udtolke det til sit Navns Vanhelgelse; vi have Exempler udi Helgene, at, naar de handlede med Hedningene, antoge de deres Eeder for gyldige, efterdi de kunde ikke have dem paa anden Maade; hvo som sværger ved en Steen, siger Augustinus, er Meeneedig, dersom han sværger falsk. Derfor udfodrer den Tyrkiske Sultan ingen anden Eed af de Christne Førster, som dependere af Tyrkiet, end at de skulle sværge ved Christum, at være ham troe, hvorvel han holder ikke Christum for GUD.

Her kunde forefalde et Spørsmaal, om en Jøde, der holdt det for mindre Synd at antage den Christelige Troe til en Tid end at giøre en falsk Eed, for at reede sig ud af en farlig Sag, lod sig døbe, medens Processen varede, for at sværge ved Evangelium, som han ikke troede, hvad Eed man da kunde forelegge ham? Mig synes, der er in- **[150]** gen {ingen} Tvivl paa, at ham jo burde forelegges en Christelig Eed, endeel, efterdi man kunde ikke see udi hans Hierte, om han havde antaget Christen dommen Skrømt-viis eller for Alvor, endeel, efterdi hans Eed derfor ikke var mindre fordømmelig, efterdi han svor ved en Troe, som han offentligen havde antaget. Iligemaade en fremmed Christen udi Tyrkiet bliver paalagt Eed, og han siger sig at være en Mahomedaner, for ikke at sværge ved Evangelium, sværger ikke mindre falsk, naar han sværger ved Mahomeds Lov, som han siger sig at bekiende.

At en Eed kand være kraftig og forbinde nogen, udfodres, at den skeer af velberaad Hu, hvorudover den kand ikke siges at sværge, der alleene enfoldigen opregner en Eed, eller forelæser den en anden; saaledes bekymrede sig forgiæves Cydippe derover, at hun læste den Eed, som Acontius havde skrevet paa et Æble.

Den derimod, som stiller sig alvorlig an at sværge, forpligter sig og sværger krafteligen, omendskiønt han haver sig andet forbeholdet udi sit Sind; thi ellers skulde til intet giøres alle Heders Brug og Nytte, saavelsom all anden Forpligtelse, der skeer ved udvortes Tegn, dersom en kunde undskylde sig saaledes, at han meente intet dermed, og er det gandske u-rimeligt at ville sværge, men ikke forbindes ved saadan Eed, Item at ville love, men ikke holde sit Løfte; saaledes, naar Decanus ved et Academie udi en høytidelig Act med sædvanlige Ceremonier og Ord creerer en til Magister, da, omendskiønt han udi sit Hierte tænker at ville creere ham til

et Asen, bliver den anden ikke desmindre en loflig Magister; den derimod, som i en Comædie bliver med alle Ceremonier paasat en Doctor-Hat, bliver ikke desmindre den samme Comødiant-Spiller, som han var tilforn, efterdi Acten udi sig selv var opdigtet og latterlig.

En Eed foraarsager og giver ingen nye Forpligtelse, men binder og confirmerer ikkun een, der er giort tilforn, hvoraf følger, at en Ting, som er u-rigtig i sig selv, kand ikke forbinde, omendskiønt Eed bliver lagt dertil; saaledes, **[151]** om en lover at slaae sin Fader ihiel, og sværger paa at ville holde sit Løfte, kand saadan Eed dog ikke forbinde ham, omendskiønt han høyligen haver syndet derudi, at han med Eed har lovet at giøre saadan ugudelig Ting; Iligemaade kand en Ting, som er rigtig udi sig selv og forpligter, ikke løses ved nogen Eed, saaledes sværger en forgieves ikke at ville betale sin Gield.

En Eed, som skeer af Vildfarelse, kand ey heller forbinde, thi saasom den Sværgende forestiller sig en vis Ting, og den samme findes ikke siden saaledes at være beskaffen, da haver en Eed, som er giort i den Henseende, ingen Kraft, besynderlig om den Sværgende er bragt i Vildfarelse, af den samme, som han aflegger Eeden til; saaledes, om en siger mig en god Tidende, og jeg sværger at give ham en Foræring derfor; da kand samme Eed ikke forpligte mig, naar jeg fornemmer, at saadan Tidende er falsk.

Hvad sig anbelanger den Eed Israeliternes Anførere giorde de Gibeoniter, om den samme var gyldig og forpligtede Josva eller ey, da er derved at merke, at, dersom GUD havde absolutè befalet at ødelegge alle Cananiter, endogsaa dem, der godvilligen gave sig under Aaget, saaledes, at de ingen Skade i fremtiden kunde tilføye GUds Folk, da var Josvæ Eed ugyldig, men dersom efter Seldeni og de fleestes Meening Cananiternes Ødeleggelse ikke saa meget var befalet, som tilladt Israels Børn, synes Josva ikke gandske at kunde løses, efterdi Gibeoniterne søgte alleene ved saadan Snildhed at frelse deres Liv, og derfore udi den Henseende ikke kunde ansees som Løgnere og Bedragere: at Israels Børn havde ikke Befalning at omkomme uden de Cananiter, som ikke vilde give sig under Aaget, beviser Grotius af den Skiøge Rahabs Historie, hvilken blev sparet for hendes Velgierning mod GUds Folk, Item af Salomons Historie, som bragte de overblevne Cananiter under sit Herredømme, og giorde dem Skat-skyldige; hidhen hører det, som siges udi Josvæ Bog, der var ingen Stad iblant 7 Folk, som vilde giøre Fred, men deres **[152]** Hierter vare forhærdede, at dem ingen Naade skulde vederfares, derfore, som det er troeligt, at i fald de Gibeoniter havde givet tilkiende det, som de af Frygt ikke torde giøre, deres Liv havde bleven dem skiænket, med de Vilkor, at de skulde være Israels Børn lydige, saa synes det ogsaa, at Josvæ Eed var gyldig; hvorom alting er, saa forklarede Josva Eeden meget nøye, og tilstædde dem intet uden Livet og Føden, da de dog ved Eeden skulde have deres Gods og Frihed, dersom de havde været saadanne Mænd, de gave sig ud for.

En Eed, som bliver udpresset af en uretfærdig Frygt, kand ey heller gielde, som for Exempel, om en Røver tvinger mig med Eed at love ham noget; dog dersom nogen, for at han ikke skal synes at være eenfoldige Mennesker til Forargelse, eller at vanhellige GUds Navn, endelig vil fuldbyrde et Løfte, da er det bedre og GUD behageligere, at han giver de Penger, han har lovet, til Kirker og Fattige end til Røveren, og derudi bestyrker ham udi hans Ondskab.

Ydermeere holdes saadan Eed ugyldig, som bliver giort om at øve en usømmelig Ting, eller at forsømme noget, som ved Loven er paabudet, hidhen hører Davids Exempel, hvilken, da han udi Hastighed havde svoret at ødelegge Nabals Huus, og siden af Abigael blev formildet, takkede GUD, at han var bleven forhindret at opfylde sin uretfærdige Eed, thi det er urimeligt at sværge og kalde GUD til Hevn, om man giør noget, som strider imod GUds Bud; derfore foer den Sanger hos Saxo groveligen vild, i det han bildede sig ind han var forpligtet at efterleve den uretfærdige Eed, han havde giort at ihielslaae Knud de Obotritters Konge.

Fra Eeder maa udelukkes alle Cavillationer og falske Udtolkninger, efterdi man derved paakalder GUD, der ikke lader sig af Underfundighed bedrage, ey heller tilstæder saadant at blive u-hevnt: derfore fordømmes billigen Pave Alexandri 7. Underfundighed, hvilken i sin Regierings Begyndelse svoer ikke at ville modtage sine **[153]** Slægtninger i Rom, og siden efter Jesuiternes Tilskyndelse beloe samme Eed saaledes, i det han modtog dem først ved Gandolphi Castel, og derefter førde dem med sig til Rom; hid henhører ogsaa det, som Tavernier fortæller om det Ostindiske Compagnies Betientere [= handelsagenter], hvilke, førend de reyse fra Holland, forpligte sig med Eed ikke at drive noget Kiøbmandskab udi deres eget Navn; men, naar de komme til Indien, tage mange af dem Hustruer, og udi deres Navn drive Kiøbmandskab; saaledes, dersom af tvende Tyve den eene stiæler en Ting, og den anden skiuler den, og den første sværger, ikke at have den, og den anden, ikke at have taget den, blive de begge Meen-Eedere.

Eeder maa ikke alle Tider forklares vidtløfteligen, men undertiden nøye, naar fornøden giøres, saasom naar man, af Had til en anden, sværger paa en Ting; hidhen hører Israels Børns Eed, hvilke forsvore at give deres Døttere til de Benjamiter, men de lode dem opsnappe saa mange Jomfruer, de havde fornøden, og magede det ved deres Forbøn hos Forældrene, at Benjamiterne beholdte samme Jomfruer.

En Eed udelukker ey heller stiltiende Conditioner, som flyde af Sagens Beskaffenhed udi sig selv, nemlig, dersom jeg haver tilladt een at begiære af mig, hvad ham lyster, og den anden da begiærer ubillige og urimelige Ting, er jeg ikke forpligtet at holde ham saadant; thi den, som udi Almindelighed giør saadant Løfte, forstaar derved, at den anden ikke begiærer det, som er ubluet, urimeligt og umueligt; saaledes havde Herodes ikke havt fornøden at holde det Løfte, han giorde til sin Stif-Dotter om at give hende Johannis den Døberes Hoved, efterdi han ved samme Løfte præsupponerede, hun skulde intet begiære, uden det, som sømmeligt var; saaledes afslog Salomon med Billighed sin Moders Begiæring, efterdi den var ilde grundet.

Udi Eeder maa gielde dens Meening og Udtolkning, til hvilken Eeden bliver giort, saasom de aflegges ikke for **[154]** den Sværgendes men for den andens skyld, hvorfore det hører ham ogsaa til at concipere Eedens Ord paa den klareste Maade, som mueligt er, og give tilkiende, hvorledes han forstaaer den, og maa da ogsaa den Sværgende give tilkiende, at han forstaar hans Meening, hvoraf kand sees, at Ulysses og Diomedes hos Dictyn Cretensem beginge Meen-Eederie, i det de svore at blive ved det, som de havde foreenet sig om med Antenor, og derved forstode ikke den rette Pagt, som de Trojaner meente, men det Forræderie, de havde

overlagt med samme Antenor.

Nogle have villet nyligen disputere, om man udi en andens Sted og Navn kunde aflegge Eed, og derved forpligte den Fraværende, derom kand saaledes sluttes, at ligesom en Fraværende kand indgaae en Obligation og Forpligtelse ved Skrivelser, og ens Samtykke kand forklares ligesaavel skriftlig som mundtlig, saa kand en Eed ogsaa aflegges skriftlig og forbinde, naar den er høytideligen oplæst; ligesaavel som den skeer mundtlig af Personen selv.

Her kand spørges, om en, der ved sin Fuldmagt skikker en skriftlig Eed til Tinge, kand, førend den oplæses, kalde den tilbage uden at begaae Meen-Eederie. Pufendorf meener, at den uden Meen-Eederie kand kaldes tilbage. Men jeg veed ikke, om alle kand bifalde ham derudi; vel er sandt, at det regnes ikke for Meen-Eederie for Verdslig Ret, for hvilken Eeder ere af ingen Gyldighed, førend de oplæses; men, om en i saa Maade kand befries for Meen-Eederie i Henseende til GUD, vover jeg mig ikke at sige: thi, saa snart den Sværgende tegner sin Eed paa Papiret, har han fuldkommelig svoret for GUD, og har han fuldkommelig svoret, saa kand han ikke siden gaae derfra uden at bedrive Meen-Eederie, og giør det i saa Maade intet til Sagen, enten Eeden bliver læset for Tinget eller ey; hvis Pufendorf havde sagt, at en kand kalde sin Eed tilbage uden at begaae Meen-Eederie, naar han merker, sig af Vildfarelse at have svoret, kunde saadan Meening være mindre Domme undergiven, hvorvel man ogsaa udi den Fald ikke kand befrie ham fra Meen-Ederie; thi ingen **[155]** forbindes at vidne med Eed uden det han er forvisset om. Heraf kommer det, at ingen end for Verdslig Ræt kand kalde sin Eed tilbage, sigende, at han har giort den af Vildfarelse.

Ydermeere plejer her at spørges, om og hvorvidt en Arving er forpligtet at leve efter dens Eed, som han har arvet? Det er klart nok, at dersom en anden haver af saadan Eed bekommet en fuldkommen Ret, som bør fyldest giøres af den Sværgendes Gods, saa er Arvingen forbunden at fyldestgiøre samme Ret, og bekommer han i saa Maade den Byrde tillige med Arve-Godset; dersom derimod af saadan Eed ingen har forhvervet sig nogen fuldkommen Ret, saa at Forpligtelsen bestaaer allene udi den Sværgendes Gudsfrygt, Troskab og Bestandighed, da forpligtes Arvingen ikke derved, efterdi han ikke forestiller den anden udi saadan Pagt, som endes udi hans Person allene; saaledes dersom en sværger, at han inden 30 Aar vil give 100 Rixdaler til de Fattige, og han, førend den Tid er opfyldt, døer, da er Arvingen ikke forpligtet dertil, med mindre den anden førend han døde, gav visse Personer Ret til at drive paa samme Eeds Fuldbyrdelse; thi den, som ikke giver en anden Ret at kræve et Løfte, vil allene have, at man skal hensee til hans Tro og Love, men ikke til hans Gods, hvorfore ogsaa saadan Forpligtelse strækker sig ikke til hans Gods og Arving, uden Arvingen ved Testamentet er befalet at giøre saadant.

De første af saadanne Eeder kaldes Realia, de andre Personalia. Paa de første gives saadant Exempel; En lover ved Eed til en anden, at han skal have Indkomsterne sin Livs-Tid af en Jord eller Eng; saadan eedelig Forpligtelse er realis og strækker sig til Arvingene, hvilke, naar de tage Arven an, antage tillige med Byrden, som ligger dertil. Derimod, naar een giør et eedeligt Løfte til en anden; at han vil have Omsorg for hans Underholdning uden at tillegge ham noget vist, og uden ved Testament at befale Arvingerne at giøre det samme, er saadan Forpligtelse

Personalis, og døer med den Forpligtende. Dog giøre Ar- **[156]** vingerne {Arvingerne} vel, om ikke Løftet er dem til stor Byrde, at fare fort med saadan Velgierning.

Hvad sig anbelanger Eeders Dispensation og Løsninger, da er vist, at Øvrigheden ikke kand til intet giøre en forpligtende Eed, det er saadan, som ingen Feyl haver, og er giort om en Ting, som stod udi den Sværgendes Magt at disponere over. Saaledes kunde Raadet til Rom ikke til intet giøre den Eed, som Regulus havde giort de Carthaginenser om sin Tilbagekomst; men, naar een Undersaat sværger om de Ting, som ere undergivne Øvrighedens Direction, kand Øvrigheden erklære den ugyldig, efterdi ingen Eed i saa Maade kunde aflegges uden dens Samtykke, og bedrives saaledes intet Meen-Eederi hverken af Øvrigheden, der staaer paa sin Ret, og ikke tilsteder nogen at foretage en Ting, hvorved dens Magt lider Skade og Afbrek, ey heller af Undersaatten, efterdi han forbeholdt sig Øvrighedens Samtykke, saasom en vis Condition, herudover kunde en Fader efter den Jødiske Lov til intet giøre sin Dotters, en Huusbonde sin Hustrues, og en Herre sin Tieners Eed; dog synder en grovelig, der giør løsligen saadan Eed, som han ikke haver Magt til.

Her kand spørges, om den udi Historien saa meget bekiendte Francisci I. eedelige Forpligtelse til Kæyser Carl om det Førstendom Burgundien kunde til intet giøres. Franciscus I. forpligtede sig ved Eed udi sit Fængsel at overgive til Kæyseren det Førstendom Burgundien. Da han kom paa fri Fod, sagde han, at det stod ikke i hans Magt at cedere nogen Province af Riget, uden Stændernes Samtykke. Her kand man sige paa den eene Side, at Carolus ingen Ret derved fik paa Burgundien, efterdi han modtog et Løfte, som Loveren ikke kunde holde: Paa den anden Side, at Franciscus I. var forpligted at overtale Stænderne til at cedere samme Førstendom, og, hvis de dertil ikke vare at formaae, da at begive sig i sit Fængsel igien.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om man maa fordre Eed af den, som man seer forud vil forsværge sig [= sværge falsk], da holder man for, at en Dommer kand undskyldes, i fald han **[157]** fodrer saadan Eed, efterdi hans Æmbede udfordrer at fornøye Contraparten, men at Contraparten synder derudi, dog, saasom det er vanskeligt at vide saadant forud, holdes dette Spørsmaal meere curieux end nyttigt.

CAP. XI.

Om den Skyldighed, som udfodres udi at forhverve sig Herredømme over en Ting

Eftersom GUD har behaget at lade det Menneskelige Legems Vilkor være saaledes, at det

ikke kand holdes ved lige uden ved Føde og Klæde, sluttes ogsaa sikkert deraf, at han har givet Mennesket Magt at anvende andre Creature til sit Brug, og uden Synd at slagte dem; thi saasom han har givet Livet, holdes han ogsaa for at tillade de Ting, som tiene til Livets Ophold; derforuden viser ogsaa den hellige Skrift os udtrykkeligen, at saadant er tilladt; hvad sig anbelanger saadanne Ting, som alleene have animam vegitativam eller en bevegelig Siæl, saasom Træer, Urter og Frugter, da kand ingen have nogen Grund at negte, at jo deres Brug er Menneskerne tilstædt, efterdi de ingen Følelse have, og derfor kiende ingen Smerte, i det de fortæres af Mennesket, besynderlig efterdi de ellers skulde fortæres af Beesterne og forderves af Veyret.

Men angaaende Beesterne, som have Følelse og miste deres Liv med stor Smerte, da have mange villet tvivle, om det er Mennesket tilladt, at tage saadanne af Dage, foregivende, at omendskiønt GUD gav Adam og hans Efterkommere Herredømme over de u-mælende Creature, saa derfor ikke at slaae dem ihiel, naar de vilde, ligesom det ene Menneske hersker over det andet, men kand dog ikke tage Livet af det samme; hvorfore ogsaa den største Deel **[158]** af de gamle Philosophis har fordømmet u-mælende Creatures Mord, og have nogle i Agt taget, at, eftersom GUD har givet de Dyr, der æde Kiød, lange spitse og fra hinanden skildte Tænder, Mennesket derimod korte, tette og dannede ligesom de Beesters, der alleene æde Urter og Frugt, saa haver han ogsaa villet, at det skulde holde sig fra Kiød, hvorfore ogsaa de Peruvianer, som boe udi den Province Pasto, naar man adspørger dem, hvorfor de ikke ville æde Kiød, svare: Vi ere ingen Hunde.

Endeel haver ogsaa villet bestyrke denne Meening dermed, at smaa Børn, udi hvilke Naturen endnu ikke er fordervet, elske Frugt frem for andet, og finde større Behag udi Æble, Kirsebær og Nødder, end i det lekkerste Kiød; jeg vil ikke tale om de gamle Philosophis, der troede, at Menneskets Siæl efter Døden begav sig udi Beesterne, Item om de Benjaner udi Cambaja, der endnu have samme Meening, og derfor ey alleene holde sig fra at æde Beester, men endogsaa opbygge Hospitaler for dem, naar de ere svage og lemlestede.

Men med dette altsammen kunde de ikke giøre deres Meening gyldig, tvertimod haver man klare Bevisligheder paa, at det er tilladt at slagte og æde Beesterne, blant hvilke de fornemste, at der er ingen tilfelles Ret eller Forpligtelse imellem Menneskerne og Beesterne, ey heller ved Naturen kand være; thi vi ere hverken efter den naturlige Lov befalede at holde Venskab med Beesterne, ey heller ere de beqvemme og skikkede dertil, hvorudover der er ligesom en Krig og Ufred imellem Mennesket og Beesterne, hvilket klarligen kand sees udi de vilde Dyr, som ved Leylighed øve deres Grumhed imod Menneskerne selv; de tamme Dyr beqvemme sig til Menneskets Brug ikke af nogen Forpligtelse, men af Begierlighed til Føde eller af Tvang, hvilket naar man borttager, gaae de til deres forrige Frihed igien, og tør nogle af dem sætte sig op mod Menneskerne selv. Man maa derforuden omkomme nogle, at de ey skal blive formange og Mennesket besværlige; hidhen hører ogsaa, at saasom de uskyldige Beester **[159]** ere ellers de Glubende til Rov og Bytte, da er det bedre, at de falde i Menneskets Hænder, hvilke føde og forsvare dem imod de glubende Dyr, ligesom et Vederlag for det, at de maa siden slagtes og tiene Mennesket til Føde.

Der findes ellers de, som gaae en Middelvey, og deele Beesterne udi tvende Classer, nemlig udi dem, som Mennesket ingen Nytte har af, og andre, som bevise det Menneskelige Kiøn stor Tieneste. De første opoffre de gierne til Menneskets Føde, men ikke de andre, sigende, et Faar giver os Uld til Klæder, Item Melk, Smør og Ost til Føde, en Oxe forarbeyder vor Jord, og trækker vor Plov, og en Høne udlegger os Egg etc. saa at derfore Mennesket kand bebreides Utaknemmelighed, naar det myrder slige velgiørende Creature. De sige ogsaa, at det er aldeles ikke at befrygte, at samme Dyr derover blive for mangfoldige, og Mennesket til Byrde; thi udi Tartariet, hvor Hæste-Kiød er den fornemste Spise, ere ligesaa mange Hæste, som blant andre Folk, der lade dem døe af Ælde, og blant de Folk som holde det for en Synd at dræbe noget Dyr, ere ikke flere Faar eller Øxen end blant os, hvor de slagtes. Men dertil kand svares, at Dyr ligesaa lidet, som Mennesker, fandt deres Regning derved. Mennesker kunde ikke staae ved at lade bygge Huuse for Faar og Øxen, og lade med Bekostning Græsset slaae om Høsten i Henseende til den Fordeel det kunde have af Melk og Uld. Faar og Øxen fandt ey heller deres Regning derved at døe om Vinteren af Suldt eller at sønderrives af Ulve og Biørne, hvilke vilde ødelegge dem snarere end Mennesker, og derved tillige med løses det sidste Argument og vises, hvorfor der kand være lige saa mange Øxen og Faar ja end fleere paa de Steder, hvor de tiene Mennesket til Føde, som blant dem, der lade dem leve.

Dog maa Menneskerne vel see til, at de ikke misbruge denne Magt og de Gaver, som Skaberen haver forleenet dem med, ey heller handle paa en tyrannisk Viis imod Beesterne, hidhen hører det, at GUD udtrykkeligen befalede Jøderne, at lade deres Beester hvile sig den syvende **[160]** Dag for at vederqvæge dem, Exod. 20. og siger Salomon: *Den Retvise haver Omsorg for sine Beesters Liv;* Item Paulus: *Du skal ikke binde Munden til paa den Oxe, som tærsker.* Saaledes straffede de Athenienser dem, som flaaede Huden af en levende Veder.

Førend der giordes nogen Pagt og Forbund imellem Menneskerne, vare alle Ting tilfelles, saa at de horde ikke meere til den eene end til den anden; men saasom de samme ikke kand tiene Mennesker til nogen Brug, uden man i det ringeste haver Frugten deraf, og det skeer forgieves, dersom andre maa borttage, hvad som vi engang have beskikket til vort Brug, saa have Menneskerne udi Begyndelsen sluttet saadan Pagt imellem dem, at, hvad som enhver havde taget til sig af de almindelige Ting udi den Tanke at beholde og bruge det, skulde andre ikke tage fra ham igien.

Grotius meener, at alle Tings Almindelighed og Tilfelleshed havde kunnet vare, dersom Mennesket havde levet udi den gamle Enfoldighed. Men den kunde efter Syndefaldet formedelst Menneskets Ondskab og Gierrighed ikke have nogen Bestandighed; thi da Menneskerne begyndte at formeere sig, og dyrke de Ting, som tiene til Klæde og Føde, maatte, for at undgaae Trette, og at indrette en god Orden, Sagerne deeles blant Menneskerne, og enhver blive beskikket sin Deel med den Pagt og Foreening, at det, som blev udi den første Deeling til overs, skulde tilhøre dem, der først bemægtigede sig det samme.

Dette er Oprindelsen til det saa kaldte Herskab og Eyendom, hvilket er en Ret, hvorved en Ting saaledes hører til en, at den ikke paa samme Maade gandske hører til en anden, og er

saadan Eyendoms Kraft denne, at vi efter eget Behag kunne disponere over de Ting, som høre os egentlig til, og holde alle andre fra at bruge de samme, uden saa er, de ved Pagt og Forbund have forhvervet sig synderlig Ret dertil.

Saaledes har GUD givet Menneskerne Jorden og Ret til at betiene sig af dens Frugter til deres Fornødenhed, hvor- **[161]** vel {hvorvel} Ejendom og Proprietet grunder sig besynderligen paa Menneskernes Convention, enten udtrykkelig, eller stiltiende; thi hvis saadan Convention ikke sættes til Ejendoms Grundvold, kand ingen Ejendom være bestandig, men et Menneske har Ret at støde et andet derfra eller betage ham en Deel deraf, holdende for, at hvad en har bemægtiget sig, er enten meer end han kand have fornødent eller bedre end sin Ejendom; ja han kand sige, at saasom GUD har givet Menneskerne Jorden til Brug, saa bør et Menneske ikke tilegne sig større og bedre Frugter end et andet. Dette er Pufendorfs Tanke om Ejendoms Oprindelse, hvilken hvorvel grundet den er, saa finder Mons. Barbeyrac den dog urimelig; thi det er samme Skribent nok, at enten Lock, Placette, Montagne eller Titius er af anden Meening for at criticere sin Autor. Her holder han for, at Pufendorf farer groveligen vild, efterdi Mons. Lock er af en anden Tanke. Bemældte ypperlige Skribent holder for, at Grundvolden til Ejendom er alleene GUds Tilladelse, og, at ingen maa bemægtige sig meer end han kand have fornødent, saa at, om en Huus-Fader har bemægtiget sig et stort øde Land, og ladet det samme dyrke, kand en anden sige: Det er formeget for en Mand, og tage med Ret endeel fra ham. Mons. Lock fremfører blant andre selv et Exempel, som kuldkaster hans egen Meening. En Fader giver sine Børn en Ræt Mad tilsammen, han siger ey, hvor meget en hver skal æde der af, men hvad en hver tager af Retten, hører ham til. Thi det samme tiener just at bestyrke Pufendorfs Meening, nemlig at GUD udi Almindelighed har givet det Menneskelige Kiøn Jorden til Brug; men, hvad enhver ved sin Flid bemægtiger sig, er hans Ejendom. Men hvorfor mon et hvert Barn eller enhver af Huus-Folket hører den Portion til, som han tager af Retten? Mon det grunder sig derpaa, at Faderen udi Almindelighed har givet den til dem samtlige? Jeg skulde meene ney; thi, hvis ingen anden Grundvold var, kunde den ene tage Stykket igien af den andens Tallerken, eller bede ham ikke at æde hastigere af en god **[162]** Ræt end de andre, eftersom enhver har lige saa stor Ret, mon, naar saadant ikke skeer, reiser det sig af en Convention eller vedtagen Skik blant Børn og Huus-Folk, at den ene ingen Ret skal have at tiltale den anden derfor. Det er ubeskriveligt, hvilke Forvirringer der vilde flyde af Mons. Locks Meening. Først er det vanskeligt at sige, hvor meget en Huus-Fader har nødigt: Thi, efter at han har bemægtiget sig et Stykke Land, kand hans Familie siden blive 10 dobbelt sterkere end den var. (2.) Vilde det give et Menneske Anledning til at støde det andet fra sin Possession, og ingen Ejendom vilde blive sikker; enhver vilde sige: GUD har givet Mennesket Jordens Brug og Frugter, et Menneske er saa godt som et andet, hvorfore ingen bør bemægtige sig meer end han har nødigt. For at hindre saadan Forvirrelse og Ulempe, have Menneskerne fundet for godt, at, hvad en bemægtigede sig, som ingen tilhørde, skulde blive hans Ejendom, og, at det skulde holdes for U-ret at skille ham ved noget deraf. Spanierne have bemægtiget sig den fierde Deel af Verden med all dens Riigdom. Man kand i visse Maader sige, at de besidde America med Uret, efterdi de have taget det fra andre, skiønt Hedninger; men ingen disputerer dem deres Ret efter Mons. Barbeyracs Principium, nemlig, at det er formeget for et Land: Man tilstaaer, at andre ingen Ret have at deele Landet med dem, som efter den Convention giort

mellem Mennesker for Ejendoms Sikkerhed tilhører dem, som først have bemægtiget sig det. Thi hvad den voldsomme Maade angaaer, som de have brugt til at bemægtige sig den store Deel af Verden, det er en Sag, som de maa afgiøre med Americanerne. Da Hollænderne dreve Portugiserne ud af Ostindien, blev aldrig taget dette til Fundament, at en Hollænder er saa vel Guds Skabning, som en Portugiis, og at Portugal kunde lade sig nøye med mindre Stæder udi Indien. Men alleene dette, at Portugal var bleven foreened med Spanien deres Hoved-Fiende. De Norske have udi disse Tider bemægtiget sig det Land ved Strat Davis: Om Hollænderne støde dem derfra, eller **[163]** sætte Ild paa deres oprettede Loger, kand man sige, at de øve Vold, og overtræde den udtrykkelige eller stiltiende Convention, giort mellem Mennesker, at hvad en først indtager, det hører ham med Rette til. Det var vel at ønske, at ingen bemægtigede sig meer end hans Nødtørft udfodrer, men deraf følger ikke, at den Fattige har Ret at fodre den Riige til Deeling med sig, hvilken Ret han kunde have, hvis der ikke supponeredes en Convention mellem Mennesker, at, hvad en har erobret, det maa være lidet eller stort, saa hører det ham med rette til, og er samme Convention det, som opmuntrer Mennesker til Flittighed, og at foretage store Ting.

Efterat vi nu have seet, hvad Ejendom er, og hvoraf den har sin Oprindelse, maa vi iligemaade overveye, hvilke Ting der ere beqvemme til Ejendom, dertil udfodres tvende Ting: 1.) At de Sager, man vil tilegne sig, kunne være Mennesket nyttige og gavnlige. 2.) Saaledes beskaffede, at de kunne giemmes og forvares; thi saasom det er daarligt og forfængeligt at ville tilegne sig u-nyttige Ting, saa er det ogsaa forgiæves at ville have de Ting udi Eyendom, som man ingenlunde kand forvare eller hindre, at jo andre kunne blive deelagtige udi deres Brug.

Der ere ogsaa nogle Ting, hvilke omendskiønt de ere Mennesket tienlige, dog ere saa store og overflødige, at de ikke kunne udtømmes eller ved idelig Brug formindskes, at ville tilegne sig saadanne Ting, skulde være baade slemt og u-menneskeligt, saasom Lius, Solens Varme, Luften, flydende Vand og andet.

Her forefalder det bekiendte Spørsmaal, om nogen kand tilegne sig Herre-Dømme over Havet; denne Materie har givet Aarsag til Krig mellem Engeland og Holland, og have de tvende store Mænd Grotius og Seldenus disputeret vidtløftig derom. For at dømme udi denne Stridighed, maa giøres Forskiæl imellem det store vide Hav, og de smaa og enge [= snævre], besynderlig saavidt som de røre Strand-Bredderne; hvad sig anbelanger det store Hav, som ligger imellem Europa, Africa, Asia, America og det ubekiendte **[164]** sydlige Land, da, omendskiønt det er ikke gandske u-mueligt, at det samme kand være et vist Herskab undergivet, saa dog maa man bekiende, at det er baade u-nyttigt og u-billigt, at faae ville tilegne sig saadant og udelukke alle andre derfra; thi ingen Nation kand under noget Skin begiere og paastaae saadant, hverken formedelst Fiskeriet, der udi det store Hav ikke kand formindskes, og er ikke af saadan Vigtighed, ey heller formedelst Seylatzen, hvorved ingen skeer Afbrek, thi Vinden driver lige saa læt mange 1.000 Skibe som et Skib, ey heller giøres Veyene slemme derved; derforuden er det et Folk u-mueligt at beskytte saadan Eyendom, og omendskiønt det kunde udruste saa mange Skibe, der kunde krydse paa alle Steder, for at forhindre andres Seylatz og Fiskerie, vilde saadant ikke være Umagen værd, men heller udarme et Land derved, og sees

da deraf, at enhver maa have Frihed at seyle udi det store Hav, efterdi ingen endnu haver bekommet saadan Ret dertil, at den kand udelukke de andre eller forhindre, at de Folk, som boe ved Søen, jo maa handle med hinanden, uden den ved Pagt og Forbund har forhvervet sig saadan Ret; hidhen hører det Vers hos Ovidium:

Qvid prohibetis aqvas, usus communis aqvarum est.

[= Hvorfor forbyder I adgangen til vandene? Brugen af vandene er for alle]

Men det haver sig langt anderledes med de smaa og ringe Hav, hvilke ved idelig Brug kunne lide Afbrek og miste deres Herlighed, saa at det er det Folk, som boer der omkring, ikke tienligt at tilstæde enhver Adgang der til; thi omendskiønt Fiskeriet er overflødigere udi Havet end udi Floder og Søer, saa dog lærer Erfarenhed os, at det temmelig kand forderves og udtømmes, dersom alle uden Forskiel ville fiske ved Strand-Bredden, besynderlig, om et vist slags Fisk, eller og andre kostbare Ting, saasom Perler, Coraller etc. findes alleene paa et Sted; derforuden er det ey heller dem, som boe ved Søekanten, tienligt, at fremmede bevæbnede Skibe uden Forlov og given Caution gaae ved deres Strandbred, saa der derfore kand være **[165]** vigtige Aarsager, hvorfore et Folk vil tilegne sig en vis Deel af Havet, saa at andre ikke, uden Forlov, skulle kunne bruge det samme og erkiende det som en Velgierning.

Efterat vi kortelig have efterseet, hvad et Herskab og Eyendom er, Item hvilke Ting man kand besynderlig tilegne sig, saa staaer nu tilbage at overveje, hvorledes og paa hvad Maade en kand blive Herre over noget.

Saadant skeer paa tvende Maader; 1.) I det man af Begyndelsen tager og tilegner sig en Ting, som ingen tilhører. 2.) I det en Eyendom forflyttes fra den ene til den anden. Angaaende den første Maade, da er tilforn omtalt, at, eftersom Menneskerne fandt det for got at vige fra den første Communion og Tilfelleshed, have de af de almindelige og tilfelles Ting tillagt enhver sin Deel og Lod, og foreenet sig saaledes om det overblevne, som ikke kom under den første Deeling, at det samme skulde tilhøre den, som først erobrede det, eller rørde det med sit Legeme udi den Tanke at beholde det. Paa samme Maade forhverves øde Steder, hvilke tilfalde dem, som give sig derhen, udi den Tanke at beholde dem, saa de dyrke dem, og sætte visse Grentzer, hvormeget de agte at have udi deres Eyendom, men, naar en heel Hob Mennesker tillige indtage et stykke Land, da er brugeligt, at enhver af samme Hob bekommer sin Deel, og at det, som bliver tilovers, hører til den heele Forsamling udi Almindelighed. Iligemaade tilhøre ogsaa Fiske, Fugle og vilde Diur dem, der først kunne tage dem; hvorvel de, som leve udi Stæderne og under en vis Regiering, maa have den høye Øvrigheds Tilladelse, førend de maa skyde, fiske eller jage; thi, omendskiønt Fiskene udi Søen, Fuglene udi Luften og de vilde Dyr paa Marken høre egentlig ingen til, saa kand dog en Potentat, efterdi han er Herre over Landet, hvorudi de samme have deres Ophold, tillade, hvilke Undersaatter han vil, saadant Brug, eller forbeholde sig den Ret alleene.

At Potentater paa nogle Steder forbyde Undersaatterne at jage efter vilde Dyr, dertil kand være

adskillige Aar- **[166]** sager {Aarsager}: 1.) Efterdi det er ikke raadeligt at lade Bønder og Haandverks-Folk flakke igiennem Skoven, hvorved deres Arbeid forsømmes, og de derved opmuntres til Røven og Plyndren. 2.) Er det undertiden usikkert at lade den gemeene Mand være bevæbnet, hvorfore L. Domitius lod korsfæste en Slave, der havde ihielslaget et Vildsviin, saasom det var forbuddet efter den Krig, de Romere havde ført mod de Sicilianske Slaver, at ingen Slave maatte meere bruge Gevær. 3.) Dersom alle uden Forskiæl finge saadan Tilladelse, da ville faa have nogen Nytte deraf, efterdi den eene skulde forhindre den anden. 4.) Er det ogsaa billigt, at Konger og Førster, samt de, der maa forsvare et Land, have saadan Forfriskning, hvorved de vænnes til Tapperhed.

Det er vist, at nogle enfoldige Mennesker holde det for en Ubillighed at forbyde saadant, og søge at bevise deres Meening derved, at, som GUD haver givet Menneskerne Herredømme over Beesterne, saa har han ogsaa givet gemeene Folk og Stænder, der ogsaa ere Mennesker, Item at Jagen siges hos de Romerske Lovkyndige, efter Naturens og Folke-Retten at være frie, men denne Meening igiendrives, i det man giør Forskiel mellem Naturens Ret, saa vidt som den befaler at giøre en Ting, eller saa vidt som den alleene tillader noget; thi saasom GUd og Naturen ikke befaler, men alleene tillader at jeg maa omkomme saadanne vilde Dyr, kand den høye Øvrighed med Billighed saadan Tilladelse indskrenke, naar Republiqvens Nytte det udfodrer. Derforuden er det ogsaa rimeligt, at saadan Ret er given paa mange Steder Førsterne godvilligen af Folket selv, og siger Grotius: Det Tydske Folk, saasom det fornam, at Konger og Førster maatte have noget til at underholde deres Værdighed med, holdte de meget viiseligen for godt at overgive dem de Ting, som endda ikke vare komne under Herredømme og Eyendom, og kunde dem tillegges uden andres Skade, saaledes giorde iligemaade de Ægyptier.

At vi kunde tage og erobre en Ting, udfodres, at **[167]** enten røre det med vort Legeme, eller ved et beqvemt [= egnet] Instrument, hvorfore bevægelige Tings Erobring skeer gemeenlig med Hænderne, og ubevægelige med Fødderne; thi at see een Ting alleene og vide, hvor den er, kand ikke være tilstrækkeligt; hvad sig anbelanger den Erobring, som skeer ikke ved Legemet, men med Instrumenter og ved Skiøt, da findes derom hos Plutarchum et merkeligt Exempel; de Andrier og Chalcidenser begave sig til Thracien for at søge nye Boliger, da de vare komne didhen, udskikkede de 2 Speydere for at fornemme, om det var sandt, som Rygtet gik, at Indbyggerne havde forladt den Bye Achantum; samme Speydere, da de fornumme, at den var forladt, kappedes de med hinanden, hvo der først kunde komme til Staden, og saasom den Andriske Speyder saae, at den Chalcidensiske var raskere paa Beenene, skiød han sit Kaste-Spiud fra sig udi Stads-Porten, og tilligemed raabte, at han saaledes havde udi sine Landsmænds Navn først erobret Staden: For at dømme udi denne Tvistighed, udvaldte begge Nationer de Eretrienser, Sarnier og Parier, af hvilke de tvende første tildømte Staden de Chalcidenser og de sidste dømte for de Andrier; dog er et Kaste-Spyd ikke alle Tider et beqvemt Redskab til at bemægtige sig en Ting, efterdi vi kunde røre meget dermed, som vi [ellers] aldrig kunde komme til.

Men at man kand tilegne sig bevægelige Ting, holdes gemeenligen fornødent, at man rører dem med Legemet, saa at de forflyttes fra den Sted de laae tilforn, og føres hen til vores

Forvaring; saaledes, om jeg finder nogle vilde Dyrs Unger udi en Hule, blive de ikke mine, om jeg alleene rører ved dem, men jeg maa ogsaa bære dem hiem til mit Huus eller anden Forvaring; dog skeer saadan Erobring ogsaa ved Instrumenter, saasom: Snarer, Fælder, Garn og Angler, dersom de samme Instrumenter ere vore egne, og ere satte paa saadan Grund, som hører os til, eller hvor vi have Ret til at fange.

Her forefalder et Spørsmaal, om et vildt Dyr, saa snart det bliver saaret af os, er vort; dette haver vel Catius be- **[168]** kræftet {bekræftet}, dog saaledes, at vi blive ved at forfølge det; men andre stride derimod og sige: At det kand paa ingen anden Maade blive vort, uden vi fange det; den Longobardiske Lov dømmer saaledes derom: Dersom nogen ihielslaaer eller erobrer et vildt Dyr, som er saaret af en anden, maa han deraf tage den fremmeste Deel med 7 Ribbeen, Resten skal den have Ret til, som saarede Dyret, dog kand man udi Almindelighed dømme saaledes derom, at, i fald Dyret er dødelig eller haardt saaret af mig, kand en anden ikke bemægtige sig det, saa længe som jeg følger det, og jeg haver Ret at jage paa samme Sted, derimod er det anderledes, naar Saaret ikke er dødeligt, eller kand hindre Dyret noget udi Flugten. Et Dyr, som mine Hunde saare og omkomme uden at være ophidset dertil af mig, hører ikke mig til, førend jeg rører det.

Udi vore gamle Love findes derom saadanne Regler. Den gamle Norske Lov siger: *Skiuder man Diur, og saadant skiudt Diur løber ud paa Sund, og anden skiuder det, da heve han Skud-Boven, eller Laaret af Diuret, som skiød det, og skiære det af med Skindet, uden den, som reiste det, vil løse Skindet fra ham;* Item *løber Diur af Weidestae* [= fra fangsstedet; af fælden] *, og weider anden Mand det, da haver den halvparten, der skiød, og halvparten, der reiste.*

Ved Erobring forhverver man sig ogsaa de Ting, hvorover andre have mist deres Herredømme, saasom om de kaste noget fra sig, aabenbare med tilstrækkelige Tegn, at de ikke ville have det meere, eller om de i Begyndelsen imod deres Villie miste noget, men siden bekymre sig ikke meere derom, endeel, efterdi de have ingen Forhaabning at faae det tilbage, endeel ogsaa, fordi de holde det ikke værd at giøre sig videre Umage derfore; ellers mister ingen sin Ret til at igien bekomme en Ting, som imod hans Villie er bortkommen, saa længe han slaaer det ikke af sit Sind, eller holdes for at have bortkast all Forhaabning derom; saaledes, om en taber noget paa Veyen, bekommer Finderen ingen Ret dertil, førend han fornemmer, at den, der tabte det, har slaget det af sit Sind, hvilket for- **[169]** staaes {forstaaes} af hans Efterladenhed i at søge og spørge videre derefter, hvorudover, om en finder noget, som han kand slutte en anden med sin Villie ikke haver bortkast, maa han give det tilkiende, at den rette Herre kand igien bekomme det, men, naar den samme intet lader sig merke videre derom, beholder Finderen redlig det, som han haver fundet.

Her kand spørges, at, hvis en har fundet noget, som ingen lader lyse efter, om Finderen er forbunden at lade det selv kundgiøre. Det synes ikke, at han er forbunden dertil, 1.) Efterdi den forige Eyermand kand holdes for at foragte det, som han ikke vil giøre sig Umage for at lyse efter, og derfor kand beholdes, som res derelicta eller en forladt Ting. 2.) Efterdi onde Mennesker kand deraf tage Anledning at give sig ud for Eyermænd, og bestyrke sig med falske Vidner. Finderen kunde ogsaa derved formedelst sin Velvillighed geraade udi U-

leylighed, besynderlig, om det Fundne bestod udi Penge eller andre Sager, som kand fortæres, som den rette Eyermand, enten for at giøre Finderen, som er hans Fiende, Fortred, eller for at beskiære ham sin Findeløn, kand sige at være formindskede, eller forfalskede udi Finderens Hænder. Nok er det, at naar Eyermanden ikke vil giøre sig Umage at lade spørge derefter, kand Finderen beholde det Fundne, som en forladt Ting.

Hvad sig anbelanger et Liggendefæe, som en finder udi Jorden, beholder Finderen det efter Naturens Ret, dersom den rette Eyermand er ey at finde, dog have de Borgerlige Love giort adskillige Forordninger, angaaende den Post.

Plato holdt for, man skulde tilkiendegive saadant for Øvrigheden; de Ebræer, at det skulde tilhøre Herren, der ejer Grunden, hvilket Grotius slutter at kunde sees af den Lignelse Christus giorde Matth. 13. om den der kiøbte Ageren for at bekomme det Liggendefæ, han havde fundet derudi; de gamle Tydske tildømte saadant Liggendefæ deres Regenter, hvilket nu er brugeligt udi de fleeste Euro- **[170]** pæiske {Europæiske} Riger; derom taler den Danske Lov saaledes: *Guld og Sølv,* som findes i Høye eller efter Ploven eller anden steds, og ingen kiender sig ved, og kaldes *Dannefæe,* det hør *Kongen* til, og ingen anden.

Samme Love dømme ogsaa Regieringen til det, som findes paa Havets Bund, og kaldes *Grondegods.* Derom taler den Skaanske Lov saaledes; *Alt Gronde-Gods og Høye-Sølv og Strandvrag hører Kongen til; hvo der finder og ey tilsiger og advarer, han dølge med 3 Tylt Eed. End bliver det befundet hos ham, da bøder han derfor 40 Mark til Kongen* [tyltered = 12-mandsed].

Derimod ere andre Anordninger om den Skat, som en finder udi sin egen Jord. Derom taler den gamle Norske Lov saaledes: *Finder man jordgraved Gods, og lyser det lovligen op, da eyer Kongen tredie Part, og den, som finder, tredie Part;* Item, *om Odelsmand selv finder Penge udi sin Jord, da beholder han de 2 Parter, og Kongen den tredie, er han ey Odelsmand, da haver Kongen halvparten. Men findes en Skat udi Alminding, da eyer Kongen de to Parter, og den, som finder, den tredie.*

De fleeste Ting, som ere Menneskets Herredømme undergivne, have den Beskaffenhed, at de ikke alle Tider blive udi samme Stand, men forøges og tage til paa adskillige Maader, nogle formeeres indvortes, andre udvortes, saasom naar ved en Vandflod en Ager bliver formeeret; nogle bære Frugter, saasom Ager og Træer, andre Foster som Dyr, mange Ting blive høyere agtet, i det de ved Menneskelige Kunster blive anderledes dannede, saasom naar af Træer eller Metal, Billeder, Støtter og beqvemme Redskab blive forarbeidede, hvilket altsammen med et Ord bliver kaldet Tilvext, derom er saadan almindelig Regul, at hvo der er Herre over Sagen udi sig selv, til ham hører ogsaa saadan Tilvext.

Angaaende de Frugter, da ere de samme tvende slags, enten Borgerlige, saasom Leye af Huus og Gods, Fragt af Skibe, Rente af Penge, etc. eller ogsaa Naturlige, saasom de Frugter, der voxe af ens Mark, Ager og Træer, **[171]** begge hører naturligen til den, som er Herre over en Ting, hvoraf de komme.

Hvad sig anbelanger u-mælende Dyrs Foster, da have de fleeste holdet for, at de maa følge Moderen og ikke Faderen, ikke alleeneste derfore, at det er u-vist, hvo der har været Fader dertil, men endogsaa, efterdi Moderen, medens hun bær Fosteret, kand ikke giøre Ejermanden nogen Tieneste, og dog maa fødes med stor Bekostning og Omhyggelighed.

Planter og Sæd holdes for at følge den Jord, hvorudi de ere saaede, og Poder og Stammer, hvorudi de ere plantede, efterdi de ikke alleene fødes af Jorden, men endogsaa foreenes dermed, og blive en Part deraf, dog saaledes, at Jord-Drotten betaler den anden saa meget, som Sæden og Planten var værd, dersom han ellers af ingen Ondskab saadant haver giort, dog, dersom en haver saaet en lumpen Sæd udi min Ager, som jeg havde beskikked til en bedre, da er jeg end ikke forbunden at betale ham hans Sæd, men dersom en Plante besynderlig, som er kostbar, kand forflyttes fra den fremmede Ager, den er plantet udi, da er billigt, at den, der plantede den samme, maa tage den bort, naar han haver betalt Jord-Drotten for det, at han haver brugt hans Jord.

Det samme kand ogsaa henføres til Bygninger, som enten ere opreiste paa en fremmet Grund, eller af fremmet Materie paa ens egen Grund; dersom en af sin egen Materie haver opreist en Bygning paa min Grund, da, om han har giort det forsætlig Viis, er jeg ikke forpligtet at betale ham for Bygningen, eller tilstæde ham at borttage den, efterdi han har giort saadant for at betrække [ca. = bedrage] mig og tilegne sig min Grund; men om han har giort det af Vildfarelse og uden Svig, og Bygningen ikke kand bortføres, uden at ruineres, da have de Romerske Love holdet det for godt, at Bygningen følger Jorden, dog saaledes, at Jord-Drotten betaler saa meget, som Materien og Arbeidet har kostet, ikke desmindre, dersom Jord-Drotten kand vel undvære den Part af sin Grund, som Bygningen staaer paa, er det **[172]** billigt, at han tager Penge for Grunden og lader Bygningen staae; dersom en har af min Materie opreist en Bygning paa sin Grund, da maa han enten lade mig bort[t]age Materien igien, eller om jeg ikke er tient dermed, betale mig, hvad den koster.

Papiret derimod holdes for at følge Skriften, og Tavlen Skilderiet, saa at den, der eyer Tavlen eller Papiret, maa lade sig nøye med, naar han faaer andet lige saa got igien, eftersom Materien udi sig selv er intet at regne mod det andet, som kommer dertil.

Angaaende det, om en af vor Materie forarbeider og danner en vis Skikkelse, da have de Romerske Lovkyndige disputeret meget derom, og endelig fundet det for got, at dersom Figuren eller Skikkelsen kand bringes til forrige Materie igien, da at tilhøre den, der eyer Materien; andre tvertimod holde for, man bør allene see efter, hvilket er af størst Værdie, enten Materien eller Skikkelsen, dog kand saadan Meening ikke med Billighed henføres til alle Casus, men man maa i Agt tage andre Omstændigheder derved, saaledes, om nogen af fremmed Metall giør en Skikkelse, som er af større Værdie end Metallen udi sig selv, da, omendskiønt den kand omstøbes til forrige raa Materie igien, maa det dog billigen overlades til den, der har giort Skikkelsen, naar den anden faaer lige saadant Stykke Metal igien eller Betalning derfor, tvertimod dersom jeg haver beskikket mit Metall til samme Brug, som jeg haver høyligen fornøden, og jeg kand ikke igien bekomme lige saadant Metal, da er billigt, at

man overlader det til den, der eyer Materien, omendskiønt Skikkelsen er meere værd.

Undertiden hænder det sig, at af adskillige Materiers Sammenblandelse bliver en ny Species, for Exempel: Peders Honning sammenblandes med Povels Viin, i saadan Fald hører det begge til efter den naturlige Ret, men hvorledes det skal deeles, eller om det ikke kand deeles, i andre Maader blive gotgiort, kand ingen almindelig Regul haves formedelst adskillige Omstændigheder [dvs.: en afgørelse må bero på de konkrete forhold, der kan ikke formuleres en generel regel].

[173] Her er at merke, at, omendskiønt Eyendoms Kraft er saa stor, at Eyermanden kand alleene disponere over sine Sager, og forbyde alle andre deres Brug, ikke desmindre, efterdi Eyendom og Herskab er indstiftet til det Menneskelige Kiøns Nytte og Gavn, og det jordiske Gods ikke er deelt iblant Menneskerne til den Ende, at alle gode Tings Communication skal ophæves, saa skeer det, at vi undertiden udaf tilbørlig Tienstvillighed maa tilstæde andre vore Sager eller deres Brug, Item, at andre ved Contracter bekomme Ret til at have nogen Nytte og Fordeel af vor Eyendom, og kalde de Lovkyndige saadan Ret Servitutes eller Tienester, saasom naar vi tilstæde andre at have vort Godses Brug, vore Huuse at boe udi, vore Tienere at arbeide for dem, iligemaade, at vi tilstæde vor Naboes Huus helder sig til vort, at vi ikke bygge vore Huuse for høye, hvorved vor Naboe mister sit Lys og Udsigt, at vi tilstæde ham Vey igiennem vort Land, Item Græsgang paa vor Mark etc.

En anden Maade, hvorved vi bekomme Herskab over en Ting, skeer ved Forflyttelse fra en til en anden.

Saadan Forflyttelse skeer enten saaledes, at ved ens Død hans Gods falder til hans næste Arvinger eller til andre, som han af sin Død har testamenteret det samme, eller ogsaa imellem Levende, naar ved Gaver og Contracter en overgiver en anden sine Sager.

Aarsagen, hvorfor ved den forrige Herres Død hans Gods forflyttes til andre, er, at det strider imod Menneskets almindelige Inclination, saavel som det Menneskelige Kiøns Fred, at den Eyendom, som en med stor Møye haver sanket, skal efter hans Død staae aaben for enhver, der kand først rappe den til sig, herudover er det billigen antaget hos alle Folk, at, dersom nogen ikke haver beskikket, hvilken han vil sine efterladte Midler skal tilhøre, de da skal falde til dem, som han efter den almindelige Menneskets Affection holdes for at have meest kiær.

Og ere saaledes Børn de nærmeste Arvinger, hvilke baade Naturen har recommenderet Forældrene at fostre og **[174]** opdrage, hvilke de iligemaade holdes for helst at ville have forsynet og at give deres efterladte Midler; her rnaa giøres Forskiel imellem Lovlige Børn og Naturlige [dvs. børn der ikke (nødvendigvis) er »ægtefødte«] , eller dem, som ere fødde af det Ægteskab kaldet ved den venstre Haand, hvilke ikke kunde gaae udi lige Arv med de lovlige Børn, eller foretrækkes de samme, uden Forældrene formedelst vigtige Aarsager det saaledes ville have.

Paa adskillige Steder giøres Forskiel paa den førstefødde Søn og de andre Børn, iligemaade

mellem Sønnerne og Døttrene; her udi Riget bekom Døttrene fordum ingen Arv, men siden have de forhvervet dem den Ret at tage den halve Part mod deres Brødre, efterdi de, som Hvitfeld bevidner, løsede Kong Svend Tiugskieg af sit Fængsel med deres Smykker.

Under Børn befattes ogsaa Børne-Børn og Børnebørns Børn, hvilke, naar deres Forældre ere døde tillige med deres Morbrødre, og Farbrødre, iligemaade paa deres Forældres Vegne maa være deelagtige udi Bedstefædrenes Gods, thi det var ubilligt, at de tillige med deres Forældre skulde ogsaa miste deres Arvedeel.

Naar ingen Børn eller Børne-Børn ere forhaanden, da ere Forældrene de næste Arvinger, eftersom de selv have med stor Møye og Bekostning opfødt og underholdet deres Børn. Efter Forældrene følge Brødre, og siden de, der ere nærmest udi Blodet.

Her forefalder et Spørsmaal, om ikke Fremmede, som den Afdøde har meere elsket end sine Egne, og som have beviist ham større Velgierninger, bør foretrækkes dem, som ere af Slægten; hertil svares: At for at holde Fred og Eenighed blant Menneskerne, er fornødent, at man udi saadan Fald heller følger den almindelige Menneskernes Tilbøylighed end nogle faaes Affecter, thi dersom det Sidste skulle heller i Agt tages end det Første, vilde der ikke alleene foraarsages Trette imellem Vennerne og de Fremmede, men endogsaa imellem de Fremmede indbyrdes, af hvilke enhver skulde paastaae at have været meest elsket af den Afdøde; og at have beviist ham største Velgiernin- **[175]** ger {Velgierninger}, og skulde det være u-mueligt at opfinde noget Middel til at dømme udi saadan Tvistighed, efterdi der ere lige saa mange Venskabs som Slægtskabs Grader; hvorledes udi disse Riger skal forholdes med Arv, og hvo der er næst at arve, derom see Christ. 4. Recess. Item Christiani 5ti Lov.

Dog er her at merke, at ingen kand arve noget, førend all Gield er betalt: All vitterlig Gield skal først betales af felles Boe, sige disse Rigers Love, saa vidt som Rørendes Gods tilstrækker. Item Norske Lov; hvo som derimod siger sig af med Arven, har ikke fornøden at svare til Gielden, om han ellers Arven lovligen opsiger og fragaaer.

En anden Maade, paa hvilken Gods og Midler forflyttes fra en til en anden, skeer ved Testament, hvorved vi give vor Villie tilkiende, hvo der skal succedere os udi vort Gods efter vor Død, hvilken Villie vi dog efter egen Behag kunne forandre og kalde tilbage for [= før] vor Død.

Her kand spørges, om der er naturlig Billighed udi Testamenter, der giøres af dem, som have Børn. Dette Spørsmaal er vanskeligt at besvares. Man seer nogle Regieringer at tillade enhver Huus-Fader at bortskienke sine Midler ved Testament til hvem han lyster: Andre derimod at til intet giøre slige Testamenter, som u-naturlige og ubillige. Mig synes, det er fornødent at man giør Forskiel mellem Fædrene eller arvelige Midler, og saadanne, som en ved Arbeide og Sveed selv har erhvervet sig. Hvad de Første angaaer, da er ingen Tvivl paa, at de jo bør forplantes paa Børnene; thi, endskiønt intet expresse [= udtrykkeligt] af en Fader derom bliver ordinered, saa dog, naar han lader Midlerne til sin Søn af Kiærlighed til sit eget Blod, flyder deraf, at samme Kiærlighed strækker sig ogsaa til hans Børne-Børn enten nærværende eller

tilkommende, saa derfor udi den Fald Testamenter efter Naturen synes at være ubillige. Da derimod, hvad Midler angaaer, som ved eget Arbeide og Sveed ere erhvervede, er Spørsmaalet ikke saa læt at besvare. De gamle Romere gave hver Huus-Fader Magt ved Testament at disponere over sine Midler, som han fandt **[176]** det for godt. Siden indskrænkede de saadan Frihed ved den saa kaldte Falcidiske Lov, hvorved Børnene finge den Fierdedeel af Midlerne, naar Faderen udi Testamentet havde forbigaaet dem. De fleeste Borgerlige Love tillade nu omstunder ingen Fader uden skiællig Aarsag at giøre sit Barn arveløs, enten Midler ere arvede eller erhvervede. Paa den ene Side synes u-naturligt at ville forbyde en at disponere over sit eget; thi han kand være visse fremmede Velgiørere meer forbunden end sine Børn, hvilke af Forældrene naturligen intet kand fodre uden en god Optugtelse. Han kand ogsaa have Børn, som ere ham gienstridige, dog saaledes at deres Gienstridighed dem ikke skiællig kand overbevises. Endelig, naar Forældre have Magt at giøre Testamenter, holdes Børn desmeere udi Lydighed, hvorfra de ofte vige, naar de vide, at det staaer ikke udi Forældrenes Magt at overdrage Fremmede deres Midler. Paa den anden Side giver Testamenters Frihed onde Mennesker og Øyenskalke Anledning at sætte Splid mellem Forældre og Børn, og at opirre en Fader imod sin Søn, for at tilvende sig Midlerne ved Testamente. Ja saadan Frihed havde slig ond Virkning blant de gamle Romere, hvor enhver Huus-Fader var tilladt at give sine Midler til Fremmede, saa at endogsaa de høyeste Bestillings-Mænd undsaae sig ikke ved at giøre Opvartning dagligen udi gemeene riige Folkes Huuse, og ved adskillige ulovlige og skammelige Intriguer at bevæge riige Huus-Fædre til at testamentere dem deres Midler. Saadanne Folk kaldtes Captatores, hvis skammelige Idrætter afmales af mange Romerske Skribentere. Ja der fandtes de, hvilke, efter at de havde overtalet en paa sin Syge-seng at giøre Testamente, havde bestillet med Docteren at giøre kort Proces, af Frygt, at den Syge skulde forandre Testamentet igien. Formedelst saadanne Aarsager have de fleeste Borgerlige Love indskrænket saadan Frihed, og forordnet, at ingen Fader uden retmæssig Aarsag maa udelukke sine Børn.

Saasom Testamenter, Legata og Fideicomisser meget confunderes hos os, formedelst Mangel paa Danske Ord **[177]** og Navne, saa holder jeg det sær nyttigt og fornødent at vise, hvorudi Forskiællen bestaaer.

Man maa først giøre Forskiæl mellem u-testamenterede og testamenterede Arvinger, (hæredes ab intestato og hæredes testamentarios.) De første ere de, som succedere den Afdøde udi hans Midler, naar han døer uden at have giort noget Testament, og kand kaldes naturlige Arvinger, paa Juridisk Maal hæredes sui, saadanne er Børn og andre nær Paarørende, og heder saadan Arv hæreditas ab intestato, paa gammel Dansk Olde-Arv. Men, naar den Afdøde har gaaet sine fødde Arvinger forbi, og erklæret, at hans efterladte Midler skal tilhøre Fremmede, heder det Testament, og de, som saaledes nyde hans Midler, kaldes hæredes Testamentarii, eller Arvinger ved Testament.

Et Legatum er en Donation eller Gave, som er giort af den Afdøde, og som hans Arving maa præstere. Saasom for Exempel naar en erklærer sin sidste Villie saaledes: Cajus skal være min Arving, og jeg vil, at samme min Arving skal give af Midlerne saa og saa meget til Sejo, eller til Kirker, Skoeler og Hospitaler, og kaldes saadan Gave Legatum, og den, der nyder den,

Legatarius.

Et Fideicommiss, paa Latin Fideicommissum, conciperes udi disse Ord: Lucius skal være min Arving, og jeg beder dig min Arving, at, saa snart skee kand, du overdrager Arven eller Endeel deraf til Sejo. Hvoraf sees, hvad Forskiæl der er mellem Legatum og Fideicommissum, nemlig, at ved et Legatum Arvingen befales at efterleve den Afdødes Villie, men ved Fideicommissum ombedes. Derfor heder det ogsaa Fideicommissum, efterdi udi Begyndelsen saadan Fuldbyrdelse beroede alleene paa Arvingens Tro og Redelighed eller den Fides og Tillid, den Afdøde havde til ham, førend Fideicommisser siden bleve ved Love autoriserede. Vil nogen spørge, hvortil saadant nytter, og hvorfor den Afdøde, som altid har Magt at befale sin Arving, har fornødent at bruge saadanne Omsvøb, og skride til Fideicommiss, som med Bøn maa begiæres at efterleves, **[178]** Item om han ikke ved Legatum kunde giøre det selv samme, ja bedre og reenere? Dertil svares, at der er meget, som synes at være unyttigt, som man dog finder at være fornødet, naar man veed dets Aarsag og Oprindelse. En Mand kand have visse Venner, som han gierne vil unde en Deel af sine Midler efter sin Død: De samme Venner kand være saadanne, som enten ere under Forfølgelse eller efter Love ere dømte at være intestabiles, det er, ubeqvemme at nyde noget enten ved Testament eller ved Legatum; saasom for Exempel de, der ere Fredløse eller Landflygtige og i anden deslige Tilstand. Naar nu en Mand testamenterede eller legerede noget til saadan, var Testamentet og Legatum af ingen Nytte, men efter Loven Kraftesløs, hvorfore man ophittede Fideicommisset, det er, bad Arvingen, at han vilde hemmeligen restituere en Ven enten den heele Arv eller en Deel deraf, saa at Fidecommisser først i Begyndelsen vare hemmelige, men siden, eftersom mange slige Arvinger ikke efterlevede den Dødes Villie, ved Love bleve autoriserede. En, der saaledes nyder noget ved Fideicommiss, kaldes hæres fidei Commissarius. Nu omstunder kaldes Fidei-Commisser hos os, naar en arver noget saaledes, at han hverken maa sælge eller formindske det, men maa efter dens Indstiftelse, som han har faaet det af, lade det heelt og urørt til sin nærmeste Successor. Og er saaledes et Fideicommiss nu omstunder noget andet end i gamle Dage.

Det er ellers at merke ved Arv, at blant mange Arvinger en bekommer Ret at tage noget vist forud, som den Afdøde har nævnet, hvilket kaldes Forlodd, paa Latin Præceptio, og Tingen, som han bekommer saaledes, kaldes Præcipuum.

Naar en nævner ved Testament en anden til sin Arving, kaldes den samme hæres institutus eller constituered Arving. En anden er den, som kaldes hæres substitutus eller substituered Arving. Saadan Substitution giøres i Henseende, at een kand vide forud, i hvis Hænder hans Midler skal falde. Den skeer paa tvende Maader (1.) saaledes: **[179]** Cajus skal være min Arving, og, hvis Cajus ikke bliver min Arving, eller døer førend Arven tilfalder ham, saa skal Sejus være min Arving, og kaldes saadan Substitutus den Afdødes egen substituered Arving. Eller en Substitution skeer paa saadan Maade: Cajus skal være min Arving, og efter hans Død skal Arven tilfalde Sejo, og bliver saaledes Sejus hæredis Substitutus eller Arvingens, nemlig Caji, substituerede Arving.

Disse Termini ere alle fornødne at vide, om man ellers tænker til at forstaae den mindste

Endelig ere der nogle særdeles Maader at arve paa, som ere indstiftede ved Borgerlige Love udi den Henseende, at samled Gods og anden Herlighed ikke skal adspredes ved det, at det falder udi manges Hænder. Af saadan Natur ere alle Stam-Huuse eller Fideicommisser, Grævskaber og Baronier, hvilke ikke maa deeles, men falde heelt til den Førstefødde, og kaldes derfor den Ret Jus Majoratus. Faa nogle Steder følger den Ret heele Adelen, som udi Spanien, hvor det heele Adelskab er i saadan Jure Majoratus eller Majorazgo, som de kalde det, og udi Engeland end meere. Her udi Norden udelukkes Børn fra Fæderne-Arve, naar Faderen, som var Adelmand, havde avlet dem med en Qvinde af anden Stand. Derom taler den gamle Norske Lov saaledes: *Tager en Adelsmand nogen ufri Qvinde til ægte, da skal de Børn, som med ufri Qvinde avles, ikke regnes for Adels-Personer eller arve udi deres Faders Jorde-Gods; men hans Arve-Gods skal, efter hans Død, komme (undtagen Penninge) til hans næste Odels-Mænd og Arvinger* (proximos agnatos) *som frie og frelse ere og fører Skiold og Hielm; Item, dersom frie Qvinde tager ufri Mand, skal hendes Gods sælges til næste Arvinger, og med hendes Børn holdes ligesom med fri Mænds Børn, der ufri Qvinde tager.*

Endelig kand her spørges, om det er grundet paa Billighed, at Døttre ikke skal gaae i lige Arv med Sønner. Her i Landet vare Døttre fordum reent udelukte fra Arv; men, eftersom de løsede Kong Svend Tiugskiæg af Fæng- **[180]** sel {Fængsel} med deres Guld-Smykker, blev det dem siden tilladt at arve den halve Deel mod Brødre. Man kand her paa den eene Side sige for Døttrene, at, saasom Tiderne nu ere saaledes, at fast ingen jomfru kand blive gift, med mindre hun kand bringe en god Hiemgift med sig, saa behøve de alle de Midler, de kand faae. Derfore have Regieringerne paa visse Steder i gamle Dage i den Henseende sat paa Auction de kiønneste Jomfruer, eftersom der var paa dem nogen Aftræk formedelst deres Kiønhed, og anvendet Auctions-Pengene til de grimme Jomfruers Udstyr, paa det at de alle kunde blive giftede. For Sønnerne kand man derimod sige, at, som de samme ere beskikkede til Republiqvens Tienneste, saa behøves der større Omkostning til deres Optugtelse, og er det udi den Henseende, at de fleeste Borgerlige Love præferere dem Døttrene.

Nu rester at tale noget om Hævd, hvilken er en besynderlig Maade at forhverve sig en Ting, hvorved den, som bona fide og med en retfærdig Titul har faaet en Ting udi Hænderne, og haver længe roligen og upaa-anket beholdet den samme, kand omsider holdes en fuldkommen og retmæssig Herre derover; saa at han kand gandske udelukke den forrige Herre, dersom han siden vil tilegne sig samme Ting.

Ved Hævd kand man forhverve sig baade bevægelige og ubevægelige Ting, undtagen saadanne, som ved Lovene ere forbudne, saasom frie Mennesker, hvilke, omendskiønt de længe have været udi Trældom, og ikke søgt efter Frihed, holdes de dog billigen fore at have giort det heller af Ukyndighed, at de ikke vidste deres egen Stand og Vilkor, end at de stiltiendes samtykkede til saadan Trældom; Iligemaade undtages Umyndiges Gods, hvilket, omendskiønt det udi lang Tid forsømmes at paaeskes [= kræves] og fordres, kand dog saadan Forsømmelse ikke tilskrives Børnene formedelst deres spæde Aar, ey heller er det billigt, at de skulle lide for deres Formynderes Efterladenhed, iligemaade undtages ogsaa staalne Koster,

og alt hvad, som med Vold er borttaget, omendskiønt den tredie bona fide **[181]** faaer det udi sin Magt, thi saasom de paa en ubillig Maade blive fratagne den forrige Herre, da holdes det for billigt, at hans Ret derfor ikke uddøer, iligemaade forebygges derved, at ingen kand have nogen Profit og Fordeel af sin Ondskab og Tyverie, derforuden kand den rette Herre her ikke beskyldes for Efterladenhed at fodre sine Sager tilbage, hvilket er iblant de Aarsager, hvorfor en Ting kand tages udi Hævd, eftersom staalne Koster pleye med stor Flid at skiules.

Dette kand til desbedre Oplysning forklares ved saadant Exempel. Jeg bekommer ved Kiøb, Mageskifte, etc. nogle Sager af en Tyv, som jeg holder for en ærlig Mand. Jeg eyer derfor samme Sager bona fide og upaa-anket udi lang Tid. Nu kommer den, fra hvilken Sagerne ere staalne, finder dem hos mig, og fordrer dem tilbage. Jeg beraaber mig paa saa mange Aars upaa-anket Eye, som Lovene foreskrive, men det hielper mig ikke; thi det er staalne Sager, som ikke kand hævdes, endskiønt de vare fortplantede paa mine Børn og Arvinger. Det samme i agt tages ogsaa med Umyndiges Gods, som en Formynder, der udgiver sig for rette Eyermand, afhænder til andre. Her synes vel noget haardt, at en, der har tilkiøbt sig en Ting, og bona fide eller med en god Samvittighed eyet det udi lang Tid, skal miste det igien uden Vederlag; men de Borgerlige Love have ingen Præscription eller Lav-Hævd villet accordere udi deslige Sager: 1.) Paa det at ingen Tyv skulde have Fordeel af sit Tyverie. 2.) Eftersom Hævd alleene er indført dem til Straf, der forlade og bortkaste af Forsømmelse deres Sager, som andre tage sig paa at dyrke og ved lige holde. Tilmed bør ingen kiøbe eller modtage noget, førend Sælgeren viser sin Adkomst. Aarsagen, hvorfor Kirke-Gods ingen Præscriptioner lider, er denne: Kirken er at ansee som en Myndling, og Kirkens Forstander som en Formynder, og bør Kirken derfor, der ikke meer kand tale paa sin Ret end et umyndigt Barn, intet lide formedelst Forstanderens Forsømmelse. For Exempel, en Kirke-Forvalter lader et stykke Kirke-Jord ligge udi mange Aar **[182]** øde. Den næste Naboe optager og dyrker samme Jord. Kirke-Forstanderen døer, Hans Successor ved nøye Efterforskning faaer bevisligt giort, at samme stykke Jord hører Kirken til, og fordrer det af Eyermanden tilbage, Eyermanden beraaber sig paa Præscription, og saa mange Aars upaa-anked Eye, som Lovene dertil accordere; men Dommeren dømmer Kirken med [= dømmer til Kirkens fordel], eftersom intet Hævd falder paa Kirke-Gods. Paa dette Fundament kand her udi Landet ogsaa intet Kongeligt Gods hævdes, saasom Kongen er Rigets Forstander.

At saadan Hævd kand ret gaae for sig, udfordres, at der er en god Troe og uforfalsket Meening, hvorved en troer, at den anden, som han haver bekommet en Ting af, har været retmæssig Herre derover, og at det ikke tilhører den tredie.

2.) Udfordres der, at en Ting haver stedse og uden Paaeskelse [dvs. uden at nogen havde krævet tingen tilbage] været saa længe udi ens Eye, som er foreskrevet ved Lovene, hvilken Tid er ikke paa en lige Maade sat paa alle Steder, 30 eller 40 Aar holdes gemeenlig at være tilstrækkelig Hævd at tilegne sig ubevegeligt, men 3 Aar bevegeligt Gods; thi eftersom bevegeligt Gods oftere ved Handel kommer fra en til en anden end ubevegeligt, og man derfore des vanskeligere kand finde dets Eyermand, saa gives billigen længere Tid at igien bekomme ubevegeligt end bevegeligt Gods, besynderlig eftersom det sidste forderves snarere af Brug end det første, saa at den gamle Herre skulde ikkun lidet være tient dermed, naar det

saa længe havde været ubrugt; efter den Jydske Lov blev det regnet for Lovlig Hævd eller Laug-Hævd, som man havde 3 Vintre udi Possession, siden er her udi Rigerne all Hævd indsluttet udi 20 Vintere, om den bliver ulastet og ukiært, med mindre det er Pant og Forleening, som ikke maa hævdes.

Her bliver ogsaa i agt tagen, at den Tid, fra hvilken en har begyndt at tilegne sig en Ting, kand ogsaa gavne hans Efterkommer og Arving, dersom ellers begge bona fide have faaet den samme; dersom derimod en bona fide faaer **[183]** eller kiøber noget af en anden, der ikke haver bekommet det samme bona fide eller med et ret Navn, kand han ikke føre sig den Tid til Nytte, som hans Formand har haft det udi Hævd, men begynder at regne fra den Tid, han selv fik det bona fide.

For Exempel. Titius faaer noget Gods udi Hænderne, som han veed en anden at tilhøre. Han beholder det 10 Aar, og siden overlader det til Mævio, hvilken bona fide og upaa-anked beholder det udi andre 10 Aar. Endelig kommer den rette Eyermand og fordrer sin Eyendom tilbage. Mævius meener, at eftersom han selv har haft Godset udi 10 Aar, og hans Formand iligemaade udi 10 Aar, hvilket giør tilsammen 20 Aar, som er den Tid, vore Love agte nødig til Præscription eller Lav-Hævd: Men saasom der findes, at Titius ikke har faaet Godset med nogen ret Titul, ey heller har haft det bona fide udi 10 Aar, saa regnes ikkun de 10 Aar, Mævius har været Eyermand derover, og, som samme 10 Aar ere ikke tilstrækkelige til Præscription, saa faaer den gamle Eyermand sit Gods tilbage.

Aarsagen, hvorfore saadan Hævd er indført, holdes af de Romerske Lovkyndige besynderligen at være denne, nemlig, at den tiener til at undflye adskillige Forvirrelser, og ophæve Tretter blant Folk, Item, at Eyendom og Herredømme saa vel over løse som faste Ting kand blive vis og sikker, hvilket ikke kunde skee, dersom man idelig saae igiennem Fingre med de forrige Eyermænds Efterladenhed, og dersom den, der sidst haver det udi Hænderne, skulde leve udi idelig Frygt at miste det igien; thi hvor stor Uroe og Forvirring vilde der ikke være udi Verden, dersom efter saa lang Tid saa mange Contracter skulde til intet giøres, saa mange uddrives af deres Eyendom; derfor har man holdet det tilstrækkelig, at give de rette Herrer en temmelig rum Tid at fordre deres Sager tilbage, saa at, dersom de ved deres Efterladenhed lade deres Sager komme fra sig, de da ikke med Rette skulle kunne fordre dem tilbage, og omendskiønt en eller anden **[184]** uden sin Forseelse, og fordi han ikke kand opfinde Eyermanden, mister sine Sager, kand dog ikke saadan almindelig Lov kuldkastes, men en eenlig Person maa derudi lide Skade for det gemeene beste.

Der disputeres meget om, paa hvilken Ret saadan Hævd er bygget, enten den Naturlige eller Borgerlige, de fleeste holde for, den haver sin Oprindelse af den Borgerlige, blant hvilke er Cujacius, der siger: At Hævd strider lige imod Naturens Ret, efterdi den borttager Godset fra den rette Herre imod hans Villie, enddog det skeer til det gemeene Beste, men saadan Meening bliver igiendreven krafteligen af andre, og bevises, at Hævd haver sin Oprindelse ikke alleene af den Borgerlige, men besynderlig af den Naturlige Ret, thi Naturens Lov giver de Raisons til, at en Ting kand ved en langvarig Eyendom forhverves, efterdi den almindelige Fred og Rolighed ellers vilde forstyrres, Menneskernes Efterladenhed formeeres etc.

Her forefalder et vanskeligt Spørsmaal, om de, som endnu ikke ere fødde, kunde ved Forældrenes Efterladenhed miste deres Ret, hvilket Spørsmaal kand forstaaes paa tvende Maader; enten om Hævden er bragt til Ende og fuldkommen, førend Børnene fødes, eller om den er begyndt medens Faderen levede, men ikke bragt til Ende, naar han døer.

Angaaende det første, da, hvis Spørsmaalet nægtes, da følger deraf denne Vanskelighed, at den Lov om Hævd paa saadan Maade lidet kand forfremme den algemeene Rolighed, efterdi det meeste Gods er af den Beskaffenhed, at det kand forflyttes til Efterkommere, saa at man forgiæves tragter at udelukke Faderen fra en Ting, dersom Sønnen kand have Ret til at tilegne sig den igien, dersom vi derimod bekræfte dette Spørsmaal, synes det underligt, at Taushed og Forsømmelse kand skade dem, der ikke kunde tale paa eller forfølge deres Ret; Denne Knude løser Grotius saaledes: At den, som ikke er endnu til udi Naturen, haver ingen Ret, og derfor kand intet i saa Maade siges at være ham fratagen.

[185] Angaaende det Spørsmaal, naar det tages udi den sidste Meening, nemlig, om Hævden ikke er bragt til Ende, førend Forældrene døe, da holde de Romerske Lovkyndige for, at Tiden saaledes udi den begyndte Hævd staaer stille, og hviler saa længe Børnene ere spæde og umyndige, men saa snart de ere komne til Aar og Alder, løber og regnes den igien. Dog er her at merke, at, om Hævden saa vidt er bragt til Ende, at der fattes ikkun een eller 2. Maaneder, og det synes rimeligt, at den gamle Herre inden samme Tid ikke vil staae paa sin Ret, han da døer og efterlader sig et spædt Barn, da er det alt forhaardt formedelst saadan kort Tid, at skille den derved, som saa længe haver haft det udi sit Eye.

For Exempel. Titus, efter at han udi 18 Aar har ladet sin Eyendom upaa-anked være udi Mævii Eye, døer, og efterlader sig et spædt Barn; samme Barn 10 Aar efter Faderens Død lader sin Fæderne Eyendom tilbage fodre af Mævio. Mævius forestiller, at han har upaa-anked besiddet Godset fleere Aar end Loven udfordrer, nemlig 18 Aar, medens Titus levede, og siden 10 Aar udi Sønnens Tid; hvilket giør tilsammen 28 Aar, det er 8 Aar over Tiden. Sønnen derimod forestiller, at Tiden kand ikke regnes udi hans Umyndighed, og at Mævius ikke kand føre sig uden [= mere end] de 18 Aar til Nytte, udi hvilke hans Fader Titus forsømmede at tale paa sin Ret, og at 18 Aar ere ikke tilstrækkelige til Præscription eller Lavhævd. Hvorudover Mævius maa restituere ham hans Fæderne Eyendom.

Til Beslutning af dette Capitel vil jeg her tale noget om. de Acqvisitioner, som komme af Hændelser, enten af opflydende Øer, eller af det, som Floder skiære fra eens Grund, og foreene med en andens. Derom gives i den Romerske Ret mangfoldige Regler, hvoraf nogle grunde sig paa naturlig Billighed, men andre efter Grotii Meening alleene paa Staters og Republiqvers Nytte, og at opmuntre Folk til at befæstige deres Aa-Bredde. Den Romerske Ret sætter blant mange Regler besynderlig disse: **[186]** 1.) Hvad som en Flod skyller til din Ager, bliver efter Folke-Retten din Eyendom; dog forstaaer den ved saadant Tilskud alleene det, som skeer paa en ukiendelig Maade, saaledes at det skeer efterhaanden, saa at man ikke kand merke, hvormeget Floden paa engang skyller fra min Naboes Ager, og kaster til min, og meene de Romerske Lovkyndige ved saadant Temperament at have i agt taget en naturlig

Billighed, hvorvel man kand sige, at det sigter meer til at straffe deres Forsømmelse, som boe ved Aa-Breddene, efterdi de ingen Omsorg have for at befæstige samme Bredde. 2.) Dersom Floden bortskiær en Deel af din Ager, og skyder den til din Naboes, mister du den dog ikke. Men, dersom samme bortskyllede Stykke ved Tidens Længde foreenes med din Naboes Grund, og de Træer, som det har bragt med sig, fæster Rødder udi samme Grund, da synes den fra den Tid at blive din Naboe til Eyendom. 3.) En Øe, som flyder op af Havet, tilhører den, som først bemægtiger sig samme. Men en Øe, som flyder op af en Flod (hvilket ofte skeer) dersom den kommer op midt udi Floden, er den tilfælles for dem, som eye Jorde ved begge Aa-Bredderne; men, dersom samme Øe reiser sig nærmere til een af Breddene, tilhører den Eyermanden af de Agre, som ligge ved samme Bredde, alleene. 4.) Dersom en Flod forlader sin naturlige Bug eller Grav, og begynder at tage et andet Løb, da hører den forladte Grav dem til, som eye Agre ved Flod-Bredden, og det efter Proportion, ligesom hvers Eyendom er større og mindre. Den nye Rende eller Flod-Bug begynder derimod at tilhøre den, som eyer Floden, nemlig Regieringen. Dersom efter nogen Tid Floden kommer udi sin forrige Grav igien, blive de Eyere over Graven igien, som have Agre næst derved. 5.) Anderledes er det, naar en heel Ager bliver overskylled; thi Grunden bliver i saa Maade dens, hvis den tilforn var, efterdi en Overskyllelse forandrer ikke Superficien eller det øverste af Agrene, som en Rende giør, hvilken en Flod graver sig, naar den tager et nyt Løb.

Om disse Regler kand man ikke sige andet, end de jo **[187]** vel ere grundede, skiønt meget deraf er meer grundet paa Politiske Raisons end paa naturlig Billighed; thi man kand sige, 1.) At hvad en Flod tager fra min Ager, og legger til min Naboes, bliver derfor ikke hans, endskiønt saadant skeer paa en ukiendelig Maade, og efter haanden; thi ingen maa beriiges med en andens Skade. 2.) At en Øe, som reiser sig op af en Flods Grund, tilhører ikke alle dem, som eye Agre paa begge Sider ved Flod-Bredden, endskiønt den opkommer midt udi Floden; thi undertiden kand en Flod alleene tilhøre den, som eyer kun Agre paa den ene Side, endeel fordi han har taget Floden udi Possession, førend andre havde bemægtiget sig noget paa den anden Side, endeel og, fordi han tilforn har eyet begge Sider, og siden overdraget til andre alleene Grundene ved den anden Side uden nogen Ret til Floden; og er dette Grundvolden, hvorpaa bygges Dannemarks Herredom over Sundet alleene. Vi see jo ogsaa u-tallige private Folk at boe omkring store Søer; men dog at Søen hører alleene een til. Hvad ellers dette angaaer, naar nemlig en Flod forandrer sit Løb, da maa man giøre Forskiæl mellem en publik og privat Flod saaledes, at, naar en publik Flod forlader sin gamle Rende, hører den Publico, ikke dem til, som boe næst ved Flod-Bredden.

CAP. XII.

Om den Pligt, som flyder af en Tings Herredømme

Efterat Eyenskab og Herredom er indstiftet blant Menneskerne, da befaler Naturens Lov os, at vi maa lade enhver, som ikke er vor Fiende, udi Fred beholde og bruge sine Sager, saa at vi ikke enten ved Svig søge at forderve, **[188]** eller og med Magt eller hemmeligen at bortsnappe dem; men om fremmet Gods falder udi vore Hænder, vi da give det fra os til dem, som ere rette Herrer derover; men hvorledes, naar fremmede Sager, som ere komne uskyldigen udi vore Hænder, skulle gives tilbage, derom ere adskillige Anmerkninger. Dersom vi midlertid have giort nogle Bekostninger derpaa at holde dem ved lige, da kunde vi med Billighed begiere Erstattelse derfore og beholde Godset, indtil Herren derover har giort fyldest, Item, naar vi skulle føre det tilbage, det da ey skal skee paa vor, men Herrens Bekostning.

2. Ere vi allerførst skyldige at give det tilbage, naar vi faae Kundskab om, at den Ting hører en anden til, og da bør vi i det ringeste give tilkiende, at det er hos os, hvor Herren ubehindret kand afhente det, dog have vi ikke fornøden at tvivle paa det, som paa en loflig Maade er kommen os udi Hænderne, og offentlig at udraabe, om nogen kand tilegne sig det samme.

Dersom vi allereede have fortæret det fremmede Gods, som paa en lovlig Maade er kommet udi vore Hænder, da ere vi skyldige at erstatte Herren saa vidt, som vi have Profit deraf, at vi ikke skulle beriige os af andres Skade; det er mod Naturen, siger Cicero, at forøge sit Gods med en andens Forliis.

Dersom Godset er bleven fordervet eller borte, da ere vi ikke forpligtede at give noget Vederlag derfor, omendskiønt det er skeedt ved vor Forseelse, efterdi vi ingen Profit have haft deraf, men alleene Fortred og Sorg, i det vi miste det Gods, som vi meente os at være Herre over; Anderledes er det, dersom vi frivilligen forderve det, naar vi fornemme, det hører en anden til, alleene udi den Tanke, at vi ikke skulle give det tilbage.

Ydermeere ere vi forpligtede at give tilbage, ikke alleene det fremmede Gods udi sig selv, men endogsaa Frugten deraf, thi den, som er Herre over Godset, er ogsaa over Frugten, dog giør man Forskiæl imellem saadanne Frugter, som komme af Sagerne selv og andre, der alleene frem- **[189]** komme {fremkomme} ved dens Arbeide og Vindskibelighed, der haver Sagerne udi Eye, hvilke sidste Grotius holder for ikke skulle gives tilbage, dog andre meene, at endogsaa saadanne Frugter bør gives tilbage, naar vi først aftage de Bekostninger, vi have giort paa Godset, saavelsom Betalning for vort Arbeide og Flid; det er ikke alleene de Frugter, som endnu ere i Behold, vi maa give tilbage, men endogsaa de, som vi have fortæret, dersom vi ellers skulde have fortæret ligesaa meget af vort eget; thi derudi bestaar Profiten, at vi spare vort eget og fortære en andens, men dersom vi have forsømmet at tage Frugterne, ere vi ikke forbundne at give noget Vederlag derfor, eftersom vi ingen Profit have haft deraf, og er det Straf nok for enhver, at han er efterladen udi sine egne Sager, eller saadanne, som han bona fide haver udi Eye.

Paa de Frugte, som flyde af Sagen udi sig selv, og dem, som komme af Arbeid og Vindskibelighed, kand gives til bedre Oplysning saadant Exempel: Titius har paa en uskyldig

Maade faaet en Mævio tilhørende Jord, hvilken han længe har haft udi Eye, og imidlertid nydet Korn, Græs og andre Frugte, som Jorden ydede. Naar nu Mævius beviser, at han er Jordens rette Eyermand, maa Titius ikke alleene restituere ham Jorden, men endogsaa de aarligen deraf oppebaarne Frugte, dog regnes af de Bekostninger han har giort paa at drive Jorden og at holde den ved lige. Hvis derimod Titius har ladet anrette noget nyt, som ikke var paa Jorden tilforn, som for Exempel anlagt en Hauge af kostbare Frugt-Træer, oprettet en Mølle ved Vandet, som har givet ham gode aarlige Indkomster etc. er ubilligt, at Mævius vil forlange saadanne Frugter hvilke fremkomme af Titii Flid og Vindskibelighed, og saaledes profitere af hans Arbeyde.

Dersom vi have faaet en fremmed Ting til Foræring, og igien givet den bort til andre, da ere vi ikke forpligtede at give den tilbage, om vi have foræret den bort af puur Gavmildhed, men dersom vi have giort saadan Foræring til dem, som vi vare forbundne at give ligesaa meget, og **[190]** vi i saa Maade have sparet paa vort eget, maa vi erstatte den rette Herre saadant.

Dersom vi have tilkiøbt os fremmet Gods, og igien afhændiget det samme, da ere vi ikke forpligtede at erstatte den rette Herre meere end hvad som vi have vundet derved, men dersom vi have saadant endnu udi vor Eye, da maa vi give den rette Herre det tilbage, og kunne vi udi saa Maade ikke begiære vore Penge af Herren selv, men af den, der haver soldt os Godset, uden saa er, at Herren ikke uden med stor Besværing og Omkostning synes at have kunnet faae det tilbage, som for Exempel: Om det var udi Røveres Hænder, thi da kand den, der haver det udi Eye, begiære saa meget, som Herren ellers holdes for at ville have givet, om han kunde have faaet det tilbage igien; herudover er det brugeligt, at de, som miste noget, give Finderen Finde-Løn.

Videre spørges der, om vi kunne begiære vore Penge af Herren igien, naar vi have kiøbt hans Gods af andre, udi den Henseende, at ville flye ham det tilbage, hvilket endeel negte af den Aarsag, efterdi derved betages Herren sin Ret. Ikke desmindre, dersom Kiøberen seer forud, at Herren paa anden Maade neppe kand faae sit Gods tilbage, da er billigt, han bekommer sine udlagde Penge tilbage, dersom han ellers ikke har givet meere, end Godset var værd.

Dersom jeg haver fundet en Ting, da er jeg pligtig, naar paa-eskes [= det kræves], at give den tilbage, men saa længe som ingen esker eller lader sig merke at have forliist noget, kand jeg beholde den samme, og forbinder Naturen mig ikke at give den til Fattige, hvorvel adskillige Borgerlige Love i en Gudelig Henseende saadant have forordnet.

Men dersom en paa en ulovlig Maade er kommen til noget, maa han ikke alleene give det tilbage med alle dets Frugter, baade som ere fortærede og endnu ere i Behold, men er ogsaa derforuden Tiltale og Straf undergiven.

[191]

CAP. XIII.

Om Værdie

Efter Herskabs og Ejendoms Indstiftelse blant Menneskerne, saasom alle Ting ere ikke af eens Natur eller alle lige nyttige, da haver Mennesket begyndt at indstifte Handel og forvexle Sagerne imellem hinanden, og saasom da ofte haver hændet sig, at Sager af en ulig Natur og Brug ere blevne forvexlede [= udvekslede], da, paa det ved saadan Forvexling ingen af de Handlende skulde lide nogen Skade, have Menneskerne fundet fornødent at tillegge Sagerne en vis Qvantitet; hvor efter de kunde skattes og lignes imod hinanden.

Saadan Qvantitet er enten naturlig, og bestaar udi en Tings Størrelse, saasom Længden, Breden, Dybheden eller Tykheden, eller ogsaa Moralsk saavidt som Sagerne skatteres ikke af deres Størrelse, men af deres Dyd og Nytte.

Samme Qvantitet eller Sagers og Gierningers Gyldighed kaldes Værdie, saadan Værdie er tvende slags, det første bestaar udi Sagerne og Gierningerne i sig selv, saavidt de forskaffe Mennesket nogen Nytte, og naar en Ting forvexles med hinanden, saasom alleene har været brugeligt udi de første Tider; Det andet slags Værdie bestaar udi Penge og deslige, saavidt som de forstaaes at indeholde virtualiter alle Ting og Gierningers Gyldighed udi et tilfelles Maal.

Aarsagen, hvorfor en Ting kand skatteres, er, at den enten middelbarlig eller umiddelbarlig kand tiene til Menneskets Fornødenhed, Magelighed eller Lyst, hvorfore de Ting, saavel som Mennesker, der tiene til intet, siges at være af ingen Værdie.

Dog maa her i Agt tages, at der findes nogle Ting, som ere meget nyttige, hvorpaa dog ikke er sat nogen vis Værdie, enten fordi de ere intet Menneskeligt Herredømme undergivne, eller fordi de ikke kunde forhandles, saasom **[192]** Luften, Solens Skin, Havet etc. Saaledes kunde frie Mennesker ikke vurderes, og Frihed siges at være uskatterlig, efterdi det er u-rimeligt at være fri og tillige at kunde forhandles, det er kiøbes og sælges; saaledes iligemaade, efterat at de Menneskelige Love have befriet og undtagen hellige Ting fra at kiøbes og sælges, have de med det samme borttaget dem deres Priis og Værdie, hvorved de udi sig selv fattes intet paa Kostbarhed.

Mange Ting holdes ogsaa at have ingen Værdie, saavidt som de ikke kunne fraskilles fra andre, enddog de formeere ikke lidet de Sagers Værdie, som de hænge til; saaledes er Solens Skin, en klar Luft, Vind, Skygge og deslige Ting udi sig selv af ingen Værdie, efterdi Mennesket uden Jordens Brug ingen Nytte kand have deraf, men de samme formeere og formindske ikke lidet et Landskabs, Gaards og Huuses Værdie, saaledes gives der aarlig Skat udi Holland af Vindmøllerne, fordi de bruge den publiqve Vind, som der foregives, og siger

Plimus: Det hører til skatbar Jord, at Folkene betale Skat for Skyggen.

Endelig kand ingen Priis lægges paa de Gierninger, som de Guddommelige og Menneskelige Love byde os at giøre for intet, saaledes er det lasteligt at tage Penge for Syndernes Forladelse, Kirkens Beneficier etc. hvilken Last kaldes Simonie.

En Ting, som udi sig selv er ringe og unyttig skattes undertiden høyere end en anden, som er baade nyttig og fornøden, Aarsagen dertil er.

(1.) Dens Rarhed, hvilken Endeel selv foraarsager og holder det for et Arcanum og Hemmelighed udi Kiøbmandskab, saaledes skriver Strabo om de Ægyptier, at de tilstedde ikke Bible-Træer at voxe paa mange Stæder, hvorved de satte dem udi større Priis. Saaledes oprykke de Hollændere Muskat- og Nellike-Træer, at Specerierne ikke skulle blive for mange, og Prisen derover falde.

(2.) Haver Menneskets ærgierrige Overdaadighed sat mange Ting udi stor Priis, saasom Perler og Ædelsteene, hvilke man dog meget vel kunde undvære.

[193] (3.) Skatteres Kunst-Stykker høyt, ikke alleene for deres Rarhed, men endogsaa formedelst deres behændige og subtile Arbeide, hvorfor det blev regnet L. Mummio til en stor Taabelighed, at, da Corinthus var erobret, han leverede de skiønneste Kunst-Tavler og Stykker til sine Underhavende at føre dem til Italien, og tillige med lod dem sige, at, dersom de lode dem bortkomme, skulde de give andre nye i Steden; Iligemaade formeeres en Tings Priis ikke lidet af Kunstnernes Navn, omendskiønt det er ikke bedre forarbeydet end andet.

(4.) Nogle Ting skattes ogsaa høyt, fordi de have været udi besynderlige Mænds eller gode Venners Hænder tilforn, andre fordi de ere komne fra hellige eller berømmelige Stæder; saaledes holdte de Peruvianer i America det Korn langt høyere i Priis, som voxede ved den Stad Cusco, end det, der kom fra andre Stæder, alleeneste af den Æstime, de bare for samme Stad.

(5.) Undertiden skattes en ringe Ting høyere end en god, alleeneste af en synderlig Affection og Begierlighed visse Folk have dertil, hvilken Begierlighed Kiøbmændene vide at føre sig til Nytte, og derfor sætte større Priis paa de Varer, de sælge til een, end til en anden.

Dette ovenbemældte plejer udi Almindelighed at sætte Priis paa enhver Ting, men der er endnu noget andet at tage i Agt ved det samme, først maa man observere, at de, som leve i den naturlige Frihed, kunde sætte lige saa stor Priis paa deres Sager, som de selv lyste, og kand ingen fortryde paa, at jeg vil giøre mig riigere, end jeg er, men blant dem, som leve under Regieringer, sættes Priis og Værdie paa tvende Maader, nemlig ved Loven og Øvrighedens Forordning, eller og ved Folks almindelige Tykke og Skiønsomhed, hvortil udfodres deres Samtykke, som handle med hinanden.

Angaaende den Priis, som sættes ved Øvrighedens Forordning, da, naar den samme er sat for Kiøberens skyld, maa de Sælgende ikke tage meere, end forordnet er, men vel mindre, uden

saa er, at det skeer for at giøre andre **[194]** Kiøbmænd Afbrek; er Prisen sat for Sælgerens skyld, da kand Kiøberen ikke tvinge den anden at tage mindre for sine Varer.

Paa nogle Stæder søge de paa en subtil Maade at hindre, at Varene ikke stige for høyt, saasom fordum udi de Græske Stæder, hvor Fiske-Sælgerne maatte ikke sidde, men staa, at de derved skulde kiedes at skakkre længe, og sælge deres Fisk hastig og for et godt Kiøb.

Angaaende den anden Priis derimod, som ikke taxeres efter Loven, men skeer ved de Handlendes fælles Samtykke og Skiønsomhed, da pleyer derudi at i Agt tages det Arbeyde og den Omkostning, som Kiøbmændene sætte paa deres Varer at føre dem paa fremmede Stæder; thi det er den fornemste Aarsag, hvorfor en Kiøbmand kand sælge sine Varer dyrere end han selv kiøbte dem, dog forstaaes herved alleene de Bekostninger, som gemeenligen pleye at skee, og undtages alle extraordinaire Hændelser, hvorfor en Kiøbmand kand ikke sætte høyere Priis paa sine Varer, fordi han har mist nogle af dem ved Skibbrud, eller fordi han selv eller hans Hæst brød sit Been, da samme Varer bleve førte; langt mindre, om han ved egen Uforsigtighed haver lidet Skade: ydermeere kand Priisen sættes høyere paa Varer, naar de sælges i ringe Qvantitet end udi Hobe-Tal, Item, naar Pengene og Kiøberne ere mange og Varene faa, naar man bekommer reede Penge, kand en Kiøbmand give bedre Kiøb, end om han skal bie, efterdi han kand strax handle med samme Penge igien.

Udi ældgamle Dage blev Handelen dreven alleene ved Forvexling, saa at man maatte give Varer for Varer; men efterat Menneskerne begyndte at vige fra den gamle Enfoldighed, og vilde ikke lade dem nøye med hvad deres eget Land kunde give, men finge Begierlighed til det, som var paa fremmede Stæder, da faldt det enhver ikke læt at have saadanne Varer, som en anden vilde forbytte for sine; herudover funde de fleeste det for godt ved tilfelles Samtykke at sætte en høy Priis paa en vis Ting, hvorefter alle andre Ting skulde skattes.

[195] Til den Ende holdte de det raadeligst at bruge det beste og rareste Metal, saasom Guld og Sølv, hvilket er baade beqvemt formedelst dets Haardhed at forvares, og iligemaade formedelst dets Rarhed, kunde indeholde mange andre Tings Værdie, og derforuden skiæres udi smaa Stykker, hvilke bleve vejede; hos nogle Folk, hvor saadan Metal er ikke at bekomme, bruges anden Materie, saaledes bruge adskillige Folk baade udi Africa og America et vis slags Skiæl, andre et slags hvidt Frø, andre Sølv-Klumper i Steden for Mynt.

Udi Stæderne hører det Øvrigheden til at sætte Priis paa Mynten, og trykke deres Tegn derpaa. Dersom andre private Folk menge sig derudi, blive de haardelig straffede, eftersom saadan Misbrug vilde ellers foraarsage stor Ulempe. Her maa Øvrigheden tage udi Agt, de sætte ikke for høy Priis paa Mynt, iligemaade at den bestaaer af oprigtig Materie [= består af ægte metaller; at mønten har rette lødighed]; thi ellers kunde Handelen til intet giøres med Fremmede.

Oprindelsen til Pengers Paafund forklarer Aristoteles meget artig saaledes: En Murmester siger til en Skoemager: Arbeid du i dit Haandverk til min Fornødenhed, saa vil jeg arbeide for dig igien. Saasom nu en Murmesters Arbeid er af større Priis end en Skoemagers; thi at sye

nogle par Skoe, kand ikke svare til et grundmuret Huuses Opbyggelse, saa følger deraf, at Murmesteren kommer meget til kort. Dette og utalligt andet deslige har været vanskeligt at jævne, hvorfore man har fundet for got at betiene sig af Penge, som man har kaldet Mynt, paa det at man kunde sætte ret Priis paa all Ting, saaledes, at, naar man betaler for en hver Ting saa meget, som den var værd, man da uden Vanskelighed kunde bekomme alt hvad man havde nødigt. Og er dette Grundvolden til all Handel udi det Borgerlige Levnet.

[196]

CAP. XIV.

Om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder

Omendskiønt Pagter og Contracter blive sammen mængede med hinanden, og holdes at have en Bemerkelse [= én og samme betydning], saa synes dog en Pagt at strække sig videre, og at deres Forskiæl bestaaer fornemmelig derudi, at Contracter kaldes Pagte, angaaende saadanne Ting og Gierninger, som henhøre til Handelen; men en Pagt er udi Almindelighed 2 eller fleres Samtykke til en Ting [Kontrakter er en ægte delmængde af Pagter eller Aftaler].

Contracter deeles udi Velgiørende og Besværgende, de velgiørende Contracter ere de, som bringe en af de handlende Parter Fordeel, saasom Mandatum, Depositum og Commodatum. De besværgende Contracter igien ere de, som paalegge begge Parterne en lige Byrde, og hvorudi en giør og beviser noget, at han kand faae lige saa meget igien, saasom Kiøb, Sall, Locatio, Conductio, Mutuum.

Udi disse sidste Contracter maa besynderlig i Agt tages en Liighed, saa at begge Parterne bekomme lige meget, og i Fald der skeer en Ulighed, at den anden da, som fik det mindste, haver Ret til at fodre fyldest, eller Contracten maa ophæves.

At udfinde og tilveye bringe saadan Liighed, udfodres, at den Ting, som bliver forhandlet, er begge Deelene bekiendt med alle dens Omstændigheder, hvorfor enhver, som ved en Contract vil afhændige noget, maa give tilkiende ikke alleene dets Dyder, men endogsaa Lyder.

Dog er ingen forpligtet at tilkiendegive de Omstændigheder, som ikke røre Sagen udi sig selv, for Exempel: Om en fører en Hob Korn til et Stæd, hvor der er dyr Tid paa saadanne Varer, og han veed, at der strax efter vil komme stor Tilførsel, saa at Priisen paa Kornet vil merkelig falde, da er han ikke forbunden at give dem udi Staden saadant **[197]** tilkiende, thi Retfærdighed udfodrer, at han giver alleene det tilkiende, som angaaer Materien udi sig selv, hvilket her ikke bliver dult, naar ikkun Kornet er saa godt og meget, som Sælgeren haver givet

det ud for, og haver Kiøberen udi saa Maade ingen Ret at vide saadant af Sælgeren, hvilken han ved ingen Contract har forbundet sig dertil; tilmed er det billigere, at Kiøberne betynges ved saadant Kiøb end Sælgerne; thi dersom der ere mange, som kiøbe Kornet, da lider enhver af dem ikke saa meget, i det de betale efter gammel Priis, og dersom en alleene kiøber det, da maa han takke sin egen Gierrighed derfor, dog holdes een for ikke at lade see et genereuse Gemyt, der dølger saadanne Omstændigheder, omendskiønt han ikke kand beskyldes at have giort Uret.

Dersom en Tings Feyl af begge handlende Parter er bekiendt, er det ikke fornødent at give saadant tilkiende, og haver i saa Maade den Kiøbende sig selv at takke, om han lider Skade, efterdi han kiøbte en Ting, som han vidste var forfalsket; hidhen hører Marii Dom hos Plutarchum, da Tinnius skildte sig ved sin Hustru Fannia, og hun begierede sin Morgengave tilbage, forekastede han hende [= indvendte han over for hende], at hun saadant ved sit Hore-Levnet havde forbrudt, da denne Sag kom for Mario, og han fornam, at Tinnius havde været erkyndiget om sin Hustrues Forhold, førend han tog hende, befoel han, at give hende sin Morgengave tilbage.

Men dersom uden nogen af Parternes Forseelse eller Svig befindes en U-liighed, da maa saadan strax rettes, dog udfodres der ikke efter Naturens Ret, at saadan U-liighed overgaaer den halve Deel af den rette Priis, nok er det, at den er af stor Vigtighed. For smaa Forliser, derimod [,] kand man ikke altid gaae udi Rette; thi ellers vilde Dommerne faae alt for meget at bestille.

Efterat jeg nu haver viset, hvad Contracter ere udi Almindelighed, maa jeg mælde noget om et hvert Slag [fmtl. = om hver type] udi Særdeleshed, og først om de velgiørende Contracter, hvilke ere Mandatum, Commodatum og Depositum.

[198] Mandatum er en Contract, hvorved jeg efter en andens Begiering paatager mig for intet at forrette hans Sager. Udi saadan Contract maa enhver, der paatager sig en andens Forretning, lade see stor Troeskab og Vindskibelighed, efterdi ingen betroer sine Sager uden til den han haver god Tillid; derimod maa ham erstattes alle de Omkostninger han giør paa det han haver udi Comrnission, iligemaade all Skade, dersom ellers den samme foraarsages af Forretningen udi sig selv.

Jeg kand ikke forklare det Ord Mandatum ved bedre end en Commission, Mandatarius ved en Commissionaire, og Mandans ved den, der betroer en sine Commissioner.

Her forefalder et Spørsmaal, om saadant Mandatum kand fyldestgiøres [= opfyldes], omendskiønt det skeer ikke just paa den Maade, som foreskrevet er? det er: Om en haver betroet mig at forrette en Ting paa en vis Maade, og jeg seer, at det kand skee beqvemmeligere og nyttigere paa en anden Maade; Om jeg da bør at rette mig efter det, som foreskrevet er? Nogle holde for, man bør i alle Maader giøre det, som foreskrevet er, og, omendskiønt man af en eller anden hastig og uformodentlig Hændelse synes at kunne forrette den betroede Ting bedre, saa dog maa man, formedelst de Conseqventier deraf kunde

komme, blive ved det, som foreskrevet er; Andre igien holde for, man maa og bør fornemmelig at eftersee den Committerendes Nytte, og ikke forsømme nogen fordeelagtig Leylighed, og derfor fordømme de den Crassi Mutiani Gierning, hvilken, da han bød en Tømmermand at bringe sig det største Træ af tvende Træer, som han vilde have til et vist Brug, og den anden bragte det mindste Træ, efterdi han holdt det beqvemmere, loed han ham for Ulydighed hudstryge; de samme berømme derimod Kæyser Adriani Gierning, hvilken, da han befoel sin Herold at byde den oprørske Krigshær tie, da saasom Herolden frygtede, saadant haardt Ord vilde ophidse Soldaterne desmeere, gav han alleene et Tausheds Tegn med sin Haand, og sagde: Saaledes vil Kæyseren have det; hvormed Adrianus var **[199]** vel fornøyet. For at fyldestgiøre dette Spørsmaal, maa udi Agt tages, at undertiden bliver en [dvs. en person] foreskreven Maaden, hvorledes han kand forrette den betroede Ting, dog heller saasom et Raad, og efterdi det synes den Committerende at være saaledes meest beqvemt. Undertiden foreskrives Maaden gandske absolute; udi den første Henseende kand et Mandatum opfyldes paa en anden Maade, naar den er ligesaa god, men udi den Sidste maa alleene følges den Maade, som foreskrevet er.

Saaledes, naar en skriver sin Commissionaire til: Den Ting maa forrettes, og mig synes best, at det skeer paa den Maade, opfylder Mandatarius Commissionen, skiønt han giør det paa en anden Maade, som han finder meer beqvem. Men, naar Principalen eller Mandans skriver: Det vil jeg have, og ved de Midler; maa Commissionairen ikke vige derfra.

Dersom Commissionarius forretter ilde sin Commission, har Principalen Magt at tiltale ham for Retten, og kaldes den Tiltale Actio Mandati, men, har han betroet saadant til en bekiendt skiødesløs Person, da har han sig selv at takke for Skaden, og gaaer det da med ham som med Manden udi Fablen, som Sadus Rosar. Persic. fortæller saaledes: En Mand fik Ondt udi sine Øyen, og søgte Hielp hos en Heste-Doctor. Denne smurte hans Øyen med en Salve, som han pleyede at bruge til sine Heste, hvoraf Manden blev blind. Den Syge klager sig for Dommeren, og Dommeren fælder saadan Dom: Hvis han selv ikke havde været en Hest, havde han ikke søgt Hielp hos en Heste-Doctor.

Commodatum eller Laan er en Contract, hvorved jeg tilstæder en for intet at bruge mine Sager, ved denne Contract udfordres, at enhver maa med stor Flid forvare og omgaaes med saadanne laante Sager, og ikke at anvende dem til andet Brug, end den Laanende haver tilladt, iligemaade at levere dem tilbage ubeskadigede, naar paa-eskes, omendskiønt de ere laante til en vis Tid; thi et Laan, som tillegges en vis Tid, haver sig dog den Condition **[200]** forbeholden: uden Herren midlertid haver det høylig fornødent.

Vi have udi vort Danske Sprog ingen Forskiæl mellem Commodatum og Mutuum: Begge kaldes Laan, hvorvel Commodatum er saadant slags Laan, som bestaaer gemeenligen af Klæder, Mobilier [fmtl. = møbler], og andet deslige, hvilke Commodatarius eller den, som tager til Laan, maa levere tilbage, naar Tiden er forløben. Mutuum derimod er saadant Laan, som bestaaer af en Ting, der fortæres, saasom ædende og drikkende Vare, Item Penge, hvoraf jeg giver tilbage andre Vare af samme Vægt og Godhed, Item andre Penge. Saasom for Exempel, naar jeg laaner af en 100 Rigsdaler udi Croner, er ikke fornødent, at jeg giver ham samme

Croner tilbage; thi det er daarligt at laane Penge, som man ikke vil bruge; men det er nok, at jeg giver ham igien enten 100 Rigsdaler af andre Croner eller 100 Rigsdaler i Courant med deres Opgieldt. Derimod, naar jeg laaner af en hans Hest, maa jeg levere den selv samme Hest tilbage.

Her forefalder et Spørsmaal, om den, der haver bekommet noget til laans, maa, om det uden Forseelse eller af en Hændelse er bortkommet, give Betaling derfor? Dette siges gemeenlig Ney til; dog maa man i Agt tage, om det laante Gods skulde have bortkommet hos den rette Herre, omendskiønt det ikke havde været bortlaant, eller om det havde kunnet salveres udi Herrens Eye; udi det første Fald kand Herren ikke begiere noget Vederlag, men vel udi det Sidste; thi det var ubilligt, at Herren skulde saaledes for sin Godvillighed lide Skade; dog er det haardt at kræve det laante Godses Værdie tilbage, dersom den anden af en ulykkelig Hændelse haver mist det tilligemed all sin Eyendom.

Mons. Titius udi hans Anmerkninger over Pufendorf finder ingen Billighed udi de Romerske Love, der udfodre saadan stor Agtsomhed af den, der har bekommet noget til brugeligt Laan, og holder for, at han ikke er forbunden til at restituere det laante Gods, som bortkommer hos **[201]** ham. Beviisligheden, som han dertil bruger, er denne: En, som bortlaaner noget, veed vel, eller i det ringeste bør vide, at deslige Sager ere adskillige Hændelser underkastede, og derfor synes stiltiende at samtykke til at underkaste det sin egen Fare; thi, siger han, det skulde være alt for haardt for den, der tillaaner sig noget, at kiøbe den Tienneste saa dyr, at han skulde forbindes at betale det laante Gods, naar det bortkom uden hans Forseelse. Men man kand svare dertil, at faa Mennesker udlaanede deres Sager, dersom de ikke troede, at den Laanende burde derfor være ansvarlig, besynderlig om de havde kunnet forvare det selv bedre. Hvorudover der synes altid at være en stilltiende Convention mellem Parterne, at den, som tillaaner sig noget, og derved nyder Tienneste af en anden, forbinder sig til all Ansvar. Hvis Mons. Titii Regel skulde efterleves, vilde deraf flyde tvende skadelige Virkninger: (1.) At de fleeste saadanne Tiennester vilde ophøre. (2.) At Commodatarius eller den, som tillaanede sig noget, vilde blive uagtsom i at forvare de fremmede Sager, som han ikke var forbunden til at betale, uden de bortkom ved aabenbare Forseelse; ja saadant vilde give Anledning til utallige Trætter, for at dømme, om det var skeet af Forseelse eller ey. Mig synes derfor, at de Romerske Love ikke uden Grund udfordre, at han maa forvare de laante Sager meer end sine egne. Den hellige Skrift giør Forskiæl mellem Eyermandens Fraværelse og Nærværelse saaledes: Dersom nogen har laanet en Ting af sin Næste, og den kommer bort eller døer udi Herrens Fraværelse, maa han betale den. Men, dersom Herren er nærværende, er han ikke forbunden at betale. Aarsagen til denne Forskiæl synes at være, at, naar Herren er nærværende, og veed, udi hvad Tilstand hans bortlaante Hest, Asen eller Oxe er, og han ingen Anstalt giør til deres Frelse, da har han sig selv at takke, om de døe.

Depositum er en Contract, hvorved vi betroe vore Sager udi en andens Hænder, at han skal forvare dem, hvorved udfordres, at Depositarius forvarer med lige saa stor Flid **[202]** saadanne betroede Sager som hans egne, og giver dem ubeskadigede tilbage, naar paaeskes, uden saa er, at det kand være Herren eller andre til Skade; saaledes, om et viis eller ædrue Menneske giver mig en Kniv at forvare, og han siden udi Drukkenskab eller Raserie begierer den tilbage,

har jeg ikke fornøden at føye ham derudi.

Ingen maa bruge de Sager, han haver udi Forvaring, uden Herrens Tilladelse, dersom de ellers ere saaledes beskaffede, at de kunde slides og giøres verre ved Brug; Item, at det er Herren Magt paaliggende, at de ikke blive seede af nogen; tvert imod holde de Borgerlige Love billigt, at en Depositarius maa bruge Penge, som ikke ere forseiglede, dog saaledes, at han er udi den Stand at give dem tilbage, naar paa-eskes.

Og saasom ingen gierne giver en anden sine Sager udi Forvaring, uden han haver stor Fortrolighed til ham, saa bør enhver Depositarius forvare saadanne Sager ligesom sine egne. Dog kand ingen med Billighed begiere, at jeg skal for, at frelse hans Sager, som han har betroet mig, forsømme mine egne, uden saa er, at de ere langt kostbarere end mine, og da maa den, hvis kostbare Sager jeg haver udi Forvaring, erstatte mig de Tings Værdie, som jeg mistede, i det jeg befriede og reddede hans; ikke desmindre, dersom jeg udi en hastig paakommende Fare reddede mine egne ringe Sager, og loed de kostbare, som jeg havde udi Forvaring, staae udi Stikken, da, dersom jeg ingen særdeles Accord haver giort om saadan Omhyggelighed, kand jeg derfor ikke holdes til at erstatte de samme, omendskiønt jeg kand beskyldes for at have overtraad all Generosité og Venskab.

At veigre sig for at give tilbage det man haver udi Forvaring, er langt slemmere end Tyverie; thi udi Tyveri overtræder man alleene Retfærdighed, men udi det andet baade Retfærdighed og Venskab; langt slemmere er det, naar vi giøre det imod fattige Folk, der udi Ilds Nød eller anden Ulykke betroe os deres Eyendom, og blive derfor saadanne efter de Romerske Love straffede med at betale dobbelt.

[203] Heraf sees, at der udfordres større Pligt og Agtsomhed af en Commodatario, end af en Depositario, det er af den, som jeg har laanet mine Klæder eller Mobilier af, og den, som jeg har betroet noget til Forvaring. Aarsagen dertil er denne: Et Commodatum eller Laan er Commodatario til Nytte, og en Byrde for den, som udlaaner, hvorfor hverken Forseelse eller Ulykke kand befrie ham fra at restituere det Laantes Værdi, om det er bortkommet. Et Depositum derimod er en Byrde for Depositario, der af Høflighed paatager sig at forvare en andens Sager, og en Tienneste for Deponenten, hvorfor Depositarius efter den Romerske Ræt end ikke forbindes til Restitution, skiønt Depositum bortkommer af Uagtsomhed og Forseelse. Ikke des mindre, endskiønt der udfordres større Pligt af en, der laaner noget end af en der har en Ting udi Forvaring, saa dog holdes det liderligere [= mere umoralsk] at negte et Depositum end et Laan, efterdi en Depositarius skuffer sin Ven, der af Tillid til hans Venskab og Ærlighed betroer ham sin Velfærd udi Hænder; det hæsligste derfor man kand tillegge et Menneske, er negatio Depositi [dvs. at man nægter at tage imod et »depositum«].

Efterat vi nu have rørt noget om de Velgiørende Contracter, maa vi begive os til de, saa kaldte, Besværgende, blant hvilke først bør at regnes Forvexling [= udveksling], hvilken Contract er den ældste, og haver været alleene brugelig førend Penge bleve opfundne, saa at Handelen blev dreven ved Varenes Forbyttelse mod hinanden. Fra saadan Forvexling differerer den, som, efter at Pengenes Brug blev opfunden, nu omstunder er brugelig blant Kiøbmænd,

hvorved Varer ikke paa saadan enfoldig Maade lignes og skattes mod hinanden, men først vurderes med Penge, og siden i Steden for Penge forvexles.

Men efterat Pengenes Brug blev indført, begyndte den Contract, kaldet Kiøb og Sall, at bruges allevegne, saa at man for en vis Penge kunde forhverve sig Herredømme over en Ting. Saadan Contract kaldes fuldkommen, naar de handlende Parter komme overens om Varene og deres Priis, uden at forbeholde sig visse Conditioner derved, **[204]** tvertimod kaldes den ufuldkommen, naar Kiøbet sluttes paa visse Conditioner, for Exempel, at Varene skulle først forsøges, sees og smages; og kommer saaledes denne Contract ikke til nogen Fuldkommenhed, førend samme Conditioner ere opfyldte; Executionen af denne Contract bestaar derudi, at Kiøberen strax giver Pengene og Sælgeren Varene, og er det allerrigtigst, at Executionen strax følger Contracten, saa at, saa snart man er kommen overeens om Kiøbet, Kiøberen giver Pengene og tager Varene, hvilket de Gamle kaldte: Græca fide mercari.

Det meste Kiøb blev her i gamle Dage slutted ved Haandtag [= håndslag]. Derfor siger den gamle Norske Lov: *Kiøb om Jorde eller Gaarde, Huuse eller Skibe, skal skee ved Haandtag udi tvende Mænds eller fleere Vidners Overværelse.*

Man havde ogsaa i gamle Dage her i Landet en særdeles Maade at contrahere paa, som kaldtes, ved *udskaarn* Skrift, og blev det samme brugt udi Gield, Kiøb, Arv, og andet. Saadanne udskaarne Skrifter vare tvende eens lydende, og af een paa et Papir skrevet, fraskaared, og adskilt, saaledes at de igien kunde sammenlegges og kiendes, at det Papir har siddet sammen, og formedelst Contract, Kiøb eller Forligelse-Maal er giort udi Vidners Overværelse. Disse udskaarne Skrifter vare meget brugelige blant den gemeene Mand, der ikke forstod at læse og skrive, ey heller havde Zignet. Den gamle Norske Lov taler saaledes derom: *Have de ikke Zigneter, da giøre de udskaarne Skrifter, hvilke bære Vidne om deres Kiøb, om ey Vidner ere.* Ellers er at merke, at her udi Landet giøres Forskiæl paa Skiøde og Sall, saa at det første forstaaes alleene om ubevegelige Ting, det andet om bevegelige, saa at jeg skiøder en Gaard, Grund og Eyendom, men sælger Løsøre.

Alt Kiøb maa holdes uryggeligen [= urokkeligt], om ellers det, som sælges, er ens eget, og Sælgeren er kommen til skiels Alder, men sælger nogen det, han ey er Herre over, eller falske Varer, da er hans Kiøb Magtes-løs, ja saadan en bliver ogsaa straffet efter den Siellandske Lov: *Sælger nogen* **[205]** *Uhiemblet, bøde Bonden og Kongen 3 Mark.* Angaaende dem, som ikke ere komne til skiels Alder, da kand udi Almindelighed ikke siges hvad Alder, der udfordres til saadan Contracts Gyldighed. Vore Love udfordre 25 Aar, som tilforn er omtalt udi det Capitul om Løfter: *Kiøber nogen med Mindre-Aaring, som ikke er sine 25 Aar, taber han sit Værd,* siger Christ. 4. Recess. Efter de gamle Jydske og Skaanske Love giøres Forskiel mellem Sall og Kiøb, af den Aarsag, at Mindre-Aaringer snarere kunne blive besnærede udi Sal end Kiøb: *Kiøbe maa Mand og Svend, som er 15. Aar, men at sælge tilstedes ikke før end han er 18. Aar.*

De Romerske Love holde fore, at saa snart et Kiøb er fuldkommet, da skal Kiøberen, omendskiønt han endnu ikke haver faaet Varene udi sit Eye, tillegges den Skade og Forliis,

der af en Hændelse kand paakomme udi de kiøbte Varer, hvorvel andre disputere meget derimod, foregivende, at Skaden bør alleene være Sælgerens, saa længe han haver Varene udi sin Magt og Herredømme.

For at løse denne Knude, maa man overveye, om den Forhaling, som er imellem Contracten og dens Fuldbyrdelse, er fornøden, Item, om Kiøberen eller Sælgeren er Aarsag, at Varene ikke strax bleve bortførte; dersom saadan Forhaling efter Contracten er fornøden, da er det Sælgerens Skade. For Exempel, om jeg havde kiøbt noget Qvæg, som var adspredt hid og did paa Landet, og det samme, medens Sælgeren bringer det til mig, bortsnappes paa Veyen af Røvere eller vilde Dyr, da maa Sælgeren lide Skade, iligemaade, naar han forsømmer at overlevere Varene til den bestemte Tid; men dersom Kiøberen selv er Aarsag til saadan Forhaling, og forsømmer at føre de kiøbte Sager til sig, da om de midlertid blive forulykkede, er det hans Forliis, omendskiønt de endnu ere udi Sælgerens Hænder.

Der er et slags Kiøb, som in Jure kaldes Emptio Fiduciaria, hvorved en Ting sælges og afhændes saaledes, at Emptor Fiduciarius eller Kiøberen lader Sælgeren faae den **[206]** tilbage igien. Saadan Contract, hvor underlig den end synes at være, saa er den dog velbegrunded. For Exempel: Paa de Tider, som jeg staaer under Forfølgelse, og frygter at miste alt mit Gods, beder jeg en mægtig Ven, som staaer i Credit, at afkiøbe mig en Eyendom saaledes, at jeg hemmeligen accorderer med ham, at han sælger mig den igien for samme Priis, naar Faren er over, hvorved jeg redder min Eyendom, som ellers havde villet falde i mine Forfølgeres Hænder. Derfor heder saadant Kiøb Emptio Fiduciaria, af det Ord Fiducia eller Tillid, efterdi jeg forlader mig paa Kiøberens Redelighed.

Til Kiøb og Sall pleyer at legges disse tvende Pagte kaldet af de Lovkyndige Addictio in Diem og Lex Commissoria; den første, nemlig Addictio in Diem, bestaaer derudi, naar en Ting sælges saaledes, at Sælgeren haver Magt, om han inden en vis Tid faaer af en anden bedre Tilbud, at imodtage det samme. Lex Commissoria derimod er, naar man saaledes haver foreenet sig med hinanden, at, dersom Betalningen ikke følger net op paa bestemt Tid, da Kiøbet at ophæves.

Derforuden er det ogsaa brugeligt, at en Ting kiøbes og sælges med den Condition, at naar Sælgeren enten inden en vis Tid, eller naar somhelst han tilbyder sig at give Pengene tilbage, da at Kiøberen maa give Varene fra sig, hvilket af Latinerne kaldes Retractus.

Saadan Retractus skeer ogsaa paa en anden mildere Maade, nemlig: At, dersom Kiøberen haver i Sinde at sælge en Ting igien, at da den forrige Sælger skal være den nærmeste dertil: naar han vil give ligesaa meget som en anden, hvilket kaldes Jus *προτι μ•σεως* [protimeseos; dvs. tidligere ejer har forkøbsret].

Naar mange Ting, af en ulige Værdie, ikke enhver for sig blive vurderede, men saalt udi en Hob, kaldes det Emptio per Aversionem. Naar en Ting bliver offentlig saalt, saaledes, at den, der byder meest, bekommer den, kaldes det Auction.

Et Kiøb bør staae fast og holdes ubrødeligt, og maa Kiøberen give paa den bestemte Tid den accorderede **[207]** Summa, og Sælgeren Varene saaledes dannede, som Contracten udfordrer; dersom Sælgeren, førend han har overleveret Varene, bryder Kiøbet, og vil give Pengene tilbage, da er Kiøberen ikke forbunden at beqvemme sig der til.

Dersom jeg haver soldt en Ting til tvende, og den samme er ikke endnu overleveret, da er uden Tvivl den den nærmeste, som først sluttede Kiøbet med mig. Den, som først kiøber lovlig med Vidner overværende, han beholder sit Kiøb, siger den gamle Norske Lov, om end andre siden kiøbte, og er et forgieves Kiøb, der sidst kiøbte. Kiøber en noget, siger bemældte Lov paa samme Sted, som han vidste en anden tilforn kiøbt havde, bøde 3 Øre Sølv for hver Markes Kiøb til Kongen, vid. Leg. Christ. 5.

Men dersom Varene ere overleverede den, som sidst handlede med mig, da holde de Borgerlige Love for, at han er nærmere end den første. 1.) Efterdi han, nemlig den sidste, haver under en retfærdig Titul bekommet dem af Herren; 2.) Efterdi den første kand ikke stævne den anden til Rette derfor, baade fordi han har aldrig været Herre over Varene, saa og efterdi den anden ingen Handel haver haft med ham; ikke desmindre tvivles der meget, om den sidste Kiøber skal være den nærmeste alleene, fordi han haver bekommet Sagerne udi sine Hænder, efterdi Sælgeren, naar engang Kiøbet er sluttet, ikke haver Magt at sælge det meere; og derfor den første Kiøbers Ret ikke at kunne til intet giøres.

Herforuden er et slags Kiøb, kaldet Emptio Aleæ, hvorved kiøbes ikke nogen vis Ting, men alleene Haabet derom, og er det billig, at hverken Kiøberen, om Forhaabningen slaaer feil, eller Sælgeren, om Profiten er større end man forhaabede, besværger sig derover, saaledes, om jeg handler med en Fisker om at giøre et Dræt med hans Garn, og jeg udi samme Dræt bekommer slet intet, maa jeg ikke desmindre uden Besværing betale Fiskeren det, jeg accorderede med ham om; det er bekiendt om den Trætte imellem de Milesiske Fiskere og dem, der kiøbte af dem et Fiske-Dræt, hvilke, saasom de finge udi Garnet **[208]** et Guld-Bord, vilde de efter Kiøbet tilegne sig det samme; Fiskerne derimod paastode, at de havde ikkun handlet med dem om Fiske-Dræt: og det retteligen, efterdi man udi alle Contracters Forklaring maa hensee til de Handlendes Tanke og Meening, og her tænkede man ikke paa at giøre en Guld-Dræt, men alleene en Fiske-Dræt.

Efter Kiøb og Sall følger den Contract kaldet Locatio, Conductio, hvorved en Tings Brug eller Arbeyde gives for Betaling; herved er at merke, at den, der haver overdraget en anden noget til Leye, maa have Omsorg for, at samme Ting er beqvem til Brug og at svare til de ordinaire Bekostninger, som derpaa blive giorte; den anden derimod, som haver leyet en Ting, maa bruge og forvalte den, som en god Huusfader, og erstatte hvad som ved hans Forseelse forderves; Iligemaade maa de, der ere leyede til Arbeyde, giøre det samme.

Paa det at den studerende Ungdom kand tillige med Materien ogsaa lære de Juridiske Terminos, da er her at merke, at den, som bortleyer en Ting, kaldes Locator, og den, som bekommer noget til Leye, Locatarius eller Conductor. En saadan Contract er ikke alleene, naar en faaer et Huus eller Jord til Brug med Byrde at nyde deraf Aarlig Afgift, men endogsaa naar

en har en andens Arbeyde. Der udfodres til denne Contract, at der maa accorderes om noget vist, som Arbeyde paa den ene Side, og Beløning paa den anden Side, og, som den ene af Parterne er forbunden til tro og oprigtig Arbeyde, saa er den anden forpligted til at betale redelig den accorderede Belønning. Derfor holdtes det for en Chicane af Kong Dionysio, hvilken, for at befries fra at give den store Belønning, han havde lovet en Musicant, som han havde leyet til at musicere for sig, sagde: Saasom jeg har givet dig Lyst for Lyst, og Fornøyelse for Fornøyelse, saa gaaer vor Regning lige op. Du har fornøyet mig med Musik, og jeg har igien fornøyet dig med Forhaabning at nyde en stor Belønning.

Hvis intet vist udi Leye-Contracten er accordered om, mister den sit Navn af Leye, og forvandles til en anden **[209]** Contract, som in Jure civili kaldes Contractus innominatus, eller Contract uden Navn, saa at hverken Locator eller Conductor har lovlig Tiltale til en anden efter det, som findes udi Lovene om Leye.

Der ere derforuden adskillige andre Contracter af samme Arter, som egentlig ikke kand kaldes Leye-Contracter efter den Beskrivelse, som giøres over Leye, nemlig at en faaer noget til Brug, og deraf giver en Aarlig Penge, eller en leyer sig til Arbeyde for en Daglig eller Aarlig Løn. Blant saadanne særdeles Contracter ere disse: 1.) Naar en giver dig noget til Brug, og du derimod giver ham noget til Brug igien, som for Exempel: Jeg haver en Plov-Oxe og min Naboe haver en anden. Jeg laaner ham min Oxe udi 10 Dage for at pløye hans Jord, og han laaner mig sin igien udi andre 10 Dage. Saadan Contract kand hverken henføres til Leye eller Laan, men regnes in jure civili blant de saa kaldte Contractus innominatos eller Contracter uden Navn.

2.) Emphyteusis eller Fæste paa Livs-Tid, ved hvis Kraft en Jord leyes saaledes bort, at saa længe Leyningen eller Emphyteuticarius svarer sin Aarlig Afgift, kand hverken Herren eller hans Arving drive ham fra Jorden. Saadanne Emphyteuticarii ere alle vore Fæstebønder, hvilke deres Livs-Tid beholde Jorden, saa længe de rette dem efter deres Fæstebreve. Denne Contract kand ey heller kaldes Locatio, Conductio eller Leye, efterdi der er ligesaa stor Forskiæl mellem Leye og Emphyteusis, som mellem en Fæstebonde og en Forpagter, regnes derfor in jure civili blant de saa kaldte Contractus innominatos eller Contracter uden Navn.

3.) Spørges, naar Titius foreenes med en Guldsmed om at giøre ham nogle Guld-Ringe af hans nemlig Guldsmedens eget Guld, om saadan Contract kand kaldes Leye eller Kiøb. Den gamle Jurist Cassius holder for, at det er hverken Leye eller Kiøb, men en Sammensmeltning af begge; thi i Henseende til Materien er det Kiøb, og i Henseende til Arbeydet er det Leye; hvorfor denne Contract **[210]** kand ogsaa Henføres til de særdeles Contracter uden Navn. Naar jeg accorderer med en Skredder, at han skal giøre mig en Klædning, og tage Klædet ud hos en Kræmer, saa er samme Contract i Henseende til Arbeydet en Leye-Contract, efterdi han leyes for Betalning, at arbeide for mig, i Henseende til Materien er det et Mandatum eller Commission, kand derfor ogsaa denne Contract henføres til Contracter uden Navn. Den Tiltale, som en Locator og Conductor har imod hinanden, kaldes Actio Locati, Conducti.

Her forefalder et Spørsmaal, om en Tings Brug bliver giort værre eller til intet af en eller anden

Hændelse, hvis Skade det da maa være, enten dens, der haver det til Leye, eller Herrens? Dertil svares: At dersom en Ting udi sig selv gandske forderves eller bliver borte, da er den, der haver bekommet det til Leye, ikke meere forbunden at betale noget deraf, for Exempel, om et Huus, uden hans Forseelse, geraader udi Brand; Iligemaade, dersom den leyede Ting haver et vist Brug, hvortil Herren maa have Omsorg, at den er beqvem, saa, dersom den samme lider nogen Skade, tager den, der haver den til Leye, saa meget af Betalningen, som Sagen er bleven ubrugelig.

Men angaaende de Ting, hvis Indkomster ere uvisse, og som føre nogen Hazard med sig, saasom *Agre, Viingaarde, Hauger, Floder etc.* Da, saasom den, der haver den udi Leye, bekommer stor Profit udi de feede Aar, saa maa han ogsaa lide hvad Skade der vederfares udi de slette Tider, uden saa er, at der paakomme nogle rare Uleyligheder som man holder for ikke at have kundet vente, saasom om Agrene blive oversvømmede af usædvanlige Vandfloder, eller der skeer fiendtligt Indfald og deslige.

Herved er ellers at merke, at en, der har leyet en Jord, har saa megen mindre Føye at negte den fulde Afgift, naar der indfalder et ufrugtbart Aar, efterdi Erfarenhed viser, at mange Forpagtere desverre sukke efter og ønske en slet Høst, at de kand bringe det af forrige Aaringer oplagde Korn des høyre ud. Deraf kommer det, at den gemeene **[211]** Mand udi Kiøbstæderne plejer at sige, naar den seer falde frugtbar Regn: *Der vil blive dyr Tid paa Reeb i Aar.*

Angaaende det Arbeyde man leyer, da er derved at merke, at hvo der haver leyet en til at arbeyde for sig ikke til nogen vis Tid: men alleene Dage-viis, da, om Arbeideren bliver af en eller anden Hændelse forhindret, at han ikke kand forrette det, som er foreenet om, er den anden ikke forbunden midlertid at give nogen Betalning, men dersom en haver lejet ens Arbeyde til en vis og lang Tid, og Arbeyderen da enten af Svaghed eller anden Hændelse bliver forhindret paa en kort Tid, da er billigt, at den anden derfor ikke støder ham fra sin Forretning eller beskiærer ham hans Løn, besønderlig om der er Forhaabning, at han kand oprette, hvad som tilforn er ved saadan Hændelse sat til side, eller om hans forrige Flittighed haver forskyldt det.

Et Laan (Mutuum) er iligemaade een besværgende Contract, hvorved jeg bekommer en Ting med den Vilkaar, at jeg inden en vis Tid skal give samme tilbage udi lige Mængde og Beskaffenhed.

Saadanne Ting, som pleye at gives til Laans, kalde Latinerne Fungibiles, efterdi den eene imodtager den andens Function, saa at, naar man faaer noget tilbage af det samme Slag og udi samme Qvantitet, kand man siges at have igien bekommet det samme, man bortlaanede; saadanne Ting ere *Guld, Sølv, Penge, uforarbeidet Jern, Korn, Viin, Papiir at skrive paa,* Item *alt det, som er beqvemt til Maal og Vegt.*

Undertiden laanes noget for intet, saa at man faaer intet meere tilbage, end man haver udlaant, undertiden laaner man med Profit, hvilket kaldes Rente.

Hvad sig anbelanger Rente, da er der stor Tvistighed, om den samme er lovlig og sømmelig eller ey; mange brave Mænd have fordømmet den, blant hvilke Seneca de beneficiis: Hvad er Rente og saadant andet uden Menneskelig Begierligheds opfundne Navne, Item Aristoteles: Man maa med Billighed have Afskye og Had til Rente; hos **[212]** Jøderne var det (som Seldenus viser J. N. et G.) forbudet at tage Rente, og det saa meget, at endogsaa Skriverne og Vidnerne, som vare tilstæde ved Rente-Contracten, bleve anseede, som skyldige.

Ikke desmindre kand man dog ikke med Billighed fordømme maadelig Rente, som svarer til den Profit, den anden giør sig af mine Penge, hvilken Profit jeg selv kunde have taget, dersom jeg havde haft dem udi Hænderne; derfor, som det er bedre og sikkrere, at jeg haver dem selv udi Forvaring end de skulle være hos andre, fra hvilke jeg, undertiden med Besværing og Fare, maa fodre dem tilbage, saa skulle findes gandske faa, der vilde bortlaane Penge, dersom Renter skulde afskaffes.

Det er sandelig selsomt, at de, som laste saa meget Renter, samtykke andre Contracter, som udi Virkning ere de samme som Rente; for Exempel, Peder haver Penge at kiøbe en Ager, Povel haver Lyst til samme Ager, men ingen Penge, hvorfore Peder efter Pouls Begiering kiøber Ageren og lejer den bort for en vis Pension til Poul, saadan Contract, tilstaae de, er ret, hvilken dog er den samme, som, om Poul havde givet lige saa meget for de Penge han fik til laans af Peder for at kiøbe sig Ageren; ja den sidste Contract var meere fordeelagtig for Poul, efterdi han derved blev Ejermand over Ageren; Iligemaade, om jeg sætter en Hob Penge ned hos en vis Mand, og begierer derfor ingen Rente, men lader mig nøye med endeel af den Gevinst, han kand giøre af mine Penge, holder ingen saadan Contract at være ubillig, men om jeg i Steden for den u-visse Gevinst betinger mig en vis og maadelig Rente, er det ikke det samme? Iligemaade holdes det ikke for lasteligt, at bruge og tage Frugten af det man haver til Underpant for sine laante Penge, hvilket er dog udi Virkningen det samme som Rente.

Heraf kand man see, at Renter ikke ere usømmelige, saa længe de ere ikke for store, og tages ikke af fattige og elendige Mennesker, der have Almisse fornøden, hvilket hos os kaldes Aager, og holdes for en stor Last hvorfor **[213]** Præsterne bleve fordum befalede at paaminde Aager-Karle tvende gange om Aaret at entholde sig fra Alterets Sacramente. De Græker havde fordum en meget beqvemmelig Sædvane, at adskillige Venner sloge sig tilsammen og oprettede en almindelig Casse, hvorudi enhver lagde nogle Penge, af samme Kiste laante de Penge foruden Rente til enhver af samme Selskab, der var kommen til agters, med den Vilkor, at han skulde give dem tilbage, saa snart hans Tilstand blev bedre, og blev saadan Sammenskyden kaldet *ιραυ•ς* [irauos; forstavelsen *ira* har med *lighed* at gøre].

Endelig, eftersom der findes ingen, som vil betroe en anden for intet saa mange Penge, som ere fornødne til saadan Handel, som nu drives, da haver man opfundet adskillige Maader og Udflugter at til intet giøre de Canoniske Lovers Forordninger mod Rente, blant saadanne Udflugter kand ogsaa regnes den Contract, som de Spanier kalde Mohatra, hvorved en som haver Penge fornøden, kiøber for en stor Priis Varer af en Kiøbmand, og strax selger dem til den samme for reede Penge langt ringere; herudover have Paverne selv, saasom de

fornumme, hvor liden Virkning de Canoniske Lovers Forordninger giorde, Item, hvor nyttige maadelige Renter vare, oprettet eller tilladt de saa kaldte Montes Pietatis eller Kiærligheds Bierge, paa saadan Maade, at de Fattige skulde bekomme en vis maadelig Sum uden Pant og Rente, men for større Summer skulde gives Pant og betales noget hver Maaned, og dersom inden et Aar Pantet blev ikke igienløst, skulde det auctioneres, og hvad som deraf løb over Gielden, gives Herren tilbage.

Mons. Placette blant andre Objectioner, som giøres imod billig Rente, besvarer ogsaa efterfølgende saaledes: Den som tager Penge op paa Rente, søger ved sin Vindskibelighed samt Eventyr at giøre samme Penge frugtbare, hvorudover den Udlaanende, som imidlertid sidder med Hænderne udi Lommen, høster Frugten af en andens Arbeide. Dertil svarer han, at Arbeid og Vindskibelighed er ikke eeneste Aarsag til den Profit, som giøres af Penge, thi, **[214]** ligesom Penge uden Flid og Arbeyde ingen Fordeel fører med sig, saa giver iligemaade Flid uden Penge udi Handel ingen Profit. Man maa derfor tilskrive Pengene i sig selv endeel af Profiten, og Arbeidet en anden. Det samme sees ogsaa udi Leje-Contracter. En Ager i sig selv giver intet, med mindre den bliver dyrked. Instrumenter og Redskab, som lejes til en Haandverks-Mand, give intet, dersom han enten ikke bruger dem, eller ikke kand bruge dem. Dette altsammen hindrer dog ikke, at man jo kand lade sig betale for Agerens Leje og Redskabernes Brug: Og, naar saadant er billigt, saa er det ey heller ubilligt at tage Rente. Barbeyrac udi hans Anmerkninger over Pufendorf fremfører en stor Deel af Mons. Placettes andre grundige Argumenter, som forsvare billig Rente. Didhen vil jeg henvise Læseren, eller til Autor selv, Item til den lærde Tractat af Salmasio de Usuris et fœnore trapezitico.

Her rinder mig ind et artigt Spørsmaal, om en kand lastes, der tager høyere Rente af en uvis Creditor end af en anden, hos hvilken han er forvissed baade om Capital og Rente. Det synes vel, at han med Billighed kand tage noget meer; thi naar man har med en vis Creditor at bestille, udlaaner man alleene sine Penge, derimod naar man har at bestille med den U-vis, staaer man Fare at miste Capitalen, og synes den Fare og Uvished at autorisere ham til at begiære høyere Rente; thi, hvis saadant skulde fordømmes, kunde man ogsaa fordømme en heel Hob andre hazarderlige Contracter. Saaledes kunde man laste dem, der forsikre Skibe, efterdi de undertiden begiere høyere Asseurance-Penge af visse Skibe, rettende sig efter Krigs- og Freds-Tider, meer og mindre farlige Far-Vande, samt Aarets Tider; man kunde iligemaade fordømme Bodmerie [= et lån som en kaptajn i nødstilfælde tager mod at give pant i skib eller ladning, jf. s. 219], og adskilligt andet. En, som laaner ud Penge til mange u-visse Creditorer paa høyere Rente, synes at kunne forsvare sig dermed, at, hvis nogle slaae ham feil, saa kand han bøde paa de Hull, han lider, ved det han igien vinder hos de andre. Ikke desmindre sætte dog de Borgerlige Love en vis Priis for alle, som de under Straf **[215]** ikke maa overgaae. Saaledes taler derom den Danske Lov: *Til Rente af Penge og Korn eller andet maa ey høyere tages end 6 af 100 Aarligen. Befindes nogen meer at tage, haver han forbrudt all Hovedstolen, halvdeelen til Kongen og halvdeelen til den, som paaklager.* De Borgerlige Love have fundet for godt at giøre slige Anordninger formedelst den Misbrug, som derved skeer, efterdi mange brave Folk, som i en Hast trænge til Penge af Jøder og andre Christne Israeliter, tvinges til uhørlige Renter, som paa nogle faa Aar kand løbe lige saa høyt op som

Hovedstolen. Men, saa vel som de Borgerlige Love derudi ere grundede i Henseende til de skadelige Virkninger, som deraf flyde, saa vanskeligt er det, at haandhæve saadanne Forordninger, efterdi en omskaaren eller u-omskaaren Jøde har lært den Konst at tage Renten forud.

En Societets eller Selskabs Contract er, naar to eller fleere skyde sammen Penge eller Arbeyde, til den Ende, at hvad Fordeel og Profit deraf kommer, skal deeles efter Proportion, iligemaade, hvad Skade der vederfares, skal henhøre til enhver efter Proportion, saaledes, om en haver ved sit Arbeyde forrettet noget, som kand skattes paa 200. Rdlr. og en anden haver contribueret 100. Rdlr. da skal den første af Gevinsten bekomme 2 Parter, men den anden ikkun een.

Enhver af dem, som ere udi saadant Selskab, maa troligen bringe til den almindelige Casse, hvad den profiterer, og blive underholdet deraf efter sin Vilkaar; og naar Selskab bliver ophævet, maa Sagerne deeles, efter det, som enhver af Begyndelsen haver bragt med sig, og ikke agte ved hvis Gods Societetet har lidt Skade eller Profit, uden saa er [= med mindre], man er anderledes foreenet og accorderet derom [= man har aftalt anderledes].

Alle de, som ere Lemmer af saadan Selskab, maa være, saavidt som mueligt, flittige og vindskibelige, og maa ingen i utide, de andre til Skade og Fortred, afsondre sig derfra; Iligemaade maa der ingen saadan Pagt giøres mellem dem, at eens skal være den heele Profit, en andens den heele Skade, som kand paakomme, eller at een skal **[216]** lide en deel af Skaden, men slet intet nyde af Profiten, hvilket kaldes Societas Leonina, og er saadan Pagt imod Societetets Natur, hvilket alleene indgaaes for Nytte og Profits skyld.

Ved Societet er videre at merke, at, naar en ved Forsømmelse eller Forseelse lider nogen Skade, da svare de andre Associerede ikke til den Skade, men han selv alleene, saasom enhver ved Societets Contracten er forbunden at bruge all muelig Flid og Agtsomhed i at forfremme Societetets Beste. Her kand spørges, hvis en af de Associerede bliver fangen af Fienden paa sin Reise, om han maa løses paa heele Societetets Bekostning. Endeel kunde vel negte saadant, efterdi Societeter befatte mestendeels Midlerne alleene. Man maa derfore nøye i Agt tage, om der er Societet af alle Midler, eller alleene af en Deel, som sammenskydes til en vis Handel, og strækker sig ikke videre. Udi dette sidste Tilfald maa man igien distingvere, om den Fangne var udi et Ærende, angaaende den Handel, hvorpaa Societetet var grundet, eller i hans eget Ærende. Hvis han var udi Compagniets Ærende, saa er ingen Tvivl paa, at han jo bør at løses paa heele Societetets Bekostning, hvis derimod han var i sit eget Ærende, maa han løse sig selv. Saaledes om en Interessent af vore Ostindiske eller Vestindiske Compagnier blev fangen, naar han reisede udi sin egen Forretning, vare de andre ikke forbundne til at løse ham. Anderledes er det, naar Societetet er almindeligt, og befatter all Interessenternes Velfærd, saa det kand ansees som een eneste stor Familie; dog findes der de, som holde for, at de andre svare ikke til Skaden, med mindre deres Associered, som er geraaden udi Ulykke, var i Compagniets Ærende.

Nu rester at tale noget om de Contracter, som indeholde nogen Hazard, og sluttes over en u-

vis Udgang, saasom Veddemaal, Spil, Lotterier, Lykke-Potte og Assecurance [senere står: Assurance].

Veddemaal er en Contract, som skeer om en Tings u-vis Udgang, hvilken en bejaer, en anden negter, og sætter en vis Priis, hvilken skal høre den til, hvis Ord og Meening **[217]** Udgangen svarer til; herved er at merke, at dersom begge vide tilforn Sagens Beskaffenhed, og hvorledes den er udfalden, da giøres Vedde-Maalet forgieves; Iligemaade, dersom een af dem veed saadant forud, uden saa er, at den anden er alt for haardnakked at imodsige ham, og vil ey lade sig nøye med den andens visse Beretning; dog er ved adskillige Borgerlige Love Vedde-Maal forbudet, og har den gamle Norske Lov, for at forekomme Misbrug der udi, forordnet, at om nogen vedder sammen, da haver ingen af dem noget deraf.

Ved Veddemaal er ellers dette at merke, at, endskiønt Udfaldet bør være u-vist paa begge Sider, saa dog kand der være saadan Omstændighed ved, at, endskiønt en af de Veddende er forvissed om Udfaldet, eller veed, at Tingen, som veddes om, er allerede skeet, saa kand han dog paastaa Veddemaalets Fuldbyrdelse; Ikke i mine Tanker efter den Raison, som Mons. Titius forebringer, at, hvo som frivillig underkaster sig en Hazard, maa lide, hvad derpaa følger; men, naar Omstændigheden er saaledes, at Cajus, som veed Sagen, raader Titio indstændig fra at vedde, og Cajus ikke desmindre bliver ved at pukke; thi i saa Maade har han sig selv at takke for den Forliis, som derpaa følger. Dog giorde Cajus bedre at bevise Tingen tydelig, og, om det ikke kunde hielpe, da at afslaae saadant Veddemaal, for ikke at profitere af sin Næstes Forblindelse og Daarlighed.

Hid høre ogsaa alle Slags Spil, efterdi deres Udgang er ogsaa tvivlraadig og u-vis; saadanne Spil ere 3 slags, nogle bestaae udi puur Lykke, saasom Terning-Kast, andre udi Hurtighed og Kunst, saasom udi Bold, Fegten og Skakspil etc. Andre igien bestaae endeel udaf Kunst, endeel af Lykke, saasom Kortspil, og omendskiønt nogle Spil bestaae meesten udi Kunst og Artighed, saa dog kunde de ikke andet end regnes blant de hazarderlige Contracter, eftersom saadan Hurtighed og Styrke er ubekiendt paa begge Sider, førend Leegen begyndes, og der derforuden kand paakomme adskillige uformodentlige Tilfælde.

[218] Alle saadanne Spil ere efter Naturens Lov ikke ubillige; thi de indgaaes med tilfelles Samtykke og lige Fare paa begge Sider, ikke desmindre, efterdi det er et Rige eller Republiqve Magtpaaliggende, at enhver anvender sine Midler vel, og ved saadant Leeg en kand tidt komme fra sin timelige Velfærd, besynderlig, om der leeges om store Summer; derfor maa den høye Øvrighed vel see til, hvorvidt saadanne Spil maae tillades, og hvor store Summer der spilles om; den Tyrkiske Alcoran forbyder tillige med Viin alle slags saadanne Spil, saasom de, der foraarsage Had og Trætte blant Menneskerne; vor Danske Lov forordner, at ingen er forbunden at betale noget, han i Dobbel taber, Gaards-Retten taler derom saaledes: At ingen Hofmand maa doble sin Hest, Vaaben eller Harnisk bort, og ey paa Borrig eller høyere Pant, end han bær hos sig, hvo det giør, han være Ugild eller Ære-løs og følges til Porten og forvises; den Norske Lov siger: Om man dobler og kaster Tærninger om Penge, da ere de Penge, paa Bordet komme, forbrudte til Kongen, og hver den, som spiller eller kaster, bøde til Kongen en halv Mark.

Hid høre ogsaa Lotterier, hvorved, naar mange først ved Penges Sammenskyden kiøbe en Ting og siden kaste Lod om, hvem samme Ting skal alleene tilhøre. Ved denne Contract er saadan Lov, at den heele Sum af de sammenskudne Penge opnaaer, men ikke overgaaer Sagens Værdie, og de, som kaste Lod derom, ere paa en lige Maade Lykkens u-visse Udgang undergivne.

En Lykke-Potte derimod kaldes, naar man kaster udi et Kar adskillige Sedler eller Steene, hvorpaa ere skrevne adskillige Priser større og ringere, hvoraf enhver Person skal tage sig en udi blinde, og beholde den Priis, som derpaa er skreven.

Ved denne Contract er at merke, at alle Sedlernes Værdie ikke meget overgaar de Sager, som ere satte udi Lykke-Potten, jeg siger: ikke meget; thi man maa ogsaa giøre nogle Bekostninger, og det kand hænde sig, de beste og feedeste Sedler blive først borttagne, og blive de slette, og **[219]** tomme alleene tilbage; hvorfore ingen vil vove sig at tage fleere Sedler.

Undertiden bruges saadanne Lykke-Potter for at bringe til veye Penge, som skulde anvendes til offentlig Brug, eller til de Fattiges Fornødenhed, og da pleyer den Priis, som er skreven paa samtlige Sedler, langt overgaae de Ting, som sættes udi Lykke-Potten, og bliver da saadant anseet som en selv-villig Skat eller Almisse.

Nu omstunder kaldes gemeenligen Lykke-Potter Lotterier, hvilke accorderes af Øvrigheden til forarmede Societeter, til Hospitalers Bygning og andet, hvorudover Sedlernes Priis langt overgaaer de Ting, som sættes derudi. Lotterier derimod kalder man for Spillinger, og at anrette Lotterier kaldes at sætte paa Spill.

Efter den Contract følger den saa kaldte Assurance, hvorved en for en vis Penge paatager sig at svare til den Fare, som en andens Varer maa udstaae, besynderlig, der føres over Havet, saa at, dersom samme Varer forgaae og bortkomme, maa den, som haver assureret, betale derfor saa meget, som de vare værde; saadan Contract er ugyldig, naar Assecurator veed tilforn, at Varene er komne ubeskadigede, hvorhen de skulde være, eller naar Kiøbmanden veed, at de ere forkomne; thi Materien af denne Contract er, saavidt som Faren er, uvis, men hvor meget man maa tage for saadan Assurance, beroer paa begge handlende Parters Tykke og Behag.

Blant de hazarderlige Contracter kand ogsaa regnes Bodmerie [jf. s. 214], paa Latin Fœnus Nauticum. Denne Contract bestaaer derudi, at man laaner Penge paa visse Kiøbmænds Skibe, med de Vilkor, at Creditor underkaster sig Faren at miste sine udlaante Penge, dersom Skibet eller Ladningen, hvorpaa de ere laante, forgaaer. Og, saasom Creditor staaer Eventyr ved saadan Contract, saa fordrer han en Interesse [fmtl. = rente] høyere end for andre Penge, og som er proportionered til den Fare, han staar, og bestaar derudi Billigheden, hvor paa den er grunded. Derom findes et heelt Capitel udi den Danske Lov, som viser, hvorledes med **[220]** saadan Contract skal forholdes; nemligen først: Naar en Skipper kommer i fremmede Lande,

og ingen Penge har til sit Skibs Ladning, haver han Magt at optage Penge paa Skibets Eventyr, som kaldes Bodmerie, og skal Skipperen være forbunden til at betale samme Penge, saa snart Skibet kommer til det Sted, hvor Bodmeries Contracten ommælder. Men seigler han paa andre Steder, og sin Reise imod Creditorens Villie forlænger, bliver Bodmerien ved Magt, og Skipperen svarer deraf all tilkommende Skade. 2.) Maa ingen Skipper optage Penge paa Bodmerie af sit Skib, naar han er i Nærværelsen hos sine Redere, foruden deres Minde og Samtykke. Dog maa han tage Penge paa Bodmerie paa sin egen Part i Skibet. 3.) Yngste Bodmerie-Breve have altid Prioritet for dem, som tilforn kunde være udgivne. 4.) Besværger nogen Skipper sit Skib høyere med Bodmerie-Penge end Skibet kand være værd, ere hans Redere ey skyldige at svare dertil. 5.) Bliver et Skib, som er forbodmed, arresteret [= tilbageholdt, beslaglagt], skal Skipperen det afstaa til den, som ham Penge paa Bodmerie laanet haver, og dersom de, der have laanet Penge paa Bodmerie, blive Skibet mægtige, nyde de i saadan Fald deraf deres Penge forud, og Resten kommer Rederne til gode. 6.) Naar et Skib kommer til Ulykke, betales deraf ingen Bodmerie-Penge, men vel af det biergede Gods. 7.) Hvis Bodmerie-Pengene til Forfalds-Dagen ikke blive betalte, da bør fra den Dag deraf gives tilbørlig Rente. Af denne Contract sees, at det i vis Tilfald ikke er ubilligt at tage dobbelt Rente; thi udi andet simpelt Laan skiller man sig alleene ved sine Penge til en Tid; men her sættes de paa Spill og Vove, saa det er billigt, at Faren kommer i Regning med. Det er ellers synderlig merkligt ved denne Contract udi den Danske Lov, at yngste Bodmerie-Brev haver Prioritet for de forrige, hvilket er tvertimod det, som forholdes med andre Contracter og Obligationer. Aarsagen dertil er denne. En laaner Penge paa Bodmerie. Det forbodmede Skib geraader siden udi Nød og ikke kand reddes, med mindre det faaer ny Undsætning; hvis nu den førstlaanende skulde være prioriteret, **[221]** vilde andre findes uvillige til at laane paa Posterioritet, og Skibet der udover forkommes, hvilket var imod dens Interesse selv, som først laanede, herudover har man fundet nødigt at prioritere den som sidst laaner, saasom saadant Laan gierne ikke skeer uden i Nødsfald.

Udlægning: Ved bodmeri tages pant i skib og ladning, men skib og ladning kan i sagens natur ikke tages i forvaring af pantgiver, men er i søen. For at sikre driften af skibet (og dermed også for at sikre dem der tidligere har givet lån) optages et nyt lån - »det sidste lån«. Hvis der skal være nogen mening i dén långivning, må den sikres forud for tidligere optagne lån.

Angaaende de Pagte, som legges til andre, der allereede ere giorte for at styrke og forsikkre de samme, da er det først brugeligt, at det ene Menneske paatager sig det andets Obligation og Gield, saa at dersom den rette Skyldener ikke kand fornøye Creditoren, skal den anden staae udi hans Sted, hvilket kaldes Caution; dog skal den anden, der saaledes haver caveret [= kautioneret], have Magt til at fordre Erstatning af den rette Skyldener for saadan Omkostning.

Omendskiønt den, der caverer, ikke kand forbindes til større Sum, end den rette Skyldener, saa kand han dog blive haardere presset, efterdi den rette Skyldener undertiden af Nød geraader udi saadan Gield, men den, der caverer, alleene af Rundhed, og for at lade see sine Velgierninger og store Formue, indmænger sig saaledes udi fremmede Sager, hvorfore ogsaa Creditorerne undertiden fortørnes mere paa den, der caverer, end paa de rette Skyldnere, efterdi de første vare Aarsage, at de have betroet de sidste; hidhen hører det, at en Skyldner,

naar han gav alt det, han eyede, blev befriet fra sin Gield, omendskiønt den strakte sig langt høyere end hans Boe, hvilken Velgierning efter samme Love ikke blev givet dem, der caverede for andre; herudover maa enhver vel tage sig vare, at han ikke uden Nød paatager sig saadan Byrde, og raader den hellige Skrift, saavelsom den sunde Fornuft enhver at holde sig derfra, •γγυα π•ρα δ'•τη [eggua para date], det er: Caverer du, da er Faren dig nær, var fordum den viise Chilonis Mundheld. Og siger Salomon: Borger du for din Næste, og haver sat Haand ud til den Fremmede, saa er du besnæret med din Munds Tale. Item: Vær ikke blant dem, som sætte deres Haand ud, blant dem, som borge for Gield, thi dersom du haver ikke at betale med, da skal man tage din Seng under dig.

[222] Omendskiønt nu en, der caverer, forbindes saa haardt, saa dog efterdi Caution er ikke andet end en andens Gields Paatagelse, er det efter Naturens Ret billigt, at Creditoren søger først den rette Skyldner, og naar han intet kand bekomme af ham, da allerførst søger den, der haver caveret, og naar den, der caverede saaledes, haver betalt, maa Creditoren give ham all den Ret, han tilforn havde mod Skyldneren, iligemaade, om han haver bekommet noget Pant.

Dersom mange tillige have borget for een, maa hver betale sin Deel, og dersom en af dem ikke kand betale, maa de andre ogsaa paatage sig hans Part; thi derfor tager en Creditor mange til Borgen, at, om en eller anden slaaer feyl, da de andre kunne give Fornøyelse; ere der fleere Forlovere for en Sum Penge (siger den Danske Lov) da staar det udi Creditorens Magt at søge enten en for alle eller alle for en.

Undertiden forflytter een en andens Gield gandske til sig, og tager sig paa udi sit eget Navn at betale Creditoren; saadan en bliver kaldet Expromissor, og bliver anseet, som den rette Skyldner. Undertiden hender sig, at en Cautionist søger Forsikkring hos en anden Cautionist, og kaldes saadan en hos Latinerne Fidejussor indemnitatis.

Hvad sig anbelanger Borgen, som sætter sig udi Pant for andres Forseelse, da have mange af de Gamle holdet for, at et Menneske var saa meget Herre over sit Liv, at det kunde pantsætte det for en andens Liv, og straffes for en andens Forseelse; man haver mange Historier paa, hvorledes den eene har stillet sig Borgen for den andens Liv, og er bekiendt den Historie om Damone og Pythia hos Ciceronem; dog holder man for, at saasom en Forseelse ikkun angaaer den Person, der haver bedrevet den, saa kand ikke Straffen øves paa den Uskyldige; 2.) Haver et Menneske ikke saadant Herredømme over sit eget Liv, at det alleene udaf egen Begiær uden det gemeene Bestes Nytte kand skille sig af dermed, alleene paa det den Skyl- **[223]** dige {Skyldige} ikke skal lide. 3.) Hensigter Straffen alleene til at rette den Skyldige og ikke til andre. 4.) Skulde derved den Skyldige ey afskrekkes fra sin Ondskab, omendskiønt han saae den Uskyldige lide for sig.

Dog er herved at merke, at om en ved Svig haver stillet Borgen, alleene, paa det den anden kunde undflye Retten; da bliver saadan Borgen billigen straffet, saavidt som det er Magistraten Magt paaliggende, at den Skyldige ikke skal undflye og siden giøre meere ondt. Borger man for Tyve eller andre, som deres Liv eller Lemmer have forbrudt, og Misdæderen slipper bort, enten med Ulykke eller dens Raad, som Borgen var, da bøder Borgen efter den Jydske Lov

alle de Bøder hin giør, den han var Borgen for, og dertil 40 Mark til Bonden, saa og Kongen, fordi han ey leverede Manden igien.

Det er ogsaa meget brugeligt, at Creditoren bekommer til Forsikkring for sine udlaante Penge visse Pant, indtil Gielden bliver betalt; og om den ikke bliver betalt, han da kand søge Vederlag deraf; hvorfore all Pant plejer gemeenligen at opnaae og overgaae Gieldens Værdie, og saasom saadanne Pante ere opfundne for Gields Sikkerhed, saa er billigt, at de have samme Natur med Gielden, som bestaaer udi Penge, hvorfor med Billighed lastes de Ægyptiers Sædvane, i det de satte deres Forældres døde Legemer udi Pant, Item Indbyggernes udi Pegu, der pantsætte deres Hustruer og Børn.

De Ting, som sættes til Pant, ere enten frugtbare eller ufrugtbare, angaaende de frugtbare Pant, da plejer derved at giøres saadan Contract, at Creditoren skal i Steden for Renten tage Frugten deraf, saa meget som kand svare til Gielden, og give Skyldneren, der ejer Pantet, hvad som løber til overs; tager nogen Pant til brugeligt, siger vor Danske Lov, og deraf Aarligen meere opbærer, end som den billige Rente af hans Hovedstoel og Tynge, som paa Pantet hænger, og dets fornøden Vedligeholdelse beløber sig, da bør han det øvrige at afskrive paa Hovedstolen, eller, om han saa synes, levere det til den Pantsættende; **[224]** til de ufrugtbare Pant plejer gemeenlig at legges den saa kaldte Lex Commissoria, at dersom Gielden ikke betales inden vis Tid, da Pantet at tilhøre Skyldneren, hvilket ikke er ubilligt, besynderlig om Pantet er ikke af større Priis end Gielden, eller om Herren bekommer Penge for det, som Pantet er høyere; den gamle Norske Lov holder for, at dersom ingen forsagt Dag sat er, da skal Pantet løses inden 12 Maaneder, eller dermed at handles, som sagt er.

De Romerske Love giøre Forskiel imellem de Pant, som bestaae udi bevægelige og løse Sager, og det Pant, som bestaaer udi fast Gods, hvilket ikke bliver overleveret Creditoren, men han bekommer alleene blot Assignation derpaa, saa at, dersom Skyldneren ikke vil betale, den anden da kand have sin Tilflugt til samme faste Gods, og søge sin Betalning deraf; det første slags Pant kaldes Pignus, det sidste Hypotheca.

Der ere foruden disse Contracter nogle, som udi den Romerske Ret kaldes Contractus nonnominati, eller Contracter uden Navn, efterdi de ikke kand henføres til nogle af de andre, som nævnes, saasom Kiøb og Sall, Leje, brugeligt Laan (Commodatum) Laan til at fortære (Mutuum) etc. som, for Exempel, naar en flyer en anden noget at sælge med de Vilkor, at, hvad han bekommer derfor over en sat Priis, det maa han beholde. Saadan Contract kand ikke egentlig kaldes Mandatum eller Commission; thi en Commissionarius maa redelig giøre Regnskab til Principalen for alt det, han har bekommet for de betroede Varer, og, naar han dølger noget deraf, har Principalen eller Mandans Actionem Mandati imod ham, det er Ret at stævne ham for Mishandling udi hans Commission, hvilket her ikke kand skee, saasom her er noget andet end en simpel Commission. Det er ellers at merke, at naar en, der har faaet noget til brugeligt Laan (Commodatum) til Laan, som fortæres (Mutuum) Item naar en negter [at udrede] et Depositum, naar en, der har noget til leje, svarer ikke til Lejen, naar udi Kiøb og Sall en bliver besnæret etc. da kaldes **[225]** den Tiltale, man har imod dem, udi Juridisk Maal, Actio Commodati, Actio Mutui, Actio Depositi, Actio Locati, Conducti, empti, venditi etc. Disse

Talemaader, saasom de ere brugelige blant alle Jurister: saa ere de fornødne at vides. Det lader ogsaa smukt, at tale om Rettergang paa Juridisk Tungemaal, som er bekiendt af alle Fremmede; thi, om man vilde exprimere saadant udi eget Moders Maal, blev det baade vitløftigere, og utydeligere, som for Exempel, naar jeg af Vildfarelse betaler en nogle Penge, som jeg ikke var ham skyldig, da kand den Tiltale, jeg har til ham, derfor ikke forklares uden meget vidtløftigen paa andre Sprog, men heder paa Juridisk Maal Condictio indebiti.

Der ere derforuden andre Forpligtelser, som Grotius, Pufendorf og andre intet omtale, men som forklares tydelig udi den Romerske Ret, og, som de samme dagligen forefalde, og ere grundede paa naturlig Billighed, holder jeg fornødent dem her at indføre. Disse kaldes paa Latin qvasi Contractus, og paa Dansk kand heede *ligesom Contracter,* efterdi de forbinde ligesom Contracter, skiønt de udi sig selv ere ikke egentligen Contracter, som for Exempel:

(1.) Naar en uden min særdeles Anmodning forretter mine Sager i min Fraværelse, hvis han forretter dem ilde, og til min Skade, da har jeg lovlig Tiltale imod ham, og hvis han forretter dem vel til min Fordeel, da har han lovlig Tiltale til mig, og med Retten kand tvinge mig til at betale ham Umagen og anvendte Bekostninger, og kaldes saadan Tiltale Actio negotiorum gestorum, hvilken ikke flyder af Contracter, saasom Parterne intet have contraheret derom, og dog efter naturlig Billighed forbindes ligesom af Contracter, hvorfore de have faaet Navn af qvasi Contractus eller *ligesom Contracter.* Disse *ligesom Contracters* Gyldighed er fornøden, i Henseende til den Nytte, som deraf flyder; nemlig, at, naar nogen nødes hastig at reise bort, førend han kand giøre Anstalt til sine Sagers Forvaltning, at de derover ikke skal forsømmes; **[226]** thi, dersom negotiorum gestor, eller den, som paatager sig en andens Sager, ingen Regres havde for anvendte Bekostninger, skulde der ingen findes, der vilde paatage sig dem. Ligesom nu Eyermanden forbindes til at giøre den skadesløs, som vel har forrettet hans Sager, skiønt ikke efter Contract, saa forbindes ogsaa den anden at giøre Regnskab for sin Forvaltning, hvortil udfordres en stor Vindskibelighed, saa det er ikke nok, at han bruger saadan Flid, som han plejer at bruge ved sine egne Sager, dersom ellers en anden vindskibeligere Person havde kunnet forrette dem bedre.

(2.) Formyndere kand ogsaa tiltales af deres Myndlinge, og holdes til at giøre Regnskab for Midlernes Forvaltning, hvorvel ingen Contract er sluttet mellem dem. Derimod har ogsaa Formynderen Tiltale til sin Myndling, og kand tvinge ham med Retten at gotgiøre ham de Bekostninger, han har giort, endskiønt han aldrig har bedet ham derom, og kaldes saadan Tiltale, som af Retten gives en Myndling mod sin Formynder og en Formynder mod sin Myndling, Actio tutelæ: og sees saaledes, at her er ogsaa tilfelles Forpligtelse, som ikke flyder af Contract, men af qvasi Contract eller *ligesom* Contract.

(3.) Naar 2 eller 3 Personer have noget tilfelles, som de have bekommet enten ved Testament eller Gave; da, skiønt ingen Pagt er oprettet mellem dem om Indkomsternes Deeling, saa dog, hvis en alleene tager Indkomsterne eller en anden giør alleene fornødne Bekostninger paa den tilfelles Eyendom, har den ene Tiltale til den anden ikke udi Kraft af slutted Contract, men ex qvasi Contractu.

(4.) Dersom en af Vildfarelse har betalt mig Penge, som han ikke var mig skyldig, har han Ret at stævne mig for samme Penge, og fordre dem ligesom et Laan efter Contract, og kaldes saadan Tiltale Condictio indebiti.

Ligesom der ere Forpligtelser, som flyde af Contracter, saa ere der ogsaa Forpligtelser, som flyde af Brøde og Forseelser. Hvad Brøde og Forurettelse angaaer, da har jeg tilforn merket, hvilke Forpligtelser deraf flyde efter **[227]** den naturlige Lov, nemlig, at den Forurettende maa vederlægge den Skade, han har tilføyet den Forurettede: thi hvad anden Legems Straf angaaer, da er den alleene Borgerlig, for at afskrække andre. Forseelse er det, naar vor Næste af os tilføyes Skade, dog imod vor Villie, og kaldes hos os Vaades Gierning, derpaa gives mange Exempler, iligemaade paa de Forpligtelser, som deraf flyde udi den Romerske Lov, kalded Lex Aqvilia, iligemaade udi vor Danske Lov-Bogs 11 Capitel. Det er besynderligen at merke udi Jure civili, at, ligesom der er noget kaldet qvasi Contractus, saa er der ogsaa noget kalded qvasi Maleficium eller ligesom Brøde, hvilket ogsaa forpligter, som for Exempel: Jeg bliver bestaalen udi et Skib eller i en Mands Huus, Verten eller Skipperen maa erstatte mig Skaden, hvorvel han er uskyldig; Aarsagen, hvorpaa saadan Erstattelse grundes, er, at en Huus-Fader bør beflitte sig paa ærlige Huus-Folk. Dette maa være nok talt om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder.

CAP. XV.

Hvorledes Obligationer og Forpligtelser blive løste

Ligesom, naar der paa begge Sider er foreenet og accorderet om en Ting, bliver der strax Forpligtelse, hvilken binder Menneskerne til at bevise det, hvorom de paa begge Sider ere foreenede, saa naar det samme bliver beviist, ophører Forpligtelsen og alt, hvad som deraf flyder.

Nogle Obligationer løses, i det de blive opfyldte og Betalningen skeer; derved er at merke, at gemeenligen den, som er skyldig, maa selv betale; dog dersom det er Creditoren ikke Magt paaliggende, af hvem Betalningen skeer, kand en anden udi Skyldnerens Navn fornøye Credito- **[228]** ren {Creditoren}, og maa da Skyldneren betale ham det igien, uden det er skeet, som en Gave eller imod hans Villie. (2.) Maa enhver betale sin Gield til den rette Creditor, eller hvem han udi sit Navn haver betroet at imodtage den samme, og omendskiønt han betaler en anden af Vildfarelse, bliver han ikke desmindre den rette Creditor lige meget skyldig. (3.) Man maa betale det samme, som man er foreenet om, iligemaade paa samme Tid og Sted, omendskiønt formedelst Creditorens Høflighed og Skyldnerens slette Formue Tiden bliver

undertiden forlænget: saaledes, saasom de Athenienser havde giort Dianæ et Løfte at opofre hende saa mange Faar, som de kunde slaae Fiender ihiel, og kunde over det heele Land ikke faae saa mange Faar, besluttede de hver Aar at opoffre 10, undertiden bliver ogsaa formedelst samme Aarsag en Ting betalet for en anden, og en Deel for det heele, efterdi Creditoren holder det raadeligere at tage noget end slet intet.

Det er iligemaade brugeligt at løse Forpligtelser ved Compensation, det er, naar Skyldneren derfor bliver befriet, efterdi hans Creditor er ham skyldig ligesaa meget af samme slag.

Iligemaade løses en Obligation ved det, at Creditoren eftergiver Gielden; thi saasom det er enhver tilladt at staae fra sin Ret, saa løses Obligationen, saa tidt en eftergiver den, uden at det er den tredie angelegent, at Obligationen bliver fyldestgiort.

Saadant skeer enten udtrykkelig ved visse Tegn, hvorved Creditoren siger, han haver bekommet det han aldrig har faaet, Item, i det han giver tilbage eller casserer sine skriftlige Forsikkringer; eller ogsaa hemmelig, i det han selv forhindrer og er Aarsag, at Gielden ikke kand blive betalt.

En Obligation løses ogsaa ved begge Parternes Overeensstemmelse; thi saasom tilfælles Samtykke er gyldig til at indgaae en Obligation, saa er ogsaa Overeensstemmelse paa begge Sider gyldig at løse den samme, uden saa er, de Borgerlige Love det forbyde, eller noget er beviist paa en eller anden Side; thi dersom saa er, da kand **[229]** en Obligation ikke løses ved begges Enstemmelse, førend den, der haver beviist noget, skienker og eftergiver det, eller paa en anden Maade bekommer Vederlag deraf.

For Exempel. Tvende have foreenet sig saaledes med hinanden: Underhold du min Søn hos dig, og forsyn ham med Klæder, Føde og Lære et Aar, saa vil jeg et andet Aar giøre ligeledes ved din Søn. Herpaa tager jeg hans Søn til mig og underholder ham 2 Maaneder; men, naar den Tid er til Ende, blive vi begge til Sinds at ophæve vor Contract, saa at hver vil beholde sin Søn hos sig selv. Skiønt nu Contracten med tilfælles Villie er ophævet, staaer dog en Part af Obligationen tilbage hos den anden, hvis Søn jeg har underholdet udi 2 Maaneder; thi, hvorvel Contractens Løsning skeer kun simpliciter uden at indføre noget om det Vederlag for de Ting, som jeg har beviset, saa løses dog den anden ikke fra den Part af Obligationen, førend han giver mig Vederlag for de 2 Maaneders Bekostning, eller jeg skienker ham saadant. Hvorledes Borgerlige Love kand hindre Obligationers Løsning, derpaa gives saadant Exempel: en Umyndig slutter en fordeelagtig Contract med en anden. Samme Contract staaer fast; thi en Umyndig kand vel contrahere til sin Fordeel, men ikke til sin Skade. Naar man nu ved tilfælles Samtykke vil ophæve den sluttede Contract, siger Loven ney dertil; thi det staaer ikke udi den Umyndiges Magt at sige sig fra den Fordeel. Videre en ung Karl og en Jomfru love hinanden Ægteskab, og blive siden til Sinds at ophæve Contracten. Efterat Fraskrivelsen paa begge Sider er giort, fortryder hende saadant, og hun stævner ham til Contractens Fuldbyrdelse. Han beraaber sig paa Fraskrivelsen; men forgiæves, naar Loven siger, at hun ikke kunde sige sig fra sin Fordeel uden hendes Værges Samtykke. Jeg siger, naar Loven udtrykkelig forbyder saadan Frastaaelse uden Værges Minde; thi hvis ikke, saa er intet meer naturligt, end naar

Karlen siger: Jeg vil ikke ægte hende, at hun kand ogsaa sige: Saa vil jeg ey heller have ham, og, naar saadant engang er samtykked, kand det **[230]** ikke siden oprippes. Om denne Casu har ofte været tvisted og endnu tvistes udi vort Consistorio: Nogle holde for, at saadan Frastaaelse paa en Jomfrues Side er ugyldig, efterdi Loven siger, at ingen Umyndig maa slutte noget uden Værges Minde. Jeg derimod tillige med andre holde for, at dette forstaaes meest om Kiøb og Sall, og at Lovens Meening gaaer ikke saa vidt, at den vil forbyde en Jomfrue at sige: den Karl vil jeg ikke have, efterdi han ikke vil have mig, helst om Ægteskabs Forpligtelsen er giort uden Værges Samtykke.

Ydermeere ikke saa meget løses, som overtvert brydes en Obligation ved en af Parternes Utroeskab; thi naar den eene ikke giør efter det, som der er foreenet om, er den anden ey heller forbunden at bevise noget; thi det heder udi alle Contracter: Jeg skal giøre det, naar du giør saa meget derimod.

Obligationer ophøre iligemaade, naar en af Parterne har forandret den Stand, hvorpaa de alleene vare grundede, saaledes: Om en haver lovet at være sin Øvrighed lydig, da, naar samme Øvrighed bliver skildt ved sin Bestilling, løses Undersaatten fra sin Forpligtelse; Iligemaade er en Øvrighed, der haver lovet at forsvare sine Undersaattere, ikke meere forbunden dertil, naar han er kommen fra sine Forretninger.

Naar en Obligation er giort til en vis Tid, ophører den saa snart, som samme Tid er bragt til Ende, uden den enten udtrykkeligen eller paa en stilltiende Maade bliver forlænget: saaledes, om jeg leyer en Gaard paa 3 Aar, og, efterat samme Tid er ude, Herren ikke kræver den tilbage, men lader mig beholde den længere, holdes han for at have fornyet forrige Pagt, dog ikke paa 3 men alleene paa et Aar.

Aarsagen, hvorfore Herren holdes for at have fornyet Pagten ikkun paa et Aar alleene igien, er denne: Naar Eyermanden tier still, og ikke opsiger sit Huus mod de 3 Aars Forløb, til hvilke det er bortleyed, saa kand man af hans Taushed intet videre slutte, end at han vil tilstæde **[231]** Leyeren end nogen Tid at beboe sit Huus, saadan Tid kand ikke være kortere end et Aar eller i det ringeste et halvt, som gemeenligen er Huus-Leyers Termin: thi, vil Eyermanden sige Lejeren Huuset op, efterat han har ladet ham sidde derudi en eller 2 Maaneder over Tiden, undskylder Leyeren sig derved, at han maa blive Huusvild, hvis derimod Leyeren paastaaer, at, eftersom Eyermanden har ladet ham sidde udi Huuset over Termin, saa har han Ret at holde ud end 3 andre Aar, kand det ey skee uden Contractens Fornyelse, thi Leyeren, som finder sin Regning ved at beboe Huuset, bør være Eyermanden Takskyldig, efterdi han lader ham end sidde et Aar, og derved giver ham tilstrækkelig Tid at see sig om anden Leylighed.

Dog er det at merke, at, om en af et eller andet Tilfald bliver forhindret, at han ikke kand inden en vis Tid drive paa saadant, da, omendskiønt Tiden er forløben, løses derfor ikke Skyldneren fra sin Forpligtelse.

Ved Døden løses ogsaa de Obligationer, som ere grundede paa ens Person, dog er det sædvanligt, at de Efterlevende svare til de Afdødes Gield, enten fordi de selv have paataget

sig saadant, at de Afdøde med des større Reputation kunne ligge udi deres Grave, eller ogsaa fordi de have arvet de Afdødes Midler, og derfor tillige med Arve-Godset bekommet den Byrde, at betale deres Gield; men, om nogen døer og efterlader sig ikke saa meget Gods, som kand betale hans Gield; da uddøe ogsaa Creditorens Prætensioner med ham; thi hvad vil han giøre med et dødt Legeme? Hidhen hører Solons Lov hos Plutarchum, hvorved blev forbuded at giøre de Afdøde nogen Skam; dog var det brugeligt hos de Ægypter, at Creditorerne toge deres Skyldneres døde Legemer udi deres Huuse, og beholdte dem, indtil Arvingerne kunde samle saa meget, at de kunde løse dem.

Efter den Romerske Ret er en særdeles Maade, hvorved Obligationer løses, kalden Acceptilatio. Saadan Acceptilatio er en fingered Betalning, og skeer paa saadan Maade: **[232]** Seius adspørger Titio udi Vidners Overværelse: de Penge, som jeg har lovet dig, har du jo bekommet? Og Titius derpaa svarer: Ja jeg har bekommet dem: saa løses Obligationen ligesaa fuldt, som Pengene havde været leverede.

Undertiden forandrer en Contract ved begge Contrahenters Samtykke sin Natur, og bliver til en anden Contract, som for Exempel, der er sluttet Kiøb mellem tvende om en Jord. Dette Kiøb forvandles til Leye, saa at den Kiøbende i Steden for Eyermand bliver Forpagter. Saadan Contracters Omskiftelse kaldes af Jurister Novatio.

CAP. XVI.

Om Udtolkninger

Efterat vi have overveyet Pagter baade udi Almindelighed og Særdeleshed, maa vi nu tale noget om deres Forklaring og Udtolkning; thi, saasom udi alle Obligationer, der indgaaes frivillig blant Menneskerne, bruges visse Tegn, der give tilkiende baade de handlende Parters Sind, saavelsom Pagternes Love, saa er det høyligen fornødent, at vide visse Regler, hvorved man kand bekomme deres rette Meening. Saadan Meening samler man af adskillige Tegn, hvilke ere tvende slags: *Ord* og *andre Gisninger.*

Angaaende *Ordene,* da haves derom saadan Regul, at de samme maa forstaaes udi deres egentlige Bemerkelse efter den gemeene Brug. Qvintilianus siger: Sædvanen er Talens visseste Lærer, og maa man bruge Talen ligesom Penge, der have en offentlig Form og Skikkelse; herudover blev Kæyser Tiberius beleet, efterdi han vilde betiene sig af et Ord, som ikke var brugeligt; thi da han udi en Forordning brugte et Ord, som ikke var Latinsk, og Attejus Capito sagde: At, omendskiøndt ingen havde brugt den Glose for ham, skulde den dog for hans skyld regnes **[233]** iblant de gamle Latinske Ord; da svarede en ved Navn Marcellus

retteligen derpaa, at Kæyseren kunde vel give Mennesker, men ikke Ord, det Romerske Borgerskab.

Hvorledes Ordene, for at belee andre, blive falskelig udtolkede, derpaa haves adskillige merkelige Exempler. Da de Bæotier havde giort Forbund med de Spartaner, at de skulde overlevere dem den Stad Panactum, lagde de først Staden udi Grund, og siden overgave den; da en Statholder udi Indien søgte sin Tilflugt til Kongen af Persien, og den Indianske Konge [= Indiske Konge] begierede den maatte ham overleveres, lod Kongen af Persien Statholderen hænge udi en Kurv, og imidlertid svoer for de Indianske Gesandter, at han ikke var paa hans Jord; saaledes accorderede Themures med Besætningen udi den Stad Sebastia, at, dersom de vilde overgive Staden, skulde intet Blod blive udgydet, men da han var bleven Herre derover, forklarede han Ordene falskeligen, og lod alle Fangerne begrave levende.

Angaaende Kunst-Gloser, som den gemeene Mand ikke forstaaer, da maa de samme forstaaes, som de Kunsterfarne forklare dem; ved saadanne Kunst-Gloser forstaaes alle Grammatiske, Rethoriske, Logiske, Metaphysiske, og andre Techniske Termini; men dersom saadanne Kunst-Gloser forklares af adskillige Kunst-erfarne paa adskillige Maader, da maa man, for at stille Tretten [= standse striden; løse uoverensstemmelsen], forklare ved gemeene Ord, hvad vi forstaae ved samme Glose.

Dersom et Ord haver mange Bemerkelser, eller Parterne af en Tale synes at stride imod hinanden, maa man bruge Skiønsomhed og Gisninger, at man kand faae den rette Meening at vide, og at de Ting, som synes at stride mod Hinanden, kunde igien foreenes, om mueligt er.

Saadanne *Gisninger* om den rette Meening tages og samles besynderlig af Materien udi sig selv. (2.) Af Virkningen (3.) Af det man sammenføyer og ligner det ene med det andet.

Først samler man den rette Meening af Materien udi **[234]** sig selv, efterdi den samme holdes for at staae den for Øynene, der taler, og maa derfor Talens Meening rettes derefter, saaledes betyder et Bibliothec baade Bøgerne og Steden, hvor de forvares, dog naar et Bibliothec siges at være en [= én; en person] foræret eller testamenteret, forstaaes Bøger, men naar en [= én; en person] gives Befaling at opbygge et Bibliothec, forstaaes Steden: saaledes betyder ogsaa Arvinger baade Mand- og Qvinde-Kiøn, men udi Lehn-Rettigheden alleene Mænd; Iligemaade, hvo der haver sluttet 10 Dages Stillstand, holdes derunder ogsaa at have befattet Nætterne, omendskiønt de ikke udtrykkeligen blive nævnte; hvorfor Cleomenis Gierning bliver saa meget lastet, hvilken, da han havde giort nogle Dages Stillstand med de Argiver, og derefter fornam, at de om Natten sove og vare sikkre, overfaldt han dem, og omkom nogle, og tog andre til fange; da man nu bebreidede ham, at han havde begaaet Meen-eederie, sagde han sig alleene at have giort Dages men ikke Nætters Stilstand.

Saaledes iligemaade giorde de Platæenser meget ilde derudi, hvilke, da de havde lovet at give de Thebanske Fanger tilbage, sloge de dem først ihiel, og gave dem siden tilbage; thi der blev handlet om levende Mennesker, og ikke om døde Kropper; saaledes giorde ogsaa Qv. Fabius Labio uforskammet, hvilken, da han efter Forbund skulde levere den halve Deel af Skibene til

Kong Antiochum, skaar han alle Skibene tvert over, at han kunde skille Kongen ved den heele Flode [= Flåde].

Undertiden viser ogsaa Conseqvence og Virkningen den rette Ordenes Meening; thi, dersom Ordene skulle forstaaes slet og enfoldig, skulle de enten have ingen eller ogsaa en meget u-rimelig Virkning; hvorfor man viger lit fra Bogstaven, for at undgaae saadan U-rimelighed; saaledes, dersom der var en Lov, saasom fordum til Bononien, at ingen uden største Straf maatte tage Blod af den anden paa Gaden, var det u-rimeligt at ville henføre den til saadan Casum, om en paa Gaden aabnede Aarer paa et svagt Menneske; saaledes iligemaade, om det var forbudet **[235]** Fremmede under Livs-Straf at komme paa Stads-Murene, da det var u-billigt at øve saadan Straf paa den, der steeg op paa Volden for at drive Fienden tilbage.

Man kand iligemaade meget oplyses udi de Ting, som ere mørke og vanskelige at forstaa, dersom vi føye det Foregaaende med det Efterfølgende; udi hvad Meening en Scribent haver været, siger Cicero, maa man dømme af hans andre Skrifter, Item Ord og Gierninger, ja ogsaa Gemyt og Levnet.

Udi Udtolkningen fører ikke liden Vigtighed med sig en Persons Affection saaledes, at naar en har sagt: At Titius skal være min Arving, og han haver mange Sønner, som heede Titius, maa man forstaae den, som den afdøde meest elskede. Tvivlagtige Ord maa ofte forklares efter Personens Tilstand, som taler, eller som Talen bliver ført til, saaledes: Naar en lover en anden en Morgengave eller Livs Ophold, maa det forstaaes ligesom Personen er høy og ringe til.

Udi at forklare en Lovs Ord, maa man besynderlig see hen til den Aarsag eller det, som haver givet Leylighed og drevet Lov-Giveren til at udgive saadan Lov; dog er undertiden Lovgiverens Villie tilstrækkelig, omendskiønt Lovens Aarsag er skiult; herudover er det farligt ikke alleene udi det Verdslige, men endogsaa udi det Hellige at grunde og søge formeget efter Lovens Aarsag, da dog det bør at gielde: *Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas* [= således vil jeg, således befaler jeg, viljen går forud for fornuften].

Her maa i agttages, at der udi Løfter, Pagter og Privilegier ere nogle, som kaldes favorable, hvilke have en Lighed udi sig, og hvorved begge Parterne have lige Fordeel, og det gemeene Beste haandhæves; og andre, som kaldes Odiosa eller Besværlige, hvilke betynge ikkun en af Parterne, eller den ene meere end den anden; Iligemaade, som indeholde Straf, forandre og til intet giør nogle, Item løse Regnskab.

Derom haves saadan Regul, at det, som er favorable, maa forklares vidtløfteligen; saaledes, dersom der er giort **[236]** saadan Foreening mellem tvende stridende Partier, at Fangerne skulle gives tilbage paa begge Sider, maa det forstaaes om alle og enhver; Iligemaade om tvende Naboer have giort saadan Accord indbyrdes, at den ene maa jage og skyde Hiorte paa den andens Grund, maa derunder ogsaa befattes Hinde; men hvad sig anbelanger den Freds-Pagt, giordt imellem Erich Glipping og de Holstenske Herrer, at hver skulde bekomme sit igien, forklare de Sidste samme Articul alt forvidtløftig, og paastode, at de derved ikke alleene skulde bekomme tilbage det, de havde mist udi Kong Erichs Tid, men endogsaa, hvad deres

Formænd havde mist i forrige Danske Kongers Tid, Iligemaade synes Dido at have giort en alt forvidtløftig Forklaring, i det da hun havde kiøbt saa meget Jord, som kunde skiules med en Oxe-Huud, hun da skaar samme Huud udi smaa Strimler, og saaledes bekom den store Plads, hvorpaa Carthago blev bygt; Iligemaade Ivar Regner Lodbroegs Søn hos Saxo Grammaticus, hvilken giorde det samme med en Hæste-Huud.

Det derimod, som er Odiosum og besværger een deel alleene eller een meere end den anden, dets Forklaring maa meere indskrenkes; saaledes, om udi et Forbund een af Parterne har lovet at forsvare den anden udi sin Eyendom, medens Herren er endnu derudi, kand han ikke derfor forbindes til at hielpe ham til sin Eyendom igien, naar han engang er uddreven derfra: saaledes, da Kæyser Aurelianus udi sit Tog mod Osten lovede Folket Kroner, dersom han kom med Seyer tilbage, og Folket haabede at faae Guld-Kroner, da saasom Kæyseren havde hverken Lyst eller Evne at give dem saadanne, lod han giøre en Hob Brød-Kroner at give til enhver.

Paa disse Regler gives et og andet Exempel, og spørges blant andet, om den Belønning, der er foresat den, som kommer først til Maalet, skal gives begge, dersom de komme lige snart, eller ingen; dertil svares: At dersom de selvsamme, der kiæppes med hinanden udi Løben, have sat saadan Gevinst for den, der først naaer Maalet, og de **[237]** naae den begge lige snart, kand den eene intet begiære af den anden; Iligemaade, dersom tvende løbe efter Maalet, og Tilskuerne, som sædvanligt er, sætte visse Penge paa den ene eller andens Haand, vinder ingen, dersom de begge komme til Maalet; men dersom den tredie haver sat nogen Gevinst for at opmuntre de Løbende til Fyrighed, og de begge komme lige snart til Maalet, da er billigt, at Gevinsten deeles mellem dem, eller om den ikke kand deeles, at der da kastes Lod, hvem den skal tilhøre, eller, at de løbe paa nyt igien; thi det er ubilligt at skille begge ved Gevinsten, efterdi de ere lige fyrige.

Udi den Fred, hvorved den anden Puniske Krig blev bilagt, var saaledes sluttet, at de Carthaginenser skulde ey, uden det Romerske Folkes Samtykke føre Krig hverken udi Africa ey heller der udenfore; nu spørges, om saadant maa her forstaaes alleene om offensive eller ogsaa defensive Krig tillige med; efter Billighed maa man alleene henføre det til offensive Krig, efterdi Slutningen var odieux og besværlig for de Carthaginenser, og derfore maa nøye forklares.

Angaaende denne Regul, at Favorabilia skulle forklares vidtløftig og Odiosa nøye, da holder Thomasius fore, den er af ingen Gyldighed, uden der ved Love udi Stæderne er besluttet, hvad der skal holdes for Favorabile og Odiosum; thi ellers, hvad som kand være favorabile for en af Parterne, kand være odiosum for den anden, og vice versa, saaledes for Exempel: Dersom der er besluttet, at Fangerne skulle gives tilbage paa begge Sider, og den ene af Parterne haver fleere Fanger end den anden, da kand den, som haver de fleeste, paastaa, at saadant ikke vidtløftigen maa forklares, efterdi han ellers blev meere besværget end den anden, derfor holder Thomasius for, man maa enten forklare enhver Ting udi Særdeleshed, eller tage en mild Udtolkning af Materien udi sig selv.

De Gisninger, som man bekommer af ens Ord, ere ikke alle Tider og allevegne tilstrækkelige, men man giør ogsaa Gisninger udaf andet, hvilke foraarsage, at en Ting under- **[238]** tiden {undertiden} maa forklares nøye, undertiden vidtløftig; en Lov kand forklares vidtløftig saaledes, at omendskiønt en Casus ikke er udtrykkeligen mældet om udi Loven, saa dog, efterdi man kand klarligen see, at Lovgiveren havde mældet derom udtrykkeligen, dersom han havde seet den forud eller tænkt derpaa, efterdi ellers Loven skulde blive unyttig eller ubillig, hvorudover, naar Loven forbyder at drikke sig drukken, maa ey heller nogen søbe eller æde sig drukken, og syndede derfor den Bonde hos Saxo imod Kong Snies Lov, der forbød at drikke sig drukken, i det han dyppede Brødet udi det stærke Øll, og aad sig mæt og drukken tillige; saaledes, dersom en Lov forordner, at den, der slaar sin Fader ihiel, skal syes ind udi en Sæk, da maa iligemaade den lide samme Straf, der slaaer sin Moder ihiel, omendskiønt Loven udtrykkeligen intet mælder derom, men man kand see, at den Forordning af Lovgiveren har været betragtet udi Almindelighed, og at den skulde befatte lige-gyldige Casus, Iligemaade, dersom en Lov forbyder at føre Uld fra et Stæd, maa man ey heller føre Faar; hidhen hører den Casus hos Lucianuin: Der er en Lov, at hvo der slaaer en Tyran ihiel, skal belønnes; nu gaaer en op til Slottet, udi den Tanke, at slaae Tyrannen ihiel, men finder alleene hans Søn, hvilken han slaaer ihiel, og lader Sværdet blive staaende udi hans Legeme; Tyrannen seende sin Søn ihielslagen, omkommer sig selv med samme Sværd; her spørges nu, om den samme kand med Billighed fodre den Belønning, som Loven giver den, der slaaer en Tyran ihiel? Endeel sige vel derimod, men Lovens Henseende synes dog at være denne, at Belønningen gives ikke alleene den, der med egen Haand slaaer Tyrannen ihiel, men endogsaa forretter det, hvorved Tyrannens Død foraarsages; efterdi der er ingen Tvivl paa, at Lovgiveren jo havde besluttet at belønne saadan en, dersom han havde kunnet erindre sig saadan Casus, hvilken Luciani Meening ikke rettelig kand kuldkastes, hvorvel Erasmus Roterodamus udi en vidtløftig Oration [nærmest = grundig forelæsning] haver stræbet at bevise dens Ubillighed, der begiærer saadan **[239]** Belønning, og adskillige itzige Jurister, blant hvilke Thomasius, bifalde Erasmi Meening.

Undertiden maa de Ord, som ere talede udi Almindelighed, indskrænkes og nøye forklares, besynderlig, at man derved kand undgaae en U-rimelighed, som ellers vilde paafølge; thi ingen, som haver sin fulde Fornuft, holdes for at ville noget, som er u-rimeligt; paa dette Fundament kand uden Tvivl dømmes udi den bekiendte Tvistighed mellem Protagoram og Euathlum hos Diogenem Laërt. Der var saaledes foreenet mellem Skolemesteren og Discipelen, at Skolemesteren ingen Løn for sin Information skulde bekomme, førend Disciplen havde vundet en Sag for Retten; da nu Læreren og Disciplen kom i Trætte om Lønnen, og Dommerne dømte at Discipelen skulde betale; beraabte han sig paa den Pagt, som var giort imellem dem, hvormed han dog ikke kunde forsvare sig, efterdi, da Pagten blev sluttet, man ikke tænkte paa saadan Casus, og det er u-rimeligt, at en indgaaer saadan Pagt, som selv hindrer, at den ikke kand opfyldes [i denne Casus er opstået en (tilsyneladende) modsigelse; på den ene side skal disciplen betale fordi dommen - efter sit indhold - går ham imod, på den anden side skal disciplen *ikke* betale hvis *denne specielle sag* tabes]; saaledes kunde Epimenides den Cretenser ikke overbevises af sine egne Ord at være en Løgner, da han sagde: de Cretenser ere altid Løgnere; thi det var u-rimeligt, at han skulde ogsaa under

saadanne almindelige Ord meene sig selv dermed; hidhen hører denne Regul hos de Lovkyndige: *Udi en almindelig Tale maa altid undtages den Talendes Person;* det er meget dobbelt og tvivlagtigt, som fortælles om Aristide, hvilken lovede den en Penge, der vilde sige ham Sanden; da nu en Sophist sagde til ham disse Ord: *Du skalt ikke give mig de lovede Penge,* var det Tvivlsmaal, hvad Aristides skulde giøre; thi dersom han vilde give ham Pengene, da gav han den, der ikke havde sagt ham Sanden, dersom han ikke vilde give, sagde den anden Sandhed, og Aristides holdt ikke sit Løfte.

Men at en Casus, som siden kand forekomme, strider imod dens Villie, der haver forordnet noget: kand sees af tvende Poster: 1.) Af den naturlige Raison, nemlig; dersom man ellers maatte vige fra Billighed, uden man **[240]** undtog visse Casus fra den almindelige Lov. 2.) Af noget Villiens Tegn, hvoraf man slutter, at den, der haver sagt eller forordnet en Ting, haver villet undtage visse Casus udi en almindelig Lov. Saaledes: Om en haver laant til en vis Tid en anden sine Sager; kand han ikke desmindre, førend samme Tid er ude, begiære dem tilbage, dersom han selv har dem meget fornøden: thi Billighed udfodrer vel, at en skal være en anden til Tieneste, men ikke, at han derved skal foraarsage sig selv stor Skade; Arild Hvitfeld viser et Exempel derpaa i Christiani 2. Historie; thi da høystbemældte Konge havde tilstædet de Lybekker at handle paa Sverrig, og samme Rige siden rebellerede imod ham, forklarede han den Articul saaledes, at saadan Frihed nu maatte ophæves, efterdi de Svenske, som vare blevne hans aabenbare Fiender, derover vilde bestyrkes; hidhen hører ogsaa det Exempel hos Ciceronem; der var en Lov hos de Rhodier, at hvilket Orlogs-Skib, der blev fundet udi Havnen, skulde confisqveres, nu blev udi en stor Storm mod Baadsfolkenes Villie et Skib drevet ind udi de Rhodiers Havn, hvorudover Øvrigheden vilde have Skibet confisqveret, men Herren over Skibet satte sig med Billighed derimod.

Billighed er da Lovens sunde Forklaring, hvorved vises af den naturlige Raison, at en særdeles Casus ikke befattes under den almindelig Lov, eller saasom Aristoteles siger: Billighed retter det, hvorudi Loven formedelst sin Almindelighed feiler.

Til saadan Billighed maa man ikke have sin Tilflugt, eller vige fra Lovens Ord, uden vigtige Aarsager drive en dertil, saasom (1.) Om man seer, at Naturens Ret bliver overtraad, dersom man nøye følger Lovens Bogstav. (2.) Om det synes for haardt og utaaleligt, hvorvel ikke usømmeligt at følge saa nøye Lovens Ord, saaledes, en, der har lovet sine Allierede Undsætning, kand undskyldes, dersom han bliver foruroliget udi sit eget Land, og derfor haver sine egne Folk fornøden.

Hvad sig anbelanger de Lovers Forklaring, som stride **[241]** imod hinanden, da er derved at merke, at saadanne stride enten directè imod hinanden, og da kaldes det αντινο μ•α [antinomia], hvilket ikke findes udi de Bibliske Hoved-Bøger, men dersom de forekomme udi Verdslige og Menneskelige Skrifter, da maa en af samme Love forsømmes; thi saasom der er en fuldkommen Misstemmelse mellem dem, maa endelig den eene være sand og den anden falsk.

Undertiden stride saadanne Love ikke directè imod hinanden, men kunne formedelst Tidernes

Omstændigheder ikke udi agt tages paa engang, her maa derfore tages visse Regler, at man kand forstaae, hvilken Lov eller Bud bør helst at i agt tages, naar det er saaledes beskaffet, at begge ikke kunne efterleves paa engang.

Først da maa det, som befales, agtes høyere end det, som tillades; saasom udi Tilladelse er alleene Frihed at giøre og lade, men en Befalning bringer Fornødenhed med sig og betager ens Frihed at lade en Ting, saaledes: Om det er forordnet ved en Lov, at det maa staae enhver Romersk Borger frit for at have en Concubine, og en anden Lov byder, at ingen maa have nogen Qvinde med sig udi Leyren, maa den sidste og Bydende i agt tages.

(2.) Maa det, som er befalet at giøres paa en vis Tid, agtes høyere end det, som paa alle Tider kand skee; saaledes maa Sabbathens Helligholdelse høyere agtes end andre Pligte.

(3.) Maa det, som forbydes, agtes høyere end det, sorn befales; thi dersom man ikke kand efterleve en Lov, der befaler at giøre noget, uden man skal bryde en Lov, der forbyder; da maa den befalende Lov paa samme Tid forsømmes: saaledes, naar en Lov befaler at give den Fattige Almisse, og en anden forbyder at stiæle, da er det en daarlig Gudsfrygt at stiæle en Huud for at give den Fattige til et par Skoe; saaledes maa ingen stiæle for at betale sine Skyldnere. Udi den Henseende forbyder Mahomet udi Alcoranen, at ingen maa give Almisse af det, som han ulovligen haver forhvervet sig. Dog veed man ikke, hvor rettelig den Persiske Konge Schach Abas giorde, hvilken **[242]** vilde ingen Penge heller give til Almisse end den Skat han fik af Hore-Kipper, saasom den blev betalt med et godt Hierte, men de andre bleve indsamlede med Undersaatternes Sukke.

(4.) Dersom der ere tvende Love, som ellers er lige, da maa den speciale eller særdeles Lov agtes høyere end den almindelige; saaledes er en almindelig Lov, at ingen paa en hellig Dag maa lade sig see med Gevær: en anden er, at ingen, naar han seer Tegn til noget Oprør, maa blive hiemme, men maa lade sig bevæbnet indfinde paa Torvet; nu skeer saadant Oprør paa en hellig Dag, her maa da den første Lov vige for den sidste.

(5.) Naar tvende Pagte, en svoren og en usvoren ikke tillige kunne opfyldes paa en Tid, da agtes den første høyere; thi udi den Svorne er dobbelt Obligation, men udi den anden ikkun en enkelt. Ikke desmindre, dersom den svorne Pagt er giort efter den anden, da maa den vige for den usvorne, som er først sluttet, thi ved den gamle Obligation var den Sluttendes Frihed allereede indskrænked paa den Tid, som den sidste kom dertil.

(6.) En fuldkommen Obligation maa høyere agtes end en ufuldkommen; saaledes maa man heller betale det, som man er pligtig efter en Contract end alleene af Høflighed og selvvillig Løfte, og heller betale sin Gield end give Almisse.

(7.) Dersom jeg er forpligtet at bevise en noget efter Velvilligheds Lov, men en anden efter Taknemmeligheds Lov, da maa den sidste agtes høyere; thi Taknemmelighed udfordrer, at jeg giver tilbage det, jeg før haver bekommet, men Velvilligheds Lov udfordrer, at jeg giver først, at du kand give mig igien; thi til Taknemmelighed ere vi forbundne baade formedelst oppebaarne

Velgierninger, saa og Menneskelig Skyldighed, men til Velvillighed alleene ved det Sidste; saaledes: Om jeg bedes om Hielp af tvende, af hvilke den ene haver beviset mig Velgierninger tilforn, da maa han hielpes førend den anden, om de ellers begge ere nødlidende; thi dersom min riige **[243]** Velgiører begierer af mig en Gave, og en anden Fattig beder om Almisse, da maa den første vige for den sidste. (8.) Dersom min Fader og min Søn begge begiere Underholdning af mig, og jeg kand ikkun give een af dem; da, dersom Sønnen endnu ikke er opfostret, maa han foretrækkes Faderen, efterdi en fuldkommen Pligt driver mig til at opføde mit Barn; men alleene en ufuldkommen Pligt og Taknemmeligheds Lov at række min Fader Haanden; men dersom Sønnen er kommen til Alder, maa han staae sidst, efterdi Faderen fordrer Taknemmelighed.

CAP. XVII.

Om Maaden at procedere udi den naturlige Frihed

Naturens Lov udfordrer, at Menneskerne af sig selv og frivilligen bevise det, som de ere hinanden pligtige, og at de frivilligen byde sig til at erstatte, hvad Skade og Fortred de have tilføyet andre.

Men saasom alle Mennesker ere ikke saa gode og fromme, at de af sig selv giøre deres Pligt, og der undertiden forekomme Tvistigheder mellem dem, da, saasom der iblant dem, der leve udi den naturlige Frihed, er ingen Dommer, som ved sin Myndighed kand bilegge saadanne Tvistigheder, maa de stridende Parter ved Forhandling stræbe at giøre en Ende derpaa. Der ere tvende Maader, siger Cicero, at erholde det, man haver Ret at fordre; en ved Forhandling, en anden ved Magt, og som den første kommer overeens med Menneskernes, den anden med Beesternes Natur, da maa man ikke henfly til den sidste, uden man ikke kand bruge den første. Dersom ved indbyrdes Forhandling ikke kand giøres Ende paa saadanne Tvistigheder, da er best at udvælge sig en Op- **[244]** mand {Opmand}, og forbinde sig til at efterleve, hvad han slutter og dømmer.

Saadan Opmand maa være reedelig, og ikke føye det ene Parti meere end det andet, hvorfore ingen rettelig kand tages til Opmand, der synes at kunne bekomme større Ære og Fordeel af det, at han føyer meere den ene end den anden. Den Forening, som de stridende Parter indgaae med hinanden at underkaste sig en Opmands Dom, kaldes Compromis, og den Dom, Opmanden fælder, Laudum.

Udi vor Danske Lov kaldes det at voldgive en Sag, og Dommene i den Jydske Lov *jevnets hende* naar begge stridende Partier underkaster sig en Opmands Kiendelse, og kand saadan

voldgiven Sag for ingen Ret til Underkiendelse indstævnes.

Med saadanne Opmænds Dom har nogen Overeensstemmelse den Maade, som er indført udi disse Riger, at dømme Sager ved Commissarier, hvilket jeg veed ikke at være brugeligt paa andre Steder, og bestyrkes jeg i denne min Meening af det som den lærde Engelænder Humphrey Prideaux fortæller om den Romerske Lands-Herre udi Palæstina Gabinio, der blant andre nyttige Anstalter tillod Jøderne udi Tvistigheder at udvælge Lovkyndige Mænd paa begge Sider, hvilken Maade, siger han, jeg hører nu at være brugelig udi Dannemark. Der ere vel udi alle Lande Commissarier, men de samme ere saadanne som udnævnes af Regieringen, og differere fra de Commissarier, som her forstaaes, hvilke udvælges af de stridende Partier med Regieringens Tilladelse. Den Forskiæl mellem Opmænd og Commissarier bestaaer derudi, at en Opmands Dom eller voldgiven Sag kand ikke appelleres, da derimod en Commissions Dom kand indstævnes til høyeste Ret. Saadanne Commissarier ere forordnede for at forkorte Processer, hvortil hensigter besynderligen Jurisdictionen udi disse Riger.

Derforuden har været en anden Maade hos os at skille Trætter paa, som har Overeensstemmelse med Maaden **[245]** at procedere paa udi den naturlige Stand, nemlig ved Sandemænd, hvilke ere sandrue, ærlige og vederhæftige Mænd, der udnævnes af Øvrigheden at bevidne med Eed Sagens Beskaffenhed, og kaldes deres Forretning Sandemænds Tog. De gamle Love give derpaa blant andet saadant Exempel: *Om Søn er Landfaren i Tienneste, og Fader døer imidlertid, Sønnen kommer tilbage og kræver sin Hoved-Lodd, og de andre Arvinger sige, at han fik den, da skal man nævne 12. Sandemænd, som ere ærlige og vederhæftige Mænd, hvilke skulle sværge ham Arven til eller fra.*

Dersom en Opmand, hverken af Parternes Bekiendelse, ey heller af visse Documenter, Item skriftlige Tegn og Beviisligheder, kand faae Oplysning udi en Sag, maa han søge Vidner.

Saadanne Vidner maa være upartiske, saa at de sætte Venskab, Had og Hevngierighed tilside. Bevises det, siger Loven, at den, som vidner paa en anden, er hans aabenbare Uven, da bør hans Vidnesbyrd ey ansees, iligemaade: Villige Vidner skulle ikke ansees, med mindre andre Vidner ikke kunne haves. Hidhen hører det, som Thuanus mælder om de Britannier, at der fordum var brugligt blant dem, at en Engelænders Vidne ikke skulde gielde imod en Skots eller en Skottes imod en Engellænders, formedelst det store Had, som var mellem disse Nationer.

Vidner maa ikke alleene være upartiske, men endogsaa uberygtede Mænd, hvilket ogsaa i vore Love nøye i agt tages; den som inden Tinge skal vidne, staaer der udi Christiani 3. Recess, skal være ærlig og have et oprigtigt Navn; thi udædiske Mænd [= mænd der har begået ugerninger] og andre, som Lovforvundne ere, maa ey staae til troende.

Et eeneste Vidnesbyrd kand ikke være tilstrækkeligt at dømme udi enhver Sag, baade efterdi een kand lættere bedrage, underkiøbes og lyve end fleere, saa og, efterdi en Dommer kand lættere faae at vide om Vidnesbyrdet er falskt, naar mange hver for sig blive forhørte, hvilket

kand sees af Susannæ Historie, da tvert imod een kand **[246]** ikke lætteligen gribes udi Løgn. Et Vidne er intet Vidne, staaer der i Mosis Lov, men efter 2 eller 3 Mænds Vidne skal den Skyldige døe. Den gamle Norske Lov taler derom saaledes: Een Mands Vidne er intet Vidne, men to Mænds Vidne er saa god som 10 Mænds Vidne. Og omendskiønt nogle Synder paa saadan Maade blive ustraffede, og mange tabe deres retfærdige Sag, efterdi de have ikkun et Vidne, saa er dog den Uleylighed mindre end om alles Lykke og Velfærd skulde hænge af et Menneskes Ondskab, efterdi det er bedre, at faa Skyldige blive ustraffede, end at mange Uskyldige skulle lide.

Det er merkeligt, at den gamle Norske Lov forordner, at hvo der er beskylded for de allergroveste Laster, kalded Ubodemaal, det er saadant som ikke kand bødes uden med Livet, kand ikke befries uden ved 12 Mænds Eed; thi saa siger samme Lov: *Ubodemaal kand ikke værges uden med Tylter Eed* [= bortset fra med Tylter Eed, 12-mandsed].

Et Vidnesbyrd ansees meget, naar det med Eed bliver bekræftet, dog saasom der findes mange ugudelige Mennesker, der ikke skiøtte om at bedrive Meen-eederi, kand man ikke alle Tider forlade sig paa saadant Vidnesbyrd, hvorvel det er urimeligt, at den, imod hvilken en Eed er giort, kand ved en andens Eed giøre den førstes Vidnesbyrd til intet, efterdi Meen-eederi derved vilde komme til at gaae meget i svang, og Tvistighederne blive ligesaa uvisse som tilforn. Alcoranen cap. de Lumine forordner derfor meget daarligen, at hvo der beskylder sin Hustrue for Hoer og haver ingen Vidner, skal sværge 4re gange, at han siger sandt, og den femte gang ønske sig Guds Forbandelse, om han lyver; tvertimod skal Hustruen ogsaa sværge 4 gange, at hun siger sandt, og den femte gang ønske sig Guds Forbandelse, om det er sandt, som hendes Mand siger: Iligemaade forordnede Kong Harald Svendsen meget underligen, at enhver, som anklagedes, kunde imod sin Anklagers Eed og Vidnesbyrd sværge sig fri.

Tvistighederne udi den naturlige Stand kunne foruden paa ovenbemældte Maader ogsaa bilegges ved, at tilfælles **[247]** Venner legge sig imellem de stridende Parter. Saadanne kaldes gemeenligen Meglere eller Mediateurs, hvilke ved deres Myndighed og bevegelige [= »bevægende«, overtalende] Paamindelser stræbe at bilegge en Ting, og omendskiønt ingen imod sin Villie kand tvinges til at modtage saadan Mediation, saasom Textor beviser Jur. Gent. cap. 20. ikke des mindre, dersom Meglerne slaae sig til den af de stridende Parter, der gierne vil have Fred mod de andre, der vegre sig for at indgaa nogen Forligelse, kand den sidste ikke med Billighed besværge sig derover.

Undertiden bliver ogsaa Trætten udi den naturlige Frihed bilagt ved Lod-Kastning, undertiden ved Kamp, naar Stæderne udvælge to eller fleere at kæmpes med hinanden med de Vilkor, at hvo der vinder, hans Fædreneland skal have Herredømme: Derpaa haves besynderlig Exempel udi den Romerske Historie udi den Trimachie mellem de Horatier og Curatier.

Den udi Tydskland saa kaldte Faust-Recht havde udi gamle Dage taget saadan Overhaand, at de fleeste vigtige Trætter bleve skildte ved Ene-Kamp, saa at Dommere kun havde lidet at bestille. [Faust-Recht: Ret til selvtægt når der ikke var nogen øvrighed, eller når øvrigheden

ikke kunne håndhæve retten.]

Her i Landet blev fordum de største Tvistigheder bilagte, saa vel ved Ene-Kamp, som ved Jern-Byrd, det er at en blev paalagt at bære gloende Jern for at bevise sin Ræt. Man skulde holde saadant for Fabel, hvis det ikke ved Lovene var bestyrket. Man finder særdeles Anordninger derom udi den Skaanske Lov, hvilken giør Forskiæl mellem Skuds-Jern og Trugs-Jern. *Bær man Skuds-Jern,* siger bemældte Lov: *da skal han gaa 9 Fødder langt, førend han skyder Jernet. Skyder han før, da er han fælder* [= fældet?]. *End bær man Trugs-Jern, da skal Truget stande 12 Fiæd fra Staven, og hin skal kaste Jernet i Truget; falder Jernet uden Truget, da skal hin, det bær, optage og atter kaste i Trug, siden skal Vante eller Handske paa Haanden sættes og besegies, og ikke løses for om Løverdag, og det i Sagsøgerens Nærværelse: Findes da hans Haand uskadd, da skal hans Præst forkynde ham uskyldig; men findes* **[248]** *han skyldig eller brændt, da skal Sagsøgeren forkynde ham skyldig.* Derfor blev ogsaa saadant Jern kalded Skiærs-Jern, efterdi den, der giorde saadan Prøve, blev holden skiær og uskyldig. Denne særdeles Maade at procedere paa blev afskaffed af Valdemaro 4. ved Pave Eugenium 4. Den Kongelige Forordning derom begyndes saaledes: *Waldemar med GUDs Naade Konge etc. sender alle dem i Skaane boe Qvede* (det er Hilsen) *Vider, at Paven haver alle Christen Mænd Jærn-Byrd forbudet etc.* [Billeskov oplyser at det ikke var Eugenius d. 4' (for han levede betydeligt senere), men Innocens d. 3' og det 4' Laterankoncilium der forbød Jernbyrd].

Ende paa den første Part.

[249]

ANDEN PART.

CAP. I.

Om Ægteskab

Nu følger at overveje det Menneskelige Herredoms Natur og Oprindelse, Item hvad Natur- og Folke-Retten byder os at i agt tage derved. Men saasom intet Herredømme kand forstaaes uden iblant mange, og den hellige Skrift lærer os, at der af GUD i Begyndelsen var skabt et Par Mennesker, hvoraf alle andre have deres Oprindelse; derfore, førend vi tale om det Menneskelige Herredom og den Borgerlige Regiering, maa vi først mælde noget om Ægteskab, hvoraf Familierne have deres Udspring, Item hvoraf Stæder og Regieringer ere oprettede.

Efterat det Menneskelige Kiøn var bleven Dødelighed undergivet, da, paa det at saadanne ædele Creature skulde ikke undergaa og inden kort Tid udslettes, haver den allerviiseste GUD forordnet Ægteskab, og givet Menneskerne Evne til at udbrede og formeere dem, og tilligemed indplantet udi dem en heftig Begierlighed til hinanden, iligemaade en brændende Kiærlighed til deres Afkom, efterdi det Menneskelige Kiøn paa anden Maade ikke kunde blive ved Magt.

Om saadan det eene Kiøns Tilbøyelighed til det andet havde haft Sted blant Menneskerne, dersom de stedse havde bleven udi den hellige Stand, de vare udi for Syndefaldet, tvivler Endeel, blant hvilke Hobbes og Adrian Beverland, men de kunne lettelig igiendrives af disse Skaberens Ord: *Voxer og formeerer eder;* thi eftersom GUd **[250]** har behaget, at Menneskerne endogsaa udi den hellige Stand skulde formeere dem, saa havde ogsaa udi det eene Kiøn været indplantet Tilbøyelighed til det andet.

Saadan Tilbøyelse haver GUD indplantet Menneskerne, at der kunde være des angenemere Omgængelse blant Ægtefolk, og de Besværligheder, som Børne-Tugt og Opfostrelse foraarsager, derved kunde forsødes, ikke for at styre deres vellystige Begierligheder. Herudover fordømmes deres slemme Uteerlighed, som bemænge sig med Beesterne, eller deres eget Kiøn, hvilket gik fordum saa meget udi Svang hos de Græker, at det ved Lover ikke kunde udrøddes.

Nogle have været udi den Meening, at den naturlige Frihed tilsteder ugift Mand-Kiøn at bemænge sig med ugift Qvinde-Kiøn uden Ægteskab, og viser Seldenus, at hos Jøderne, førend Mosis Lov blev given, en ugift Pige, eller som endda ikke var forlovet, maatte enten for intet eller for Betalning lade sig bruge; men at det samme efter Mosis Lov først blev forbudet, hvorvel det udi visse Maader endda ikke blev holdet for usømmeligt siden, at en Omskaaren laa hos en Hednisk Pige. De Stoiske Philosophi have holdet for, at Qvinderne blant kloge Folk burde være tilfælles, hvilket vilde foraarsage, at alle Børn skulle elskes af alle Mænd, som deres egne, Item, at all Mistanke om Hoer og Avindsyghed derved vilde borttages.

Men, dersom dette skulde tilstædes udi Almindelighed, skulde enhver indbilde sig, at de Lemmer, som vare beskikkede til at avle Børn og fortplante Verden med, vare givne Menneskerne alleene til Vellyst, og derfor anvende dem alleene til det Brug, hvorved all Orden og Ziirlighed blant Menneskerne skulde kuldkastes, ingen Forskiæl skulde være blant Folk, og ingen visse Familier, og var det Aarsagen til, som Majmonides bevidner, at Horerne bleve uddrevne af Jødeland.

Iligemaade vilde samme Uleyligheder foraarsages, dersom man skulde boele med hinanden udi Fleng og uden **[251]** Forskiæl, omendskiønt begge Boelende eller en af dem havde Tanke derved at opvække sig Afkom. Saadant Levnet blev ført til Athenen for Cecropis Tider, hvor, dersom nogen fik et Barn, overgav hun det til den af hendes Boelere, som havde meest Behag dertil, hvilken Uteerlighed, da Cecrops først afskaffede, blev han kaldet διφυ•ς [difues] eller af en dobbelt Natur, efterdi tilforn ingen kiendte uden sin Moder, men siden, da Ægteskab af ham blev indstiftet, kunde man kiende baade Fader og Moder, iligemaade, efterdi To bleve da til et

Legeme. Dersom derfor saadan Frihed skulde tillades og Ægteskabs Baand ikke var til, vilde stor Trætte og Ueenighed foraarsages, ved Sædens Sammenblandelse Fosterne dræbes, ingen Slægtskab og Arvedeel have meere Sted blant Menneskerne, ja alting forvirres; og synes mig dette er kraftig nok at bevise saadan Sammenblandelse og Bolen at stride imod Naturens Lov, hvorvel Endeel, blant hvilke Thomasius, stræber vitløftig at bevise saadant udi Almindelighed efter samme Lov ikke at være forbudet, hvorvel det foruroliger det Menneskelige Selskab og borttager all Orden og Ziirlighed: Men ovenbemældte Argumenter bevise, at det Menneskelige Selskab ikke alleene foruroliges, men endogsaa ødelegges derved, og derfor kunde være tilstrækkelige nok at udtage ham af den Labyrinth han klager sig at være udi.

Mons. Bayle holder for, at, naar man sætter Skriften og GUds Befalning til Side, og alleene følger Naturens Lys, da skulde en Mand ikke meere tage i Betænkning at udlaane sin Hustru end en Bog; men Naturens Lys selv viser os, at et Menneske er et Creatur skabt til Societet, og et Societet kand ikke bestaae uden Orden, som er at enhver lærer at kiende sine egne Børn, og har en særdeles Omsorg for deres Optugtelse, at de kand blive værdige Lemmer udi det Societet, som de leve udi. Vel kunde man sige herimod, at den Feyl Jalousie blev ophæved, hvis alle Qvinder vare tilfælles, men den samme Jalousie, naar den ikke gaaer for vidt, har en synderlig god Virkning, con- **[252]** serverer {conserverer} en Kones Kydskhed, og hindrer hende fra legemlig Omgængelse med Fremmede, som hun vilde fatte større Kiærlighed til end hendes egen Hosbond. Dog giør en Mand vel, naar han seer sig ikke at kunde hindre sin Hustru fra at gaae Udenveys, om han trøster sig med Manden hos Moliere saaledes:

Si ma femme a failli, qu'elle pleure bien fort;
Mais pourquoi moi pleurer, puisque je n'ai point tort.

Lad kun min Hustru selv sin Ubluhed begræde
Jeg, som har ingen Skyld, hvi skal jeg Øyne væde.

Efterat vi nu have overveyet, hvor fornødent Ægteskabs Baand er, maa vi videre eftersee, hvor meget enhver udi Særdeleshed er forbunden til at begive sig udi Ægteskab. De gamle Hebræer, saasom Seldenus 1. 5. c. 3. beretter, holdte for, at ved det GUDs Bud, voxer og formeerer eder, forbandtes alt Mandkiøn at gifte sig førend det opfyldte sit tivende Aar, dog bleve undtagne de, som havde nogen Feyl paa deres naturlige Lemmer. De samme Hebræer holdte ogsaa fore, at hvo der levede sin Hustru over, og ikke havde Børn af begge slags Kiøn, havde ikke fyldestgiort GUDs Lov, ikke desmindre var dog blant dem de Esseners Sect, som forbød all Omgængelse med Qvinde-Kiøn. Den berømte Lovgiver Lycurgus gav efter Plutarchi Beretning de Spartaner saadan Lov, at de, som ikke vilde gifte sig, skulde midt om Vinteren gaae nøgne paa Torvet, og synge en Sang, der var opdigtet om dem, nemlig, at de bleve billigen straffede, efterdi de ikke vare Loven hørige. Til Rom forordnede Camillus og Posthumius, at alle gamle ugifte Mænd skulde til Straf give en vis Penge til Skatkammeret, hvilket slags Bøde blev kaldet Uxorium.

Ikke desmindre maa man dog sige, at Ægteskab maa indgaaes ikke absolute, men med visse Vilkor, nemlig, naar en haver beqvem Leylighed til at begive sig udi den Stand, kand føde Kone og Børn, og forrette en Huus-Faders Æmbede, saaledes er, efter Arngrims Beretning cap. 8. om Is- **[253]** land {Island}, ved de Islandske Love forbudet meget fattige Folk at gifte sig. Det er derfor ikke alleeneste ikke fornødent, men endogsaa daarligt, at vilde nøde fattige Folk og uforstandige Børn til Ægteskab, og derved opfylde Landet med Tiggere og daarlige Huus-Fædre: Iligemaade kand ingen lastes for at holde sig fra Ægteskab, der er begavet med en synderlig Indgetogenhed, og seer, at han kand tiene sit Fæderneland bedre udi eenlig Stand, ey heller den, der har Børn af det forrige Ægteskab, og ikke vil binde dem en Stif-Fader eller Stif-Moder paa Ærmene, besynderlig om saadant synes at være Børnene skadeligt og Forældrene kunde siden taale at leve udi Eenlighed, hvorvel Charondæ Lov hos Diodorum Siculum l. 12. c. 12. synes at være noget forhaard derudi; at den udelukkede dem fra deres Borgerlige Ret, der skaffede deres Børn Stif-Moder.

Herudaf kand sees, hvor stor Magt de Borgerlige Love have at indskrænke, forbyde eller paabyde Ægteskab. Det er sandelig uden Modsigelse, at en Lovgiver kand ved sin Myndighed tvinge dem til Ægteskab, der have føre Lemmer og beqvem Alder, iligemaade Evne til at føde Kone og Børn; derimod er det umenneskeligt at ville tvinge nødlidende Personer dertil, og derved giøre deres Nød des større, dog synes det mildere, at skille dem, der leve udi eenlig Stand, heller ved Belønning og Privilegier, end at paaføre dem Straf og noget Ont: Hidhen hører Jus trium liberorum hos de Romere; Item den Lov hos de Spartaner: Hvo der avler 3 Børn skal være *αφρουρος* [afrouros] fri for Vagt, men den, der avler 4, skal være fri for alle Byrder.

Og saasom den Pligt at begive sig udi Ægteskab er vidtløftig og med visse Vilkor, saa kand de Borgerlige Love foreskrive, hvad Alder de skulle have, der begive sig udi Ægteskab; saaledes foreskrev Plato de Rep. 1. 5. Qvinde-Kiønnet en Tid fra 20 til 40 og Mands-Personer fra 30 til 55 Aar. Hos nogle er det ikke tilladt at gifte sig, førend man har giort nogen tapper Gierning, saaledes maatte **[254]** ingen hos de Carmenier tage sig en Hustru, førend han havde hugget Hovedet af en Fiende, og lagt det for Kongens Fødder. Endelig, omendskiønt den naturlige Lov tilsteder at gifte sig, hvor og med hvem man lyster, saa kand dog de Borgerlige Love, dersom en Republiqves Nytte det udfordrer, forordne, at ingen Borger maa gifte sig med en Fremmed, ey heller nogen af Adel med en Gemeen.

Her kand forefalde et stort Spørsmaal, hvilket jo meer det her hos os bliver omtvisted, jo vanskeligere er det at besvare, nemlig: Hvad Reparation een, der besvangrer en uberygted Møe eller Enke, bør give hende? Det er ingen Tvivl paa, at jo en, der har giort en Jomfru Ægteskabs Løfte, og begiæret hende af hendes Forældre, er forbunden til at ægte den, som han i saa Maade har bevaret sig med, og ere alle vore Lovkyndige eenige derudi. Men om en tilforn uberygted Møe, enten for Betalning, eller af Løsagtighed lader sig beligge, da er Spørsmaal, om den, der i saa Maade har krænket hende, forbindes til Ægteskab. Nogle holde for, at hendes Ære, som bliver hende berøved, ikke kand repareres paa anden Maade, og at han derfor er skyldig til at ægte hende. Andre holde for, at den ikke kand siges at være sin

Ære berøven, der frivilligen sætter den paa Spill. Og, som mangen Mands-Persons timelige Velfærd kand forspildes ved at give saadan Reparation, saa er det forhaardt at tvinge ham til at ægte een, som han aldrig har haft i Sinde at ægte; og som enten saa godvilligen har ladet sig forføre til Løsagtighed, eller forføret ham selv til saadan Gierning, enten udi Drukkenskab, eller ved anden Leylighed. Efter de fleeste og fast alle Nationers Borgerlige Love forbindes ingen at godtgiøre saadant ved Ægteskab. Her i Landet alleene efter nogle Aars almindelig Praxin dømmes han dertil. Om samme Praxis grunder sig paa Lovens Ord eller ey, det vil jeg overlade andre at decidere. Loven taler saaledes derom: *Dersom nogen enten selv eller ved andre beder om en Dannemands Dotter, og derover beligger hende, før Trolovelsen skeer, eller han faaer endelig Svar, da skal han* **[255]** *endeligen tage hende til ægte, om hendes Forældre eller Formynder ville det samtykke. Ville de ikke, da bør han give hende en hæderlig Hiemfærd efter hans Formue.* Derpaa følger en anden Artikel, som siger: *Det samme er og, om nogen beligget anden Møe eller Enke, som tilforn er uberygted.* Denne sidste Artikel forklare de fleeste nu omstunder saaledes, at hvo som bevarer sig med en uberygtet Jomfrue, skal ægte hende. Andre holde for, at den sidste Artikel hænger af den første, og, at derunder forstaaes, om han har begiæret hende, eller offentlig giort hende Ægteskabs Løfte. De sige ogsaa, at den Forklaring stemmer overeens med alle vore gamle Love, Recesser og Forordninger, hvorpaa den nye Lov er grunded. Den Skaanske Lov taler saaledes derom: *Lader Kone eller Møe ligge hos sig udi Løn* (som kaldes Løn-Leye) *saa følger derpaa Leyer-Vides Bod, hvilket er 6 Mark, som hendes Laug-Værge skal opbære; dog fanger hun intet deraf, fordi det skeede med hendes Villie.* Christiani 3. Recess siger, at den, som overbevises at være Jomfru-Krænker, skal bøde 9 Mark til hendes rette Værge (det er 3 Rixdaler, eftersom Daleren da galt 3 Mark) og 8 Skilling Grot, som da var 2 ¼ Rdlr. til dens Herskab, som Gierningen giorde. Efter Christiani 4. nye Forordning skal bødes 12 specie Rigsdlr. Den gamle Norske Lov siger: *Vil den, som har krænket en Møe, ikke fæste hende, da bøde han slig Ret for det han belaae, som 12 Mænd dømme ham til.* Friderici 2. Ordinantz om Ægteskabs Sager siger, at med Jomfru-Krænkere skal forholdes efter Loven, Recessen og Gaards-Retten, og taler saaledes selv om den Post: *Dersom nogen beder om en Dannemands Dotter, og beligger hende, førend han faaer endeligt Svar, eller de blive trolovede, da skal han endeligen tage hende til ægte, om hendes Forældre eller Formyndere ville det samtykke. Den som beligger nogen ærlig Pige eller Møe, og siger ney derfor, da værie [= værge] sig med Eed efter Loven, og Recessen eller bøde.* Denne Ordinantz giør Forskiæl mellem en Jomfru eller Enke, som ere begiærede til ægte, og dem, som ikke ere **[256]** begiærede, og meenes, at vor nu brugelige Lov er grundet derpaa, efterdi Ordene ere de selvsamme udi den første Artikel som udi bemældte Ordinantz. Jeg for min Part understaaer mig ikke at giøre nogen Forklaring over Loven, men følger den almindelig Praxin indtil anden authentik Forklaring bliver giort.

Ægteskab er tvende slags, et er ufuldkomment og uordentligt, der hensigter alleene til at forhverve sig Børn, og ikke indeholder nogen Pagt, at Mand og Hustru skulle boe stedse sammen, ey heller, at den eene skal have Herredømme over den anden, ey heller være forbunden til videre end at tilstæde hinanden Legemets Brug, saadant Ægteskab kand man kalde Matrimonium Amazonicum af de Amazoner, der ikke saae deres Mænd oftere, end de vilde avle Børn. Saaledes søgte Thalestris en lovlig Arving af den store Alexandro, og

Dronningen af Saba af Kong Salomon, efter nogles Meening. Nyere Exempel paa saadant Ægteskab har man udi Philippo 2. og Dronning Maria af Engeland, Item Maria Dronningen af Skotland og den Franske Dauphin, hvis Conditioner findes hos Thuanum 1. 13. og 37.

Om saadant Ægteskab ville vi ikke vidtløfteligen tale, men begive os til de fuldkomne og ordentlige Ægteskaber, som komme bedre overeens med den Menneskelige Naturs Vilkor, og bestaa udi disse Hoved-Puncter: 1.) At Qvinden forsikker sin Mand om ikke at tilstede nogen anden sit Legems Brug, og betinger det samme af Manden igien; thi Ægteskab hensigter dertil, at man kand forhverve sig egne Børn, ikke Fremmede og Hoer-unger, hvorudover lastes med all Billighed den Lov hos de Skotter, at Kongen skulde ligge hos enhver Adelig Brud den første Nat, og Adelen skulde giøre ligeledes hos de Gemeene. Den anden Hoved-Punct af saadant fuldkommet Ægteskab er, at Huusbonden og Hustruen boe stedse sammen for at opfostre Børnene desbedre og at rekke hinanden Haanden. 3.) At Qvinden udi de Sager, som angaae Ægteskabet, er sin Mand saasom Hovedet undergiven.

[257] Ellers kand her spørges, om den ævige Contract, nemlig at Mand og Qvinde stedse skal boe sammen, grunder sig paa Naturens Lov, eller om den flyder alleene af GUDs Anordning, og Borgerlige Love. Nogle holde for at Naturens Lov alleene byder, at Contracter skal holdes, og, at naar en Mand contraherer med sin Hustru paa 10 Aar, er ved Enden af samme 10 Aar Contracten ophæved, saa det ikke anderledes dermed er beskaffed end med Huusleye, som man kand sige op til Fardag; de blive ikke derved, men holde og saadanne Contracter nyttige; thi, sige de, befinde de dem vel derved, kand de fornye Contracten paa andre 10 Aar, da derimod den allerulyksaligste Tilstand er at forbindes stedse at leve med den, som man ikke kand lide. Saadan Forslag giøres udi Comœdien af den politiske Kandestøber, hvilken det kand være meer anstændigt [for] end [for] en grundig Philosopho; thi en Mand tager en Hustru, ikke alleene for at avle Børn, men og for at tugte dem op tilsammen, hvoraf følger, at en Mand i det ringeste bør boe udi Foreening med sin Hustru indtil Børnene ere voxne, og kand forsørge dem selv. Det samme lærer os de umælende Beester selv, hvilke leve, som foreenede udi Ægteskab, længere og kortere, ligesom Ungerne snarere og sildere kand hielpe dem selv. I det øvrige kand man ikke sige, at Naturens Lov byder, at Mand og Qvinde skal boe længere sammen, hvorvel det er smukt og ordentligt, om de saadant giøre; thi hvis det strider absolut irnod Naturens Bud, havde GUD i ingen Henseende tilladt Jøderne Skilsmisse. Saa at denne ævigvarende Foreening grunder sig paa Christi Lærdom, paa Christelige Love, og paa Contracterne i sig selv.

Nu følger at eftersee, hvoraf Manden haver bekommet Herredømme over sin Hustru, og hvorvidt det strækker sig. Saadan Herredømme kommer alleene af GUds Indstiftelse, Gen. 3.16, hvor Qvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig, og Hustruen haver frivilligen undergivet sin Villie Mandens Villie, hvorudover de fare meget vildt, som paastaae, at saadan Herredømme kom- **[258]** mer {kommer} af Naturen; thi omendskiønt Mand-Kiønnet er af Naturen herligere og beqvemmere til at føre Regimente end Qvinde-Kiønnet, saa følger dog der ikke af, at Manden maa endelig have Regimentet, ligesom af det eene Menneskes Beqvemhed for det andet følger intet Herredømme og Trældom, hvilket vises paa et andet Sted.

Skulde af et Kiøns Herlighed og naturlige Beqvemhed flyde saadant Herredom, saa turde maaskee mangen Qvindes-Person forlange at komme til Examen med sin Mand, og ikke liden Forskrækkelse derudover reiser sig iblant det gode Mand-Kiøn, hvoraf en stor Deel synes at været skabt til en Spinde-rok, da man derimod hos mange blant Qvinde-Kiønnet finder fortreffelige Sindets Gaver. Men det er nok, at GUd har udtrykkelig befalet, at Qvinden skal være sin Mand lydig, Item at Qvinde-Kiønnet har underkastet sig Mændenes Magt, saa deres Herredom, foruden paa Skriften, grundes ogsaa paa Hævd, hvilket jeg har beviset udi det bekiendte Vers, kaldet *Forsvars Skrift,* for Fruentimmeret under Zille Hans Dotters Navn.

Saadant Herredømme maa være mild og holdes ved lige heller ved Kiærlighed end Frygt, givende Manden ikke Jus vitæ et necis [der står egentlig: Jus vitæ og necis - men andetsteds: Jus vitæ et necis, derfor er dén form valgt også her], ey heller Magt at bruge nogen haard Tvang, Item, at skalte og valte over Hustruens Gods, men den Magt indstiftes alleene af en synderlig Pagt mellem Ægte-Folk, eller og ved Borgerlige Love.

Det har dog en Husbonde efter Lovene her i Riget fordum været tilladt, at revse sin Hustru med tørre Hug, naar hun syndede; thi den Jydske Lov siger: *Hausbonden forbryder ey hellig Brøde paa sin Hustru, Børn eller Leje-Hion,* (det er Tieneste-Folk) *fordi han revser dem med Skiellighed med Kiep og Haand, dog maa han ey revse dem med Vaaben.*

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om den GUds Befalning, Hustruen skal være sin Mand underdanig, havde ogsaa Sted for Syndefaldet; dertil svares, at saasom den Lov er blant Syndefaldets Straf, og Skriften mælder intet om saadan Forordning udi den hellige Stand, saa have vi **[259]** ikke behov at bilde os noget saadant ind, besynderlig, efterdi Fornuften ikke tilsiger os, at GUD har udi samme Stand villet give Adam Herredømmet over Eva, efterdi den almindelig Aarsag til Herredømme er Ufuldkommenhed, hvilken for Faldet ikke kunde tillegges Eva, og maa vi derfor blive ved den Meening, at det Bud om Mandens Herredømme henhører alleene til Syndefaldet, efterdi Qvinden blev befalet at være Manden underdanig til en Straf, at hun først lod sig forføre, og kand man deraf see, at det er ikke udi en Huusbondes Magt at give sin Hustru Tøyelen, eller entledige hende fra saadant Herredømme, efterdi GUD det eengang har forordnet til en Straf, og sat Manden til at fuldbyrde saadan Forordning, hvilken, om han ikke efterlever, bedriver han ligesaa stor Synd som en Dommer, der imod Lovgiverens Villie frikiender den Skyldige.

Videre maa eftersees, om efter Naturens Ret Ægteskab ikke kand være uden mellem en Mand og en Qvinde, eller om Polygamie er tilladt.

Polygamie er tvende slags, det eene, hvorved mange Mænd uden Forskiæl bruge en Qvinde, det andet, hvorved en Mand haver mange Hustruer. Til det første slags Polygamie kand henføres det, som Strabo fortæller om de Sabæer: Alle Slægtninger have en Hustru, hvo der vil ligge hos hende, sætter sin Stav for Døren, og træder ind til hende, men den Ældste bruger hende om Natten. Iligemaade det, som Ludovicus Romanus fortæller om Undersaatterne af det Rige Calecut Navig. 1. 5. cap. 8. En Qvinde haver 7 Mænd, hvilke hun bruger vexel-viis,

og, naar hun haver født et Barn, giver hun det til hvem hun lyster; hidhen hører ogsaa det, som Æneas Sylvius [Piccolomini, den senere Pius II] fortæller om de Lithauer: Qvinderne have offentlig med Mændenes Tilladelse deres Concubiner, hvilke de kalde deres Medhielpere udi Ægteskab, Mændene derimod maa ikke boole med andre. Det er ingen Tvivl paa, at saadan slags Polygamie jo strider imod Naturen; thi Ægteskabs visse Henseende er at forhverve sig visse Børn og Afkom, men hvo **[260]** kand kiende sit eget udi saadan Forvirrelse, Menneskenes Ægteskab skilles derudi fra Beesternes Sammenblandelse, at Hustruen forsikkrer sin Mand, ingen, uden ham, at tilstæde sit Legems Brug.

Det andet slags Polygamie, som egentlig saa kaldes, hvorved mange Qvinder føyes til en Mand, haver fordum været meget brugeligt, og endnu haver Sted blant mange Folk. Det er bekiendt, hvor meget det har været brugeligt hos det Jødiske Folk, og beviser Seldenus 1. 1. c. 9. de Uxore Ebraica, at Jøderne holdte fordum fore, man maatte tage saa mange Hustruer, man kunde føde, dog holdte de fleeste blant dem raadeligt, for at undflye de Uleyligheder mange Hustruer kunde foraarsage, at lade sig nøye med fire. Kongerne derimod maatte tage atten men ikke fleere, og det efter det Sprog Deut. 17. Han skal ey heller tage mange Hustruer, at hans Hierte ikke skal vende sig. De Jøder, som nu omstunder boe udi Østen, have endnu mange Hustruer, end dog det tillades ikke dem, som boe hos os. Blant alle Barbarer, siger Tacitus de Moribus Germ. vare de Tydske de eeneste, som lode dem nøye med en Hustru, og var Cecrops hos de Græker den første efter Diod. Beretning, 1. 1. som *μιαν εν• εζευξεν,* [mian eni eseuken] det er, forordnede, at en Mand skulde ikkun have en Hustru. Den falske Prophet Mahomet haver tilladt udi sin nye Lov at tage mange Hustruer, og derudi meget underfundelig rettet sig efter det Folkes Natur, som han vilde bedrage; thi de, som boe udi de heede Lande, ere meget hengivne til Løsagtighed, Qvinderne derimod ere eendeel af Naturen, endeel af Optugtelsen Mændene saameget underdanige, at man sielden hører nogen Avind eller Ueenighed iblant dem.

Angaaende dette slags Polygamie, da disputere de Lærde meget, om det samme er tilladt efter Naturens Ret eller ey. De som sige, at saadan Polygamie ikke strider imod Naturens Ret, foregive, at Ægteskabs egentlige Henseende, som er, at man kand vide, hvilke der ere eens egne Børn, og at den ene kand hielpe og række den anden Haanden, **[261]** erholdes ikke mindre udi Polygamie end Monogamie eller saadant Ægteskab, som bestaaer ikkun af en Mand og en Qvinde, ja en Mand kand ogsaa blant de Nationer, som ere indgetogne og koldsindige, fornøye mange Qvinder, besynderlig om de ville efterfølge Zenobiam de Palmyreners Dronning, hvilken ikke rørde sin Mand, efterat hun havde undfanget, hvorudover, sige de, en u-mættelig Begiærlighed er Aarsag til, at Qvinderne hade saa meget Polygamie. En Hustru kand ey heller beklage sig at lide Uret, om hendes Mand bruger andre Qvinder, efterdi hun ingen anden Ret haver til Mandens Legeme, end som hun ved Ægteskabs Pagt haver betinget sig. Hvad sig anbelanger den Avind [ca. = jalousi] Polygamie siges at afsted komme, da er at merke, at saadanne Uleyligheder ere ikke lige store paa alle Steder; men findes alleene iblant de Nationer, hvor Qvinderne ere alt for stormodige, og have Mændene under deres Herredømme. Saaledes finder man blant de Mahomedaner, hvor Polygamie er brugelig, [kun] lidt af saadanne Uleyligheder.

Men hvor om alting er, saa synes det dog best og ziirligst, iligemaade sikkerst, at en Mand lever fornøyet med een Hustru, og holdes derfor det Ægteskab for det allerfuldkomneste, hvis Love skulle holdes ubrødeligen ikke alleene af Manden, men endogsaa af Qvinden. Aarsagen hvorfore dette fuldkomne Ægteskab er antaget blant de Christne, foregiver Grotius blant andet, at Hiertet og Sindet, som Hustruen giver sin Mand, kand vederlegges ved en ligegyldig Gave [= gave af samme gyldighed, værdi], og at Huusholdningen kand bedre forestaaes ved eens end ved manges Direction, hvilke meere nedrive end opbygge. Derforuden er der ogsaa en politisk Aarsag, som strider imod Polygamie, nemlig, at ved de mangfoldige Børn, en Huus-Fader avler af sine mange Hustruer, de Adelige Familier geraade udi Fattigdom, og de andre bringes gandske til Tryglerie [= tiggeri], ja man seer, at Polygamie tager meget af endogsaa hos de Tyrker, og det ikke saa meget af den Sodomitiske Synd, som gaaer i Svang blant dem, som formedelst de Uleyligheder, de see Polygamie **[262]** føre med sig. Derforuden seer man, at hvor Polygamie er i Brug, der blive ogsaa Mændene gildede [= kastrerede], hvilket strider imod Naturen: Nok er det os, at vi vide Polygamie ved alle Christelige Love udi saa mange 100 Aar har været afskaffet, og at den Christne Troe fodrer større Reenhed af os; thi ingen tragter efter at bekomme mange Hustruer uden af Løsagtighed, og omendskiønt GUD af visse Aarsager tilloed det udi det gamle Testament, saa haver dog Christus Matth. 19, 5. 6. 7. saadan Frihed indskrænket, og henviser Menneskerne til den første Indstiftelse, Gen. 2. Hvad sig anbelanger det Sprog 2. Sam. 12. at GUD synes ligesom at opregne det for David, som en synderlig Velgierning, at han havde givet ham saa mange Hustruer, sigende: Jeg salvede dig til Konge, og gav dig din Herres Medhustruer udi dit Skiød. Da holde de Skriftkloge for, at, naar GUD siger til David: Jeg haver givet dig din Herres Hustruer udi dit Skiød, han dermed ikke lader see at have Behag udi Polygamie, thi at give en Hustru udi sit Skiød, kand ikke alleene betyde at give til ægte, men endogsaa udi ens Vold [ca. = at påtage sig ansvaret for at forsørge pgl. kvinde], og at disse HErrens Ord maa forklares paa den sidste Maade, kand sees deraf, at David havde tilforn Sauls Dotter Michol til ægte, og derfor ikke siden kunde ægte Sauls Hustruer, hvoriblant var ogsaa Michols Moder, efterdi GUD, Lev. 18. saadant strengelig havde forbudet.

Efterat vi nu have talt noget om Polygamie, maa vi begive os til det vigtige Spørsmaal, om Skilsmisse udi Ægteskab efter Naturens Ret er tilladt. Her holder en Deel for, at saasom enhver Pagt fører det med sig, at ingen af Deelene kand vige derfra uden ved hinandens Samtykke, eller uden Pagten bliver overtraad paa en af Siderne, saa strider det ogsaa imod Naturens Ret, om en Mand viger fra sin Hustrue imod hendes Villie, da hun dog ikke haver brudt nogen Hoved-Punct udi Ægteskabs Pagt, alleene at han kand faae sig en bedre Hustrue igien, eller fordi det behager ham saa; thi ved Ægteskabs Pagt have begge Ægtefælle forhvervet sig Ret til hinandens **[263]** Legemer, hvilken Ret uden høyvigtige Aarsager imod deres Villie ikke kand mistes; men dertil svares, at Ægteskabs Pagt kand indgaaes paa adskillige Maader, nogle indtil begge Ægtefæller have avlet et eller fleere Børn sammen; Andre til Børnene ere opdragne. Og kand i saa Maade efter Naturens Ret den ene Ægtefælle forlade den anden, efterdi de ved Pagten ikke have forbundet sig at boe stedse sammen, men ikkun til en vis Tid, og synes saadan Pagt ikke at stride imod Naturens Lov: thi endskiønt den

udfordrer, at man skal begive sig i Ægteskab og formeere Verden, saa dog forbinder den ingen stedse til en vis Person. Andet er det, naar der mellem Ægtefolk er giort saadan Pagt, at de skulle stedse boe sammen: thi da kand uden høyvigtige Aarsager ingen Skilsmisse skee. Saadanne Aarsager ere, om en af Ondskab forløber den anden, eller en af dem findes udi Hoer.

Men om en Mand efter Naturens Ret kand skille sig ved sin Hustru alleene formedelst hendes Ondskab og u-lidelige Omgængelse, derom disputeres meget. Nogle holde for, at, omendskiønt endeel Ægteskabs Puncte blive overtraadde, saa kand derfor de andre Ægteskabs Pligter, saasom Afkoms Forplantelse, holdes ved lige: thi der kand indgaaes Pagter paa saadan Maade, at omendskiønt nogle Stykker blive overtraade: skal man derfor ikke vige fra de andre. Nu synes Afkoms Forplantelse at være Ægteskabs Hoved-Punct, men de andre ikkun Bi-Artikler. Dog, saasom det er rimeligt, at Ægtefolk, der hade og kunne ikke lide hinanden, beqvemme sig ikke til saadan Hoved-Punct, og ingen begiærer at avle Børn med den, som han haver Vederstyggelighed til, saa synes den ene Artikel at hænge af den anden, og ved at en Pagt overtrædes, overtrædes ogsaa de andre.

Men, om saadan Skilsmisse strider imod GUds Lov, findes endnu større Tvistigheder. Jøderne troede, at efter den Guddommelig Lov Deut. 24. Skilsmisse ikke alleene var tilladt, men endogsaa befalet, og vidner Philo, at en Mand var forbunden til at skille sig ved sin Hustru end- **[264]** ogsaa {endogsaa} for hendes Ufrugtbarhed. Hvo der tager sig en Hustru, hvis Frugtbarhed ham ikke er bekiendt, og siden fornemmer, at hun er ufrugtbar, men skiller sig ikke ved hende, kand den Forseelse ham nogenledes tilgives formedelst den Kiærlighed, han af den lange Omgængelse har fattet til hende. Men at den Frihed ey strækkede sig saa vidt, det viser vor Frelser de Skriftkloge udi Matth. 5. og 19. Item Marc. 10. Grotius siger udi den Forklaring han giør over samme Skriftens Sprog, at det behagede GUD i Begyndelsen, at Ægteskab skulde stedse vare, dog bleve Fæderne udi det gamle Testamente ikke forbundne der til, men udi det Nye lærde Christus, at saadant var beqvemmest, og GUD meest behageligt, og derfor forordnede udtrykkelig en, at intet uden Hoer kunde bryde en Ægteseng; Hvo som skiller sig ved sin Hustru uden for Hoer-Sag, han giør, at hun bedriver Hoer, og hvo som tager en adskilt til ægte, bedriver ogsaa Hoer. Disse Frelserens Ord ere kraftige nok til at kuldkaste alt hvad Johannes Milton, ophidset af en Huus-Sorg, har indført udi sin Bog om Skilsmisse. Det fornemste af samme Bogs Indhold opregnes af Pufendorf Jur. Nat. et Gent. hvor jeg vil Læseren henvise. Hvorvidt Ægteskabs Skilsmisse her udi Rigerne er tilladt, kand sees af den Danske Lov, hvor udi opregnes 3 Aarsager, hvorfore Ægteskab maa adskilles: (1.) Horerie. (2.) Naar den ene Ægtefælle forløber den anden. (3.) Naar nogen er ubeqvem til Ægteskab. Videre derom kand sees af Frid. 2. Forordning af Dato den 9. Junii 1582, som indeholder 8 Aarsager, hvorfore trolovede Folk, og 3. hvorfore Ægtefolk maa skilles ad.

Af dem, som ville begive sig udi Ægteskab, fordres en naturlig Beqvemhed dertil, saa at en ved sit Legems Dannelse er beqvem til at avle Børn, hvortil Ægteskab fornemmelig hensigter. Saaledes er det forgieves, at Udygtige og Gildinger begive sig udi Ægteskab.

Her forefalder da et Spørsmaal, om det kand kaldes Ægteskab, naar en ældgammel Mand

gifter sig. Nogle **[265]** sige ney dertil, efterdi den naturlige Beqvemhed at avle Børn er borte, og svarede Dionysius sin gamle Moder, da hun begierede en Mand: Jeg kand vel til intet giøre Stadens Love, men ikke den naturlige Lov. Iblant de fleeste Folk bliver dog saadant Ægteskab mellem gamle Folk lidet; didhen hører Abisags Omgængelse med David, 1. Reg. 1. hvilken af Salomon blev holden for Ægteskab, og kand sees deraf, at han loed ihielslaae Adoniam, efterdi han begiærede hende til ægte.

Hvad sig anbelanger de Beviisligheder, eendeel bruger at til intet giøre saadanne Ægteskabe, da bestaae de fornemmelig derudi: at saasom intet Ægteskab tillades med Gildinger alleene, efterdi de ikke ere beqvemme til at avle Børn, som er Giftermaals fornemste Henseende, saa kand det langt mindre tillades mellem gamle Folk, hvilke ikke alleene ere ubeqvemme at formeere Verden, men endogsaa ikke kunne dæmpe Kiærligheds Lue, som er det andet Ægteskabs Henseende, hvilket dog Gildinger kunne giøre. Men dertil svares, at saasom man slet ingen Haab kand have om Gildinger, at de skulle avle Børn, men vel om gamle Folk, hvilket daglig Erfarenhed viser os, saa kand udi den Henseende saadanne Giftermaal tillades. Det samme kand ogsaa siges om dem, der ere ufrugtbare, og dem, der udi yderste Aandedræt lade dem vie paa Sengen; thi man haver Exempel paa, at mange, som længe have været ufrugtbare, have omsider avlet Børn, og andre, der have stridet med Døden at være komne paa Fode igien, og have formeeret Verden; Dog synes Ægteskabs Henseende best at erholdes ved unge Folk, eller saadanne, som ikke ere formeget gamle, og have derfor adskillige Borgerlige Love ikke uden Grund forbudet en Mand, som er over 60, og en Qvinde, som er over 50 Aar, at gifte sig.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om en Ægtemand far andensteds hen og gifter sig med en anden Hustru, som ikke vidste, at han tilforn var gift, da maa efter Naturens Lov udi saadan Fald det første Ægteskab staae ved Magt, og det sidste holdes ugyldigt. Derom taler den **[266]** Danske Lov saaledes: Dersom en, der haver giftet sig paa tvende Steder, bliver paa Livet benaadet, da skal han komme til den første Hustru igien, om hun vil tage ham til Naade, vil hun da ikke, da maa han dog ikke beholde den anden, men hende, som er uskyldig, skal være tilladt at gifte sig med en anden Mand.

De Ægteskabe holdes for at være ureene, som indgaaes mellem Slægtinge og Nærbesvogrede, saa at det ikke alleene er forbudet at begive sig udi saadant Ægteskab, men man maa ogsaa bryde det, naar det allereede er sluttet. Omendskiønt alle Folk have holdet saadanne Ægteskabe for usømmelige, er det dog vanskeligt af Naturens Ret at bevise; thi, at Menneskerne have saadan Afsky derfor, kommer ikke saa meget af ens medfødde Natur, som af Vanen og Opdragelsen, ey heller blive Familierne derved ruinerede, som endeel vil sige, men langt heller derved styrkes, efterdi Midlerne komme blant Slægtningerne, og befaler derfor GUD Num. 36. Qvinder, som have fast Gods udi Eye, alleene at gifte sig med deres Paarørende, at Ageren ikke skal falde fra en Familie til en anden. Dog viser Guds Lov os Levit. 18. udtrykkeligen, hvorvidt saadan Ægteskab mellem Slægtninge maa tillades, hvor efter vi Christne have os at rette.

Her synes Umagen værd at eftersee, hvoraf den Blufærdighed kommer, som de fleeste

Mennesker have at blotte deres naturlige Lemmer, hvilken Blufærdighed er saa stor, at den fast ikke kand overvindes. Der fortælles om de Milesiske Jomfruer, at, da der af en vis Aarsag var paakommen dem saadan Galenskab, at de ligesom kieppedes om at hænge dem selv, og saadan Uleylighed paa ingen Maade kunde forebygges, blev der omsider en Lov udgiven, at alle de, som saaledes havde omkommet dem selv, skulde bæres nøgne over Torvet, hvilket afskrækkede dem saaledes, at de afstode fra deres forrige Daarlighed. At give naturlig Aarsag til saadan Blufærdighed, er ikke saa læt; thi de hemmelige Lemmer ere ikke meere vanskabte end de andre, at man derfor besynderlig har **[267]** fornøden at skiule dem, og, omendskiønt nogle ville bevise saadant af de første Forældres Blufærdighed, hvilke skammede sig ved, at de vare nøgne, saa staaer ikke desmindre det Spørsmaal tilbage, hvorfor, de saa kaldte hemmelige Lemmer, skulle meere skiules end andre, besynderlig Munden, efterdi de første Mennesker syndede ved Æden, og derfor kunde have meest Aarsag til at skamme sig ved den Part af Legemet, vi see ogsaa, at udi adskillige Lande, hvor det ikke er forbudet at blotte sig, at Indbyggerne ikke skamme sig ved at lade see deres hemmelige Lemmer. Saaledes gaae paa nogle Steder hos de Abyssinier gemeene Qvindfolk gandske nøgne, hvorved Mændene ikke meere ophidses og bevæges, end om de saae nøgne Hænder eller Fødder, ja de, blant hvilke saadant er brugeligt, skamme sig ikke meere ved at blotte deres naturlige Lemmer, end vore Matroner at blotte deres Ansigter, hvilket blant andre Folk legges Fruentimret til stor Last. Herbert. Itin. Pers. et Ind. fortæller, at Fruentimret hos Cafares, naar noget bliver dem foræret, fremvise de til et Høfligheds Tegn deres Hemmeligheder: Iligemaade Plutarchus, at til Lacedæmon Mænd og Qvinder efter Lycurgi Love omgikkes nøgne med hinanden, at Letfærdighed derved desmeere skulde formindskes.

Ikke desmindre synes der at være tvende Aarsager til saadan Blufærdighed; thi først er Mennesket et hoffærdigt og ærgierigt Creatur, og haver Afsky til alt det, som synes at betage dets Ære, nu udløber igiennem de hemmelige Lemmer Mavens Ureenhed, hvorfor Menneskerne have Afsky ikke alleene formedelst den Uhumskhed, men endogsaa, efterdi det samme synes at bebreide dem deres Vilkor, at udi Maven den velsmagende Spiise forandres til saadan heslig Materie, hvorudover Menneskets Hofmod og Ærgierighed haver Omsorg for, at disse Skrøbeligheds Tegn ikke lade sig tilsyne. En anden Aarsag er, at Menneskerne, i det de see saadant for Øyene, ophidses desmeere til Løsagtighed, hvilket at forekomme, er best, at saadanne Lemmer ere skiulte.

[268] Dette tilskrives saadanne Aarsager af Pufendorf; hvorvel andre holde fore, at saadan Blufærdighed reyser sig alleene af Vanen og Optugtelsen, efterdi der findes heele Nationer, der ikke blues ved deres Nøgenhed. Det er bekiendt, med hvilken Omhyggelighed Fruentimret blant visse Folk stræbe at skiule deres Fødder. Der fortælles om et vist Folk, kalded Azenagianer, som ere ligesaa omhyggelige udi at skiule deres Munde, som andre naturlige Lemmer, saa at de ikke blotte den uden saa længe de spise; Skulde man ogsaa kunne give naturlige Aarsager til saadant?

Mellem Forældre og deres Afkom udi den rette Linie holdes ogsaa efter Naturens Lov Ægteskab at være forbudet, og det ikke af den Aarsag, som Socrates foregiver, nemlig, at der er en Ulighed udi Alderen, som foraarsager Ufrugtbarhed, og ilde dannede Fostere, men der

ere andre vigtige Aarsager dertil; thi dersom saadanne Ægteskabe skulde tillades, vilde der blive en stor Forvirrelse blant Familierne, ja det heele Menneskelige Kiøn: Hid henhører det, som Philo Judæus taler om de Perser, der giftede sig med deres Mødre. Intet kand optænkes meere ugudeligt end at besmitte sin egen Faders Ægteseng, at være Søn og Huusbonde tillige, Moderen at paatage sig Hustrues Navn, de fælles Børn at være Faderens Brødre og Moderens Børne-Børn. Derforuden vilde ved saadan Ægteskab Fædrene og Mødrene miste meget af den Ærbødighed, som Naturen udfodrer af Børn; thi hvorledes kunde en Søn, der havde taget sin Moder til ægte, baade være hendes Hoved og Herre, og iligemaade bevise hende en ret Sønlig Lydighed, iligemaade en Dotter sin Fader. Over alt dette haver GUD ogsaa udi sin Lov udtrykkelig forbudet saadanne Ægteskab Levit. 18. Saa at derfor, om Adam kom udi Verden igien, kunde han ikke tage sig nogen Hustru, efterdi alle Qvinder have deres Udspring af ham; Jøderne holdte fore, at der fra Verdens Begyndelse vare 6 slags Giftermaal forbudne, nemlig, med sin rette Moder, med sin Stivmoder, med en andens Hustru, **[269]** med sin egen Søster, med en af samme slags Kiøn, Item at bemænge sig med Beesterne, hvilket de bevisede af det Sprog Gen. 2, Manden skal forlade sin Fader og Moder, og blive hos sin Hustru, og de To skulle være et Kiød, og forklarede det saaledes: Manden skal forlade sin Fader (det er, holde sig fra hans Hustru og sin Stivmoder) og sin Moder (det er, ikke begive sig udi Ægteskab med hende) og blive hos sin Hustru (det er, ikke tage en andens Mands Qvinde.) Og de To skulde være et Kiød, derfor skal man holde sig fra Beesterne, efterdi Menneskerne og de umælende Creature ikke kunde blive til et Kiød. Hvad sig anbelanger de Beviisligheder, Diogenes og Chrysippus tage af Haner og andre umælende Creature, hvormed de ville godtgiøre, at saadan Sammenblandelse strider ikke imod Naturen, giøre de intet til Sagen; thi det er nok at bevise dens Usømmelighed deraf, at den strider imod den Menneskelige Natur, og siger Xenophon, at omendskiønt det var brugeligt blant de Persiske Magi at mænge sig med deres Mødre, saa var det derfor ikke desmindre usømmeligt. Thomasii selsomme Meening herom, og med hvad Grund han stræber at bevise, at saadanne Ægteskabe ikke stride imod Naturens Lov, kand sees af hans udi dette Skrift saa ofte citerede Jurisprudentia divina.

Han tillige med nogle andre nye Skribentere have ingen Grund fundet udi ovenanførdte Pufendorfs og Grotii Beviisligheder, tagne 1.) af den naturlige Blufærdighed, som man af daglig Erfarenhed merker. 2.) Af alle Folks Overeensstemmelse, og 3.) af den Forvirring, som deraf flyder udi Herredom og Subordination. Hvad den naturlige Blufærdighed angaaer, da sige de, at den kommer af Vanen og Optugtelsen; men man finder ikke alleene hos polerede, men endogsaa hos grove og barbariske Folk, der aldeeles ingen Moralitet tage i agt, en uovervindelig Afskye for saadanne Ægteskab mellem Forældre og Børn; men, sige de, der ere dog fundne heele Nationer, som uden Afskye have indgaaet slige Ægteskabe. Dertil svares, at **[270]** der ogsaa ere fundne og findes i langt større Mængde de, der bedrive Sodomie, der slagte Mennesker for at æde dem, og der uden Sky røve og plyndre. Det er bekiendt, at visse Nordiske Folk i gamle Dage holdte det for en Dyd at drive Søe-Røverie, hvilket de kaldte Fribytterie, skulde man deraf indføre, at det var naturligt at røve og myrde udi fleng: Ney, man kand heller sige, at de faa Folk, hos hvilke Blodskams Synd haver været uden Sky øved, ere blevne fordervede af ond Vane og Optugtelse, og nogle Menneskers onde Exempler, ligesom

de, af hvilke Mord, Rov, Sodomie og andre imod Naturen stridende Laster øves. De faa Folk, som Ægypterne, og de Persiske Magi, blant hvilke Blodskam var autorisered, vare derover vederstyggelige hos alle andre Nationer. Endelig, sige de, den Forvirrelse udi Herredom og Subordination, kaldet Confusio Officiorum, giør intet til Sagen; thi naar en Fader ægter sin Dotter, frasiger han sig først sin Faderlig Titel og Myndighed, en Moder iligemaade med Søn; men her spørges af disse gode Mænd om Forældres Herredom over Børn er naturligt eller ey? Vist, sige de, er det naturligt. Nu, er det da naturligt, saa kand en Fader aldrig lade af at blive Fader, og en Søn aldrig lade af at blive Søn, og maa derfor saadanne Ægteskabe stride imod Naturen. Vel finder man, at en regierende Dronning er Herre over sin Gemahl, som er en privat Person, og en Søn, der er Konge, er Herre over sin Fader, men det er kun i publike Forretninger, saa vidt de samme forestille det heele Folk, saa at deslige Objection her har ingen Sted. Med et Ord at sige, skulde saadanne Ægteskabe tillades, da vilde hvert ordentligt Huus forvandles til Hore-Kippe; Huus-Fædre vilde omgaaes med deres Døttre, ligesom man dagligen seer mange at omgaaes med deres Kammer-Pige, og en Søn ligeledes med sin Moder. Viser nu Naturen os, at der bør være en sømmelig Orden udi en Husholdning, saa befaler den ogsaa at skye Ting, som forvirre og ødelegge Familier, hvoraf enhver er som en liden Regiering. Men der findes ogsaa de, som gaae **[271]** end videre, og sige, at den Lov om Blodskam, som forbydes af GUD, er ikke Moralsk, men alleene Borgerlig, nemlig skreven for det Jødiske Folk, og ikke for andre. De kand jo med samme Føye da ogsaa sige, at Decalogus eller de 10 GUds Bud, ja at alt, hvad GUD har befalet i sin Lov, sigter alleene til det Jødiske Folk, og at vi synde hverken imod Naturen eller directe imod GUd, naar vi overtræde dem; thi der ere faa Bud udi den Moralske Lov, som man kand give fleere naturlige Raisons til end det Bud om Blodskam udi første Grad. Ved saadan Lærdom forarger man kun sin Næste, og lader see sin slette Forstand. Jeg har udføret dette Spørsmaal noget vidtløftigen formedelst bekiendte Aarsager.

Nu rester at tale noget om de Grader in linea transversa et collaterali, iligemaade om Svogerskab, og da findes de Næstpaarørende at være Brødre og Søstre, blant hvilke merkes ogsaa en stor Blufærdighed, men at deres Sammenblandelse strider imod Naturens Lov, er vanskeligt at bevise: thi efter den hellige Skrifts Vidnesbyrd blev Ægteskab stiftet mellem de første Forældres Børn, Brødrene og Søstrene; nu er det ikke rimeligt, at GUD, i det han befalede det Menneskelige Kiøn at forplantes, skulde ikke give andre Midler dertil end saadanne, hvorved Naturens Lov maatte overtrædes, besynderlig efterdi ingen Fornødenhed drev GUD til at skabe ikkun et Par Mennesker udi Begyndelsen, hvorudover man seer, at saadanne Ægteskabs Forbud komme alleene af de Borgerlige Love, hvilke have taget Leylighed til at forbyde saadant, endeel af den Blufærdighed, der findes imellem Brødre og Søstre, endeel ogsaa, efterdi deres daglig Omgængelse kunde give Leylighed til Hoer og Løsagtighed, dersom saadanne Ægteskabe skulde tillades, eftersom Brødre og Søstre opdrages sammen udi et Huus. Nok er det os, at vi vide, at alle oplyste Nationer have Afsky til saadan Sammenblandelse, og at GUD dem udtrykkeligen udi sin Lov haver forbudet, og det ikke alleene Jøderne udi Særdeleshed, men alle udi Almindelighed. Besmitter eder **[272]** ikke, siger GUD, med nogen af de Ting, hvormed de Folk ere besmittede, som jeg uddriver for eder; hvoraf kand sees, at, efterdi de Cananiter have syndet ved at bedrive saadanne Ting; det

ogsaa har været dem forbudet at øve de samme.

Jøderne vare udi den Meening, at det efter Naturens Lov var tilladt, at Søskende, som havde en Fader sammen, kunde gifte sig med hinanden, men ikke de, som havde een Moder, og see vi, at Abraham tog sin Søster Saram til ægte, hvilket bevises af hans egne Ord: Det er min Søster, nemlig min Faders Dotter, men ikke min Moders Gen. 20. hvorvel det blant deres Naboer paa samme Tid var ubrugeligt, og kand sees deraf, at Abraham troede ingen skulde holde ham for Saræ Huusbonde, naar han sagde, hun var hans Søster: Angaaende de andre Grader, som forbydes Levit. 18. da er det endnu vanskeligere at finde Aarsagen, hvorfore de stride imod Naturen.

Nu maa jeg tale noget om det ulige Ægteskab, kaldet til den venstre Haand, hvorved Hustruerne vel blive viede til deres Mænd, og foreenede med dem paa samme Maade som andre, dog formedelst deres Stands Ulighed eller andre Aarsager ikke ophøyes til Huus-Mødres Værdighed, ey heller deres Børn gaae udi Arv med de andre.

Saadanne Giftermaal ere indstiftede ved de Borgerlige Lover, udi den Henseende for at spare paa de Bekostninger, som ellers skulle giøres paa rette Hustruer efter Landets Skik og Sædvane, iligemaade for at conservere store og berømmelige Familier, at de samme ikke skulde bringes til Armod ved det, at Midlerne skulde deeles iblant saa mange. Busbeqvius Epist. 1. fortæller om de Tyrkiske Kæysere, at ingen af dem haver haft nogen ret Hustru siden Bajazets Tider; thi, da han tillige med sin Hustru blev fangen af Tamerlan, maatte han see paa, hvorledes hun blev skiendt. Til en Erindring derom have de efterfølgende Kæysere holdet dem fra at tage rette Hustruer, at, i fald saadant oftere skulde vederfares, de da ikke skulde lide saa stor Forhaanelse.

[273] Førend jeg slutter dette Capitul, vil jeg tale noget om det Spørsmaal, som foresættes af Grotio, om de Ægteskabe ere gyldige, som indgaaes af Børn uden Forældrenes Samtykke. Dertil svares, at, omendskiønt Børnenes Pligt udfodrer at begiære Forældrenes Samtykke udi alle Ting, besynderligen udi Ægteskabs Sager, som angaae den heele Familie, saa følger dog ikke derpaa, at saadant kand giøres til intet; thi, naar en Søn er kommen til skiels Alder, og forlader sin Faders Familie, er han ikke længer hans Regimente undergiven, men er alleene forbunden til en Sønlig Ærbødighed, hvilken Ærbødigheds Pligt ikke er tilstrækkelig at giøre saadan vigtig Contract til intet. Vel var hos de Romere forordnet, at saadanne Ægteskab, som giordes imod Forældrenes Villie, skulde være ugyldige, men saadant skeede ikke efter Naturens Ret, men alleene efter Lovgiverens Villie. Om Esau læse vi udi Bibelen, at han giftede sig uden sine Forældres Samtykke, men ikke at samme Ægteskab derfor var ugyldigt, eller hans Børn ulovlige.

Dog giør et Barn en lastelig Gierning, naar det gifter sig med een, som Forældrene ikke anstaar, saasom det er en Fader høyt Magt paaliggende, at ingen Sviger-Søn eller Sviger-Dotter imod hans Villie bindes ham paa Ærmene. Paa den anden Side giør en Fader meget ilde, der plat vil forbyde sin Dotter at gifte sig, hvorudover nogle Borgerlige Love undskylde de Døttre, der af den Aarsag forfalde til en løsagtig Gierning. *Enke eller Møe,* siger den Jydske

Lov, *der atten Vintre gamle ere, og have paa Tinge krævet deres Værge at gifte dem, og deres Værge ey vil, lade de sig siden beligge, da forgiøre de dermed ey deres Gods.*

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om en Qvinde kand gifte sig, efterat hun har undfanget med sin forrige Mand, førend hun haver fødet, da have Jøderne holdet retteligen fore, at der maatte i det ringeste være 3 Maaneder mellem begge Ægteskab for at hindre Sædenes Sammenblandelse, og udfordres hos de Tyrker efter Thevenots Beretning 4 Maaneder.

[274]

CAP. II.

Om Forældrenes og Børnenes Pligt

Af Ægteskab komme Børn, hvilke maa være Forældrenes Magt undergivne, og adlyde deres Befaling, og er saadant Herredømme det ældste og helligste blant alle.

Saadant Forældrenes Herredømme over Børnene haver sin Oprindelse af Naturens Lov, hvilken befaler Forældrene at have Omsorg for Børnene, og haver indplantet dem en heftig Kiærlighed mod de samme. Til at øve saadan Omsorg, udfordres Magt til at regiere Børnenes Gierninger til deres egen Velfærd, hvilken de formedelst deres spæde Aar ikke kunne forstaae. (2.) Kommer saadant Herredømme deraf, at Børnene holdes for at have givet deres Samtykke dertil: thi man kand slutte, at dersom et Barn ved Fødselens Tid havde Skiønsomhed, og saae, at det uden Forældrenes Omsorg og Herredømme over sig, ikke kunde bestaae, det da frivilligen skulde samtykke til saadant Herredømme, og derimod betinge sig, at Forældrene vilde have Omsorg for at opdrage dem. Endeel, hvor iblant Hornius Polit. 1. 2. vil sige, at saadant Herredømme kommer af en Guddommelig Tilladelse, andre sige med Grotio, at den umiddelbar kommer af Avlingen, i det, at naar Forældrene avle Børn, og af intet komme dem til at blive noget, de da tillige med bekomme Herredømme over dem; og holder Pufendorf for, at Avlingen alleene ikke er tilstrækkelig at forskaffe saadant Herredømme: thi, omendskiønt Børnene ere af vort Kiød og Blod, ikke desmindre, saasom de efter Naturens Ret ere os lige, saa udfodres der noget, hvorved saadan Ulighed kand foraarsages, og at de kunde blive os underdanige.

Barbeyrac meener udi hans Anmerkninger over Pufendorf, at man herudi maa foreene Grotii og Pufendorfs Tanker, og sige, at det Herredom kommer eendeel af Avlingen, eendeel af Omsorg for Opdragelsen; thi, siger **[275]** han, naar tvende Personer bemænge sig legemlig med hinanden udi Tanke at avle Børn, saa forbinde de sig, om ikke expresse, saa dog stilltiende, til at opfede samme Børn; men af saadant Samtykke flyder heller en Obligation hos

Forældrene end Herredom over Børnene. Grotius har af Avlingen intet andet villet referere end, at, ligesom en er Herre over sine egne Hænders Gierninger, saa ere ogsaa Forældrene ved Avlingen Herrer over det, som avles. Hvad ellers det Pufendorfs Argument angaaer, at Børn kand fingeres at have givet deres Samtykke til saadant Herredom, efterdi, om man havde kunnet spørge dem ad, om de vilde underkastes Forældrenes Herredom for den Omsorg at conservere deres Liv, og at give dem en ærlig Optugtelse, kand jeg ikke see, hvorfor det kand kaldes saa meget ugrunded; thi endskiønt det er ikke Casus dabilis, saa kand det dog fingeres.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, hvo der haver størst Ret til Børnene, Faderen eller Moderen, da svares dertil distinctè, dersom Børnene ere avlede uden for Ægteskab, da høre de Moderen til, efterdi den rette Fader ikke kand vides, uden Moderen giver det tilkiende. (2.) Blant dem, som leve udi den naturlige Frihed, pleyer at giøres saadan Pagt, at Fostret ikke skal høre Faderen, men Moderen til. Saaledes fortælles om den Amazoniske Dronning Thalestre, at hun beholdt sig alleene Ret til den Arving hun fik med Alexandro den Store. Men blant dem, der leve udi Stæderne og under Regiering, eftersom Ægteskabs Contract begyndes fra Manden, og han er Hoved for Familien, da er hans Ret større end Qvindens, saa at, omendskiønt Børnene ere pligtige til at lade see Taknemmelighed og Ærbødighed mod Moderen, forbindes de dog ikke at adlyde hendes Befalning saa meget som Faderens.

Men naar Faderen døer, voxer Moderens Herredømme over Børnene, i det ringeste saa længe de endnu ikke ere fuldvoxne, og naar hun gifter sig anden gang, overdrages Børnenes Omsorg til Stiffaderen, hvilken er dem udi deres rette Faders Sted.

[276] Dersom nogen antager et Barn, som har mist sine Forældre, og opføder det, kand han med Billighed udfodre en Sønlig og Dotterlig Lydighed af det samme.

Angaaende Forældrenes Herredømme og Magt over Børnene, hvorvidt den strækker sig, maa man giøre Forskiæl mellem Huus-Fædre, der leve udi den naturlige Frihed, hvis Magt er meget stor, og strækker sig endogsaa til Jus vitæ et necis, og imellem dem, der leve under Regieringer, hvilke efter et hvert Riges Love bekomme større og mindre Magt. (2.) Maa man giøre Forskiæl mellem den Magt een haver, saavidt han er Fader alleene, og saavidt han er Hoved for en Familie.

Angaaende den Magt en haver, saavidt som han er Fader, da, saasom Naturens Ret befaler ham at opdrage Børnene saaledes, at de kunne blive nyttige Lemmer udi det Menneskelige Selskab, indtil de kunne forsyne sig selv, saa giver den ham ogsaa saadan Magt over Børnene, som kand være tilstrækkelig til den Ende, men ikke Jus vitæ et necis, hvor udaf man kand see, hvor meget de synde imod Naturens Ret, der skade Børnene, som endnu ligge udi deres Moders Liv, og derved foraarsage Misvext, undtagen, at Moderen ellers paa ingen anden Maade kand frelses, men maa døe tillige med Fosteret; iligemaade de, der bortkaste og dræbe deres Børn; thi, som Børn ere ogsaa Mennesker, saa ere de ogsaa deelagtige udi den Menneskelige Ret, og derfor ikke maa dræbes af nogen, langt mindre af deres Forældre, hvis Skyldighed er at bevare og opføde Børnene, ikke at omkomme dem, og, omendskiønt

Børnene forsee dem, kunne Forældrene derfor ikke straffe dem paa Livet, men bruge alleene en maadelig Refselse, efterdi man udi de spæde Aar ikke kand begaae saadanne Forseelser, som fortiene Livs Straf; dog, dersom Børnene foragte all Tugt, og der er intet Haab til Forbedring, kand Forældrene slaae Haanden af dem, eller drive dem af deres Huuse.

Forældrene kunne ikke bruge lige stor Magt imod alle Børn, men maa giøre Forskiæl paa Alderen; thi, saa længe **[277]** som Børnene endnu ikke ere komne til nogen Skiønsomhed, da maa alle deres Gierninger styres af Forældrene. De derimod, som ere komne til Aar og Alder, maa tracteres paa anden Maade end spæde Børn, omendskiønt de, saa længe de ere udi deres Forældres Huuse, ere forbundne til at følge deres Myndighed; thi hvo der vil opholdes af Forældrenes Midler, og arve dem, maa ogsaa lempe sig efter deres Huusholdning. For Resten maa alle Børn uden Forskiæl være ydmyge, og ærbødige mod deres Forældre, som have bragt dem til Verden, og opdraget dem, omendskiønt de have deres egne Familier, og ere Forældrenes Magt ikke videre undergivne.

Angaaende den Magt, Forældrene have, saavidt de ere Hoveder for Familier, da er derved at merke, at de Huus-Fædre, som ikke levede under nogen Regiering, vare ligesom Førster, og deres Børn, saa længe de levede udi Familier, ansaae deres Herredømme som det høyeste, men udi Stæderne er deres Magt større og mindre, ligesom Regieringen finder det for godt. Hos de Romere, Persier og Gallier havde Forældrene Haand og Hals over deres Børn, og var indtil det Aar 1301 brugeligt hos de Burdegalenser, at hvo der slog sin Hustru ihiel enten af Vrede eller Utaalmodighed, da, naar han alleene ved offentlig Eed bevidnede at fortryde saadan Gierning, blev fri.

Men nu omstunder er blant de Christne en Huus-Fader saadan Magt betagen, og det af de Aarsager: 1.) At Forældrene ikke skulle misbruge den til det gemeene Bestes Skade, og Børnenes Undergang. 2.) Dersom det stod i Forældrenes Magt at straffe Børnene paa Livet, og Øvrigheden derudi intet skulde have at sige, vilde derudover mange Laster gaae i svang, og Børnenes Misgierninger blive ustraffede, formedelst Forældrenes Blødhiertighed. 3.) At Forældrene ikke skulle tvinges at fælde Dom over deres egne Børn, og endelig 4.) Efterdi Øvrigheden lættere kand tvinge, og straffe saadanne Forseelser.

Omendskiønt Naturen befaler Forældrene at fostre deres Børn, saa kunde de dog overdrage det til andre, **[278]** naar Børnenes Pligt eller anden Fornødenhed det udfodrer; dog saaledes, at Forældrene have selv Tilsyn dermed. Hvorudover de kunne ikke alleene betroes dygtige Skolemestere at oplæres, men endogsaa andre at opfostres.

Angaaende det Spørsmaal, om en Fader kand sælge eller pantsætte sit Barn, da er derved at merke, at, dersom der er ingen anden Raad til at opfostre det, da, førend det skal døe af Hunger, kand han pantsætte eller sælge det til en lidelig Trældom, i det ringeste med de Vilkor, at han eller hans Paarørende kand løse det, naar deres Formue bliver bedre.

Ligesom en Fader ikke kand drive et Barn af sit Huus uden høyvigtige Aarsager, saa kand iligemaade et Barn uden Faderens Forlov ikke forlade hans Familie. Dog, dersom Børnene

have retfærdige Aarsage til at forlade deres Forældres Huuse, tilstæde de Borgerlige Love dem saadant, besynderlig, om de ikke skiøtte om deres Fædrene Arv.

Forældrenes Skyldighed bestaaer derudi, at de opføde Børnene efter deres Stand. 2.) At de lade dem saaledes oplæres, at de kunde blive nyttige Lemmer udi det Menneskelige Selskab, udi hvilken Henseende Solons Lov forordnede, at en Søn skulde ikke være forbunden at føde sin Fader, der ikke havde ladet ham lære noget udi Ungdommen. 3.) At de sætte dem til noget vist, og ikke tvinge dem til noget, besynderlig det, som er usømmeligt. 4.) At de hielpe og forfremme dem saavidt som mueligt er. Børnene derimod ere skyldige til at tiene, ære og adlyde deres Forældre, intet vigtigt at foretage uden deres Raad, og liide taalmodelig de Skrøbeligheder, som findes hos dem. *Arnes Parentem*, siger en fornemme Autor, *si æqvus est, si non, feras* [= Elsk din forældre hvis din forældre er rimelig; ellers må du bære det].

Til Slutning af dette Capitel kand forefalde et vigtigt Spørsmaal, hvorvidt Børns Lydighed strækker sig mod Forældrene, og om de ere pligtige til at efterleve alle deres Befalninger. Dertil svares, at Forældrenes Befalninger ere enten billige, ubillige, eller indifferente. Hvad billige Be- **[279]** falninger {Befalninger} angaaer, da ere Børn skyldige til at efterkomme dem, baade efterdi de ere billige, saa og, efterdi de paabydes af Forældrene. Angaaende ubillige Ting, da, som Forældrene ikke bør befale dem saadanne, saa ere ey heller Børnene pligtige til at efterleve de samme. Udi indifferente Befalninger, som i sig selv ere hverken gode eller onde, som at antage visse Studia eller Haandteringer, at gifte sig med visse Familier etc. da ere Børnene pligtige til at adlyde dem derudi. Dog synes det, at et Barn med Ærbødighed kand væigre sig for, at binde sig til Ægtefælle, som dets Sind ikke falder til, efterdi Ægteskabs Baand bør være tilfælles Kiærlighed, og det er vanskeligt at elske efter Ordre.

CAP. III.

Om Herrers og Tieneres Pligt

Der er ingen Tvivl paa, at jo i Begyndelsen alle Mennesker vare frie, saa at man vidste af ingen Herrer eller Tienere, men at saadant allerførst er bleven indført, da det Menneskelige Kiøn begyndte saa meget at tiltage, og at Menneskerne fandte det fornødent, at bruge andre til at forrette deres Huus-Sager. Endeel holder for, at Trældom haver sin Oprindelse af Noæ Forbandelse, Gen. 9. hvor der tales først om Trælle, men ikke, at den Stand da blev indstiftet; thi det er rimeligt, at der endogsaa for Syndfloden have været Trælle, over hvilke have hersket de udi Skriften omtalte Kiemper.

Aarsag til saadan Trældoms Stand synes at have været Fattigdom, hvilken udi Begyndelsen

haver drevet nogle til frivilligen at tilbyde deres Tieneste, og arbeyde saa længe de levede, og saa vidt deres Kræfter vilde tilstrække, og derimod betinget sig Livs Ophold. Siden, da Men-**[280]** neskerne {Menneskerne} saae, hvor beleyligt og mageligt det var, at lade deres Sager forrette ved andre, og, da Krig og Fiendtlighed allevegne tog Overhaand, blev det efterhaanden en Sædvane at skienke Fanger deres Liv med saadanne Vilkor, at de derfor deres Livs Tid skulle tiene Seyer-Herrerne, og, naar de saaledes engang vare komne udi saadan Stand, vare deres Børn, som de avlede, lige Vilkor undergivne, og tilegnede Herrerne sig dem som Frugter af deres Trælles Legemer, hvilke ikke skulde have været til, dersom de ikke havde skienket Forældrene Livet og opholdet dem. Dog holder Grotius for, at de, som fødes, førend Forældrene geraade udi saadan Stand, ikke kunde holdes for Trælle, uden de fanges tillige med Forældrene. Blant de Christne er udi Almindelighed antaget, ikke at giøre dem til Trælle, der fanges udi Krig, saaledes, at de kunde sælges eller være Trældoms Arbeyde undergivne, og pleye de at holde deres Fanger saa længe udi Forvaring, indtil de blive igienløste for en vis Sum Penge.

Naar en haver frivillig soldt sig til en Herre, da, ligesom han er skyldig at forrette alt, hvad Herren legger ham paa, naar det ellers ikke overgaaer hans Kræfter og Evne, saa er Herren ogsaa skyldig til at give ham hans Livs Ophold, og ikke paalegge ham meere, end han kand formaa; Men om han er lad og uvillig, kand Herren med Billighed refse ham, dog kand han ikke, imod hans Villie, sælge ham til en anden, efterdi han engang haver soldt sig til en vis Herre, og det kand være ham Magt paaliggende, heller at tiene een end en anden.

De Trælle derimod, som blive fangne udi Krig, blive holdte udi haardere Tvang end de andre, baade fordi der endnu er nogen fiendtlig Vrede tilbage imod saadanne, saa og efterdi de have havt i Sinde at paaføre dem Skade, under hvis Herredømme de ere komne. Ikke desmindre, saasom Fangen har foreenet sig med Seyer-Herren at tiene ham, og være en Lem af hans Familie, maa all Fiendtlighed holdes for at have en Ende, og derfor saadan Haardhed ophøre.

[281] Hobbesius holder for, at man kand ikke giøre en Træl Uret, af den Aarsag, at han engang haver undergivet sin Villie Herrens Villie, saa at derfor, hvad som Herren giør, skeer med Trællens Villie, men det Beviis er ikke gyldig nok; thi hvo kand negte, at der jo skeer saadan en Uret, dersom han ikke bekommer enten hvad som er fornødent til Livets Ophold eller Herren tyranniserer imod ham uden Aarsag, og tager Livet af ham for en ringe Forseelse. Grotius holder derfor billigen for, at, naar Herrerne ere alt for haarde og tyranske, da saadanne Trælle at kunde frelse sig ved Flugten; thi hvad som Apostelen og de gamle Canones have befalet Tienere ikke at løbe fra deres Herrer, er alleene at forstaae udi Almindelighed, og hensigter til at borttage deres Vildfarelser, der holdt for det at være stridende imod den Christelige Frihed at være Herredømme undergiven.

Omendskiønt det er antaget at forhandle og sælge alle saadanne Trælle, som blive fangne udi Krig ligesom andre Varer, saa dog maa vi betænke, at de ere Mennesker lige saa vel som vi, og derfor giøre Forskiel paa dem og andre vore Sager, og naar vi ville skille os ved en Træl, da maa vi see til, at han igien bekommer en god Herre, der handler Menneskeligen med ham. Grotius deeler Trældom, lib. 2. cap. 5. udi fuldkommen og ufuldkommen. Den Fuldkomne

kalder han, naar en har soldt sig til stedsevarende Arbeyde, og igien betinget sig Livs Ophold; den Ufuldkomne derimod, naar en haver paataget sig en Tienneste til en vis Tid, Item paa visse Conditioner, eller forbundet sig til et vist Arbeyde.

De fuldkomne Trælle ere de, som Latinerne kalde Servi eller Mancipia. Servi, saa kaldne af Servando, efterdi Seyer-Herren skienker og conserverer dem deres Liv med de Vilkor, at de skulle ævig tiene, og *Mancipia, qvia manu capiuntur*, det er, eftersom de fanges i Krig, og Qvindes-Personerne Ancillæ, saaledes kaldede efter Servii Meening af den Romerske Konge Anco Martio, der fangede en stor Hob Qvinder udi Krig: thi det gamle Romerske Ord: At **[282]** tiene, heder Anculare. Foruden disse fuldkomne Trælle ere andre mindre fuldkomne, kaldede Ascriptitii Glebæ, og hos os Vornede, hvilke kand tvinges til at bebygge, og dyrke den Jord, Husbonden dem forelegger, Item sælges og kiøbes som andre Slaver tillige med Jorden. Deres Vilkor fra fuldkomne Slavers skilles derudi, at, naar de dyrke Jorden, og svare til deres aarlige Afgift, beholde de selv det øvrige, som de kand legge sig til gode; da derimod fuldkomne Trælle, hvad de vinde ved deres Hænders Gierning, ja, hvad som dem skiænkes, eller ved Arv tilfalder, tilhører Herren. Saadanne slags Folk vare ogsaa de Hilotæ hos de Lacedæmonier, hvilke Lacedæmonier holdes for at have indført allerførst Trældom udi Grækenland. De Danske Vornedes Tilstand fra deres, som udi den Romerske Ret kaldes Ascriptitii Glebæ, skilles fornemmeligen derudi, at en Vorneds Søn, som er bleven Student eller Præst, kand ikke reclameres, da derimod efter den Romerske Ret ingen var befried derfor, uden den, der var ophøyed til Bispelig Værdighed, som kand sees af Justiniani Novellis. *Post Ordinationem Servili et Ascriptitia Fortuna Episcopos liberos esse præcipimus* [= Vi bestemmer at biskopper - efter at være blevet ordineret - skal være fritaget for at være slaver og vornede]. Hid kand ogsaa henføres de, som kaldes Manus Mortuæ, af de Franske Gens de Main Morte, som vare Bønder, der med de Vilkor bleve løsgivne, at, dersom de døde uden Livs Arvinger, skulde deres Gods falde til Patronen [= Godsejeren; Herren]; men, hvis de efterlode sig Livs Arvinger, skulde Herren lade sig nøye med det ypperste Klenodie, som fandtes udi Stervboen [= dødsboet], hvis saadant intet fandtes, skulde den Dødes høyre Haand afhugges og skikkes Patronen.

[283]

CAP. IV.

Om hvad der har drevet Menneskerne til at indstifte Stæder

Efterat vi nu have talet noget om de første Societæter, maa vi røre noget om Stæderne, hvilke holdes for de fuldkomneste Societæter, og hvorudi det Menneskelige Kiøns Tryghed fornemmelig bestaar. Aarsagen, hvorfor Menneskene have indstiftet saadanne Societeter,

kand klarligen sees, naar vi overveye det Borgerlige Societets Natur og Menneskets Tilbøyelighed.

Nogle holde for, at Mennesket af Naturen drives til Borgerlig Societæt, efterdi det uden samme hverken kand eller vil leve, og tragte at bevise saadant af de Elendigheder, som følge det eenlige Levnet, af Talen, hvilken ellers var given Menneskerne forgiæves, dersom de skulde leve adskildte fra hinanden, af den Begiærlighed det eene Menneske haver at omgaaes med det andet, Item af den Nytte man haver af saadan Foreening. Men, som Menneskets naturlige Begierlighed kand overflødigen fornøyes ved de første og slette Societæter, saa kand man see, at Menneskerne ikke alleene af ovenbemelte Aarsager drives til Borgerlig Societæt, eller at indstifte Stæder, hvorudi dem blive paalagde saadanne Byrder, som de af Naturen have Afskye for: thi de ere af Naturen begierlige efter Frihed, saa at de ville ingen være underdanige, men giøre alting efter eget Tykke, og see alleene efter deres egen Fordeel. Tvertimod mister en Borger sin naturlige Frihed, undergiver sig et Herredømme, som befatter Jus vitæ et necis, efter hvis Befalning han maa giøre meget, som han ellers havde Afskye for, og [und-]lade meget, som han gierne ønskede; derforuden skal udi Stæderne de fleeste Idretter hensigte til det gemeene Beste, hvilket ikke alle Tider kommer overeens med enhvers Interesse udi Særdeeleshed.

[284] Den rette Aarsag derfor, hvorfore Societæter og Stæder ere indstiftede, er Frygt, som det eene Menneske haver for det andets Ondskab, og derfor have de første Mennesker givet sig under Love og Øvrighed, der kunde beskytte de Svage imod de Sterke, og straffe Ondskab, som tilforn gik saa meget udi Svang, thi, dersom ikke Lov og Ret var, skulde, saasom Ordsproget lyder, det eene Menneske opsluge det andet.

Efterat Menneskerne nu ved Stæder og Regieringers Indstiftelser vare bragte udi den Stand, at de kunde være trygge og sikkre for hinanden, er det siden af sig selv fulgt paa, at de des overflødigere have nødt de Fordeeler og Beqvemmeligheder, som flyde fra det eene Menneske til det andet, og opfundet adskillige Kunster, hvorved Menneskerne have bekommet stor Nytte og Magelighed.

Nogle kunde maa skee vel indbilde sig, at den naturlige Lov var tilstrækkelig nok at holde Menneskerne udi Tømme, i det den lærer os, at vi ingen skulle beskadige, men omendskiøndt der findes nogle gode Gemytter, der ikke beskadige andre, hvorvel de det uden Fare for Straf kunde giøre, ligemaade andre, der af Frygt for adskillige Uleyligheder, som deraf kunde komme, tvinge deres Begierligheder, saa findes derimod mange, der foragte all Ret og Billighed, saa tidt de see nogen Gevinst og Fordeel, og stoele paa deres egen Styrke og Kunst, hvorved de kunde besnære og undertrykke andre.

Andre kunde vel ogsaa tænke, at Frygt for GUds Straf var tilstrækkelig at holde Menneskernes Ondskab tilbage, men forgieves, thi mange ere af en ond Optugtelse og Vane saaledes fordervede, at de ikke eftertænke saadant, bevæges ikke uden af det Nærværende, og tænke ikke paa det Tilkommende, og saasom GUD pleyer at være langsom udi sin Vrede og Hevn, saa tage de Ugudelige Leylighed deraf, at tilskrive de Ulykker, som vederfares dem, andre

Aarsager.

Ey heller er Samvittighed kraftig nok at tvinge saadan Ondskab, efterdi den svækkes ikke lidet af en ond Vane **[285]** og Optugtelse, derforuden begynder eens Samvittighed ikke ret at vaagne, førend Synden er bedreven, og det, som er giort, ikke kand ændres, hvorfore det beste Middel, at holde Menneskerne udi Tømme, er at begive sig under Regiering og Øvrighed: thi omendskiønt nogle vilde love og forsikkre hinanden indbyrdes om Hielp og Bistand, saa kunde man dog ikke forlade sig paa saadanne Forsikkringer og Løfter, hvilke enhver kunde bryde igien, naar ham lystede, dersom der ikke var noget andet Baand, der holdt Villien til at opfylde de samme.

Sextus Empiricus fortæller meget merkeligt om de gamle Persier, at, naar en Konge døde, lode de passere 5 Dage uden Regiering, paa det at de kunde skiønne paa, hvilken ulyksalig Tilstand det var, og derfor beteede efterfølgende Konger des større Kiærlighed og Lydighed. Man kand ogsaa sige i visse Maader om Rom nu omstunder, at den, efter en Paves Død, lever ligesom uden Regiering; thi, medens Vacancerne vare, maa enhver besætte sit Huus med Vagt, at han ikke skal røves og omkommes af u-bændige Mennesker, og, saa snart en ny Pave bliver udvaldt, lader han udraabe Pardon for den Misorden, som er begaaen.

CAP. V.

Om Stædernes indvortes Dannelse

Saasom, for at skaffe sig Sikkerhed imod andre Menneskers Ondskab, intet bedre kand optænkes, end at enhver forsyner sig med saadan Hielp, hvorved onde Mennesker kand afskrekkes fra at anfalde nogen; thi Menneskernes Ondskab og Tilbøyelighed at skade andre kand ved ingen Ting kraftigere holdes tilbage, end naar der strax bliver viset en overhængende Ulykke, hvilken vil overkomme den, der anfalder en anden. Saadan Hielp kand nu ikke **[286]** haves af nogen befæsted Stæd; thi at opholde sig der stedse for Sikkerheds skyld, var ikke andet end at leve udi et Fængsel, ey heller kunde nogen alleene beskytte sin Fæstning, og, om han vilde bruge andre af sine Venner dertil, stod han i Fare for dem selv, dersom han ikke paa en anden Maade forsikkrede sig ogsaa imod dem. Med Gevær kand man vel nogenledes beskytte sig imod een, men ikke imod mange; den Undsætning man kand have af vilde Dyr, er gandske liden og ubeqvem at holde fra sig saa stor Fare. Vel skrives der om Keyseren paa den Øe Zeilon, at han paa sit Slot Candy haver i Steden for Drabantere over 100 Elephanter, hvilke beskytte Keyseren, og straffe dem, der have forseet sig; men at de kunde blive beqvemme til saadant Brug, dertil behøves mange Menneskers Hielp. Derfor er intet bedre

Middel at forskaffe sig Sikkerhed imod onde Menneskers Overvold end ved Mennesker selv, i det adskillige slaae sig sammen, og foreene deres Kræfter med hinanden.

Nu er det ikke tilstrækkeligt, om to eller tre alleene foreene sig sammen, men det maa være en stor Mængde, og udfodrer Plato saa mange Borgere til en Stad, som kunde holde Naboerne tilbage, om de ville giøre Ondt.

Blant saadanne mange Folk, som komme sammen at indstifte Stæder, udfodres Samtykke og Overeensstemmelse til at bruge de Midler, som ere fornødne til den Ende, thi omendskiønt mange havde slaget sig sammen, saa kunde de dog intet udrette, dersom de ikke ere overeensstemmende med hinanden, eller, om de til en Tid ere samdrægtige, og siden saasom Menneskernes Gemytter ere foranderlige, afsondre sig fra hinanden. Hvorfor det er ikke nok, at Folk have indgaaet en Pagt om saadan Foreening, men der maa ogsaa være Herredømme og Magt, der kand tvinge dem at holde fast ved det, som de eengang have foreenet sig om. Vel er sandt, at Bierne ere samdrægtige, og stemme overeens til det gemeene Beste, omendskiønt der er intet Herredømme eller Magt, som tvinger dem dertil; men, at man blant Menneskerne ikke kand **[287]** vente det samme, foraarsager deres Ærgierrighed, Misundelse, Had og andre Laster, som ikke findes hos Beesterne. Iligemaade Talen, hvorved det eene Menneske kand ophidse det andet til Oprør og Ondskab, saa, at Tungen ikke ubilligen kaldes en Basune til Krig og Oprør.

At Bierne leve udi saadan Samdrægtighed uden Tvang og Regiering kand ogsaa tilskrives dette, at de ingen fri Villie have: men drives af Naturen, som Machiner til alt, hvad de giøre. Det samme maa man og sige om andre u-mælende Creatures visse Bevægelser, nemlig, at derudi er noget Mechanisk; thi en Fugl, før den udlegger Egg, tillaver Rede, hvilket en frugtsommelig Qvinde, der aldrig havde hørt tale om Barne-Fødsel og Barsel-Seng, ikke vilde tænke paa; Fuglene flyve ogsaa mod Vinteren til de sydlige Lande; da derimod et Menneske uden Information ikke veed, hvad Syd og Nord er, langt mindre, at det er varmere i et Land end udi et andet; saa at, om Beesterne giøre saadant af beraad Hu, ere de begavede med større Forstand end Mennesker; Dog understaaer jeg mig ikke med Cartesianerne [= tilhængerne af filosoffen Descartes] at giøre dem til blotte Machiner, men siger alleene, at mange af deres Bevægelser ere puur Mechaniske.

Derfore til at indrette en Stad, udfodres to Pagte og en Forordning. Den første Pagt indgaaes af mange udi den naturlige Frihed, om at foreene sig med hinanden, og er fornødent, at enhver samtykker saadan Pagt; thi den, som ikke vil stemme overeens med de andre, maa blive uden for Borgerskabet.

Efter den første Pagt udfodres en Forordning, hvorledes Regieringen skal indrettes; thi, førend saadan Forordning bliver giort, kand intet bestandigt forrettes, som hensigter til det gemeene Beste.

Derpaa er fornødent den anden Pagt, hvorved beskikkes den, eller de, som skulle forestaae Regieringen. Og forbinder den Regierende sig ved saadan Pagt, at bære Omsorg for det

gemeene Beste, og de andre at være ham lydige, og undergive deres Villie hans Villie.

[288] Naar Regieringen er udi en Mands Hænder, da holdes det, som han forretter, ogsaa at forrettes af det heele Land, udi saadanne Sager, som angaae det Almindelige, saasom for Exempel, naar en Konge slutter Fred, Krig eller Forbund, men ikke udi hans private Sager, saasom, naar han gifter sig eller spiser, etc.

Derimod, hvad enhver Borger for sig eller hvad alle slutte uden Kongens eller anden Øvrigheds Minde, holdes ikke for at være Stadens Gierning, men ikkun en privat.

Dersom Regieringen er Aristocratisk, det er, hvor mange Herrer regiere, eller den er Democratisk, hvor den høyeste Magt er udi den gemeene Almues Hænder, da holdes det for at være Stadens Villie, som besluttes af de fleeste Stemmer, af det Raad, til hvilket Regieringen er betroet, uden der udtrykkeligen er forordnet, hvor mange Stemmer der skal udfodres til at forestille alles Villie udi Almindelighed. Saaledes er ved Pavernes Udvælgelser forordnet, at den skal være Pave, som de tvende Trediedeele af Cardinalerne udvælge.

Aarsagen, hvorfor de fleeste Stemmer gielde, er, efterdi der er intet andet Middel til at giøre Ende paa Sager og Tvistigheder, thi det synes u-rimeligt, at de fleeste skulle rette sig efter de færste, og omendskiønt nogle faaes Meening kunde undertiden være bedre, og Republiqven nyttigere [= nyttigere for Republiqven] end manges, ikke desmindre, dersom de fleeste udi samme Raad sige de andre imod, og holde deres Meening for den Beste, maa den staae fast, thi hvo skal dømme om, hvis Slutning er rigtigst, ikke de stridende Parter selv, ey heller en Opmand, efterdi hans Dom kand ogsaa tages udi Tvivlsmaal, saa at man skulde have fornødent en anden Opmand efter ham igien, ja de fleeste Sager ere af den Beskaffenhed, at de ikke kunde betroes nogen Opmand.

Dersom Stemmerne ere lige, kand der ingen Dom fældes, og holder Grotius for, at i saadan Fald den Skyldige bliver frikiendt, hvilken Frikiendelse de Græker kaldte Calculum Minervæ eller Minervæ Stemme, af den Fabel **[289]** om Oreste, hvilken, da han var fodret for Retten, og Dommerne havde deelt sig udi tvende Parter, dog saa, at deres Tal, som fordømte ham, var en Stemme stærkere end deres, som frikiendte ham, kom Minerva og kastede en album Calculum eller hvid Steen blant de andre, hvorved Tallet blev lige stort paa begge Sider, og Orestes derover frikiendt.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om at sammenføye Stemmerne, da maa man giøre Forskiel paa de Stemmer, som gandske stride imod hinanden, og dem, hvoraf den eene indeholder Endeel af den anden. De sidste kunde vel sammenføyes, men ikke de første, saaledes, naar 3 Dommere dømme een at betale 20 Pund, andre 3 at betale 10, og de sidste 3 dømme til at betale ingen, da vinder den Slutning, som dømmer til at betale 10, efterdi den kommer saa vidt overeens med den første, thi udi 20 ere 10.

Saaledes udi en Ret, naar 3 Dommere dømme at radbrækkes, 3 til at halshugges, og 3 gandske frikiende, da føyes de 2 første Classer sammen, som begge paalegge Livs-Straf, og

det Mildeste, nemlig, at halshugges, bliver Dommen; de derimod, som dømme gandske fri, kand ikke føyes med de andre, saasom Straf og Frikiendelse ingen Overeensstemmelse har med hinanden. Men naar 3 dømme fra Livet, 3 til Landflygtighed og 4 frikiende, kand efter denne Regul Stemmerne ikke sammenføyes; thi de, som dømme fra Livet, have ingen Overeensstemmelse med dem, som dømme at forlade Landet, ligesom Landflygtighed, som er en Straf, har ingen Overeensstemmelse med Frikiendelse, og staaer i saadan Fald Processen, indtil man faaer fleere Assessores [= dommere]. Anderledes er det, naar Stemmerne ere delte udi 2 Classer, saa at 6 fordømme og 6 frikiende; thi da giøre de mildeste Stemmer Dommen, og er da det, som kaldes Calculus Minervæ, hvorom tilforn er taled. Det er særdeles merkeligt udi Engeland, at ingen kand dømmes fra Livet uden alle Assessores ere eenstemmige.

Den Regiering, hvor en Person alleene haver den høyeste Magt kaldes Monarchisk, hvor de store Herrer regiere, **[290]** Aristocratisk, og hvor den gemeene Mand saavelsom Adelen, Democratisk. Ved en Borger, naar man forklarer Ordet vidtløftig, forstaaes alle Undersaattere udi en Stad, men, naar det forklares nøye, betyder det dem alleene, som i Førstningen indstiftede Staden, og deres Efterkommere, nemlig Huus-Fædre. De, som alleene til en Tid opholde sig udi en Stad, ere vel ikke Borgere, efterdi de ingen Borger-Ret have forhvervet sig, ikke desmindre, saa længe de der forblive, maa de være Stadens Øvrighed undergivne, og ansees som Undersaattere, saa længe som det varer.

Den Borgerlige Regiering siges rettelig at være indstifted af GUd, thi saasom GUD befaler os at øve den naturlige Lov, befaler han os ogsaa at bruge de Midler, som dertil ere fornødne, nemlig, at indrette Regieringer, hvorved saadant haandhæves, derforuden lærer os ogsaa den hellige Skrift, at GUD samtykker Regieringer, og befaler Undersaaterne at være deres Øvrighed underdanige. Ellers disputeres meget om det høyeste Herredømmes eller Majestæts Generation [= skabelse], og findes derom 3 adskillige Meeninger, hvilke Pufendorf vidtløftig examinerer, J. N. et G. lib. 7. cap. 2.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, hvem det tilhører at give Kongelig Titul og Værdighed? da svares dertil, at de samme, som kunde overandtvorde en den høyeste Magt, kunde ogsaa give saadant Navn og Titul, og derfor, naar et Folk overgiver Regieringen udi eens Hænder, giver det ham tillige med Ret at bruge Kongeligt Navn og Titul, hvorfore saadan Konge, saasom han ikke haver faaet sin Magt og Herredømme af nogen Fremmet, saa dependerer hans Kongelige Navn ikke af andre Kongers eller Republiqvers Samtykke; og som det var u-billigt at ville disputere ham sin Magt og Herredømme, saa var det ogsaa u-billigt at negte ham sin Titul, omendskiøndt han havde ikkun faa Lande at regiere over. Men, at en kand blive Konge, der tilforn har kiendt en for sin Over-Herre, er fornødent, at han forhverver sig samme Overherres Sam- **[291]** tykke {Samtykke} dertil, hvorudaf kand sees, at de, der have deres Lehn af andre, kunde ikke tage noget Kongeligt Navn uden Lehns-Herrens Samtykke, og torde derfor Alexandri Magni [= Alexander den Store's] Efterkommere ikke tage dem Konge-Navn, saa længe Alexandri Familie var ved Magt. Men hvilken Myndighed de Romerske Paver have taget sig at uddeele saadanne Titler, kand sees allevegne af Historierne, hvorledes Pave Paulus 4 giorde Irland til Kongerige, kand sees af Petri Svavis Hist. Conc. Trid. lib. 5. og hvorledes Cosmus Mediceus bekom Titul af Store-Hertug, kand sees i Thuani Historie.

CAP. VI.

Om Republiqvers Form og Dannelse

Republiqvers Forme ere enten ordentlige eller u-ordentlige. De ordentlige ere, hvor den høyeste Magt er foreenet udi en Person, og flyder af eens Villie, hvor saadant ikke findes, kaldes det en u-ordentlig Regiering. [Person: der tænkes ikke på en enkeltperson i almindelig forstand, men snarere på en Juridisk Person, jf. s. 295 hvor der tales om *Persona simplex* og *Persona Composita*.]

De ordentlige Regieringer igien deeles udi 3 slags: (l.) : Monarchie, hvor den høyeste Magt er hos een alleene, (2.) Aristocratie, naar den høyeste Regiering er hos et Raad, bestaaende af visse og udkaarne Borgere, kaldet Stænder. (3) Democratie, naar den høyeste Magt er hos et Raad, der bestaaer af alle Huus-Fædre.

Om nogen spørger, hvilken af disse slags Regieringer er den fuldkomneste, da svares dertil: 1.) At ingen Regiering er med saadan Fliid indrettet, at den kand siges gandske fuldkommen, thi Regieringer overdrages Mennesker, og derfore saa længe de ere, saa ere ogsaa Laster. 2.) Er ingen Regiering saa fuldkommen, at den kand komme overeens med et hvert Landskab, men man maa overveye enhver Nations Stand, Vilkor og Natur, hvorudover Aristoteles kalder den Regierings Form den Beste, som **[292]** vi kunde best føre os til Brug og Nytte. Dog holdes en Monarchisk Regiering af de fleeste for den Beste, efterdi den haver stor Fordeel for de andre, thi udi Aristocratier og Democratier, naar Stænderne og Folket ville slutte noget, maa de forsamles paa en vis Tid og Sted, hvilket foraarsager stor Hinder og Besværlighed, en Eenevolds-Herre derimod kand paa alle Tider tillige slutte og fuldbyrde det, som er Riget tienligt, og imidlertid forrette store Ting, førend Stænderne og Folket udi de andre Regieringer kunde komme til en endelig Slutning. Hvad som den Hollandske Scribent udi hans Bilance Politica skriver imod en Eenevolds Regiering, er af andre kraftig igiendrevet.

At de Græker, som bekiendt er, havde fordum saa stor Afskye for Monarchie, var Aarsag, at enhver Republiqve bestod moxen udi en Stad [nærmest af en enkelt by (med tilhørende opland)], ved hvilke Stæder kom best overeens en Democratisk Regiering eller et indskrenket Aristocratie, eller og saadant Rige, som Aristoteles kalder Regnum Heroicum, hvorudi Regentere ansees heller som myndige Raadgivere, end som de, der have den høyeste Magt.

Derforuden elskede de Græker formedelst deres urolige og stolte Gemytter meest den Regiering, hvorudi enhver af dem kunde have noget at sige. Naar nu derfor en eller anden udi

saadan Stad indførde en Eenevolds Regiering, maatte han bruge adskillige haarde Midler til at forsvare den samme, efterdi det ellers ikke kunde have nogen Bestandighed, hvorfore de med Billighed bleve saa meget lastede, der tragtede efter saadant Herredømme, som ikke kunde holdes ved lige uden ved største Haardhed og Tyrannie: thi det er ligesaa ubeleyligt at indstifte et Monarchie udi en Republiqve, som bestaaer ikkun af en Stad, som Democratie udi et stort og vidtløftigt Land. Saasom derfor udi de Monarchier, der befatte store og vidtløftige Lande, man ikke haver fornøden at bruge saadanne haarde Midler til deres Vedligeholdelse, saa ere de meget ubillige, der ligne saadanne Monarchier ved de gamle Græske.

[293] Riger og Republiqver have mange Feyl og Skrøbeligheder; nogle findes udi de regierende Personer, andre udi Regieringer i sig selv. Angaaende de første slags Skrøbeligheder, da ere de, som findes udi et Monarchie saadanne, naar den, som sidder paa Thronen, er udygtig, forsømmelig, overdaadig, forvoven, grum etc. Dog er herved at merke, at hverken disse, eller andre Laster ere tilstrækkelige, at Undersaatterne derudover kunde holde deres Regentere for Tyranner, eller opsige dem Troeskab og Lydighed: thi man maa alle Tider holde en Regent for saadan en, som han bør at være, og siger derfor Grotius, at der er intet Menneskeligt Middel imod Kongers og Førsters Uret, og var det dem fordum Antonini Philosophi Mundheld: Ingen uden GUD er en Førstes Dommer. Hid henhører det, som Sverriges Riges Raad fordum svarede Engelbrecht, da han raadede dem til at rebellere imod Kong Erik: Det var ikke lovligt at sætte dem op imod deres Herre og Konge, omendskiønt han i nogen Maade forsaae sig [formentlig = gik for vidt]; thi ellers kunde intet Herskab blive bestandig, ey heller (sagde de videre) ere Undersaattere skikkede til at være Kongers Dommere, Menneskerne kunde ikke leve udi Omgængelse med hinanden, med mindre det eene vil lide noget af det andet. Maa man nu lide meget af sin Jevnlige, saa fremt man vil leve udi Omgængelse med ham, saa maa man meget meere lide af sin Konge, saa fremt man vil have et stadigt Regimente. Saaledes holdt ogsaa Dannemarkes Riges Raad det usømmeligt at dømme Kong Knud den Store, hvorvel han af en særdeles Ydmyghed havde undergivet sig deres Dom.

De Feyl, som findes hos dem, der regiere udi et Aristocratie, ere, naar slemme og vanartige Mennesker blive antagne til Raadsherrer, og andre brave Mænd blive udelukte. (2.) Naar de store regierende Herrer ere usamdrægtige, (3.) omgaaes med gemeene Folk som Slaver, og (4.) naar de see formeget paa deres egen Nytte, og forsømme derudover det gemeene Beste.

De Skrøbeligheder, som findes hos dem, der regiere **[294]** udi et Democratie, ere, naar ubeqvemme og oprørske Mennesker med Haardnakkenhed forsvare deres skadelige Meeninger og Slutninger, saasom fordum de Demagogi hos de Græker og de Tribuni plebis hos de Romere. (2.) Naar Dyd og Skikkelighed bliver undertrykket. (3.) Naar Republiqvens Love ofte af Lætsindighed blive forandrede.

Ellers er at merke hos de saa kaldte Republiqver, at de ikke ere af den Bestandighed, som Monarchier, saa at derfore den Venetianske Republiks Langvarighed er et rart Exempel udi Historien; men derhos er igien at merke, at Regieringen i Venedig maa i visse Maader øve større Haardhed end som øves udi Monarchier; derfor er Staden opfyldt med Speidere, kalded

Denunzie Segrete, som nøye i Agt tage alles Tale og Idretter, og er det en Raadsherre under Livs-Straf forbudet at tale med en fremmed Minister. De andre Republiker ere fast aldrig frie for indvortes Uroeligheder; thi, naar Almuen er ikke fornøyed med Raadets Slutning, er intet Middel at fuldbyrde den samme.

De Skrøbeligheder derimod, som kaldes Stats-Feyl, og findes hos Regieringen i sig selv, ere først, naar Lovene og Forordningene ikke stemme overens med Landets og Folkets Natur. (2.) Dersom de samme giøre Borgerne ubeqvemme til at forrette de Sager, som tiene til Republiqvens Conservation, Item, naar Landets Grund-Love ere saaledes beskaffede, at de publiqve Sager efter dem ikke kunne forrettes uden med stor Seenfærdighed og Vanskelighed.

Et lasteligt Monarchie kaldes gemeenlig Tyrannie, et lasteligt Aristocratie, Oligarchie, og et lasteligt Democratie, Ochlocratie [= pøbelherredømme, jf. i vore dage udtrykket: Gadens Parlament], dog blive disse Ord undertiden misbrugte: thi, saa snart den gemeene Mand Regieringen ikke er anstændig, bliver en lovlig og god Første kalded en Tyran, besynderlig, naar han med Iver vil haandhæve Retten.

Udi Aristocratie iligemaade, naar nogle blive udelukte **[295]** af Raadet, som indbildede sig at være ligesaa gode som andre Raads-Herrer, kaldede dem med Foragt *Ολ•γους* [Oligous] eller Faa.

Endelig naar hoffærdige Mennesker, der ikke kunde fordrage, at der er en Lighed blant den gemeene Mand, og see, at udi et Democratie alle have lige stor Ret at give deres Stemme, kalde de saadan Regiering Ochlocratie, det er, hvor det gemeene Skum af Almuen har meest at sige, og hvor saadanne berømmelige Mænd, som de indbilde sig at være, ikke have noget frem for andre.

En uordentlig Republiqve kaldes den, hvorudi saadan Foreening, som udfodres i en Regiering, ikke findes, saasom, naar udi et Rige de høye Herrer have hart ad ligesaa meget at sige som Kongen. Item udi en Republiqve, hvor Raadet og Folket have lige Myndighed, saa at den eene ikke er den anden undergiven.

Saadan Uordentlighed fandtes fordum udi den gamle Romerske Republiqve, som Pufendorf beviser udi hans Skrift de Republica irregulari, Item udi den itzige Tydske Regiering, som samme Autor under det Navn Monzambano viser udi den bekiendte Tractat de Statu Imperii Germanici, hvilket Skrift, omendskiønt mange have havt Mishag derudi, efterdi bemeldte Monzambano kalder den Tydske Regiering et vanskabt Corpus, saa kand dog ingen negte, at jo samme Regiering er gandske uordentlig.

Ellers kand her forefalde et stort Spørsmaal: Om et Roman-Catholsk Rige kand kaldes en ordentlig Regiering, hvortil udfordres, at alle Regalier, og den høyeste Magt udi alting er foreened udi een Person, enten det er Persona simplex, saasom en Konge, eller Persona Composita, saasom et Raad. Jeg vil lade andre decidere udi dette Spørsmaal, og alleene her anmerke, at, naar det, som kaldes Majestæt eller høyeste Herredom, skal ret siges at være

foreened udi en Person, da maa Regenten, saasom de gamle af GUD indstiftede Jødiske Konger, være høyeste Dommer, høyeste Felt-Herre, og ypperste Præst; men en anseelig Deel af Undersaattere udi de Roman-Catholske **[296]** Lande, saasom Munke og andre Geistlige, skyde sig under den Romerske Pave, saa at der i visse Maader udi saadanne Lande er en Status Biceps eller en To-Hoved Regiering.

Naar mange Steder ved et særdeles Baand ere knyttede tilsammen, og have foreenet deres Kræfter, kaldes det Systema Civitatum eller Respublica Composita, en sammensat Republiqve.

Saadanne Republiqver have deres Oprindelse deraf. (1.) Naar mange adskildte Riger enten ved Ægteskab eller Arv bekomme en tilfælles Konge, dog ikke blive foreenede til et Rige, men regieres enhver efter sine Grund-Love. (2.) Naar adskillige Stæder forbinde sig saaledes med hinanden, at de ikke ville øve visse Stykker af den høyeste Magt, som at slutte Krig og Fred uden med alles Samtykke, men udi andre Maader enhver forbeholder sig sin Frihed, saa at det eene ikke dependerer af den anden. Exempel paa saadan sammensat Republiqve havdes fordum udi de Græske Stæder, som vare foreenede imod de Persier, og nu omstunder udi Sveitzerland og de foreenede Nederlande.

Saadant Baand løses, naar nogen af de Foreenede frivilligen viger derfra, og regiere deres Stæder for dem selv, hvilket skeer gemeenlig udi den Henseende, at de have Forhaabning at staae sig bedre for dem selv, end, naar de ere sammenknyttede med andre. Saadanne Baand løses ogsaa ved indvortes Krig, uden ved Freden igien det forrige Baand bliver fornyet, Item, naar saadanne sammenføyede Stæder af en fremmed Potentat blive overvundne: thi da holdes det for en Snildhed af Seyer-Herren, at løse saadant Baand, som de Romere giorde fordum ved de Achæiske Stæder.

[297]

CAP. VII.

Om det Borgerlige Herredømmes Affectioner

Det Borgerlige Herredømmes Affectioner ere en Majestæts egentlige Attributa, som flyde af dens Natur, saasom, at en Majestæt maa være den Høyeste. (2.) At den maa ingen være forbunden at giøre Regenskab. (3.) Høyere end Lovene, og (4.) Hellig.

Det Borgerlige Herredømme kaldes det Høyeste, efterdi det ikke dependerer af noget Menneske, saasom dets Gierninger af ingen, enten Undersaat eller Fremmed, kunne giøres til

intet, men er •*νυπευθυνον* [anupeuthunon] det er ingen forbundet at giøre Regenskab [overfor]. At giøre alting ustraffet, siger Sallustius Bell. Jugurth. det er at være Konge. Vel er sandt, at Konger og Førster undertiden giøre Regnskab for deres Idrætter, dog ikke at de dertil blive tvungne af nogen Overmand, som kand sætte dem til rætte derfor, men alleene af fri Villie, at de ville lade Verden see, de ere gode og forsigtige Regentere, og beholde deres Navn og Rygte ubeskaaret.

Vel have nogle understaaet sig at paastaae, at en Konges Magt ikke kunne eller burde at være høyere end det heele Folks, og siger Aristoteles polit. lib. 3. c. 12. En Konge bør at have Magt, men hans Magt bør at være saaledes, at han er større end hver Borger udi Særdeeles, men mindre end alle udi Almindelighed; men de blive kraftelig igiendrevne af andre, og viser Cicero Off. II. de Aarsager og Leyligheder, hvorved en Nation kand drives til at give en anden Herredømme over sig, nemlig: Nogle drives dertil af Velgierninger, andre af Frygt, andre igien udi den Forhaabning de skulle nyde nogen Fordeel deraf, andre ogsaa af Nød, og giver Grotius os Exempel derpaa udi de Campanier, hvilke udi deres største Nød gave sig under de **[298]** Romere paa saadan Maade: Vi overgive vore Lande, Folk, Stæder, Agre og Templer udi eders Magt, og er det ingenlunde Tegn til Slaviske Gemytter, at give sig under en Eenevolds Regiering, som de indbilde sig, der leve udi fri Republiqver, af hvilke de Cappadoder derfor blive lastede, at de ikke vilde imodtage den Frihed, som blev dem tilbuden af de Romere; thi de hovmodigste og ærgiærrigste Mennesker kunde undertiden ikke leve udi Frihed, og taale, at andre kunde være deres Lige, og derfore leve fornøyligere under en Eenevolds Magt. Derfor løbe mange af de fri Grækiske Stæder til Cyprien, hvor Evagoræ Rige var, som Isocrates beretter. Udi Øster-Landene ere Folk saa hengivne til Enevolds Regiering, at de af intet andet vilde vide at sige, og beretter Neuhoff legat., at de Chineser ikke kunde faae udi deres Hoved, hvad de Herrer Stater af Holland vare for Dyr, iligemaade kunde Kongen af Pegu ikke begribe, at Raadet af Venedig skulde have den høyeste Magt, men beloe det som en urimelig Ting. Ja Fri-Stæder blive undertiden ved indvortes Oprør bragte udi saadan Tilstand, at de ikke kunde frelses, uden de begive sig under en absolut Eenevolds Magt. *Cum Domino pax ista venit*, siger Lucanus 1.1.

Jeg sagde ogsaa, at en Konge er høyere end Lovene, forstaaende derved alleene de Borgerlige og Menneskelige Love, hvilke have deres Oprindelse og Bestandighed af Regenterne selv, og derfor ikke kunne forbinde dem: Men en Regent er ikke høyere end de Guddommelige og naturlige Love, men forbindes at leve efter dem, hvorvel han egentlig ikke kand straffes af Menneskerne, om han overtræder dem.

Kongers og Regenteres Personer maa være hellige, saa at ingen maa forgribe sig paa dem, og det ikke alleene efter den almindelige Ret, at ingen maa forurettes, men endogsaa paa en høyere Maade, efterdi det gemeene Beste og Velstand bestaaer udi Regenteres Liv. Undersaatterne maa derfor ikke sætte sig op imod deres lovlige Befalninger, ey heller knurre imod dem, omendskiønt de ere noget **[299]** vanskelige, men lide det med Taalmodighed, ligesom fromme Børn taale meget af deres Forældre, og i Fald en Regent søger en Undersaat paa Livet, da omendskiønt han er uskyldig, maa han derfor ikke forsvare sig saaledes imod

ham, som imod sin Medborger, eller blotte sit Gevær imod Fædernelandets Fader, men vel frelse sit Liv, om han kand, enten med Flugten, eller bøde for sig med sin Skiold.

De Beviisligheder, som de bruge, der ere udi den Meening med Aristotele, at en Konges Magt er mindre end alles udi Almindelighed, kunde letteligen igiendrives. Thi angaaende deres første Argument, at den, der har beskikket en til noget, er høyere end den, der beskikkes, og derfor Folket høyere end Kongen, er vel sandt udi saadanne Beskikkelser, hvis Virkning idelig Hænger af den Beskikkendes Villie, men ikke udi saadan Beskikkelse, der i Begyndelse kommer af den frie Villie, men siden fører Fornødenhed med sig.

Saaledes beskikker Qvinden sig vel en Mand, men maa siden være ham underdanig. Herudover sagde Valentinianus til sine rebelske Soldater: Det stoed udi eders Magt at udvælge mig til Kæyser, men, efter at I have udvaldt mig, maa I lade mig regiere efter mit Tykke, Item Solon til de Athenienser:

Hos auctos ipsi vos evexistis in arcem,
Nunc ergo Domini vos juga ferre decet.

[= I har selv bragt det store antal [køllebærere] til borgen,
nu må I bære dét åg Regenten lægger på jer]

Plut. Solon. Tilmed er det ikke sandt, at alle Konger beskikkes af Folket.

Den anden Beviislighed, som de bruge, at Regieringer indstiftes for Borgernes og ikke de Regierendes Skyld, er ey heller af nogen Vigtighed, og kand man deraf ikke slutte Folkets Ypperlighed frem for Regentere; thi omendskiønt en Formynder beskikkes for de Umyndiges skyld, er han derfor ikke ringere end de, men de maa være hans Magt og Direction undergivne.

[300] Der ere vel fundne nogle lærde Mænd udi forrige Seculo, saasom Junius Brutus, Danæus, Petrus Martyr etc. som have villet paastaae, at saadant maa alleene forstaaes om private Folk og ikke om Øvrigheds Personer, hvilke ikke alleene have Ret, men endogsaa ere forbundne til at sætte dem op imod Potentater, naar de giøre Uret, men dertil svarer Grotius, at saadanne Øvrigheds Personer, ligesom de, i Henseende til deres Underhavende, holdes for publiqve Personer, saa ansees de i Henseende til høye Regentere ikkun som private, og derfor hvad de giøre imod høye Regenteres Villie, holdes ikkun for private Gierninger. Mig synes, (siger Grotius sammesteds) at de, som ere udi samme Meening, indbilde sig, at der er samme Tilstand udi et Rige, som de Gamle digtede, der var udi Himmelen, førend der blev nogen Majestæt, da de andre Guder gave Jupiter intet efter. Paulus vil lære alle Siæle at være Potentater underdanige, og derfor ogsaa ikke undtager den nedrige [= lave - eller: lavere] Magistrat.

Mons. Barbeyrac, som agerer ikke alleeneste Pufendorfs Oversættere, men end og hans Dommer, holder for, at ingen, som fuldbyrder efter den høye Øvrigheds absolute Befalning en

ond Gierning, kand undskyldes, men han kand og straffes derfor af Efterkommeren, saa at end ikke en Rettens Betienter kand efter Rettens Befalning gribe en, som er uskyldig, ey heller en Skarp-retter exeqvere en Dom, naar han troer, at den er ilde grunded. Et herligt Morale, som vilde bringe et Land udi yderste Forvirrelse; mig synes, intet kand være fornuftigere end det, som Pufendorf skriver, at en Undersaat maa først bede sig at blive forskaaned for saadan Gierning, og hvis det ikke kand hielpe, og han trues med Døden for sin Ulydighed, at han da alleene kand ansees som et uskyldigt Redskab. En Regent er jaloux over sin Myndighed; thi, saa snart den svækkes, falder den heele Bygning; intet derfor gaaer ham meer til Hiertet end at høre Undersaattere raisonnere over hvad han absolute byder, og, at veigre sig at gaae udi Feldten med deres Konge, eftersom de ikke **[301]** kand begribe Aarsagen, hvorfor han vil føre Krig. Virkningerne af saadan Gienstridighed ere ofte, at de ikke alleene selv blive straffede paa Livet; men deres heele Familie bliver ulykkelig derover. Blev det først en tilladt at tage saadant i Betænkning, vilde siden en utallig Hob følge dens Exempel: thi der gaaer neppe nogen Forordning ud, der findes jo de, der holde for, at den er ilde grundet, og neppe fældes nogen Dom i en Ret, Endeel siger jo, at den er aabenbar uretfærdig. Man maa derfore lade den høye Øvrighed selv forsvare saadanne Gierninger, og blindt adlyde, naar Lydighed absolute under Livs-Straf bydes. Den Distinction angaaende, som Pufendorf ellers giør mellem onde Gierninger, som en befales at giøre udi sit eget Navn, som at bespotte GUD, forsværge sin Troe etc., og de Gierninger, som bydes at fuldbyrdes udi Øvrighedens, da er den ikke mindre vel grunded; thi man er forpligtet heller at lade sig omkomme end at bedrive de første; derimod er ingen forpligted at opoffre sig selv med sin heele Familie for sin Medborger. Lige af samme Natur ere mange andre af Mons. Barbeyracs Critiker, men dette korte Verk tillader ikke at examinere uden meget faa.

Her er dog at merke, at udi nogle Lande den Kongelige Magt er absolut, saa at en Monarch kand forrette alle Sager efter eget Tykke, ikke efter visse foreskrevne Love, alleeneste at han i Agt tager Naturens Ret. Saadan absolut Magt haver udi sig selv intet ubilligt, men overdrages Regentere udi den Henseende, at Regieringen derved kand blive des beqvemmere og tryggere.

Paa andre Stæder er Kongernes Magt indskrænket, saa at Regenterne forbinde sig ved deres Ankomst til Regieringen til visse Love, hvilke gemeenlig kaldes Grund-Love, men rettere Pacta; iligemaade, at de intet vigtigt ville forrette, uden de først have raadført dem med Folket, eller dem, som af Folket blive beordrede, og skikkede til Moder [= formentlig fx stændermøder] og Landdage.

Nogle Konger siges at have deres Riger som et Patrimonium, saa at de efter eget Tykke kunde deele og give **[302]** dem til hvem dem lyster. Saasom, naar de ved deres Vaaben have forhvervet sig et Rige og giort sig et Folk underdanigt, og kaldes saadanne Riger Patrimoni al-Riger. Andre derimod, som af Folket frivillig ere antagne til Regentere, kunde ikke deele eller bortgive deres Riger til hvem de ville, men maa rette sig efter et Riges Grund-Love, og overlade det ubeskaaren til Efterkommerne. Saadanne Riger kaldes af Grotio Regna Usufructuaria.

Her kand spørges, om en Konge kand give en Province bort til Lehn. Førend dette Spørsmaal besvares, er fornødent at vise, hvad Lehn er, og hvor mange slags. Alle Lehn have deres Oprindelse udi Norden, og de Nordiske Folk, sær de Longobarder, have bragt dem ind udi Italien. Nogle kaldes frie Lehn, Feuda franca, hvorved Feudatarius, eller den, som bekommer en Province til Lehn, haver sin forlehnede Province gandske fri; alleene at han forbindes til at undsætte Lehns-Herren, naar han af Fiender overfaldes. Et andet slags Lehn kaldes indskrænket Lehn, Feudum ligium, hvorved Feudatarius, som ellers kaldes Homologius eller Homologus, ikke alleene er forbunden at assistere Lehns-Herren alleene og imod alle hans Fiender, men er ogsaa underkasted Lehns Herrens Jurisdiction. Andre Lehn deeles udi personlige og reelle, Feuda Personalia et Realia. Derom findes smukke Anmerkninger hos Hvitfeld udi Erici Pomer. Historie, hvor han viser den Forskiæl, som der er imellem de Tydske og Danske Lehn, af hvilke disse gives alleene Personen hans Livs-Tid, da derimod hine forplantes paa Efterkommere, saa at Lehnet falder ikke tilbage, saa lange der ere Arvinger paa Sværdsiden. De Holstenske Græver, som af Riget vare forlehnede med Slesvig, forklarede deres Lehn efter Tydsk Ret. De Danske Konger derimod efter Dansk Ret. Hvad Hvitfeld videre taler om Adelens Forlehning, kand sees af Kong Knud den Slettes Historie. En Lehns-Herre bliver udi de gamle Feudaliske Love kaldet Senior, eller den Ældste og Værdigste, hvoraf er kommen det nu brugelig Ord Signor eller Seigneur, som betyder en Herre: **[303]** Og den, som bekommer noget til Forlehning, kaldes Homo, det er Lehns-Herrens tro Mand, og var Formularen til et Lehns Udstedelse denne: *Recipimus eum in hominem nostrum*, det er: Vi antage denne til vor tro Mand, hvorudaf Hyldingen selv kaldes Homagium, paa Fransk Homage. Efter at nu er vised, hvad Lehn er, maa jeg skride til Spørsmaalets Besvarelse, og kortelig giøre Forskiæl mellem en absolut Konge og en limitered Konge. Den første, saasom han har ingen at giøre Regnskab, kand give Provincier bort til Forlehning baade paa Personen og Personens Afkom. Men den sidste, som ved Haandfæstning har forbundet sig, ikke at skille nogen Province fra Riget, kand uden Stændernes Samtykke intet bortgive til Lehn, og allermindst paa Arvinger. Ellers er at merke, at ved en absolut Konge forstaaes her besynderlig den, der har ved Seyer erobret et Rige, og har det som et eget Patrimonium. Andet er det med en absolut Konge, som den høyeste og en uomskrænked Magt er overdragen, dog saaledes at Arvingerne have ved Fødselen Jus qvæsitum, eller Ret til at succedere udi det heele. Dog følger deraf ikke, at en Successor ved sin Ankomst til Regieringen kand til intet giøre alle sine Formænds Gierninger, skiønt de kand være Arvingerne ufordeelagtige; thi ellers understod sig ingen Fremmed at contrahere med en Konge, naar Successor havde Ret at protestere imod alle ufordeelagtige Contracter. Men dette maa alleene forstaaes, om en Konge uden Aarsag bortskienker en anseelig Deel af sit Land, hvilken Gave kand ligesaa lidet staae ved Magt efter hans Død, som om han uden Aarsag erklærede den førstefødde Prinz arveløs.

[304]

CAP. VIII.

Om de Maader, hvorved et Herredømme forhverves, besynderlig et Monarchisk

Omendskiønt til et hvert lovligt Herredømme at indstifte udfodres Undersaatternes Samtykke; saa dog bekommes samme Samtykke ikke paa een Maade; thi undertiden drives nogle ved Magt at give sig under Seyer-Herren, undertiden overdrages en af Borgerne frivilligen Herredømme over sig.

Hvad sig anbelanger det Herredømme, som en forhverver sig ved Magt, og sine Seyer-riige Vaaben, da, for at kiende, om det samme er lovlig eller ey, maa man giøre Forskiæl mellem en retfærdig og uretfærdig Aarsag at føre Krig. Udi en retfærdig Krig forhverves et retmæssigt Herredømme. (1.) Efterdi Seyer-Herren, dersom han havde villet bruge sin Magt, kunde have skildt de Overvundne ved Livet, og derfor, naar han skienker dem Livet med de Vilkor, at de skulle være ham underdanige, kand han derfor ikke lastes, men fortiener heller at berømmes for sin Mildhed. (2.) Efterdi de, som begive sig udi Krig med nogen, som de tilforn have forurettet og ikke villet forlige sig med, holdes for at sætte all deres Velfærd paa Spill, og at samtykke til den Stand og Vilkor, som Krigens Udgang vil sætte dem udi.

Angaaende det Herredømme, som forhverves med uretfærdig Magt, da er derved at merke, at, om nogen haver uddrevet en Konge af sit Rige, og sat sig paa hans Throne, da er han forbunden at give saadant tilbage, saa længe som den fordrevne Konge og hans Arvinger ere udi Live. Ikke desmindre ere dog Undersaatterne forbundne til at være dem hørige, som have Magten udi Hænderne, og til hvilken de sidst have aflagt Troskabs Eed, dersom de tilforn **[305]** have giort for den fordrevne Konge alt hvad som kunde udfodres af dem.

Men, om nogen ved Magt har forandret et Democratie, til et Monarchie, da kand man sige, at saasom et Folk kand være ligesaa lykkelig udi et Monarchie som udi et Democratie, saa kand saadan voldsom Foretagende tilgives, dersom den nye Konge forestaaer Republiqven med Fromhed og Forsigtighed. Paa hvilken uretfærdig Maade de første Romerske Kæysere banede sig Veyen til Herredømmet, er noksom bekiendt: Ikke desmindre befoel dog Christus at være dem lydige med disse Ord: *Giver Kæyseren det, som Kæyseren hører til*.

Angaaende det Herredømme, som overdrages en frivilligen, da skeer det samme ved Udvælgelse, hvorved et Folk benævner og antager en vis Person, som det agter beqvem til at forestaae Regieringen, og er saadan Udvælgelse enten fri, saa at Folket uden Forskiæl kand udvælge, hvem det holder meest dygtig dertil, eller indskrænket, saa at det ikke kand antage nogen uden af en vis Familie, eller, som er begaven med synderlige Qvalitæter.

De, som ellers bilde sig ind, at man udi Vall-Riger bør see efter den dygtigste og beqvemmeste Mand udi Henseende til Stand og Byrd, og holde for, at intet er meere naturligt end at saadan vigtig Bestilling gives til den Dygtigste, lade kun see, at de have megen liden Kundskab udi politiske Sager. For at holde Riget udi Ave maa være noget, som stikker udi Øynene, og som

Folk haver Veneration for; derfor regierer en stor Konges Søn lykkeligere end den største Philosophus, Aristoteles var den største Politicus i sin Tid, men hvis Alexander havde erklæret ham Successor, vilde der være bleven et underligt Regimente. Heraf sees, hvor ilde grunded det Mundheld er: *Beatum est Regnum, ubi regnant Philosophi*. Det er: *Lyksaligt er det Rige, hvor Philosophi sidde paa Thronen*.

Undertiden hænder det sig udi et Monarchie, at en Konge døer, førend der er nogen benævnt til at succedere ham udi Regieringen, og bliver der da et Interregnum **[306]** eller Mellem-Rige, hvilket varer indtil en nye Konge igien bliver udvaldt. De, som imidlertid forestaae Regieringen, kaldes Interreges eller Magistratus temporarii, hvilke øve den høyeste Magt, saavidt det er fornødent at holde Folket udi Lydighed, dog ere de forbundne at giøre Regenskab for deres Regiering, hvilket Regenskab den ny Konge undertiden i Folkets Navn udfodrer af dem, deres Magt ophører, saa snart der er udvaldt en ny Konge, eller en anden Regiering indrettet.

Det kand iligemaade nogenledes kaldes et Mellem-Rige, naar en Konge døer og efterlader sin Dronning frugtsommelig. Vel er sandt, at de, som endnu ligge udi deres Mødres Liv, kunde ogsaa have dem deres Ret forbeholden, hvorudover de Perser, da deres Konge Hormisdas efterloed sin Dronning frugtsommelig, satte en Persisk Krone paa Dronningens Liv, og erklærede for deres Konge det ufødde Foster, som blev siden den berømmelige Sapores, men, saa længe som Fosteret ikke er kommen for Lyset, kand man ikke vide, enten det kommer levende eller død frem, enten det bliver Mand- eller Qvinde-Kiøn, og derfor er udi saadan Fald hartad et Mellem-Rige, indtil man faaer ret Kundskab om Fosteret, og da bliver Regieringen forestaaet paa den Maade, som ellers udi en Konges Mindreaarighed.

Naar et Rige bliver en saaledes overdraget, at det uden nogen ny Udvælgelse skal falde til hans næste Arvinger, kaldes det Successions Ret. Saadan Succession anordnes enten efter Kongens eget Tykke eller Folkets.

De Konger, som have deres Riger udi Patrimonio, have Ret at anordne til Successorer, hvilke dem lyster, saa at de enten ved Testament kunne deele et Rige mellem deres Børn, eller ogsaa overdrage det til Fremmede. Med saadan Ret overgav Alfonsus Kongen af Aragonien det Neapolitanske Rige [= Fyrstedømmet Napoli], som han havde erobret ved sine Vaaben, til sin naturlige Søn Ferdinand.

Men, dersom en Konge haver ingen Anordning giort eller bestemmet, hvo der skal succedere ham, maa man **[307]** eftersee, hvem den naturlige Orden kalder dertil; thi omendskiønt den forrige Konge hverken ved Testament eller paa anden Maade har erklæret sin Villie, holdes han dog for ikke at ville lade Riget efter sin Død blive til intet, og geraade udi et Anarchie, men, at det skal falde til hans Børn, eller dem, som ere ham næst paarørende. (2.) At den Monarchiske Regiering skal efter hans Død holdes ved lige, saasom han haver meest Behag derudi. (3.) At Riget bliver udeelt og ubeskaaret, og alleene henfalder til den Førstefødde, dog saa, at de andre bekomme noget til deres Ophold af Rigets Gods, hvilket Gods udi Kongelige og Førstelige Familier kaldes Apanagium, og de Printzer, som nyde det, Apanagiati, men blant andre ringere Folk kaldes det Paragium. Aarsagen, hvorfor den Førstefødde bør foretrækkes

[for] de andre Børn, er ikke alleene, at han, som den Ældste, holdes for at have meere Forstand end den Yngere, men endogsaa, efterdi Brødrene ere Faderen lige meget paarørende, og derfor, dersom man vilde give Riget til den Værdigste iblant dem, skulde derved stor Ueenighed foraarsages, hvorpaa man udi forrige Seculo havde Exempel udi den store Moguls Rige.

Angaaende det Spørsmaal, om den, som er fød førend Faderen bliver Konge, maa foretrækkes de andre, der ere fødde udi Riget, da svarer Grotius dertil saaledes, at saasom udi alt Arve-Gods aldrig bliver giort Forskiæl mellem Tiden, paa hvilken det er forhvervet, saa maa ogsaa udi saadanne Successioner den Førstefødde have Fortrin, hvorfore ogsaa alle Lehn følge den Søn, som er fød førend Faderen blev belehnet; thi saa snart Faderen bekommer et Rige, faae de Børn, som ere tilforn fødde, strax Ret dertil, hvilken Ret kand dem ikke betages af de Børn, som fødes siden. At Darius foretrekkede Xerxen sin [= Xerxes frem for den] ældste Broder Artabazani, skeede ikke saa meget af Demarati billige Raisons, som ved Dronning Atossæ Myndighed, og at de Spartaner iligemaade giorde saadant, skeede alleene af den Aarsag, at de meente dem, som vare fødde udi Riget, at have haft bedre Optugtelse.

[308] Men udi de Riger, som indstiftes af Folkets fri Villie, dependerer Successions Ordenen af Borgerne, hvilke holdes for at have forbeholdet sig den Ret at benævne Successores, uden at de tilforn haver overdraget det til Kongerne tillige med den høyeste Magt.

Saasom nu udi Successionen lettelig kand hænde sig iblant de Personer, der ere den afdøde Konge ikke nær paarørende, at man ikke kand vide, hvo der er den Nærmeste udi Blodet, og derudover stor Tvistighed kand foraarsages blant Slægtningene, saa haver man, for at forebygge saadanne Uleyligheder, indstiftet udi adskillige Arve-Riger den saa kaldte Succession udi Linien, som bestaaer derudi, at alle de, som udspiire af den regierende Stamme, constituere en Perpendicular Linie, hvoraf enhver bestiger Thronen, ligesom hans Linie overgaaer de andre, og at man ikke begive sig fra en Linie til en anden, saa længe der er nogen til overs af den første Linie, omendskiønt der kand findes de, som ere den afdøde Konge meere paarørende.

Der ere tvende slags saadanne Linie-Successioner. Den første kaldes Cognatica eller Castiliana af det Kongerige Castilien, hvorudi den er bleven antagen, og fører det med sig, at Mand-Kiønnet bliver vel foretrekket Qvinde-Kiønnet af samme Grad og Linie, omendskiønt Qvinde-Kiønnet er ældere: dog saa, at om der er ikke uden Princesser udi den rette Linie, man da [fore-] trekker dem for Prinser af en anden Linie.

Den anden Succession kaldes Successio Agnatica eller Francica, efterdi den er antagen udi Frankerige ved den Saliske Lov, hvorved Qvinde-Kiønnet alle Tider udelukkes, og er samme Succession indstifted udi den Henseende, at et Rige ikke skal falde udi Fremmedes Hænder, i det de regierende Dronninger gifte sig med andre Potentater.

Agnati og Cognati confunderes ofte sammen, og kaldes gemeenligen alle Slægtninge Cognati,

men den Romerske Ret giør Forskiæl mellem Agnatos og Cognatos, saaledes at Agnati ere alle de, som ere mig paarørende paa Sværd- **[309]** Siden {Sværd-Siden}, og Cognati ere mine Slægtninge paa Qvinde-Siden: Saaledes er min Far-Broder min Agnatus, og min Morbroder min Cognatus; De første foretrækkes de sidste udi Arv, Formynderskab etc. Heraf kommer det, at en Linie-Succession udi et Rige kaldes enten Agnatica eller Cognatica, og som Spanien eller Castilien og Frankrige vare for nogle 100 Aar siden de meest bekiendte og anseeligste Arve-Riger, og Princesser kunde arve Riget udi de første, men vare aldeeles udelukte udi det sidste, saa have saadanne Successioner faaet Navn af Successio Castiliana og Francica.

Den bekiendte Tvistighed angaaende Successionen mellem Frankerige og Engeland, som har varet udi nogle 100 Aar, fortiener her at tales om. Der opreisedes Tvistighed mellem Philippum Valesium, som var en Fransk Prinz af Blod, og Edvardum 3. Kongen af Engeland, som var fød af en Fransk Princesse. Den første nemlig Philippus Valesius var den Afdøde Franske Konges Proximus Agnatus eller næst Paarørende paa Sværd-Siden; Princessen derimod Edvardi 3. Moder var udi den første og rette Linie. Processen blev agered for Stænderne udi Frankerige, Edvardus paastod, sig at være udi den rette nedstigende Linie og at Philippus var ex Linea Collaterali, Philippus derimod sagde, sig at være den afdøde Konges proximus Agnatus, og derfor efter den Saliske Lov, som udelukker Qvinde-Kiønnet, var den næste Arving til Thronen. Edvardus negtede ikke, at hans Moder efter den Saliske Lov var udlukt fra Successionen; men vel at saadant strakte sig ikke til hendes Sønner. Philippus derimod formeenede, at, naar Moderen ingen Ret havde, saa havde ey heller hendes Børn, hvilket de Engelske holdte for en puur Chicane; men Stænderne tildømte Philippo Valesio Kronen, saasom de vilde ikke, at Riget skulde underkastes fremmed Herredom, hvilket og synes at være den Saliske Lovs Øye-Merke [= øjemed, hensigt].

Perpendicular-Succession, som gaaer fra Førstefødde paa Førstefødde, er den, som mindst Forvirring er under- **[310]** kasted {underkasted}, og derfore har Sted udi de fleeste Arve-Riger, illgemaade hos os, hvor efter Høyloflig Ihukommelse Friderici 3. Konge-Lov er beskikked som en Successio Linealis Cognatica, saaledes at en Princesse kommer til Regieringen, naar den heele Slægt paa Sværd-Siden er uddød. Den souveraine Konge-Lov taler saaledes derom: *Skulde det hænde sig (hvilket GUD naadeligen forbyde) at all den Mandlige Slægt aldeles var uddød, da skal Arve-Successionen udi Regieringen tilhøre den sidste Konges Sønners Døttre, og deres Linier, om nogen findes, hvis ikke, da hans egne Døttre, først den Ældste, og hendes nedstigende Linier, siden de andre, og deres nedstigende Linier, en efter anden, Linie efter Linie, og blant dem, som ere lige udi samme Linie, altid Kiønnet først agtes, og siden Alderen, saa at Sønnen stedse gaar for Dotteren, og siden den Ældre foregaaer den Yngre; hvilket altid skal i Agt tages.* At der ellers er en fuldkommen Lineal Succession stifted her i Rigerne, sees af en anden Artikel, der taler saaledes: *Den ældre Dotters Dotter i tusende Led skal altid foregaa den yngre Dotters Søn og Dotter, og maa ikke springes af Linie i Linie: Men den anden Linie maa bie efter den første, den tredie efter den anden, og den fierde efter den tredie.*

Ellers er en anden slags Succession, som af Grotio kaldes Hæreditaria, hvorved en Broder forestiller den anden, og en yngre succederer den ældre, saaledes, at en Konges anden eller

tredie Søn er nærmere end hans Sønne-Søn, skiønt af den Førstefødde. Men udi alle Arve-Riger tages en Successio Linealis i Agt, og er den Danske Konge-Lov derudi overeensstemmig med andre Europæiske Rigers Konge-Love. Franciscus Creuxius fortæller om et slags Folk, kalded Chatramotiter, hos hvilke ikke er brugeligt, at en Søn succederer sin Fader; men det første fornemme Barn, som fødes, efter at den regierende Konge er kommen paa Thronen; hvad Henseende disse her kand have med saadan selsom Succession, er vanskeligt at giette, med mindre, de ville have, at alle fornemme Folk skulle have **[311]** Forhaabning til Regimentet, og hvis saa er, var det rimeligere at udvælge den beqvemmeste. Førend jeg slutter disse Anmerkninger om Successioner, vil jeg løsligen merke en synderlig Articel udi den Danske Lov, angaaende Privat-Arv, nemlig, at udi visse Tilfæld Arv regnes ikke per Stirpes, men per Capita, det er ikke efter Stammer, men efter Hoveder, som, for Exempel: Der ere 4re Brødre; den første og anden døer, og efterlader sig hver 3 til 4 Børn, den tredie døer ogsaa og efterlader kun et Barn. Endelig døer ogsaa den sidste Broder uden Livs-Arvinger, hvis man nu skulde regne efter Stirpes eller Stammer, da skulde den tredie Broder-Søn arve efter den sidste Far-Broder lige mod 3 af de andre, saasom han præsenterer alleene sin Fader, og derfor tilkom alt, hvad hans Fader skulde have arvet, hvis han længst havde levet: Men den Danske Lov regner efter Capita, og skiær alle disse Sødskende Børn over en Kam; thi saaledes taler den derom: *Er ey Far-Broder, Mor-Broder, Faster eller Moster til, arve deres Børn alle ligesom de vare Sødskende.*

Udi disse Rigers gamle Love tales om et slags Arv, kalded *Gange-Arv,* som arves udi 3, 4 og 5 Led etc. udi den nedstigende og opstigende Linie, eller udi det andet, tredie og fierde Leed udi Tver-Linie. Den kaldes Gang-Arv, fordi den gaaer lige til alle uden Mands og Qvindes Anseelse, saaledes, at Faders Broder og Faders Søster, Broders Søn og Broder, Søster-Søn og Søster-Dotter, alle arve lige meget.

CAP. IX.

Om høye Regenteres Pligt

Angaaende høye Regenteres Pligt, da er frem for alle Ting fornødent, at de flittig lære, hvad som henhører til saadan Pligts Kundskab, efterdi ingen med Berømmelse kand **[312]** øve det, som han ikke vel har lært. Endeel bilder sig vel ind, at der udfodres ikke saa stor Klogskab til at forestaae et Rige, og derfor holde det Italienske Ordsprog ikke ilde grundet: *Pochissimo cervello basta à governar tutto il mondo*. *Man kand med liden Forstand regiere den heele Verden*; Men Erfarenhed lærer os, at der fodres stor Klogskab dertil. Dog er ikke fornødent, at en Regent oplæres udi alle Videnskaber, men alleene saadanne, som hensigte til

Regieringens rette Forestaaelse, og besynderlig øves udi Historier og den Moralske Philosophie, og maa en ung Prinz holdes fra alle de Vellyster, der kunne hindre ham fra at naae saadanne Videnskaber, dog forstaaes ikke derved de Leege og Tidsfordrive, hvorved Sindet og Legemet forfriskes, saasom, Jagen, Skyden og andre fornøyelige Ridder-Spill, Item lystige Spectacler og moralske Comœdier, som baade lære og divertere tillige.

Alle Dyder ere en Regent vel anstændige, men besynderlig Gudfrygtighed, Mildhed og Tapperhed, og maa han alle Tider have sine Undersaatteres Velfærd for Øyne, og tænke paa det: *Salus Populi suprema lex esto*, giøre saadanne Love, som tiene til det gemeene Beste, indrette saadan Disciplin, at Borgerne beqvemme sig til at leve efter Love, ikke saa meget af Frygt for Straf, som af Skik og Sædvane, og besynderlig have Omsorg for, at den Christelige Lærdom uforfalsket bliver lært, efterdi samme Religion, foruden det, at den hielper til den ævige Salighed, opbygger ogsaa det Borgerlige Levnet meere end alle civile Love, besynderlig finder en Første stor Tryghed udi den Evangeliske Troe, saasom Doet. Masius lærer udi hans Skrift imod Becman, de Interesse Principum circa Religionem Evangelicam.

En Regent maa iligemaade foreskrive klare Love, og ikke fleere end som fornøden giøres, ikke forbyde det, Fornuften udi sig selv forbyder. Iligemaade, efterdi der forgieves giøres Love, dersom man ustraffet kand overtræde dem, saa maa Regentere vel haandhæve de samme og straffe Overtrædere efter deres Forseelse.

[313] Iligemaade efterdi Menneskerne have foreenet sig sammen og begivet sig udi Stæder i den Henseende, at forsikkres og beskyttes imod andres Uret, saa hører det Regentere til desto skarpere at forbyde saadan Uret, jo meer Leylighed deres Naboskab kand give den ene at beskadige den anden, ey heller maa de saaledes ansee Personer, at de Høye og Mægtige efter Behag kunde undertrykke de Ringere og Fattige.

Og efterdi en Regent ikke selv kand forrette alting, men maa bruge andre at lette sig Byrden, og som saadanne Ministrers Forseelser ofte blive ham tilregnede, saasom den, der haver betroet dem de vigtigste Sager, saa maa han ikke bruge uden beqvemme og dygtige Mænd til saadant, efterforske flittig deres Forhold, og straffe enhver efter Fortienneste.

Omendskiønt en Regent er ikke forbunden til at føde sine Undersaattere, saa er dog hans Pligt at række den Nødlidende Haanden, og hielpe den, der uden sin Forseelse er geraaden udi Armod, efterfølgende derudi de Peruvianske Konger, hvilke af alle deres Tituler elskede meget den, at heede de Fattiges Velyndere. Iligemaade maa den høye Øvrighed see til, at Undersaatternes Gods bliver formeeret, og til den Ende opmuntre dem til Handel, Kunst og Arbeide, forbyde all Overdaad [= vellevned, jf. overdådighed], og fordrive dem, der ikke ville arbeyde, og ere Landet alleene til Byrde.

Og efterdi et Riges Styrke bestaaer udi Borgernes Samdrægtighed, saa maa en Regent vel see til, at der ingen Splid og Ueenighed er iblant dem, hvilke vil give Aarsag til Oprør og Borgerlige Krige, hvilke ere slemmere end de, der føres imod en fremmed Fiende, som Krig ellers er slemmere end Fred.

Der disputeres meget, om en Regent giør vel eller ilde at tillade Jøder at boe i sit Land. De blant Geistlige, som ere derimod, holde for, at det er syndigt at give Christendommens afsagde Fiender Borgerskab udi Christelige Stæder; Verdslige derimod ansee dem, som skadelige Borgere, der ved Aager og Underfundighed giøre et Land **[314]** Skade. Man kand dog svare de første, at hvis alle Potentater negtede dem at boe i deres Land, maatte nogle Million Mennesker enten omkommes, hvilket strider imod Christi Lærdom, eller de kunde drives til Desperation, og yppe de Ting, som de ellers ikke tænkte paa. Hvad de Verdsliges Domme er angaaende, da, endskiønt de synes meere grundige, saa flyder dog samme Uleylighed deraf. Derforuden kand man sige, at Jøder paa mange Stæder ere nyttige, saa at de Lande, hvor Handel florerer, gierne tilstæder dem Boepæl. Udi Christ. V. Lod forbydes Jøder under 1000 Rdlr. Straf at begive sig hid i Landet. Men efter en Forordning af den 30 Junii 1684 blev det Forbud ophæved.

Iligemaade, saasom man ikke alle Tider kand være forsikkret for sine Naboers Overlast, saa maa en Regent udi Freds-Tider stedse tænke paa Krig, oplære Borgerne udi Martialske Sager, forsyne Landet med Vaaben, Fæstninger og Penge, og give nøye Agt paa Naboernes Idrætter, Item bestyrke sig med andres Venskab og Forbund.

CAP. X.

Om de Borgerlige Love udi Særdeleshed

De Borgerlige Love ere den høye Øvrigheds Paabud og Forordninger, hvorved Borgerne befales, hvad de skulle giøre og lade, og maa alle saadanne Love være grundede paa Naturens Ret, og intet af Øvrigheden forordnes, som strider derimod. Vel er sandt, at adskilligt bliver ved de Borgerlige Love tilladt, som af Naturens Ret er forbudet, og at mange efter Folkets og Tidernes Tilstand holde for, at saadant rettelig kand skee, men det vil falde dem vanskeligt saadant at bevise. Pufendorf kalder de Love, der stride imod Naturens Ret, daarlige og galne, hvilke alleene **[315]** gives af saadanne, der have udi Sinde at forstyrre Land og Riger. Saaledes tillade de Tartariske Love, at hvo der haver en Ting fornøden, maa tage den fra en anden, og, dersom nogen vilde klage over saadan Vold, faaer han intet andet Svar af Dommeren, end, naar du haver igien noget fornøden, saa giør ligeledes. De Polske Love om Manddrab vare ey heller mindre urimelige, førend de af den berømmelige Konge Stephano Barthori bleve afskaffede.

Den høye Øvrighed maa bære stor Omsorg for, at den naturlige Lov ikke bliver overtraad; thi, omendskiønt den samme er indprentet udi Menneskets Hierter, og repetered udi de 10

Budord, saa er dog Menneskernes Ondskab saa stor, at hverken den naturlige Lovs klare Nytte, ey heller Frygt for GUds Straf, er tilstrækkelig at holde dem udi Tømme, hvorfor den høye Øvrighed maa ved de Borgerlige Love tilkiendegive, hvad Straf der skal paalegges den, der overtræder Naturens Lov, og enten giør det, som er forbudet, eller forsømmer det, som er befalet. At de Borgerlige Love ikke paalegge dem Straf, der forsømme visse Poster, som Naturens Lov byder at i Agt tage, skeer alleene udi den Henseende, at fromme Folk kunde faae desbedre Leylighed at lade see deres Dyd, og fortiene des større Berømmelse, i det de giøre det Gode og efterleve deres Pligt uden Tvang. Derforuden ere endeel Poster ikke af den Vigtighed, at den verdslige Øvrighed dermed skulde besværges.

Undersaatter ere forbundne til at være alle Borgerlige Love hørige, saa vidt de ikke stride imod GUds Lov, og det ikke saa meget af Frygt for Straf, som af indvortes Forpligtelse, men ingen forbindes efter Øvrighedens Befalning at bedrive noget Ondt, efterdi man maa adlyde GUD meere end Menneskerne; dog med den Forskiæl, at om den høye Øvrighed befaler en Undersaat at giøre en ond Gierning som sin egen, for Exempel, fordømme en Uskyldig, sige falsk Vidnesbyrd, bagvaske, synder han, om han Øvrigheden udi saadant adlyder, efterdi han døm- **[316]** mer {dømmer}, vidner og anklager udi sit eget Navn: Men, om den høye Øvrighed byder en Undersaat at fuldbyrde en ond Gierning, som egentlig er Øvrighedens, kand han uden Synd giøre det, dog saaledes: (1.) At han ikke har givet nogen Leylighed eller Aarsag dertil. (2.) At han vegrer sig derfor saa meget, som mueligt er. (3.) Dersom den Bydende truer at skille ham ved Livet, eller at styrte ham udi anden Ulykke, hvis han ikke strax giør det. Paa saadan Maade synder Øvrigheden alleene, omendskiønt Gierningen bedrives af Undersaatten. Herudover, dersom en Borger endogsaa udi en uretfærdig Krig efter sin Øvrigheds Befalning griber til Gevær, holdes han derudi ikke at synde. De derimod, som frivillig give sig udi Tjeneste, maa først efterforske, om den Potentat, udi hvis Tieneste de begive sig, fører en retfærdig eller uretfærdig Krig, og blive derfor de af viise Folk ikke ubilligen lastede, der lade sig hverve for Penge uden nogen Eftertanke, enten Krigen er lovlig eller ey. Her maa man dog bekiende, at en Giernings blotte Fuldbyrdelse undertiden er haardere end Døden selv, saasom om nogen af en Tyran bliver befalet at dræbe sine Forældre eller Børn, bespotte GUD eller bole med Beester, thi, for at undfly saadanne Gierninger, er bedre at udvælge Døden.

CAP. XI.

Om den Ret den høye Øvrighed haver over Undersaatternes Liv

Omendskiønt Stæder ere indstiftede af Menneskerne udi den Henseende, at de kunde

forsikkre baade deres Liv og Gods, saa dog, dersom Stæder og Regieringer skulle ved lige holdes, er fornødent, at den høye Øvrighed haver Magt over Undersaatternes Liv, og det udi tvende Hen- **[317]** seende {Henseende}, baade for at afvende en Ulykke fra et Land, saa og for at straffe Misgierninger. Udi den første Henseende tilkommer den høye Øvrighed saadan Magt, at den, for at forsvare et Land, kand sætte Undersaatterne udi Livs Fare, og straffe dem, der vegre sig derfor. Ingen kand begiere at skaanes derfor, naar der er stor Nødsfald, enten han er ung eller gammel, fattig eller riig, og, omendskiønt udi de fleeste Stæder nogle Borgere blive forskaanede for deres Alder, andre for deres Svaghed eller anden Aarsag, saa dog gielder saadan Frihed ikke længer, end som der ere andre beqvemmere, der kunde forsvare Landet; Saaledes vare fordum til Rom Præster og ældgamle Mænd forskaanede, men deres Privilegier ophørte, da den Galliske Krig begyndte.

Her forefalder et Spørsmaal, om en Fange, der har lovet sin Fiende, for at komme i Frihed igien, ikke at bruge sine Vaaben imod ham videre, kand siden forbindes af sin Øvrighed imod sin Pact og Løfte at stride imod samme Fiende. Endeel siger ja dertil, foregivende, at saadan Pact udi sig selv er ugyldig, efterdi den skeer imod den Pligt man er sit Fæderne-Land skyldig. Men man kand svare dertil: (1.) At, omendskiønt saadan Pact er giort imod eens Pligt, saa dog er den derfor ikke strax ugyldig. (2.) Er det ikke imod den Lydighed man er sin Øvrighed skyldig at indgaae saadan Pact, for at komme udi Frihed igien; thi dersom Fienden ikke vilde sætte ham paa fri Fod, kunde han ikke bruge sine Vaaben hverken imod ham eller andre sit Fæderne-Lands Fiender, derfor skeer Fædernelandet dermed ingen Afbrek, at han giør saadan Pact med sin Fiende alleene for at frelse sit Liv, eller at komme i Frihed igien.

Men, dersom man spørger, at i fald Fædernelandet var udi stor Fare, og behøvede høyligen den Hielp, der ved saadan Pact have forhvervet sig Frihed af sin Fiende, om Øvrigheden da kunde forbinde ham til at gribe til Værge, da svares dertil, at, saasom det er urimeligt at være Borger udi den Stad, som man ikke er forbunden at hielpe udi **[318]** yderste Nødsfald, og redde fra en overhængende Ulykke, saa maa saadan Pact alleene forstaaes om offensive men ikke defensive Krig, besynderlig om tilligemed Fædernelandets Undergang mit Liv og Velfærd samt mine Venners staaer udi Fare, thi hvad got giorde det, at Fienden gav mig Frihed, dersom jeg siden ikke maatte beskytte mit Liv og Gods imod hans Vold. Hidhen hører ogsaa det Spørsmaal, om en, der paa visse Conditioner er sat udi Frihed, er forbunden at gaae udi sit Fængsel igien, dersom saadanne Vilkor ikke blive opfyldte. Det er ingen Tvivl paa, at jo private Folk dertil ere forbundne, men om Konger og Førster kunde forbindes dertil, tvivler blandt andre Bussieres hist. Franc, om Kong Francisco I. hvilket maa staae ved sit Værdi: dog synes det raadeligt, ikke at slippe en fangen Konge, førend Conditionerne ere opfyldte.

Af dette, som tilforn er talt, følger, at de forskylde høyligen at straffes, der giøre sig selv eller andre ubeqvemme til at tiene Fæderne-Landet, hvorpaa findes mange Exempler endogsaa blant de stridbare Romere, og fortæller Valerius Max. at Vettienus afhuggede Fingrene paa sin venstre Haand, at han ikke skulde kunde giøre Tienneste udi den Italienske Krig, hvorudover hans Gods af Raadet blev confisqveret, og han selv kast udi Fængsel. Ligeledes giorde Augustus efter Svetonii Beretning med en, der skar Tommelfingerne af sine tvende Sønner, at de ikke skulle tiene udi Krig. Theodosii Lov imod saadant er besynderlig merkelig formedelst

dens Haardhed. Dersom nogen for at undgaae Krigen (siger den) afhugger sine Fingre, skal han brændes, og hans Herre, der ikke forhindrede det, skal ogsaa høyligen straffes. Af saadan Fingrenes Afskiærelse meene mange, at de Italiener og Franske have kaldet uduelige Mennesker Poltroner. Men Ægid. Menagius orig. ling. Franc, deriverer det af det Italienske Ord Poltro, det er en, som altid holder sig til Senge-Puden.

Saasom en Borger nu er forbunden at gribe til Værge for Republiqven, saa er han og skyldig at fegte til yderste Aande-Dræt, og heller forlade sit Liv end den Post **[319]** ham er betroet, uden saa er, at Posten er ikke af den Vigtighed, som hans Liv. Herudover ville mange undskylde de Søe-Mænd, som heller lade sig selv tillige med deres Skibe flyve udi Luften end tilstæde, at de falde udi Fiendens Hænder, eftersom de opofre deres Liv for det gemeene Beste, og ikke tilstæde, at Fienden derved skal bestyrkes.

Angaaende det Spørsmaal, om en Borgers Liv fodres for at stille en fremmed Potentats Vrede, og afvende derved en overhængende Ulykke, da man maa overveye, af hvad Aarsag en bevæges til at begiere, at vor Borger skal blive ham overleveret. Dersom det skeer formedelst hans Forseelse, og omendskiønt han ikke er forbunden at overgive sig selv udi sin Fiendes Hænder, saa dog er han forbunden at begive sig af Landet, at det for hans Skyld ikke skal geraade i Fortred, og kand han i saa Maade imod sin Villie uddrives. Men hvad skal man sige om den, der er uskyldig og fodres til Døden, hvorom findes hos Libanium tom. 1. declam. 27. saadan Casus: En Tyran begierede en smuk ung Person af den næste Stad, og truede at paaføre Staden Krig, dersom samme Person ikke blev overleveret, hvorudover Staden besluttede heller at udstaae en Beleyring, end at overgive den Uskyldige; da nu Beleyringen var paa det haardeste, omkom Faderen sin Søn og kastede hans døde Legeme over Murene, hvorudover han, da Beleyringen var ophævet, blev beskyldet for Mord. Her, siger Pufendorf, vil jeg hverken anklage, eller forsvare Faderen, om han endskiønt bedre kunde forsvare sin Gierning, end fordum Virginius til Rom, der omkom sin Dotter, at hun ikke skulde blive Appio til Bytte. Dog kand man uden Tvivl holde for, at en Stad er ikke forbunden at forsvare saadan Borger med sin Undergang, ey heller kand han begiere, at den for hans Skyld skal ødelegges, men Staden kand i saa Maade, naar de har forsvaret ham saa vidt, som mueligt er, endelig forlade ham, det er, ikke forbyde Tyrannen at bemægtige sig hans Person, men at overlevere ham udi Tyrannens Hænder, **[320]** eller nøde ham til at overgive sig, er baade ubilligt og ufornødent.

Angaaende det Spørsmaal, som findes hos Grotium, om saadan Borger er forbunden at overgive sig selv for Fædernelandets Frelse, da negter Vasqvius saadant, efterdi enhver begiver sig udi Societet og under Regiering for Sikkerheds Skyld: Andre derimod holde for, at han er forbunden i saa Maade at overgive sig; thi, omendskiønt Retfærdighed, strictè saa kalded, forpligter ham ikke dertil, saa tillader dog ikke Kiærlighed til Fædernelandet ham at giøre anderledes. Dersom det hændte mig, siger Cicero pro Sextio, at jeg var med mange andre udi en Baad, og Søe-Røverne truede at omkomme os alle uden de overgave mig, da, omendskiønt de andre heller vilde døe end overgive mig, vilde jeg heller styrte mig selv udi Vandet, end tilstæde, at de for min Skyld skulde geraade udi Livs Fare.

Efter at vi nu have overveyet den Magt, som Øvrigheden haver over Undersaatternes Liv for at forsvare og afvende en Ulykke fra et Land, maa vi ogsaa tale noget om den Magt de have over deres Liv for at straffe Misgierninger.

Straf beskrives af Grotio og Pufendorf at være en Lidelse, som bliver en paaført formedelst sin onde Gierning, hvilken Definition andre dog holde for at være ufuldkommen, efterdi derudi udelukkes Personen, som paafører Straffen, saa og Enden, hvortil Øvrigheden hensigter dermed, og derfor give en vidtløftigere Beskrivelse derpaa, nemlig, at Straf er det Onde, som bliver paaførdt en Undersaat mod sin Villie af Øvrigheden, samtlige Borgere til Bedring og Rettelse. Heraf kand sees, at det er ikke Straf, som en Uskyldig lider ved Uret, eller naar nogen mister et af sine Lemmer udi Krig eller anden ulykkelig Hændelse, ey heller kand kaldes Straf de Besværligheder, som en maa lide, der haver en smitsom Syge eller anden Ureenlighed, og derfor udelukkes fra andres Omgiengelse.

At paalegge Straf, tilhører alleene den høye Øvrighed; **[321]** thi udi den naturlige Frihed haver enhver Ret at forsvare sig og fodre Vederlag af den, der havde forurettet ham, hvilken Ret ved Stædernes Indstiftelse blev overdragen den høye Øvrighed, hvorudaf kand sees, at private Folk ikke have Ret til at straffe, og at det Onde ikke kand kaldes Straf, som paaføres af eens Ligemand.

Straf hensigter egentlig derhen, at Synderen kand omvendes, eller saaledes spæges, at han ikke meere Ondt kand giøre, og at andre af hans Exempel kunde afskrækkes fra det Onde, hvilket Grotius saaledes udtrykker: Udi Straf maa man hensee til dens Nytte, som synder, Item til dens, som har været forurettet, eller ogsaa til alles udi Almindelighed.

Til dens Nytte, som synder, hensigter Straffen, naar hans Sind derved forbedres, og Begierlighed til at synde derved spæges, dog kand man udi den Henseende ikke straffe nogen paa Livet, efterdi den, som er død, ikke kand forbedres. Saadan Straf er tilstædt Huus-Fædre af Øvrigheden at øve mod deres Børn og Huus-Folk, hvilket dog Endeel ikke vil kalde Pœnam, men Castigationem.

Ved Straf søges dens Nytte, der har været beskadiget, saaledes, naar man derved udvirker, at den Beskadigte efter den Tid ikke lider nogen Fortred enten af den samme eller andre, og det enten ved at straffe Synderen paa Livet, eller at betage ham udi andre Maader hans Kræfter, at han ikke kand giøre meere Skade.

Endelig søges ved Straf alles Nytte, naar man iligemaade straffer Synderen besynderlig paa offentlige Stæder, at andre, ved at speyle sig udi saadant Exempel, kunde afskrækkes fra at giøre ondt. Saxo fortæller om den store Lovgiver Kong Frode, at han for at skrække sine Undersaattere fra Tyveri, loed slaae Jern-Nagler igiennem Tyvens Seener, og hænge en Ulv jevnsides ved ham til et Tegn, at en Tyv var ikke bedre end saadant glubende og røvende Beest, og ved saadan exemplarisk Straf udvirkede, at han kunde legge en Guld-Ring paa alfare Veye, og ingen torde forgribe sig derpaa.

[322] Alle Synder kunde for den verdslige Ret ikke straffes, men man maa derfra undtage indvortes Bevægelser, som onde Tanker og Begierligheder, samt Forsæt til at giøre ondt, saa længe det er uden Virkning, iligemaade smaa Forseelser, som man formedelst den Menneskelige Naturs Skrøbelighed ikke kand undgaae, omendskiønt man beflitter sig nok saa meget derpaa, Item, saadanne Laster, som udspire af Menneskets almindelige Forderveligned, saasom Gierrighed, Uhøflighed, Utaknemmelighed, Øyenskalkeri, Misundelse og Hovmod, saa længe de ikke udbryde til Virkninger, hvilke Laster den høye Øvrighed overlader GUDs Hevn, og bemøyer sig alleene at straffe dem, som foruroelige et Rige eller Republiqve; thi dersom enhver skulde straffes for sit onde Gemyt, skulde gandske faa blive fri, siger Seneca de ira 1. 2. 31.

De Laster, som en Øvrighed lader blive ustraffede, ere Utaknemmelighed, Karrighed og andre deslige. Thi, dersom for Exempel de Undersaatter bleve straffede, som ikke vare tienstvillige, eller som ey gave Almisse, kunde medlidende og tienstfærdige Folk ingen Leylighed have at øve deres Dyder; men det kunde heede, at de bevisede Tieneste og gave Almisse af Frygt for Straf, og var der saa intet Kiende-Tegn mellem dydige og udydige Mennesker.

Her kand spørges, om man med Billighed kand straffe Skiøger og udrødde dem af et Land. Der er ingen Tvivl paa, at de Laster jo ere høyligen strafværdige, som stride baade imod GUds Bud og Borgerlige Love; men, saasom Executionen er meget vanskelig, endeel, eftersom her handles om at udrødde en Last, som har hersket fra Verdens Begyndelse blant alle Folk, endeel ogsaa, efterdi det er et necessarium Malum, eller en fornøden ond Ting, saa kand Politien ikke lastes, om den seer noget igiennem Fingre med Skiøger. Det er bekiendt, at Venedig engang fordrev alle Skiøger, men siden maatte forskrive heele Skibsladninger igien. Dog kand man efter de Romerske Pavers Exempel paalegge dem dobbel Skat, eller, som **[323]** andre Nationer have hittet paa, fordømme dem til en vis Klæde-Dragt, paa det at de udi Forsamlinger kand forhaanes, og kiedes ved deres Levnet. Derimod hvad Ruffersker angaaer, som gaae om at forlede unge Mennesker, da er det fornødent, at de exemplariter blive straffede. Hvad ellers andre Skiøger helanger, da maa man heller ønske, at de vare udrøddede, end stræbe forgiæves at udrødde dem. Og, som der altid ere Skiøger, saa blive undertiden nogle straffede ikke fordi de ere Skiøger, men fordi de falde ind udi en hidsig Schouts eller By-Fogds Tid.

Dog giør den Øvrighed ilde, som for Penge giver Skiøger Frihed, thi et er at tolerere en ond Ting, et andet er at authorisere den. Intet er urimeligere end de Engelske Love, som bleve giorte udi Henrici 8. Tid, hvorved blev regieret, hvad man skulde give en Skiøge, Item hvad man skulde betale for en heel og halv Nat, og andet deslige; thi deslige Ordinancer ere baade ublue og latterlige.

Endelig er at merke, at den verdslige Øvrighed ikke kand straffe de Laster, der have taget saadan Overhaand, og saaledes fæstet Rødder udi et Folk, at de ikke kunde udrøddes uden ved en heel Republiqves ødeleggelse, Item, om de ere saa mørke og skiulte, at man ikke kand kiende dem, eller af saa liden Vigtighed, at det er ikke Umagen værd at umage Øvrigheden

dermed.

Den høye Øvrighed kand tilgive Forseelser, dersom de ikke ere alt for store, og saadanne, som Skriften udtrykkelig befaler at straffes; men han bør ikke letteligen at giøre det, uden der ere tilstrækkelige Aarsager dertil, saasom om det gemeene Beste kand have større Nytte deraf, at en Synd bliver tilgivet end straffet. (2.) Om den, der haver syndet, har ogsaa giort Republiqven store Tiennester, som ere værde at belønnes. Saaledes fortæller Herodotus Polymnia om Kong Dario, at, da han havde befalet, at Sandoces formedelst en falsk Dom, han havde fældet, skulde korsfæstes, og siden fornam, at den samme havde giort det Kongelige Huus store Velgierninger, tog **[324]** han ham igien til Naade. (3.) Dersom der findes hos saadan Synder andre rare Dyder, Item stor Konst og Lærdom. (4.) Dersom man kand have Forhaabning, at han ved berømmelige Gierninger udi fremtiden kand afvaske forrige Smitte. (5.) Om Syndernes Tall er saa stor, at, dersom de alle bleve straffede, en heel Stad derover vilde ødelegges.

Forseelser agtes større og mindre, ligesom Personer, hvorimod man forgriber sig, ere høyere og ringere.

Saaledes ere de Synder større, der bedrives imod GUD, Kongen og Fæderne-Landet, end de, som alleene røre en privat Person. (2.) Dømmes Forseelsers Storhed af deres Virkning, ligesom de ere meere eller mindre skadelige for det gemeene Beste. (3.) Af deres Henseende, der synde, hvilken samles af adskillige Kiende-Tegn, nemlig, 1. Dersom en lettelig havde kundet imodstaae de Aarsager, som dreve ham til at synde. 2. Dersom en haver de Gaver, at han kand imodstaae onde Tilskyndelser.

Saaledes synde de meere, der ved et roligt og stille Sind bedrive en Misgierning, end de, der giøre saadant udi Vrede og Hastighed, iligemaade synde de meere, der ere høy oplyste, end de, der ere taabelige, og ikke kunde begribe de Aarsager, hvorfore de skulle holde sig fra Synden. 3. Eftersees ogsaa, om en haver ladet sig forlede af en anden, eller haver syndet af frit Forsæt, Item, om han ofte haver syndet, og er bleven formanet at holde sig fra saadant, eller det er hans første grove Forseelse.

Saaledes pleye de Persier, naar en havde forseet sig, overveye hans Levemaade, hvilket dog, siger Grotius, maa alleene i Agt tages udi dem, der ellers ikke ere vanartige, men udi en Hast henfalde udi en Synd, ikke saadanne, der gandske forandre deres Levnet, om hvilke GUD siger hos Exechielem, at han ikke vil have nogen Henseende til deres forrige Levnet. 4. Om de, der synde, ere Øvrigheds Personer eller Geistlige, som ved deres Exempel kunde foraarsage des større Forargelse. 5. Ansees adskillige besynderlige Omstændigheder, hvorved en Synd agtes større **[325]** og mindre, saaledes er det slemmere at bedrive Hoer udi Kirken end udi et Hore-Huus, at drikke sig drukken paa en Søndag end en anden Dag, og dømmer derfor vor Danske Lov dem udi dobbelt Bøde, der saare nogen paa en Søndag, og, omendskiønt den bekiendte Lovgiver Draco forordnede lige saa stor Straf for den, der stal et Æbel, som en Kirke-Tyv, foregivende, at de mindste Synder fortiente Døden, men til de store havde han ingen større Straf; saa bleve dog saadanne Forordninger, som ubillige, afskaffede

af Solon [jf. udtrykket drakoniske bestemmelser eller straffe].

Den gamle Gaards-Ret siger: *Hugger man anden Saar eller stinger til Blods i Kongens Gaard, da skal den der det giorde, miste Haanden, uden han giør det af Vaade eller Nødværge, end slaar han Pust eller Kieps-Hug, da skal han stinges igiennem sin Haand, og ristes ud igiennem Fingrene.* Dermed stemmer overeens Christ. 5. Lov, som derom saaledes taler: *Drager man sit Sverd eller Kniv, eller spænder sin Bysse, og legger Hanen paa imod anden med vred Hu udi Kongens Gaard, da skal han stinges igiennem sin Haand, enddog han ingen Skade giorde dermed.*

Her i Landet bleve visse Tider om Aaret meere anseede end andre, og derfore den som paa samme Tider giorde nogen Overlast, blev høyere Straf undergiven: *Bærier nogen anden,* siger den Jydske Lov, *fra den Løverdag ad Aftenen, der Advent gaaer ind, og indtil ottende Dag efter tolfte Jule-Dag, der Soel er sæt, han bryder helligt;* og kaldes saadant endnu af gamle Folk Jule-Fred. Det Ord *Bærie* betyder Overfald og Skades Tilførsel.

Omendskiønt nu klarligen herudaf kand sees, at en Synd er større end en anden, og at alle derfor for den verdslige Ret ey kunde være lige Straf undergiven: Ikke desmindre maa man dog bekiende, at det er ikke fornødent, at Straffen skal alle Tider svare til Forseelsen, men at den høye Øvrighed har Magt at dømme den store og liden, ligesom Republiqvens Nytte det udfodrer. Hidhen hører den Ægyptiske Konge Anysis Forordning, hvor- **[326]** ved {hvorved} ingen udaf hans Regiering maatte dømmes fra Livet, men enhver blev efter sin Forseelse dømt til Arbeyde til Dæmningerne af den Bye han var udi, og derved forhindret, at Floden Nilus ikke skulde overskylle Stæderne som tilforn. Vel er sandt, at Dommere befales at i Agt tage Lighed udi at straffe Skyldige, men saadan Lighed forstaaes alleene om de Syndere, der have bedrevet samme Synd in specie, hvilke uden Tvivl maa være lige Straf undergivne; ellers kand en ringe Forseelse, som er Republiqven meget skadelig, straffes høyere end en stor, der ikke er saa farlig for det gemeenes Beste; thi all Straf maa hensigte til Republiqvens Nytte.

Omendskiønt det eene Menneske bør, saa vidt som muelig er, være mild og lemfældig mod det andet, saa udfodrer dog undertiden en Republiqves Nytte at skiærpe Straffen, nemlig, naar det er fornødent at bruge saadan Haardhed, for at dæmpe de Laster, der ville tage Overhaand udi en Republiqve til dens Fordervelse. Ellers maa udi Almindelighed i Agt tages, at Straffen maa være saa stor, at den kand dæmpe den Lyst og Begiærlighed onde Mennesker have udi at synde, Item, at ingen straffes høyere end Lovene have forordnet, uden der ere andre vigtige Omstændigheder, som udfodre, at Straffen maa skiærpes.

Straf maa og skiærpes i et Land meer end udi et andet, ligesom Indbyggerne ere meer og mindre haarde: thi, skulde der ingen anden Straf være for Misdædere udi Barbariet og visse Orientalske Lande end at halshugges, og hænges, vilde Lovene kun liden Virkning have. Der er udi intet Land mildere Straf end udi disse Riger; thi at halshugges her, giør samme Virkning, som at radbrekkes paa de fleeste andre Stæder.

Det er merkeligt, at hos de gamle Romere en Soldat, der syndede, blev til Straff aareladen:

ligesom Regieringen holdt for, at de, som syndede, vare ikke kloge og havde Medicine nødig.

En Regent giør ogsaa meget viisligen, at han ikke straf- **[327]** fer {straffer} offentlig Synder, som udi et Land ere ubekiendte, saasom for Exempel, visse Italienske Brutalitæter [formentlig = seksuel omgang med dyr]; thi ved det at de kundgiøres og offentligen straffes, blive de tillige med bekiendte; thi offentlig Straf skeer ikke for Misdæderens skyld, men for at afskrække andre. Er derfore bedre at deslige blive hemmelig straffede.

Udi at paalægge Straf, maa man hensigte til dens Person, som synder, og udi ham de Qvalitæter, som kunde forøge og formindske Straffens Følelse, saasom Alder, Kiøn, Stand, Riigdom, Kræfter etc.; thi en maadelig Penge-Straf, som en Riig finder lidet til, kand ødelegge en Fattig. En spottelig Straf gaaer en fornemme Mand meer til Hierte end en ringe Person, Mandfolk og Gamle kand udstaae større Straf end Qvinder og Børn: Ellers hvor saadanne Omstændigheder ikke findes, bør de, der have bedrevet lige Synd, være lige Straf undergivne.

I det øvrige er at merke, at en Lovgiver for alting maa see til, at Straf er saa stor, at den kand skrække fra Misgierninger, paa det at ingen skal efterfølge den Romerske Herremands Lucii Veratii Exempel, hvilken gik ud med en Pung Penge, og pryglede Folk og betalede sine 25 Sestercier efter Loven for hver Vold, som han øvede.

Hvad sig anbelanger de Synder, som bedrives af en heel Stad, da er derved at merke, at ligesom enhver Person udi Særdeleshed kand straffes paa Livet, saa kand en Stad eller Societæt løses og til intet giøres. Iligemaade, som en privat Person kand straffes paa Gods og Formue, samt sin Frihed, saa kand ogsaa en Stad formedelst en offentlig Forseelse miste dens publiqve Gods, saasom Skibe, Muure og Vaaben, Skat-Kammer, Agre og Privilegier, og underkastes en andens Herredømme. Ellers ere de Borgere udi en Stad ikke skyldige at lide for en offentlig Forseelse, som de ikke have samtykket til; thi den er uskyldig, som udi Begyndelsen ikke har villet stemme overeens med de andre, og siden bestandig er bleven ved sit Forsæt, hvorfor Alexandre, da han havde erobret Theben, og saalt de Thebaner til Slaveri, befriede dem, der ikke havde sam- **[328]** tykt {samtykt} med de andre at ødelegge de Macedonier. Ellers pleyer udi saadanne almindelige Forseelser alleene straffes Anførerne, som have ophidset de andre.

Endelig er ved Straf at merke, at ingen kand rettelig straffes for den verdslige Ret for en andens Forseelse, hvorudi han ingen Deel haver; thi Straffen hensigter alleene til den Skyldige, og sees deraf, at uskyldige Børn kunde ikke straffes for deres Forældres Misgierninger. Herudover forklare nogle den Historie om Achan, Josv. 7.24. saaledes: At Achans Børn bleve bragte til Rettersteden, at de tillige med det gandske Israels Folk skulle speile sig udi Faderens Exempel, og erindres at tage sig vare for saadanne Synder, ikke at de skulde ihielslaaes tillige med ham, og derfor de Ord: De steenede dem, at forstaaes alleene om Achan og hans Qvæg. Men lad være Achans Børn ogsaa for Faderens Forseelse bleve steenede tillige med andre, hvorpaa Skriften giver os adskillige Exempler, saa kand deraf ikke bevises, at den verdslige Ret haver Magt at straffe Børn for Forældrenes Misgierninger; thi saasom GUD har givet os Liv, Gods og Alting, saa haver han ogsaa en fuldkommen Magt at

skille os ved Alting, naar ham lyster, og derudi bruger sit Herredømmes Rettighed, ikke som Straf for Børnene, men at Forældrene desmeere maa revses. Og er her at merke, at GUD ikke bruger denne haarde Hevn uden imod de groveste Syndere, som hans Navns Bespottere, Meen-Eedere og Afgudsdyrkere.

Men det er anderledes med den verdslige Øvrighed, dermed heder det, enhver maa straffes for sin egen Forseelse. Det er billigt, siger den vise Jøde Philo, at de blive alleene straffede, som have syndet, og derved laster nogle Nationers Sædvane, som straffede Tyranners uskyldige Børn paa Livet. Jeg veed ikke, siger Grotius, hvorledes en torde sige saaledes til Kæyser Arcadio: Børnene bør straffes med Forældrene, efterdi man udi dem kand befrygte sig for Forældrenes Laster. Og, omendskiønt man kunde tænke, at Børnene udi sin Tid maatte hevne For- **[329]** ældrenes {Forældrenes} Død, saa er dog saadan Frygt ikke tilstrækkelig at udgyde uskyldigt Blod, og er derfor det Ordsprog ilde grundet:

Desipit occidens patrem, qui pignora servat;

[= Man er tåbelig hvis man - når man dræber faderen - lader ungerne leve]

Thi, der er intet ubilligere, som Seneca siger lib. II. de ira, end at Børn skulle arve Forældrenes Had. Skulde vel nogen Sted fordrage saadan Lovgiver, siger Cicero 1. 4. de Nat, Deor. at en Søn eller Sønne-Søn skulde fordømmes, efter hans Fader eller Far-Fader have syndet. Herudover var det efter de Ægyptiers saavelsom de Grækers og Romeres Love forbudet at straffe paa Livet en svanger Qvinde.

Dog er her at merke, at saadanne Misdæderes Børn retteligen kunde af Øvrigheden udelukkes fra alle Værdigheds Bestillinger, og miste alle de Velgierninger, de tilforn kunde vente, men ingen Ret havde til at fodre.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om Undersaatterne kunde straffes for Regenternes Forseelser, da viser Skriften os, at GUD hiemsøgte Folket for Davids Misgierning, men den Straf kand ikke siges at være Folkets men Kongens; thi der er ingen haardere Straf for en Regent, end at han maa see sine Undersaattere liide, og er det ligesom naar en synder med Haanden, og straffes paa Ryggen.

Naar Børn lide Skade og Fortred formedelst Forældrenes Forseelse, i det deres Gods og Midler bliver confisqveret, kand saadant egentlig ikke kaldes Straf, men alleene Uleylighed og Skade; Iligemaade kand ikke kaldes Straf den Fortred en, der har caveret for en anden, lider, naar den Skyldige løber bort.

Hvad sig anbelanger det, som Pythagorici sige, Justitiam esse *Το •ντιπεπονθ•ς* [To antipeponthos], da maa det ikke saaledes forstaaes, at den som uden Aarsag tilføyer nogen anden en Ulempe, ikke skal lide meere end den, som bliver forurettet; thi det er ikke billigt, at den Skyldige og Uskyldiges Lidelse skal være lige stor, hvorfor GUds Lov ved Mosen [=

Moses] forordnede, at Tyveri skulde betales firedobbelt; **[330]** og fortæller Strabo om de Indianer [= Indere], at de dømte den, der havde beskadiget en andens Lemmer, ikke alleene at lide paa samme Lemmer, men derforuden at miste en Haand.

Her kand spørges om en Misdæder er forpligted at angive sig for Øvrigheden for at blive straffet. Pufendorf siger, at han ikke er forpligted dertil, og bliver derfor censurered af sin Oversætter Barbeyrac, hvilken dømmer saaledes derom, hvis Øvrigheden har Ret at straffe, saa er hos Synderen Forpligtelse at lade sig straffe; thi Ret og Forpligtelse svare til hinanden. Men denne Regel har her intet Sted; thi den Forpligtelse, som er hos en Tyv eller Røver, er, at han giver det staalne eller røvede tilbage, og Straffen skeer ikke for dens Skyld, som er foruretted, men andre til Exempel, man har ogsaa Exempel paa, at Misdædere have omvendet sig, og siden ført et opbyggeligt Levnet, og, jo større deres Misgierninger ere, jo længere Tid behøve de til at giøre Poenitentze. Dette synes mig kand være tilstrækkelig at forsvare Pufendorfs Meening, hvorvel jeg finder ingen Kraft udi det Argument, han selv bruger, nemlig at Forpligtelse ikke angaaer uden de Ting, som man bør beqvemme sig frivilligen til, og at Straf er noget, som man imod sin Villie underkastes; thi, dersom det Argument var got, vilde deraf flyde, at ingen var forpligted at give tilbage det, han har taget, eller gotgiøre den Skade, han har tilføyet, eftersom mange ikke drives dertil uden ved Magt. Dog er herved at merke, at, naar en Misdæder bliver greben, maa han ingen Modstand giøre, og, naar han er dømt, og bliver ført til Rettersteden, maa han ikke knurre derved. Jeg veed vel, at de fleeste anseer en som en Helgen, der frivillig tilbyder sig at lide for sine Synder; men mig synes, at han sørger meer for sin ævige Velfærd, naar han beder GUd om en lang Tid for at begræde sine Synder, erstatte den Skade, han har tilføyet sin Næste, og giøre lige saa meget Godt, som han har giordt Ondt tilforn, end, om han gaaer hen til Øvrigheden, og beder at hans Hoved maa afhugges.

[331]

CAP. XII.

Om Navn og Rygte

Et Navn og Rygte er Personernes Gyldighed, hvorefter de kunde lignes mod [= sammenlignes med] andre, og agtes høyere eller ringere end andre, og ligesom Priis og Værdi legges paa Varer, at de kunde lignes mod hinanden, saa tiener Navn og Rygte dertil, at Menneskerne kunde lignes mod hinanden, og en ziirlig Orden indstiftes blant dem.

Saadant Navn og Rygte deeles gemeenlig udi det første og sidste. Det første kaldes af Latinerne Existimatio simplex. Det andet Existimatio intensiva.

Existimatio simplex udi den naturlig Frihed, hvor ingen Forskiæl er giort paa Stand og Vilkor, bestaaer derudi, at en holder sig selv, og holdes af andre for en god, ærlig Mand, som man kand handle og omgaaes med, og er saadant Navn og Rygte enten ubeskaaret, formindsket, eller gandske forspildt.

Eens Navn og Rygte siges at være ubeskaaret, saa længe som en ved sin Ondskab og U-gierning ikke rettelig haver overtraad den naturlige Lov, og siges derfor, enhver holdes for at være god, indtil det, som er tvert imod, bliver ham overbeviist.

Eens Navn og Rygte formindskes ved Ondskab og store Skielmstykker, som han imod Naturens Ret øver mod andre uskyldige Mennesker, hvilket foraarsager, at ingen kand have nogen Fortrolighed til saadan en, ey heller handle med ham, uden han har stillet Borgen for sig.

Men deres Navn og Rygte uddøer gandske, som føre ideligen et Levnet, der egentlig hensigter til at skade uden Forskiæl: Saadanne ere Tyve, Røvere, Mordere, og andre, der giøre Profession af Misgierninger.

Disse, saa længe de blive ved deres slemme Forsæt, ansees af andre Mennesker som tilfælles Fiender, og bruges **[332]** samme Frihed mod dem, som imod vilde og glubende Beester, saa at man kand slaae dem ihiel, hvor man treffer dem, og kand saadanne ikke faa et got Navn og Rygte igien, førend de forsværge deres forrige slemme Levnet, betale, hvad Skade de have giort, eller bekomme deres Misgierningers Forladelse.

Hvad sig anbelanger deres Navn og Rygte, som ere under Regieringer, da bestaaer det derudi, at en holdes for en god Borger udi en Republiqve som ikke ved nogen Borgerlig Lov er erklæret for et daarligt og raadent Lem.

Saadant Navn og Rygte formindskes og mistes paa tvende Maader, enten af ens blotte Stand og Vilkor, eller af Forseelse og Misgierning. Det første skeer igien paa tvende Maader enten af eens blotte Stand, hvorved udi sig selv er dog intet slemt og lasteligt. Saaledes holdes Slaver for ikke at være rette Lemmer udi en Stad; Iligemaade ere u-ægte Børn paa adskillige Stæder meget ringe agtede, omendskiønt det er ikke deres men Forældrenes Forseelse, at de ere saaledes fødde. Paa den anden Maade formindsker eller tit til intet giør Stand og Vilkor en Borgers Navn, naar den begiver sig udi saadanne Forretninger, som uden Laster ikke kunde forestaaes, eller som formedelst deres Uhumskhed ikke kunde øves uden af de allerliderligste Gemytter. Hidhen høre Bødler, Rakkere, Tyve-Trekkere, og de, som ere af samme Suur-Dey, hvilke formedelst deres skidne Forretninger udelukkes ved de Borgerlige Love fra andre agtbare Borgeres Omgængelse. De Hebræer holdte 4 slags Folk formedelst deres Vanrygte ubeqvemme til at føre Vidnesbyrd. Spillere, Aagerkarle, de, som med det syvende Aars Frugter dreve Handel, Item, de som lærdte Duer at flyve, foregivende, at ingen af dem forrettede noget, som tienede til det Menneskelige Kiøns Opbyggelse eller til det gemeene Beste.

Et Borgerligt Navn og Rygte formindskes eller forspildes ogsaa ved Forseelse og Misgierning, nemlig: Naar en formedelst en vis U-gierning bliver af Lovene merket med **[333]** Vanære. Saaledes bliver paa nogle Stæder Endeel erklæret u-ærlige, formedelst Ulydighed imod Øvrigheden; paa andre Stæder for andre Forseelser; og blive nogle straffede paa Livet, andre drevne udaf Stæderne, andre igien beholdne udi Stæderne, men som vanrygtede og raadne Lemmer. Her udi Landet kaldes saadanne Lovfælde eller Mindre-Mænd, hvorom den Danske Lov taler saaledes: Foraarsages Lovfælde eller Mindre-Mænd at tale, da maa de ikke selv deres Sag til Tinge udføre. Den Jydske Lov taler saaledes derom: *Lovfæld Mand maa sig ey orige mod Loven*.

Det er, Lovfæld-Mand maa ey forflytte eller afhændige sit Gods. De kaldes ogsaa udi vore Love 3 Marks Mænd, og dømmes til 3 Marks Bøder.

Derforuden vare her fordum nogle, som vare halv Lovfælde, og udi den gamle Norske Lov kaldes *Halv-rættes Mænd,* og havde begaaet saadan Brøde, hvorved de fuldkommeligen ikke kunde lovfældes. De samme kunde inden Tinge ingen Halv-Ret nyde, førend de bødede for sig.

Endeel blive formedelst deres Forseelser ikke af Øvrigheden offentlig dømte af med deres Ære, men alleene merkede saasom Berygtede af andre brave Folk. Saadan Vanære kalde de Romerske Lovkyndige Infamiam facti. Hid henhører det, som Rochefort descr. Antill. fortæller om de Apalchiter, at Tyve hos dem blive ikke straffede anderledes, end at man bebreider dem udi alle Sammenkomster deres Tyveri, hvilken Bebreidelse er de fleeste saa haard at fordøye, at de af Sorg søge Skove og Udørkener.

Angaaende det Spørsmaal, om den høye Øvrighed, efter eget Behag, kand giøre en Ære-løs, omendskiønt han ingen Misgierning haver begaaet, da svares dertil, at den høye Øvrighed kand vel med Magt drive en uskyldig Borger udi Landflygtighed, og skille ham ved all den Fordeel og Herlighed, som en agtbar Borger nyder udi en Stad, hvorudi han er indlemmet. Men hans indvortes Ærlighed og naturlige Navn og Rygte kand ham ligesaa lidet betages, som hans oprigtige og ærlige Gemyt.

[334] Men det er ikke saa klart, om den høye Øvrighed kand begiære af en ærlig Borger, at han skal paatage sig dens Vanrygte, eller giøre sig skyldig for dens Misgierninger. Det synes vel, at ingen kand giøre sig selv til Skielm, uden han har bedrevet noget Skielmstykke, ikke desmindre maa man dog giøre Forskiæl paa en Regents privat Forseelse, som angaaer hans egen Person alleene, og hans publiqve Forseelse, som angaaer det heele Land. Angaaende det første, da kand en Regent ikke med Billighed begiære saadant af sin Undersaat, men, dersom Forseelsen angaaer den heele Republiqve, hører det en god Undersaat til, for at befrie Republiqven fra en overhængende Ulykke, at paatage sig en Regents Forseelse, og lade som han har giort noget af sig selv uden Ordre. Den Fortred og Skade han derved synes at lide paa sit Navn og Rygte, kand den høye Øvrighed igien erstatte paa een eller anden Maade.

Efterat vi nu have efterseet, hvad Existimatio simplex eller et enfoldigt Navn og Rygte er, maa

vi ogsaa tale noget om Existimatione intensiva, som er Personernes Gyldighed, hvorefter de, som ellers af Naturen ere hinanden lige, agtes høyere end andre formedelst de Qvalitæter, som findes hos dem, og bestaae udi besynderlig Ypperlighed og Fuldkommenhed efter fornuftige Mænds, ikke den gemeene Almues Skiønsomhed; thi den gemeene Mand holder ofte dem udi stor Agt, der ere kunstige paa visse Skielmstykker, og lade see stor Tapperhed udi at bedrive visse Laster, saasom store Drankere, listige Tyve, etc, hvilke, jo bedre de forstaae deres Kunster, jo mindre blive de af brave Folk agtede.

Mange blive ogsaa høyt agtede formedelst deres Gods og Riigdom; med dem skiemter meget artig den Satyriske Poet Horatius udi saadant Vers:

Si qvadringentis sex, septem millia desunt
Est animus tibi, sont mores et lingva fidesqve
Plebs eris. At pueri ludentes: Rex eris ajunt
Si rectè facies.

[335] Det er paa Dansk: Du est en ærlig Mand, du est behiertet og veltalend, men, eftersom du ikke haver 40 tusinde Daler, saa est du kun en lumpen gemeen Karl. Bedre raisonnere Børn, naar de udi Spill og Leeg sige: Staae dig vel, saa skal du blive Konge. Dog kand og bør en riig Mand høyligen agtes og ansees, der vel forvalter sine Midler, opbygger Hospitaler og Fattighuuse, og giver Pensioner til lærde Folk og Kunstnere, som de tvende store Borgere udi Florence Cosmus og Laurentius Mediceus; hvilke udi den Heenseende vare udi større Anseelse i Italien end nogen souverain Første. En derimod, som ikke anvender sin Rigdom andre til Nytte, kand, og bør ikke meere agtes end en stor Musicus, der har forsoret [= »sværget«] aldrig at ville spille uden [= undtagen] paa Steder, hvor intet Menneske kand høre ham, Item, som en, der har Jorde-Gods paa nogle 1000 Tønder hart Korn udi Maanen, men kand ikke bringe Frugterne deraf ned paa Jorden, eftersom Skibs-Farten til Maanen er noget vanskelig. Mange, hvilke end meere underligt er, blive høyt agtede alleene for deres prægtige Klædedragt, saa at man allevegne gaaer til Side, bukker og krummer sig for en Fløyels eller brodered Kiole, hvilket gav Anledning til en Sind-riig Mand at sige: Naar man gaaer forbi en Klædekræmer Bod bør man falde Næse-gruus ned; thi bukker man saa dybt for 8 eller 10 Allen Fløyel, som et Menneskes Legem er tapissered med, hvormeget meere bør man da ikke krumme sig for en Kræmer-Bod, som indeholder saa mange 100 Alen. Den bekiendte Engelænder Doct. Swift skiemter artigen med saadant, forestillende 3 Brødre, som efter deres Faders Testament vare forbundne [= nødsaget til] at gaae udi eenfoldige Klæder altid paa samme Mode: Naar de skulde gaae paa Comedien, siger han, spurdte Portneren dem ad, om de ville paa Galleriet [dvs. sidde på de billigste pladser], naar de tog en Hyre-Vogn, bad Kudsken dem trine bag paa indtil deres Herre komme, og naar de komme udi et Vertshuus, sagde Verten, vi have intet Øll her at sælge. Paa et andet Sted taler bemældte spidsfindige Autor om Klæde-dragt saaledes: En Guld-Kiæde med **[336]** en Skarlagens Kiole foered med Hermelin, og en hvid Stok, siddende paa en stor Hæst, er en Lord Maire, en Sammenblanding af hvidt Linned og rødt Satin er en Biskop etc.

Man haver ogsaa Ærbødighed for dem, som den høye Øvrighed har beklædet med store Rangs-Titler. Men saadanne Folk ere tvende slags: Nogle er de, som den høye Øvrighed af egen Drift sætter paa Værdigheds Trin. Dennem er enhver Undersaat forpligted ogsaa at ære, og give Fortrin for sig selv, endskiønt han troer sig at have lige saa stor, ja større Meriter; thi, at veigre sig at vige for dem, er at foragte den høye Øvrigheds Anordning, og nærmer sig til Rebellion, som er høyligen strafværdigt. Andre nyde Rang og Titul ved deres egen Ansøgning og ublue Raaben. Dem bør ogsaa andre Undersaattere uden Krympen vige for udi Gang og Sæde for at lade see deres Lydighed mod Regieringen, hvorvel man kand sige, at deslige Folk, som enten selv eller ved deres Venner uden Ophør importunere Øvrigheden med høye Titlers Ansøgning, langt fra at vinde noget udi indvortes Agt og Anseelse, heller tage af deres Valeur intrinsiqve [= indre værdi], og kand ansees udi visse Maade som Kobber-Penge, hvilke man i vanskelige Tider sætter Merke paa, og byder dem passere for Dalere. Ligesaa behageligt derfor, som det er for en Borger, at den høye Øvrighed erklærer ham af egen Drift ypperligere end sine Medborgere, saa lidet derimod har den at glæde sig ved en Rang eller Titul, som ved idelig Raaben har ligesom udpresset den. Thi, naar en Borger uden foregaaende særdeles Meriter søger Fortrin for sine Medborgere der ere ligesaa gode, som han, røber han derved sin Hofmod og Skrøbelighed, og ligesom erklærer sig meer ufuldkommen end andre. Giør han saadan Ansøgning for at undgaa Borgerlige Tynger og Tiennester, tilkiendegiver han enten Ladhed eller U-dygtighed, og derfor af Øvrigheden selv, hvorvel han bliver beklædet med en Titel, ikke agtes Valore intrinseco mod en anden slet og ret duelig Borger, der med Flid og Berømmelse har igiennemgaaet alle Borgerlige Forretninger.

[337] Men, de Gaver [= egenskaber], som man af fornuftige Folk bliver agted for, ere besynderlig Skarpsindighed, Dygtighed, Bestandighed, Lærdom og Veltalenhed. Blant mange bliver ogsaa, hvorvel ubilligen, anseet Legemets Dannelse, og fortæller Herodotus Thai. at de Blaamænd [= Sorte, Negre] maalede dem, de antoge til Konger, efter et vist Maal. Hid henhører ogsaa det, som fortælles om en Indianer [= Inder], hvilken blandt andre Ting, som syntes ham underlige udi Frankrige, kunde ikke faae udi sit Hoved det, at de Franske havde taget Carolum 9. til Konge, som var u-anseelig og liden, og ikke langt heller en af den anseelige Svitzerske Gvarde.

Ovenbemeldte Qvaliteter kunde dog ikke forbinde alle til at ære dem, som de findes hos, men de give alleene en ufuldkommen Ret til at nyde saadan Ære, ikke at de kunde fodre den som en Gield, hvorfor dersom en negter at bevise en Dyde-fuld Mand den Ære, som han fortiener, kand han derfor ikke siges at giøre ham Uret, eller liide nogen Straf derfor, men alleene lastes for sin Uhøflighed.

Ingen kand derfor tvinges til at ære en anden, uden han har forhvervet sig en fuldkommen Ret dertil, hvilken fuldkommen Ret kommer enten af en Pagt, som man har sluttet med andre derom, eller af Herredømme, som de Høye have over de Lave, eller ogsaa af de Love og Rangs Forordninger, Øvrigheden haver befalet Undersaatterne at i agt tage.

Angaaende den Rang, som i agt tages mellem Konger og Førster, paa hvilken Grundvold den

er bygd, da pleyer fornemmeligen eftersees et Riges Ælde, Storhed, Magt, Regierings Form, om Kongen er absolut, eller hans Magt er indskrenket, iligemaade Tituler, saasom Kæyser, Konge, Chur-Første, Første etc. hvilket altsammen giver dog ingen fuldkommen Ret at begiære noget Fortrin, uden det ved synderlig Pagt og Foreening er forhvervet. Saaledes, om en giver sig Titul af Kæyser, og befaler sine Undersaatter at kalde sig saaledes, ere derfor ikke alle Konger forbundne at vige for ham, og havde Sapores ingen større Rang end de andre Persiske Konger, omendskiøndt han kaldte sig Solens og Maanens Broder.

[338] Belangende den Rang og de Værdigheds Grader, som i agt tages blant Undersaatterne, da hører det den høye Øvrighed til at anordne og give Fortrin frem for andre Borgere, som den holder for saadan Æxe ved deres Dyd og Tapperhed at have fortient, og, omendskiøndt en Regent undertiden foretrækker en af maadelige Meriter en anden af større, maa den sidste derfor ikke knurre og giøre sig unyttig, men lade sig nøye med sin Rang, uden han vil ansees, som Øvrigheds Foragter. Dog giør en Regent vel derudi, at han, for at forekomme Misfornøyelse, ophøyer de Ærværdigste, og sætter dem til høye Bestillinger der have giort sig dygtige og beqvemme dertil. Saadant fandt Antistenes udi sin Tid ikke at være brugeligt til Athenen, og derfor engang raadede de Athenienser at giøre Asne til Heste, hvilket, da Øvrigheden beloe, som en u-muelig Ting, svarede Antistenes: I giøre dem til Anførere, som forstaae slet intet.

Endelig, som blandt de fleeste Nationer Værdighed holdes for at hænge ved Fødselen til visse Familier, er det Umagen værd at eftersee, hvad Adel er, og hvad Pris man maa sætte derpaa. Adelskabet troer jeg ikke har været nogensteds udi større Anseelse end hos de Indianer [= Indere], hvorom Osorius de rebus gest. Emanuel taler saaledes: Dersom en Adelsmand alleene bliver rørt af en Gemeen, holdes hans Adelskab at være besmittet, hvorfor han ogsaa hevner det, som den største Uræt, med den andens Nederlag. Herudover maa alle Gemeene, naar de paa Veyen møde nogen, raabe, at de ere ikke af Adel, saa at Adelen betimeligen kand byde dem vige tilside. Saaledes fortæller ogsaa Philip. Bald. desc. Oræ Malabar om de Adelsmænd, som de Malabarer kalde Nairos, hvilke have Frihed at ligge hos andre gemeene Hustruer, naar dem lyster, og sætte deres Skiolde for Dørren til et Tegn, at de ere udi Seng med Hustruen og da tør Manden ikke gaae ind udi sit eget Huus.

Her udi Riget var fordum saa stor Forskiel mellem Adel og Borgere, at de sidste bleve kaldte Ufrie, endskiønt Or- **[339]** det {Ordet} udi første Begyndelse ikke havde saadan Bemærkelse, som det siden blev taget udi; thi u-fri var da ikke andet end u-priviligeret, eftersom en Selveyer-bonde maatte betale de ordinaire Contributioner, kaldede *Stud, Innæ og Leding,* hvorfor han blev befried, naar han ophøyedes i Adelstand.

Men man maa bekiende, at Adelige Fødsler give ingen besynderlig Ypperlighed hverken paa Sindet eller Legemet meere end andre; thi man har Exempel paa, at der findes større Qvaliteter hos Gemeene end hos Adelige Personer, og, omendskiønt mange Adelige Børn blive bedre opdragne end Gemeene, saa bliver derimod en stor Deel forderved af Overdaad og Kræsenhed, og viser Erfarenhed os, at mange Adelsmænd have vanslægted fra deres berømmelige Forfædre; Andre derimod af ringe Herkomst ved deres Dyd at have naaet den

høyeste Æres Spidse,

Ikke desmindre have dog mange Stæder fundet for got at ophøye visse Borgere formedelst deres Meriter til stor Ære, og fortplante den samme paa Efterkommerne, hvorved Belønningen giøres større, og Børnene holdes for derved at opmuntres til Dyd og Manddom, og at forsvare den Stand, de ere satte udi. Forældrene holdes ogsaa for at anvende des større Fliid paa Børnenes Optugtelse, at Republiqven ikke skal have Aarsag at fortryde paa de Velgierninger og den Ære, den haver beviist en Familie.

CAP. XIII.

Om den høye Øvrigheds Magt saavel over det publiqve som private Gods

Ved denne Magt er at merke, at, dersom Borgere have bekommet deres Midler og Velstand af Regenterne, have disse ligesaa stor Magt over deres Gods, som en Huus- **[340]** Fader {Huus-Fader} over sit Patrimonium, men, dersom Undersaatterne selv paa andre Maader have forhvervet sig deres Midler, da have Regentere alleene saadan Magt derover, at de (1.) kunde foreskrive dem Love, hvorledes de skulle bruge deres Gods til Republiqvens Nytte. (2.) At de ved Told og Skat kunde betage dem noget af deres Midler, efterdi det er billigt, at de, der ville nyde Tryghed og Sikkerhed under en Regiering, maa ogsaa give noget til dens Underholdning. (3.) Kunde de, naar Republiqvens Nytte det udfodrer, tage en Borgers Gods, og anvende til det gemeene Beste, hvilken Magt kaldes Dominium eminens. Saaledes, dersom en Stad skal befæstes, maa man giøre sig private Folks Agre og Grunde nyttige til Graver og Volder. Iligemaade kunde de udi Beleyringer nedrive Undersaatternes Huuse, at de ikke skulle tiene Fienden til Fordeel. Dog er billigt, at de, hvis Gods saaledes bliver borttaget, bekomme noget Vederlag derfor enten af det almindelige Skat-Kammer, eller af de andre Borgeres Sammenskydelse, undtagen Skaden er saadan, at de Beskadigede have kundet see den forud, saasom naar Huuse udi Forstæderne i Beleyringer blive brændte; thi derfor kunde Eyermændene ingen Vederlag begiære, efterdi de vidste forud, hvor usikkert det var, at bygge paa saadant Sted, saa de derfor holdes for at have samtykket til den Fare, som derpaa kunde følge.

Hvad sig anbelanger Told og Skat, da saasom det samme ikke er uden en Betalning, som Borgere aflegge til Regieringen for deres Personers samt Midlers Forsvar og Sikkerhed, saa bør enhver med god Villie lade sig beqvemme dertil, og sees deraf, hvor ubillige de ere, der besværge sig over Regieringen formedelst saadanne Byrder.

Ikke desmindre mager en forsigtig Regent det saa, for at stille den gemeene Mand tilfreds, at saadanne Paalæg skee paa en mild Maade, saa at man ikke kand føle meget dertil: Iligemaade i agt tager den en Lighed, at den ene Borger efter sin Formue ikke paalegges større Byrde end den anden, og at ingen uden synderlig Aarsag befries derfor. **[341]** Udi den Henseende forordnede de Peruvianske Konger, at de, som vare meget fattige, skulde i Steden for Skat Aarligen give et vist Tal Loppe-Horn, paa det at de ikke skulde berømme sig deraf, at de vare meere fri end andre, og at de tillige med kunde reense sig fra det Utøy.

Et Riges eller Republiqvens Gods er enten publiqve eller privat. Det private Gods hører til enhver Borger udi Særdeleshed. Det publiqve er saadant, som enten er beskikket til en Regents eller hans Families Underholdning, og kaldes Dominial- eller Patrimonial-Gods, eller og saadant, som bør anvendes til et Riges eller Republiqves Nytte, og bliver forvaret udi det almindelige Skat-Kammer.

CAP. XIV.

Om Krig og Fred

Omendskiøndt det kommer meest overeens med den naturlige Lov, at Menneskerne holde indbyrdes Fred, og bevise hinanden frivilligen, hvad de ere pligtige til: Ikke desmindre, saa som vi formedelst Menneskets Ondskab ikke kunde være sikkere paa vort Liv og Gods, maa vi undertiden bruge Magt og Kræfter til dets Forsvar. Saa længe som Menneskene tilføye hinanden ingen Skade, men bevise, hvad de ere skyldige ikke alleene efter den almindelige Menneskelige Pligt, men endogsaa efter særdeles Pagt og Forbund, kaldes det Fred, men, hvis saadant bliver overtraadet, og det eene Menneske nødes til at forsvare sig imod det andets Ondskab, kaldes det Krig. Grotius beviser, at det er lovligt at føre Krig af Naturens Ret, efterdi Krig hensigter til at forsvare Liv og Lemmer, iligemaade Gods og Formue, og at Naturens Lov ikke forbyder at bruge anden Magt, end den, der strider imod det Men- **[342]** neskelige {Menneskelige} Societæt, og berøver andre deres Ret. (2.) Af de Bibelske Historier, thi da Abraham havde ført Krig med de 4 Konger, som havde udplyndret Sodoma, lovede GUD hans Gierning ved Melchisedech, omendskiønt Abraham ingen synderlig Guds Befaling havde faaet at gribe til Værge, men alleene stolede paa Naturens Ret. (3.) Beviser han det af Folke-Rettens og adskillige Nationers Samtykke.

Krig føres enten offensivè eller defensivè, det er, naar vi med væbned Haand fodre noget af andre, eller alleene forsvare os og vor Eeyendom. (2.) Solenniter [ca. =: Højtidelig, i betydningen: Højtideligt erklæret eller: Officielt erklæret], naar den bliver erklæret af dem, der

forestaae Regieringen, og have den høyeste Magt, eller ikke solenniter, naar den ey offentlig er erklæret, og føres mellem private Folk, saasom Borgerlige Krige. (3.) Retfærdig eller uretfærdig.

En retfærdig Krig er, naar vi søge at forsvare vort Liv og Gods, igienfodre det, som os er berøvet, og begiære Vederlag for den Uret os er til føyet, Item Borgen for den tilkommende Tid. En urætfærdig Krig er, naar nogen af Gierrighed, Begierlighed efter at herske eller for at lade see sin Tapperhed, anfalder andre, og kaldes saadanne Aarsager aabenbare uretfærdige, efterdi de have ikke ringeste Farve eller Retfærdigheds Skin, saasom Endeel andre, der vel udi sig selv ere ubillige, men dog kunde have nogen udvortes Anseelse af Retfærdighed, som for Exempel, Frygt for sin Naboes Magt, Begierlighed til at søge nye og bedre Boliger, Item at uddrive uduelige og barbariske Mennesker af det Land, som de ikke ere værde at besidde: Hvilken sidste Aarsag de Spanier have holdet tilstrækkelig til at paaføre de Americaner Krig, foregivende, at, saasom de æde Mennesker, saa ere de af Naturen erklærede det heele Menneskelige Kiøns Fiender. Dog saadant maa ikke forstaaes, om de giøre det med hinanden indbyrdes, men med Fremmede, som paa en uskyldig Maade komme til dem; thi i saadan Fald haver Øvrigheden, hvis Borgere blive saaledes medhandlede, Magt at paaføre dem Krig.

[343] Monsr. Barbeyrac holder ogsaa denne Pufendorfs Tanke for ilde grunded, og mener, at man ogsaa kand paaføre dem Krig, som føre et Levnet, der strider imod Naturens Lov, endskiøndt de øve ikke deres Ondskab imod Fremmede, og derved synes at agere de Spaniers Sag, som holdte fore, at de havde Ret at paaføre Americanerne Krig, efterdi de aade Mennesker. Men mig synes, at han udi denne Critik er ligesaa lykkelig som i mange andre. Dersom Americanerne eller andre Nationer, der øve Gierninger, som stride imod Naturens Lov, vidste, at de samme vare syndige, vilde de uden Tvivl holde sig derfra, hvilket kand sees af mange andre Dyder, som findes hos dem. Alt derfore, hvad Fremmede med Billighed kand giøre, er at søge Leylighed at oplyse dem, og bringe dem af deres Vildfarelse; thi, at paaføre et Folk Krig, og myrde mange tusinde Mennesker formedelst deres Vildfarelser, er at overtræde 9 Bud for at haandhæve det Tiende. Det synes ogsaa, at Monsr. Barbeyrac holder for, at man med Billighed kand paaføre en fremmed Nation Krig, efterdi den er Atheistisk eller troer ingen GUd, men jeg troer neppe, at han vilde tilstaae, at man ogsaa havde Ret at myrde Jøder, efterdi de ikke alleene ikke troe paa vor Frelser; men endogsaa udøse Bespottelser imod ham; thi det eene flyder af det andet. Min ringe Tanke er, at ingen Krig kan kaldes defensiv eller retmæssig uden imod dem, der have tilføyet eller agte at tilføye os Ondt. Jeg holder for, at Protestanter, eller Reformerede med større Føye kand føre Krig imod Spanier, der holde for, at man giør GUd en Tieneste med at brænde alle dem, der ikke erkiende Paven for Kirkens Hoved, end Spanierne med Føye kunde paaføre Americanerne Krig, efterdi de aade og ofrede Mennesker udi deres eget Land af en blind Overtroe, som udfodrede heller Oplysning, end den autoriserede Fremmede at paaføre dem Krig.

Jeg har sagt tilforn, at all Krig er enten offensiv eller defensiv. Ved offensiv forstaaer Endeel uretfærdig, og ved defensiv retfærdig Krig. Men det er ikke altid sandt thi, **[344]** der kand

undertiden være offensive, som ere retfærdige, og defensive Krige, som ere uretfærdige: hvis anderledes var, var det ugudeligt af Potentater at slutte offensive og defensive Alliance mellem hinanden, det er, at den ene skulde forbinde sig til at føre retfærdig og uretfærdig Krig, saa tidt den anden fik Lyst dertil. Men, saasom saadanne Forbund ikke lastes, kand man see, at det Ord offensiv ikke altid betyder uretfærdig. En offensiv Krig kand være retfærdig paa saadan Maade: En Konge forhaaner en anden Konges Gesandt, eller forurettiger hans Undersaatter. Den Konge, som saaledes er forurettiged, begynder en offensiv Krig, men retfærdig, efterdi den foretages for at hevne Uret. Den anden derimod forlanger ingen Krig, og gaaer defensive; men fører dog en urætfærdig Krig, efterdi han ikke giver Satisfaction for den Uret han har giort. En Regent kand derfore i saa Maade ikke lastes, der slutter offensiv Alliance med en anden.

Efterat vi da kortelig have overveyet, hvad Krig og Fred er, tilligemed forestillet de Aarsager, som efter Naturens Lov ere tilstrækkelige at paaføre andre Krig, maa vi ydermeere eftersee, hvor vidt den Ret strækker sig vi have over vore Fiender, og da kand man sige, hvo der haver eengang erklæret sig for min Fiende, og derved givet tilkiende at ville paaføre mig all optænkelig Skade, giver mig ogsaa Magt at øve det samme imod ham igien, og derfore med Billighed kand siges, at hvad ondt han lider, vederfares ham ikke uforskyldt, thi all aabenbare Krig haver ligesom den Contract med sig. Forsøg hvad ondt du kand tilføye mig, saa vil jeg iligemaade see, hvad ondt jeg kand giøre dig igien, og, omendskiønt min Fiende ikke haver sat sig for at paaføre mig yderste Ulykke, det er min Ret derfor lige stor imod ham; thi det er ikke altid ubilligt at betale en maadelig Skade med en stor, og omendskiønt nogle paastaae, at all Vederlag skal skee efter Proportion, saa dog haver saadant alleene Stæd blant Straf, som paaføres af en Øvrighed, men ikke blant tvende Fiender; thi ved det, at een først bryder Fred med mig, løser **[345]** han mig fra all Freds Pligt mod ham og giver mig Frihed at forfølge ham til det yderste, dog befaler Menneskeligheds Lov saavelsom den Christelige Tro, at formilde den Haardhed, og indskrænke den Frihed Krigen fører med sig.

Det er ikke alleene aabenbare Magt og Vold, man maa bruge udi Krig, men endogsaa Svig og List, saa fremt Pagt og given Forsikkring derved ikke overtrædes, thi, omendskiøndt af adskillige Mennesker all Svig bliver fordømt, skeer dog saadant ikke saa meget deraf, at man holder det for at være urætfærdigt, som for at lade see et Heroisk Gemyt og Tapperhed, hvorved de alleene kunde overvinde deres Fiender, og derfor ikke have fornøden at bruge Svig. Udi den Henseende vilde Alexander Magnus ikke overfalde sin Fiende om Natten, og stiæle sig Seyeren til, iligemaade den Svenske Felt-Herre Aage Johansen hos Hvitfeldt, hvilken, da de Svenske raadede ham til at overrumple Hertug Christian med den Danske Leyr, sagde han: Det er ikke tilbørligt at forraske en Konges Søn og saa mangen en fiin Adelsmand, man skal slaaes ærligen med dem.

Udi den naturlige Frihed er enhver tilladt at føre Krig, men ikke dem, der leve udi Stæderne og under Regieringer; thi der kommer det alleene Øvrigheden til at hevne den Uret, en Borger er vederfaren, og udvirke, at han ydermeere ikke bliver beskadiget, og omendskiøndt enhver Borger har Frihed at forsvare sig med sin egen Magt, saa kand dog ikke saadant kaldes Ret til at føre Krig, efterdi den Forsvar tillades ikke uden i en overhængende Fare, som man paa anden Maade ikke kand undgaae, og strækker sig ey videre end til at den er gaaen forbi, da

derimod Ret til at føre Krig fører det med sig, at man efter eget Tykke ikke alleene kand begynde Krig, men endogsaa continuere den saa længe, som man synes raadeligt.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om enhver Øvrigheds Person uden høyeste Regentes Videnskab har Magt at føre Krig, da bliver det gandske nægtet, thi saasom ved Krig et heelt Land kand geraade udi Ulykke, saa var det **[346]** at give en slet Øvrigheds Person saadan Frihed, ligesaa meget, som at overdrage ham den høyeste Magt, ja det er af saa stor Vigtighed, at det end ikke tillades udi saadan Fald, om bemældte Magistrats Person vidste fuldkommelig forud at det vilde være hans høye Principals Villie, om han havde spurdt ham derom.

Hid henhører Cambysis Gierning, hvilken loed ihielslaae de Ministrer, der havde sparet Crœso, omendskiønndt han var meget glad over hans Frelse; men brugte saadan Haardhed, at andre efter deres Exempel ikke skulde overskride deres Lydigheds Grændzer.

En Stad eller Regent kand undertiden med Billighed geraade udi Krig formedelst en eller anden Borgers Forseelse, dersom den lader samme Forseelse blive ustraffet, hvilken den dog har Magt og Evne til at straffe, thi den, som seer igiennem Fingre med Syndere, som han kand og bør rette, holdes selv for at synde. Derfor straffer Lex Fabia billigen den Herre, hvis Slave med hans Videnskab bedriver nogen Misgiernmg, og maa Forældrene svare for Børnenes Forseelse, saa længe de ere deres Herredømme undergivne; At en Stad ved sin Borgers Misgierning er geraadet i Ulykke, derpaa haves mange Exempler.

Unius ob culpam et furias Ajacis Oilei,

siger Poeten, og undskyldede derfor den Illyriske Dronning sig forgieves dermed, at det ikke var hende, men hendes Undersaattere, der røvede.

En Stad kand ogsaa med Billighed føre sig en Krig paa Halsen, naar den modtager og bierger Misdædere, besynderlig saadanne, der pønse paa at beskadige deres Fædreneland, fra hvilket de ere flygtede, jeg siger Misdædere, hvorfra maa undtages de som uskyldigen blive forfuldte af deres egen Stad, besynderlig for Religionens skyld, hvilke Becman udi en besynderlig Disputatz beviser, at en fremmed Potentat har Ret at imodtage. Ellers pleyer ved særdeles Pacta mellem Naboer afgiøres, hvorledes man sig udi saadan Fald skal forholde.

[347] Hvad sig anbelanger saa kaldte Repressalier eller voldsomme Executioner imod de Borgere, hvis Regentere negte os vor Ret, da er derved at mærke, at, omendskiønt efter den blotte Naturens Ret ingen forpligtes at betale en andens Gield, udi hvilken Henseende ogsaa de Romerske Love forbyde at kræve Manden for Hustruens Gield, Hustruen for Mandens, og Forældre for Børnenes, foregivende, at det er urimeligt, at en skal være Skyldener og en anden kræves. Ikke desmindre er de antaget blant Folk, at for en Stads egentlige Gield enhver Borgers Gods udi Særdeleshed kand forholdes af Fremmede, dog saaledes, at de Borgere, hvis Gods bliver arresteret [= tilbageholdt, beslaglagt], bekomme Vederlag af deres andre

Medborgere, som ere de rette Skyldnere, og det kaldes egentlig *Ενεχνριασηο•* [Enexuriaseoi], og Repressalier, eller rettere Reprensalier. Paa saadanne Executioner findes adskillige Exempler saavel udi de gamle som nye Historier.

Dersom nogen, siger den Attiske Lov, bliver overlastet, da have hans næste Venner Magt til at gribe 3 Mennesker, og beholde dem, indtil de rette Skyldige udi samme Stad ere blevne straffede, hvilken Execution hos dem blev kaldet *Ανδροληψ•α* [Androlefia], paa Latin Viricapio.

Bemeldte Executions Billighed er grundet derpaa, at dersom den ikke maatte bruges, kunde de Fremmede, som vare forurettede, ingen Leylighed bekomme til deres Skades Opreysning, efterdi det vilde falde dem vanskeligt blant saa mange at faae fat paa den rette Skyldner, og omendskiønt en eller anden lider Skade derved, maa den dog regne saadan Execution blant de Uleyligheder, som følge den Borgerlige Stand, og betragte, at de, der leve udi den naturlige Frihed, ere langt større Vanskeligheder undergivne.

Det er ikke alleene for os selv, men endog for andre vi kunde føre Krig, dersom ellers de, der begiere vor Hielp, have en retfærdig Aarsag dertil. Blant dem, som vi baade kunde og bør at gribe til Gevær for, ere (1.) Undersaatterne, ikke alleene alle udi Almindelighed; men enhver udi Særdeleshed. Vore Forfædre, siger Cicero, førdte Krig for **[348]** Kiøbmænd og Skibs-Folk, som vare ilde medhandlede. Dog forbinder ikke enhver Undersaats retfærdige Aarsag en Regent til at indvikle sig udi Krig, men alleene, naar det kand skee uden alle andre Undersaatteres eller de fleestes store Skade; thi der maa drages meere Omsorg for det heele end for en Part deraf, og kand derefter dømmes udi det Spørsmaal, hvorom tilforn er talt, om en uskyldig Borger kand overleveres Fienden for at befrie den heele Stad.

Efter Undersaattere ere Allierede de nærmeste vi kunde og bør at føre Krig for. Hvo som ikke hevner sin Allieredes Uret, er ligesaa skyldig, som han bedrev den selv, siger Ambrosius, dog saasom ingen bør føre nogen uretfærdig Krig, saa er og ingen forpligtet at hielpe sine Allierede, der handle med Uret: Iligemaade ere vi ikke forbundne at hielpe de samme, dersom de føre en daarlig Krig, nemlig baade imod deres og vores Overmand, da de dog paa liidelige Vilkor kunde reede sig derfra. Ey heller ere vi forpligtede at hielpe dem, naar vore egne Undersaattere paa samme Tid have vor Hielp fornøden; thi enhver, som lover en anden Undsætning, holdes for at giøre det med de Vilkor, om ikke egne Undersaattere paa samme Tid behøve den.

Efter Bundsforvante følge vore andre Venner, hvilke, omendskiønt vi ikke have lovet at undsætte dem, vi dog ere pligtige at hielpe formedelst det tilfælles Venskab, som os er imellem. Saaledes førdte Abraham Krig for Loth, og finder man udi Historierne, at de Romere indviklede sig i Krig ikke alleene for deres Allierede, men end og for de Nationer, som vare i Venskab med dem.

Endelig er ogsaa den Foreening, som udfodres blant alle Mennesker, tilstrækkelig at forsvare det ene Menneske mod det andets aabenbare Uret, naar den Forurettede beder om Undsætning. Hidhen hører det, som Solon fordum sagde, da han blev tilspurdt, ved hvad

Middel Forurettelser meest kunde dæmpes? Dersom de, der ikke vare forurettede, havde ligesaa Ont deraf som de der bleve forurettede.

[349] Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om fremmede Potentater kunde med Billighed gribe til Værge for at beskytte Undersaatterne imod deres Regenteres Vold, da har derom været stor Tvistighed. Nogle holde for, at saasom Regentere have forhvervet sig besynderlig Ret over deres Undersaattere, saa haver ingen Fremmet Ret til at mænge sig dermed, og at enhver Regent kand sige med Poëten [Virgil] om den, der vil foretage saadant:

Non illi Imperium Pelagi sævumque Tridentem,
Sed mihi sorte datum.

[= Ikke til ham blev herredømmet over havet og den frygtelige trefork givet, men *mig*]

Og videre, saasom end ikke udi yderste Nødsfald Undersaatterne kunde gribe til Værge imod deres høye Øvrighed, saa kand ey heller nogen anden giøre det for dem. Ikke desmindre holde dog andre for, at, i Fald der findes grumme Tyranner, saasom Busiris, Phalaris, Nero og andre, da ved deres Ret, de have forhvervet sig over Undersaatterne, Fremmede ikke kunde forbydes at forsvare de Betrængte, sigende, at omendskiønt Undersaatterne ikke kunde giøre det selv, saa følger ikke deraf, at andre jo kunde giøre det for dem: thi saadan Hinder kommer ikke af Aarsagen, men af Personernes Qvalitet.

En Fiende er tilladt at beskadige en anden baade paa hans Person og hans Gods, saa at han formedelst den Grumhed og Vold, han har øvet imod sin Fiende, medens Krigen varer, ikke kand straffes som en anden Morder, ellers holdes u-ærlig af Fremmede, udi hvis Land han siden kand komme. Aarsagen, hvorfor Folke-Retten har saadant indstiftet, er ikke alleene denne, at det ey kommer Fremmede ved, hvad en bedriver paa et andet Stæd, men endogsaa, efterdi det er farligt for andre at dømme om, hvilke af de stridende Parter føre retfærdig Krig, efterdi de derved kunde indvikles udi Feyde med en af Parterne, hvorudover det er bedre at lade det komme paa de Stridendes egen Samvittighed.

Den Frihed en haver at beskadige sin Fiende, strækker **[350]** sig først til Personerne, derefter til deres Gods. Angaaende Personerne, da strækker sig samme Frihed ikke alleene til dem, som virkelig øve Fiendtlighed, men endogsaa til deres Undersaatter, som føre Krigen, og alle dem, som ere inden de fiendtlige Grentzer. Den regnes for Fienden, siger Livius, som findes inden dens Muure, af den Aarsag, at man ogsaa kand frygte sig for dem. Dog er herhos at merke, at efter Folke-Rettens Tid maa gives Fremmede at forlade de Fiendtlige Stæder. Saaledes giorde de Corcyræer, da de vilde beleyre Epidamnium [Gr.: Epidamnos, det nuværende Durrës som er den vigtigste Albansk havneby - i Antikken var det en Græsk koloniby]; thi, førend Beleyringen gik for sig, lode de Fremmede vide, at de maatte begive sig af Staden, om de ikke vilde holdes for Fiender.

Men de, som ere Fiendens rette Undersaattere, kand man overfalde og beskadige,

hvorsomhelst de findes, undtagen udi en fredelig Potentats Lande, ikke fordi de der have større Ret end andensteds, men efterdi Herren over Landet har Ret til at forbyde all Volds Øvelse paa de Stæder, som ham tilhøre.

Hvorvidt samme Frihed strækker sig, kand sees deraf, at endogsaa Qvinders og Børns Nederlag tilstædes og befattes under Krigens Ret, ja Fanger, Gisler, og de, som bede om Naade, blive ey heller undtagne, hvilken Haardhed forsvares ved den Folke-Ret, vi handle om.

Dog er herhos at merke, at, omendskiønt vi have Aarsag til at straffe, som Seneca siger, vi dog maa holde Maade dermed. Derfor berømmer ogsaa Cicero Off. 1. de gamle Romere for deres Mildhed udi Krigen; Besynderlig befaler Skriften os Christne at indskrænke saadan Frihed, og beflitte os paa Mildhed, endogsaa imod vore Fiender.

Men, ligesom Folke-Retten tillader meget, som Naturens Ret forbyder, saa forbyder den ogsaa adskilligt, som Naturen tillader; thi, naar man maa slaae en ihiel, er det efter Naturens Ret ligemeget enten det skeer med Sværd eller Forgift, men Folke-Retten, omendskiønt ikke alle Nationers, saa dog de fornemste, forbyder at omkomme nogen med Gift, og er det troligt, at den Ret er antagen for Kongers og Fyrsters Skyld, hvis Personer forsvares **[351]** frem for andre med Vaaben, men kand ikke være meere sikker imod Gift end andre; Folke-Retten dømmer dem ogsaa vanrygtede og u-ærlige, der forgifte Kilder, men ikke dem, som i andre Maader uden Gift forderve saaledes Vandet for Fienden, at det ikke kand drikkes; thi det sidste er ikke andet, end som man vilde komme en Flod til at løbe en anden Vey eller afskiære en Kildes Aarer; at Fienden ikke skulde bekomme Vand.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om det efter Folke-Retten er tilladt at udsætte [= udsende] visse Personer, for at ombringe sin Fiende, da holder Grotius for, man maa giøre Forskiæl imellem saadanne Personer, der bryde deres Eed og Pligt derved, saasom Undersaattere mod deres Konge, Vasaller imod deres Lehnsherrer, og Soldater imod dem, der have hvervet dem; og imellem andre, hos hvilke ikke findes saadan Forpligtelse. At bruge de sidste til saadant, er ved ingen Ret forbudet; thi man maa slaa sin Fiende ihiel allevegne, hvor man kand finde ham, og berømmes derfor Mutii Gierning mod Kong Persenna saavelsom andres, der have været udskikkede til at forraske Fienden, og, omendskiønt saadanne, naar de blive grebne, pleye gemeenligen haardeligen at straffes, saa følger dog ikke deraf, at de have syndet imod Folke-Retten, ikke meere end Speidere, hvilke iligemaade haardeligen blive medhandlede; thi Fienden har Magt til at straffe lidet eller meget, ligesom hans Nytte det udfodrer, men at bruge Undersaattere dertil imod deres Herrer, holdes efter Folke-Retten at være u-ærligt, dog undtages de, som ere Hoveder for Rebellere og Røvere, mod hvilke man ved Belønning kand opmuntre enhver.

Efterat vi have rørt noget om den Magt, Krigens Ret giver over Fjendens Person, rester at tale iligemaade om den Magt vi bekomme over hans Gods.

Det er ikke imod Naturen, siger Cicero Off. 3. at plyndre den, som det er tilladt at slaae ihiel, og er det ingen Under, at Folke-Retten har tilstædt at fordærve og bemægtige sig deres Gods,

som den har givet Ret at om- **[352]** komme {omkomme}. Historikerne vise os, at efter Folke-Retten heele Byer ere ødelagde, Muure nedrevne og Agre udplyndrede, ja det bliver end ikke forbudet ved samme Ret at forgribe sig paa hellige Ting; dersom Seyerherrer! er af en anden Religion, og ikke holder dem for at være hellige: derfor siger Augustinus, at den store Pompejus efter sin Seyers Ret gik ind udi Jerusalems Tempel, og laste de Græske Scribentere uden Grund det hos Xerxes, at han ødelagde Afguds-Billederne udi Grækenland; thi de Perser havde en anden Troe, forkastede alle Billeder, og holdte Solen for deres Gud.

Herved maa dog i agt tages, som tilforn, at omendskiønt Krigens Ret giver saadan Magt over Fiendens Sager, udfodrer dog den almindelige Menneskelige Skyldighed at bruge Moderation derudi, besynderlig, om vi kunde have Forhaabning hastig at triumphere over Fienden, uden at ødelegge hans Gods, og vil ikke Dyden bevege os til at bruge saadan Lemfeldighed, da maa vor egen Nytte opmuntre os dertil; thi vi see af Historien, at mange ved Mildhed have meere overvundet sin Fiende end ved Sværdslag, og andre derimod ved deres Grumhed have bragt Fienden til Fortvivlelse, og giort ham u-overvindelig. De Græker forordnede udi det store almindelige Raad, at ingen Grædsk Stad, udi hvad Krig paakomme kunde, maatte ødelægges, og fortrød Alexander Magnus intet meere, end, at han havde forstyrret [= ødelagt] Thebas. Have da de Grædske Stæder bekymret sig saa meget derom, hvor meget meere maa da Christne Potentater, imellem hvilke bør være større Foreenings Baand, beflitte sig paa saadan Mildhed.

Efter Naturens Ret kunde vi tage fra en Fiende alt, hvad han er os skyldig, og iligemaade beregne, hvad Bekostning vi have giort paa saadan voldsom Execution, og hvad som videre kand tages fra ham til Forsikkring, at han ikke skal beskadige os meere, hvorudover, dersom en, stolende paa sit Gods og Formue, haver forurettet mig, kand jeg, naar han er overvunden, med Billighed skille **[353]** ham ved hans overflødige Rigdom, at han i Fremtiden skal blive skikkelig. Efter Folke-Retten bliver enhver Herre over alt det han har erobret fra Fienden, endskiønt det langt overgaaer hans Fodring [= fordring].

Herved er at merke, at den alleene kand siges ret at have erobret en Ting, der har bragt den inden sine egne Grændser, saa at Fienden ingen Forhaabning kand have at faae den tilbage. Saaledes, naar vore Skibe eller Sager blive tagne udi Søen, regnes de ikke for at være ret erobrede, førend de ere bragte til Fiendens Havner, eller til det Sted, hvor hans heele Flode opholder sig, thi da begynde vi allerførst at tvivle om at faae dem tilbage. Dog er omstunder antaget blant alle Nationer, at saadant skal holdes for fuldkommen Priis [= en »ægte« prise, en *afgjort* erobring], naar det har været 24 Timer udi Fiendens Hænder.

Men Jord og Agre holdes ikke for erobrede, omendskiønt vi have besat dem med vor Krigshær, førend vi have bemægtiget os de faste Stæder, hvorved vi kunde forbyde Fienden at komme til os, hvorfor de Romere holdte den Ager, som Hannibal havde besat med sin Krigshær uden for Stads-Porten, ikke for forloren [= tabt], men satte ligesaa stor Priis paa den, som tilforn. Liv. lib. 26.

Hvad vi have taget fra Fienden, kand ikke fodres tilbage af dem, fra hvilken Fienden har taget

det tilforn, efterdi Fienden først efter Folke-Retten er bleven Herre derover, siden vi. Med den Ret forsvarede blant andet Jephta sig imod Ammons Børn, Jud. 11. Her maa man dog i agt tage, at ved Krigs Erobring forhverve vi os alleene saadan Ret, som kand gielde imod den tredie, der ikke er med udi Krigen. Men, at vi kunde forhverve os et fuldkomment Herredømme over de erobrede Sager imod den, fra hvilken de ere tagne, udfodres, at vi først giøre Fred og Fordrag med ham, thi ellers haver den forrige Herre Magt at tage dem fra os igien, saa snart han seer Leylighed dertil.

Der disputeres ellers meget om, hvem de Sager, som tages fra Fienden, skulle tilhøre, enten den heele Stad eller enhver Borger, som bemægtiger sig dem, dertil kand sva- **[354]** res {svares}, at, saasom Krig enten foretages for at indfodre private Borgeres Gield, eller for anden Aarsag, som angaaer den heele Republiqve, saa kand deraf lettelig sees, at udi den første Henseende maa man besynderlig hensee dertil, at de, for hvis Skyld Krigen begyndes, maa igien bekomme det, som er dem frataget, men udi sidste Henseende hører det den heele Republiqve til, hvad som tages fra Fienden, af hvem som heldst det bliver taget, enten de ere hvervede Soldater, eller Borgere, som tiene for Sold og uden Sold.

Vel er sandt, at alle Sager, som ingen tilhøre, blive dens, der først erobrer dem. Men derimod er at merke, at man kand erobre en Ting, ikke alleene selv, men end og ved andre; saasom derfor en der er leyet at fiske, eller jage for en anden, bekommer ikke selv de Fiske og Dyr, han fanger, men maa overlevere det til dem, der leyede ham, og lae sig nøye med sin Sold, saa haver det sig ligeledes rned en Krigsmand. Saaledes forhvervede de Græker, som fægtede udi de Olympiske Leege, den foresatte Priis ikke for dem selv, men for deres Principaler, af hvilke de vare udskikkede.

Hvad sig anbelanger den Forskiæl imellem publiqve Krigs Gierninger, som foretages efter Anførerens Befalning, og private Krigs Gierninger, naar en ikke udi et offentlig Feltslag eller efter sin Øvrigheds Ordre men alleene af den Tilladelse han haver at beskadige Fienden, udplyndrer en eller anden, da holder Grotius for, at ved de første Krigs Gierninger de Sager, som tages fra Fienden, forhverves den heele Republiqve, men ved de sidste at tilfalde dem, som erobre dem, saasom et Rov en tager fra sin Fiende, som han har nedlagt udi en særdeles Kamp, eller det, som Partigiengere [formentlig »entreprenører« der har tilladelse til at deltage i krigen] kunde forhverve sig uden Ordre langt fra Krigshæren (hvilket de Romerske Love udstrakte til 10.000 Skrid) og kaldes saadan slags Bytte af Italienerne Corraria, og skilles fra det andet kaldet Butino.

Men, som det hører alleene den høye Øvrighed til at **[355]** beordre hvo der skal beskadige Fienden, og hvor vidt, saa maa ingen privat understaae sig at plyndre udi Fiendens Land uden Befalning. Saa at man derfor kand sige, at den, som uden Ordre foretager saadant, bekommer ikke alleene ingen Ret til at nyde det erobrede, men endogsaa kand straffes for sin Dristighed. Hid henhører det, som Cato siger hos Ciceronem Off. 1. den har ingen Ret at stride imod Fienden, som ingen Soldat er.

Naar man erobrer og fanger en Fiende, bekommer man tillige med hans Person ogsaa den

Ret, som følger ham, uden saa er, det er saadan Ret, som flyder af Personens besynderlig Egenskab, og ikke kand skilles derfra, som for Exempel, naar en fanger en Fader, bekommer han derfor ikke Herredømme over hans Børn, efterdi det hænger alleene ved Faderens Person, og ikke kand forflyttes til andre. Men er den Ret og Herlighed saaledes, at den kand skilles fra Personerne, da falder den til Seyerherren tillige med den Fangnes Person. Hidhen hører det bekiendte Spørsmaal, som blev handlet om udi det store Grædske Raad. Da Alexander ødelagde den Stad Theben, og derudi fandt en Obligation paa 100 Talenter, som de Thebaner havde laant de Thessalier, eftergav han de sidste, som vare hans Allierede, samme Gield, da nu Theben lang Tid derefter blev sat paa Fod igien af Cassandro, fodrede den samme gamle Gield af de Thessalier igien, hvilken disse vegrede sig for at betale, og det ikke ubilligen; thi i det Alexander erobrede Theben bekom han ogsaa tilligemed all dens Gield og Herlighed, saa at han i Henseende til den Stad, han havde tvungen, bekom Ret til at fodre Gielden af de Thessalier eller tilgive den; derforuden vare de, som opbygde den, et nyt Folk, og derfor ikke kunde tilegne sig den Ret de gamle Thebaner havde.

Saa snart en har overvundet et Folk, bliver han ved Krigens Ret strax Herre derover, men, at saadant Herredømme kand være lovligt, er fornødent, at de Overvundne bekiende sig at være Seyerherrens tro Undersaattere, og at han ophæver al Fiendtlighed imod dem, og varer det **[356]** Herredømme saa længe, indtil de Overvundne enten ved Magt løsgives derfra, eller ved Pact og Forbund blive restituerede til deres forrige Herrer.

Undertiden pleye, medens Krigen endnu varer, imellem de stridende Parter sluttes adskillige Pacta; saasom Stilstand, Frihed, for visse Personer at reyse igiennem Fiendens Lande og Fangers Udløsning.

Stilstand er en Pact, hvorved man, medens Krigen varer, maa holde sig fra alle Offensive fiendtlige Gierninger, og naar bestemte Tid er ude, igien begynde paa nye at øve forrige Fiendtlighed. Den er ellers tvende slags, en som sluttes til en kort Tid, saa at Krigshæren imidlertid er paa Beenene, og Krigs Tilberedelserne derfor ikke ophøre. (2.) saadan hvorved all Krigs Tilberedelse ophører, og, saasom den sidste slags Tilstand indgaaes paa en temmelig lang Tid, er den at ansee som en Fred, og undertiden saaledes bliver kalden, da dog den Forskiæl er imellem Stilstand og Fred, at ved den første Fiendtlighederne alleene opsættes, men ved den sidste gandske ophæves, og kaldes derfor all Fred ævig.

Angaaende den Pagt, hvorved Tilladelse gives at gaae igiennem de Stæder, som Fienden haver inde, da er derved blant andet at merke, at, naar nogen har faaet Frihed at reyse bort, maa derunder ogsaa forstaaes, at ingen Vold maa ham paaføres paa Veyen indtil han kommer til det Stæd han agtede. Herudover lastes Alexander i det han gav nogle Lov at reyse bort, og lod dem ihielslaa paa Veyen. Men, naar een haver Tilladelse at reyse, forstaaes der ved alleene hans egen Person ikke den heele Familie, uden der ere udtrykkelige Ord derfor, anderledes end udi Jure Commorandi, hvorved, naar en faaer Frihed at sætte sig ned paa et Stæd, hans Hustru og Børn maa befattes under samme Privilegio, efterdi det ellers var af ingen Nytte. Herudaf kand sees hvor ubillig den Tyrkiske Første Ottomanus handlede med Indbyggerne af den Stad Prusia, hvilke han lovede for Stadens Erobring, at de maatte sætte

sig ned paa et andet Stæd, hvor dem lystede, **[357]** og siden forklarede det saaledes, at det var alleene meent Forældrene og ey Børnene.

Hvad sig anbelanger den Pact om Fangernes Udløsning, da bør den meget i agt tages blant Christne, besynderlig, dersom nogen er falden udi Barbariske Folkes Hænder, saa at de til deres Befrielse med Billighed kunde anvende endogsaa det, som er beskikket til hellig Brug. Herved er blant andet at merke, at Seyerherren ikke kand bemægtige sig andet end hvad som han besynderlig har erobret, og derfor forhverves ikke tillige med Fangen det, som han hemmelig har forvaret hos sig, og siger derfor Paulus Juris Consultus retteligen: Hvo som har indtaget en Ager, er ikke tilligemed bleven Mester over det liggende Fæe, som han ikke veed ligger skiult derudi. Deraf følger det, at en Ting, som er saaledes skiult, kand tiene Fangen at udløse sig med: Hidhen hører den Historie hos Marinum Barlesium in vita Castriotæ [Skanderbeg]. Da en ung Person var fangen af Musachio, og havde accorderet med ham om en vis Sum Penge for sin Befrielse, tog han bemeldte Sum af sine Klæder og betalte Seyerherren dermed, hvilken veigrede sig at give ham løs derfor, holdende det billigt, at han tillige med hans Person ogsaa havde erobret de Penge han havde hos sig, men da Sagen kom for Castriota, dømte han den unge Person fri.

Nu rester at tale noget om Fred, hvilken er et Menneskes naturlige Stand, hvorudi enhver beviser sin Næste, hvad han er ham skyldig. Den kaldes naturlig og almindelig, efterdi den af Naturens Tilskyndelse forbinder alle og enhver, og skilles fra den anden, kalden besynderlig og borgerlig, som skeer iblant dem, der fra Krig ved særdeles Pacta komme til Fred. Saadan Fred skilles fra Stilstand derudi, at, saasom ved Stillstand Fientlighederne alleene opsættes saa ophæves de gandske ved Fred, derfor kaldes ogsaa all Fred ævig.

For at styrke og bekræfte Fred bruges ikke alleene Gisler, men endogsaa andre Potentaters Guarantie. Hvad anbelanger Gisler, da er derved at merke, at de gives **[358]** enten med deres egen gode Villie eller med Øvrighedens, hvilken har den Magt over Undersaatternes Personer.

Een, som er given til Gissel, maa ikke løbe bort, naar den engang har forsikkret om at blive tilstæde, og, dersom dens egen Stad tager mod saadan Gissel, som bortløber, bliver den holdt for at have brudt Fred og Forbund.

Angaaende dem, som guarantere for en Fred, da ere de pligtige til at bruge deres Magt imod den af Parterne, der bryder den Fred, de have guaranteret for. Dog ere de ikke forbundet dertil, dersom Krigen reiser sig af en anden ny Aarsag.

All Fred maa holdes uryggelig, endogsaa den, som en Konge slutter med sine rebelske Undersaattere, eftersom dens Natur viser, at Kongen har taget dem til Naade, og forladt dem deres Forseelse, saa at derfore saadanne Pacta ikke kunne giøres til intet af den Aarsag, at de ere sluttede med rebelske Undersaattere.

Angaaende det Spørsmaal, om begge af de stridende Parter kand føre en retfærdig Krig, da negtes gemeenligen saadant, saasom det er en aabenbare Contradiction, at en af Parterne

har Ret til at fordre en Ting, og en anden Ret at veigre sig derfor: men det kand hænde sig, at een har retmæssig Aarsag, og den anden troer fuldkommelig, at Retten er paa hans Side, saaledes, at, efter at han har giort sig all Umage at examinere Sagen, han dog ikke kand begribe det anderledes. I saa Maade kand man ikke beskylde ham for at føre en uretfærdig Krig.

Hvad Krigs-Declarationer angaaer, da spørges, om de samme grunde sig alleene paa Folke-Retten, eller, om Naturens Ret ogsaa byder at erklære Krigen forud, førend man begynder med Fiendtlighederne. Nogle holde for, at de ogsaa ere grundede paa Naturens Ret, foregivende, at man maa give dem, af hvilke man er foruretted, Advarsler om sit Forehavende, for at see, om de ikke med det Gode kand bøyes til at bøde for sig. Men mig synes, at Krigs-Erklæringer og Trudsler ikke maa confunderes sammen. Naturens Ret byder vel at forsøge Alting med det Gode, **[359]** førend man skrider til Fiendtlighed; men ikke at erklære aabenbare Krig forud, besynderlig, om den, som man vil anfalde, er lige saa sterk som man selv er; thi det var selsomt, at een, efter at han har forsøgt forgieves alle Midler at bevæge en anden til at give sig Satisfaction, offentlig lar ham vide, at han maa forsyne sig med alle fornødne Ting til Modstand, og om han selv ikke er sterk nok, da at formaae sine Naboer at komme til Undsætning for at forsvare en uretfærdig Sag. Jeg skulde derfore meene, at Krigs-Erklæringer alleene ere grundede paa Folke-Retten, eller en vedtagen Skik blant Nationer.

CAP. XV.

Om Forbund

Nu følger at tale noget om de publiqve Pacte, kaldne egentligen Forbund, som sluttes mellem Potentater, og holdes for af Plinio, først at være opfundne af Theseo udi Grækenland.

De ere i Henseende til deres Materie enten saadanne, der sluttes om at bevise hinanden til Skyldighed, som efter Naturens Ret er befalet, og kaldes Venskabs Forbund, efterdi de med en fuldkommen Ret forbinde Menneskerne at bevise hinanden den Venskab, som de ellers af en ufuldkommen Ret vare pligtige til at øve. Hidhen høre de Forbunde, hvorved stadfæstes Gieste-Ret og Handels-Ret, saa vidt den af Naturens Lov paabydes, og kalde de Græker egentlig saadan Pact *ειρ•νη* [eirene] (2.) Ere Forbund saadanne, som legge noget til den Pligt, Naturens Lov udfodrer, som for Exempel, naar man lover hinanden vis Undsætning af Folk og Penge, særdeles Friheder udi Handelen etc. hvilke kaldes besynderlige Forbund, af de Græker *συνθηκαι,* [runthékai] og ere enten lige eller ulige.

[360] Lige Forbund kaldes de, hvorved begge Parter love at bevise hinanden lige meget. Ulige, hvorved een af Parterne beviser meere end den anden, og sluttes saadanne ulige Forbund enten af en værdigere eller ringere Allierede. Det første skeer, naar den, som er mægtigere, lover den anden Undsætning, og betinger sig intet, eller ikke saa meget af ham tilbage derfore. Det sidste skeer, naar en ringere Alliered er forpligted at bevise meere end han bekommer af den anden, og kaldes saadanne Forbund hos de Græker *προστ•γμ ατα* [prostagmata] eller *επιταγμ ατα* [epitagmata].

Undertiden følger med saadan Pagt det høyeste Herredømmes Formindskelse, saasom udi den Pagt mellem de Romere og Carthaginenser udi Enden af den anden Puniske Krig, hvorved de sidste blev betagen Ret at føre Krig uden det Romerske Folkes Tilladelse. Endeel igien formindsker ikke det høyeste Herredømme, omendskiønt de bringe med sig et Onus Transitorium, eller en Byrde, som ikke er stedsevarende, saasom, naar en efter Freds-Forbund maa erstatte Krigens Omkostninger, give Gissel, sleiffe Fæstninger etc. Ja alle stedsvarende Byrder formindske ikke den høyeste Magt, saasom, naar en forbinder sig at have samme Venner og Fiender som den anden, ikke at seyle paa [= til og fra] visse Stæder, ikke at befæste visse Stæder, og at bevise stedse en Ærbødighed for sin Allierede.

Derforuden deels ogsaa Forbund udi reale og personlige. De reale Forbund blive ved lige, omendskiønt Personerne, som de ere sluttede med, døe, efterdi de indgaaes ikke saa meget i Henseende til Kongen og Øvrigheden som til Riget eller Republiqven. De Personlige ere de, som have Henseende alleene til Kongens eller Øvrighedens Person, der slutte dem, og derfore uddøe tillige med dem.

Her forefalder et vigtigt Spørsmaal, om man maa giøre Forbund med dem, som ere af en anden Religion, hvilket ufeilbar er tilladt efter Naturens Ret, der ingen Forskiæl giør mellem Religion, men, om det er tilladt efter den Guddommelige Ret, derom disputere baade Skriftkloge og Lovkyndige.

[361] Udi det gamle Testament findes adskillige Exempler baade for og efter Mosen [= Moses], at GUds Børn have sluttet Forbund med Hedninge, saasom Jacob med Laban, David og Salomon med Hiram. De Maccabæer med de Romere, og var ingen undtagen, uden de Folk, som GUD havde besluttet at ødelegge, iligemaade andre Konger og Folk, som GUD ved sine Propheter havde tilkiende givet at være beskikkede til Undergang, med hvilke man derfor intet Forbund maatte giøre. Hidhen hører det, som Propheten sagde til Josaphat om Israels Konge: Du maa ikke undsætte den Ugudelige eller elske den, som hader GUd.

Det nye Testamente tillader ikke alleene at giøre Forbund med dem, som ere af en anden Religion, men end ogsaa befaler at hielpe dem, naar de have en retfærdig Sag; thi, ligesom GUD lader sin Soel oprinde baade for de Ugudelige og Fromme, saa maa vi efter hans Exempel ingen udelukke fra vore Velgierninger. Dog er herved at merke, at, saasom man ved idelig Omgængelse med svage Folk kand smittes, saa kand der ogsaa være Fare, at for megen Venskab med saadanne kand forføre de rette Troende, hvorfore det er raadeligst, at de boe adskildte fra hinanden, ligesom Israels Børn; der vel vare udi Forbund med de Ægyptier,

men dog afsondrede sig fra deres Orngiængelse. Iligemaade, dersom det er rimeligt, at de Vantroes Magt vil tiltage for meget, maa vi holde os fra at giøre Forbund med dem, uden yderste Nød driver os dertil.

Her pleyer ogsaa videre spørges, i Fald man er i Forbund med mange, hvem man da bør undsætte, dersom fleere end een ere indviklede i Krig. Dertil kand svares, at, saasom ingen forbindes til en uretfærdig Krig saa maa den først undsættes, der har Retfærdighed paa sin Side. Dersom begge Parterne føre uretmæssig Krig, kand man holde sig fra at undsætte nogen af dem. Dersom begge synes at have Ret, maa man undsætte dem begge med Folk og Penge, om saa skee kand; men, dersom dens Person, der har lovet Undsætning, udfodres, da maa den foretrækkes, hvis Forbund er ældst, uden saa er, at det sidste **[362]** Forbund fører meere med sig end et blot Løfte, nemlig nogen Underdanighed; thi ligesom, naar en haver saalt noget til tvende, bliver den førstes Kiøb ved Magt, uden saa er, at den sidste allereede har faaet Varene udi Hænderne. Hidhen hører det, som Florus siger: Der var Forbund med dem begge, men de Campaniers var helligere og sterkere, efterdi de havde overgivet dem selv med alt deres Gods til de Romere. Her af kand ogsaa sees, at en Konge er ikke forbunden at hielpe sine Allierede, dersom hans egne Undersaattere paa samme Tid have hans Hielp fornøden, thi under alle Forbund, som en Konge slutter med Fremmede, maa forstaaes den Exceptlon.

Videre spørges, i fald en Konge bliver skildt ved Riget af sine Undersaattere, om da den, der er i Forbund med ham, er forpligtet at giøre ham den Bistand, som lovet var, da Kongen endda regierede, hvilket Grotius bekræfter, foregivende, at den med Uret fordrevne Konge beholder altid sin Ret til Riget indtil han selv siger sig af dermed. Hvorvel andre giøre Forskiæl mellem saadanne Forbund, som ere sluttede med Kongen at forsvare ham og den Kongelige Familie, og andre, der ere sluttede at forsvare Riget imod udvortes Fiender, hvilke sidste de holde fore ikke at forbinde dertil. Dog er det vist, at alle Potentaters Interesse udfodrer at straffe saadanne Undersaattere, der satte dem op imod deres lovlige Regentere, at andre ey skulle tage Exempel deraf.

Det er ogsaa et vigtigt Spørsmaal, at, i fald saadant Forbund er giort, at ingen af Parterne skal tilføye den andens Alliered nogen Skade, om da ved Allierede maa alleene forstaaes de, som vare Allierede, da Forbundet blev sluttet, eller og de, som siden den Tid ere komne udi Alliance med een af Parterne. Over dette blev fordum meget tvisted mellem de Romere og Carthaginenser udi Begyndelsen af den anden Puniske Krig, da de Carthaginenser anfaldte de Saguntiner, som siden Forbundet vare komne udi Alliance med de Romere. Derudi dømmer Grotius saaledes, at baade de Carthaginenser kunde føre Krig paa **[363]** de Saguntiner, og de Romere forsvare de samme uden at bryde deres Forbund, thi udaf tvende Allierede kand den eene bestride en Stad, og den anden forsvare den, hvilket pleyer undertiden udtrykkeligen indføres udi Forbundet.

Her kand spørges, om begge mine Allierede, som jeg har lovet Undsætning, geraade udi Krig, som synes retmæssig paa begge Sider, hvem af dem jeg skal undsætte? Pufendorf og andre holde for, at, jeg skal undsætte dem begge. Mig synes, at det er bedre udi saadan Fald at

negte dem begge Undsætning, sær naar de belovede Hielpe-Tropper ere lige store. Som for Exempel, jeg lover een af mine Allierede, i Fald han geraader udi Krig, 300 Mænd, og en anden ligesaa mange. Saadan Undsætning er ingen af Parterne til Nytte, saasom den ene bestyrkes efter Proportion, ligesom den anden, og det er de tvende Allierede til ingen Fordeel at mine Undersaattere skal myrde hinanden.

Nu rester at tale noget om de publiqve Pacte, som en Minister slutter uden sin høye Principals Videnskab; derved er at merke, at en Potentat er ikke forbunden at holde det hans Minister har sluttet, uden han selv har bekræftet det samme, og, dersom Ministeren slutter noget paa sin egen Haand, som hans Principal veigrer sig for at ratificere, maa han see, hvorledes han kand fornøye den, han med saadan daarlig Pagt har bedraget, og pleyede de Romere at overgive saadanne Ministrer til dem, der ved saadanne daarlige Pagte vare bedragne. Hvad sig anbelanger den Caudinske Pact, som de Romerske Feltherrer sluttede med de Samniter uden Raadets Videnskab, da er derved at merke, at, hvorvel Republiqven stricte efter Retten ikke var forbunden til at fuldbyrdige samme Pact, saa dog var det billigt, at, eftersom Feltherrerne i en Hast havde sluttet den med Fienden for at frelse saa mange 1.000 Borgere og Kiernen af det Romerske Folk, og de kunde forud see, at Republiqven havde villet samtykke den, i fald de havde haft Tid til at bespørge sig, da, siger jeg, var det billigt at ratificere samme Pact.

[364]

CAP. XVI.

Om Gesanteres Ret

Gesanternes Ret har altid været ubrødelig, saa at det ikke alleene holdes for uretfærdigt, men endogsaa ugudeligt at bryde den, som Philippus siger udi sin Epistel til de Athenienser.

Men man maa her i agt tage, at saadan Ret henhører alleene til de Gesantere, der ere udskikkede af dem, som have den høyeste Magt, til andre Souveraine Potentater og Republiqver, ikke saadanne, der sendes fra underdanige Provincer og Stæder, hvilke ikke kunde ansees som publiqve, men private Personer, og ingenlunde kaldes Gesantere, eller Ambassadeurs udi den Meening, som Ordet nu tages, men alleene Deputerede. Saaledes bleve hverken de Catalonier eller Neapolitanske Deputerede, som udi de Rebellioner, der skeede udi forrige Seculo, vare skikkede til Frankerige, anseet som Ambassadeurs, ey heller de tvende Hamborgske Deputerede, der udi det Aar 1626 bleve skikkede til London, hvorvel de af deres Folk lode sig titulere Gesantere. Men de Engelske, saasom de vel vidste, at den Stad Hamborg var Kongen af Dannemark underdanig, vilde ikke antage dem paa den Fod, men forklarede det Ord Ablegavimus, som fandtes udi deres Creditiv, saaledes: *Vi have*

deputeret [= Vi har udsendt - eller: Vi har beskikket som udsendinge]. Vel er sandt, at Catalonien, og de andre Provincier, som dependerede af den Aragoniske Krone, skikkede fordum Ambassadeurs til deres egne Konger saa vel som til Fremmede, og, paa det ingen skulde tage dem for andre, giorde de Forskiæl paa dem, som vare Deputerede fra Barcellona og Ambassadeurs fra Provinderne, men derved er endeel at merke, at de 4 Stænder, eller de saa kaldte 4 Arme af samme Provincier, nemlig Prælaterne og Baronerne, som tilforn kaldtes Los Riccos hombres, og det andet Adelskab med Stæderne, forestillende udi deres Forsamlinger hart ad en fri **[365]** Republiqve; endeel ogsaa, at det Ord Ambassadeur da havde langt vidtløftigere Bemerkelse end nu omstunder. Aarsagen, hvorfore denne Ret hører alleene til Souveraine Potentater, er, at de alleene have Ret til at føre Sværdet, og forsvare saadanne Gesantere, i fald dem nogen Vold skulde paaføres.

Dog hindrer det ikke, at et Rige jo kand have Legations-Ret, omendskiønt det er i ulige Forbund med et andet Rige, saa længe det er samme Rige ikke underdanige. Men de Konger, som udi aabenbare Krig have mist deres Riger, have ogsaa tillige med mist deres Legations-Ret, hvorfore den Romerske Feldherre lod arrestere dem, hvilke den overvundne Kong Perseus havde skikket til ham, som Gesantere.

Undertiden hændes der ogsaa udi Borgerlige Kriger, at, naar et Rige eller en Republiqve er adsplidt udi tvende Parter, at da den ene Part skikker Legater til den anden, og da maa man udi saadan Fald i agt tage det samme, som med andre Legater, efterdi det er uvist, hos hvem den høyeste Regiering er, og et Folk ansees udi saadan Fald som tvende adskilte.

Der ere tvende Ting, som Folke-Retten udfodrer at i agt tage med Gesantere, nemlig (1.) at de maa antages, (2.) ingen Vold tilføyes. Dog er herved at merke, at Folke-Retten er ikke forbunden at imodtage alle, men alleene dem, som man ingen retmæssig Aarsag kand have at forskyde; thi et Land kand undertiden have vigtige Aarsager til ikke at modtage en anden Potentats Gesant, saasom, naar Legationen eller Aarsagen til dens Ankomst er mistænkt, for Exempel, naar den kommer fra en bevæbnet Fiende for at ophidse den gemeene Mand til Rebellion; saaledes var Rabsake den Assyriske Gesant mistænkt af Ezechia, 2 Reg. 18. og bade derfor Ezechiæ Deputerede samme Rabsak, at han vilde tale til dem paa Syrisk, at den gemeene Mand ikke skulde forstaae, hvad han sagde, og derved opvækkes til Oprør. Udi den Henseende lod Themistocles gribe den Persianske Legat, efterdi han havde **[366]** understaaet sig at forkynde sin Herres Befalning paa Grædsk.

Angaaende den Punct, som Folke-Retten fodrer at i agt tages med Gesantere, at de skulde holdes hellige, da have mange lærde Mænd bemøyet sig at handle derom. Nogle holde for, at efter Folke-Retten Gesantere maa alleene være fri for uretfærdig Vold. Andre, at de skulle være forskaanede for alle Forseelser; undtagen naar de selv forgribe sig imod Folke-Retten. Men Grotius forkaster saadanne Meeninger, foregivende, at, dersom Gesantere alleene vare fri for uretfærdig Vold, var deres Vilkor ikke bedre end andre private Folks, og, saasom udi Folke-Retten indsluttes Naturens Ret, saa kunde Gesantere straffes for alle Forseelser uden saadanne, der have deres Oprindelse af den Borgerlige Ret. Og er hans Meening denne, at, saasom det har behaget alle Folk at holde Gesantere for de høye Potentaters egne Personer,

af hvilke de blive udsendte, saa derfor at ansee dem, som de ikke vare udi deres Lande, og derfore ikke at kunne være det Lands Love undergivne, som de opholde sig udi, hvorfore, dersom en liden Forseelse af dem begaaes, maa man enten see igiennem Fingre dermed, eller give dem Afskeed. Saaledes maatte den Gesant begive sig fra Rom, der havde givet Leylighed til nogle Gisler at undfly. Dersom Forseelsen er stor, og hensigter til Republiqvens Fordervelse, maa man søge Satisfaction af deres Principaler, og begiære, at de ville straffe eller overgive dem.

Dog, eftersom ingen Menneskelig Ret kand forbinde udi Nødsfald, saa kand ey heller saadan Legations Ret forhindre, at man jo for at undgaae en overhengende Ulykke, kand anholde Gesanter, og forhøre dem, og, dersom de gribe til Verge, og ikke ville lade sig tage, da at ihielslaae dem, dog ikke til Straf for deres Misgierninger, men at forsvare sig imod de samme.

Her forefalder et Spørsmaal, om en Konge kand legge Haand paa en anden Kongens Gesant, naar den anden Konge har giort saadant tilforn, og saaledes betale lige **[367]** for lige; der til svares, at, omendskiønt man udi Historierne haver Exempel paa saadant, bør det dog ikke skee, efterdi naar en Legat bliver sendt fra en Konge til en anden, da forstaaes der saadan stilltiende Pact mellem dem, at Gesanterne ingen Skade skal tilføyes, og caverer Folke-Retten ikke mindre for Gesanternes Sikkerhed, end den Sendendes Værdighed. Og, naar man vil nøye overveye, da kand en Konges Forseelse ikke tilregnes Undersaatterne, og er derfor det ikke alleene ubilligt, at en Potentat ihielslaaer en Gesant, hvis Herre har tilforn øvet det samme imod hans Legat, men endogsaa, at han omkommer Herolder og Trompetter, der føre Breve med sig fulde af Skiends-Ord, hvis Indhold er dem uvitterlig. Dette tog fordum Scipio udi agt, hvilken, da de Romerske Gesantere havde været ilde medhandlet udi Carthago, og han siden kunde giøre de Carthaginenske Legater samme Skiæl, vilde han dog intet giøre, som var det Romerske Folk uanstændigt; Iligemaade Xerxes med de Lacedemoniske Gesantere.

Det samme, som i agt tages med Gesantere, maa ogsaa i agt tages med deres Svite [= deres følge; deres ledsagere], som man iligemaade ikke kand legge Haand paa uden ved Gesantens Tilladelse. Man maa ey heller legge Haand paa Legater for Gield, men Creditorerne maa først anmode dem venligen om Betalning, og, dersom det ikke kand hielpe, da søges deres Principaler, og, om det ey heller kand hielpe, da at forholde sig imod dem som mod andre Skyldnere.

Den Lov om Gesantere strækker sig alleene til dem, som de ere skikkede til, ikke til andre, igiennem hvis Lande de reyse; thi, om de sidste tilføye saadanne Gesantere nogen Uleylighed, kunde de derfor ikke siges at have overtraad Folke-Retten. Exempel derpaa haves udi Henrico 3. Kongen af Frankrige, hvilken, da een af hans Ambassadeurs, som skulde til Engeland, blev paa Veyen arresteret af Maria, Gouvernanten af de Spanske Nederlande, og han siden geraadede udi Krig med Spanien, indførte han vel udi Manifestet, at Maria havde handlet imod **[368]** Fred og Venskab, men bebreidede hende ingenlunde at have handlet imod Folke-Retten. Saaledes beviiste ogsaa fordum den Engelske Minister Valsingham for Catharina de Medicis, der besværede sig over den Arrest, som var vederfaret hendes Ambassadeur, som skulde gaae til Skotland, at Dronning Elizabet derfor ikke kunde beskyldes at have handlet

imod Folke-Retten, og kand deraf sees, hvormeget den bekiendte Histori-Skriver Leti farer vild, i det han kalde det Mord, som skeede paa Francisci I. Gesant udi Meyland, Contro il dritto delle genti, imod Folke-Retten.

Langt mindre var det imod Folke-Retten, da Kong Friderich 2 af Dannemark lod arrestere de Franske Gesantere, der komme fra Polen 1573; thi først vare de ikke skikkede som Gesantere til Dannemark, og derfor her i Riget ikke kunde beraabe sig paa Gesant-Retten. Dernest understode de sig med Magt at løbe igiennem Sundet uden at hilse Fæstningen, hvorudover de med Lodd og Krud bleve tvungne til, ikke alleene at stryge Seil, men endogsaa at give sig fangne, og at bede om Naade.

Ikke desmindre kand dog ingen negte, at de, som i saa Maade tractere en fremmet Ambassadeur, der reiser igiennem deres Lande, jo kand beskyldes at have brudt Venskab. Saaledes, da den Danske Gesandt Kaj Rantzov udi de første Nederlandske Krige blev arresteret af de Hollændere, da han skulde gaae til Spanien, besværgede Kongen af Dannemark sig derover, og, omendskiønt de Hollændere siden giorde mange Undskyldninger, loed Kongen af Dannemark dog arrestere en Hob Hollandske Kiøbmands Skibe udi Sundet, og vilde ikke lade dem komme løs førend han havde faaet Satisfaction.

[369]

CAP. XVII.

Om Begravelses Ret

Blant de Ting, som henhøre til Folke-Retten, er ogsaa døde Legemers Begravelser. Hvad som først har givet Anledning til den Skik, som saa helligen blant alle Folk i agt tages, meener Moschion de gamle Kiempers Barbarie, der aade Mennesker, og at det samme har drevet Folk til at indstifte Begravelse til et Tegn, at saadan Uhumskhed var afskaffet; thi han siger:

- - - ne darentur conspici
Abominanda signa pastus pristini.

[= ... for at ikke man skal se
de frygtelige tegn af hvad man tidligere spiste]

Andre holde for, at Naturen selv har lært Menneskerne den Skik, saasom de have merket, at

Menneskets Legeme er Jord og bliver til Jord igien, hvorfore Euripides siger: Man maa give Jord til Jord igien, og Plinius siger meget ziirlig: Jorden tager imod os, naar vi fødes, den spiser os, naar vi ere fødde, og endelig skiuler os i sit Skiød, naar vi døe. Herudover holdes for, at den Skik hos de Ægyptier, at jorde døde Legemer, er ældre end den, som var brugelig hos de Græker, at brænde dem til Aske.

Andre igien holde for, at Forhaabning om Opstandelse har ført Menneskerne paa denne Skik; thi Plinius vidner, at Democritus har lært, at Menneskets Legeme burdte forvares i Henseende til Opstandelses Forhaabning. Men, siger Grotius, hvoraf dette er taget, det er rimeligst, at eftersom Mennesker udi Herlighed overgaaer alle andre Creature, saa har man holdet det uværdigt, at de døde Legemer skulde blive Beesterne til Bytte og opædes af de samme, hvorfor de ugudelige Konger trues af Propheterne i det gamle Testamente, at deres Legemer skal ligge ubegravne og fortæres af Hunde, som skal slikke deres Blod: Ja denne Skik er blant Menneskerne holden saa hellig, at, endskiønt man har dømt en til den forsmædeligste Død, **[370]** saa har man dog ikke negtet Legemet Begravelse. Herudover er ved Folke-Retten antaget, ikke at veigre aabenbare Fiender saadant. Den eeneste Post, hvorfor Jøderne negtede de Døde Begravelse, var, naar de havde taget Livet af dem selv; thi Josephus vidner i det øvrige, at, naar nogen Misdæder blev retted [= henrettet], blev Legemet, førend Solen dalede, nedtaget og jordet. Den store Athenienser Pericles var den første, som efter de Grædske Historie-Skriveres Vidnesbyrd hittede op Liig-Taler de Heldte til Berømmelse, der omkom for Fæderne-Landet udi den Peloponesiske Krig, et berømmeligt Paafund for at opmuntre de Efterlevende til lige Dyd. Man kalder saadant nu omstunder Parentation eller Liig-Prædiken. Men disse sidste ere ikke nær paa den Fod, og have ikke nær den Virkning, som de første, saasom de giøres til alle uden Forskiæl, naar Arvingerne det forlange. Hvorfore de ogsaa hos os udi Kiøbstæderne ere temmeligen komne af Brug.

De gamle Nordiske Folk have ikke været mindre omhyggelige for at jorde deres Døde; og holdte det for unaturligt og ugudeligt at negte end deres Fiender Begravelser. Jeg har tilforn mældet, at Grækerne og Ægypterne differerede fra hinanden udi denne sidste Æres Beviisning, Item at Ægypterne begrove de døde Legemer, men Grækerne brændte dem til Aske, hvilken Skik holdes for at være yngere end den Ægyptiske. Her udi Norden har i gamle Dage begge Maneerer været i Brug, men de Nordiske Historier vidne, at den ældste Skik var at brænde de døde Legemer. Herudover giøres Forskiæl mellem den saa kaldte Brunna Olld (Ætas Combustionis eller Brand-Alderen) og den anden, kaldet Haugs Olld (Ætas Collium eller Høyernes Alder.) Udi den første bleve de Døde brændte, og udi den anden begravne under Høye, hvoraf mange endnu sees, og de Steene som bleve lagde derpaa, bleve kaldte Bautasteine. Man merker, at Forhaabning om Opstandelse besynderlig har beveget de Nordiske Folk til den Omhyggelighed, de havde, vel at forvare de døde Legemer; hvorvel man ikke kand negte, at derved jo ind- **[371]** løb {indløb} adskillig tyk Overtroe; thi nogle bleve begravne med en Hæst, andre med Skoe paa Fødderne, paa det at de des snarere og lettere kunde komme til Walhalla eller Odins Boelig. Nogle bleve ogsaa jordede med deres Riigdom, at de ikke skulde komme tomhændede til samme Boelig, ja det kom saa vidt, at Hustruen loed sig levende begrave med sin Hosbonde, og en Ven med hinanden, hvilket endnu er brugeligt

paa mange Steder i Indien. Videre derom kand læses vidtløftigen udi den berømmelige Th. Bartholini Thesauro Antiqvitatum Dan.

Ende.